

Arūnas Bubnys

Lietuvių
policijos batalionai
1941–1945 m.

Lietuvos gyventojų
genocido ir rezistencijos
tyrimo centras
Vilnius 2017

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-8037-68-5

© Arūnas Bubnys, 2017
© Romas Dubonis, meninis apipavidalinimas,
2017
© Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras, 2017

TURINYS

Įvadas	6
Tyrinėjimų ir šaltinių apžvalga	8
Lietuvių policijos batalionų formavimas	16
Stojimo į policijos batalionus motyvai	30
Lietuvių savisaugos dalinių panaudojimas už Lietuvos ribų	43
Kauno apygarda	50
1(13)-asis lietuvių policijos batalionas	50
2(12)-asis lietuvių policijos batalionas	66
3(11)-iasis lietuvių policijos batalionas	103
4(7)-asis lietuvių policijos batalionas	117
5-asis lietuvių policijos batalionas	127
8-asis lietuvių policijos batalionas	136
9-asis lietuvių policijos batalionas	139
250-asis lietuvių policijos batalionas	145
251-asis lietuvių policijos batalionas	147
252-asis lietuvių policijos batalionas	155
255-asis lietuvių policijos batalionas	160
Vilniaus apygarda	169
1-asis lietuvių policijos batalionas	172
2-asis lietuvių policijos batalionas	185
3-iasis lietuvių policijos batalionas	195
4-asis lietuvių policijos batalionas	202
6-asis (geležinkelių apsaugos) batalionas	210
15-asis lietuvių policijos batalionas	217
253-iasis lietuvių policijos batalionas	235
254-asis lietuvių policijos batalionas	257
Besikeičiančios priklausomybės lietuvių policijos batalionai	262
10(256)-asis lietuvių policijos batalionas	262
257-asis lietuvių policijos batalionas	267
258-asis lietuvių policijos batalionas	282
259-asis lietuvių policijos batalionas	284
10-asis lietuvių policijos batalionas	286
14-asis lietuvių policijos batalionas	290
„Lietuvos“ policijos batalionas	295
Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla	297
Kareiviška kasdienybė ir buitįs	299
Baigiamasis žodis	307
Asmenvardžių rodyklė	310
Summary	324

Įvadas

Nacių okupacijos metais (1941–1944 m.) buvo suformuoti ne mažiau kaip 26 lietuvių policijos batalionai. Juose per visą okupacijos laikotarpį tarnavo keliolika tūkstančių lietuvių karių (policininkų). Lietuvos generalinėje srityje (taip oficialiai vadinosi vokiečių okupuota Lietuva) batalionų formavimo procesą santykinai galima suskirstyti į du laikotarpius:

1) 1941 m. liepos–lapkričio mėn. Šiuo laikotarpiu buvo suformuota didesnioji lietuvių policijos batalionų dalis. Jie buvo formuojami dvejopai: savanoriškumo principu (daugiausia Kauno mieste) arba iš buvusių Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuviškųjų dalinių (daugiausia Vilniaus mieste). Pastaruoju atveju pasirinkimas buvo ribotas – arba tapti karo belaisviais ir būti įkalintiems nacių karo belaisvių stovyklose, arba stoti į vokiečiams pavaldžius lietuvių policijos dalinius.

2) 1942–1944 m. pavasaris. Šiuo laikotarpiu lietuvių policijos batalionai buvo formuojami iš dalies savanoriškumo principu (daugiausia 1942 m.), iš dalies prievartinių mobilizacijų būdu (daugiausia 1943–1944 m.; išskyrus Vietinės rinktinės batalionus).

Lietuvių policijos batalionų istorija nėra gerai ištirta. Ją nagrinėjant svarbu atsakyti į šiuos probleminius klausimus: 1) kodėl ir koku tikslu buvo formuojami policijos batalionai? 2) koku principu jie buvo sudaromi ir kieno bei kokie tikslai jiems buvo keliami? 3) koks buvo lietuvių policijos batalionų vaidmuo Rytų fronte ir užfrontėje? 4) kokius uždavinius policijos batalionai atliko nacių Vokietijos vykdomoje represinėje politikoje (Holokaustas ir nežydų tautybės žmonių (civilių ir karo belaisvių) persekiojimas ir naikinimas)? 5) kokia buvo policijos batalionų socialinė

struktūra ir tarnybos motyvacija? 6) policijos batalionų statistinės problemos (tarnavusiųjų, žuvusiųjų ir sužeistųjų skaičiai).

Svarbiausi veiksniai ir veikėjai, kurie nulėmė lietuvių policijos batalionų atsiradimą ir veikimą, buvo Trečiojo reicho vadovybė, vokiečių SS ir vermachto vadovybė, vokiečių karinės ir civilinės valdžios Lietuvoje struktūros, lietuvių visuomenės sluoksniai ir vokiečiams pavaldžios lietuviškos administracijos įstaigos.

Po sovietų okupacijos metais (1940–1941 m.) vykdyto bolševikinio teroro nemažai lietuvių norėjo kovoti prieš Sovietų Sąjungą, tikėjosi atkurti savo nepriklausomą valstybę ir kariuomenę. Vokiečių okupacinei valdžiai ir vokiečių kariuomenei trūkstant žmonių užimtoms Sovietų Sąjungos sritims administruoti ir kontroliuoti buvo nuspręsta pagalbinei policijos ir karinei tarnybai pasitelkti Baltijos šalių ir kitų vietovių vyrus. Tokiam žingsniui itin palanki buvo vermachto ir atskirų vokiečių kariuomenės dalinių vadovybė. Šią jų poziciją lėmė konkreti padėtis fronte ir vokiečių kariuomenės dalinių poreikiai.

Tyrinėjimų ir šaltinių apžvalga

Istoriografija. Lietuvių policijos batalionų istorija Antrojo pasaulinio karo metais tebėra mažai tyrinėta tema. Iki šiol nei Lietuvoje, nei užsienyje nėra parašyta mokslinės monografijos, kuri įvairiais aspektais atspindėtų ir apibendrintų lietuvių policijos batalionų veiklą Vokietijos–Sovietų Sąjungos kare (1941–1945). Šio darbo autorius yra paskelbęs keletą mokslinių straipsnių apie atskirus lietuvių policijos batalionus¹. Lietuvos savisaugos batalionų istoriją tyrinėjo arba žinių apie juos savo darbuose pateikė nepriklausomos Lietuvos istorikai Stasys Knezys², Rimantas Zizas³, Petras Stankeras⁴, vokiečių tyrinėtojai Christianas Gerlachas⁵, Christophas

- 1 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1998; to paties, „Lietuvių policijos batalionai ir Holokaustas“, *Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos, skirtos Holokaustui paminėti, medžiaga. 2001 m. rugsėjo 19 d.*, Vilnius, 2001, p. 39–52; to paties, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 81–104; to paties, „253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944)“, *ibid.*, Nr. 2(4), p. 104–120; to paties, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, *ibid.*, 2000, Nr. 2(8), p. 42–55; to paties, „Penktasis lietuvių policijos batalionas (1941–1944)“, *ibid.*, 2001, Nr. 1(9), p. 44–50; to paties, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *ibid.*, 2006, Nr. 2(20), p. 31–52; to paties, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944)“, *ibid.*, 2007, Nr. 1(21), p. 69–79; to paties, „Lietuvių policijos 3(11)-iasis batalionas“, *ibid.*, 2008, Nr. 1(23), p. 45–57; to paties, „Lietuvių savisaugos dalinių Vilniaus apygardos batalionai (1941–1944 m.)“, *ibid.*, Nr. 2(24), p. 35–61; to paties, „Lietuvių policijos Šiaulių (14-asis) ir Panevėžio (10-asis) batalionai (1941–1944)“, *ibid.*, 2010, Nr. 1(27), p. 81–89.
- 2 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–173.
- 3 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, 2004, p. 179–343.
- 4 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; to paties, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008; to paties, „Vokietijos politika įtraukiant Antrojo pasaulinio karo metais užimtų Baltijos šalių gyventojus į policijos ir karinius dalinius ir jos rezultatai“, *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, 2004, p. 344–413.
- 5 Ch. Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*, Hamburg, 1999.

Dieckmannas⁶, Knutas Stangas⁷, britų istorikas Martinas Deanas⁸, JAV istorikas Raulis Hilbergas⁹. Tautinio darbo apsaugos (TDA) ir 2(12)-ojo bataliono istorijai, batalionų karių motyvacijai atskleisti svarbūs istoriko Alfredo Rukšėno moksliniai straipsniai¹⁰.

Specialių mokslinių darbų apie Šiaulių ir Panevėžio batalionų veiklą neskelbta nei sovietinėje, nei lietuvių išeivijos, nei šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje. Vis dėlto šių batalionų istorijai svarbių faktų galima rasti istorikų R. Zizo, P. Stankero ir S. Knezio darbuose¹¹.

Viena svarbiausių Holokausto istorijos Lietuvoje temų – lietuvių policijos batalionų dalyvavimas jame. Nors sovietmečiu ši tema dažnai buvo pasitelkiama propagandiniams tikslams, siekiant kompromituoti vadinamuosius buržuazinius nacionalistus, bet toliau publicistinio lygio straipsnių ir brošiūrų nebuvo pažengta. Sovietiniai istorikai ir žurnalistai rašydami apie batalionų įvykdytus karo nusikaltimus dažnai vartodavo sąvoką „masinės taikių tarybinių piliečių žudynės“, neminėdami, jog tai buvo būtent žydų žudynės. Taip irgi buvo iškreipiama tikroji Holokausto istorija.

Bendrame sovietinės istoriografijos ir publicistikos fone galima išskirti tik Jokūbo Vico studiją, dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje“ pirmąją dalį, brošiūrą „Kaltina nužudytieji“ ir dokumentų rinkinį „Nacionalistų talka hitlerininkams“¹². Vis dėlto J. Vico studijoje TDA bataliono veikla nėra sistemingai išnagrinėta. Atskiri žydų žudynių arba antipartizaninių akcijų faktai išmėtyti po visą knygą ir pasimeta tarp kitų batalionų veiklos fragmentų. Autorius neteikia statistinių žinių apie bataliono nužudytų žydų skaičių ir tik trumpai užsimena, kad TDA batalionas žudė ne tik Kaune, bet ir provincijoje.

Teisybės dėlei reikia pripažinti, kad ir lietuvių išeiviai šią temą iš esmės ignoravo (išimtis – dr. Sauliaus Sužiedėlio darbai Holokausto tema). Nors JAV buvo leidžiamas

6 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. 1–2, Göttingen, 2011.

7 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1996.

8 M. Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*, New York, 2000.

9 R. Hilbergas, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 34–40.

10 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2(32), p. 7–31; to paties, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 424–469.

11 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 179–343; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008; S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 294–305.

12 J. Vicas, *SS tarnyboje. Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961; *Masinės žudynės Lietuvoje. 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965; *Kaltina nužudytieji*, Vilnius, 1963; *Nacionalistų talka hitlerininkams*, Vilnius, 1970.

„Kario“ žurnalas, o jame dažnai skelbiama memuarinių straipsnių apie policijos batalionų veiklą, Holokausto tema juose iš esmės buvo nutyliama. Dažniausiai buvo aprašomos kovos su sovietų ir lenkų partizanais (Armija Krajova) arba Raudonosios armijos daliniais. Lietuvių išeivijos autorių požiūrį į Holokaustą gerai atspindi Henrio L. Gaidžio 300 puslapių knyga apie lietuvių ginkluotųjų pajėgų veiklą Antrojo pasaulinio karo metais¹³. Nors H. L. Gaidis išsamiai aprašė lietuvių policijos batalionų susikūrimą ir veiklą nacių okupacijos laikotarpiu, bet batalionų dalyvavimo Holokauste problemą tradiciškai nutylėjo ir visą kaltę už žydų tragediją suvertė nacių okupacinei valdžiai.

Reikia pasakyti, kad ir atkūrus nepriklausomybę (po 1990 m.) Lietuvos istorikai per mažai domėjosi Holokausto istorija ir ypač lietuvių policijos vaidmeniu jame. Kaip retą išimtį galima paminėti S. Knezio straipsnį apie TDA bataliono veiklą Kaune 1941 m.¹⁴ Vis dėlto straipsnio autorius daugiau dėmesio kreipė į bataliono formavimąsi, organizacinę sąrangą ir personalinę sudėtį negu į jo panaudojimą žydų žudynėms. Apie Holokausto aspektą lietuvių policijos batalionų veikloje užsimenama ir dr. R. Zizo straipsnyje „Lietuvos archyvuose“¹⁵. Plačiau nekomentuodamas statistinių duomenų, autorius daro išvadą, kad tiesiogiai dalyvavusių žudynėse batalionų karių nebuvo daug ir kad jų negalima tapatinti su pagrindinėmis batalionų pajėgomis.

Deja, tirdami Holokaustą Lietuvos istorikai kol kas nusileidžia Vokietijos istorikams. Pastaruosiu metu Vokietijoje išleista svarbių knygų ir straipsnių apie žydų žudynes Lietuvoje¹⁶. Pirmą rimtą bandymą išnagrinėti lietuvių policijos batalionų (konkrečiai – Kauno TDA bataliono) vaidmenį Holokauste atliko Vokietijos istorikas K. Stangas¹⁷. Nors savo knygoje jis neišvengė faktinių klaidų ir netikslumų, bet TDA bataliono veiklą išnagrinėjo gana išsamiai ir objektyviai. Vis dėlto šis autorius labiau telkėsi į bataliono įvykdytas žudynes Kauno fortuose, o periferijoje vykdytų akcijų smulkiau nenagrinėjo. Be to, samprotaudamas apie SS oberšturmfiurerio Joachimo Hamanno skrajojantį būrį (vok. *Rollkommando Hamann*), K. Stangas teigė, kad šis specialiai žydų žudynėms suformuotas būrys buvo sudarytas iš TDA bataliono 4-osios kuopos kareivių. Iš tikrųjų J. Hamanno būrio branduolį sudarė 3-iosios kuopos kareiviai. Šios kuopos vadas 1941 m. birželio 28–rugsėjo 18 d. buvo lt. Juozas Barzda (1941 m. rugsėjo 18 d. jis

13 H. L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War 1939–1945*, Chicago, 1998.

14 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 122–168.

15 R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos archyvai*, Nr. 11, 1998, p. 38–71.

16 Benz, M. Neiss, *Judenmord in Litauen. Studien und Dokumente*, Berlin, 1999; J. Matthäus, „Jenseits der Grenze. Die ersten Massenerschiessungen von Juden in Litauen (Juni–August 1941)“, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1996, Nr. 44, S. 101–126; Ch. Dieckmann, „Der Krieg und die Ermordung der litauischen Juden“, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939–1945: Neue Forschungen und Kontroversen*, Frankfurt am Main, 1998, S. 292–329.

17 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996. Išsamią K. Stango knygos recenziją parašė dr. A. Anušauskas, žr. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 121–128.

buvo paskirtas 2-ojo lietuvių policijos bataliono vado mjr. Antano Impulevičiaus pavaduotoju). J. Barzdą perkėlus į 2-ąjį batalioną, TDA bataliono 3-iosios kuopos vadu tapo ltn. Anatolijus Dagys. K. Stangas pernelyg sureikšmino ltn. Broniaus Norkaus vaidmenį J. Hamanno būryje ir apskritai masinėse žydų žudynėse. Šiuo požiūriu B. Norkaus vaidmuo nebuvo svarbesnis nei leitenantų J. Barzdos ir A. Dagio. B. Norkus niekada nevadovavo 3-iajai kuopa (1941 m. birželio 28–liepos 31 d. ir rugpjūčio 7–rugsėjo 4 d. jis buvo 3-iosios kuopos būrio vadas). 1941 m. rugsėjo 4 d. B. Norkus buvo paskirtas 4-osios kuopos vadu. Autoriaus žiniomis, ši kuopa (1941 m. rugsėjo 10 d. ji buvo pavadinta 1-ąja kuopa) tiesiogiai žydų žudynėse nedalyvavo. Kelia abejonių K. Stango pateiktas 57-ių TDA bataliono kareivių, tariamai sudariusių J. Hamanno būrio branduolį, sąrašas¹⁸. K. Stango nurodyti 57 asmenys priklausė 4-ajai kuopai, o ji, kaip minėta, tiesiogiai žudynėse nedalyvavo. Masines žudynes vykdė TDA bataliono 3-ioji kuopa ir tik ją galima tapatinti su J. Hamanno būriu.

1992 m. Niujorke buvo išleistas istoriko Christopherio Browningo darbas „Normalūs vyrai: vokiečių 101-asis batalionas ir galutinis sprendimas Lenkijoje“. Ši studija vertinga tuo, kad autorius pamėgino parašyti bataliono istoriją „iš apačios“, t. y. rekonstruoti kasdienę jame tarnavusių karių elgseną, išgyvenimus, patirtį dalyvaujant Lenkijos žydų persekiojimo ir naikinimo operacijose. Karių elgsenai suprasti knygos autorius pasitelkė socialinės psichologijos, kitų mokslų žinias¹⁹. Dėl šių ypatybių jo darbas pelnė įvairių pasaulio šalių istorikų pripažinimą. Iš dalies jį galima laikyti 101-ojo vokiečių rezervinės policijos bataliono karių paradigmine istorine kolektyvine biografija.

2002 m. buvo paskelbta vokiečių istoriko Joachimo Tauberio parengta fiktyvi jauno lietuvio Juozo Petraičio biografija. Jo, kaip neutralaus asmens, pavyzdžiu istorikas parodė, kaip lietuvių bendruomenės nariai nuo laisvės kovų perėjo prie masinių žudynių²⁰.

Šaltiniai. Svarbiausi nagrinėjamai temai archyviniai dokumentai saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Ypač reikšmingas LCVA esantis Lietuvos generalinės srities Kauno miesto komendantūros fondas (f. R-1444). Jame saugomi 1941 m. įsakymai TDA batalionui ir vėliau Kaune suformuotiems kitiems lietuvių policijos batalionams. Iš jų galima atkurti bataliono kūrimosi eigą, organizacinę struktūrą, kiekybinę ir personalinę sudėtį, bataliono saugotus objektus. Tačiau bataliono vykdytos žudynių akcijos įsakymuose neatsispindi. Tik lyginant LCVA dokumentus ir LYA saugomas po karo nuteistų bataliono karių baudžiamąsias bylas galima nustatyti, ką reiškė įsakymų formuluotė „išvyko komandiruotėn slaptais tarnybos reikalais“ ir pan. Po karo sovietų saugumas nuteisė

18 K. Stang, op. cit., S. 159–160.

19 R. Ch. Browning, *Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizeibataillon 101 und die Endlösung in Polen*, Hamburg, 1993.

20 J. Tauberis, „Tarp laisvės kovos ir masinių žudynių: 1940–1944 metų fiktyvios lietuviškos biografijos įvadas“, *Lietuvos istorijos metraštis*, Nr. 1, Vilnius, 2002, p. 99–120.

daugiau kaip 90 buvusių 1(13)-ojo bataliono karininkų ir kareivių. Jų baudžiamosios bylos – labai svarbus šaltinis tyrinėjant bataliono istoriją, taigi ir dalyvavimą žydų žudynėse. Nors bylose esama netikslumų ir nutylėjimų, palyginus kelių ar net keliolikos asmenų tų pačių įvykių parodymus, galima susidaryti daugmaž patikimą įvykių vaizdą.

Kita šaltinių grupė – vokiečių okupacijos laikotarpiu Lietuvoje funkcionavusių vokiečių okupacinės valdžios ir lietuvių savivaldos įstaigų dokumentai. Šios įstaigos kūrėsi 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo, t. y. krašte įsitvirtinus vokiečių administracijai. LCVA saugomi Kauno komendantūros (f. R-1444), Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (f. R-731), tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje (f. R-1018) ir kiti dokumentai. Juos sukūrė šių struktūrų pareigūnai. Dokumentai suteikia žinių apie Kauno TDA, 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos (PPT) bataliono karių gyvenimą 1941–1944 m., t. y. įstojimo į savisaugos dalinius datas, tarnybinę padėtį batalione, apie sargybas, komandiruotes, aukštesnio laipsnio suteikimą, tarnybinius nusižengimus, pasitraukimą iš tarnybos batalione ir t. t. Taip pat juose esama žinių apie pabėgusius iš tarnybos asmenis. Šių dokumentų trūkumas tas, kad juose beveik nėra informacijos apie batalionų karių dalyvavimą žydu, kitų tautybių asmenų persekiojimo ir naikinimo operacijose.

Nagrinėjamai temai svarbus ir kitas LCVA fondas – Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje (vok. *Der Kommandeur der Ordnungspolizei beim SS- und Polizeiführer in Litauen*) (f. R-1018). Jį sudaro 1 apyrašas, 149 apskaitos vienetai (bylos). Dokumentų chronologinės ribos – 1941–1944 m., jie rašyti vokiečių ir lietuvių kalbomis, yra verstų į rusų kalbą. Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vadas Lietuvoje vadovavo visai viešajai (uniformuotai) Lietuvos generalinės srities policijai. Jam buvo pavaldi vokiečių tvarkos policija, lietuvių nuvadų (dar vadinta pavienės tarnybos, apsaugos) policija ir lietuvių savisaugos daliniai (policijos batalionai). Fondą sudaro:

Ostlando tvarkos policijos vado, tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje tvarkomieji dokumentai, lietuvių policijos organizacinė schema, dokumentai apie lietuvių policininkų tinkamumo tarnauti SS daliniuose patikrinimą, policijos įstaigų turimas transporto priemonės, jų panaudojimą ir draudimą, 1-ojo lietuvių policijos bataliono karių drausmės pažeidimus ar savavališką pasišalinimą iš tarnybos, komandiruočių pažymėjimai, policijos ir administracijos įstaigų, pareigūnų sąrašai, stojančio į *vermacht* tarnybą asmens pasižadėjimo tekstas;

Lietuvos savisaugos dalių ryšių karininko štabo prie tvarkos policijos vado Lietuvoje gautų iš savaitraščio „Karys“ leidimo lėšų apyskaita, 5-ojo apsaugos bataliono vado raportas apie lietuvių batalionų padėtį Rytų fronte, įsakymai 259-ajam mokomajam policijos batalionui ir žinios apie bataliono karius, lietuvių savisaugos dalinių ir jų dislokacijos vietų, buvusių partizanų štabo stovykloje Vilniuje, kalintų Kauno sunkiųjų darbų kalėjime karių sąrašai, žuvusių karių sąrašai ir kortelės, tarnavusiųjų Techninės pagalbos dalinyje ligos pažymėjimai, įstojusiųjų į lietuvių savisaugos dalinius asmens bylos;

1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo bylos: karių ir civilių tarnautojų sveikatos tikrinimo komisijos veiklos dokumentai ir štabo likvidavimo byla;

SS ir policijos vado Lietuvoje įsakymai, ryšių karininko prie SS ir policijos vado Lietuvoje raštai apie lietuvių policijos veiklą ir gyventojų nuotaikas, SS ir policijos XVI teismo Kauno skyriaus dokumentai apie nusizengusius lietuvių policininkus;

SS ir policijos vado Vilniuje įstaigos struktūros ir pareigų paskirstymo aprašas, susirašinėjimo lietuvių policijos orkestro koncertų per radiją ir renginiuose organizavimo klausimais dokumentai, viešosios policijos vadovybės prie SS ir policijos vado Vilniuje tarpininkavimo raštai dėl lietuvių policijos batalionų karių paleidimo iš tarnybos²¹;

Saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje lietuviškojo skyriaus kriminalinės policijos viršininko įstaigos gauti asmenų ir vokiečių įstaigų raštai dėl dezertyrų ir kitų asmenų paieškos.

Batalionų, ypač Vilniaus apygardos savisaugos dalinių, istorijos tyrimui reikšmingas LCVA fondas R-660 (Lietuvių savisaugos dalių štabas). Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulos štabas, Lietuvos savisaugos dalinių štabas vadovavo daliniams, rūpinosi buvusio Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso (TŠK) dalinių pertvarkymu, savisaugos dalinių aprūpinimu, drausmės palaikymu ir personalo reikalais. Vilniaus atstatymo tarnybos (VAT) štabo pagrindinės funkcijos buvo šios: VAT dalinių komplektavimas, mokymo organizavimas, ūkinis aprūpinimas ir drausmės palaikymas. Fondą R-660 sudaro 2 apyrašai, 2208 apskaitos vienetai. Dokumentų chronologinės ribos – 1941–1944 m., jie rašyti lietuvių ir vokiečių kalbomis, yra verstų į rusų kalbą. 2-ajame apyraše yra dokumentų, rašytų Kauno karo komendantūros, ryšių karininko prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono, 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo veiklos bylų, priklausančių Kauno karo komendantūros fondui R-1444, TDA Alytaus kuopos veiklos bylų. Svarbiausi šio fondo 2-ojo apyrašo dokumentai yra šie: savisaugos dalių štabų, vadovaujančių policijos įstaigų, vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros komandanto tvarkomieji dokumentai, Vilniaus miesto ir apskrities Lietuvos kariuomenės karo komandanto nurodymai dėl karinės prekybos įstaigų, kareivinių turto perėmimo, objektų apsaugos organizavimo, gauti pranešimai apie suimtus, uždarytus į kalėjimą asmenis, prašymai leisti laikyti ginklą, išduoti pažymėjimai ir įgaliojimai, Lietuvos savisaugos dalinių štabo Vilniuje parengtas buvusių 29-ojo TŠK dalinių perorganizavimo planas, buvusių 179-osios ir 184-osios šaulių divizijų pionierių batalionų veiklos ir Lietuvos savisaugos dalių Inžinerijos bataliono organizavimo, 2-ojo apsaugos pulko formavimo ir veiklos dokumentai, VAT Tvarkos tarnybos referentūros (vėliau – savisaugos tarnybos dalių 2-ojo bataliono štabo) dokumentai: įsakymai, padalinių vadų raportai apie įvykius, personalą, drausmės pažeidimus ir kt., žinios apie karių skaičių,

21 Pažyma apie tvarkos policijos vado Lietuvoje fondą R-1018, 2010 m. gegužės mėn. parengė LCVA Rašytinių dokumentų skyriaus vedėjo pavaduotoja Laimutė Breslavskienė.

ginkluotę ir transporto priemones, dokumentai apie karių aprūpinimą maistu, apranga, patalpomis, ūkio reikmenimis, algų kariams mokėjimą ir pan., asmenims išduoti pažymėjimai apie tarnybą VAT (savisaugos tarnybos) daliniuose, dalyvavimą partizanų kovose su bolševikais, artimųjų suėmimą ar ištrėmimą sovietų valdymo metu, 2-ojo bataliono karių tarnybos lapai, dokumentai apie savisaugos dalių Vilniaus 1-ojo bataliono veiklą, įsakymai Trakų savisaugos daliai ir Pabradės rinktinei, žinios apie asmenis, įstojučius į Trakų karinę organizaciją, Vilniaus miesto komiteto Prekybos skyriaus, Savisaugos dalių štabo, SS ir policijos vado įstaigos Vilniuje, kitų įstaigų asmenims išduoti leidimai įsigyti prekių Ekonominės karių bendrovės parduotuvėse su žymomis apie prekių pardavimą, VAT karių, karininkų, Lietuvos savisaugos dalinių karių, Vilniaus pavienės tarnybos policininkų sąrašai, Lietuvos savisaugos dalių štabo raštai, įsakymai Lietuvos savisaugos dalinių 251-ajam batalionui, Sveikstančiųjų kuopos vidaus tvarkos taisyklės, asmenų prašymai priimti į savisaugos dalis, savisaugos dalių karių tarnybos pažymėjimai, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Utenoje ir kitose Lietuvos vietovėse įstojučių į savisaugos dalis asmens bylos, Vietinės rinktinės kario asmens byla; Kauno karo komendantūros, ryšių karininko prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono, 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo veiklos dokumentai: 1-ojo apsaugos bataliono vado raportas dėl geto apsaugos organizavimo, instrukcijos geto sargyboms, priėmimo į Tautinio darbo apsaugos, pagalbinės policijos (apsaugos) batalionus komisijos dokumentai, žinios apie apsaugos batalionų ir specialiųjų kuopų sudėtį, Kauno komendantūros vadovybės ir tarnautojų sąrašas²².

Nagrinėjami temai labai svarbūs LYA saugomi Sovietų Lietuvos (1940–1941 m. ir 1944–1990 m.) laikotarpio Lietuvos SSR NKGB (MGB, KGB) institucijos, t. y. sovietų saugumo, dokumentai. Ši įstaiga buvo pradėta kurti po 1940 m. vasarą įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos, reorganizavus nepriklausomybės laikotarpiu funkcionavusį Valstybės saugumo departamentą. Po to, kai Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos 1944 m. vasarą ir rudenį užėmė Lietuvą ir išstūmė vokiečius, šios įstaigos veikla Lietuvoje atnaujinta. Tyrimui vertingi K-30 (ap. 1 ir ap. 2) ir K-1 (ap. 58) fondai, kuriuose saugomos operatyvinės paieškos ir baudžiamosios bylos. Sovietų saugumo pareigūnų surašyti šių bylų dokumentai suteikia žinių apie savisaugos dalinių (policijos batalionų) karių dalyvavimą vykdant žydų, kitų asmenų persekiojimo ir naikavimo operacijas, apie jų ryšius su 1940–1941 m. lietuvių pasipriešinimo judėjimu.

Ketvirtajai istorinių šaltinių grupei priskirtini pavienių Kauno TDA, 2-ojo PPT batalionų karių atsiminimai. Tokių yra palikęs bataliono karys Edvardas Guoga. Juose esama žinių apie jo šeimą, išsilavinimą, karo prievolę, narystę Lietuvos šaulių sąjungoje, darbinę veiklą, apie jo požiūrį į žydus, pokarinę pasipriešinimo veiklą ir patirtas repre-

22 Pažyma apie lietuvių savisaugos dalių štabų fondą R-660, 2011 m. birželio mėn. parengė LCVA Dokumentų sklaidos skyriaus vedėjo pavaduotoja Laimutė Breslavskienė.

sijas²³. Apie tarnybą Kauno TDA, 2-ajame PPT batalionuose jis užsimena labai trumpai, akcentuoja, kad kariai dalyvavo operacijose prieš partizanus²⁴.

Palyginti su kitais lietuvių policijos batalionais, suformuotais 1941 m., originalių archyvinių dokumentų apie Šiaulių ir Panevėžio batalionus išliko mažai. Dėl to daugiausia teko remtis LYA saugomais dokumentais. Šiame archyve pavyko rasti keliolika buvusių Šiaulių ir Panevėžio batalionų karių baudžiamųjų bylų, tarp jų ir Šiaulių bataliono vadų gen. št. plk. ltn. Petro Vertelio ir kpt. Stanislovo Lipčiaus bei Panevėžio bataliono vado kpt. Broniaus Kairiūno bylas. Šie dokumentai suteikia informacijos apie batalionų vadovybę, svarbesnius veiklos faktus, karių skaičių, ginkluotę ir kitas veiklos sritis. Aukštesniųjų karininkų bylose esančią informaciją įvairiais aspektais, faktais ir detalėmis papildo puskarininkų ir eilinių baudžiamosiose bylose esanti informacija.

23 E. Guoga, „Išėjo broliai tėvynės ginti“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 25, Kaunas, 1999, p. 46–94.

24 Ibid.

Lietuvių policijos batalionų formavimas

1941 m. birželio 22 d. kilus Vokietijos–SSRS karui Lietuvoje prasidėjo ir po visą kraštą išplito sukilimas. Jo centru tapo Kaunas, kur birželio 23 d. per sukilėlių užimtą Kauno radiofoną ats. ltn. Leonas Prapuolenis Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) vyriausiojo štabo vardu paskelbė apie atkuriamą laisvą, nepriklausomą Lietuvą ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudėtį. Tai suteikė sukilimui naują impulsą visoje Lietuvoje, pradėjo sparčiai formuotis ginkluotos lietuvių sukilėlių grupės. Vermachto „Šiaurės“ armijų grupės daliniai jau 1941 m. birželio 24 d. per pietus gavo informacijos, kad lietuvių sukilėliai kontroliuoja Kauną ir nori kartu su vokiečių kariuomene kovoti prieš besitraukiančius bolševikus²⁵.

Paskelbus Laikinosios vyriausybės sudėtį turėjo būti formuojama ir Krašto apsaugos ministerija, kas teikė viltį, kad bus atkurta Lietuvos kariuomenė. Kiti svarbūs žingsniai kariuomenės atkūrimo link buvo Krašto apsaugos gynimo tarybos sudarymas bei Kauno miesto ir apskrities karo komendantų paskyrimas. Komendantu paskirtas plk. Jurgis Bobelis²⁶. Jis suformavo karo komendantūrą, o ši pradėjo rūpintis svarbių objektų apsauga, koordinuoti organizuotai ir stichiškai susiformavusių sukilėlių būrių veiksmus, organizuoti centralizuotą vadovavimą jiems. Buvo paskelbta karininkų ir puskarininkų registracija.

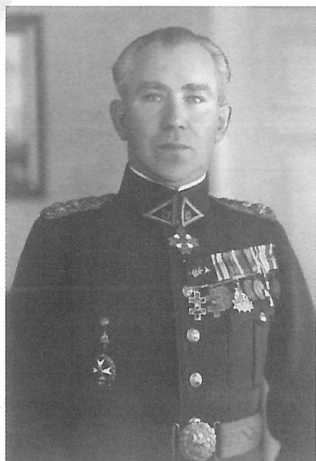
Per keletą dienų komendantūra nuveikė nemenką organizacinį darbą. Jos žinioje buvo 42 įvairaus dydžio sukilėlių būriai, kurie vienijo apie 3 400 vyrų, veikiančių Kauno mieste ir priemiesčiuose²⁷, suregistruota 212 karininkų²⁸. Lietuvos laikinoji vyriausybė ir antisovietiniai lietuvių sukilėliai pirmomis karo savaitėmis tikėjosi, kad Vokietija leis Lietuvai atkurti savo valstybę ir kariuomenę. Lietuvių karinių dalinių vadovybė

25 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 511.

26 Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrai įsakymas Nr. 1 (1941 06 23), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 1–2.

27 Sąrašas laikinai veikiančių partizanų būrių, *ibid.*, ap. 1, b. 9, l. 6.

28 Karininkų, užsiregistravusių komendantūroje, sąrašas, *ibid.*, l. 95–98.

Kauno miesto ir apskrities karo komendantas plk. Jurgis Bobelis (LKKAS)*

Plk. Juozas Vėbra (LKKAS)

Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytytis (LCVA)

1941 m. liepos 23 d. išsiuntė prašymą Alfredo Rosenbergo vadovaujamai Užimtų Rytų kraštų ministerijai leisti suformuoti lietuvių korpusą, kuriam vadovautų plk. Juozas Vėbra²⁹. Lietuvių politikai ir kariškiai tada dar nesuprato, kad toks prašymas (atkurti Lietuvos valstybę ir kariuomenę) prieštarauja nacių Vokietijos tikslams ir interesams. Trečiojo reicho vadovybė traktavo Baltijos šalis kaip okupuotas teritorijas, kurios ilgainiui bus prijungtos prie Vokietijos. Nacių Vokietijos interesas 1941 m. buvo panaudoti okupuotų kraštų gyventojus savo kariuomenės užnugario apsaugos ir represinei politikai vykdyti.

Antru svarbiausiu sukilimo Lietuvoje centru tapo Vilnius. Bet čia, kitaip nei Kaune, atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazgos formavosi iš buvusio Raudonosios armijos 29-ojo TŠK karių. Atsilaisvinusius iš Raudonosios armijos lietuvių karius organizuoti ėmėsi vyriausias pagal laipsnį gen. št. plk. ltn. Antanas Špokevičius – 1941 m. birželio 24 d. jis pradėjo formuoti Vilniaus įgulos štabą. Vokiečiai lietuviams organizuoti netrukde, nors tam tikrų apribojimų būta. Iki liepos 12 d. gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus vadovaujamo štabo žinioje buvo jau beveik 4 700 žmonių (iš jų apie 500 karininkų). Buvusio 29-ojo TŠK dalys grupavosi Vilniuje, Varėnos, Pabradės ir Trakų rajonuose³⁰. Lietuvių savisaugos daliniai 1941 m. liepos 8–9 d. Vilniuje dalyvavo 3 800 suimtų raudonarmiečių perkėlimo į karo belaisvių stovyklą akcijoje³¹.

* Čia ir toliau, jeigu nenurodyta kitaip, nuotrauka yra iš Lietuvos Respublikos laikų.

²⁹ Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 513.

³⁰ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 266, l. 2.

³¹ Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 517.

Taip per savaitę nuo karo pradžios buvo įkurti du lietuvių ginkluotų formuočių centrai su štabais Kaune ir Vilniuje. Tolesnis šių sukilimo metu susiformavusių karinių-partizaninių formuočių likimas priklausė nuo vokiečių. Kai frontas nutolo į rytus, į Lietuvą atvykusios vokiečių užnugario apsaugos pajėgos ėmė spręsti besiorganizuojančių Lietuvos kariuomenės dalinių likvidavimo ar reorganizavimo klausimus.

Vermachto fronto užnugaryje karinės administracijos klausimai priklausė karo lauko komendantūroms – jos ėmėsi beveik visų karinių ir civilinių problemų, išskyrus politines. Vokiečių kariuomenė, verždamasi Leningrado ir Maskvos kryptimis, sąlygiškai padalijo Lietuvos teritoriją į dviejų savo armijų grupių užnugario tarnybų įtakos zonas. „Šiaurės“ armijų grupės, puolusios Leningrado kryptimi, užnugaryje liko Kaunas ir didesnioji Lietuvos dalis. „Centro“ armijų grupės užnugaryje atsidūrė Vilnius ir rytinė Lietuvos dalis. Kiekvienos armijų grupės užnugaryje veikė atskiros karo lauko komendantūros, kurios, iki įvedant vokiečių civilinę valdžią, buvo aukščiausioji vokiečių valdžia Lietuvoje. Kiekviena jų savarankiškai sprendė visus savo kompetencijai priskiriamus klausimus, vadovaudamasi bendrais aukštesniosios vadovybės nurodymais. Dėl to skirtingai buvo sprendžiamas abiejų besiformuojančių Lietuvos kariuomenės užuomazgų likimas. Tačiau bendra buvo tai, kad vokiečių nurodymu iš jų abiejų buvo pradėti formuoti lietuvių savisaugos daliniai.

Kauno karo komendantūra ir jai pavaldžių savisaugos dalinių formavimas.

Vakarinė ir vidurinė Lietuvos dalis, į kurią įėjo ir Kaunas, buvo priskirta vokiečių 821-ajai karo lauko komendantūrai. Jai vadovaujantis austras gen. mjr. Robertas von Pohlis Kauno karo komendantui plk. J. Bobeliui nurodė nedelsiant nuginkluoti ir paleisti lietuvių sukilėlių būrius, bet sutiko vietoj jų formuoti TDA batalioną. Birželio 28 d. sukilėlių būrių veikla buvo sustabdyta ir pradėtas formuoti TDA batalionas³². Bataliono vadu paskirtas plk. Andrius Butkūnas³³. Iki 1941 m. liepos pabaigos suformuotos septynios bataliono kuopos. 1941 m. rugpjūčio 1 d. batalione buvo 773 žmonės, iš jų 53 karininkai³⁴.

Fronto linijai nutolus į Rusiją, 1941 m. liepos 17 d. Adolfas Hitleris savo įsaku paskelbė apie Ostlando (Rytų krašto) reicho komisariato, apimančio Lietuvą, Latviją, Estiją ir didesniąją dalį Baltarusijos, sudarymą³⁵. Tai reiškė, kad šioje okupuotoje teritorijoje įvedamas vokiečių civilinis administracinis valdymas. Lietuva tapo Ostlando generaline sritimi. Naujoji vokiečių administracija rugpjūčio 5 d. pareiškė, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė nuo šiol laikoma nustojusi veikti, tad ši buvo priversta stabdyti veiklą.

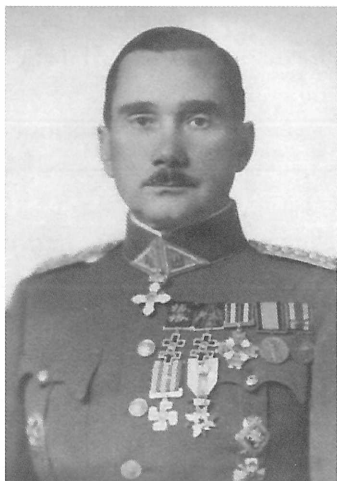
32 Kauno karo komendanto 1941 06 28 įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 19, l. 28.

33 Tautinio darbo apsaugos batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 07 01), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 152.

34 TDA bataliono sudėties žinios (1941 08 01), *ibid.*, b. 5, l. 1.

35 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 139.

TDA bataliono vadas
plk. Andrius Butkūnas (LCVA)

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Antanas Impulevičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Vokiečių pertvarkymų rezultatai turėjo įtakos ir lietuvių savisaugos daliniams: Kauno karo komendantūra buvo priskirta vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. Franzo Lechthalerio pavaldumui, o VAT – Vilniaus miesto tvarkos policijai kaip pagalbinė organizacija. Vadovauti tvarkos policijai ir pagalbinėms organizacijoms Vilniaus mieste ir srityje buvo paskirtas mjr. A. Engelis³⁶.

Perėmęs savo valdžion Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrą, vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris rugpjūčio 7 d. nurodė Kauno komendantui kpt. Stasiui Kviecinskiui³⁷ iš esamo TDA bataliono sudaryti du PPT batalionus ir tęsti savanorių priėmimą siekiant suformuoti trečią batalioną³⁸. Rugpjūčio 25 d. mjr. F. Lechthaleris nurodė kpt. S. Kviecinskiui suformuoti penkis PPT batalionus, kurių kiekvieną sudarytų trys kuopos po 150 vyrų, taip pat atskiras technikos, transporto ir statybos PPT kuopas, irgi po 150 vyrų kiekvienoje³⁹. Netrukus šis nurodymas buvo papildytas įsakymu formuoti atskirą PPT autokuopą.

36 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 2 (1941 08 02), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 152.

37 Kpt. S. Kviecinskas Kauno miesto ir apskrities karo komendantu tapo 1941 07 24, kai per volde-
marininkų perversmą nuo šių pareigų buvo nušalintas plk. J. Bobelis; šio perversmo metu nuo
TDA bataliono vado pareigų taip pat nušalintas plk. A. Butkūnas ir bataliono vadu voldemari-
nininkų paskirtas mjr. K. Šimkus.

38 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 08 07 raštas lietuvių miesto
komendantui kpt. S. Kviecinskiui, *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 73–74.

39 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 08 25 raštas Kauno kome-
ndantui kpt. S. Kviecinskiui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 5, l. 182.

1941 m. rugpjūčio pabaigoje TDA batalionas tapo 1-uoju PPT batalionu⁴⁰. Išskyrus iš buvusio TDA bataliono tris kuopas, suformuotas 2-asis PPT batalionas (vadas gen. št. mjr. A. Impulevičius)⁴¹. Kauno karo komendantūroje 1941 m. vasarą tarnavęs Zenonas Kemzūra paliudijo, kad jam buvo pavesta registruoti stojančius į TDA batalioną savanorius: „Iš pradžių buvo susitarimas su vokiečių karine vadovybe, kad Lietuva gali turėti savo karinius dalinius vidaus apsaugai. Tuo tikslu ir buvo pradėti organizuoti kariniai daliniai iš lietuvių. Mobilizacijų paskelbta nebuvo. Į juos buvo priimami savanoriai vyrai, tarnavę ir netarnavę buržuazinės Lietuvos armijoje. Atvykus savanoriams į komendantūrą, iš jų paėmavo dokumentus, užrašydavo pavardę sąrašuose ir paskirdavo, į kokią kuopą nuvykti. Kiek pamenu, komendantūroje jokių pasižadėjimų nedavė. Aš 1941 metų rugpjūčio mėnesio pabaigoje ir rugsėjo pradžioje du kartus važiauvau į Ukmergę parvežti savanorių, kurie buvo priimti į batalioną. Per abu kartus aš parvežiau apie 25 vyrus, kuriuos perdaviau Kaune – Žaliakalnyje kareivinėse.“⁴²

Tuo pat metu suformuotas ir 3-iasis PPT batalionas (vadas kpt. Antanas Švilpa): dvi jo kuopos sudarytos iš priimtų į tarnybą savanorių, o trečiaja tapo iš 1-ojo PPT bataliono atkelta 7-oji kuopa⁴³. 4-asis (vadas kpt. Viktoras Klimavičius) ir 5-asis (vadas kpt. J. Kriščionas) PPT batalionai buvo sudaromi iš priimtų į tarnybą savanorių. 1941 m. rugsėjo mėn. suformuotos ir minėtos atskirosios technikos (l. e. vado pareigas kpt. Afanasijus Kazanas), transporto (vadas ltn. Klemensas Karosas), statybos (vadas kpt. Juozas Seliokas) kuopos ir autokuopa (vadas kpt. Dionizas Meižys). 1941 m. rugsėjo 13 d. pradėtas kurti PPT orkestras⁴⁴. 1941 m. rugsėjo 20 d. kapelmeisteris Florijonas Valeika prašė Kauno komendantūros adjutanto priimti į policijos tarnybos muzikantų komandą 42 asmenis⁴⁵.

Stojantys tarnauti į policijos batalionus asmenys privalėjo pasirašyti pasižadėjimą. 1941 m. spalio 27 d. ryšių karininkas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono mjr. S. Kviecinskas atskirų batalionų ir kuopų vadams įsakmiai priminė: „Kariai, kurie iki šiol nėra pasirašę pasižadėjimų, turi būtinai juos iki š. m. lapkričio mėn. 1 d. pasirašyti, o kurie iki aukščiau minėto termino pasižadėjimų nepasirašys, bus iš tarnybos paleidžiami. Batalionų ir atskirų kuopų vadams sudaryti vardinius sąrašus tų karių, kurie pasižadėjimų nepasirašys, ir iki š. m. lapkričio mėn. 5 d. prisiųsti man.“⁴⁶ Buvo pridėtas toks stojančiųjų į policijos batalionus pasižadėjimo teksto pavyzdys: „Aš, žemiau pasirašęs ..., stoju savanoriu į Pagelbinį Policijos Tarnybos Batalioną vieniems (1) metams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje kuriant naują

40 2-ojo PPT bataliono vado 1941 08 22 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 18, l. 176.

41 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 08 26), *ibid.*, b. 3, l. 113–114.

42 Z. Kemzūra 1961 09 27 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 76.

43 1-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 69 (1941 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 101–102.

44 *Ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 264.

45 *Ibid.*, l. 303–305.

46 Mjr. S. Kviecinsko 1941 10 27 raštas apsaugos batalionų ir atskirų kuopų vadams, *ibid.*, b. 5, l. 180.

L. e. technikos kuopos vado pareigas kpt. Afanasis Kazanas (LKKAS)

Statybos kuopos (Kaunas) vadas kpt. Juozas Seliokas (LKKAS)

Mjr. Stasys Kviecinkas (VDKM)

Europą pasižadau man uždedamas tarnybos pareigas atlikti sąžiningai, pasiduoti karienei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti kariuomenės paslaptis ir nepriklausyti prie kariuomenei draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.⁴⁷ Į policijos batalionus stojantys asmenys pasižadėdavo juose tarnauti šešis mėnesius, bet vėliau tarnyba būdavo pratęsiama neribotam laikui. Vokietijos SS ir policijos vado Heinricho Himmlerio 1942 m. rugsėjo 28 d. įsakymu asmenys, tarnaujantys policijos batalionuose, turėjo būti prisaikdinti tarnauti neribotą laiką⁴⁸. Už dezertyravimą buvo baudžiama kalėjimu arba net mirtimi.

Batalionų vidaus gyvenimas ir tvarka iš dalies buvo palaikoma remiantis buvusiais Lietuvos kariuomenės norminiais aktais. 1941 m. rugsėjo 26 d. Kauno karo komendantų įsakyme Nr. 39 tuo reikalu buvo rašoma:

„1. Iki bus išleisti bei pakeisti buv. Lietuvos Respublikos įstatymai, įsakymai kariuomenei, nuostatai ir kariuomenės statutai, jais vadovautis tiek, kiek jie neprieštaruja esamai organizacijai ir tvarkai.

2. Batalionuose ir atskirose kuopose raštvedybą ir ūkio atskaitomybę vesti pagal kariuomenės raštvedybos statutą Ad-1 ir kariuomenės ūkio nuostatus Ū-1 ir Ū-2 tiek, kiek jie yra nepakeisti ir neprieštaruja esamai organizacijai ir tvarkai.

47 Stojančiųjų į policijos batalionus pasižadėjimo pavyzdys (1941 m. ruduo), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 5, l. 7.

48 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 3.

Lietuvių policijos batalionų formavimas

1941 m. birželio 22 d. kilus Vokietijos–SSRS karui Lietuvoje prasidėjo ir po visą kraštą išplito sukilimas. Jo centru tapo Kaunas, kur birželio 23 d. per sukilėlių užimtą Kauno radiofoną ats. ltn. Leonas Prapuolenis Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) vyriausiojo štabo vardu paskelbė apie atkuriamą laisvą, nepriklausomą Lietuvą ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudėtį. Tai suteikė sukilimui naują impulsą visoje Lietuvoje, pradėjo sparčiai formuotis ginkluotos lietuvių sukilėlių grupės. Vermachto „Šiaurės“ armijų grupės daliniai jau 1941 m. birželio 24 d. per pietus gavo informacijos, kad lietuvių sukilėliai kontroliuoja Kauną ir nori kartu su vokiečių kariuomene kovoti prieš besitraukiančius bolševikus²⁵.

Paskelbus Laikinosios vyriausybės sudėtį turėjo būti formuojama ir Krašto apsaugos ministerija, kas teikė viltį, kad bus atkurta Lietuvos kariuomenė. Kiti svarbūs žingsniai kariuomenės atkūrimo link buvo Krašto apsaugos gynimo tarybos sudarymas bei Kauno miesto ir apskrities karo komendantų paskyrimas. Komendantu paskirtas plk. Jurgis Bobelis²⁶. Jis suformavo karo komendantūrą, o ši pradėjo rūpintis svarbių objektų apsauga, koordinuoti organizuotai ir stichiškai susiformavusių sukilėlių būrių veiksmus, organizuoti centralizuotą vadovavimą jiems. Buvo paskelbta karininkų ir puskarininkų registracija.

Per keletą dienų komendantūra nuveikė nemenką organizacinį darbą. Jos žinioje buvo 42 įvairaus dydžio sukilėlių būriai, kurie vienijo apie 3 400 vyrų, veikiančių Kauno mieste ir priemiesčiuose²⁷, suregistruota 212 karininkų²⁸. Lietuvos laikinoji vyriausybė ir antisovietiniai lietuvių sukilėliai pirmomis karo savaitėmis tikėjosi, kad Vokietija leis Lietuvai atkurti savo valstybę ir kariuomenę. Lietuvių karinių dalinių vadovybė

25 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 511.

26 Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrai įsakymas Nr. 1 (1941 06 23), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 1–2.

27 Sąrašas laikinai veikiančių partizanų būrių, *ibid.*, ap. 1, b. 9, l. 6.

28 Karininkų, užsiregistravusių komendantūroje, sąrašas, *ibid.*, l. 95–98.

3. Išsitarnavusius, sąžiningus, drausmingus ir tinkamai atliekančius pareigas karius galima kelti į aukštesnius laipsnius, atatinančius jų užimamai etatinei vietai.

Karius į laipsnius keliant vadovautis karinės tarnybos įstatymu (Vyr. Žin. Nr. 561 eil. Nr. 3893) su žemiau nurodyta išimtimi <...>.⁴⁹

1941 m. pabaigoje (tikslī data nežinoma) vokiečių SS ir policijos vadovybė okupuotų kraštų savisaugos batalionams paskirstė numerius. Lietuvai iš pradžių skirti 1–15, vėliau – 251–265 numeriai⁵⁰, nes formuojamų batalionų skaičius netrukus viršijo pirminį limitą. 1942 m. vasario antroje pusėje batalionų numeracija buvo pertvarkyta. Vilniaus apygardos 1-ajam–4-ajam batalionams palikti tie patys numeriai, 6-uoju batalionu tapo buvęs geležinkelių apsaugos batalionas, 15-uoju – buvęs Gardino batalionas. Kauno apygardos batalionams 1942 m. vasario 15 d. suteikta tokia numeracija: 5-asis (buvęs 5-asis PPT batalionas), 7-asis (buvęs 4-asis PPT batalionas), 8-asis (buvęs 6-asis apsaugos batalionas), 9-asis (suformuotas iš buvusių atskirųjų transporto, technikos, statybos kuopų, autokuopos, reprezentacinės kuopos ir orkestro), 11-asis (buvęs 3-iasis PPT batalionas), 12-asis (buvęs 2-asis PPT batalionas) ir 13-asis (buvęs TDA, 1-asis PPT batalionas)⁵¹. Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. vasario 27 d. nurodymu policijos bataliono kuopoje turėjo būti 140 žmonių, batalioną turėjo sudaryti trys kuopos, bataliono štabe – tarnauti 40 asmenų. Batalioną privalėjo sudaryti ne daugiau kaip 700 karių⁵².

Nuo 1942 m. gegužės 25 d. formuojami nauji batalionai gaudavo numerius, prasidedančius 250-uoju. Iki to laiko suformuoti batalionai, turintys laikinąjį numerį ar pavadinimą, irgi buvo pervardyti pagal šią numeraciją. Pavyzdžiui, 1942 m. pirmojoje pusėje Kauno apygardoje suformuotas 1-E (vok. *Ersatz* – atsargos) batalionas 1942 m. gegužės 25 d. tapo 252-E batalionu⁵³.

1941 m. pabaigoje ir 1942 m. pirmojoje pusėje taip pat panaikintos atskiros savisaugos kuopos ir kiti smulkūs padaliniai, sujungiant juos į batalionus ar prijungiant prie esamų batalionų. Pažymėtina, kad kurį laiką kai kurie iš jų ne kartą buvo priskirti tai prie vieno, tai prie kito bataliono. Pavyzdžiui, tai pasakytina apie anksčiau buvusias atskiras Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus ir Jonavos kuopas. 1942 m. gegužės 25 d. jos sujungtos į 251-ąjį batalioną⁵⁴. Tačiau atskiri specifinės paskirties padaliniai buvo

49 LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1175, l. 56.

50 P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 119–120.

51 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

52 Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 02 27 raštas dėl policijos batalionų sudėties, Bundesarchiv, f. B162/7919, l. 125.

53 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 49.

54 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingas įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

formuojami ir vėliau. Štai 1942 m. birželio 14 d. iš 252-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių sudaryta techninės pagalbos (vok. *Technische Nothilfe*) kuopa (l. e. vado pareigas j. ltn. Jonas Ramanauskas)⁵⁵.

Be minėtųjų 251-ojo ir 252-E batalionų, 1942–1944 m. suformuoti 250-asis, 253-iasis, 254-asis, 255-asis, 256-asis, 257-asis, 258-asis, 259-asis ir 10-asis batalionai.

Išskirtinis yra 10-ojo bataliono atvejis, nes ši numerį turėjo du batalionai. Panainiskus apygardas, Panevėžio 10-asis batalionas 1943 m. pradžioje buvo išformuotas ir įtrauktas į 14-ojo bataliono sudėtį. 1943 m. kovo 15 d. Vokietijos vidaus reikalų ministerijos SS reichsfürerui ir vokiečių policijos vadui pasirašius įsakymą suformuoti naują lietuvių policijos batalioną, jam buvo suteiktas 10-ojo bataliono numeris. Batalionas pradėtas sudaryti kovo 24 d. skubos tvarka. Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu per dvi dienas į bataliono formavimo vietą Kaune buvo sutelkta apie 700 vyrų: 200 – iš 1-ojo, 9-ojo ir 14-ojo batalionų ir apie 500 – iš Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio, Mažeikių, Marijampolės, Utenos ir kitų apskričių pavienės policijos tarnybos. Naujojo bataliono vadu paskirtas kpt. Jonas Matulis, buvęs 14-ojo bataliono vadas, o 14-ojo bataliono vadu tapo kpt. Petras Nazaras⁵⁶.

Lietuvių savisaugos dalinių štabo organizavimas. Ostlando karo vado liepos 30 d. įsakymu visų rūšių policijos ir SS dalinių vadovybė Lietuvos generalinėje srityje buvo priskirta SS ir policijos vadui brigadefürerui Lucianui Wysockiui. Jam priklausė ir tvarkos policija Lietuvoje. Paskirtas tvarkos policijos Lietuvoje vadu mjr. A. Engelis 1941 m. rugsėjo 15 d. išleido įsakymą dėl policijos organizavimo ir jos tarnybos Lietuvos generalinėje srityje. Šiame dokumente paskelbta, kad jam pavaldūs vokiečių policija, lietuvių policija ir lietuvių savisaugos (pagalbinės policijos) daliniai⁵⁷. Mjr. A. Engeliui tapus tvarkos policijos Lietuvoje vadu gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius paskirtas lietuvių savisaugos dalių vadu (nuo 1941 m. spalio 15 d. – Lietuvos savisaugos dalių inspektorius⁵⁸).

Savisaugos dalinių ir kitų policijos rūšių sąvokos buvo apibūdintos savisaugos referento gen. št. plk. Izidoriaus Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. rašte: „Savisaugos daliniais vadinami štabai ir jų daliniai, sudarantys kariškus dalinius (batalionas, atskira kuopa), stovintieji vienoje vietoje, turintieji savo vadus ir nedirbantieji prie tvarkos (vieš.) policijos nuovadų.“⁵⁹ Tame pat dokumente paaiškinta, kad į savisaugos dalinius

55 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 85–88.

56 Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje 1942 07 01 raštas dėl 700 policijos tarnautojų sutelkimo batalione Kaune, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 54–55.

57 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 114.

58 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 1 (1941 10 24) (nuorašas), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 109.

59 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 117.

įeina Vilniaus savisaugos štabas ir jam priklausantys visos Vilniaus srities daliniai; Kauno savisaugos štabas ir jam priklausančios Kauno formuotės; Panevėžio batalionas (305 žm.); Telšių batalionas (275 žm.); Jonavos (65 žm.), Marijampolės (172 žm.), Rokišio (68 žm.), Šiaulių (150 žm.), Vilkaviškio (50 žm.) ir Zarasų (205 žm.) atskirosios kuopos.

1941 m. spalio 1 d. įsteigtas Lietuvių savisaugos dalių (LSD) štabas (lapkričio 3 d. jis pavadintas LSD inspektorius štabu). Lietuvių policijos batalionų viršininku (inspektoriumi) tapo plk. ltn. A. Špokevičius. LSD buvo suskirstytos į Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio apygardas. Kiekviena jų turėjo po atskirą štabą. Vilniaus apygardos vadu buvo paskirtas gen. št. plk. I. Kraunaitis (štabo viršininku – plk. ltn. Jonas Juknevičius), Kauno apygardai vadovavo plk. K. Labutis (štabo viršininkas – plk. ltn. Juozas Jankauskas), Šiaulių apygardai – gen. št. plk. ltn. P. Vertelis (štabo viršininkas – plk. ltn. Aleksandras Andriulaitis), Panevėžio apygardos vadu tapo plk. P. Genys (štabo viršininkas – mjr. Ernestas Bliudnikas)⁶⁰. Šios apygardos gyvavo iki 1942 m. rugsėjo 15 d., kai SS ir tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu buvo išformuoti apygardų štabai⁶¹. Ryšiams su vokiečių tvarkos policijos pareigūnais palaikyti kiekvienoje apygardoje buvo įsteigta ryšių karininko pareigybė. Ryšių karininkais tapo vyr. ltn. Leopoldas Tribė – LSD inspektorius štabe, vyr. ltn. Herbertas Ašmutaitis – Kauno apygardos štabe, vyr. ltn. Vladas Garbenis – Šiaulių apygardos štabe, vyr. ltn. Romualdas Kolokša – Panevėžio apygardos štabe⁶².

LSD inspektorius štabas įsikūrė Kaune, Gedimino g. 29, Vidaus reikalų vadybos patalpose, jo viršininkas buvo gen. št. plk. Antanas Rėklaitis⁶³. 1942 m. birželio 1 d. šis štabas buvo vadinamas Lietuvių savisaugos dalių ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado štabu. Štabas vadovavo visiems lietuvių policijos batalionams⁶⁴.

Pradėtą lietuvių dalinių jungimą su viena – tvarkos policijos vado Lietuvoje vadovybe – kiek sutrikdė nauji vokiečių potvarkiai. 1941 m. spalio 4 d. vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris gavo Ostlando SS ir policijos vado įsakymą skubiai vykti į Minską su dviem savo bataliono kuopomis ir trimis lietuvių apsaugos kuopomis⁶⁵. Vykdamas šį nurodymą spalio 6 ir 8 d. į Minską išsiųstas 2-asis PPT batalionas⁶⁶. Spalio 5 d. mjr. F. Lechthaleris raštu informavo Kauno komendantą,

60 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 1 (1941 10 24) (nuorašas), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 109.

61 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 51 (1942 09 11), *ibid.*, b. 20, l. 48–49.

62 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 521.

63 J. Vicas, *op. cit.*, p. 15–16; LCVA, f. R-683, ap. 1, b. 8, l. 1.

64 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 334.

65 Policijos gen. mjr. ir SS brigadefirerio Chaikės 1941 10 17 raštas Reicho komisarui Rytų kraštui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6.

66 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 42 (1941 10 06), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

LSD viršininkas (inspektorius) plk. ltn.
Antanas Špokevičius
(LKKAS)

LSD Vilniaus apygardos vadas gen. št. plk.
Izidorius Kraunaitis
(LKKAS)

LSD Kauno apygardos vadas plk. Kazys Labutis
(LKKAS)

LSD Šiaulių apygardos vadas gen. št. plk. ltn.
Petras Vertelis
(LKKAS)

LSD Panevėžio apygardos štabo viršininkas mjr.
Ernestas Bliudnikas
(LKKAS)

LSD inspektoriaus štabo viršininkas gen. št. plk.
Antanas Rėklaitis
(LKKAS)

kad nuo tos dienos Ostlando tvarkos policijos vado Rygoje įsakymu 1-asis, 2-asis ir 3-iasis apsaugos batalionai pereina vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado priklausomybėn, 4-asis ir 5-asis apsaugos batalionai bei atskirosios statybos, transporto ir technikos kuopos – tvarkos policijos vado Lietuvoje mjr. A. Engelio priklausomybėn, o atskiroji apsaugos autokuopa ir muzikantų komanda, padalytos perpus, taip pat pereina šių vadų priklausomybėn⁶⁷. Šiuo įsakymu Kauno komendantas paskirtas vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono ir minėtų apsaugos dalinių, pereinančių mjr.

67 1-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 107 (1941 10 10), *ibid.*, ap. 2, b. 17, l. 146.

F. Lechthalerio priklausomybėn, ryšių karininku. Tai reiškė, kad Kauno komendantūra panaikinama ir reorganizuojama į ryšių karininko štabą prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado. Remiantis šiuo mjr. F. Lechthalerio raštu buvę PPT daliniai nuo spalio 8 d. tapo apsaugos tarnybos daliniais⁶⁸.

Organizuojant LSD inspektoriaus štabą ryšių karininko štabas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado liko nepanaikintas, o 1-asis, 2-asis ir 3-iasis apsaugos batalionai bei pusė autokuopos neįėjo į Kauno apygardos sudėtį ir laikinai išliko nepavaldūs gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus štabui. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado 1941 m. gruodžio 5 d. nurodymu ryšių karininko prie šio bataliono štabas buvo reorganizuotas į 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių (LAD) štabą prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado, o ryšių karininkas pavadintas 1-ųjų LAD vadu⁶⁹. Vokiečių 11-ajam rezervinės policijos batalionui išvykus už Lietuvos ribų, nuo 1941 m. gruodžio 20 d. 1-ųjų LAD štabas su jam priklausančiais daliniais perėjo LSD inspektoriaus žinion ir buvo priskirtas Kauno apygardai. 1-ųjų LAD štabui priklausę batalionai gavo naujus pavadinimus: 1-asis tapo 13-uoju⁷⁰, 2-asis – 12-uoju, 3-iasis – 11-uoju. 1942 m. balandžio 15 d. 1-ųjų LAD štabas buvo išformuotas⁷¹, bylos ir turtas perduoti Kauno apygardos štabui, o vadas mjr. Kazys Šimkus 1942 m. birželio 31 d. išleistas į atsargą⁷².

Kauno apygardos štabui, kuris pradėtas formuoti 1941 m. spalio 24 d., buvo priskirti 4-asis ir 5-asis apsaugos batalionai, atskirosios transporto, technikos ir statybos kuopos, pusė autokuopos ir Jonavos, Kėdainių, Marijampolės, Vilkaviškio, Lazdijų, Šakių savisaugos daliniai⁷³.

Iš buvusių Kauno karo komendantūros suformuotų dalinių į Kauno apygardos sudėtį neįėjo daliniai, likę su ryšių karininko štabu prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado.

1941 m. lapkričio 11 d. Kauno apygardos štabas pradėjo formuoti 6-ąjį savisaugos batalioną. Jo vadu paskirtas mjr. Juozas Jurkūnas⁷⁴. Jau 1941 m. gruodžio 10 d. viena šio bataliono kuopų (5 karininkai, 146 puskarininkiai ir kareiviai) išvyko vermachto valdžion už Lietuvos ribų⁷⁵.

68 Ibid.

69 3-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 92 (1941 12 10), *ibid.*, ap. 1, b. 1, l. 363.

70 1-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 180 (1941 12 23), *ibid.*, l. 331.

71 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1942 04 11) (nuorašas), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 10–12.

72 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98–100.

73 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 1 (1941 11 03), *ibid.*, b. 3, l. 110–111.

74 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), *ibid.*, l. 308–309.

75 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 6 (1941 12 11), *ibid.*, l. 306–307.

Ostlando SS ir aukštesniojo policijos vado nurodymu policijos bataliono struktūra turėjo būti tokia: batalioną sudaro keturios kuopos, kuopą – keturi būriai, būrį – trys grupės, grupę – 10 karių⁷⁶.

Priesaika. LSD (policijos batalionų) karių priesaikos tekstas ir prisaiškinimo tvarka keitėsi. Vokiečių valdžia šį reikalą tvarkyti ir unifikuoti ėmėsi tik 1942 m. antroje pusėje. Remiantis vokiečių SS ir policijos vado H. Himmlerio 1942 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. rugsėjo 10 d. paaiškinimu, visi karininkai, puskarininkiai ir eiliniai, išstarnavę savisaugos dalinyje keturias savaites, privalėjo duoti tokią priesaiką: „Kaipo savisaugos dalinių karys, prisiekiu būti ištikimas, narsus ir paklusnus. Taip pat visas savo tarnybines pareigas, ypatingai kovoje prieš tautas žudantį bolševizmą, atlikti sąžiningai. Už šitą priesaiką esu pasirengęs aukoti savo gyvybę. Tepadedo man Dievas.“⁷⁷ Esant galimybei visas policijos batalionas turėjo prisiekti vienu metu, priesaikos tekstas su prisiekusiojo parašu turėjo būti pridedamas prie jo asmens bylos. LSD štabo karininkai privalėjo prisiekti 1942 m. spalio 22 d. SS ir policijos vado Lietuvoje štabe, Karininkų ramovės patalpose (Kaunas, Laisvės al. 29). Karininkų prisaiškinimą turėjo vykdyti pats SS ir policijos vadas. Prisaikdinti Lietuvoje dislokuotus lietuvių policijos batalionus buvo pavesta LSD ryšių karininkui gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiui. Visų Lietuvoje dislokuotų policijos batalionų vadai turėjo prisiekti kartu su 9-uoju lietuvių policijos batalionu Kaune, bataliono kareivinių kieme, 1942 m. spalio 26 d. 9 val. ryto. Priesaikos ceremonijoje turėjo dalyvauti ir Garbės kuopa. Kartu su 9-uoju batalionu turėjo prisiekti 1-ojo, 6-ojo, 10-ojo, 14-ojo, 251-ojo, 252-ojo ir 254-ojo batalionų vadai. Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius priesaiką turėjo priimti adjutantui skaitant jos tekstą lietuviškai. Visi prisiekiantieji priesaikos metu privalėjo iškelti dešinę ranką ir kartoti skaitomus priesaikos žodžius. Priesaikos ceremonijoje orkestras turėjo groti vokiškas ir lietuviškas melodijas⁷⁸. 252-asis batalionas turėjo prisiekti 1942 m. spalio 28 d. Kaune, Šančių kareivinėse, 251-ojo bataliono kuopos – 1942 m. spalio 30 d. Marijampolėje, Vilkaviškyje ir Alytuje, 1-asis batalionas – Vilniuje 1942 m. lapkričio 5 d., 6-asis batalionas – Vilniuje 1942 m. lapkričio 6 d., 10-asis batalionas – Panevėžyje 1942 m. lapkričio 2 d., 14-asis batalionas – Šiauliuose 1942 m. lapkričio 4 d. Visų šių batalionų priesaiką turėjo priimti gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius. Priesaikos davimo ceremonijoje turėjo dalyvauti ir batalionuose tarnaujantys vokiečių ryšių karininkai. Iki 1942 m. lapkričio 20 d. turėjo būti prisaikdinti visi Lietuvoje tarnaujantys lietuvių policijos batalionai⁷⁹.

76 Aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlandui 1941 m. raštas Nr. 1708 (nuorašas), *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 274, l. 80 a. p.

77 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 10 15 įsakymo vertimas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 23.

78 *Ibid.*

79 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 51–53.

Vokiečių ryšių karininkai lietuvių policijos batalionuose. Į policijos batalionus paskirti vokiečių ryšių karininkai privalėjo kontroliuoti lietuvių policijos batalionų veiklą. Ostlando tvarkos policijos vadas SS grupenfiureris Georgas Jedicke 1942 m. spalio 10 d. išleido nurodymus dėl vokiečių ryšių karininkų policijos batalionuose statuso ir tarnybinių santykių. Juose rašoma, kad ryšių karininkai policijos batalionuose yra policijos administracinių reikalų viršininkai. Jie įgalioti duoti nurodymus policijos administraciniam tarnautojams. Ryšių karininko žodis ūkio klausimais yra viršesnis už bataliono vado, jeigu pastarojo įsakymai skiriasi nuo ryšių karininko įsakymų.

1942 m. 1-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininkas buvo A. Rathmannas, 3-iojo – H. J. Jacobas, 4-ojo – A. Martinas, 5-ojo – Gerhardas Beyeris, 7-ojo – Wilhelmas Nietsche, 8-ojo – Schneideris, 9-ojo – H. Behrensas, 11-ojo – W. Draubas, 12-ojo – K. Spangenbergas, 13-ojo – K. Edelmannas, 10-ojo – F. Salhoferis, 252-ojo – Heinrichas Kruse⁸⁰.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 31 d. įsakymu lietuvių policijos batalionams buvo paskirti nauji vokiečių ryšių karininkai: 4-ajam – policijos sekretorius Ulbrichas, 9-ajam – policijos sekretorius Rehbeinas, 10-ajam – policijos sekretorius Adloffas, 11-ajam – Walteris Fischeris ir 13-ajam – policijos sekretorius Scharfas⁸¹. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. rugsėjo 7 d. įsakymu 1-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Rathmannas buvo laikinai paskirtas ir 254-ojo bataliono ryšių karininku⁸².

1943 m. gegužės 12 d. žiniomis, lietuvių policijos batalionuose tarnavo šie vokiečių ryšių karininkai: 3-iajame – kpt. Bartschas, 5-ajame – kpt. Kopsas, 9-ajame – mjr. Karlas Legneris, 12-ajame – kpt. K. Spangenbergas, 13-ajame – kpt. Tempas, 15-ajame – kpt. Johannesas Jahnas, 252-ajame – kpt. Ruszynskis⁸³.

1943 m. rugpjūčio 17 d. Ostlando tvarkos policijos vadas grupenfiureris G. Jedicke išleido laikinuosius tarnybinius nurodymus vokiečių ryšių karininkams Baltijos tautų, ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionuose. Įdomu, kad Baltijos tautų batalionuose šie vokiečių karininkai buvo vadinami ryšių karininkais, o ukrainiečių ir baltarusių batalionuose – priežiūros (vok. *Aussichts*) karininkais. Baltijos šalių batalionuose vokiečių ryšių karininkui turėjo būti skiriamas toks vokiečių pagalbinis personalas: 1 administracijos tarnautojas (paprastai policijos sekretorius), 1 vachmistras (atsakingas už finansinius reikalus), 1 policijos pareigūnas ir 3 puskarininkiai. Vokiečių ryšių karininkai buvo tarpininkai tarp aukštesniosios vokiečių policinės valdžios (Lietuvoje jie buvo pavaldūs vokiečių tvarkos policijos vadui) ir vietinių policijos batalionų vadų. Ryšių karininkai

80 *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 75–77.

81 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

82 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 09 07 raštas, *ibid.*, b. 3, l. 165.

83 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 12 raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 81.

privalėjo kontroliuoti aukštesniosios vokiečių policijos vadovybės įsakymų ir nurodymų įgyvendinimą vietiniuose policijos batalionuose. Taktikos ir operacijų vykdymo plotmėje batalionai buvo pavaldūs konkrečioms vermachto įstaigoms. Batalionų vadai per vokiečių ryšių karininkus privalėjo vykdyti tvarkos policijos vado jiems perduodamus įsakymus ir nurodymus. Už įsakymų vykdymą buvo atsakingi batalionų vadai, o ryšių karininkai privalėjo stebėti įsakymų vykdymą, prireikus atkreipti bataliono vado dėmesį į netikslumus ir teikti jam reikiamą pagalbą. Jei ryšių karininkui atrodė, kad bataliono vadas arba kiti bataliono karininkai netinkamai eina pareigas ar nesusitvarko su duotais nurodymais, jis privalėjo apie tai informuoti tvarkos policijos vadą, o šis priimdavo atitinkamą sprendimą⁸⁴.

 84 Ostlando tvarkos policijos vado 1943 08 17 tarnybiniai nurodymai batalionų ryšių karininkams, *ibid.*, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 109–111.

Stojimo į policijos batalionus motyvai

Istorikas A. Rukšėnas, tyrinėdamas lietuvių stojimo į karines-policines formuotes motyvus, į jas stojusius asmenis suskirstė į keturias grupes: patriotus, pragmatikus (bedarbius ir kito darbo ieškotojus), represuotuosius (nuskriaustuosius) ir nesaugiuosius⁸⁵.

Patriotiškumas. Pirmosios XX a. pusės lietuvių visuomenėje esama daug patriotinio veikimo, kurį galima vertinti kaip siekį apginti Tėvynę, atkurti valstybę, pavyzdžiui. Sovietų Sąjungos kariuomenei 1940 m. birželio 15 d. okupavus mūsų kraštą, Lietuva kaip nepriklausoma valstybė nustojo egzistuoti. 1940 m. vasarą Lietuva buvo inkorporuota į Sovietų Sąjungą, panaikintos valdžios institucijos, įvesta sovietinė administracija, Lietuvos kariuomenė reorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąjį TŠK. Buvo sovietizuojamos įvairios Lietuvos gyvenimo sritys, prievarta brukama komunistinė ideologija, vyko gyventojų represijos, žudynės.

Šie aplinkos veiksniai, asmeninis Tėvynę ištikusio blogio suvokimas žadino lietuvių patriotizmą ir skatino ieškoti būdų atitaisyti padarytą skriaudą. Kazys Škirpa ir kiti autoriai patriotizmą apibūdino kaip lietuvių dalyvavimo antisovietiniame pasipriešinime priežastį per pirmąją sovietų okupaciją 1940–1941 m.⁸⁶ Tad patriotinis motyvas galėjo būti daugelio lietuvių gyvenimo įvykių, susijusių su pasipriešinimo veikla, priežastis. Antisovietinis pasipriešinimas kulminaciją pasiekė Vokietijos–SSRS karo pradžioje. Tada Lietuvoje kilo LAF organizuotas antisovietinis 1941 m. Birželio sukilimas. Lietuviškos karinės-policinės formuotės iš dalies atsirado kaip LAF ir Lietuvos laikinosios vyriausybės siekio atkurti valstybę ir kariuomenę padarinius. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu pagrindinė kariuomenės funkcija buvo patriotinė – ginti Tėvynę. Lietuvių kariniai ir politiniai veikėjai policijos batalionus vertino kaip pradines karines pajėgas, kurias reikia išlaikyti, išsaugoti net sunkiomis vokiečių okupacijos sąlygomis kovai dėl

85 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudens motyvai“, p. 9.

86 K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, Washington, 1973, p. 16.

nepriklausomybės. Dalis lietuvių suprato patriotinę karinių-policinių formuočių veiklos galimybę ir stojo į jas vedami noro ginti Tėvynę, siekdami atkurti savo valstybę. Dėl šių motyvų jie laikytini patriotais⁸⁷.

Dalies šiai grupei priskirtų asmenų gyvenimo istorijoje patriotinis veikimas ženklus dar iki jiems įstojant į karines-policines formuotes. Jie ir iki tol atliko patriotinius veiksmus (dalyvavo 1918–1920 m. nepriklausomybės kovose, antisovietiniame lietuvių pasipriešinime 1940–1941 m.), kuriuos galima vertinti kaip siekį prisidėti prie Tėvynės gynimo ir valstybės atkūrimo. Stojimą į savisaugos dalinius iš dalies irgi galima laikyti tam tikru patriotiniu veiksniu – siekiu apginti Tėvynę ir jos piliečius. Tokį kai kurių asmenų apsisprendimą liudija jų biografiniai duomenys.

Andrius Butkūnas (g. 1890 m. gegužės 2 d. Šiaulių aps. Radviliškio vls. Gražionių k.) mokėsi Liepojos gimnazijoje, dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, o 1918–1920 m. – Lietuvos valstybinės nepriklausomybės kovose. 1941 m. prasidėjus Birželio sukilimui, jis kvietė Kauno apskrities Raudondvario valsčiaus gyventojus į susirinkimą, kuriame ragino stoti į sukilėlių būrį⁸⁸. Buvęs Raudondvario valsčiaus sukilėliai Vincentas Cikota ir Jonas Belskis pateikė A. Butkūno tame susirinkime pasakytus žodžius, kurie atspindi šio žmogaus asmeninį situacijos suvokimą. V. Cikota kalbėjo: „Čia su kalba išstojo Butkūnas ir pareiškė, kad Vokietija pradėjo karinius veiksmus prieš Sovietų Sąjungą ir mums, lietuviams, reikia stoti į organizuojamus partizanų būrius ir ginklu kovoti už nepriklausomą Lietuvą. O tam yra būtina visiems apsiginkluoti ir kovoti su besitraukiančia Raudonąja armija, pavieniais raudonarmiečiais, neleisti raudonarmiečiams griauti tiltų, geležinkelį ir kitų komunikacijų. Tuo mes pagreitinsime nepriklausomos Lietuvos atkūrimą.“⁸⁹ Po šio susirinkimo gyventojams, panorusiems tapti sukilėliais, buvo išdalyti iš Kauno atvežti ginklai. Birželio 24 d. plk. A. Butkūno vadovaujami vyrai pradėjo veiksmus prieš raudonarmiečius. Sukilėlių skaičius išaugo, jiems vadovavo ir kiti lietuvių karininkai. Raudondvario valsčiuje buvo suimti 68 raudonarmiečiai⁹⁰.

Patriotinė A. Butkūno veikla (dalyvavimas 1918–1920 m. nepriklausomybės kovose, tarnyba nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos kariuomenėje, dalyvavimas 1941 m. Birželio sukilime) leidžia manyti, kad į Kaune formuojamą TDA batalioną jis stojo vedamas patriotinio motyvo. Kauno karo komendantas J. Bobelis paskyrė A. Butkūną TDA bataliono vadu, šias pareigas jis pradėjo eiti 1941 m. birželio 28 d.⁹¹

87 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 10.

88 J. Belskio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38506/3, l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

89 Ibid., l. 48.

90 Ibid., l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

91 TDA batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 07 01), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 5.

Jonas Belskis (g. 1905 m. Kauno aps. Babtų vls. Eglynų k.) buvo kilęs iš darbininkų šeimos, mažai raštingas. Nuo mažens dirbo samdomu darbininku⁹². 1941 m. Birželio sukilimo metu jis įstojo į Kauno apskrities Raudondvario valsčiuje veikusį plk. A. Butkūno suformuotą ir jo vadovaujamą sukilėlių būrį. J. Belskis Raudondvario apylinkėse suėmė ir pristatė į štabą kelis raudonarmiečius⁹³. Apie stojimo į sukilėlių būrį priežastis J. Belskis kalbėjo: „Į baltųjų partizanų būrį ir į batalioną aš stojau sąmoningai, ėjau kovoti prieš sovietų valdžią, už nepriklausomą Lietuvą.“⁹⁴ Šio asmens veikla sukilime leidžia manyti, kad jo stojimo į karinę-policinę formuotę priežastis buvo patriotinis motyvas. Į TDA batalioną J. Belskis priimtas 1941 m. liepos 24 d.; liepos 25 d. įsakymu jis paskirtas į 3-iąją kuopą grandiniu⁹⁵.

Aloyzas Juodis (g. 1922 m. Kauno aps. Aukštosios Panemunės vls. Dvareliškių k.) augo darbininkų šeimoje, baigė keturis pradžios mokyklos skyrius. 1941 m. Birželio sukilimo metu A. Juodis buvo Kauno aps. Garliavos vls. Birutės k. sukilėlių būrio, vadovaujamo Požėros, narys⁹⁶. Netrukus jis įstojo į TDA batalioną. Apie tai A. Juodis kalbėjo: „Lietuvos okupacijos laikotarpiu <...> per radiją, laikraščius <...> buvo skelbiami kreipimaisi dėl stojimo į Lietuvos kariuomenę ir lietuvių policijos batalionus, kur buvo kalbama, jeigu bus sukurta kariuomenė ir savisaugos batalionai, Lietuva bus savarankiška valstybė. Susipažinęs su tokiais kreipimaisi, aš savanoriškai nuvykau į vokiečių lietuvių komendantūrą Kaune, Gedimino gatvėje. Atvykęs į komendantūrą aš buvau įrašytas į lietuvių policijos batalioną.“⁹⁷ Į TDA batalioną A. Juodis buvo priimtas 1941 m. liepos 5 d.; liepos 7 d. įsakymu jis paskirtas į 2-ąją kuopą jaunesniu juo kareiviu⁹⁸.

Kai kuriuos vyrus stoti į savisaugos dalinius motyvavo jų antisovietinės ir antikomunistinės pažiūros. Jonas Arlauskas (g. 1916 m. Joniškėje) buvo kilęs iš darbininkų šeimos, baigęs du pradžios mokyklos skyrius. 1937–1939 m. Šiauliuose tarnavo Lietuvos kariuomenėje, aviacijoje. Dirbo „Ringuvos“ fabrike⁹⁹. Apie stojimo į batalioną priežastis jis kalbėjo: „Įstojau todėl, kad kovočiau prieš Sovietų Sąjungą, už nepriklausomą Lietuvą. Sovietų valdžios metais maniau, kad Lietuva nesavarankiška.“¹⁰⁰ Šie J. Arlausko žodžiai leidžia manyti, kad į savisaugos batalioną jį atvedė patriotinis ir antisovietinis motyvas.

92 J. Belskio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38506/3, l. 2, 5, 10 a. p.

93 Ibid., l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

94 Ibid.

95 TDA batalionui įsakymas Nr. 27 (1941 07 25), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 40 a. p.

96 A. Juodžio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17532, l. 2, 6 a. p., 10–10 a. p., 12, 17 a. p., 21.

97 A. Juodžio 1947 11 28 tardymo protokolas, ibid., l. 17 a. p.; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 10.

98 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11 a. p.

99 J. Arlausko ir kt. baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 110, 123–123 a. p.

100 J. Arlausko 1948 07 09 tardymo protokolas, ibid., l. 124.

Stasys Benzius (g. 1920 m. birželio 21 d. Kaune) apie stojimo į batalioną priežastis kalbėjo taip: „Prieš prasidedant karui dirbau Kruonyje mokesčių inspektoriumi. 1941 m. birželio 20 d. buvau Kaune, mokesčių inspektorių seminaruose. Čia mane užklupo karas. Norėjau išvykti į Kruonį, bet nepavyko. Sutikau pažįstamą pilietį Riaubą. Jis paklausė, ką kur aš veikiu. Jis pasiūlė stoti į atkuriamą buržuazinės Lietuvos kariuomenę. Aš, būdamas buržuazinėje santvarkoje išauklėtas, jaučiau tuo laiku pareigą įstoti į Lietuvos kariuomenę.“¹⁰¹ Į TDA batalioną S. Benzius buvo priimtas 1941 m. birželio 28 d.; liepos 7 d. įsakymu jis paskirtas į 3-iąją kuopą eiliniu, eiti raštininko pareigų¹⁰².

Pragmatizmas (nedarbas, kito darbo paieškos). Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, dėl valdžių kaitos, sovietizacijos, represijų ir karinių veiksmų suiro įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse nusistovėjusi tvarka. Dėl to daug mūsų krašto gyventojų liko be darbo arba neturėjo jo dar iki karo pradžios. Tokia šių asmenų padėtis aktualizuojamai veikė jų poreikį turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą. Lietuvos laikinoji vyriausybė Birželio sukilimo metu pradėjo ir sunkiomis vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga–liepos mėn.) sąlygomis tęsė valstybės atkūrimo darbą. Jis buvo susijęs ir su naujų darbo vietų kūrimu. Laikinoji vyriausybė rūpinosi, kad jos atkuriamų kariuomenės reikalus tvarkančių institucijų pareigūnai, policinių-karinių formuočių nariai – karininkai, puskarininkiai ir kareiviai – už tarnybą gautų atlyginimą. Istorikų darbuose esama žinių, kad karininkai norėjo dirbti pagal profesiją, gyventi kario gyvenimą, gauti atlyginimą, aprūpinimą maistu, drabužiais¹⁰³. Lietuvos laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 27 d. posėdyje nutarė finansuoti vokiečių karinės vadovybės Kaune leidimu kariniais pagrindais organizuojamą apsaugos batalioną¹⁰⁴. Dėl to dalis darbo neturinčių lietuvių poreikį turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą galėjo realizuoti stodami tarnauti į karines-policines formuotes. Dėl tokio stojimo į formuotes motyvo juos galima pavadinti pragmatikais, t. y. asmenimis, kurie savo veiklą, elgesį grindžia praktiniais išskaičiavimais¹⁰⁵. Poreikis turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą gali būti vertinamas kaip materialios naudos siekimas.

Dalis pragmatikų grupei priskirtinų asmenų nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo įgiję karinį išsimokslinimą, o tarnaudami kariuomenėje – užsitarnavę karininko ar puskarininkio laipsnį. Įgytas mokslas, užsitarnautas laipsnis leido jiems tuo metu poreikį turėti darbą, gauti už jį atlyginimą realizuoti tarnaujant Lietuvos kariuomenėje. Šį darbą, o kartu galimybę tokiu būdu įgyvendinti poreikius jie prarado sovietų oku-

101 Teisiamojo posėdžio, vykusio 1962 09 26–10 04, protokolas, *ibid.*, b. 47337/3, t. 12, l. 179.

102 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 6 a. p.

103 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 196–197.

104 *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 18.

105 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 13, 14.

pacijos laikotarpiu (1940–1941 m.), kai Lietuvos kariuomenė buvo reorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąją TŠK. Tuo metu pagal profesiją jie nedirbo, užsiėmė kitais darbais arba visai neturėjo darbo. Taigi vokiečiams okupavus Lietuvą jie buvo be darbo. Kuriamos karinės-policinės formuotės jiems teikė galimybę dirbti pagal įgytą karinį išsimokslinimą ir užsitarnautą laipsnį, t. y. pagal profesiją. Poreikį turėti darbą ir gauti atlyginimą jie galėjo realizuoti stodami tarnauti į savisaugos dalinius. Kariuomenės istoriko S. Knezio duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu lietuvių savisaugos daliniuose tarnavo 541 karininkas¹⁰⁶. Šie karininkai buvo baigę carinės Rusijos ar Lietuvos Respublikos karo mokyklas. Nedidelė dalis jaunuolių karo mokslus baigė jau prasidėjus sovietų okupacijai, kai Karo mokykla dar tebeveikė. Šiose karo mokyklose profesinę kvalifikaciją įgijo ir karininkai, kurie vėliau tarnavo lietuvių policijos batalionuose.

Karininko kvalifikaciją turintys asmenys sudarė nuo 4,2 iki 4,5 proc., o jos neturintys – nuo 95,5 iki 95,8 proc. visų savisaugos batalionuose tarnavusių asmenų. Dalis sovietų kalintų, o vėliau išsilaisvinsusių lietuvių karininkų vokiečių okupacijos pradžioje neturėjo darbo ir pragyvenimo šaltinio. Štai buvęs Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalnys j. ltn. Jonas Mečys Plungė tvirtino, kad, karo pradžioje išėjęs iš kalėjimo, buvo be jokio pragyvenimo šaltinio. Po keleto dienų Kaune jis sutiko kpt. Bronių Kirkilą, su kuriuo anksčiau tarnavo 5-ajame pėstininkų pulke. Kpt. B. Kirkilai papasakojo apie TDA batalioną, J. M. Plungė nuėjo į Miškų gatvę, kur batalionas buvo formuojamas, parašė raportą, buvo priimtas ir paskirtas būrio vadu¹⁰⁷.

Į formuojamus policijos batalionus taip pat stoji buvę Lietuvos kariuomenės atsargos karininkai, puskarininkiai. Lietuvos laikinosios vyriausybės vykdyti valstybės, kariuomenės atkūrimo darbai suteikė jiems galimybę dirbti pagal profesiją ir įgytą karinį išsilavinimą. Atsargos j. ltn. Jonas Stankaitis apie stojimą į batalioną motyvus tardomas sakė: „Tokiū būdu, prasidėjus karui, aš likau be darbo. Iki 1941 m. liepos mėnesio pradžios, tikslios datos neprisimenu, aš ieškojau darbo, bet negalėjau gauti. Tuomet aš sužinojau, kad steigiamas koks tai batalionas Kaune. Aš, kaip buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės atsargos karininkas, nuėjau į to bataliono štabą, kuris buvo Šaulių sąjungos namuose. Tenai kreipiausi į raštininką, pareikšdamas norą stoti į batalioną.“¹⁰⁸ Liepos 8 d. įsakymu į TDA batalioną priimtas j. ltn. J. Stankaitis buvo paskirtas 6-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁹.

Kaip teigia istorikas A. Rukšėnas, visi 541 lietuvių karininkas, kurie tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose, iki suformuojant šiuos batalionus buvo asmenys, negalintys karinės kvalifikacijos panaudoti darbinėje veikloje. Taip nutiko dėl to, kad neegzistavo

106 S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, p. 297–302.

107 J. M. Plungės 1979 01 11 apklausos protokolas, LVA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 12.

108 J. Stankaičio 1961 11 21 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 174.

109 TDA batalionui įsakymas Nr. 8 (1941 07 08), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 13.

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono j. ltn. Jonas Stankaitis. Karo metų nuotr. (LYA)

J. ltn. J. Stankaitis. 1942 m. gruodžio 3 d. (LYA)

ir darbuočių funkcijas atliekančios karinės struktūros. Tad jie galėjo būti arba bedarbiai, arba dirbti su karyba nesusijusiose darbinės veiklos srityse¹¹⁰.

Pranciškus Pašakarnis 1941 m. gegužės mėn. įstojo į vairuotojų kursus Kaune. Ten besimokant prasidėjo karas¹¹¹. Tikėtina, kad šie kursai jam laidavo pragyvenimą. Karo pradžioje jie nustojo veikę ir P. Pašakarnis liko be pragyvenimo šaltinio, t. y. tapo bedarbiu. Šios gyvenimiškos aplinkybės paskatino jį stoti į savisaugos batalioną. Tardomas jis kalbėjo: „1941 m., maždaug liepos pradžioje, Kaune sutikau pažįstamą pagal buvusį darbą Radviliškio <...> fabrike Šimonį, vardas lyg tai Jonas. Jis man, kaip neturinčiam darbo, pasiūlė stoti tarnauti į organizuojamą savisaugos batalioną. Pasakė, kad jis ir jo brolis <...> tarnauja tame batalione. Aš su jo pasiūlymu sutikau ir tokiu būdu pakliuvau į minimą batalioną.“¹¹² Į Kauno TDA batalioną P. Pašakarnis buvo priimtas 1941 m. liepos 3 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą eiti skyrininko pavaduotojo pareigų¹¹³.

Buęs karys Matas Lekavičius sovietmečiu dirbo konduktoriumi. Prasidėjus okupacijai šio darbo neteko. M. Lekavičius teigė stojęs į batalioną dėl blogų materialinių

110 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 16.

111 P. Pašakarnio 1979 04 05 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 32 a. p.

112 Ibid.

113 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10 a. p.

sąlygų. Batalione sąlygos buvo neblogos, ten jis gavo aprangą ir atlyginimą¹¹⁴. Į PPT batalioną M. Lekavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 9 d. ir, nustačius grandinio laipsnį, paskirtas į 7-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹¹⁵.

Buvęs karys Baltrus Simanavičius prieš karą buvo Kauno geležinkelio darbininkas. Vėliau ten nebedirbo, gyveno Aukštojoje Panemunėje¹¹⁶. Stoją į savisaugos batalioną, nes tai jam buvo naudinga materialiniu požiūriu: bataliono kariams priklausė maitinimas, apranga, jaunesniesiems puskarininkiams buvo mokama po 140 markių¹¹⁷. Į PPT batalioną B. Simanavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 21 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą kovotoju¹¹⁸.

Tarp stojančių į batalionus asmenų buvo ir tokių, kurių netenkino turimas darbas. Tai buvo veiksnys, žadinantis poreikį turėti kitą darbą, gauti atlyginimą. Antai Stasys Čėpla karo pradžioje iš savo gyvenamosios vietovės su pažįstamu atvykęs į Kauną pradėjo ieškotis darbo. Įsidarbino šaltkalviu artilerijos arsenale. Ten dirbo apie dvi savaites. Taisydamas ginklus jis dažnai susitikdavo su įvairių Kaune organizuojamų karinių dalinių kareiviais. Jie įkalbėjo S. Čėplą, kaip tarnavusį Lietuvos kariuomenėje ir turintį grandinio laipsnį, stoti į savisaugos batalioną. Maždaug 1941 m. rugpjūčio mėn. jis taip ir padarė¹¹⁹.

Noras atsilyginti už skriaudą, patirtas represijas. Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdyta Lietuvos okupacija, jos inkorporacija į SSRS, nepriklausomos Lietuvos valdžios įstaigų panaikinimas ir sovietinės administracijos įvedimas, kariuomenės reorganizacija į Raudonosios armijos 29-ąją TŠK, sovietų režimui priešišku asmenų persekiojimai ir represijos nemažai daliai krašto gyventojų padarė realią žalą ir sužadino skriaudos jausmą. 1940–1941 m. sovietų represinių struktūrų aukomis tapo per 31 tūkst. žmonių, iš jų 2 tūkst. (partizanai, kariai ir kaliniai, civiliai gyventojai) buvo nužudyta Lietuvoje¹²⁰. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, dalis NKVD kalėjimuose kalintų asmenų išsilaivino. Akivaizdu, kad jie, išėję iš kalėjimo, galėjo jaustis nuskriausti ir dėl to galėjo būti linkę siekti teisingumo – nubausti savo persekiotojus ir kankintojus. Kaip minėta, karinės-policinės formuotės iš dalies atsirado kaip Lietuvos laikinosios vyriausybės siekio atkurti valstybę ir kariuomenę padarinys. Nuo šios patriotinės funkcijos

114 M. Lekavičiaus 1949 05 09 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18.

115 PPT batalionui įsakymas Nr. 46 (1941 08 11), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 69.

116 B. Simanavičiaus 1948 07 02 ir 1948 07 13 apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 85, 89.

117 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 17.

118 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 57 (1941 08 21), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 82 a. p.

119 S. Čėplos 1979 03 30 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 9 a. p.

120 L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 156.

vargu ar galėjo būti atskirtas siekis nubausti Tėvynės priešus – neteisiuosius, t. y. tuos, kurie persekiojo, kankino ir žudė mūsų krašto gyventojus.

Dalis tarnauti į savisaugos dalinius stojusių asmenų 1940–1941 m. buvo kalinami NKVD kalėjimuose. Išsilaisvinę Vokietijos–SSRS karo pradžioje, jie įstojo į karines-policines formuotes. Tai leidžia manyti, kad viena iš šio jų veiksmo priežasčių galėjo būti ir patirtos skriaudos pagrindu susiformavęs motyvas¹²¹. Apie tokį motyvą leidžia spręsti šių asmenų biografijų faktai.

Jonas Ralys (g. 1906 m. vasario 5 d. Raseinių aps. Kelmės vls. Drupiškių k.) augo ūkininkų, turėjusių 3 ha žemės ir dalį žemės nuomojusių iš kitų, šeimoje. Sovietų okupacijos laikotarpiu J. Ralys buvo lietuvių antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyvis, Liolių miestelio antisovietinės pagrindinės organizacijos vadovas. Už patriotinę antisovietinę veiklą buvo represuotas – 1941 m. gegužės mėn. suimtas, išvežtas į Kauną ir čia tardomas, patyrė fizinę prievartą¹²². Be kitų, jo tardymo reikalus tvarkė ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras Piotras Gladkovas, LSSR NKGB Tardymo dalies viršininko pavaduotojas saugumo vyr. lt. Aleksandras Usas. J. Ralys buvo uždarytas Kauno kalėjime. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, 1941 m. birželio 23 d. iš kalėjimo jį išlaisvino sukilėliai. Netrukus J. Ralys nuvyko į atsikūrusią Kauno miesto karo komendantūrą, kur jam buvo paaiškinta, kad atkuriamą Lietuvos kariuomenę, ir pasiūlyta joje tarnauti¹²³. J. Ralys stojo į savisaugos batalioną skatinamas šių motyvų: „Pirmiausia, aš buvau <...> įskaudintas, kad 1941 m. mane suėmė sovietų valdžios organai, šį suėmimą aš laikiau neteisingu. Antra, aš maniau, kad sovietų valdžios organai prieš lietuvius taikė dideles represijas. Šios priežastys sukėlė mano pasipiktinimą ir aš nutariau kovoti prieš sovietų valdžią.“¹²⁴ Šis J. Ralio pasisakymas liudija, kad viena iš jo stojimo į savisaugos batalioną priežasčių buvo patirtos skriaudos pagrindu susiformavęs motyvas. Į TDA batalioną j. lt. J. Ralys atvyko 1941 m. birželio 28 d.; liepos 3 d. įsakymu jis paskirtas 1-osios kuopos būrio vadu¹²⁵.

Jono Klimavičiaus (g. 1907 m. rugpjūčio 29 d. Marijampolėje) tėvas buvo tarnautojas, motina – darbininkė. Už tai, kad nepriklausomybės metais kurį laiką dirbo Lietuvos saugume, jis buvo represuotas sovietų. Tardymų metu J. Klimavičiaus sveikatai buvo padaryta žala, jis buvo kankinamas. Apie tai vėliau raporte jis rašė: „1940 m. gruodžio 24 d. buvau čekistų areštuotas ir patalpintas Kauno kalėjime. Tų pat metų balandžio

121 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 18.

122 J. Ralio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 20, 30, 32, 398 a. p.

123 Ibid., l. 20, 30, 325, 398 a. p.; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 19.

124 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 80.

125 Kauno karo komendantūros Tautinio darbo apsaugos batalionui įsakymas Nr. 2 (1941 07 03), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 17.

11 d. sovietų karo tribunolo už kontrrevoliucinį veikimą ir palaikymą ryšio su Vokietija buvau nubaustas mirties bausme ir 47 dienas buvau mirtininku. Būnant tokioje padėtyje smarkiai paio nervai. Š. m. birželio 24 d., išėjęs iš kalėjimo, buvau išsiustas Raudonojo Kryžiaus į Birštoną pataisyti sveikatos. Grįžęs iš Birštono jaučiausi kiek geriau ir stojau į batalioną, kad prisidėčiau prie komunizmo sunaikinimo. Dabar sveikata vėl pablogėjo ir jaučiuosi, kad negaliu toliau tarnauti.¹²⁶ Tai, kad šis asmuo buvo neteisėtai suimtas ir kankinamas, leidžia manyti, jog dėl patirtos skriaudos jam kilo poreikis atsiesti su skriaudėjais, ir tai buvo vienas iš jo stojimo į lietuvių policijos batalioną motyvų. 1941 m. liepos 4 d. įsakymu į TDA batalioną priimtas lt. J. Klimavičius buvo paskirtas 6-osios kuopos vado padėjėju. Liepos 3 d. jis įrašytas į bataliono karininkų sąrašus. Jam buvo pavesta laikinai eiti 6-osios kuopos vado pareigas, formuoti šią kuopą¹²⁷.

Nesaugumas. Pasaulio istorijoje gausu pavyzdžių, kai praeityje pavieniai asmenys, jų grupės pasijusdavo nesaugūs dėl politinių, ekonominių, kitų visuomeninių veiksnių. Jiems grėsdavo prarasti palankias gyvenimiškas pozicijas, represijos, mirtis, kiti neigiami padariniai. Tai juos skatino ieškoti būdų, priemonių išvengti blogesnio likimo. Nacių okupacijos laikotarpiu dalis lietuvių pasijuto nesaugūs dėl to, kad pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.) jie buvo komunistai, komjaunuoliai ar sovietų valdžios aktyvistai. Nesaugumo jausmą žadino šie išoriniai veiksniai: naciai, vykdydami Trečiojo reicho vadovybės nurodymus, nuo pirmųjų okupacijos dienų persekiojo ideologinius nacizmo priešus – sovietinį-partinį aktyvą, žydų tautybės žmones, režimui nelojalius asmenis. 1941 m. Birželio antisovietinio sukilimo metu pradėjusios atsikurti ir vėliau atsikūrusios lietuvių administracijos pareigūnai, sukilėliai, pagalbinė policija ėmėsi represijų prieš asmenis, kurie 1940–1941 m. bendradarbiavo su sovietų okupaciniu režimu. Sovietų valdžios aktyvistai buvo suiminėjami, uždaromi į areštines, tardomi. Dalis jų būdavo paleidžiami, kiti sušaudomi. Šie išoriniai veiksniai, asmeninis savo padėties suvokimas žadino nesaugumo jausmą ir skatino ieškoti, kaip tapti saugesniam. Vienas iš galimų būdų buvo stoti tarnauti į karines-policines formuotes¹²⁸.

Kazys Zinkevičius (g. 1913 m. lapkričio 15 d. Trakų aps. Žiežmarių vls. Žideikiškų k.) buvo kilęs iš ūkininkų, turinčių 5 ha žemės, šeimos. Apie stojimo į tarnybą batalione aplinkybes ir priežastis tardomas jis kalbėjo: „1940 m. buvau išrinktas Žiežmarių vls. Mopro organizacijos pirmininku, sekretoriumi buvo Zigmas Lukševičius <...>. Karo pradžioje, bijodamas, kad už tai manęs nesuimtų buržuaziniai nacionalistai, išvykau į Kauną ieškoti darbo, kad tėviškėje negyvenčiau. Kaune sužinojau, kad steigama Lietuvos kariuomenė. Aš užėjau Laisvės alėjon, numerio neprisimenu, ir sutikau

126 2-ojo apsaugos bataliono lt. J. Klimavičiaus 1941 11 04 raportas, *ibid.*, b. 18, l. 398.

127 TDA batalionui įsakymas Nr. 4 (1941 07 04), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 2.

128 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 20.

leitenantą Barzdą, kurį pažinojau iš tarnybos buržuazinės Lietuvos kariuomenėje. Jis tarnavo antrame pėstininkų pulke ir buvo kulkosvaidininkų būrio vadas. Barzda mane taip pat pažinojo. Barzda man pasiūlė stoti į batalioną, kuris organizuojamas vidaus tvarkai palaikyti.¹²⁹

Juozas Vuosaitis (g. 1914 m. Šakių aps. Jankų vls. Pašilupių k.) buvo kilęs iš ūkininkų, turinčių 5 ha žemės. Vokiečių okupacijos metais jis įstojo į savisaugos batalioną. Apie įstojimo priežastis vėliau sakė: „Aš nutariau stoti į savisaugos batalioną dėl to, kad galėčiau saugiau gyventi. Aš sovietinės valdžios metais dirbau durpyne, buvau profsąjungos narys ir bijojau, kad vokiečiai nepatrauktų atsakomybėn. Nutariau išpirkti kalnę prieš juos ir 1941 m. liepos mėn. kreipiausi į priimamąjį punktą.“¹³⁰ Į TDA batalioną J. Vuosaitis buvo priimtas 1941 m. liepos 25 d. ir paskirtas eiliniu į 2-ąją kuopą¹³¹.

Juozas Knyrimas prieš karą buvo Lekėčių žemdirbių profsąjungos revizijos valdybos narys. Taip pat jis pasirašė dokumentus, kad būtų ištremti Lekėčių kaimo gyventojai Pranas Bastys, eigulys Jonas Rakauskas, Norbertas Mikuckis, Antanas Povilaitis¹³². J. Knyrimas teigė įstojęs į batalioną, nes dėl savo sovietinės veiklos bijojęs būti suimtas ir sušaudytas Lekėčių apylinkėse veikusių sukilėlių¹³³. Į Kauno TDA batalioną J. Knyrimas buvo priimtas 1941 m. birželio 29 d. ir, nustačius jam jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą skyrininku¹³⁴.

Juozas Aleksynas 1941 m. vasario mėn. buvo paskirtas Makrickų kaimo seniūnu, priklausė Gudelių valsčiaus žemės ūkio darbininkų profsąjungos vietos komitetui, buvo profsąjungos sekretorius. Šias pareigas ėjo iki karo pradžios¹³⁵. 1941 m. vasario 2 d. įvykusiame Lietuvos liaudies pagalbos ir profsąjungos Gudelių skyriaus visuotiniame narių susirinkime buvo svarstoma, kaip iš organizacijos aparato, vietinių įstaigų pašalinti netinkamus asmenis. Buvo kalbama, kad reikia atleisti partijai nepritariančius asmenis, ramybės drumstėjus, chuliganiškų polinkių žmones, tautininkus, jaunalietuvius, šaulius, atsargos karininkus¹³⁶. Susirinkime J. Aleksynas sakė, kad reikia šalinti visus, kurie pragyvena iš ūkių, o į jų vietą skirti neturinčius iš ko pragyventi¹³⁷. Pačioje vokiečių

129 K. Zinkevičiaus ir kt. baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 1, l. 327.

130 J. Vuosaičio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 13551/3, l. 13 a. p.

131 TDA batalionui įsakymas Nr. 28 (1941 07 26), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 42 a. p.

132 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

133 *Ibid.*

134 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 7.

135 J. Aleksyno 1945 12 20 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28402/3, l. 12; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

136 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

137 *Ibid.*

okupacijos pradžioje J. Aleksynas, bijodamas būti suimtas už sovietinę veiklą, nuvyko į Kauną ir įstojo į batalioną¹³⁸. Į TDA batalioną jis priimtas 1941 m. liepos 9 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą šauliu¹³⁹.

Aleksas Raižys sovietų okupacijos metais buvo paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku¹⁴⁰. Tai ir lėmė jo stojimo į batalioną priežastį. Tardomas jis pasakojo: „Kuo met 1941 metų vasarą prasidėjo karas ir Kauną okupavo vokiečiai, vietiniai Petrašiūnų baltaraiščiai pradėjo mane taisyti ir tardyti, kodėl aš buvau paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku. Norėdamas apsidrausti nuo galimų nemalonumų įstojau į <...> savisaugos batalioną, kuris tuomet buvo susikūręs Kauno mieste.“¹⁴¹ Stodamas į batalioną jis nežinojo, kad reikės dalyvauti žmonių žudynėse: „Būdamas batalione sužinojau, kad mūsų trečioji kuopa, kuriai vadovavo karininkai Dagys, Norkus, Jakubauskas, Pauliukonis, naudojama tarybinių piliečių šaudymui.“¹⁴² Į PPT batalioną A. Raižys buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 13 d. ir, nustačius jam eilinio laipsnį, paskirtas į 3-iąją kuopą¹⁴³.

Nacių okupacinė valdžia stipriai spaudė Lietuvos gyventojus vykti į Vokietiją dirbti. Dalis lietuvių stojo į policijos batalionus kaip tik dėl to, kad nebūtų išvežti į Vokietiją, nes norėjo likti savo tėvynėje, šeimoje, jiems įprastoje aplinkoje.

Buvęs policijos bataliono karys Juozas Grigonis kalbėjo, kad vokiečių okupacijos pradžioje tarp vietos gyventojų sklido kalbos, jog tie, kurie nenori tarnauti savisaugos batalionuose, bus vežami į Vokietiją dirbti¹⁴⁴. Okupacijos pradžioje jam niekur nepavyko įsidarbinti, o vokiečiai pradėjo gaudyti lietuvius darbams į Vokietiją. Išgirdęs per radiją, kad Kaune organizuojamas savisaugos batalionas, stojo į jį tarnauti¹⁴⁵. Į TDA batalioną J. Grigonis buvo priimtas 1941 m. liepos 2 d. ir, nustačius jam jaunesniojo karininko laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹⁴⁶.

Juozas Žemaitis tvirtino, kad vokiečiams okupavus Lietuvą, netrukus dirbti į Vokietiją pradėtas vežti jaunimas, bežemiai valstiečiai, o tie, kurie tarnavo vokiečių kariuomenėje ir policijoje, nebuvo vežami. Atsižvelgdamas į šią aplinkybę ir nenorėdamas būti išvežtas į Vokietiją, J. Žemaitis nutarė stoti į savisaugos batalioną¹⁴⁷. Į Kauno TDA

138 J. Aleksyno 1945 02 20 ir 1945 07 26 teismo posėdžių protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 281; b. 28402/3, l. 6–7 a. p., 23, 47.

139 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 11 (1941 07 11), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 18.

140 A. Raižio 1962 01 25 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 4, l. 94–95.

141 Ibid.

142 Ibid., l. 96.

143 PPT batalionui įsakymas Nr. 50 (1941 08 14), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 74.

144 J. Grigonio 1948 08 10 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 15 a. p.

145 J. Grigonio 1980 12 14 apklausos protokolas, ibid., b. 47760/3, t. 3, l. 30 a. p.

146 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10.

147 J. Žemaičio 1947 10 17 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22791/3, l. 18.

batalioną jis buvo priimtas 1941 m. liepos 4 d. ir, nustačius grandinio laipsnį, paskirtas į 6-ąją kuopą¹⁴⁸.

Juozas Steiblys teigė, kad vokiečių okupacijos pradžioje Kaune pasklido kalbos, jog vokiečiai Lietuvos jaunimą veža į Vokietijos darbo stovyklas. Jis bijojo pakliūti į tokią stovyklą, todėl įstojo į savisaugos batalioną¹⁴⁹. Į Kauno TDA batalioną J. Steiblys priimtas 1941 m. liepos 4 d. ir, nustačius jam jaunesniojo karininko laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹⁵⁰.

Dalis stojusių į policijos batalionus asmenų anksčiau nesaugiai jautėsi dėl to, kad pirmosios sovietų okupacijos metais tarnavo Raudonosios armijos 29-ajame TŠK ir karo pradžioje tapo karo belaisviais. Vokietijos vyriausiosios ginkluotųjų pajėgų vadovybės 1941 m. birželio 16 d. ir rugsėjo 8 d. direktyvos numatė griežtą, negailestingą elgesį su sovietiniais karo belaisviais. Šios direktyvos prieštaravo Ženevos konvencijai karo belaisvių klausimu. Vokietmečiu Vilniuje, Kaune, Alytuje, Naujojoje Vilnioje, Šiauliuose ir kitur veikė karo belaisvių stovyklos. Nuo prastos mitybos, blogų kalinimo sąlygų, ligų, prastos ligonių slaugos, mušimų 366-ojoje (Kauno VI forto) stovykloje mirė, buvo nužudyta 35 tūkst., 343-iojoje (Alytaus) stovykloje – ne mažiau kaip 35 tūkst., Naujosios Vilnios stovykloje – 13 tūkst., 361-ojoje (Šiaulių) stovykloje – 22 560 karo belaisvių. Iš viso Lietuvos karo belaisvių stovyklose mirė, buvo sunaikinta nuo 165 iki 230 tūkst. žmonių¹⁵¹.

Lietuvos laikinoji vyriausybė rūpinosi, kad Raudonosios armijos 29-ajame TŠK tarnavę ir vokiečiams į nelaisvę patekę lietuvių kariai būtų paleisti. Dalį belaisvių vokiečiai sutiko paleisti. Kitiems buvo iškelta sąlyga tarnauti pagalbinėje vokiečių kariuomenės tarnyboje arba eiti į rusų belaisviams skirtas stovyklas¹⁵². Dalis karo belaisvių lietuvių stengėsi išsigelbėti nuo karo belaisvių stovyklos stodami į savisaugos dalinius. Antai Jonas Šalčiūnas sovietų okupacijos laikotarpiu tarnavo sanitaru-instruktoriumi 215-ajame pėstininkų pulke, kuris buvo dislokuotas Pabradėje. Prasidėjus karui, kartu su pulku jis traukėsi Velikiję Lukų kryptimi į rytus. Ties Neveliu, Idricos geležinkelio stotyje, pulkas buvo apsuptas vokiečių karinių pajėgų. Daug pulko karių žuvo ar buvo paimti į nelaisvę. J. Šalčiūnas, kiti belaisviai buvo nuvežti į Sebežo karo belaisvių stovyklą. Čia J. Šalčiūnas ėjo felčerio pareigas, gydė sužeistus karius. 1941 m. rugpjūčio mėn. atvykęs Lietuvos kariuomenės uniforma vilkintis karininkas jam pareiškė, kad galės vykti į Lietuvą. Netrukus iš Sebežo J. Šalčiūnas išvyko į Daugpilį, o iš ten – į Kauną, kur

148 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11.

149 J. Steiblio 1981 11 11 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 2, l. 264.

150 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11.

151 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 238–245; H. Buchheim, M. Broszat, H. A. Jacobsen und H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, München, 1994, S. 467–468, 510–511, 529–531.

152 A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 129–130; S. Raštikis, *Lietuvos likimo kelias*, Chicago, 1982, p. 342.

iš pradžių pateko į vokiečių, paskui – į lietuvių komendantūrą. Čia jis įstojo į policijos batalioną ir buvo paskirtas ambulatorijos felčeriu. Į 2-ąją PPT batalioną J. Šalčiūnas priimtas 1941 m. rugsėjo 4 d. ir, nustačius jam sanitarijos puskarininkio laipsnį, paskirtas bataliono štabo Sanitarijos skyriaus būrininku¹⁵³.

Kazys Majauskas, 1939 m. pašauktas į karinę tarnybą, baigė ryšių mokyklą ir užsitarnavo puskarininkio laipsnį. Tarnavo Ukmergėje, aviacijos eskadrilėje. Karinės tarnybos laikas baigėsi Sovietų Sąjungai jau okupavus Lietuvą. K. Majauskas padavė prašymą palikti jį liktiniu puskarininkiu, prašymas buvo patenkintas¹⁵⁴. Karas jį užklupo tarnaujantį Ukmergėje. Karininkai dalinį paliko likimo valiai, o kariai slapstėsi Pivonijos miške. Čia juos vokiečių kariai paėmė ir nelaisvę ir išvežė į karo belaisvių stovyklą¹⁵⁵. Apie įstojimo į batalioną aplinkybes K. Majauskas teigė: „Man būnant belaisviu pas mus atvažiavo buvusios buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkas j. ltn. A. Gecevičius, kuris mus pradėjo verbuoti tarnauti į vadinamąjį savisaugos batalioną. Su tuo pasiūlymu aš sutikau.“¹⁵⁶

153 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 22, 23.

154 K. Majausko 1979 04 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 18 a. p.

155 Ibid.

156 Ibid.

Lietuvių savisaugos dalinių panaudojimas už Lietuvos ribų

Pirmas dar 1941 m. liepos pabaigoje už Lietuvos išsiųstas dalinys buvo Vilniaus štabo suformuotas 15-asis (Gardino) batalionas, nors šis atvejis labiau išimtinis.

Siųsti lietuvių dalinius už Lietuvos ribų pradėta 1941 m. rudenį. 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas (1941 m. pabaigoje pavadintas 12-uoju batalionu) išsiųstas iš Kauno į Minską 1941 m. spalio pradžioje ir veikė Baltarusijoje iki 1944 m. kovo mėn., kol buvo ten išformuotas, o jo likučiai įtraukti į 15-ąjį batalioną. 1941 m. lapkričio 5 d. į Baranovičius išsiųsta Lydos savisaugos bataliono 3-ioji kuopa (vadas ltn. V. Biveinis)¹⁵⁷, o gruodžio 5 d. ten pat – ir 2-oji šio bataliono kuopa (vadas ltn. I. Žemaitis)¹⁵⁸. 1941 m. lapkričio 12 d. vokiečių vadovybės įsakymu iš Vilniaus į Minską išsiųstas 3-iasis batalionas¹⁵⁹ vėliau veikė prieš partizanus Lucko–Starobinsko, Kapylio, Molodečno ir kituose Baltarusijos rajonuose¹⁶⁰.

1942 m. rudenį į Baltarusiją saugoti geležinkelio ruožo Mogiliovas–Žlobinas iš Kauno atsiųstas 255-asis batalionas¹⁶¹. Kovai su raudonaisiais partizanais Vilniaus srityje ir Baltarusijoje 1942 m. lapkričio 4 d. į Breslaują iš Pastovių išvyko 254-E batalionas¹⁶², suformuotas Vilniuje tų metų pavasarį.

Kita lietuvių savisaugos dalinių siuntimo kryptimi tapo „Šiaurės“ armijų grupės, veikusios Leningrado–Kalinino (Tverės) ruože, pafrontės ir užnugario rajonas Rusijoje. Pirmasis čionai 1941 m. lapkričio 10 d. išsiųstas Kauno apygardos 5-asis batalionas. Jis veikė Ilmenio ežero rajone Pskovo srityje¹⁶³. 1941 m. pabaigoje–1942 m. pradžioje į šio

157 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 44–45.

158 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 27 (1941 12 16), *ibid.*, l. 10.

159 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, l. 19.

160 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 44–51.

161 J. Ralio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 26739/3.

162 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 66 (1942 11 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 9.

163 R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, p. 50.

bataliono veikimo rajoną iš Kauno apygardos atsiųstos 4-oji ir 5-oji atskirosios kuopos¹⁶⁴. 1942 m. sausio antrojoje pusėje į Pskovo sritį atvyko ir dvi Vilniaus apygardos 1-ojo bataliono kuopos¹⁶⁵. Tų metų pavasarį „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje veikusius lietuvių savisaugos dalinius papildė 13-asis batalionas. Kovo 14 d. šis batalionas (14 karininkų, 368 puskarininkiai ir eiliniai) atvyko į Dedovičius (Pskovo sr.) ir jau nuokovo 22 d. pradėjo kovas su partizanais¹⁶⁶. Kita svarbiausia šio bataliono užduotis buvo geležinkelio ruožo apsauga. 1942 m. gegužės 15 d. į 13-ojo bataliono sudėtį įtraukas 15B batalionas (dvi Vilniaus apygardos 1-ojo bataliono kuopos)¹⁶⁷.

1942 m. pavasario pabaigoje dvi anksčiau iš Kauno apygardos į Pskovo sritį atsiųstas atskirasias kuopas įtraukus į 250-ąjį batalioną, „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje Rusijos teritorijoje buvo dislokuoti trys lietuvių batalionai – 5-asis, 13-asis ir 250-asis. 1943 m. prie jų prisidėjo 10-asis ir 256-asis batalionai, kurie veikė Ilmenio ežero rajone.

Savisaugos dalinių siuntimo už Lietuvos fone išsiskiria Vilniaus apygardos 2-asis batalionas (vadas kpt. A. Kazakevičius) – jis 1941 m. lapkričio 11 d. buvo išsiųstas į Liubliną¹⁶⁸. Šį batalioną iki 1942 m. lapkričio 10 d. vokiečiai panaudojo liūdnai pagarsėjusios Maidaneko koncentracijos stovyklos apsaugai. Tų metų gruodžio 7 d. batalionas parvyko į Kauną, o į Liubliną buvo išsiųstas 252-asis batalionas, kuris ten liko iki 1944 m. pavasario. Priartėjus fronto linijai 252-asis batalionas buvo prijungtas prie vokiečių dalinio, atitrauktas į Jugoslaviją ir ten išskaidytas. 2-asis batalionas 1943 m. sausio 27 d. buvo grąžintas į Vilnių, kur turėjo rengtis išvykti į Rytų frontą¹⁶⁹.

1941–1942 m. žiemą vermachtui pralaimėjus prie Maskvos, A. Hitleris pakeitė ankstesnį žaibiško karo planą ir nusprendė 1942 m. vasaros kampanijoje pagrindinį smūgį smogti Stalingrado kryptimi, neatsisakydamas sumanymo užimti Leningradą. Šios kampanijos planuose tam tikra misija buvo skirta ir lietuvių savisaugos daliniams.

1942 m. pavasarį į Ukrainą buvo išsiųsti Kauno apygardos 7-asis, 8-asis ir 11-asis bei Vilniaus apygardos 4-asis batalionai. Trys iš jų buvo panaudoti saugant tiesiamą strateginį kelią Vinica–Umanė–Kirovogradas. Šioje trasoje buvo ir Stalino miestas (taip

164 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

165 1-ajam savisaugos batalionui įsakymas Nr. ..., 1942 m. [sausio ...] (įsakymo numeris ir tiksliai data nežinoma, nes dalis byloje esančių įsakymų lapų nuplėšta, o apie įsakymo datą galima spręsti iš jo teksto), *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 10, l. 53.

166 Ryšių karininko prie 13-ojo bataliono pranešimas apie 13-ojo bataliono veiklą 1942 03 11–1942 03 31, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 4, l. 179–188.

167 Tvarcos policijos vado Lietuvoje ypatingasis įsakymas (1942 05 25), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

168 Vilniaus apygardos savisaugos dalimis įsakymas Nr. 9 (1941 11 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–39.

169 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 47.

2-ojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius
(LKKAS)

1924–1961 m. vadinosi Doneckas), esantis netoli Azovo jūros, kur 1942 m. gegužės pabaigoje atvyko 4-asis batalionas¹⁷⁰.

1942 m. balandžio mėn. į Vinicos sritį buvo išsiųstas 7-asis batalionas. Ten jis saugojo karo belaisvius ir civilius gyventojus, dirbančius strateginio kelio statybos atkarpoje Litinas–Vinica–Umanė. Bataliono kuopa buvo išskirstyta į smulkesnes grupes pagal karo belaisvių ir civilių gyventojų stovyklų, išdėstytų palei tiesiamą kelią, skaičių kuopai skirtame 80–100 km ruože¹⁷¹. Panašiai buvo panaudoti ir kiti batalionai: Umanėje – 8-asis¹⁷², Kirovgrade – 11-asis¹⁷³.

1942 m. lapkričio mėn. Raudonajai armijai prie Stalingrado apsupus feldmaršalo F. Pauluso grupuotę strateginio kelio statyba nebeteko reikšmės ir batalionai gavo kitas užduotis. 1942 m. pabaigoje sutelktas 7-asis batalionas po trumpo karinio rengimo buvo išsiųstas į Voronežo srities Ostrogorsko rajoną fronto linijoje rengti gynybinių įtvirtinimų. 1943 m. sausio mėn. Raudonajai armijai pradėjus Stalingrado operaciją, batalionas pateko į apsuptį, bet vokiečiams čia pavyko pralaužti apsupties žiedą. Kartu su jais kaudamiesi išsiveržė ir lietuviai. Tada 7-asis batalionas neteko beveik pusės savo žmonių: dalis jų žuvo, dalis išsisklaidė. Bataliono likučiai buvo suburti Charkove, iš ten išsiųsti į Rovną, o 1943 m. kovo mėn. batalionas grąžintas į Lietuvą¹⁷⁴.

170 LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 16.

171 V. Steponkaus 1950 10 27 ir 1950 11 06 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 12–30.

172 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

173 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 120.

174 Tvarokos policijos vado Lietuvoje policijos plk. lt. dr. W. Musilo 1943 03 03 raštas dėl lietuvių 7-ojo policijos bataliono sugrąžinimo į nuolatinę stovėjimo vietą Kaune, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

8-ojo bataliono štabas ir dvi kuopos 1943 m. sausio mėn. buvo perkelti į „Šiaurės“ armijų grupės IV tranzitinę stovyklą saugoti karo belaisvių. Tų metų lapkričio 20 d. batalionas išformuotas¹⁷⁵.

11-asis batalionas išformuotas 1943 m. vasarą, o jo kariai paskirti į 4-ąjį ir 8-ąjį batalionus¹⁷⁶.

4-asis batalionas iš Stalino išvestas 1943 m. rugsėjo mėn. Vėliau batalionas buvo išformuotas, o iš jo sudaryta kuopa pasiūsta į „Šiaurės“ armijų grupės IV tranzitinę stovyklą¹⁷⁷. 1944 m. vasarą bataliono likučiai per Lenkiją traukėsi į Vokietiją. Atsitraukimas buvo sunkus – ir dėl labai tolimo kelio, ir dėl beveik nepalaujamo Raudonosios armijos ir partizanų persekiojimo, dėl ko būta daug aukų¹⁷⁸.

Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį iš Lietuvos nebuvo išsiųsti 1-asis (Vilniaus), 6-asis (geležinkelių apsaugos), 9-asis, 10-asis (Panevėžio), 14-asis (Šiaulių), 251-asis, 253-iasis¹⁷⁹, 257-asis, 258-asis ir 1944 m. balandžio pradžioje suformuotas 259-asis batalionai.

Iš išsiųstų už Lietuvos ribų savisaugos batalionų atgal buvo grąžinti tik 2-asis¹⁸⁰ ir 7-asis, neskaitant tų, kurie 1944 m. vasarą atsitraukė į Lietuvą artėjant frontui. Viena iš 1943 m. kovo mėn. grąžinto į Lietuvą 7-ojo bataliono¹⁸¹ kuopų saugojo Alytaus koncentracijos stovyklą ir kitus to rajono objektus, o kitos šio bataliono kuopos dalyvavo kovose su partizanais Vilniaus apskrityje¹⁸². 1944 m. pradžioje batalionas išsiųstas į Svyrius ir išformuotas, o jo likučiai (apie 100 vyrų) suburti į kuopą ir perduoti 257-ajam batalionui.

1944 m. vasarą fronto linijai artėjant prie Lietuvos, Rusijos Pskovo srityje ir Baltarusijoje buvę lietuvių policijos batalionai gavo įsakymus trauktis. Iš Baltarusijos į Lietuvą tada buvo atitraukti 3-iasis ir 15-asis batalionai (12-asis batalionas 1944 m. kovo mėn. išformuotas ir prijungtas prie 15-ojo), o 255-asis, beveik visą laiką saugojęs geležinkelio ruožą Mogiliovas–Žlobinas, atitrauktas į Lenkiją. Pėsčiomis atžygiavęs beveik iki Varšuvos, 255-asis batalionas traukiniu buvo išvežtas į Dresdeną, kur apie mėnesį

175 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

176 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 121.

177 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

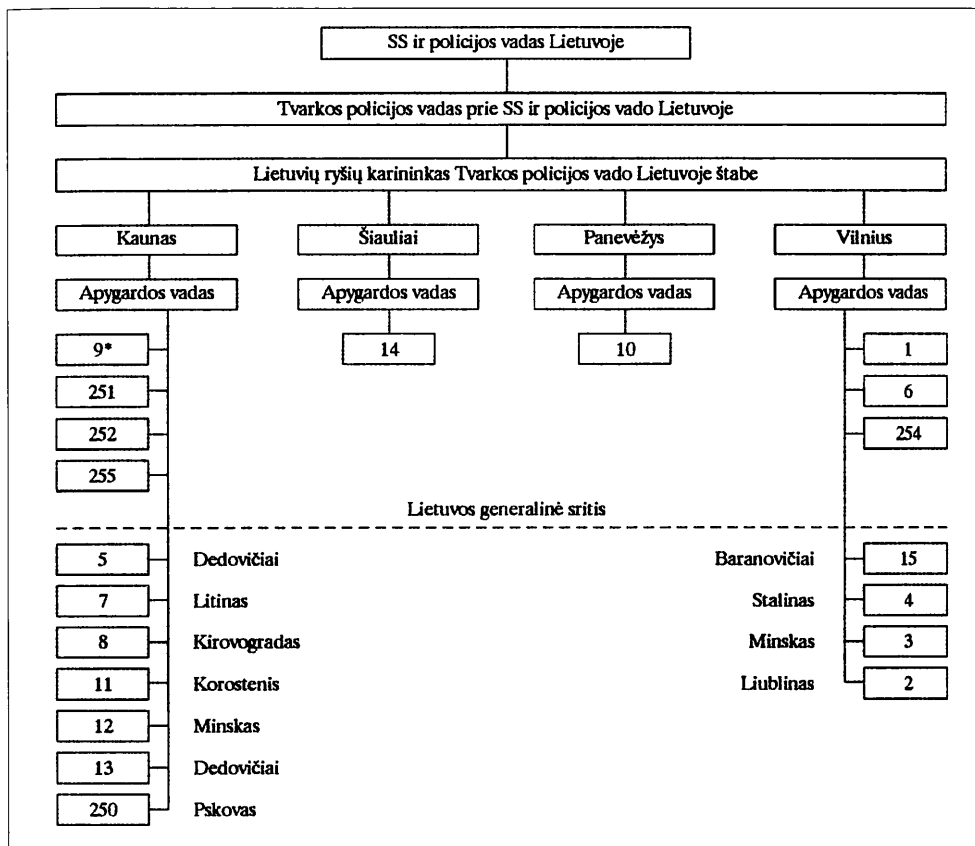
178 L-as, „Iš rytų į vakarus“, *Karys*, 1955, Nr. 1, p. 8.

179 Išsamiau apie 253-iojo bataliono veiklą žr. A. Bubnys, „253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944)“, p. 108–118.

180 Parvykęs iš Liublino, 2-asis policijos batalionas 1943 m. vasario mėn. buvo išsiųstas į Pskovo sritį kovoti su partizanais, o balandžio mėn. vėl grąžintas į Lietuvą. Žr. A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 47.

181 Tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos plk. lt. dr. W. Musilo 1943 03 03 raštas dėl lietuvių 7-ojo policijos bataliono sugrąžinimo į nuolatinę stovėjimo vietą Kaune, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

182 B. Butėno 1950 03 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. 41483/3, l. 106–113.

Lietuvių policijos batalionų pavaldumo ir dislokacijos schema. 1942 m.

buvo rengiamas kariškai, paskui performuotas į atskirą kuopą ir prijungtas prie 252-ojo bataliono¹⁸³.

1944 m. birželio pabaigoje ir liepos pradžioje veikė Lietuvoje ir atitraukti į Lietuvą batalionai buvo sutelkti Kaune. 2-asis, 9-asis, 253-iasis ir 257-asis batalionai buvo sujungti į 1-ąjį lietuvių policijos pulką¹⁸⁴. Jo vadu paskirtas LAD ryšių karininkas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius. Batalionų numeriai pulke buvo palikti tie patys, tik 9-asis batalionas buvo performuotas į ūkio dalinį. Suformuotas pulkas buvo perkeltas į šiaurės rytus nuo Kauno, kur iki liepos 29 d. Kleboniškių–Naujasodžio rajone rengė gynybos pozicijas. Liepos 29 d. pulkui buvo įsakyta persikelti į Šilavoto rajoną (12 km į vakarus

183 Ibid., b. 26739/3.

184 L. B., „Lietuvos apsaugos dalinių 257 Bn.“, *Karys*, 1979, Nr. 3–6.

nuo Prienų). Čia vokiečių divizijos, kuriai buvo priskirtas lietuvių pulkas, vado nurodymu buvo užimtas gynybos baras, bet kitos dienos rytą, Raudonosios armijos daliniams prasiveržus tarp Kauno ir Prienų ir gresiant apsupimui, gautas įsakymas atsitraukti. 1944 m. rugpjūčio 1 d. pulkas peržengė Vokietijos–Lietuvos sieną ir atvyko į Tilžę, kur vokiečių buvo nuginkluotas. Karininkai buvo atskirti nuo kareivių ir išvežti į Dresdeną, o kareiviai – perrengti aerodromų tarnybos uniforma ir išvežti į Vokietiją.

Panašus ir kitų Kaune buvusių sutelktų lietuvių dalinių – 1-ojo, 14-ojo, 15-ojo, 258-ojo, 259-ojo batalionų – likimas. Visi jie vėliau buvo nuginkluoti ir nuo liepos 26 d. iki rugpjūčio vidurio ešelonais išvežti į Vokietiją¹⁸⁵.

Ten lietuvių batalionai buvo išformuoti, išskaidyti ir įtraukti į vokiečių kariuomenę. Vieni jų priskirti prie priešlėktuvinės apsaugos tarnybos, kiti panaudoti inžinerijos daliniuose pagalbiniais darbams, daugiausia gynybiniais įtvirtinimams statyti. Vienas iš Dresdene suformuotų lietuvių batalionų kaip *vermacht* dalinys buvo išsiųstas į Italiją, dar vienas – į Jugoslaviją.

1945 m. pavasarį dauguma vokiečių kariuomenėje priverstų tarnauti lietuvių pateko į amerikiečių, anglų ar prancūzų nelaisvę, bet buvo ir tokių, kurie atsidūrė Raudonosios armijos užimtoje zonoje.

Ilgiausiai išsilaikė „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje veikę batalionai. 1944 m. pavasario pabaigoje čia likę 5-asis (vadas mjr. Pranas Ambraziūnas), 13-asis (vadas mjr. J. Semaška) ir 256-asis batalionai buvo sutelkti Pskovo srityje. 1943 m. jie jau įėjo į *vermacht* sudėtį ir veikė kaip vokiečių kariuomenės daliniai. 1944 m. liepos mėn. batalionai gavo įsakymą atsitraukti Latvijos link. Atsitraukiant jiems teko kautis ir su Raudonosios armijos dalimis.

1944 m. rudenį šie batalionai buvo atitraukti prie Liepojos (Latvija) ir kaip vokiečių Kuršo grupuotės dalis saugojo Baltijos pajūrį nuo Raudonosios armijos desanto. Tų metų pabaigoje jie buvo papildyti lietuvių karininkais ir kareiviais, atsiųstais iš Vokietijos (karininkai buvo siunčiami iš Dresdeno).

1945 m. vasario mėn. 5-asis batalionas buvo išformuotas, o jo kuopos išskirstytos į 13-ąjį ir 256-ąjį batalionus. Po šių pertvarkymų 256-ojo bataliono vadu tapo buvęs 5-ojo bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas¹⁸⁶. Kovo mėn. abu batalionai buvo pasiųsti į fronto liniją.

Vokietijai kapituljavus, 1945 m. gegužės 9 d. 13-asis ir 256-asis batalionai pateko į Raudonosios armijos nelaisvę. To išvengė tik nedaugelis lietuvių karininkų ir kareivių, kapituliacijos išvakarėse pabėgusių iš batalionų į Lietuvą arba Švediją. Deja, pastarieji 1946 m. buvo prievarta grąžinti į SSRS ir išsiųsti į filtracijos stovyklą¹⁸⁷.

185 Ibid., Nr. 3, p. 95.

186 P. Ambraziūno 1946 07 22 ir 1950 11 09 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 52–57; V. Gylio 1964 05 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47431/3, t. 1, l. 47–49.

187 P. Ambraziūno 1950 11 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 52–63.

13-ojo lietuvių policijos
bataliono vadas
mjr. Jonas Semaška (LKKAS)

Patekę į sovietų nelaisvę, lietuviai buvo išskaidyti po įvairias karo belaisvių ar filtracijos stovyklas visoje SSRS teritorijoje, net Tolimuosiuose Rytuose. Dalis jų buvo nužudyti, kai kurie sušaudyti. Dauguma patekusių į nelaisvę karių 1946 m. rudenį ir 1947 m. pradžioje buvo paleisti ir grįžo į Lietuvą.

Kauno apygarda

1(13)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Tautos darbo apsaugos batalionas pradėtas formuoti Kaune 1941 m. birželio 28 d. Batalioną organizavo pirmomis sovietų–nacių karo dienomis susiformavusi lietuvių Kauno karo komendantūra (komendantas plk. J. Bobelis). Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 25 d. užėmus Kauną, visa karinė ir administracinė valdžia buvo sutelkta vokiečių 821-osios karo lauko komendantūros komendanto gen. mjr. Roberto von Pohlio rankose. Birželio 28 d. jis įsakė plk. J. Bobeliui nuginkluoti lietuvių sukilėlių būrius, o ginklus pristatyti į Kauno komendantūrą. Tai reiškė antisovietinių lietuvių būrių paleidimą¹⁸⁸. Visi sukilėlių ginklai ir karinė amunicija privalėjo būti pristatyta į Kauno karo komendantūrą perregistruoti. Už įsakymo nevykdymą pagrąsinta bausti „visu įstatymų griežtumu“¹⁸⁹.

Bet jau tą pačią 1941 m. birželio 28-ąją plk. J. Bobelis paskelbė įsakymą Nr. 9 dėl buvusių partizanų dalinių reorganizavimo į reguliarųjį junginį: „Prie Kauno Karo Komendantūros formuojamas Tautinio Darbo Apsaugos batalionas“. Organizuoti TDA bataliono formavimą plk. J. Bobelis pavedė plk. A. Butkūnui¹⁹⁰. Į batalioną stojo daugiausia buvę Kauno sukilėliai ir Nepriklausomos Lietuvos laikų kariškiai.

Pirmasis įsakymas TDA batalionui pasirodė 1941 m. liepos 1 d.; jį pasirašė bataliono vadas plk. A. Butkūnas¹⁹¹. Batalionas buvo suformuotas labai greitai. Liepos 4 d. jame jau tarnavo 724 puskarininkiai ir kareiviai¹⁹². Bataliono vadovybė stengėsi išlaikyti

188 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 127.

189 Kauno karo komendanto 1941 06 28 įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 28.

190 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 128.

191 Įsakymas Nr. 1 TDA batalionui (1941 07 01), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 152.

192 Įsakymas Nr. 7 TDA batalionui (1941 07 07), *ibid.*, l. 6–12.

Lietuvos kariuomenės tradicijas, nešioti lietuviškas karines uniformas ir vyresniškumo ženklus. Bet vokiečių karinė okupacinė valdžia riboja lietuviškos simbolikos naudojimą. Kauno miesto vokiečių karo komendantas kpt. S. Kviecinskui pareiškė, kad draudžiama nešioti lietuviškus vyresniškumo ženklus ir lietuvišką uniformą be geltonos juostos su vokišku užrašu „Polizeidienst“ (Policijos tarnyba). Už įsakymo nevykdymą pagrasinta karo lauko teismais ir bausmėmis. Vyresniškumo ženklų klausimas, anot vokiečių karo komendanto, bus sprendžiamas vėliau¹⁹³.

Bataliono veikla Kaune. Iš pradžių batalionas vykdė karinių ir ūkinių objektų apsaugos funkcijas, bet jau 1941 m. liepos pradžioje vokiečių saugumo policijos ir SD iniciatyva buvo įtrauktas į masines žydų žudymo akcijas. Jau pirmomis vokiečių okupacijos dienomis 1b operatyvinio būrio vadas SS oberšturmfiureris Erichas Ehrlingeris planavo masinius žydų areštus ir žudynes.

Pirmąją masinių žudynių vieta tapo Kauno VII fortas. 1941 m. liepos 1 d. pranešime Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (RSHA) E. Ehrlingeris mini žydų koncentracijos stovyklos steigimą VII forte ir egzekucijų vykdymą¹⁹⁴.

Kaune žydų žudynėms E. Ehrlingeris vadovavo nuo birželio 29 d. Liepos 2 d. saugumo policijos vado funkcijas Kaune iš jo perėmė A operatyvinės grupės 3-iojo būrio vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris. Iki išvykdamas iš Kauno, E. Ehrlingerio vadovaujamas 1b operatyvinis būrys nužudė apie 1 500 žydų¹⁹⁵.

A operatyvinės grupės 1941 m. liepos 6 d. pranešime rašoma, kad vokiečių komendantūros įsakymu partizanai Kaune buvo nuginkluoti birželio 28 d. Iš patikimų partizanų buvo sudaryti du pagalbinės policijos daliniai (penkios kuopos). Dvi kuopos (205 vyrai) buvo perduotos operatyvinio būrio žinion, viena jų saugojo VII forte įrengtą žydų koncentracijos stovyklą ir vykdė egzekucijas. A operatyvinės grupės 3-iojo operatyvinio būrio vado K. Jägerio įsakymu liepos 4 d. VII forte buvo sušaudyta 463, o liepos 6 d. – 2 514 žydai.

Remiantis nuteistų TDA bataliono karių parodymais sovietų saugumui, galima daryti išvadą, kad žydų žudynėse VII forte dalyvavo 1-oji ir 3-ioji TDA bataliono kuopos. Vėlesnėse žydų žudymo akcijose dažniausiai dalyvaudavo 3-ioji kuopa, vadovaujama leitenantų B. Norkaus, J. Barzdos ir A. Dagio. Itin didelėse naikinimo akcijose dalyvaudavo beveik visas batalionas, išskyrus kitas užduotis vykdančius karius¹⁹⁶.

Iki masinių žudynių TDA bataliono kariams niekadoms neteko dalyvauti panašiose akcijose. Tai neigiamai veikė karių psichiką ir moralę. Negalėdami atvirai pasipriešin-

193 Kauno miesto vokiečių karo komendanto 1941 07 26 raštas kpt. S. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 86.

194 Operatyvinio būrio 1b vado E. Ehrlingerio 1941 07 01 pranešimas, Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centras Maskvoje, f. 500, ap. 1, b. 756, l. 4.

195 K. Stang, *op. cit.*, S. 100, 101.

196 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 133.

TDA bataliono 1-osios kuopos
vadas kpt. Bronius Kirkila
(LKKAS)

TDA bataliono 3-iosios kuopos
vadas ltn. Anatolijus Dagys
(VDKM)

ti naciams, didelė jų dalis bandė pasišalinti iš tarnybos ar kitaip išvengti dalyvavimo žmonių žudynėse. Liepos 5–11 d. iš tarnybos batalione buvo paleista 117 karių. Liepos 15–17 d. vien iš 1-osios kuopos dezertyravo 9 kariai. TDA bataliono 1-osios kuopos vadas kpt. B. Kirkila, nepakėlęs patirtų žvėriškumų, 1941 m. liepos 12 d. nusišovė. 1-osios kuopos vado padėjėjas ltn. Stepas Paulauskas, būrių vadai j. ltn. P. Kulakauskas ir j. ltn. J. Ralys buvo atleisti iš tarnybos jų pačių prašymu¹⁹⁷. Bet tokios protesto formos negalėjo pakeisti nacių politikos žydų atžvilgiu. TDA batalionas ir toliau buvo naudojamas žydoms žudyti.

1941 m. rugpjūčio 2 d. įvykdyta pirmoji masinių žudynių akcija Kauno IV forte. Tą dieną ten buvo sušaudyti 209 žmonės: 170 žydų, 33 žydės, 1 JAV žydas, 1 JAV žydė ir 4 lietuviai komunistai¹⁹⁸.

1941 m. spalio mėn. žydų žudynės perkeltos į Kauno IX fortą. Čia egzekucijos buvo vykdomos iki pat nacių okupacijos pabaigos. Pirmoji masinio žydų žudymo akcija dėl tariamo pasikėsimo į vokiečių sargybinių IX forte buvo įvykdyta spalio 4 d. Tada buvo šaudomi iš Kauno mažojo geto atvežti žydai. Šaudė beveik visa 3-ioji bataliono kuopa. Lietuvių policininkams vadovavo ltn. B. Norkus. Žudynėse taip pat dalyvavo apie 20 vokiečių kareivių. Kaip rodo K. Jägerio raportas, 1941 m. spalio 4 d. buvo nužudyti 1 845 žydai (315 vyrų, 712 moterų ir 818 vaikų)¹⁹⁹.

197 Ibid., p. 133–134.

198 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 132.

199 Ibid., p. 135; V. Barausko 1968 08 20 ir 1968 08 21 apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47558/3, t. 1, l. 9–23.

Didžiausia žydų žudynių akcija IX forte įvykdyta 1941 m. spalio 29 d. Jos išvakarėse Kauno esesininkai (Fritzas Jordanas, Helmutas Rauca ir kt.) gete atrinko sušaudymui apie 10 tūkst. žydų (daugiausia netinkamų fiziniam darbui). Pasmerktieji buvo išvesti į mažojo geto teritoriją, o kitą dieną nuvaryti į IX fortą. Didžiojoje spalio 29-osios akcijoje dalyvavo beveik visas 1-asis lietuvių policijos batalionas. Dauguma bataliono kareivių stovėjo sargyboje aplink getą arba konvojavo žydus iš geto į IX fortą. Pasmerktuosius šaudė kelios dešimtys 3-iosios kuopos kareivių. Žudynėse dalyvavo panašiose akcijose pasižymėję B. Norkus, J. Barzda ir A. Dagys. Taip pat šaudė apie 20 vokiečių karininkų ir kareivių. Žudynės baigėsi jau temstant. Kaip rodo K. Jägerio raportas, 1941 m. spalio 29 d. IX forte buvo nužudyta 9 200 žydų: 2 007 vyrai, 2 920 moterų ir 4 273 vaikai. K. Jägeris šias žudynes pavadino geto valymu²⁰⁰. Po didžiosios akcijos masinės Kauno geto kalinių žudynės nebuvo vykdomos iki pat 1944 m. kovo 26 d. Tačiau 1941 m. lapkričio ir gruodžio mėn. IX forte buvo žudomi iš Vokietijos ir Austrijos atvežti žydai. Pasak K. Jägerio raporto, tų metų lapkričio 25 d. IX forte sušaudyti 2 934 iš Berlyno, Miuncheno ir Frankfurto prie Maino atgabenti žydai, lapkričio 29 d. – dar 2 000 iš Vienos ir Breslau (Vroclavo) deportuotų žydų. Žudynėse taip pat dalyvavo 1-ojo bataliono kareiviai²⁰¹.

Apibendrinant žydų žudynes Kaune, galima teigti, kad 1-asis policijos batalionas (ypač jo 3-ioji kuopa) kartu su vokiečių gestapininkais 1941 m. liepos 4–gruodžio 11 d. Kauno fortuose nužudė apie 26 tūkst. Lietuvos ir užsienio šalių (Austrijos, Čekijos, Vokietijos) žydų.

Bataliono akcijos Lietuvos provincijoje. Dauguma Lietuvoje įvykdytų žydų žudynių (išskyrus Kauną, Vilnių ir Šiaulius) siejama su SS oberšturmfiurerio J. Hamanno skrajojančiu būriu. Garsiajame 1941 m. gruodžio 1 d. K. Jägerio raporte teigiama, kad tikslas išžudyti Lietuvos žydus „galėjo būti pasiektas tik dėl to, kad iš rinktinių vyrų buvo suorganizuotas skrajojantis būrys, vadovaujamas oberšturmfiurerio J. Hamanno, kuris visiškai suprato manusius tikslus ir sugebėjo užtikrinti bendradarbiavimą su lietuvių partizanais bei atitinkamomis civilinėmis įstaigomis“²⁰². Taigi kas tas J. Hamannas ir jo vadovaujamas skrajojantis būrys?

Nacių–sovietų karo išvakarėse okupuotuose kraštuose naikinti nacių priešus pirmiausia privalėjo specialiai sukurtos vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (vok. *Einsatzgruppen*). Iki karo su sovietais naciai sukūrė keturias operatyvines grupes – A, B, C ir D. Jų vadus tiesiogiai skirdavo H. Himmleris ir Reinhardas Heydrichas. Kiekvienai armijų grupei („Šiaurės“, „Centro“ ir „Pietų“) buvo sukurta po vieną

200 P. Matiuko 1962 01 15 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 1, l. 226–237; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135.

201 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135; I. Vyliaus-Velavičiaus 1945 12 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 172–173.

202 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 138.

TDA bataliono karininkas
lt. Bronius Norkus.
Karo metų nuotr. (LYA)

operatyvinę grupę. A grupė buvo priskirta „Šiaurės“ armijų grupei, kuriai buvo duotas uždavinys užimti Pabaltijo šalis ir Leningradą. A operatyvinę grupę sudarė 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai (vok. *Einsatzkommando*) bei 1a ir 1b ypatingieji būriai (vok. *Sonderkommando*)²⁰³. A operatyvinei grupei iš pradžių vadovavo SS brigadeführeris Walteris Stahleckeris. Lietuvoje veikusiam A operatyvinės grupės 3-iajam būriui vadovavo SS štandartenführeris K. Jägeris. Šis operatyvinis būrys turėjo per 120 narių, jie buvo suskirstyti į tris būrius (vok. *Züge*). J. Hamannas buvo vieno būrio vadas ir K. Jägerio adjutantas²⁰⁴. J. Hamannas buvo žinomas kaip aršus antisemitas.

Manoma, kad K. Jägeris su J. Hamannu į Kauną atvyko jau pirmomis vokiečių okupacijos dienomis ir pastarasis gavo A operatyvinės grupės vado W. Stahleckerio uždutį suorganizuoti skrajojantį būrį masinėms žydų ir komunistų žudynėms²⁰⁵. Šiems uždaviniams vykdyti vokiečių saugumo policijos ir SD pajėgų nepakako. Dėl to A operatyvinės grupės 3-iasis būrys į pagalbą pasitelkė Kaune besikuriančio TDA bataliono kareivius. Taip susiklostė, kad masinėms žydų žudynėms dažniausiai buvo skiriama TDA bataliono 3-ioji kuopa. J. Hamanno skrajojantis būrys nebuvo nuolat veikiantis ir turintis atskirą dislokacijos vietą. Paprastai jis buvo suformuojamas konkrečiai akcijai vykdyti iš kelių vokiečių gestapininkų ir kelių dešimčių TDA lietuvių savisaugininkų. J. Hamannas dažnai apsiribodavo užduočių skyrimu 1-ojo bataliono karininkams (leitenantams A. Dagiui, J. Barzdai, B. Norkui), o pats į žudymo akcijas provincijoje net nevykdavo. Spėjama, kad tokiose akcijose dažniausiai dalyvavo šie vokiečių SS karinin-

203 H. Krausnick, *Hitlers Einsatzgruppen: Die Truppe des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, Frankfurt am Main, 1985, S. 124–125.

204 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord*, S. 154, 155.

205 *Ibid.*, S. 155.

Žydų masinių žudynių vieta Kauno IV forte. Pokario metų nuotr. (LYA)

kai: hauptšarfuureriai Porstas, Stützas, Salzmannas, Mackas ir Planertas. J. Hamanno pavadootojas buvo SS hauptšturmfüreris H. Rauca²⁰⁶.

Į žudynių akciją vadinamasis skrajojantis būrys išvykdavo tada, kai jau būdavo atlikti visi parengiamieji darbai: mirčiai pasmerkti žydai sutelkti į vieną vietą, jų apsaugai pajungta vietos policija ir „partizanai“, parinkta nuošalesnė egzekucijos vieta (dažniausiai miškuose arba atokiuose laukuose), iškastos duobės. Žudyti į provinciją paprastai vykdavo paskirti 3-iosios kuopos kareiviai arba savanoriai. Į numatytą žudynių vietą lengvuoju automobiliu atvažiuodavo ir keli vokiečių gestapininkai. 1941 m. gruodžio 1 d. K. Jägerio raporte išvardytas ilgas sąrašas vietovių, kuriose esą J. Hamanno būrys kartu su lietuvių „partizanais“ įvykdė žydų žudynes. Remiantis turimais archyviniais duomenimis, galima teigti, kad ne visose K. Jägerio raporte minimose vietovėse (ypač provincijoje) dalyvavo 1-ojo lietuvių policijos bataliono kareiviai. Galima spėti, kad buvo nemažai Lietuvos vietovių, kur žydai išžudyti vietos policijos ir „partizanų“ būrių, nedalyvaujant J. Hamanno skrajojančiam būriui.

1-ojo bataliono 3-ioji kuopa (arba J. Hamanno skrajojančio būrio branduolys) buvo labai veiksmingas įrankis nacių Holokausto politikai įgyvendinti. Nužudytų žydų skaičiumi su ja galėtų lygintis tik vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys Vilniuje arba 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Bataliono 3-ioji kuopa 1941 m.

206 Ibid., S. 160.

Lietuvos provincijoje nužudė ne mažiau kaip 11 598 žydus. Yra tikrai žinoma, kad ši kuopa žudė Alytuje, Ariogaloje, Babtuose, Butrimonyse, Garliavoje, Jiezne, Krakėse, Lazdijuose, Pasvalyje, Petrašiūnuose, Rumšiškėse, Seirijuose, Simne ir Vilkijoje, t. y. 15 Lietuvos vietovių (neskaitant Kauno). Gali būti, kad 3-ioji kuopa šaudė žydus ir kitose Lietuvos vietovėse, kurios minimos K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. raporte. Tačiau dokumentinių liudijimų apie šios kuopos kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose vykdytas žudynes rasti nepavyko. Vis dėlto, jeigu atsirastų patikimų dokumentų apie 3-iosios kuopos ir kitose K. Jägerio paminėtose Lietuvos vietovėse vykdytas žudynes, bendras šios kuopos nužudytų žydų skaičius galbūt pasiektų 60 tūkst. žmonių ribą.

Bataliono veikla Rusijoje. 1941 m. gruodžio 20 d. 1-asis batalionas tapo 13-uoju²⁰⁷. Pasibaigus masinėms žydų žudynėms Lietuvoje, batalioną imta ruošti išsiųsti į Rusiją kovai su sovietiniais partizanais ir karinių objektų apsaugai.

1942 m. kovo 11 d. 13-asis batalionas (14 karininkų ir 368 kariai, vadas kpt. Norbertas Gasėnas) traukiniu išvyko į naująją tarnybos vietą – Pskovo srities²⁰⁸ Dedovičių miestelį. Čia jis privalėjo atlikti tarnybą vokiečių 16-osios armijos užnugaryje²⁰⁹. Atskiri bataliono būriai ir skyriai buvo išdėstyti aplinkiniuose kaimuose ir gavo užduotis kovoti su sovietiniais partizanais. Kai kurie bataliono padaliniai saugojo nuo partizanų antpuolių geležinkelį. 1-oji bataliono kuopa buvo dislokuota Kipino kaime, 2-oji – Zapoljės kaime, 3-ioji – Dorožkino kaime, štabas liko Dedovičiuose²¹⁰.

Atvykęs į Dedovičius, batalionas iš karto buvo mestas į kovą su partizanais. Dedovičiuose batalionas buvo pavaldus vokiečių 107-ojo šaulių pulko 960-ajam batalionui. Pastarasis turėjo aprūpinti lietuvius trūkstamais ginklais, šaudmenimis ir apranga. 13-asis batalionas buvo apginkluotas ne tik šautuvais ir pistoletais, bet ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, minosvaidžiais ir patrankomis.

Sovietiniai partizanai taip pat buvo gerai ginkluoti, nes lėktuvai jiems nuolatos nuleisdavo amunicijos ir ginklų už fronto linijos²¹¹. Su sovietiniais partizanais buvo susiduriama vos ne kasdien. Pirmąkart tai įvyko 1942 m. kovo 22 d. Per kautynes prie Raslovo kaimo buvo sužeistas ir išvežtas į Porchovo ligoninę 2-osios kuopos kareivis Stepas Budrickas. Lietuvių policininkai nukovė 2 partizanus²¹². Kovo 24 d. buvo sužeistas 2-osios kuopos psk. Mikas Kačiūnas. Jis taip pat išvežtas į Porchovo ligoninę. Kitą dieną sunkiai sužeistas 1-osios kuopos eil. Vytautas Semaška, lengvai sužeisti šios kuopos psk.

207 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

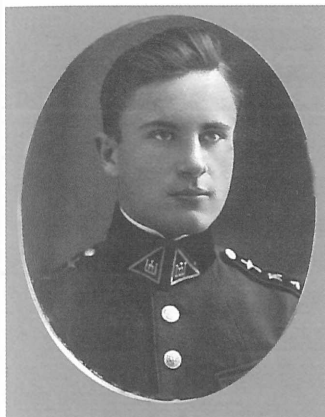
208 Čia ir toliau remiamasi dabartinio Rusijos teritorinio suskirstymo duomenimis.

209 A. J. Munoz, *Hitlers Eastern Legions, vol. I (The Baltic Schutzmannschaft)*, New York, 1996, p. 25.

210 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

211 13-ojo bataliono ryšių karininko kpt. K. Edelmanno 1942 04 01 pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 4, l. 168–172.

212 Ibid., l. 175.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Kazys Šimkus (LCVA)

13-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Norbertas Gasėnas (LKKAS)

1(13)-ojo lietuvių policijos bataliono j. psk. Juozas Zelenkevičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Stasys Jurgaitis ir kareivis Jonas Bevilis²¹³. Kovo 27 d. kautynėse prie Kras Stovikų kaimo nušauta 12 partizanų. Iš lietuvių buvo sunkiai sužeisti psk. Juozas Alvikas ir eil. Juozas Juodis²¹⁴. Kovo 28 d. rusų partizanai puolė Zapoljės kaimą, jų puolimas buvo atremtas.

13-ojo bataliono kovos krikštas buvo gana sėkmingas. Kautynėse su sovietiniais partizanais batalionas veikė drąsiai ir didesnių nuostolių nepatyrė. Bataliono ryšių kari-ninkas kpt. K. Edelmannas pabrėžė bataliono vado kpt. N. Gasėno ryžtą, taktikos žinias ir gebėjimus²¹⁵. Deja, kpt. N. Gasėnui ilgai vadovauti batalionui neteko.

Naktį iš 1942 m. gegužės 3-iosios į 4-ąją trys sovietinių partizanų būriai (Kondrat-jevo, Klimovo ir dar vienas, kurio pavadinimas nežinomas) puolė Novoje ir Staroje Zapoljės bei Dorožkino kaimuose (Dedovičių r.) įsitvirtinusias lietuvių kuopas. Smarkus mūšis truko kelias valandas. Lietuvių kuopos buvo priverstos trauktis. Pasitraukdami 13-ojo bataliono kareiviai sudegino Staroje ir Novoje Zapoljės kaimus. Mūšyje sužeista 15 bataliono karių, tarp jų ir bataliono vadas N. Gasėnas (jis vėliau išvežtas gydytis į Vokietiją), būrio vadas j. ltn. Norbertas Jakubauskas. Sužeistas vrs. Simas Zaleckas kitą dieną mirė ligoninėje. Sovietiniai partizanai taip pat patyrė nemažų nuostolių. Po mūšio Dorožkino kaimo gyventojų Piotro Vasiljevo darže buvo užkasta 13 partizanų palaikų. Vietoj sužeisto N. Gasėno batalionui laikinai vadovavo kpt. Juozas Truškauskas²¹⁶, o nuo 1942 m. rugpjūčio 13 d. – gen. št. mjr. E. Bliudnikas.

213 Ibid., l. 176.

214 Ibid., l. 177.

215 Ibid., l. 178.

216 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143; J. Fiodorovo 1946 08 11 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40920/3, t. 3, l. 116; P. Vasiljevo 1946 08 10 apklausos protokolas, ibid., l. 103–140 a. p.

Maždaug tuo pat metu (per 1942 m. stačiatikių Velykas) sovietiniai partizanai puolė Kipino kaime buvusią 13-ojo bataliono 1-ąją kuopą ir bataliono štabą. Lietuvių kuopa buvo priversta pasitraukti į Sudomos stotį. Žuvo 4 ir buvo sužeista 10 Kondratjevo būrio partizanų. Kitų partizanų būrių nuostoliai nežinomi. Yra žinių, kad lietuvių pusėje žuvo 13 kareivių ir 1 karininkas. Kitą dieną lietuvių kuopa sugrįžo į Kipino kaimą ir sudegino ten paliktus 4 partizanų lavonus²¹⁷.

Reikia pripažinti, kad 13-ojo bataliono kareiviai gana žiauriai elgėsi su vietiniais Dedovičių rajono gyventojais. Buvo deginami gyvenamieji namai ir ūkiniai pastatai, suimtinėjami, tardomi ir šaudomi civiliai žmonės, rekvizuojami maisto produktai. Gyventojams buvo uždrausta eiti į kitus kaimus, o naktį – net iš savo namų.

1942 m. pavasarį bataliono kareiviai Buroje Zapoljės kaime sušaudė sulaikytą partizaną Dmitrijų Fiodorovą ir jo tėvą²¹⁸. „Krasnoje znamia“ kolūkyje sudeginti 47 kiemai su visais pastatais, 4 kolūkio namai ir 9 kluonai²¹⁹. Kipino kaime bataliono kareiviai suėmė ir už ryšius su partizanais bei maisto produktų slėpimą sušaudė kolūkio „Obščij trud“ pirmininką komunistą Marką Grigorjevą. 1942 m. gegužės mėn. tame pat kaime bataliono kareiviai sušaudė komunistus mokytojus Aleksandrą Fedulovą ir Piotrą Kotliarą. Iš viso „Obščij trud“ kolūkyje lietuvių kareiviai sušaudė 7 rusus (iš jų 3 moteris), sudegino beveik visus kolūkiečių namus ir ūkinius pastatus²²⁰.

Birželio 3 d. 13-asis batalionas gavo užduotį sunaikinti Perlų ir Kolotilovo kaimų apylinkėse įsitvirtinusių sovietinius partizanus. Bataliono puolimą rėmė 5 vidutiniai vokiečių tankai ir greitašaudės mažo kalibro patrankos. Mūšio metu beveik visas Perlų kaimas sudegė. Partizanai iš kaimo buvo išmušti. Čia įsitvirtino bataliono 1-oji kuopa. Abiejų pusių nuostoliai nežinomi²²¹.

Batalionas retai kada veikdavo visos sudėties. Jis buvo išskirstytas atskiromis kuopomis ir būriais, kurių veikimo rajonai dažnai būdavo vienas nuo kito nutolę per keliasdešimt kilometrų. Dėl to toliau bataliono veiksmai Rusijoje nagrinėjami apžvelgiant atskirų kuopų veiklą. Paskutiniai patikimi 13-ojo bataliono kiekybinės sudėties duomenys datuojami 1942 m. rugpjūčio 26 d. Tos dienos duomenimis, batalione tarnavo 20 karininkų, 67 puskarininkiai ir 300 kareivių. Bataliono štabas buvo įsikūręs Dedovičiuose²²².

1942 m. rudenį (rugsėjo–spalio mėn.) 13-asis batalionas buvo perkeltas į Staraja Rusos apylinkes (dabar Novgorodo sritis) ir kurį laiką bazavosi Krivičių kaime. Bata-

217 J. Fiodorovo 1946 08 11 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 116–117 a. p.; S. Mažeikos parodymai 1946 12 13–20 karo tribunolo posėdyje Kaune, *ibid.*, t. 4, l. 108.

218 T. Jakovlevos 1946 08 19 apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 95.

219 P. Vasiljevo 1946 08 10 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 103–140 a. p.

220 G. Michailovo 1946 08 12 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 122–122 a. p.

221 A. Vaicekausko 1944 12 25 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 287–288.

222 Lietuvių policijos batalionų dislokacija ir pavaldumas (1942 08 26), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

1(13)-ojo lietuvių policijos bataliono kariai Pskovo srityje (Rusija). 1943 m. (LYA)

liono kareiviai kasė apkasus, statė įtvirtinimus, saugojo tiltus ir kovojo su sovietiniais partizanais. 1942–1943 m. žiemą batalionas buvo permestas į Loknios rajoną (dabar Pskovo sritis), kurį laiką dislokavosi Bežanicų miestelyje, o vėliau perkeltas į Aševo miestelio apylinkes²²³. Bataliono štabas iš pradžių buvo Bežanicuose, paskui iki 1943 m. rudens – Bogdanovo kaime, o nuo rugsėjo ar spalio mėn. – Aševo miestelyje²²⁴.

1944 m. vasario–kovo mėn. visas 13-asis batalionas persikėlė į Pskovo srities Opočkos rajoną. Bataliono štabas iš pradžių buvo Makušino kaime, vėliau persikėlė į Žukovo kaimą, kurio gyventojai buvo iškeldinti į netoliese esantį Gavrovo kaimą²²⁵.

Maždaug 1944 m. balandžio–gegužės mėn. 13-asis batalionas kartu su kitais vokiečiams pavaldžiais daliniais dalyvavo didelėje operacijoje Opočkos rajono Lipecko, Matvejevo ir Novoselsko valsčiuose. Operacijos metu apie 500 civilių gyventojų evakuota į Krasnogorodsko lagerį. Iš ten dalis sulaukytųjų išvežti dirbti į Vokietiją. Vykstant operacijai buvo deginami Opočkos rajono kaimai. Yra žinių, kad 13-asis batalionas

223 J. Aleksaičio 1945 05 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 129, l. 165–166; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

224 B. Jagmino 1946 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 207–207 a. p.

225 S. Ivanovo 1950 06 14 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 25503/3, l. 162–163.

sudegino Lipecko valsčiaus Artiuchų, Bulygų, Sčerbų kaimus, o jų gyventojus išvarė į Krasnogorodską. Bataliono kareiviai sušaudė paimtus į nelaisvę partizanus Semioną Ignatovą ir Andrejų Michailovą iš Bulygų kaimo²²⁶.

1944 m. birželio mėn. priartėjus frontui, batalionas iš Žukovo kaimo rajono pasitraukė Krasnogorodsko kryptimi, vėliau – į Latviją.

Atvykusi į Dedovičių rajoną, 13-ojo bataliono 1-oji kuopa iš pradžių dislokavosi Kipino kaime, 1942 m. spalio mėn. kartu su batalionu buvo perkelta į Krivičių kaimą, o 1943 m. rugsėjo–spalio mėn. su batalionu – į Aševo rajoną. Lapkričio pabaigoje prie šios kuopos suformuotas specialusis kovos su partizanais būrys – jagdkomanda (vok. *Jagdkommando*). Į ją buvo priimami fiziškai stiprūs ir narsūs vyrai. Būryje buvo 48 geriausi bataliono kariai. 1943–1944 m. žiemą jam vadovavo 1-osios kuopos vrš. Kazys Tendzegolskis. Jagdkomanda buvo pavaldi 13-ojo bataliono vadui J. Semaškai ir jo adjutantui ltn. Stepui Januševičiui²²⁷. 1943–1944 m. žiemą jagdkomanda aktyviai kovojo su sovietiniais partizanais. Apie jos kovos metodus tardomas vėliau papasakojo psk. Eduardas Dambrauskas:

„1. Pagal Semaškos ir Januševičiaus turimus duomenis išvykdavo į tas vietas, kur būdavo partizanų ar parašiutininkų, apsupdavo juos ir kaudavosi.

2. Jagdkomandos kariai slapta nakties metu išeidavo į kaimus ir surengdavo pasalas. Apsupdavo tą ar kitą kaimą, nieko neišleisdami iš jo, o visus ateinančius sulaikydavo. Aš juos kračiau, tikrinau dokumentus, klausinėčiau, pas ką ir iš kur jieėjo, kokių reikalu, sulaikytųjų asmenybę tikrinau per kaimo seniūną, o „įtartinus“ pristatydavau bataliono štabui.

3. Pasirodžius partizanams arba jiems įvykdžius kokio karinio objekto užpuolimą, jagdkomanda persekiavo juos.

4. Turėdami tikslą išaiškinti partizanų stovyklos vietą, kur yra parašiutininkai ir kas palaiko su jais ryšį, iš jagdkomandos sudėties buvo parinkta grupė žmonių, pakankamai gerai mokančių rusiškai. Šie žmonės dažniausiai, Aniceto Armono vadovaujami, eidavo po kaimus kaip „tarybiniai partizanai“. Būrio dalyviai užeidavo pas vietos gyventojus, teiraudavosi apie vokiečius ir policininkus, ir apie žmones, palaikančius ryšį su jais ir su tarybiniais partizanais, o su pastaraisiais, sakėsi, norėtų susirišti. Kartais tokiam būriui buvo konkrečiai nurodoma, ką jis turės aplankyti.

Taip veikdami mes, būrio dalyviai, sužinodavome apie žmones, palaikančius ryšį su partizanais, ir partizanų stovyklų vietą. Apie tai kuo skubiausiai pranešdavome bataliono vadui Semaškai arba jo adjutantui Januševičiui, partizanų ryšininkus suimdavo ir priversdavo rodyti kelią į partizanų stovyklą.“²²⁸

226 N. Iljino 1950 06 27 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 164–165.

227 J. Vicas, *op. cit.*, p. 72, 73.

228 *Ibid.*

Vokiečių vadovybės reikalavimu batalionas privalėjo represuoti gyventojus kaimų, kurie aktyviai rėmė sovietinius partizanus, todėl jagdkomanda dažnai rengė baudžiamąsias operacijas prieš partizanus ir jų rėmėjus. 1944 m. vasario mėn. 13-asis batalionas kartu su vokiečių, latvių, estų ir vlasovininkų daliniais sudegino keliolika Aševo rajono Dvorcovo apylinkės kaimų. Sunaikintų kaimų gyventojai būdavo išvaromi į kitas gyvenvietes arba išvežami prievartos darbų į Vokietiją²²⁹.

1943–1944 m. sandūroje bataliono vado adjutanto S. Januševičiaus nurodymu jagdkomanda sudegino Aševo rajono Lipnicos kaimą už tai, kad jame buvo sužeistas jagdkomandos kareivis Bieliauskas. Kaimo gyventojai išvaryti iš namų, pastatai sudeginti. Vienas gyventojas nušautas, kiti nuvaryti į Aševą²³⁰.

Prieš 1943 m. Kalėdas jagdkomandai važiuojant pro kaimą, esantį 2–3 km nuo Aševo miestelio, skyriaus vadas Pranas Jonika viename iš namų pastebėjo degant žiburėlį. Nuėjęs pažiūrėti paaiškėjo, kad name apsistoję partizanai. Kilo susišaudymas. Jagdkomandos kareiviai padegė trobą, nuo jos užsidegė dar keli pastatai. Dviem partizanams pavyko pabėgti²³¹.

Tą pačią dieną kitame kaime jagdkomandos kareiviai mūšyje paėmė į nelaisvę 2 sužeistus partizanus. Sužeistieji rogėmis buvo vežami į bataliono štabą. Pakeliui kareivis Vytautas Kybartas vieną mirštantį partizaną nušovė²³².

1944 m. sausio mėn. netoli Staryj Dvoro kaimo jagdkomanda susidūrė su dideliu partizanų būriu. Kautynėse sužeisti 7 lietuvių kariai²³³.

1944 m. balandžio mėn. jagdkomandos būrio vadą vrš. K. Tendzegolskį vokiečiai apdovanojo antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu²³⁴.

Traukdamiesi iš okupuotų Rusijos sričių, vokiečiai dažnai taikė išdegintos žemės taktiką. Prieš pasitraukiant buvo sprogdinamos pramonės įmonės, tiltai, svarbiausi pastatai, deginami kaimai, naikinamų vietovių gyventojai išvežami į Vokietiją arba kitus nacių okupuotus kraštus. Po karo nacių nusikaltimus tyrusi sovietų ypatingoji komisija nustatė, kad vokiečių okupacijos metais Pskovo srities Aševo rajone hitlerininkai nužudė 471 žmogų, o 144 išvežė į Vokietiją²³⁵. Kiek partizanų ir civilių gyventojų Aševo rajone nušovė 13-ojo bataliono kareiviai, nežinoma. Nežinomas ir tikslus šio bataliono sudegintų kaimų skaičius.

229 Ibid., p. 74; K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44400/3, l. 36–38, 49.

230 J. Vicas, op. cit., p. 74–75; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44400/3, l. 38–39; K. Tendzegolskio 1945 06 01 tardymo protokolas, ibid., l. 48.

231 K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, ibid., l. 39, 47.

232 Ibid., l. 40, 47.

233 S. Petronio 1945 05 29 tardymo protokolo išrašas, ibid., ap. 8, b. 129, l. 179.

234 K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 44400/3, l. 50.

235 Pskovo srities ypatingosios komisijos vokiečių fašistų nusikaltimams tirti 1945 06 23 aktas, ibid., b. 47108/3, t. 3, l. 177.

1944 m. kovo mėn. 13-asis batalionas atvyko į Opočkos rajoną. Jo štabas įsikūrė Žukovo, o 1-oji kuopa – Podubnovo kaime. Iki pasitraukdama į Latviją, kuopa saugojo kelio tarp Opočkos ir Krasnojės miestų atkarpą. Tuo laikotarpiu didelių kautynių su sovietiniais partizanais nevyko²³⁶. 1944 m. birželio 1–10 d. 13-asis batalionas dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Dysnos–Drisos rajone (Baltarusija). Prieš partizanus buvo mesta apie 40 vokiečių ir kitų tautybių batalionų. 13-ojo bataliono kariai rusų partizanų neužklupo. Šie, palikę batalionui apie 40 arklių, pasitraukė į pelkes²³⁷.

1942 m. atvykusi į Dedovičių rajoną, 13-ojo bataliono 2-oji kuopa iš pradžių dislokavosi Zapoljės ir Dorožkino kaimuose. Pirmosiomis gegužės dienomis kuopos kareiviai porą kartų susikovė su rusų partizanais. Per kautynes nušauti 3 ir sužeisti 7 kuopos kareiviai. Mūšyje sudegė Dorožkino kaimas. Po šių kautynių 2-oji kuopa perkelta į Točkų kaimą prie Selonės upės. Kitame upės krante esančiuose kaimuose bazavosi dideli partizanų būriai, bet jie kuopos nepuolė. Točkuose 2-oji kuopa išbuvo iki 1942 m. spalio mėn., paskui buvo perkelta į Krivičių kaimą (apie 30 km nuo Dno miesto). Čia kuopa bazavosi iki 1943 m. balandžio mėn. Ji saugojo kaimą nuo partizanų ir 10 km spinduliu vykdė žvalgybą, bet didesnių susidūrimų su partizanais neįvyko²³⁸.

1943 m. viduryje 2-oji kuopa buvo perkelta į Bežanicų rajoną. 1943–1944 m. žiemą ji dislokavosi Ūdos kaime. Bataliono štabas tuo metu buvo įsikūręs Aševo mieste lyje. Kuopos kareiviai saugojo nuo partizanų sandėlius ir geležinkelius. 1944 m. kovo mėn. visam batalionui atsitraukus į Opočkos rajoną, jo štabas dislokavosi Žukovo, o 2-oji kuopa – Listvenkos kaime. Kuopos kareiviai lydėdavo vokiečių karines gruputes, vykstančias per mišką Opočkos kryptimi. 1944 m. liepos pradžioje, prieš batalionui pasitraukiant į Latviją, 2-oji kuopa sudegino Listvenkos kaimą, o jo gyventojus išvarė į Žukovo kaimą²³⁹.

Yra žinių, kad 1944 m. pavasarį 2-oji kuopa buvo sujungta su 1-ąja, buvusi 3-ioji kuopa pavadinta 2-ąja, o 3-iaja tapo ltn. Petro Mikelsko vadovaujama buvusi 4-oji kuopa. Sovietų kariuomenei pralaužus vokiečių gynybos liniją, batalionas ėmė trauktis į Vakarų. Latvijos teritorijoje 2-oji kuopa buvo atkiršta nuo bataliono ir didesnioji jos dalis 1944 m. liepos 17 d. dezertyravo. Likę kuopos kareiviai, vadovaujami ltn. Juliaus Simaičio, traukėsi Telšių kryptimi. Rugsėjo 8 d. keliasdešimt kuopos vyrų buvo priimti į Tėvynės apsaugos rinktinę (TAR) ir paskirti į 2-ąjį pulką²⁴⁰.

1942 m. gegužės mėn. prie 13-ojo bataliono buvo prijungta 1-ojo (Vilniaus) bataliono ltn. P. Mikelsko vadovaujama kuopa. Dar 1942 m. sausio mėn. ji buvo atsiųsta

236 S. Radziulio 1944 09 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27475/3, l. 20.

237 P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46910/3, l. 15, 21.

238 S. Radziulio 1944 09 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27475/3, l. 16–18 a. p.

239 P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46910/3, l. 15.

240 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144; P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46910/3, l. 14–15.

į Pskovo sritį saugoti karinių objektų. Iš pradžių ši kuopa ėjo tarnybą Porchovo mieste, o gegužės mėn. perkelta į Dedovičius ir įtraukta į 13-ąjį batalioną kaip 4-oji kuopa. Ji bazavosi apie 20 km į pietryčius nuo Dedovičių, Gornajos kaime prie Šelonės upės. Čia kuopa išbuvo iki 1942 m. rugsėjo pabaigos²⁴¹.

Praėjus kelioms dienoms po atvykimo į Gornajos kaimą, 4-oji kuopa gavo užduotį sunaikinti kitapus Šelonės upės miške esantį partizanų būrį. Lietuviai naktį plaustais persikėlė per upę ir lėtai judėjo mišku. Paryčiais gurguolę apšaudė partizanai. Susišaudymas truko apie 15 minučių. Kuopa kovine rikiuote judėjo toliau. Už poros kilometrų vėl užpuolė partizanai. Iš karto žuvo 4 kariai. Mūšis truko kelias valandas. Kuopa buvo priversta trauktis atgal į Gornajos kaimą. Mūšyje žuvo 11 kuopos karių. Partizanų nuostoliai nežinomi²⁴².

1942 m. rugsėjo pabaigoje vokiečių karo komendantas įsakymu ltn. P. Mikelsko kuopa buvo išsiųsta į Dedovičių rajono Bolšoj Kruteco kaimą (18 km į šiaurės rytus nuo Dedovičių), kur gavo užduotį nuo partizanų antpuolių saugoti apie 5 km ilgio ir 5 km pločio teritoriją. 1943 m. kovo mėn. kuopa perkelta į Vyšgorodo rajoną (apie 20 km nuo Dedovičių).

1943 m. pradžioje (sausio ar vasario mėn.) į Bolšoj Kruteco kaimą atvykęs Ostraja Lukos kaimo seniūnas Vasilijus Vorobjovas 3-iosios kuopos vadovybei pranešė, kad į jų kaimą atėjo 26 partizanai ir apsistojo trijose sodybose. Anksti rytą kuopos kareiviai išvyko į Ostraja Luką. Kilus mūšiui buvo padegti namai, kuriuose slėpėsi partizanai. Per 20 partizanų nušauta; 2 su partizanais buvę paaugliai paimti į nelaisvę, atvežti į kuopos būstinę Bolšoj Kruteco kaime ir perduoti vokiečių komendantūrai Dedovičiuose²⁴³.

Maždaug tuo pat metu (1943 m. sausio ar vasario mėn.) Beriozovo kaimo seniūnas Ivanas Jegorovas 3-iosios kuopos vadovybei pranešė, kad jų kaime pasirodęs sovietinis parašiutininkas. Kuopos kareiviai parašiutininką sulaikė, pristatė į kuopos štabą, o vėliau perdavė vokiečių komendantūrai Dedovičiuose²⁴⁴. Daugiau su sovietiniais partizanais Bolšoj Kruteco kaimo apylinkėse kuopos kareiviai nesusidūrė.

1943 m. kovo 14–27 d. ltn. P. Mikelsko kuopa kartu su vokiečių daliniais dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Dedovičių, Požerevičių ir Bežanicų rajonuose. Kovo 20 d. Klimovo kaimo apylinkėse (apie 30 km į pietvakarius nuo Požerevičių) kuopa susidūrė su rusų partizanais. Mūšis truko keturias valandas. Partizanai buvo priversti trauktis palikdami 23 nušautus saviškius. Mūšio metu sudegė beveik visas Klimovo kaimas²⁴⁵.

241 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 21–21 a. p.

242 J. Rudzevičiaus 1945 10 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47108/3, t. 2, l. 3 a. p.–4.

243 A. Delcovos 1945 12 30 apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 123–124.

244 *Ibid.*, l. 124 a. p.

245 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 22.

Tų pat 1943 m. balandžio mėn. ltn. P. Mikelsko kuopa buvo grąžinta 13-ajam batalionui ir liepos–rugsėjo mėn. dislokavosi Bežanicų rajono Zacharino kaime. Rugsėjo pabaigoje ji perkelta į Aševo rajoną saugoti kelių nuo partizanų. Šiuo laikotarpiu kuopa bazavosi Samulichos kaime. Su partizanis nesusidūrė.

Priartėjus Raudonajai armijai, 1944 m. vasario mėn. P. Mikelsko kuopa kartu su visu batalionu pasitraukė į Opočkos rajoną, kur dislokavosi Arapų ir Laskino kaimuose. Opočkos apylinkėse ltn. kuopa dalyvavo operacijose prieš partizanus²⁴⁶. Kuopos kareiviai 1 partizaną nušovė, o 2 paėmė į nelaisvę. Belaisviai buvo nusiųsti į bataliono štabą, vėliau perduoti vokiečiams. Liepos pradžioje kuopa už paramą partizanams sudegino vieną kaimą, o jo gyventojus išvarė į gretimą kaimą. Liepos 10 d. P. Mikelsko kuopa kartu su visu 13-uoju batalionu pasitraukė į Latviją²⁴⁷.

Batalionas baigiantis karui. 13-ajam batalionui traukiantis į Latviją, 1944 m. rugpjūčio pradžioje sovietų kariuomenė prie Gulbenės miesto (Latvija) pralaužė vokiečių gynybą. Kad sustabdytų sovietų kariuomenės veržimąsi, vokiečiai į frontą pasiuntė ir 13-ąjį batalioną. Maždaug rugpjūčio 2–7 d. batalionas kovėsi su puolančiais raudonarmiečių daliniais. Jis du kartus kontratakavo sovietų pozicijas ir su kitais vokiečių armijos daliniais sustabdė raudonarmiečių puolimą. Mūšiuose batalionas patyrė didelių nuostolių. Įvykių dalyvio Alfonso Audiejaičio liudijimu, prie Gulbenės žuvo daugiau kaip 100 bataliono kareivių. Patikrinti, ar šis skaičius tikslus, neįmanoma dėl dokumentų stokos²⁴⁸.

Vėliau už mūšius prie Gulbenės vokiečių karinė vadovybė 13-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadą ltn. P. Mikelską apdovanojo antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu. Turimomis žiniomis, mūšiuose prie Gulbenės dalyvavo bataliono 1-oji ir 3-ioji kuopos. 1944 m. rugpjūčio 7 d. vakare vokiečių vadovybės įsakymu 13-asis batalionas atitrauktas į užnugarį²⁴⁹.

Po Gulbenės mūšio batalionas traukėsi į Latvijos gilumą Rygos–Tukumo–Saldaus, vėliau – Liepojos kryptimi. Baltijos jūrą 13-asis batalionas pasiekė 1944 m. spalio mėn. Jo 1-oji kuopa sustojo Paviluostos miestelyje prie jūros. Kurį laiką batalionas saugojo du molus. Iš čia dalis vokiečių Kuršo grupuotės dalinių laivais buvo keliami į Vokietiją²⁵⁰.

Pagrindinės bataliono jėgos iš pradžių dislokavosi Jūrkalnės miestelyje (apie 20 km į šiaurę nuo Paviluostos)²⁵¹. Kuršė batalionas saugojo Baltijos jūros pakrantę, kad neišsilaipintų desantas. Karo pabaigoje 1945 m. jis buvo nusiųstas į priešakinę fronto li-

246 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47108/3, t. 2, l. 103, 104.

247 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 22 a. p.–23.

248 A. Audiejaičio 1946 07 17 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 16 a. p.

249 P. Mikelsko 1945 06 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 28–28 a. p.

250 J. Semaškaitė, *Priesaika: Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai*, Vilnius, 2000, p. 162.

251 J. Rudzevičiaus 1945 12 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 13 a. p.

niją Nycos miestelio apylinkėse (apie 20 km į pietus nuo Liepojos). Bataliono kareiviai dažnai susišaudydavo su raudonarmiečiais, bet smarkiau sovietai nepuolė. Kai kurių kareivių liudijimu, batalionui teko susišaudyti ir su 16-osios lietuviškosios divizijos daliniais²⁵².

1944–1945 m. sandūroje į batalioną buvo priimta lietuvių karininkų, puskarininkių ir eilinių, atsiųstų iš Dresdeno. 1945 m. vasario mėn. prie 13-ojo bataliono prijungta išformuoto 5-ojo bataliono 3-ioji kuopa. Ji buvo pavadinta 13-ojo bataliono 4-ąja kuopa (vadas – lt. Viktoras Prapuolenis)²⁵³.

Nycos rajone 13-asis batalionas išbuvo iki Vokietijos besąlyginės kapituliacijos ir kartu su visa vokiečių armijos Kuršo grupuote pasidavė sovietams į nelaisvę²⁵⁴. 1945 m. gegužės 8 d. vakare bataliono vadas mjr. J. Semaška įsakė batalionui palikti priešakines pozicijas ir vykti į vokiečių pulko štabą. Kitą dieną ten buvo gautas įsakymas pasiduoti Raudonajai armijai. Bataliono vadas mjr. J. Semaška su adjutantu kpt. S. Januševičiumi ir dar dviem kariais pasidavimo išvakarėse slapta pasitraukė į Lietuvą²⁵⁵.

Išvados. Turimais duomenimis, 1(13)-asis lietuvių policijos batalionas kartu su vokiečių gestapininkais ir provincijos „partizanais“ (baltaraiščiais) 1941 m. antroje pusėje nužudė ne mažiau kaip 39 tūkst. Lietuvos ir užsienio šalių žydų.

1942–1945 m. 1(13)-asis lietuvių policijos batalionas žydų žudynių akcijose nedalyvavo. 1942–1944 m. Rusijos Pskovo srityje jis aktyviai dalyvavo antipartizaninėse ir baudžiamosiose operacijose. Jų metu Dedovičių, Aševo ir Opočkos rajonuose bataliono kareiviai sudegino keliolika kaimų, nukovė arba sušaudė keliasdešimt partizanų ir jų rėmėjų. Per susidūrimus su partizanais batalionas patyrė didelių nuostolių. Buvusio bataliono felčerio Jono Kriščiūno liudijimu, Rusijoje buvo sužeista apie 60 vien 1-osios kuopos kareivių ir karininkų, 39 bataliono kariai žuvo²⁵⁶.

Dauguma 1945 m. sovietų belaisviais tapusių 1(13)-ojo bataliono karių atsidūrė 0329-ajame filtracijos ir profilaktikos lageryje. Čia jie buvo tardomi, teisiami ir siunčiami į lagerius. Kai kurie buvę bataliono kareiviai nuteisti mirties bausme, kiti –10 ir 25 metais lagerio²⁵⁷.

252 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 104–105; J. Semaškaitė, *op. cit.*, p. 162.

253 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144.

254 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 105.

255 P. Mikelsko 1945 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 30–30 a. p.; J. Semaškaitė, *op. cit.*, p. 66.

256 J. Kriščiūno 1946 07 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40920/3, t. 1, l. 220–222.

257 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. 1941 m. rugpjūčio 6 d. Kauno komendantūrai buvo įsakyta TDA batalioną vadinti PPT batalionu²⁵⁸. 1941 m. rugpjūčio 7 d. mjr. F. Lechthaleris įsakė kpt. S. Kviecinskui iš septynių šio bataliono kuopų suformuoti du batalionus ir sutiko, kad vienam jų vadovautų mjr. K. Šimkus, o kitam – mjr. A. Impulevičius. Taip pat nurodyta pradėti verbuoti savanorius į trečią batalioną²⁵⁹. Mjr. K. Šimkui tapus 1-ojo PPT bataliono vadu (tuo pat metu jis dar buvo ir PPT bataliono vadas, nes įsakymų šiam batalionui pasirodydavo iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos), 2-asis PPT batalionas buvo formuojamas į jį skiriant 1-ojo PPT bataliono karius, turinčius karininko, puskarininkio ar kareivio laipsnį, ir perduodant dalį 1-ojo PPT bataliono turto. Mjr. A. Impulevičius 2-ojo PPT bataliono vado pareigas pradėjo eiti 1941 m. rugpjūčio 9 d.²⁶⁰ Mjr. K. Šimkus 1941 m. rugpjūčio 19 d. Kauno komendantui raportavo, kad 1-ojo PPT bataliono 1-ąją, 2-ąją ir 6-ąją kuopas su turtu ir ginklais perdavė 2-ojo PPT bataliono vado žinion²⁶¹. 1941 m. rugpjūčio 20 d. 1-ojo PPT bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos persikėlė į Šančius ir joms pradėjo vadovauti mjr. A. Impulevičius²⁶².

2-asis PPT batalionas, kurį sudarė trys kuopos, bataliono štabas, ūkio komanda ir kiti padaliniai, pradėjo funkcionuoti 1941 m. rugpjūčio 26 d., kai pasirodė pirmasis įsakymas batalionui. Tą dieną batalione buvo 472 kariai. 446 kariai turėjo puskarininkio ir kareivio laipsnį (10 viršilų, 28 puskarininkiai, 116 jaunesniųjų puskarininkių, 52 grandiniai, 161 eilinis ir 79 jaunesnieji kareiviai), 26 – karininko laipsnį (1 majoras, 4 kapitonai, 11 leitenantų ir 10 jaunesniųjų leitenantų)²⁶³.

Bataliono kariai Kaune saugojo įvairius karinius objektus. 2-osios kuopos 3-iojo būrio kariai saugojo šaudmenų sandėlį VIII forte. Šio posto sargybos viršininkas buvo Jonas Rutkauskas. Jo liudijimu, 1941 m. rugsėjo pirmojoje pusėje 2-ojo bataliono kariai buvo nusiųsti į Vilijampolės getą, kur jiems buvo paaiškinta, kad turės šaudyti žydus. Pamatę iš geto varomus žydus, kariai atsisakė dalyvauti žudynėse ir 2-asis batalionas buvo gražintas į Šančių kareivines²⁶⁴.

1941 m. rugsėjo 2 d. duomenimis, 2-ojo bataliono kariai ėjo šias sargybas: Petrašiūnų elektros stoties (5 žm.), šaudmenų sandėlio Aukštojoje Panemunėje (5 žm.),

- 258 Įsakymas Nr. 41 PPT batalionui (1941 08 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 64.
- 259 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 08 07 raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. S. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 124.
- 260 Įsakymas 2-ajam PPT batalionui Nr. 1 (1941 08 26), *ibid.*, b. 3, l. 113.
- 261 1-ojo PPT bataliono vado 1941 08 22 raportas Kauno komendantui, *ibid.*, b. 18, l. 177.
- 262 2-ojo PPT bataliono vado 1941 08 20 raportas Kauno komendantūrai, *ibid.*, l. 176.
- 263 Įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 1 (1941 08 26), Nr. 7 (1941 09 01), Nr. 8 (1941 09 02) ir Nr. 16 (1941 09 10), *ibid.*, b. 3, l. 113–116, 122–123, 132.
- 264 J. Rutkausko 1961 11 16 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28916/3, l. 78.

2(12)-ojo lietuvių policijos
bataliono ltn. Jurgis Juodis.
Karo metų nuotr. (LYA)

Izoliacijos fabriko ir sprogstamųjų medžiagų sandėlio A. Juozapavičiaus pr. 84 (3 žm.), skystojo kuro ir ginklų sandėlių Aukštojoje Fredoje, J. Bakanausko g. (6 žm.), šaudmenų sandėlio V forte (7 žm.), šaudmenų ir sprogstamųjų medžiagų sandėlių IV forte (4 žm.). Šiuos objektus saugojo bataliono 3-iosios kuopos kareiviai²⁶⁵. Be to, bataliono 1-osios kuopos kareiviai buvo skiriami saugoti sandėlių Aleksote, H. Minkauskio g. 104 (13 žmonių), Arsenalo sandėlių Napoleono g. (12 žm.), skystojo kuro sandėlių Piliakalnio g. 3 (3 žm.), „Maisto“ fabriko Aleksote (3 žm.) ir Karo mokyklos (6 žm.). Už Kauno miesto 30 bataliono kareivių saugojo sovietinius karo belaisvius Ežerėlio durpyne ir 15 bataliono kareivių – Durpių treste. Taip pat bataliono kariai ėjo vidaus sargybą prie kareivinių vartų (3-ioji kuopa), patruliavo kareivinių rajone²⁶⁶. 1941 m. rugsėjo 10 d. bataliono vado įsakymu 43 kariai buvo komandiruoti į Pageležių ir Zapyškio durpynus²⁶⁷.

1941 m. rugsėjo 11–12 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas vykdė baudžiamąją operaciją Jonavos valsčiaus Užusalio kaime. Jos metu bataliono kariai suėmė ir sušaudė 48 asmenis²⁶⁸.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1941 m. rugsėjo 14 d. vermachto vadas Ostlande Walteris Brämeris kreipėsi į Ostlando komisarą Heinrichą Lohsę, Ostlando ir Šiaurės Rusijos aukštesnįjį SS ir policijos vadą Hansą Prützmanną, reikalaujamas dėl partizanų keliamos grėsmės pagreitinti SS ir policijos pajėgų panaudojimą²⁶⁹. Netrukus Ostlando

265 Įsakymas 2-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1 (1941 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 2.

266 Ibid., l. 2, 2a.

267 Įsakymas 2-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 16 (1941 09 10), ibid., l. 132 a. p.

268 A. Impulevičiaus ir kt. baudžiamosios bylos 1962 10 20 nuosprendis, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 850, l. 286.

269 Ch. Gerlach, op. cit., S. 610–611.

komisariato tvarkos policijos vadas policijos grupenführeris G. Jedicke išsiuntė vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną, vadovaujamą mjr. F. Lechthalerio. H. Prützmannas nurodė batalionui kovoti su partizanais Minsko, Borisovo ir Slucko zonoje, „nukenksminti“ žydus, palaikančius ryšius su partizanais²⁷⁰. Kauno komendantūra, remdamasi 1941 m. spalio 3 d. mjr. F. Lechthalerio nurodymu, 1941 m. spalio 4 d. įsakė 2-ojo PPT bataliono vadui mjr. A. Impulevičiui kartu su savo batalionu 1941 m. spalio 6 d. 5 val. ryto išvykti į Minsko, Borisovo ir Slucko sritis ir užsiimti užfrontės teritorijos valymu – sunaikinti ten bolševikų kariuomenės likučius ir bolševikų partizanus. Nuo išvykimo momento 2-asis PPT batalionas turėjo pereiti tiesioginën mjr. F. Lechthalerio valdžion ir vykdyti jo įsakymus²⁷¹.

Istorikas A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. spalio 6 ir 8 d. į Baltarusiją išvyko 485 2(12)-ojo bataliono kariai, turintys karininko, puskarininkio, kareivio laipsnį. 41 bataliono karys į Minską neišvyko²⁷². Minske lietuvių bataliono kariai apsisusto Červenės gatvėje, buvusiose aviacijos kareivinėse²⁷³. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyviniame pranešime nurodyta, kad lietuvių bataliono štabą sudaro 4 karininkai, 5 administracijos valdininkai, 1 gydytojas, 9 meisteriai ir vachtmeisteriai, autoskyrių – 18 meisterių ir vachtmeisterių, 1-ąją kuopą – 4 karininkai, 139 meisteriai ir vachtmeisteriai, 2-ąją kuopą – 5 karininkai, 141 meisteris ir vachtmeisteris, 3-iąją kuopą – 4 karininkai, 129 meisteriai ir vachtmeisteriai (iš viso 459 asmenys)²⁷⁴.

Nuo pat pirmųjų atvykimo į Baltarusiją dienų A. Impulevičiaus vadovaujamą batalioną naciai panaudojo masinėms žydų ir sovietinių karo belaisvių žudynėms.

Dukora, Uzlianai, Jeziora. 1941 m. spalio 8 d. vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas 30 km į pietryčius nuo Minsko esančiuose Dukoros, Uzlianų ir Jezioros miesteliuose, 1 km į rytus nuo Uzlianų, miške, surengė žydų, partizanų, „banditų“, „politiškai nepatikimų elementų“ paiešką. Suimta 618 asmenų, 617 iš jų buvo sušaudyta²⁷⁵.

Puchovičių rajono Dukoros miestelio Balačianskajos ir Smilovičskajos gatvių keliuose namuose buvo įsteigtas žydų getas, kuriame per dvi 1941 m. spalio ir lapkričio

270 Ibid., S. 611–612.

271 Įsakymas 2-ajam PPT batalionui Nr. 42 (1941 10 06), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

272 Įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 42 (1941 10 06) ir Nr. 44 (1941 06 13), *ibid.*, l. 159–163, 165; Įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 59 (1941 12 06), *ibid.*, l. 334.

273 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 428.

274 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 310.

275 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 pranešimas apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 15, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 13–14.

mėn. vykusias naikinimo akcijas nužudyti 669 kaliniai²⁷⁶. Vykdydami vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono karininko įsakymą, 1941 m. spalio 8 d. į Dukorą sunkvežimiais atvyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kariai, vadovaujami kuopos vado ltn. Z. Kemzūros. Kartu lengvuoju automobiliu atvažiavo 4 ar 5 vokiečių karininkai. Bataliono kariai apsupo miestelį ir varė žydus į turgaus aikštę. Iš aikštės pasmerktuosius, surikiuotus į koloną, Rečnajos gatve (ji vedė į Rudenską) per Svisločės upelio tiltą konvojavo į pievą už miesto. Čia pagal bataliono karininkų duodamas komandas lietuvių kariai pasmerktuosius šaudė, o vokiečių kariai pribaidavo dar likusius gyvus. Vėliau vietos gyventojai iškasė duobes ir palaidojo nužudytuosius²⁷⁷. Žudynėse dalyvavęs 1-osios kuopos būrio vadas J. M. Plungė egzekuciją Dukoroje prisiminė taip: „Surinkę visas žydų šeimas ir aukščiau nurodytus vietinius gyventojus, mūsų kuopos kareiviai, apsupę iš visų pusių, nusivarėme iš miestelio apie du kilometrus ir ten juos sušaudėme. Prisimenu, kad varėme juos tiltu per upelį, o paskui iš plento pasukome į kairę ir maždaug vieno kilometro atstumu sustojome pievoje. Ten būrys kareivių pasiimdavo apie 15–20 žmonių, nusivarydavo apie 500 metrų nuo likusiųjų, liepdavo nusirengti viršutinius rūbus ir juos sušaudydavo. Komandą kareiviams, kurie juos šaudydavo, „Pasisruoš, ugnis“ paduodavo mūsų kuopos karininkai Gecevičius, Stankaitis ir kiti, nes juos šaudė visų būrių kareiviai.“²⁷⁸

Įvykių liudinininkų Dukoros gyventojų duomenimis, už miestelio buvusioje pievoje nužudyta nuo 400 iki 500 žydų²⁷⁹. Po šaudymo tikrinant mišką sulaiykty 7 asmenys. Juos sušaudė 2 vokiečių ir 4 lietuvių bataliono kariai²⁸⁰. A. Rukšėno teigimu, 2(12)-ojo policijos bataliono kariai 1941 m. spalio 8 d. akcijos metu sušaudė 394 (iš buvusių apie 669) Dukoros žydų geto kalinius (58,9 proc.), taip pat apie 27 iš kitur atvestus žydus ir 4 miške aptiktus nežinomos tautybės žmones, iš viso 425 asmenis²⁸¹.

Rudenskas ir jo apylinkės, Sergejevičiai. Vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas Rudensko apylinkėse (43 km į pietryčius nuo Minsko, palei kelią į Bobruiską) 1941 m. spalio 10–11 d. vykusių akcijos metu suėmė 189 asmenis; iš jų 188

276 S. Podolnik, V. Tropaškos 1962 03 23 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 5, l. 117–119; М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск, 2000, с. 45–46, 76–77, 91.

277 J. Davalgos 1961 10 25, 1961 10 27 ir 1961 11 02 tardymo protokolai, K. Ūzo ir Z. Kemzūros 1962 06 07, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 06 07, J. Davalgos ir P. Plančiūno 1962 05 25 akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 23, 34–35, 44–45; t. 5, l. 173, 211–212, 240; M. Dudėno 1963 07 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 67–68; J. M. Plungės 1979 04 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 84–85.

278 J. M. Plungės 1979 04 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 85.

279 S. Podolnik, V. Tropaškos 1962 03 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 5, l. 117–118, 119.

280 *Ibid.*

281 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 430.

buvo sušaudyti²⁸². Ch. Gerlacho duomenimis, akcija ties Rudensku vyko 1941 m. spalio 9–11 d., jos metu nužudyta apie 800 žmonių²⁸³.

Maždaug 1941 m. spalio 9 d. vokiečių kapitonas informavo 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono karininkus, kad Puchovičių rajono Sergejevičių kaime veikia sovietiniai partizanai ir juos reikia sunaikinti. Netrukus mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami bataliono kariai išvyko į akciją prieš partizanus sunkvežimiais, o vokiečių karininkai – lengvuoju automobiliu. Važiuojant keliu Šacko miestelio link, maždaug už 50 km nuo Minsko, buvo apšaudyti kolonos priekyje lengvąja mašina vykę vokiečių karininkai. Vienais duomenimis, buvo sužeistas vienas, kitais – du vokiečių karininkai. Bataliono kariams buvo įsakyta apsupti mišką. Nieko neradę, visi grįžo į Minską²⁸⁴.

Kitą dieną, spalio 10-ąją, 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kareiviai, vadovaujami lttn. Z. Kemzūros, kartu su vokiečių karininkais ir kareiviais išvyko į tą pačią vietovę, kur buvo apšaudyti. Pamiškėje buvusiam Sergejevičių kaime gyveno užfrontėje likusių raudonarmiečių. Dalis lietuvių kuopos karių, vykdydami karininkų įsakymus, šį kaimą apsupo ir saugojo, o kiti ėjo per namus ir liepė visiems, išskyrus vaikus, rinktis su dokumentais prie kaimo pastato (vienais duomenimis, prie kaimo tarybos, kitais – prie mokyklos). Kaimo gyventojų, čia gyvenusių raudonarmiečių dokumentus tikrino vokiečių karininkai ir kaimo seniūnas. Suimta 19 žmonių (tarp jų buvo raudonarmiečių ir vienas komunistas). Juos tardė lietuvių ir vokiečių karininkai. Išardytus suimtuosius lietuvių bataliono kariai sušaudė. Kitą dieną 2(12)-ojo bataliono kariai grįžo į Minską²⁸⁵.

Sudedamoji šios akcijos dalis buvo Puchovičių rajono Rudensko miestelio žydų geto likvidavimas. Getas buvo įsteigtas Dukoros gatvės rajone. Pasak Baltarusijos istoriko Marato Botvinniko, jame galėjo būti įkalinta apie 300 žydų, kurie nužudyti 1941 m. rugpjūtį ir spalį vykdytose naikinimo akcijose. Getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio mėn.²⁸⁶

1941 m. spalio 10 d. į Rudenską iš Minsko prekiniais vagonais kartu su vokiečių kariais atvyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos kariai. Karininkų

282 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 pranešimas apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 16, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

283 Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

284 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 430; J. Knyrimo 1961 10 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 287–288.

285 Z. Kemzūros 1961 10 09, J. Knyrimo 1961 10 11, B. Gaižausko 1962 03 02, K. Ūzo 1961 02 17, S. Varno 1962 05 05, S. Nėniaus 1961 12 01, S. Turšatovos, K. Jermako, E. Makarevič 1962 03 24 tardymo protokolai, 1962 10 (10–20) teisiamojo posėdžio protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 99–100, 287–288; t. 2, l. 185–186; t. 3, l. 111–112, 169–171, 258–259; t. 5, l. 120–125; t. 9, l. 260; M. Dudenėno 1963 07 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 61–62; J. M. Plungės 1979 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 80–81.

286 М. Ботвинник, op. cit., с. 45–46, 76, 90–91.

įsakymu dalis lietuvių karių apsupo ir saugojo miestelį. Kiti kartu su vokiečių žandais ėjo į žydų namus, suiminėjo vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į aikštę šalia pašto. Iš ten pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į egzekucijos vietą šalia geležinkelio, prie žvyro ar smėlio karjero, kur buvo iškastos duobės. Čia 2-osios kuopos kariai, vadovaujami kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė. Apie 15 kuopos karių šaudyti atsisakė, jiems kuopos vadas J. Krištaponis liepė pasitraukti į šoną²⁸⁷.

Bataliono karių teigimu, Rudenske sunaikinta nuo 60 iki 100 žmonių²⁸⁸. M. Botvinniko ir Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, 1941 m. spalio mėn. vakarinėje Rudensko miestelio dalyje, ties geležinkeliu, buvo sušaudyta 70 žmonių²⁸⁹. Tad galima teigti, kad 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos kariai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 (iš maždaug 300 buvusių) geto kalinių (apie 23,3 proc.) ir sunaikino Rudensko getą²⁹⁰.

Smilovičiai. Červenės rajono Smilovičių miestelyje (apie 35 km į pietryčius nuo Minsko) iki įsteigiant getą gyveno apie 2 tūkst. žydų. 1941 m. rugsėjo mėn. Minsko, Vaskovajos ir Zelionajos gatvių rajone buvo įsteigtas getas. Žydus į jį varė vietos policininkai ir vokiečiai. Į getą buvo suvaryta mažiau nei 2 tūkst. žydų, nes dalis jų prasidėjus vokiečių okupacijai iš Smilovičių pasitraukė²⁹¹. Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaitoje teigiama, kad 1941 m. spalio 14 d. Smilovičiuose sušaudyti 1 338 žydai, komunistai ir kiti „nepatikimi elementai“²⁹². Archyviniai dokumentai rodo, kad į Smilovičius vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų bei vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono dviejų kuopų kariai. Lietuvių policininkai apsupo miestelį, o vokiečių kariai suiminėjo žydus. Suimtus pasmerktuosius vokiečiai konvojavo į egzekucijos vietą ties Minsko gatve, kur buvo iškasta duobė. Žydus sušaudė lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų kariai. Egzekucijos metu pastebėtas lietuvių bataliono 3-iosios kuopos karių nenoras dalyvauti žudynėse, todėl jie buvo pašalinti²⁹³.

287 M. Kačiulio 1980 07 14, E. Guogos 1982 02 24, B. Stimburio 1982 02 23 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69, 217, 229; J. Plaščinskio 1981 02 19 tardymo protokolai, ibid., b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 04 24 tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

288 E. Guogos 1982 02 24, B. Stimburio 1982 02 23 tardymo protokolai, ibid., b. 1159, l. 217, 229; M. Kačiulio 1982 08 16, S. Gervino 1982 08 18 tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 12, 66.

289 M. Ботвинник, op. cit., c. 90; Rudensko upatingosios komisijos 1944 10 10 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 8.

290 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 432.

291 Ch. Gareliko 1962 02 23, K. Germanovičiaus 1962 03 22 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 129, 130; M. Ботвинник, op. cit., c. 59.

292 Baltarusijos komendanto 1941 10 19 ataskaita apie padėtį Baltarusijoje 1941 10 01–1941 10 15, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 5, l. 255.

293 J. Ūselio 1962 01 25 tardymo protokolai, K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 06 13 akistatos protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 56–60; t. 5, l. 236, 244.

A. Rukšėno teigimu, 2(12)-ojo bataliono kariai Smilovičiuose sušaudė apie 1,3 tūkst., arba apie 65 proc. šiame mieste iki įsteigiant getą gyvenusius žydus²⁹⁴.

Suchaja Gora. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. buvo apieškotos Logojsko, Ponizovių, Jukovičių, Pleščenicų, Okolovų, Kurenų, Jakubovičių ir Suchaja Goros vietovės. Logojske sušaudyti 6 partizanai ir 1 komunistas, Pleščenicuose – 52 žydai ir 2 partizanai, Suchaja Goroje – šaudmenis slėpęs vyras²⁹⁵. Įvykių liudininkės Jadvyga Kučinskaja ir Sofija Janovskaja tvirtino, kad 1941 m. rudenį į Logojsko rajono Suchaja Goros kaimą atvyko vokiečių ir lietuvių karių. Aptikus šovinių ar ginklų, buvo suimtas gyventojos Subotkinos brolis komunistas Fedorovičius. Jis buvo nuvestas į šiaurinę kaimo dalį ir ten pamiškėje sušaudytas²⁹⁶. J. M. Plungė teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai (taip pat ir jis pats su savo būriu) dalyvavo baudžiamojame operacijoje už Minsko. Maždaug už 30 km nuo miesto jo būrio kariams kratant gyventoją Fedorovičiaus sodybą kareivis J. Šimonis šiaudiniame stoge aptiko 10 šautuvo šovinių. Apie tai J. M. Plungė pranešė kuopos vadui lttn. Z. Kemzūrai, o šis – vokiečių karininkui. Vokiečio įsakymu bataliono kariai Fedorovičių sušaudė²⁹⁷.

352-oji karo belaisvių stovykla. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas Baltarusijoje dalyvavo masinėse ne tik žydų, bet ir sovietinių karo belaisvių žudynėse. Vokiečių okupuotame Minske buvo įsteigta karo belaisvių stovyklų, kurios visos kartu nuo 1941 m. rugsėjo mėn. sudarė 352-ąją karo belaisvių stovyklą (*Stalag*)

352-ojoje karo belaisvių stovykloje vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, stovyklos kaliniai buvo naikinami žudynių vietose, kurių viena buvo 400 m atstumu į pietryčius nuo miško stovyklos, ties Gliniščės kaimu, kita – 1,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ties Petraškevičių kaimu, trečia – už 300 m į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ketvirta – pietrytinėje Minsko kultūros ir poilsio parko dalyje. Vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių²⁹⁸.

Prie stovyklos kalinių naikinimo prisidėjo mjr. F. Lechthaleriui pavaldus 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Atrodo, jis naikino 352-ajai karo belaisvių stovyklai priklausiusios miško stovyklos (*Waldlager*)²⁹⁹, įkurtos 5 km už Minsko, palei geležinkelį Mins-

294 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 432, 433.

295 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 311, 312.

296 J. Kučinskajos ir S. Janovskajos 1979 04 21 tardymo protokolai, 1979 06 14 kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 193–198; t. 6, l. 138.

297 J. M. Plungės 1979 04 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 88.

298 1944 m. liepos mėn. komisijos aktas dėl 352-ajame Stalage ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 54–60.

299 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 227.

kas–Molodečnas, kalinius. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiūstos į Minsko civilių belaisvių stovyklą, kur sušaudė 625 komunistus³⁰⁰. Šioje akcijoje dalyvavo 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai. Buvęs bataliono kareivis Stasys Arštikaitis teigė, kad lietuvių bataliono kariai ankstų rytą mašinomis buvo nuvežti už Minsko, į karo belaisvių stovyklą. Pro stovyklos vartus vokiečiai išvarė karo belaisvių koloną, kurioje galėjo būti apie 300 žmonių. 2-osios kuopos kariai juos apsupo ir nuvarė į egzekucijos vietą apie 500 m atstumu nuo stovyklos. Dalis kuopos karių apsupę saugojo koloną, kiti kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios kuopos kariai. Sušaudžius pirmąją belaisvių koloną, 2-osios kuopos kariai iš stovyklos į egzekucijos vietą atvarė dar dvi kolonas po 300 žmonių. Juos taip pat šaudė 1-osios kuopos kariai³⁰¹. Buvęs bataliono karys Juozas Vėsa teigė, kad, praėjus 2–3 savaitėms po bataliono atvykimo į Minską, jo kuopa buvusi pasiūsta į karo belaisvių stovyklą netoli Minsko. Vokiečiams vadovaujant, tada buvo sušaudyta apie 500 belaisvių. Šaudė specialiai sudarytas būrys, vadovaujamas A. Gecevičiaus³⁰².

A. Rukšėno nuomone, 1941 m. spalio 16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai sušaudė 625 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinius³⁰³. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino 1 150 komunistų, kalintų Minsko civilių belaisvių stovykloje³⁰⁴. Kaip rodo vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenys ir 2(12)-ojo bataliono karių parodymai, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių bataliono kariai sunaikino apie 1 775 stovyklos kalinius.

Ypatingosios komisijos 1944 m. liepos mėn. akte minima, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių. A. Rukšėno teigimu, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 1,5 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų tos karo belaisvių stovyklos kalinių³⁰⁵. 1941 m. rudenį šis batalionas Minsko srityje dar kelis kartus vykdė sovietinių karo belaisvių egzekucijas.

300 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 312.

301 S. Arštikaičio 1962 02 19 tardymo protokolas, J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 06 05 akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; t. 5, l. 207–208.

302 J. Vėsos 1962 01 24 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 355.

303 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 434, 435.

304 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 312.

305 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 435.

Apibendrinamas surinktus duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalį ir lapkritį per maždaug šešias akcijas sunaikino apie 2 360 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių, t. y. apie 1,98 proc. iš nužudytų per visą vokiečių okupacijos laikotarpį apie 119 tūkst. šios stovyklos kalinių³⁰⁶.

Kaidanava. Vokiečių kariuomenei okupavus Kaidanavos miestelį (nuo 1932 m. – Dzeržinskas, vokiečiai jį vadino senuoju pavadinimu), netrukus Oktiabrskajos ir Pervomaiskojės gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas³⁰⁷. Ypatingosios komisijos fašistų piktadarybėms tirti Dzeržinsko rajono paramos komisijos 1944 m. spalio 31 d. akto duomenimis, okupacijos laikotarpiu buvo sušaudyta daugiau nei 1 900 Dzeržinsko mieste gyvenusių žydų³⁰⁸. Pasak M. Botvinniko, Kaidanavos getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio 21 d., kai atvykę vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono ir lietuvių policininkai sušaudė geto kalinius³⁰⁹. Minėtojo vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. į Kaidanavą buvo komandiruotos jų bataliono 2-oji ir 4-oji kuopos ir dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, kurios turėjo patikrinti ir „išvalyti“ Kaidanavą (apie 40 km į pietvakarius nuo Minsko). Per akciją sunaikinta 1 tūkst. žydų ir komunistų³¹⁰. Archyviniai duomenys liudija, kad į Kaidanavą vyko 2(12)-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai, apie 20 vokiečių kareivių ir 3–4 gestapo karininkai. Tikėtina, kad vyko ir ne visos sudėties 3-ioji lietuvių bataliono kuopa. Kaidanavoje ltn. Z. Kemžūra įsakė 1-osios kuopos būrių vadams ir kariams eiti į žydų namus, suiminti jų gyventojus ir varyti į miesto turgaus aikštę. Į ją buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui bataliono kariai konvojavo pasmerktuosius už miestelio, į žudynių vietą. Prieš egzekuciją žydai buvo nurengiami, iš jų atimami vertingesni daiktai. Nurengti padėjo ir vietiniai Kaidanavos policininkai. Tada lietuvių policininkai varė pasmerktuosius prie duobių ir šaudė pagal bataliono karininkų komandas. Po egzekucijos 2(12)-asis batalionas grįžo į Minską³¹¹. Žudynėse dalyvavęs 1-osios kuopos vadas Z. Kemžūra taip aprašė jų eigą:

„Žydus nuvarė maždaug kilometrą nuo miestelio, kur jau iš anksto buvo iškastos duobės. Galėjo būti iškastos 3–4 duobės, bet išmierų neprisimenu. Žydus sustatė nuo duobių maždaug 100 metrų atstumu. Ten vokiečių karininkai būrio vadui Gecevičiui pasakė, kad išskirtų šaudymui kareivius, todėl, kad jis mokėjo vokiečių kalbą ir buvo

306 Ibid., p. 438.

307 M. Ботвинник, op. cit., c. 41.

308 Dzeržinsko komisijos 1944 10 31 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 89.

309 M. Ботвинник, op. cit., c. 41.

310 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 313.

311 Z. Kemžūros 1961 09 31, 1961 10 04, J. Knyrimo 1961 10 09, K. Adomaičio 1961 07 18, S. Bui-nevičiaus 1961 09 02 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 83–84, 94–95, 280–282; t. 3, l. 126, 153; M. Dudėno 1963 07 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 65–66; M. Sutkaus 1948 08 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 21; P. Stanio 1978 12 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 84, 87.

vokiečių patikėtinis. Gecevičius apie tai pranešė ir kitiems būrių vadams, kad tie išskirtų žmones šaudyti. Buvo pasakyta, kad suskirstyti kareivius pamainomis po 4–5 žmones, ir jie pamainomis turės šaudyti. <...> Po to pirmos kuopos kareiviai maždaug po 10 žmonių varydavo prie duobės. Kareiviai įsakydavo sulipti į duobę ir atsiklausti. Po to pagal būrių vadų komandą kareiviai iš šautuvų šaudė duobėse klūpančius žydus. <...> komanda būdavo sekanti – „Pasiruošk“ ir „Ugnis“. Kuomet buvo sušaudyta keletas tokių grupių, juos apkasdavo žemėmis. Kiek atsimenu, apkasdavo vietiniai gyventojai. Šaudymo metu jie stovėdavo už kareivių, kurie šaudė, užpakalyje. Šaudymui kareiviai keitėsi. Tie, kurie šaudė, eidavo varyti prie duobių ir saugoti, o tie, kurie saugojo ir varė, eidavo šaudyti. Vokiečiai nešaudė, o šaudė tik pirmosios kuopos kareiviai. Aš taip pat buvau sušaudymo vietoje. Kuopos karininkai asmeniškai nešaudė. Galima pasakyti, kad beveik visi kuopos kareiviai šaudė, bet buvo ir savanorių, kurie be pakaitos šaudė. Iš tokių savanorių, kurie buvo aktyvūs šaudymo metu, aš prisimenu Varną, Ūžą, Knyrimą. Buvo ir daugiau tokių kareivių, bet jų pavardžių dabar neprisimenu. Žydų šaudymas Kaidanavoje truko 2–3 valandas. Kuomet baigė žydų šaudymą, vokiečiai pasiėmė drabužius ir brangenybes ir išsivežė į Minską. Duobes užkasė vietos gyventojai. Po to aš su kuopos kareiviais grįžau į Minską.³¹²

M. Botvinniko duomenimis, Kaidanavos žydų žūtis vieta buvo netoli karmelity vienuolyno, ten buvo iškasta duobė³¹³. Vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje buvo sunaikinta 1 tūkst. žydų ir komunistų. Bataliono kario K. Adomaičio parodymais, tą dieną sušaudyta apie 1 tūkst. žydų³¹⁴. Tokį pat aukų skaičių patvirtina ir istorikas A. Rukšėnas, teigdamas, kad 1941 m. spalio 21 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas sušaudė apie 1 tūkst. Kaidanavos geto kalinių (apie 52,6 proc. iš visų ten buvusių apie 1,9 tūkst. asmenų)³¹⁵.

Į Kaidanavą buvo vykstama du kartus. 1941 m. lapkričio 1–14 d. ten buvo komandiruoti 138 1-osios kuopos kariai. Vyko bataliono štabo Rikiuotės skyriaus karininkai lt. Vladas Kvietinskas, 1-osios kuopos vadas lt. Z. Kemzūra, būrių vadai j. lt. J. M. Plungė, j. lt. A. Gecevičius³¹⁶. Kaidanavoje bataliono kariai apsistojo dviaukščiame mokyklos pastate³¹⁷. P. Lencevičius tvirtino, kad po penkių dienų nuo 1-osios kuopos karių atvykimo į Kaidanavą atvažiavo vokiečių kuopa (apie 60 žmonių). Jai vadovavo vokiečių karininkas, ant kurio milinės buvo SS ženklai – kaukolė su dviem sukryžiuotais kaulais. Tokie patys ženklai buvo ir ant vokiečių karių kepurėlių. Karininkas

312 Z. Kemzūros 1961 09 30 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 85–86.

313 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

314 K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 126.

315 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 439.

316 1941 11 17 įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 54, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 328–329.

317 P. Lencevičiaus 1961 09 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 178.

kpt. P. Pukiui įsakė kiekvienam bataliono kariui išduoti po 90 šovinių ir eiti suiminėti Kaidanavos žydų. Visi žydai – vyrai, moterys, vaikai – buvo suburti miesto aikštėje. Iš jų atrinkta grupė vyrų buvo nuvesta prie buvusio už miesto miško ir iškasė ten dvi duobes. Tada dalis lietuvių bataliono 1-osios kuopos karių konvojavo žydus į egzekucijos vietą, kita dalis šaudė pasmerktuosius pagal ltn. Z. Kemzūros komandas. Maždaug nuo 11 val. iki 17 val. buvo nužudyta daugiau nei 600 žmonių³¹⁸. Anot P. Lencevičiaus, praėjus savaitei po šios egzekucijos, vokiečių kuopa vėl atvyko. Lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariams buvo išduota po 90 šovinių, paskui jie kartu su vokiečių kuopa išvyko į maždaug už 10 km nuo Kaidanavos esantį miestelį, kur surinko apie 150 žydų, nuvedė juos į giraitę už 1,5–2 km nuo miestelio ir ten sušaudė. Po žudynių visi grįžo į Kaidanavą³¹⁹. Galimas dalykas, kad šių žudynių metu vokiečiai tik pribaugdavo po lietuvių šaudymo dar gyvus likusius žmones. P. Lencevičiaus tvirtinimu, praėjus trims dienoms po šios egzekucijos, vėl atvyko SS kuopos kariai ir vokiečių kapitonas. Jis įsakė skirti apie 50 karių, turėsiančių prižiūrėti duobių kasimą. Netrukus lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai kartu su vokiečiais išvyko į miestelį, kur buvo iškastos duobės. Miestelis buvo apsuptas, suimta per 200 įvairaus amžiaus abiejų lyčių žydų. Pasmerktieji buvo vedami 2 km už miestelio, į nedidelį krūmyną. Čia jie buvo padalyti į keturias grupes po 50 žmonių ir netrukus lietuvių policininkų sušaudyti. Šaudė tiek lietuvių policijos bataliono, tiek vokiečių kariai³²⁰.

Apibendrinamas žudynių Kaidanavoje duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. lapkričio 1–14 d. 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos kariai galėjo sušaudyti apie 950 žmonių. Iš viso Kaidanavoje ir jos apylinkėse 1941 m. spalio–lapkričio mėn. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas sušaudė apie 1 950 žydų³²¹.

Nesvyžius. Minsko srities Nesvyžiaus miestą vokiečių kariuomenė okupavo 1941 m. birželio 28 (kitais duomenimis – 27) d. Nesvyžiuje tada gyveno apie 7 tūkst. žmonių. Apie 4,5 tūkst. iš jų buvo žydai. Čia buvo įsteigta vietos vokiečių komendantūra, kuriai vadovavo vrš. Antonas Spechtas. Jam buvo pavaldūs vokiečių 727-ojo pės-tininkų pulko 8-osios kuopos kariai (20–30 asmenų).

1941 m. liepos mėn. Nesvyžiuje buvo įsteigtas žydų getas³²². Spalio 23 d. komendantas A. Spechtas įsakė pradėti žydų naikinimo akciją. Geto žydai buvo rikiuojami į koloną ir vedami į miesto parką Radvilų dvaro teritorijoje, kur buvo iškastos duo-

318 P. Lencevičiaus 1945 06 30 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 8, l. 19–20.

319 *Ibid.*, l. 20.

320 *Ibid.*

321 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 440.

322 *Ibid.*, p. 49; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 139; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, Frankfurt am Main, 1998, S. 995; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, Мінск, 1990, p. 386.

bės. Čia nužudyta apie 1,5 tūkst. senių, vyrų, moterų ir vaikų³²³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Nesvyžių vyko vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas ir 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 3-iosios kuopos kariai, vadovaujami kpt. Juozo Ūselio. Atvykus į Nesvyžių, dalis žydų jau buvo miestelio aikštėje, juos saugojo vietiniai policininkai, ryšintys baltus raiščius su užrašu „Hilfspolizei“. Vykdydamas vokiečių bataliono 3-iosios kuopos vado kpt. Furcho įsakymą, J. Ūselis su kariais nuvyko prie Radvilų rūmų, o vokiečių bataliono kariai liko miestelio aikštėje. Vėliau lietuvių 3-iosios kuopos 1-ojo būrio kariai nuo rūmų buvo pasiųsti atgal į miestelį saugoti aikštėje žydų³²⁴. Ties rūmais buvo iškasta duobė, prie kurios netrukus pradėtos varyti žydų grupės. Lietuvių bataliono kariai varė žydus – vyrus, moteris ir vaikus – į duobes ir šaudė pagal būrių karininkų, skyrininkų komandas. Archyviniai duomenys rodo, kad šaudė ir vokiečiai, kad komandas šaudyti duodavo ir vokiečių karininkai. Kitą dieną lietuvių ir vokiečių batalionų kariai išvyko į Minską³²⁵.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų dvaro nužudyta apie 1,5 tūkst. senių, vyrų, moterų ir vaikų³²⁶. Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. akto duomenimis, 1941 m. rudenį Nesvyžiaus miesto parke buvo sušaudyta apie 1,5 tūkst. moterų, vyrų ir vaikų³²⁷. Buvusio bataliono kario Vlodo Griškalausko duomenimis, lietuvių bataliono 3-iosios kuopos kariai kartu su vokiečiais Nesvyžiuje sušaudė apie 1 tūkst. žmonių³²⁸. J. Ūselis teigė, kad jo kuopos kariai sušaudė 6–8 grupes po 20–25 žmones (nuo 120 iki 400 žmonių)³²⁹. A. Rukšėno nuomone, vokiečių ir lietuvių policininkai Nesvyžiuje, prie Radvilų rūmų, galėjo nužudyti apylygi skaičių žydų. Vadinas, 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio 23 d. Nesvyžiuje sušaudė apie 750 žydų, t. y. apie 16,7 proc. iki okupacijos šiame miestelyje gyvenusių žydų (gyveno 4,5 tūkst. žydų)³³⁰.

Sluckas. Vokiečių kariuomenė Slucką okupavo 1941 m. birželio 26 d. Netrukus buvo įsteigtas žydų getas, kuriame vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo kalinama apie

323 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

324 J. Ūselio 1962 01 23, A. Vasausko 1961 08 09 tardymo protokolai, teismo posėdžio 1962 10 (10–20) protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 52–54; t. 4, l. 71–72; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 12 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156.

325 J. Ūselio 1962 01 23, J. Levicko 1961 07 24, A. Vasausko 1961 08 09, Z. Noliaus-Biliūno 1961 04 19 tardymo protokolai, J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 02 15 akistatos protokolas, teismo posėdžio 1962 10 (10–20) protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 53–54; t. 4, l. 63–64, 72, 103–104; t. 5, l. 282–283; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 12 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 142–143.

326 M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

327 Nesvyžiaus komisijos 1945 02 04 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 83.

328 J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 02 15 akistatos protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 283.

329 J. Ūselio 1962 01 23 ir 1962 06 11 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 53, 95.

330 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 441.

18 tūkst. žmonių. Kaliniai buvo žudomi 1941–1943 m. Getas sunaikintas per 1943 m. vasario 8–9 d. vykusių masinę žydų naikinimo akciją³³¹. 1941 m. spalio 27 d. 8 val. ryto pas Slucko apygardos komisarą Karlą atvyko vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vyr. leitenantas ir pranešė, kad batalionas gavo užduotį per dvi dienas sunaikinti visus Slucko žydus, kad atvyksta bataliono vadas su batalionu, kurį sudaro keturios kuopos (iš jų dvi – lietuvių), ir kad akcija turinti prasidėti nedelsiant³³². Archyviniai duomenys liudija, kad į Slucką vyko ne dvi, o trys mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono kuopos³³³. Vykdydami mjr. A. Impulevičiaus ir kitų karininkų įsakymus, Slucke lietuvių policininkai dvi dienas kartu su vokiečiais suiminėjo žydų vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į miesto aikštę³³⁴. Čia pasmerktuosius saugojo vietos policininkai ir vokiečių kariai. Į aikštę buvo suvaryta keli tūkstančiai žmonių³³⁵.

Slucko apygardos komisarą Karlą labai papiktino vokiečių ir lietuvių batalionų karių veiksmai suvarant žydus. Slaptame pranešime Minsko generaliniam komisarui jis rašė, kad vokiečiai ir lietuviai elgėsi labai žiauriai, kad mieste tvyrojo netvarka³³⁶. Iš aikštės pasmerktieji buvo vežami į paruoštą už miesto žudynių vietą. 1-osios kuopos kariams buvo paskirta žydus šaudyti, 2-osios – vežti sunkvežimiais iš aikštės į egzekucijos vietą, 3-iosios – saugoti. Egzekucijos metu kuopos keitėsi vaidmenimis. Į mašinas buvo sodinama po 25–30 asmenų, juos lydėdavo keli kariai. Egzekucijos vietoje žydai buvo nurengiami iki apatinių ir vedami prie duobės. Ten 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono kariai juos šaudė pagal karininkų ir puskarininkų komandas. Žudynių vietoje esanti civilių gyventojų grupė kaskart apkasdavo nužudytųjų palaikus. A. Impulevičius su vokiečių kareiviais važinėjo iš Slucko į šaudymo vietą ir atgal, stebėjo egzekucijos eigą. Šaudė ir vokiečiai³³⁷. Žudynėse dalyvavęs bataliono kareivis K. Ūzas tardomas apie egzekuciją Slucke papasakojo:

331 G. Šmirkovičiaus 1962 03 24 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 146; М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 51–53.

332 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 314.

333 Z. Kemzūros 1961 09 30, M. Migonio 1961 07 21, S. Mineikio 1961 05 25 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 296; t. 4, l. 14; M. Dudėno 1963 07 03, S. Buinevičiaus 1961 09 02, L. Mickevičiaus 1961 09 01, J. Knyrimo 1961 09 09 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 62, 131, 139, 165; J. Dainelio 1948 01 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 54.

334 M. Migonio 1949 02 25 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 312.

335 Z. Kemzūros 1961 09 30, L. Mickevičiaus 1961 09 01, S. Buinevičiaus 1961 09 02, K. Majausko 1961 02 18, S. Mineikio 1961 05 25, A. Butkevičiaus 1947 12 11, A. Stragio 1946 03 01, M. Migonio 1949 02 25, Z. Juodžio 1948 07 27, J. Stanislovičiaus 1948 05 10 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 145, 151, 194; t. 4, l. 14; t. 6, l. 135, 201–202, 224, 291, 324.

336 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 315–316.

337 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 443.

„Atvežus žydus į sušaudymo vietą išlaipindavome juos iš sunkvežimio. Ten sušaudymo vietoje buvo būrių vadai Gecevičius, Plungė, Kvietinskas ir keletas vokiečių karininkų. Jie paskirdavo kiekvienas iš savo būrio kareivius ir kartu su tais kareiviais, kurie atvežė žydus, suvarydavo juos į duobes. Po to paminėti karininkai duodavo komandą „ugnis“ ir kareiviai iš šautuvų žydus sušaudydavo. Jeigu šaudydavo pirmo būrio kareiviai, tai komandą „ugnis“ duodavo Plungė, jeigu antro – tai komandavo Kvietinskas, o trečiam – Gecevičius. Kareiviai šaudyti žydus nuolat keisdavosi. Dalyvavę šaudyme važiuodavo atvežti kitą grupę žydų arba eidavo į apsupimą, nes šaudymo vieta aplink buvo saugoma, kad kas nepabėgtų, ir taip visą laiką keisdavo, iki sušaudė visus žydus. <...> Kiekvienas kareivis turėdavo duobėje nušauti po vieną žydą. Kareivius šaudymui sustatydavo ant duobės krašto. Šaudymas tęsėsi keletą valandų.“³³⁸

Po karo sovietų nuteistas buvęs bataliono 1-osios kuopos vadas Z. Kemzūra tardymo metu teigė, kad kai buvo vykdomos žudynės Slucke, jis vokiečių karininkui pareiškęs, jog lietuvių kariai šaudyti nenori. Į tai vokiečių karininkas pagrasino Z. Kemzūrai sušaudymu³³⁹. Pats Z. Kemzūra po masinių žydų žudynių Kaidanavoje ir Slucke ieškojo būdų, kaip išsilaisvinti iš tarnybos batalione. 1941 m. gruodžio pradžioje jis išvyko į Kauną taisyti pašlijusios sveikatos ir ten gyveno su žmona iki 1942 m. balandžio pabaigos. Kas mėnesį jis gaudavo nuo tarnybos atleidžiantį gydytojų pažymėjimą. 1942 m. balandžio pabaigoje Z. Kemzūra grįžo į batalioną Minske ir gavo bataliono vado A. Impulevičiaus sutikimą išeiti ir tarnybos³⁴⁰.

Baltarusijos istoriko M. Botvinniko teigimu, 1941 m. spalio 28 d. A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas žydus šaudė už Slucko, ties beržynu prie Seliščės kaimo, iškasose duobėse, 2 km pietų kryptimi nuo kaimo, ties Gorochovo gamtine riba³⁴¹. A. Rukšėnas daro prielaidą, kad 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke sušaudyta apie 5 tūkst. žydų. Tai, kad žydus Slucke šaudė ir vokiečiai, leidžia teigti, jog visų 5 tūkst. žmonių 2(12)-ojo bataliono kariai negalėjo sušaudyti. Po karo tardomi, jie teigė, kad lietuvių policininkai Slucke nužudė nuo 1,5 iki 3 tūkst. žydų³⁴². A. Rukšėno nuomone, 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke galėjo sušaudyti apie 2 250 žydų, t. y. apie 12,5 proc. iš visų buvusių 18 tūkst. geto kalinių³⁴³.

338 K. Ūzo 1978 12 22 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 12.

339 Z. Kemzūros 1961 09 30 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87–88.

340 Z. Kemzūros 1961 10 09 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 101.

341 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 51, 78.

342 Z. Kemzūros 1961 09 30, J. Knyrimo 1961 10 09, A. Stragio 1946 03 01, J. Stanislovaičio 1948 05 10 tardymo protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87, 283; t. 6, l. 201–202, 324; K. Ūzo ir P. Raškausko 1947 11 18 akistatos protokolas, *ibid.*, b. 12476/3, l. 41; Z. Juodžio 1948 07 29, B. Simanavičiaus 1948 06 22, J. Stanislovaičio 1948 07 09 tardymo protokoliai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 07 20, L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 08 20 akistatos protokoliai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 100, 101, 198, 210; t. 2, l. 221.

343 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 444.

Kleckas. Vokiečių kariuomenė Klecko miestą okupavo 1941 m. birželio 27 (kitais duomenimis – 26) d.³⁴⁴ Miesto žydai privalėjo nešioti skiriamuosius ženklus. Žydų žudynės prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Getas buvo įsteigtas tik po 1941 m. spalio 30 d. Klecko žydų žudynių, o likviduotas 1942 m. liepos 22 d., kai buvo sunaikinti paskutiniai geto kaliniai³⁴⁵. Buvęs 2(12)-ojo bataliono karys K. Ūzas teigė, kad į Klecką buvo vykstama kitą dieną po akcijos Slucke³⁴⁶. Vokiečių komendanto Kocho įsakymu 1941 m. rudenį į Klecko turgaus aikštę buvo suvaryti visi keletas tūkstančių miesto žydų. Aikštėje juos saugojo vietos policininkai. Netrukus atvykę A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-osios kuopų lietuviai kariai ir vokiečiai apsupo aikštėje buvusius žydus. Iš jų buvo atrinkti kvalifikaciją turintys asmenys. Kita dalis žydų – seniai, moterys, vaikai – turėjo būti sušaudyti³⁴⁷. Bataliono kariai iš aikštės varė žydus į egzekucijos vietą ir ten juos sušaudė pagal karininkų komandas³⁴⁸. Žudynės Klecke buvo vykdomos panašiai kaip ir Slucke. Pasak žudynių dalyvio K. Ūzo, žydai buvo varomi iš miesto į žvyruobę, kurioje buvo iškastas apie 7 m ilgio ir 2 m pločio griovys:

„Žvyruobėje buvo pastatytas staliukas, prie kurio būdavo vokiečių karininkas, Kemzūra, Plungė, Gecevičius ir Kvietinskas. Atvestiems žydams paminėti karininkai ant staliuko liepdavo padėti laikrodžius, žiedus ir kitus vertingesnius daiktus. Po to būrio vadas, kieno kareiviai atvarydavo grupę žydų, kartu nuvarydavo juos prie griovio, liepdavo lipti į griovį ir kareiviams paduodavo komandą „ugnis“, ir tokiu būdu jie buvo šaudomi. Aš atvariau keletą grupių žydų, galėjo būti iš viso apie 10 žmonių, ir dalyvavau jų sušaudyme. <...> Komandą „ugnis“, pagal kurią mes šaudėme žydus, duodavo Gecevičius. Kada žydus šaudydavo pirmo būrio kareiviai, tai tokią komandą duodavo Plungė. Ten būdamas tai aš gerai mačiau. Iš viso ten sušaudėme virš 200 žmonių. Surinktas iš pasmerktųjų vertybes pasiėmė vokiečiai. Sušaudytųjų lavonus ten palikome neužkastus. Iš ten sugrįžome į Minską.“³⁴⁹

A. Rukšėno tyrimo duomenimis, 1941 m. spalio 30 d. Klecke lietuvių policininkai galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų. Remiantis bendru per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Klecke nužudytų žydų skaičiumi (4–6 tūkst. žmonių), galima teigti, kad lietuvių

344 *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945*, c. 265; Kleck, <http://kleck1127.narod.ru/c-5.html>.

345 M. Ботвинник, op. cit., c. 41–42, 66–67, 86; V. Zadalino, L. Govšos 1962 03 21, N. Zadalino 1945 04 14, A. Mareničiaus 1945 04 15 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

346 K. Ūzo 1978 12 22 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 13.

347 V. Zadalino, L. Govšos 1962 03 21, N. Zadalino 1945 04 14, A. Mareničiaus 1945 04 15 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

348 K. Ūzo 1961 02 17, S. Buinevičiaus 1961 09 02, J. Arlausko 1961 09 01, M. Migonio 1949 02 25 ir kt. buvusių bataliono karių tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 20.

349 K. Ūzo 1978 12 22 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 13.

batalionas galėjo sušaudyti nuo 33,3 proc. iki 50 proc. per tą laikotarpį Klecke nužudyti žydų³⁵⁰. Pasak Vokietijos istoriko Ch. Gerlacho, po žudynių Klecke vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas žudynėse daugiau nebefigūruoja, lietuvių apsaugos bataliono veiklą kitose akcijose greičiausiai reguliavo vokiečių SD vadas Schlegelis³⁵¹.

Molodečnas. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. okupavus Molodečną, prasidėjo žydų naikinimo akcijos. M. Botvinniko duomenimis, nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio mėn. nacistiniai okupantai ir kolaborantai sunaikino nuo 600 iki 3 tūkst. žydų. Egzekucija vyko 0,2 km nuo miesto, ties keliu Molodečnas–Vileika³⁵². Tikėtina, kad žydai buvo žudomi per kelis kartus, vienoje iš akcijų dalyvavo ir 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Buvęs bataliono karys J. Knyrimas teigė, kad 1941 m. rudenį jų bataliono 1-osios kuopos kariai, vadovaujami lttn. Z. Kemzūros, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko mašinomis į Molodečną. Geto žydai buvo konvojuojami apie 2 km už miesto, prie iškastų duobių. Ten juos lietuvių policininkai šaudė pagal lttn. Z. Kemzūros ir būrių vadų komandas³⁵³. Buvęs bataliono karys Stanislovas Gervinas teigė, kad 1941 m. rudenį jų bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos vyko į Molodečną. 2-osios kuopos kareiviai saugojo apsupę kvartalą miesto pakraštyje, kur buvo laikomi žydai. 1-osios kuopos kareiviai ir vokiečiai mašinomis vežiojo pasmerktuosius į pušyną ir šaudė. Ten sušaudyta apie 200 žmonių³⁵⁴.

A. Rukšėnas patvirtina, kad 1941 m. spalio mėn. Molodečno mieste dvi 2(12)-ojo bataliono kuopos galėjo sušaudyti apie 200 žydų. Žinant, kad nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio mėn. sunaikinta apie 3 tūkst. Molodečno žydų, išeitų, kad lietuvių policininkai sušaudė apie 6,7 proc. visų tuo laikotarpiu nužudytų žydų³⁵⁵.

Šackas. Puchovičių rajono Šacko mieste vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo įsteigtas žydų getas. Baltarusijos istorikas M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio mėn. kelių Šackas–Puchovičiai sankirtoje vokiečiai ir lietuviai sunaikino apie 635 žydus³⁵⁶. Yra duomenų, kad 1941 m. rudenį į Šacką vyko 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono lttn. Z. Kemzūros vadovaujamos 1-osios kuopos kariai. Atvykę jie suiminėjo žydus, varė juos už miesto ir ten šaudė pagal karininkų komandas. Sušaudyta apie 80 žmonių. Po egzekucijos visa kuopa grįžo į Minską³⁵⁷.

350 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 445.

351 Ch. Gerlach, op. cit., S. 617.

352 М. Ботвинник, op. cit., с. 57, 72, 89; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945*, с. 325.

353 J. Knyrimo 1961 10 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 286–287.

354 S. Gervino 1962 02 13 ir 1962 02 14 tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 4, l. 50–51, 57–58.

355 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 446.

356 М. Ботвинник, op. cit., с. 77–78.

357 J. M. Plungės 1979 01 18 ir 1979 04 26 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 27–28, 112–113.

Pasak A. Rukšėno, 2(12)-ojo bataliono kariai, 1941 m. rudenį (apie spalio mėn.) sušaudydami apie 80 žydų, nužudė apie 12,6 proc. per visą okupacijos laikotarpį Šacke sunaikintų žydų³⁵⁸.

Minskas. 1926 m. duomenimis, Baltarusijos sostinėje Minske gyveno 53 686 žydai (40,8 proc. visų miesto gyventojų). Vokiečių kariuomenė Minską okupavo 1941 m. birželio 28 d., daugeliui žydų nespėjus iš ten išvykti. Karo lauko komendantūra liepos pradžioje įsteigė Žydų tarybą, kurios nariams buvo įsakyta suregistruoti ir pažymėti žydus. Liepos 20 d. pasirodė karo lauko komendanto įsakymas žydams per 5 dienas persikelti į getą. Persikėlimas vyko iki rugpjūčio 1 d. Geto kaliniai buvo žudomi nuo 1941 m. liepos 19 d. iki 1943 m. spalio 23 d. Pasak M. Botvinniko, Minsko gete būta nuo 80 iki 100 tūkst., o pasak Ch. Gerlacho, – nuo 50 iki 60 tūkst. kalinių³⁵⁹.

1941 m. lapkričio pradžioje buvo laukiama į Minską atvykstančių apie 25 tūkst. Vokietijos, Austrijos ir Čekijos žydų. Jiems reikėjo parūpinti gyvenamąsias vietas, todėl buvo planuojama sunaikinti apie 12 tūkst. geto žydų. A operatyvinės grupės štabas su minėtais nusikaltimais susijusį įsakymą davė 1941 m. spalio viduryje į Minską išsiųstam SS šturmbanfiureriui Hansui Hermannui Remmersui, kuris vadovavo iš įvairių operatyvinių būrių narių sudarytam būriui. Jis, vykdydamas nurodymą, paprašė Baltarusijos SS ir policijos vado Carlo Zennerio paramos. Šis H. H. Remmersui pranešė, kad artimiausiu metu pradės dideles akcijas prieš žydus³⁶⁰. Tuo metu Minsko geto žydai buvo suimami ir gabenami į stovyklas, iš kurių vėliau turėjo būti konvojuojami į egzekucijos vietas ir ten šaudomi. Archyviniai duomenys rodo, kad žudynėse galėjo dalyvauti 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. S. Nėnius teigė, kad 1941 m. antrojoje spalio pusėje lietuvių bataliono kariai buvo išrikiuoti prie kareivinių. Bataliono vadas vokiečių majoras paaiškino, kad reikės Minske suiminėti žydus, ir nurodė vietas, kur tai turės būti daroma. Lietuvių policininkai suiminėjo ir varė žydus į stovyklą, kuri buvo miesto pakraštyje, ant upės kranto, aptverta spygliuota viela. Suėmimai vyko apie keturias dienas³⁶¹. Į stovyklą, kurią saugojo vokiečiai, buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų. J. Arlauskas teigė, kad lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios kuopų kariai, vykdydami vokiečių vadovybės nurodymą, 1941 m. spalio pabaigoje suiminėjo Minske žydus ir gabeno juos į skirtingas vietas. Atskiros kuopos žydus suiminėjo jiems nurodytose skirtingose miesto dalyse³⁶². 1941 m. lapkričio 7 d. rytą vokiečiai, ukrainiečių ir lietuvių polici-

358 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 447.

359 *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 86–87; М. Ботвинник, *op. cit.*, с. 11–21; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 950–951; Bd. 3, S. 1570; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 625; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

360 Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 625.

361 S. Nėnius 1947 09 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 48.

362 J. Arlausko 1948 07 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 121.

ninkai apsupo Minsko geto dalį (apie 15 kvartalų), kuri buvo Nemigos, Chlebnajos, Respublikanskajos ir Ostrovsckajos gatvių rajone. Jie ėjo į gyvenamuosius namus, žydus suiminėjo ir varė į Jubilejnajos aikštę. Čia žydai buvo rikiuojami į koloną, jiems buvo išdalytos raudonos vėliavos su sovietine simbolika. Iš Žydų tarybos pastato išėję civilišškai apsirengę asmenys kino kameromis filmavo eiseną. Žydams buvo liepta šypsotis, atrodyti laimingiems. Kolona pajudėjo link Opanskio gatvės, kur jau stovėjo mašinų kolonos. Žydai buvo sodinami į mašinas, vežami į Tučinkių kaimą (Kalvarijų kapinių rajonas) ir ten šaudomi. Mašinos iš Minsko geto Tučinkių kryptimi kursavo visą dieną³⁶³. „Enzyklopädie des Holocaust“ duomenimis, 1941 m. lapkričio 7 d. prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų³⁶⁴. Vokietijos istorikas Ch. Gerlachs teigia, kad 1941 m. lapkričio 7–11 d. buvo nužudyti 6 624 žydai³⁶⁵.

Po karo teisiams A. Impulevičiaus bataliono kariai pateikė žinių apie Minsko žydų geto kalinių naikinimą iš geto į egzekucijos vietą juos vežant mašinomis. Tad galima teigti, kad jie parodė apie 1941 m. lapkričio 7 d. žydų naikinimą. Žudynių dieną išrikuotiems lietuvių bataliono kariams bataliono ryšių karininkas vokietis Schpangenbergas pasakė kalbą, kviečiančią kovoti su komunistais, sovietiniais partizanais ir naikinti žydus. Prieš išvykdamį kariai gavo po sausojo maisto davinį. Paskui bataliono kariai buvo nuvesti į Minsko getą Komjaunimo gatvėje. 1-osios kuopos karius jis paskyrė šaudyti, 2-osios – pristatinti žydus į sušaudymo vietą, 3-iosios – saugoti getą ir sodinti žydus į mašinas. Žydai – vyrai, moterys ir vaikai – sunkvežimiais (maždaug po 30 asmenų) buvo vežami 5–6 km už miesto į poligoną, kur laukė iškastos duobės. Čia, be bataliono karių, buvo ir vokiečių karių. Žydai buvo išrengiami iki apatinių, varomi į duobę ir joje rikiuojami į eilę, veidu į duobės kraštą. Ant priešingo duobės krašto stovintys lietuvių bataliono 1-osios kuopos kariai pasmerktuosius šaudė pagal karininkų komandas. Po kurio laiko šaudyti buvo paskirti 2-osios kuopos kariai, o 1-osios kuopos – vežioti žydų iš Minsko į egzekucijos vietą. Vėliau šaudyti paskirta 3-ioji kuopa, kuriai žudynių metu vadovavo kpt. J. Ūselis. Jis su vokiečių karininkais buvo prie duobių ir davė nurodymus. 2-oji kuopa buvo išsiųsta į getą, o 1-oji vežioti žydus į egzekucijos vietą³⁶⁶. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo ne vienintelis egzekucijos vykdytojas. Archyviniai duomenys rodo, kad tą dieną, kai Minsko žydai buvo mašinomis vežami į egzekucijos vietą, juos suiminėjo ir konvojavo latvių ir ukrainiečių batalionų kariai, taip pat vokiečiai,

363 M. Ботвинник, op. cit., c. 15; *Черная книга*, Вильнюс, 1993, c. 112–113; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

364 *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.

365 Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.

366 J. Arlausko 1961 09 01, T. Kelpšos 1962 04 23 tardymo protokolai, J. Ūselio ir T. Kelpšos 1962 04 23 akistatos protokolai, J. Arlausko 1948 08 05, P. Lupeikio 1944 09 20 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 4, l. 128–129; t. 5, l. 278; t. 6, l. 293–294; t. 8, l. 5–6.

kad žydus šaudė ir ukrainiečiai, vokiečiai³⁶⁷. Po karo teistų bataliono karių pateiktais duomenimis, lietuviai sušaudė nuo 500 iki 2 tūkst. žydų³⁶⁸. 1941 m. lapkričio 7 d. akcijos aukų skaičius (iki 12 tūkst.) leidžia teigti, kad 2(12)-asis batalionas tą dieną galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų³⁶⁹.

Vokiečių okupacijos metais netoli Malyj Trosteneco kaimo (11 km už Minsko, palei kelią Minskas–Mogiliovas) buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Į ją buvo vežami karo belaisviai, politiniai kaliniai, Minsko žydai, taip pat žydai iš Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos ir Vokietijos. Jie buvo konvojuojami į Blagovčinos vietovę ir ten šaudomi. Komisija, tyrusi hitlerininkų nusikaltimus, šioje vietoje aptiko 34 duobes. Čia buvo sunaikinta apie 206 tūkst. (kitais duomenimis, 250–500 tūkst.) žmonių³⁷⁰. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje vietoje buvo žudomi žydai, suimti 1941 m. spalio antrojoje pusėje, siekiant atlaisvinti dalį Minsko geto iš užsienio atvežamiems žydams.

Buvęs 2(12)-ojo bataliono 1-osios kuopos būrio vadas J. M. Plungė teigė, kad 1941 m. spalio mėn. buvo gautas įsakymas sušaudyti į getą suvartų žydų šeimas. Nuo Červenės gatvėje buvusių kareivinių žydų šeimų stovykla buvo maždaug už kilometrą. Ten, į žemę sukasus stulpus, stovyklos plotas (apie 100 m²) buvo apjuostas spygliuota viela. Vokiečių saugomoje stovykloje buvo laikomi keli tūkstančiai žydų vyrų, moterų ir vaikų. Atvykę trijų 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono kuopų kariai iš stovyklos į sušaudymo vietą nuvarė apie 1 tūkst. į koloną surikiuotų žydų. Egzekucijos vieta buvo maždaug 4 km nuo Minsko, kairėje plento Minskas–Smolenskas pusėje. Čia lietuvių bataliono kariai, stebimi vokiečių karininkų, sušaudė apie 1 tūkst. žydų³⁷¹. J. M. Plungė teigė, kad po keleto dienų lietuvių batalionas toje pat vietoje vėl šaudė iš tos pat stovyklos paimtus žydus. Sušaudyta per 1 tūkst. žmonių³⁷². Tardomas J. M. Plungė smulkiai papasakojo apie žudynių eigą:

„Žydų šaudyme tą dieną dalyvavo visos trys mūsų bataliono kuopos. <...> atvartų žydų kolona buvo sustabdyta pievoje prieš kalniuką ir ten juos dalis kareivių saugojo. Kiti mūsų bataliono kareiviai saugojo aplink sušaudymo vietą, kad kas nors nepabėgtų. Be to, kiekvienos kuopos kareiviai grupėmis buvo skiriami tiesiogiai šaudyti žydus. Žydai ten buvo šaudomi grupėmis po 15–20 žmonių. Tokį pat skaičių paskirdavome ir

367 T. Kelpšos 1962 04 23, J. Kliuko 1948 11 05, A. Juodžio 1947 12 04 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 4, l. 129; t. 6, l. 183, 264–265.

368 J. Arlauskio 1961 09 01, L. Stonkaus 1981 03 20 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47730/3, t. 2, l. 63; A. Juodžio 1947 12 04, P. Lupeikio 1944 09 20 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 6, l. 265; t. 8, l. 6.

369 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 448.

370 М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 21–27; Komisijos 1944 07 15 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 4, l. 281–285.

371 J. M. Plungės 1979 03 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 74–76.

372 *Ibid.*, l. 76–77.

juos sušaudyti kareivių, kurie nuėję paimdavo 15–20 žydų iš atvartytos kolonos, nusi-
vesdavo juos už kalniuko, ten liepdavo nusirengti viršutinius rūbus ir sulipti į duobę. Jei
neliepdavo, tai kareiviai juos įstumdavo į duobę. Kareiviai išrikiuodavo ant duobės kraš-
to ir pagal karininkų arba puskarininkų komandą „pasiruošt, ugnis“ juos sušaudydavo.
Sekančią grupę pasmerktųjų varydavo į duobę tiesiog ant sušaudytųjų lavonų. Pasmerk-
tieji, ypač moterys ir vaikai, klykdavo, vienu žodžiu, sušaudymo vietoje buvo žiaurus
vaizdas. <...> Iš bataliono karininkų sušaudymo vietoje buvo leitenantas Kemzūra, jau-
nesnysis leitenantas Gecevičius, leitenantas Kvietinskas ir kiti, kurių pavardžių aš dabar
jau neprisimenu.³⁷³

J. M. Plungės minimose žudynėse dalyvavo ir latvių bei vokiečių policininkų.
A. Rukšėnas daro išvadą, kad per abi akcijas lietuvių policininkai galėjo sušaudyti apie
trečdalį visų nužudytųjų, t. y. apie 666 asmenis. Ši akcija galėjo vykti po 1941 m. lapkričio
9 ir 10 d. Borisovo miesto žydų geto naikavimo akcijos, kurioje dalyvavo ir 2(12)-asis
batalionas³⁷⁴.

Ankstyvą 1941 m. lapkričio 20 d. rytą vokiečiai, ukrainiečių ir lietuvių policinin-
kai apsupo kelis Minsko geto kvartalus. Gyventojams buvo liepta išeiti į Špalernajos ga-
tvę. Tada žydai buvo rikiuojami į kolonas po 200–250 žmonių (vyrų, moterų, vaikų) ir
varomi į Tučinkų kaimą, kur buvo iškastos duobės ir paruošta kalkių. Čia pasmerktieji
buvo nurengiami, statomi prie duobės krašto ir šaudomi³⁷⁵. M. Botvinniko duomeni-
mis, 1941 m. lapkričio 20 d. buvo sušaudyta nuo 10 iki 15 tūkst.³⁷⁶, „Enzyklopädie des
Holocaust“ duomenimis, – apie 7 tūkst.³⁷⁷, liudininkų prisiminimų duomenimis, – apie
5 tūkst.³⁷⁸, Ch. Gerlacho duomenimis, – taip pat apie 5 tūkst. žydų. Žudynių priežastis
ta, kad buvo neįvykdytas ankstesnės nacių akcijos planas nužudyti apie 12 tūkst. žydų³⁷⁹.

Vienas iš 1941 m. lapkričio 20 d. Minsko geto žydų naikavimo broužų buvo tas,
kad iš geto į egzekucijos vietą pasmerktieji buvo konvojuojami kolonomis. Po karo tei-
siami A. Impulevičiaus bataliono kariai liudijo apie Minsko geto žydų naikavimo akciją,
kurios metu žydai iš geto į žudynių vietą buvo varomi kolonomis. Tai leidžia manyti,
kad jie parodė apie 1941 m. lapkričio 20 d. akciją. Kaip liudija archyviniai duomenys,
žudynių dieną visi 2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono karininkai ir kareiviai nuvyko
į Minsko žydų getą, suvarė žydų moteris, vyrus ir vaikus į ten buvusią aikštę ir saugojo.

373 Ibid., l. 75–76.

374 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Bal-
tarusijoje“, p. 449.

375 М. Ботвинник, оп. cit., с. 16; *Черная книга*, с. 114; *Минское гетто*, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.

376 М. Ботвинник, оп. cit., с. 16; *Черная книга*, с. 114.

377 *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.

378 *Черная книга*, с. 115.

379 Ch. Gerlach, оп. cit., S. 625.

Anot J. Knyrimo, jo bataliono kariai suvarė apie 1,5 tūkst. žmonių. J. Knyrimas minėjo, kad apsuptą žydų koloną (1,5 tūkst. žmonių) lietuvių policininkai varė 4–5 km į negyvenamą vietą už miesto, kur buvo iškastos duobės. Ten atvyko ir keletas vokiečių karininkų bei kareivių. Bataliono kariai varė pasmerktuosius į duobes ir šaudė pagal karininkų komandas. Šaudė visi bataliono kariai³⁸⁰.

Apibendrinamas žudynių Minske duomenis, A. Rukšėnas teigia, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas per 1941 m. lapkričio 7 ir 20 d. akcijas sušaudė 4 166 Minsko geto žydus³⁸¹.

Borisovas. Minsko srities Borisovo miestą vokiečių kariuomenė okupavo 1941 m. liepos 2 d. Karinei administracijai vadovavo komendantas plk. Rosenfeldas, miesto burmistru buvo paskirtas S. Stankevičius, policijos viršininku – P. Kovalevskis (jis dirbo policijoje dar carinės Rusijos laikais), saugumo policijos viršininku – Zembino miesto gyventojas vokietis Davidas Egofas (kilęs iš Pavolgio vokiečių). 1941 m. rugpjūčio pabaigoje mieste pradėtas steigti žydų getas, kurio teritorija apėmė Krasnoarmejskojės, Slobodkės ir Polocko gatvių rajoną. Getas buvo aptvertas dygliuota viela, jame buvo kalinama apie 10 tūkst. kalinių³⁸².

1941 m. lapkričio 8 d. į Borisovą atvyko apie 80 rajono valsčių policininkų ir grupė policininkų iš Minsko srities Pleščenicų rajono. Iš Minsko atvažiavo atsakingas vokiečių SD darbuotojas oberšturmfiureris Kraffe su vertėju unteršarfiureriu Eiche, apie 50 SS karininkų ir kareivių, tarp kurių buvo daug latvių. Iš viso Borisove susirinko apie 200 policininkų. Ties miesto aerodromu karo belaisviai iškasė tris 3 m pločio ir 2 m gylio duobes, kurių bendras ilgis – 400 m³⁸³.

Lapkričio 9 d. prie geto atvyko policininkai, atvažiavo mašinos. Policininkai varė žydus į aikštę, sodino į mašinas ir vežė į egzekucijos vietą, kuri buvo 2–3 km už Borisovo, ties aerodromu, 15 m nuo kelio Borisovas–Zembinas, dauboje prie miško³⁸⁴. Žydai buvo varomi ir pėsčiomis 70–80 žmonių grupėmis. Žudynių vietoje jie buvo nurengiami, varomi į duobes ir šaudomi. Pasak D. Egofo, lapkričio 9 d. buvo sušaudyta 7 tūkst., lapkričio 10 d. – dar apie 1 tūkst. žydų³⁸⁵, taigi iš viso per abi dienas – apie 8 tūkst. žydų.

380 J. Knyrimo 1961 10 06, J. Davalgos 1961 10 25, 1961 11 02, Z. Juodžio 1961 09 03, S. Varno 1962 05 05 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 274–276; t. 2, l. 24–25, 45–46; t. 3, l. 159–160, 168.

381 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 450.

382 М. Ботвинник, оп. cit., с. 32–34, 60; *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, с. 136–137; D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, 1945 09 12 aktas Nr. 5, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157; t. 6, l. 86–87.

383 D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157–158.

384 M. Epštein 1981 03 20 tardymo protokolas, 1981 03 20 apžiūros protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 71, 81–82; M. Ботвинник, оп. cit., с. 33–34, 61.

385 D. Egofo 1947 02 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 158–161.

Archyviniai duomenys liudija, kad 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas dalyvavo 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. Borisovo žydų geto kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs bataliono karys Antanas Butkevičius teigė, kad 1941 m. spalio ar lapkričio mėn. jis su batalionu dvi dienas buvo Borisove. Lietuvių ir vokiečių kariai varė žydus iš butų į aikštę, sodino į mašinas ir vežė už miesto, paskui varė pėsčiomis į mišką už maždaug 2 km, kur buvo paruoštos duobės. Ten pasmerktieji buvo nurengiami, varomi prie duobių ir šaudomi. Sušaudyta apie 1 tūkst. žmonių³⁸⁶. S. Nėnius teigė, kad už Borisovo buvo sušaudyta nuo 700 iki 1 tūkst. žydų³⁸⁷, J. M. Plungė tvirtino, kad Borisove per dvi dienas sušaudyta 5–6 tūkst. žydų³⁸⁸. A. Rukšėno nuomone, 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė apie 1 tūkst. žydų, t. y. apie 10 proc. Borisovo geto kalinių³⁸⁹.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas į Borisovą vyko du kartus. Buvęs bataliono karys J. Rutkauskas teigė, kad 1941 m. rudenį mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono kariai kartu su vokiečių batalionu traukiniu vyko į Borisovą vykdyti akcijos prieš partizanus. Pakeliui traukinys buvo apšaudytas. Borisove suimta apie 300 žmonių, iš kurių apie 100 buvo žydai. Apie 100 suimtų žydų ir apie 50 suimtų baltarusių, įtariamų palaikius ryšius su partizanais, buvo sušaudyti. Į egzekucijos vietą palei geležinkelį aukas varė lietuvių bataliono kariai, kartu ėjo vokiečiai ir vietos policininkai. Ltn. J. Krištaponis šaudymui buvo paskyręs 2-osios kuopos 1-ąjį būrį, bet dauguma jos kareivių šaudyti atsisakė. Tada buvo pasiūlyta šaudyti savanoriams – tokių iš kitų kuopų surinkta apie 30. Kiti apie 150 suimtų asmenų buvo suvaryti į vagonus ir išvežti į Minską³⁹⁰. Taigi per dvi naikinimo akcijas Borisovo mieste 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 1 100 žydų ir apie 50 baltarusių³⁹¹.

Baranovičiai. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Baranovičiuose gyveno apie 12 tūkst. žydų. Vokiečių kariuomenės 1941 m. birželio 27 d. okupuotame mieste buvo apie 10 tūkst. žydų. Getas čia įsteigtas tik 1941 m. lapkričio–gruodžio mėn., jame įkalinta apie 15 tūkst. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydų. Geto Žydų tarybai vadovavo Jehoshua Isiksonas. Pagrindinis žydų žudynių organizatorius buvo Baranovičių vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas untersturmfüreris Waldemaras Amelungas.

Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos pradžios iki 1942 m. pabaigos vykusių akcijų metu; dalis žydų deportuoti į koncentracijos

386 A. Butkevičiaus 1947 12 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 12476/3, l. 67–68.

387 S. Nėniaus 1947 12 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 95.

388 J. M. Plungės 1979 05 29 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 108.

389 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 451.

390 J. Rutkausko 1961 11 18, 1961 11 22 ir 1981 01 27 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28916/3, l. 86–87; b. 47386/3, t. 3, l. 335–336; ap. 46, b. 1287, l. 19–20.

391 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 451, 452.

stovyklą, įsteigtą prie Baranovičių rajono Koldičevo kaimo³⁹². Yra archyvinių duomenų, kad 1941 m. rudenį į Baranovičius buvo atvykę visų trijų 2(12)-ojo lietuvių bataliono kuopų kariai. Jie geto kalinius grupėmis varė apie 1 km už miesto prie duobių ir ten šaudė. Sušaudyta apie 400 žydų (vyrų, moterų ir vaikų)³⁹³. A. Rukšėnas teigia, kad 1941 m. lapkritį ar gruodį lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 400 Baranovičių geto žydų, t. y. apie 2,7 proc. iš apie 15 tūkst. geto kalinių³⁹⁴.

Kapylis. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. užėmus Kapylio miestą, čia buvo įsteigtas žydų getas, kuris egzistavo iki 1942 m. liepos 23 d. Jame buvo kalinama 3,5–5 tūkst. žmonių, kurie sunaikinti per kelias akcijas³⁹⁵. Buvęs 2(12)-ojo bataliono karys Kazys Aržuolaitis teigė, kad vieną 1941 m. rudens rytą jo bataliono 1-osios ir 3-iosios kuopų kariai kartu su vokiečių kareiviais ir karininkais sunkvežimiais nuvyko į Kapyli. Žydai buvo suvaryti į 1,5 km atstumu nuo miestelio esančią daržinę, netoli kurios buvo iškasta duobė. Dalis kareivių apsupę saugojo žudynių vietą, kiti žydus grupelėmis varė prie duobės ir šaudė. Sušaudyta apie 300 žydų. Trims žydams pavyko pabėgti į mišką užmušus vokiečių jiems iš paskos paleistus šunis. Baigus šaudymą lavonai buvo palikti neužkasti³⁹⁶. Buvęs bataliono kariškis J. M. Plungė teigė, kad Kapylyje lietuviai sušaudė apie 200 žmonių³⁹⁷. Apibendrinamas surinktus duomenis, A. Rukšėnas tvirtina, kad 1941 m. lapkritį ar gruodį 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė apie 250 Kapylio žydų, t. y. 5,5–7,85 proc. iš gete kalintų 3,5–5 tūkst. kalinių³⁹⁸. Be to, j. ltn. A. Gecevičiaus įsakymu bataliono kareiviai 1942 m. sušaudė 3 sovietinius partizanus³⁹⁹.

Berezinas. Vokiečių kariuomenei 1941 m. liepos 3 d. okupavus Minsko srities Berezino miestą, tų metų rugpjūčio mėn. Internacionalnajos gatvėje buvo įsteigtas getas. Į jį naciai ir vietiniai kolaborantai suvarė visus Berezino žydus. Už išėjimą iš geto grėšė sušaudymas. Getas egzistavo iki 1942 m. liepos mėn., jame buvo kalinama apie 2 tūkst. žmonių⁴⁰⁰.

392 M. Ботвинник, op. cit., c. 98; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 1, S. 153; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 60–61.

393 Z. Noliaus-Biliūno 1961 04 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 102–103.

394 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 452.

395 M. Ботвинник, op. cit., c. 42, 56, 67, 86; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 249.

396 K. Aržuolaičio 1979 03 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1285, l. 75–76.

397 J. M. Plungės 1979 05 25 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745, t. 2, l. 104.

398 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 453.

399 K. Adomaičio 1979 04 09 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 26.

400 M. Ботвинник, op. cit., c. 31; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 85.

M. Botvinnikas teigia, kad viena iš Berezino žydų naikinimo akcijų vyko 1941 m. gruodžio 25–28 d. Atrinkti geto gyventojai buvo vedami prie iškastos iš anksto duobės 150 m atstumu nuo Internacionalnajos gatvės. Čia baudėjai iki sąmonės netekimo mušė žydus geležiniais virbais, o sukritusius į duobę šaudė automatais. Žydų vaikai buvo gyvi metami į duobę⁴⁰¹.

Archyviniai dokumentai liudija, kad į Berezino miestą kartu su vokiečiais buvo atvykę ir čia geto kalinius šaudė mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariai. Vokiečiai fotografavo šaudymą. Mjr. A. Impulevičius sustabdė egzekuciją ir paliepė nefotografuoti. Vokiečiams sutikus, buvo šaudoma toliau. Duobes su nužudytųjų palaikais užkasė vietos gyventojai⁴⁰². M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. gruodžio 25–28 d. buvo nužudyta nuo 940 iki 1 tūkst. žmonių⁴⁰³. K. Adomaičio duomenimis, Berezine sušaudyta per 1 tūkst. žmonių⁴⁰⁴. Remiantis įvykių liudininčių parodymais, galima teigti, kad 2(12)-ojo bataliono kariai per 1941 m. gruodžio 25–28 d. vykdytą akciją galėjo sušaudyti apie 500 žmonių, t. y. apie 25 proc. Berezino žydų geto kalinių (gete buvo apie 2 tūkst. žmonių)⁴⁰⁵.

1941 m. lapkričio 6 d. iš Minsko sugrįžusio 2-ojo lietuvių policijos bataliono karininko lt. J. Barzdos tvirtinimu, A. Impulevičiaus vadovaujamas batalionas iki tol sušaudė per 46 tūkst. vietinių Baltarusijos ir iš Lenkijos atgabentų žydų, rusų komunistų ir rusų belaisvių; per 10 žmonių buvo pakarta; korime dalyvavusius išrikiuotus lietuvių batalionus fotografavo šimtai vokiečių⁴⁰⁶. Ši žinia tada sukėlė Lietuvos nacionalistų partijos narių nepasitenkinimą. Partijos 1941 m. lapkričio 7 d. rašte pirmajam generaliniam ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui gen. Petruui Kubiliūnui buvo išreikštas nepasitenkinimas lietuvių bataliono karių padėtimi ir kad ji blogesnė už vokiečių karių. Esą lietuvių kariai Baltarusijoje turi atlikti Lietuvą ir Lietuvos kariuomenės vardą žeminančius darbus, jiems pavesta šaudyti Baltarusijos, taip pat iš Lenkijos atvežtus žydus, rusų komunistus, sovietų armijos karo belaisvius⁴⁰⁷.

Istoriko A. Rukšėno nuomone, vienas 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio mėn. ir lapkričio pradžioje negalėjo nužudyti 46 tūkst. žmonių. Šis skaičius veikiausiai atspindi lietuvių bataliono karių kartu su vokiečių 11-ojo rezervinės polici-

401 M. Ботвинник, op. cit., c. 32, 60, 83.

402 J. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 06 13 akistatos protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128–129; t. 5, l. 180, 245.

403 M. Ботвинник, op. cit., c. 32, 60.

404 J. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128.

405 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 454.

406 *Geležinis vilkas*, Vilnius, 1965, p. 102.

407 Lietuvos nacionalistų partijos 1941 11 07 raštas pirmajam generaliniam tarėjui ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 5, l. 8–9.

jos bataliono kariais ir kitomis represinėmis struktūromis naikinimo akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Lietuvių batalionas galėjo nužudyti tik dalį iš 46 tūkst. žmonių⁴⁰⁸.

Istorikas Ch. Gerlachas teigia, kad 1941 m. spalio antrojoje pusėje žmonių naikinimo akcijose kartu su mjr. F. Lechthalerio vadovaujamo vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono kariais dalyvavo 457 lietuviai⁴⁰⁹.

1942–1944 m. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas masinėse žudynėse nedalyvavo – jis buvo naudojamas kovai su sovietiniais partizanais ir karinių objektų apsaugai.

Pirmoji ne prieš žydus nukreipta baudžiamoji akcija, kurioje dalyvavo 2(12)-asis batalionas, vyko Minske 1941 m. spalio 26 d. Tos dienos rytą bataliono vadas mjr. A. Impulevičius sukvietė kuopų vadus ir pareiškė, kad reikės dalyvauti kariant pagrindininkus, – batalionas turės juos saugoti korimo metu. Egzekucijoje turėjo dalyvauti visi bataliono kariai, išskyrusėjusius sargybas.

Netrukus mjr. A. Impulevičius, kiti bataliono karininkai nuvedė karius prie Minsko kalėjimo. Kareiviai buvo su šalmais, ginkluoti šautuvais, apsirengę milinėmis, nes buvo gana šalta. Karininkai turėjo šalmsus, kardus, buvo ginkluoti pistoletais. Prie kalėjimo kariai buvo išrikiuoti abiejose gatvės pusėse ties šaligatviais. Rikiuojamasi buvo 9–10 val. ryto. Netrukus iš kalėjimo vokiečiai išvarė grupę žmonių – 8 vyrus ir 4 moteris. Moterims ant krūtinės buvo lentos su užrašais vokiečių ir rusų kalbomis: „Mes esame partizanai ir šaudėme į vokiečių kareivius.“ Visi surištomis rankomis buvo varomi gatvės viduriu. Priekyje, užpakalyje ir iš šonų ėjo ginkluoti vokiečių kareiviai su šunimis. Bataliono kareiviai ėjo iš šonų⁴¹⁰. Pasmerktieji buvo Olga Ščerbaševič, jos brolis Piotras Ščerbaševičius, Olgos sūnus Vladlenas Ščerbaševičius, Kirilas Trusovas, Nadežda Januškevič, Nikolajus Kuznecovas, Raudonosios armijos politinis vadovas Leonidas Sorinas ir kt.⁴¹¹ Iš tikrųjų šie žmonės nešaudė į vokiečių kareivius, o priklausė infekcinėje ligoninėje veikusiai pasipriešinimo organizacijai. Jie aprūpindavo sveikstančius raudonarmiečius suklastotais pasais ir civiliniais drabužiais, kad šie galėtų patekti į frontą pas saviškius⁴¹².

Pasmerktuosius keturiose Minsko vietose korė j. ltn. Antano Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai dalyvaujant mjr. A. Impulevičiui, 1-osios kuopos vadui Z. Kemzūrai, 3-iosios kuopos vadui J. Ūseliui, J. M. Plungei, J. Juodžiui ir kitiems karininkams. Taip pat dalyvavo mjr. F. Lechthaleris. Pirmojoje korimo vietoje – Mielių fabriko tarpuvartėje K. Vorošilovo gatvėje – pakarti 2 vyrai ir moteris. Moteriai

408 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 429.

409 Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

410 Z. Kemzūros 1961 09 28 ir 1961 10 04, J. Knyrimo 1961 10 06, J. Davalgos 1961 10 31, J. Ūselio 1962 01 01 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 80–81, 93–94, 277–279; t. 2, l. 37–38; t. 3, l. 45–46; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, Hamburg, 2002, S. 475.

411 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

412 Ibid.

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. Juozas Ūselis (LKKAS)

buvo užkabinta lenta su užrašu. Vienas iš pakartųjų buvo pagrindžio organizatorius K. Trusovas⁴¹³, kiti du – Marija ir Kolia⁴¹⁴. Antroji korimo vieta buvo telegrafo ar elektros stulpai su pritvirtintu tarp jų skersiniu. Kai kuriais duomenimis, ši vieta buvo ties kryžkele, kurios vienas kelias vedė į Molodečną, kitas – į Vilnių. Ten pakarti 2 vyrai ir moteris. Moteriai ant nugaros buvo užkabinta lenta su užrašu. Prie skersinio privažiavo sunkvežimis, kurio kėbule buvo pasmerktieji. Vieną iš sunkvežimyje buvusių vyrų pakorė Veprauskas, o moterį – J. Knyrimas. Mašina pavažiavo į priekį, ir pasmerktieji liko kaboti ant virvių⁴¹⁵. Kazys Adomaitis teigė, kad šio korimo dalyviai buvo Stasys Varnas, Jonas Šimonis, Vladas Leikus ir Stasys Nėnius⁴¹⁶. Trečioji korimo vieta buvo skveras prie Dramos teatro, priešais Karininkų rūmus. Ten stovėjo keli stulpai, sujungti balkiu. Čia pakarti 2 vyrai ir moteris, kuriai iš priekio kabėjo lenta su užrašu⁴¹⁷. Ketvirtoji korimo vieta buvo skvere prie Dramos teatro augę medžiai. Liudininkas Dmitrijus Sirotinas teigė, kad tai buvo Karlo Markso aikštės medžiai. Čia ant šakų buvo pakarti du vyrai ir moteris. Vienam pakartam vyrui buvo užkabinta lenta su užrašu⁴¹⁸. Korimo prie teatro metu, kur buvo ir vietos gyventojų, vokiečių karininkas pasakė kalbą. Jis pareiškė, kad visų sovietinių partizanų, kurie veiks prieš

413 Ibid., S. 476–477; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 21; t. 9, l. 199; K. Ūzo 1979 05 09 tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 20.

414 A. Trusovos 1962 03 16 tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 140.

415 J. Knyrimo 1961 10 06, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18, Z. Juodžio 1961 09 15, A. Trusovos 1962 03 16 tardymo protokoliai, nuotraukos, ibid., t. 1, l. 279; t. 3, l. 114, 123, 161–162; t. 5, l. 140; t. 6, l. 25; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 478.

416 K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 123.

417 *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 479.

418 LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 23; D. Sirotino 1979 04 29 tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 232.

Sovietinių pogrindininkų egzekucija Minske (Baltarusija). 1941 m. spalio 26 d. (LYA)

Sovietinių pogrindininkų egzekucija Minske (Baltarusija). 1941 m. spalio 26 d. (LYA)

vokiečių karius, laukia toks pat likimas⁴¹⁹. Korimui prie teatro j. ltn. A. Gecevičius buvo paskyręs S. Varną, J. Šimonį, J. Knyrimą, Veprauską ir S. Nėnių. Akcijoje taip pat dalyvavo Kazys Ūzas, V. Leikus, vokiečiai. Kilpas nėrė S. Varnas, J. Šimonis, J. Knyrimas. Kiti patraukdavo laiptelius, ant kurių stovėjo pasmerktieji⁴²⁰. Egzekuciją vykdęs J. Knyrimas tardomas papasakojo: „Kuomet atėjome į miesto sodą, tai miesto sode buvo paruoštos kartuvės. Miesto sodas buvo prie Minsko teatro. <...> Mes turėjome užnerti kilpas pasmerktiesiems mirti. Miesto sode, kiek pamenu, pakorė keturis, tris vyrus ir vieną moterį. Kilpas užnėrė Šimonis ir Varnas. Miesto sode korė dviejose vietose po du žmones. Vienoje vietoje vienas pasmerktasis mirti vyras nukrito, nes atsirišo virvė. Aš pakėliau tą vyrą nuo žemės ir palaikiau, kol Varnas pritvirtino virvę. Po to aš tą vyrą atleidau ir jis pasiliko kaboti. Po to ėjome į kitą vietą, bet vietos neprisimenu. Ten reikėjo pakarti du: vyrą ir moterį. Jie buvo pakarti prie elektros ar telegrafo stulpų. Ten prie stulpų buvo prikaltas skersinis ir ant jo korė. <...> Prie to pačio stulpo aš pakoriau moterį, tai yra aš asmeniškai užmečiau kilpą ant kaklo. Prieš moters pakorimą Gecevičius man davė išgerti degtinės. Aš išgėriau apie 300 gramų. Taip pat davė ir kitiems išgerti.“⁴²¹

Po egzekucijos bataliono kariai saugojo korimo vietas. Iškaboję tris paras, lavonai buvo karo belaisvių nuimti ir išvežti⁴²². Korimas buvo fotografuojamas. Bataliono karys Mikolajūnas atnešė Minsko fotografui Vernerui išryškinti juostelę, iš kurios nuotraukų pasidarė ir Vernerio laborantas D. Sirotinas. 1941 m. spalio 26 d. lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečiais Minske pakorė 12 pogrindininkų⁴²³.

1942 m. vasario 15 d. 2-asis batalionas pavadintas 12-uuju policijos batalionu. 1942 m. rugpjūčio 26 d. jame buvo 21 karininkas, 118 puskarininkų, 386 eiliniai⁴²⁴. Nuo 1942 m. pradžios bataliono veiklos specifika pakito. Kariai ėjo sargybas, dalyvavo kovose su partizanais. Iki 1942 m. rudens batalionas buvo dislokuotas Minske. Dalis jo karių saugojo nuo partizanų netoli Minsko buvusius durpynus, prižiūrėjo, kaip vietos gyventojai atlieka jiems skirtą prievolę dvi savaites atidirbti durpyne⁴²⁵. Vienas sar-

419 J. Ūselio 1962 01 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 47.

420 J. Knyrimo 1961 10 06, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18 ir 1962 02 28 tardymo protokoliai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 06 07 akistatos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 278; t. 3, l. 114, 123, 137; t. 5, l. 213–214.

421 J. Knyrimo 1961 10 06 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 278–279.

422 J. Ūselio 1962 06 11, K. Ūzo 1961 01 17, K. Adomaičio 1961 07 18 tardymo protokoliai, *ibid.*, t. 3, l. 96, 114, 123, 124.

423 D. Sirotino 1962 03 17 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 144–145; A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 442.

424 Įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 48 (1941 10 28), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 320; Trumpa istorinė pažyma apie 2(12)-ąjį policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 6, 7.

425 S. Varno 1962 05 05, P. Lencevičiaus 1961 09 13 tardymo protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 47386/3, t. 3, l. 172, 179; M. Dudėno 1963 07 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 69–71; J. Grigonio 1983 12 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 115.

gybos postas buvo prie Radijo gamyklos Smolensko plente. Į jį buvo paskirta 15 bataliono karių, kuriems vadovavo j. ltn. J. Stankaitis. Radijo gamyklą saugojo ir 15 latvių bataliono kareivių. Šis postas veikė pirmojoje 1942 m. pusėje. Vėliau J. Stankaičio vadovaujama lietuvių karių grupė buvo perkelta saugoti durpyno už Minsko, Smolensko kryptimi. 1942 m. gruodžio mėn. J. Stankaičio grupė gražinta į kareivines Minske⁴²⁶.

2(12)-asis policijos batalionas dalyvavo akcijose prieš partizanus. 1942 m. rudenį bataliono kariai automobiliais išvyko Smolevičių kryptimi. Smolevičiuose jie buvo persodinti į prekinį ešeloną ir išvažiavo į miškingą vietovę, per kurią ėjo geležinkelis. Už keleto kilometrų ešelonas sustojo. Kariams buvo duotas įsakymas apsupti netoli miško esantį namą. Iš pastato pradėjus šaudyti, lietuviai atidengė atsakomąją ugnį. Vėliau įsiveržę vidun kariai rado negyvą žmogų ir paėmė jo pistoletą. Per susišaudymą žuvo lietuvių bataliono karys ir vokiečiai. Buvo tikėtasi didesnio partizanų puolimo. Susėdę į ešeloną, bataliono kariai grįžo į Smolevičius, o iš ten – į Minską⁴²⁷.

Borisovo rajono Volokų ir Mstyžiaus kaimų apylinkėse 1942 m. rudenį veikė Dėdės Kolios partizanų brigada, kuriai vadovavo Piotras Lopatinas. Dalis šios brigados partizanų ir desantininkų 1942 m. spalio 3 d., šeštadienį, atvyko į Volokų ir Mstyžiaus kaimus ir apsistojo gyventojų namuose⁴²⁸. 1942 m. spalio 4 d., sekmadienį, apie vidudienį, Begomlio keliu į Volokų ir Mstyžiaus kaimus atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono, taip pat latvių ir vokiečių batalionų kariai. Po susišaudymo buvo užimti Volokų ir Mstyžiaus kaimai⁴²⁹. Tada lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų kariai suėmė 220–230 vietos gyventojų vyrų ir keletą moterų. Dalis suimtųjų buvo uždaryti pieninės rūsyje (kitais duomenimis, duonos kepyklos sandėlyje), kiti – daržinėje, kuri anksčiau priklausė kaimo tarybai⁴³⁰. Suimtas Volokų ir Mstyžiaus kaimų moteris ir vaikus baudėjai suvarė į kaimo parduotuvę. Pastatą su žmonėmis ketinta padegti: į parduotuvės langus buvo prikimšta šiaudų, jais apdėtas visas namas. Vėliau šio ketinimo atsisakyta, moterys ir vaikai paleisti⁴³¹. Pieninės rūsyje (duonos kepyklos sandėlyje) uždaryti suim-

426 J. Stankaičio 1961 11 23 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 183.

427 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 454.

428 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 25, 29, 34; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 75.

429 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24, V. Gutausko 1962 12 04, M. Salnik 1962 11 30 tardymo protokolai; „Metinių sukaktuvių žygis“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 10; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 72–74, 201, 204–205, 235; t. 2, l. 25–37, 127.

430 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 31, 35, 37; S. Buinevičiaus 1979 05 10, M. Novickajos 1979 04 19 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; t. 4, l. 45.

431 M. Salnik 1962 11 30, V. Kolodenco 1962 11 28, M. Volosevič 1962 11 29 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

tieji 1942 m. spalio 4 d. buvo šaudomi prie pat to pastato, o sušaudytųjų palaikai metaimi į rūsį (sandėlių). Bataliono karys Petras Andriuškevičius matė, kaip pasmerktuosius šaudė vokiečių viršila. Stanislovas Buinevičius teigė, kad prie rūsio galbūt sušaudyta per 50 vyrų. Jo žodžiais, prie rūsio pasmerktuosius lietuvių bataliono kariai atveddavo iš kažkokio kito pastato⁴³². Daržinė su suvartytais pasmerktaisiais naktį buvo padegta. Vokiečiai ją apsupo ir šaudė į liepsnojantį pastatą. Šaudė ir lietuvių kariai⁴³³. P. Lencevičius teigė, kad šioje akcijoje pakartas vienas vyras⁴³⁴. Ltn. J. Juodis bataliono laikraštyje „Rytų savanoris“ šią baudžiamąją operaciją aprašė taip:

„Banditų gaujos atidengia stiprią ugnį ir paleidžia keletą minų. Jau Jagdkomanda ir pirmieji daliniai kaunasi su priešū.

Šiam žygiui vadovavęs ltn. K. siunčia vieną kuopą, vadovaujamą j. ltn. S., ugnies sustiprinimui. Vos tik kuopa įžengia į kolchozą V., iš kiekvieno namo lango ir kampo pasipila šautuvų ir pistoletų ugnis. Mūsų vyrai greit rankinėmis granatomis nutildo ugnies šaltinius ir įsiveržia į kolchozą, kur drąsiu puolimu kartu su vok. kariais nukloja bolševikų-banditų lavonais laukus, ir visa... nutyla.

Prasideda bolševikų banditų belaisvių ir grobio varymas į stovyklą. Tarp sugautųjų buvo belaisvių, buvo keletas ir maskviečių, matyt, desantininkų, kurių vienas, kaip vėliau paaiškėjo, Lietuvoje „vandravojęs“. Na žinoma, šis buvo atitinkamai pagerbtas: vietoje sušaudyti – pakartas.

Antras egzempliorius irgi gana įdomus, tai „gailėstinga seselė“, kuri net ir sanitarinio paketo nesuspėjo numesti.

Civiliai gyventojai, kurie niekuo nesiskyrė nuo banditų gaujų ir stengėsi šioms visokiais būdais pagelbėti, susilaukė tokio pat likimo, kaip ir banditai.

Ši diena, palyginus su mūsų nežymiais nuostoliais, kurių net neverta minėti, ypač buvo mums laiminga gal dėl to, kad šventėme savo metines ir atnešėm priešams žymių nuostolių: vien tik užmuštais 150, 16 belaisviais ir didelį kiekį grobio, sprogstamos medžiagos, vežimų ir kt.⁴³⁵

Naktį, kai degė daržinė ir 2(12)-ojo bataliono kariai nakvojo kaime, atsukridęs lėktuvas numetė 5 bombas, bet jos lietuviams žalos nepadarė⁴³⁶. Įvykių liudinininko Vasiliaus Kolodenkos duomenimis, akcijos metu sušaudyta ar sudeginta 220–230 žmonių. Tokį nužudytųjų skaičių nustatė Volokų ir Mstyžiaus kaimų gyventojai⁴³⁷. Anatolijaus

432 S. Buinevičiaus 1979 05 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; P. Andriuškevičiaus 1979 04 18 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 293.

433 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24, V. Kolodenko 1962 11 28 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 31.

434 P. Lencevičiaus 1962 11 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 201.

435 „Metinių sukaktuvių žygis“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 10.

436 M. Dudėno 1963 07 05, P. Lencevičiaus 1962 11 24 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 127.

437 V. Kolodenko 1962 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 31.

Firago žiniomis, vokiečiams ir lietuviams puolant kaimą nužudyta apie 10 partizanų, jų kūnų neaptikta⁴³⁸. Taigi iš viso žuvo 230–240 Volokų ir Mstyžiaus kaimų gyventojų ir partizanų. Nustatyti, kiek tos akcijos metu 2(12)-asis lietuvių policijos, taip pat vokiečių ir latvių batalionai kiekvienas atskirai nužudė žmonių, neįmanoma. A. Rukšėnas žmonių žūtį toje operacijoje vertina labiau kaip bendrą lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų veikimo padarinį. Gali būti, kad kiekvienas batalionas nužudė maždaug po lygiai pasmerktųjų. Po egzekucijos vokiečių, lietuvių ir latvių kariai atiminėjo iš tų kaimų gyventojų naminius gyvulius, maisto produktus, drabužius, kitus vertingus daiktus⁴³⁹. Kitą dieną akcija prieš sovietinius partizanus vyko toliau. Vokiečių, lietuvių ir latvių batalionų kariai ėjo į aplinkinius miškus, kur įvyko susišaudymas su sovietiniais partizanais⁴⁴⁰.

1942 m. spalio pradžioje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas iš Minsko buvo perkeltas į Kapylių ir apsistojo mūriniame vieno aukšto pastate vidury miestelio. Bataliono kariai saugojo vokiečius, vykdavusius į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų⁴⁴¹. 1942 m. spalio 28 d. bataliono kariai, vadovaujami mjr. A. Impulevičiaus, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko į tarybinį ūkį „Rim“ už 5–6 km nuo Kapylio. Bataliono kariai privalėjo saugoti vokiečius, turinčius išvaryti iš ūkio gyvulius ir rekvizuoti maisto produktus. Partizanai, norėdami tam sukliudyti, puolė lietuvių batalioną ir vokiečius. Bataliono kariai, kurie buvo apsupę ūkį, atsišaudydami pasitraukė, o vokiečiai spėjo išsivaryti gyvulius. Per susišaudymą partizanai nukovė 1-osios kuopos vrš. Vladą Petrauską (g. 1902 m.), du bataliono kariai buvo sužeisti, vienas jų, Jonas Krasinskas (g. 1911 m.), vėliau mirė. Abu žuvusieji buvo palaidoti Kapylio mieste⁴⁴².

Kapylyje į akcijas prieš partizanus dažnai vykdavo j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai⁴⁴³. 1942 m. rudenį Kapylyje buvo sugauti trys sovietiniai partizanai. Juos čia sušaudė jagdkomandos nariai⁴⁴⁴. Kadangi nuo 1942 m. rudens 2(12)-asis batalionas gana dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais, kai kurios jo kautynės aprašytos „Rytų savanoryje“. Štai kas rašoma apie 1942 m. lapkričio 13 d. vakarą miškingoje ir pelkėtoje Kapylio rajono vietoje partizanų surengtą pasalą dviem bataliono kuopoms:

438 A. Firago 1979 04 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 4, l. 53.

439 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 455.

440 *Ibid.*, p. 456.

441 J. Davalgos 1961 11 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 48–49; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

442 J. Davalgos 1961 11 27, L. Mickevičiaus 1961 09 01, S. Varno 1962 05 05, P. Lencevičiaus 1961 09 13, M. Mignonio 1961 07 21 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 49; t. 3, l. 146, 174, 297, 356; „Pirmosios mūsų aukos“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 79–80.

443 M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

444 K. Adomaičio 1961 07 18, S. Varno 1962 05 05 tardymo protokolai, K. Adomaičio ir J. Knyrimo 1962 06 14 akistatos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 128, 174; t. 5, l. 219.

„Pasalose esanti partizanų banditų gauja, apie 800 vyrų stiprumo, ramiai praleido ne tik mūsų pirmuosius žvalgus, bet ir priekinės saugos būrį bei transporto voras. Vos tik pasirodė grupė, partizanai atidengė visų savo turėtų ginklų ugnį.

Kareiviai automatiškai sukrito į pakely esančius griovius ir atsišaudė. Bataliono vadas tuoj susiorientavo taip netikėtai ir staigiai užkluptoje padėtyje, davė kuopų vadams įsakymus ir pradėjo staigų ir racionalų priešų ugnies atrėmimą. Priekinės saugos vadas j. ltn. G. [Gecevičius. – *Aut. past.*] parodė savo sveiką iniciatyvą ir šonine kulkosvaidžių ugnimi privertė partizanų banditų ugnies šaltinius nutilti.

Po to greit partizanai banditai, prisidengdami mišku ir tamsa, palikę daug savo užmuštųjų, pasitraukė. Susišaudymas truko ne ilgiau 10–15 min. Banditus atmušus, sugaudyti išbėgioję su amunicija ir transportu arkliai su vežimais ir, susitvarkius vorai, žygis buvo tęsiamas toliau, jau be jokių žymesnių nuotykių.

Nors priešų puolimas buvo staigus ir netikėtas, jiems prisidengiant palankiomis sąlygomis – mišku ir tamsa, bet mūsų batalionui pažymėtinų nuostolių nepadarė, neskaitant vieno 1 kp. j. psk. G. sunkaus sužeidimo. Kiek daugiau nukentėjo civiliai, kurie vyko su transportu, bet ir tai tik arkliais ir vežimais.⁴⁴⁵

1942–1943 m. žiemą buvo gauta informacijos, kad Pinsko pelkėse (20–30 km atstumu nuo Kapylio) susitelkė didelės sovietinių partizanų pajėgos. 2(12)-asis ir 15-asis lietuvių policijos batalionai kartu su latvių kuopa ir vokiečių kariais vykdė partizanų paiešką. Šioms pajėgoms miškuose susidūrus su partizanų pajėgomis, prasidėjo mūšis, kurio metu sužeista apie 12 bataliono karių⁴⁴⁶. Buvusio bataliono 2-osios kuopos kario P. Andriuškevičiaus liudijimu, 1942 m. gruodžio 3 d. 2(12)-asis batalionas Minsko srityje kovėsi su sovietiniais partizanais. Kautynėse esą taip pat dalyvavo baltarusių policijos batalionas ir artilerijos kuopa. Po mūšio, kuris truko 4–5 val., sovietiniai partizanai pasitraukė į mišką. Kautynių metu esą buvę nukauti 30–35 partizanai⁴⁴⁷.

Kapylyje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas išbuvo iki 1943 m. sausio mėn. Tų metų sausio mėn. Šacko mieste partizanai nužudė apie 15 vokiečių policininkų. Po šio įvykio 2(12)-ojo bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos buvo perkeltos į Šacką, o 3-ioji kuopa liko Kapylyje. Šacke batalionas išbuvo iki 1943 m. balandžio pradžios. Lietuvių kariai čia saugojo vokiečius, vykstančius į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų, taip pat durpynus⁴⁴⁸. 1943 m. pradžioje 2(12)-ojo policijos bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų kariams esant Šacko mieste, buvo atvežti 2 sužeisti partizanai. Sanitaras Šalčiūnas perrišo sužeistiesiems žaizdas ir paguldė juos ambulatorijos koridoriuje. Sargybą tuo

445 „Pasalos prie miško R“, *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 48.

446 M. Migonio 1949 02 25 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 208, 367; t. 6, l. 225.

447 P. Andriuškevičiaus 1949 05 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13554/3, l. 24.

448 J. Šalčiūno 1948 06 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 272; J. Davalgos 1961 11 27, L. Mickevičiaus 1961 09 01 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 50; t. 3, l. 146, 180, 208; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

metu ėjo Martynas Kačiulis. Sužeistieji dėl savo būklės nebūtų pajėgę pabėgti. Partizanus tardė vokiečių karininkas kartu j. ltn. A. Gecevičiumi. Po tardymo 2 kareiviai neštuvais išnešė sužeistuosius į lauką prie tvarto ir išvertė ant žemės. Netrukus atėjo pistoletais ginkluoti 1-osios kuopos kareiviai Petras Jankūnas ir Leonas Šimonis ir partizanus sušaudė. Vėliau vietos gyventojai jų palaikus užkasė⁴⁴⁹.

1943 m. sausio 23 d. buvo sudegintas Uzdos rajono Rudkovo kaimas (per 10 namų), sunaikinta nuo 25 iki 30 jo gyventojų, įtariamų ryšiais su partizanais⁴⁵⁰. Prieš tai šalia kaimo įvyko vokiečių ir sovietinių partizanų susirėmimas, kurio metu vokiečiai patyrė didelių nuostolių. Šioje akcijoje dalyvavo ir lietuvių policininkai⁴⁵¹. Buvę bataliono kariai Henrikas Salelionis ir Leonas Stonkus teigė, kad 1943 m. pradžioje lietuviai netoli Šacko apsupo kaimą ir laikė jį apsuptą iki ryto. Rytą bataliono kariai kaimą krėtė ieškodami partizanų. Gyventojai buvo suvaryti į pastatą, šis padegtas ir su žmonėmis sudegintas. L. Stonkus mini matęs nušautus 5–6 žmones. Žmones suiminėjo ir sudegino j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujama jagdkomanda⁴⁵².

1943 m. pavasarį 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo gražintas į Minską. Kareiviai išskirstyti saugoti durpynų⁴⁵³. Viena grupė (sargybos viršininkas ir 8 kareiviai) buvo paskirta saugoti Kaikovo durpyno apie 2 km nuo Minsko. Šioje grupėje tarnavęs J. Knyrimas 1943 m. rugsėjo pradžioje pabėgo pas sovietinius partizanus ir vėliau pasižymėjo kovose prieš vokiečius⁴⁵⁴.

1943 m. gruodžio viduryje apie 150 gerai ginkluotų bataliono karių, vadovaujami vokiečių kapitono, išvyko į Serguno kaimą, esantį apie 9 km nuo Šacko. Atvykę į vietą, policininkai apsupo kaimą. Vokiečių kapitonas įsakė kaimo seniūnui visus vyrus suburti mokyklos pastate. Policininkai atrinko 17 vyrų ir tada po vieną vedė į mokyklos daržą, kur juos visus iš pistoleto į pakaušį nušovė srž. S. Varnas. Kiti sulaukyti kaimo vyrai buvo paleisti. Baudėjai sušaudė tuos, kurie palaikė ryšius su partizanais arba kurių giminaičiai buvo partizanų būriuose⁴⁵⁵.

Po šios operacijos praėjus apie dviem savaitėms, maždaug 1943 m. gruodžio pabaigoje, grupė 2(12)-ojo bataliono karių buvo pasiųsta į Slobodos kaimą apie 12 km nuo

449 M. Kačiulio 1961 09 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 287.

450 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 456, 457.

451 N. Bareišos 1981 06 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 91–99.

452 H. Salelionio 1981 05 26, 1981 07 16, L. Stonkaus 1981 05 29, 1981 07 16 tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 239–240, 257; t. 2, l. 109, 123–124.

453 J. Davalgos 1961 11 27, P. Janyšio 1961 04 21 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51, 208; M. Dudėno 1963 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

454 J. Knyrimo 1962 05 24 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 300–301.

455 P. Lencevičiaus 1945 07 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45680/3, l. 25–26.

Nežinomo lietuvių policijos bataliono kariai Baltarusijoje.
1943 m. (LYA)

Šacko. Čia jie sušaudė 7 ryšiais su partizanais įtariamus asmenis⁴⁵⁶. 1944 m. sausio mėn. dalis bataliono karių buvo nusiųsta į baudžiamąją operaciją Varkalos kaime, 5–7 km nuo Šacko. Vokiečių pranešimais, šiame kaime gyveno kelios sovietinių partizanų šeimos. Operacijai vadovavo vokiečių leitenantas. Baudėjai apsupo kaimą. Vokiečių karininkas kartu su savo vietiniais informatoriais prieidavo prie namo, kuriame gyveno partizanų rėmėjas, išvesdavo sulaikytąjį į kiemą ir čia pat sušaudydavo. Taip sušaudytas 21 žmogus, iš jų 6 vaikai. Sušaudytųjų šeimų turtas buvo konfiskuotas. Nužudytųjų kūnai sumesti į jų namus ir 4 tokie namai vokiečių karininko įsakymu padegti⁴⁵⁷.

Batalionas baigiantis karui. Vienais duomenimis, 1943 m. rudenį, kitais duomenimis, 1944 m. 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo prijungtas prie 15-ojo lietuvių policijos bataliono, kuriam vadovavo mjr. Albinas Leveckis⁴⁵⁸. 1944 m. birželio 29 d. 15-asis lietuvių policijos batalionas kartu su dviem ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionais traukėsi iš Minsko Lydos–Varėnos–Alytaus–Marijampolės–Šakių–Jurbarko–Tauragės kryptimi. 1944 m. liepos 26 d. atvykęs į Tauragę, 15-asis batalionas buvo išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškomis vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną (dabar Ščecinas), o karininkai – iš pradžių į Dancigą (dabar Gdanskas),

456 Ibid., l. 26.

457 Ibid., l. 27.

458 J. Davalgos 1961 11 27, S. Varno 1962 05 05, P. Janyšio 1961 04 21 tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 173–174, 208.

vėliau į Adlershorstą. Čia jie buvo laikomi 2–3 savaites, paskui gražinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje buvę 15-ojo lietuvių policijos bataliono karininkai iš Dancigo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami TAR pulkai. Dalis karininkų išsiųsti į Sedą, kur dalyvavo kariniuose veiksmuose prieš Raudonąją armiją⁴⁵⁹.

Dalis buvusio 2(12)-ojo bataliono karių iš Štettino (čia jie gyveno kareivinėse, statė slėptuves, valė griuvėsius) buvo išvežti į Italiją. Čia lietuviai atvyko apie 1944 m. rugpjūtį. Iš pradžių jie apsistojo Veronoje, vėliau buvo perkelti į Boloniją, kur iki 1945 m. balandžio statė apkasus. Archyviniai duomenys liudija, kad dalis bataliono karių buvo įtraukti į 4-ąją vokiečių oro desanto parašiutininkų diviziją kovoti su amerikiečiais. Jie priklausė divizijos darbo batalionams: statė tiltus, kitus įrenginius. A. Gecevičiaus vadovaujama kuopa buvo išsiųsta į frontą, kur perėjo į anglų pusę. Vokietijai kapituljavus, lietuvių kariai pateko amerikiečiams ir nelaisvę ir buvo laikomi Neapolio karo belaisvių stovykloje. Netrukus ten atvyko Sovietų Sąjungos atstovai spręsti repatriacijos klausimų. Dalis karių pareiškė norą grįžti į Lietuvą. Jie slėpė nuo sovietų tarnybos batalione faktą, teigė buvę išvežti priverstinių darbų į Vokietiją. Dalis jų atsidūrė Donbase, kiti grįžo į Lietuvą⁴⁶⁰.

Bataliono nuostoliai. 1942–1944 m. kovose su sovietiniais partizanais 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas patyrė nemažų nuostolių. „Rytų savanorio“ laikraštyje paminėta dešimt 1942 m. žuvusių arba mirusių bataliono karių: ltn. Antanas Laurinavičius (žuvo (mirė) 1942 m. gegužės 17 d.), vrš. V. Petrauskas (žuvo prie Kapylio 1942 m. spalio 28 d.), psk. Petras Janušas (žuvo 1942 m. birželio 28 d. Plesos kaime kovoje su sovietiniais partizanais), j. psk. Aleksas Ruseckas (1941 m. gruodžio 17 d.), j. psk. Petras Račiauskas (1942 m. gruodžio 3 d.), grnd. Vladas Milašauskas (1942 m. sausio 12 d.), grnd. Juozas Gaigalas (1942 m.), eil. Antanas Petrauskas (1942 m. sausio 30 d.), eil. Jonas Juškevičius (1942 m. kovo mėn.) ir eil. J. Krasinskas (1942 m. spalio 28 d. žuvo prie Kapylio)⁴⁶¹.

2(12)-ojo bataliono kareivio Prano Raškausko liudijimu, kovose su sovietiniais partizanais žuvo apie 40 bataliono karių. Jis paminėjo žuvusius 1-osios kuopos karius L. Šimonį, Petrą Tinterį, Vincą Liutviną, Adolfą Kulikauską, Veprauską (vardas nežinomas)⁴⁶².

Tarp žuvusių bataliono karių minimi ir 2-osios kuopos 1-ojo būrio j. srž. Juozas Tiškus, tos pačios kuopos eil. Balys Rimkevičius (1942 m. birželio 2 d.), j. srž. Antanas Lobikas, eiliniai Jonas Sutkaitis, Kazys Lideika, Richardas Pumpolas ir grnd. Pranas Tirevičius⁴⁶³.

459 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 76–77.

460 P. Raškausko 1947 11 17, 1947 12 03 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 16, 17, 21–22; J. Stanislovaičio 1948 03 15, J. Šalčiūno 1948 06 19, 1948 06 24, P. Steponkaus 1948 08 19 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 77, 266, 270; t. 2, l. 50; M. Migonio 1988 09 30 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1144, l. 38.

461 *Rytų savanoris*, 1942, Nr. 1, p. 83.

462 P. Raškausko 1947 11 12 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13554/3, l. 54.

463 *Ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 2, 5, 6, 10, 11, 14.

Vrš. V. Petrauskas ir kareivis Bražinskas buvo nušauti 1942 m. spalio mėn., kai bataliono kariai kartu su vokiečiais vykdė gyvulių rekviziciją tarybiniame ūkyje „Rim“⁴⁶⁴.

Išvados. Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose vykdė žydų persekiojimo ir naikinimo politiką. Tai lėmė, kad okupacijos pradžioje 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas buvo panaudotas Baltarusijos Minsko srities miestuose ir miesteliuose įsteigtiems žydų getų kaliniams naikinti. Žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 lietuvių karių, t. y. visos trys šio bataliono kuopos.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. spalio–gruodžio mėn. daugiau nei keturiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus, t. y. 1,9–3 proc. visų per vokiečių okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žydų.

2(12)-asis lietuvių policijos batalionas taip pat buvo panaudotas karo belaisvių stovyklų kalinių žudynėms – 1941 m. spalio–lapkričio mėn. per maždaug šešias akcijas jis sunaikino apie 2 360 352-osios karo belaisvių stovyklos kalinių, arba apie 2 proc. (iš 119 tūkst.) per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų šios stovyklos kalinių.

Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose persekiojo ir naikino sovietinius partizanus, su jais ryšius palaikančius asmenis, pagrindininkus ir paprastus gyventojus. Tam naciai taip pat panaudojo 2(12)-ąjį lietuvių policijos batalioną. 1941–1943 m. jis daugiau nei dešimtyje vietovių sunaikino 209 žmones. Šiose akcijose dalyvavo visų trijų lietuvių bataliono kuopų kariai.

Apibendrinamas egzekucinę 2(12)-ojo bataliono veiklą, A. Rukšėnas teigia, kad 1941–1943 m. jo kariai nužudė 18 021 žmogų⁴⁶⁵.

3(11)-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Kaune. 3(11)-iojo bataliono užuomazgos sietinos su pirmuoju Kaune suformuotu TDA batalionu. 1941 m. liepos 17 d. pradėta formuoti 7-oji TDA bataliono kuopa. Jos vadu paskirtas buvęs Lietuvos kariuomenės 3-iojo dragūnų pulko 2-ojo eskadrono vadas kpt. A. Švilpa, jo padėjėju – ltn. Antanas Gudelis. Rugpjūčio 1 d. TDA bataliono 7-ojoje kuopoje tarnavo 5 karininkai, 2 viršilos, 11 puskarininkių, 10 grandinių ir eilinių (iš viso 28 kariškiai)⁴⁶⁶. Rugpjūčio pradžioje vadovavimą lietuvių policijos daliniams perėmė vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris. Rugpjūčio 7 d. jis nusiuntė įsakymą Kauno karo komendantui kpt. S. Kviecinskui dėl TDA bataliono reorganizavimo į du atskirus ba-

464 P. Stanio 1978 12 27 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 188.

465 A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, p. 458.

466 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 132, 137.

talionus ir savanorių verbavimo į būsimą 3-įjį batalioną⁴⁶⁷. 3-iasis batalionas oficialiai pradėtas sudaryti rugpjūčio 15 d. Tą dieną formuojamo naujo pagalbinės policijos bataliono vadu Kauno karo komendanto įsakymu buvo paskirtas kpt. A. Švilpa, jo pavaduotoju – kpt. Pranas Šopaga, adjutantu – j. ltn. Eduardas Čižinauskas (1941 m. spalio 7 d. bataliono vado adjutantu tapo iš 1-ojo bataliono atkeltas ltn. Aleksandras Kemekdis), 1-osios kuopos vadu – kpt. Andrius Juškevičius (1941 m. lapkričio 26 d. šias pareigas jis perdavė ltn. Gustavui Narušiuui ir pasitraukė iš tarnybos). 1-osios kuopos 1-ojo būrio vadu tapo j. ltn. Jonas Kalnietis, 2-ojo būrio – j. ltn. Alfonsas Putna, 3-iojo būrio – j. ltn. Jonas Petrutis, 4-ojo būrio – Antanas Račinskas. 2-osios kuopos vadu paskirtas ltn. Justinas Pakalniškis, šios kuopos būrių vadais – jaunesnieji leitenantai Klemensas Baltokas, Mikas Abraitis, Benys Garlauskas ir Justinas Puskunigis⁴⁶⁸.

3-iasis batalionas daugiausia buvo formuojamas iš neseniai priimtų į tarnybą karininkų, puskarininkių ir eilinių. Į batalioną stojo savanoriai iš įvairių Lietuvos apskričių (Alytaus, Marijampolės, Raseinių, Šakių ir kt.). Taip buvo suformuotas bataliono štabas ir dvi kuopos. 3-iaja kuopa tapo rugsėjo 1 d. iš 1-ojo PPT bataliono atkelta 7-oji kuopa (142 puskarininkiai ir eiliniai). Jos vadu tą pačią dieną buvo paskirtas ltn. A. Gudelis. Šios kuopos būrių vadais tapo jaunesnieji leitenantai Jonas Stelmokas, Jonas Rūkas ir Napoleonas Černius.

Iki 1941 m. rugsėjo pradžios 3-iasis batalionas iš esmės buvo suformuotas. Jį sudarė trys kuopos⁴⁶⁹. Rugpjūčio 30 d. žiniomis, bataliono 1-ojoje kuopoje tarnavo 149, 2-ojoje – 150, ūkio komandoje – 39 puskarininkiai ir kareiviai, bataliono štabo komandoje – 7, Sanitarijos skyriuje – 5 kareiviai. Rugsėjo 3 d. žiniomis, 3-iajame batalione tarnavo 527 kariai: 25 karininkai (iš jų 9 – bataliono štabe ir 15 – trijose kuopose), 3 viršilos (po vieną kiekvienoje kuopoje), 151 puskarininkis ir 348 eiliniai⁴⁷⁰. Rugsėjo pabaigoje 3-iajame batalione buvo suformuota ugniagesių komanda (jos viršininku 1941 m. gruodžio 5 d. tapo ltn. Bronius Bielkevičius). Į ją atkelti 34 puskarininkiai ir eiliniai iš trijų bataliono kuopų⁴⁷¹.

Stojantieji tarnauti į batalioną rašydavo pasižadėjimą. Archyve išlikęs kpt. P. Šopagos 1941 m. spalio 1 d. pasirašytas pasižadėjimas: „Aš, žemiau pasirašęs kapitonas Šopaga Pranas <...>, nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. 12 d. staju savanoriu į Pagelbinį Policijos Batalioną vieniems (1) metams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje kuriant naują Europą pasižadu man uždedamas tarnybos pareigas atlikti

467 Ibid., p. 138.

468 Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 2 (1941 08 25), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 30.

469 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 139; Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 4 (1941 09 01), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34; Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 3 (1941 08 30), *ibid.*, l. 31–38 a. p.

470 Žinios apie 3-iojo bataliono sudėtį (1941 09 03), *ibid.*, ap. 2, b. 5, l. 18.

471 Įsakymas 3-iajam batalionui Nr. 17 (1941 09 24), *ibid.*, b. 3, l. 47.

3(11)-iojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Antanas Švilpa (LKKAS)

3(11)-iojo lietuvių policijos bataliono vado pavaduotojas kpt. Pranas Šopaga (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs ltn. Benediktas Garlauskas (LKKAS)

sąžiningai, pasiduoti karinei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti kariuomenės paslaptis ir nepriklausyti prie kariuomenei draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.⁴⁷²

Bataliono dienotvarkė tarnybos Kaune metu buvo tokia: 6–6.40 val. – kėlimasis ir ruoša, 6.40–7 val. – rytinis patikrinimas, 7–8 val. – pusryčiai ir pasirengimas užsiėmimams, 8–11 val. – užsiėmimai, 11–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–17 val. – užsiėmimai, 17–18 val. – vakarienė, 18–21 val. – laisvalaikis ir pasirengimas vakariniam patikrinimui, 21 val. – vakarinis patikrinimas, 22 val. – gulimasis. Bataliono štabas dirbo nuo 8 iki 16 val.⁴⁷³

Kai 1941 m. spalio 8 d. vokiečių policijos įsakymu lietuvių PPT batalionai buvo pavadinti apsaugos batalionais, taip imtas vadinti ir 3-iasis batalionas⁴⁷⁴. Kaune batalionas iš pradžių dislokavosi Žaliakalnyje, vėliau Šančių kareivinėse; kareiviai vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas⁴⁷⁵.

Vyko kariniai bataliono mokymai, kariai saugojo karinius sandėlius, svarbesnius viešuosius miesto pastatus ir Kauno žydų getą. Išlikusiame slaptame įsakyme Nr. 1 nurodyta, kad batalionas saugo amunicijos sandėlį VIII forte (Vilijampolėje) ir getą (32

472 Kpt. P. Šopagos 1941 10 01 pasižadėjimas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 165, l. 4.

473 Įsakymas 3-iajam batalionui Nr. 4 (1941 09 01), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34.

474 S. Knezy, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 140.

475 M. Lekavičiaus 1949 06 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 34.

sargybiniai). Įsakyme nurodyta geto sargybos paskirtis: „Neišleisti nė vieno žydo iš užtvarto kvartalo.“⁴⁷⁶ Sargybiniai geto apsaugai dažniausiai buvo skiriami iš 3-iojo bataliono 3-iosios kuopos. Yra žinoma, kad šios kuopos kariai (vadas j. ltn. A. Gudelis) getą saugojo 1941 m. rugsėjo 7, 8, 17, 21, 23–30 d.⁴⁷⁷ Rugsėjo 26 d. iš Vilijampolės geto į Kauno IV fortą buvo išvežti sušaudyti 1 608 žydai⁴⁷⁸. Tą dieną getą saugojo 3-iosios kuopos kariai. Tačiau patikimų žinių apie šio bataliono kareivių dalyvavimą žydų žudynėse IV forte ir kitur nėra. Paprastai masines žydų žudynes Kauno fortuose ir Kauno apskrityje tada vykdė Kauno 1-ojo policijos bataliono 3-ioji kuopa kartu su vokiečių gestapininkais. Pasak liudytojų, getą saugojo jaunesniųjų puskarininkių Kazio Narbuto ir Benedikto Laurušonio vadovaujami 3-iosios kuopos 1-ojo būrio skyriai (abiejuose po 16 kareivių)⁴⁷⁹. Bataliono 3-iosios kuopos eil. Pranas Korsakas už geto sargybos taisyklių pažeidimą buvo nubaustas penkiomis paromis paprastojo arešto. Bataliono vado įsakyme rašoma:

„3 Kp eil. Korsakas Pranas š. m. rugsėjo mėn. 24 d. būdamas sargybiniu Vilijampolėje prie Ghetto vaikštinėjo su pašaliniais asmenimis susikabinęs už rankų, stumdėsi, o tuo tarpu kitiems leido laisvai per tvoras prekiauti su žydais. <...> Įpareigoju sargybų vadus ir sargybinius pastebėtus Ghetto patvoriais slankiojančius ar prekiaujančius su žydais asmenis sulaikyti ir pristatyti Komendantūron.

Įspėju visus Bataliono karius, kad Ghetto sargybą eitų prideramai, nes už panašius nusikaltimus <...> atiduosiu kariniam teismui.“⁴⁸⁰

Kaip matyti iš 1941 m. lapkričio 29 d. įsakymo, bataliono kariai Kaune saugojo šiuos objektus: 1) kuro sandėlius Napoleono g. 5 (1 postas, 4 žm.), 2) radiofoną S. Daukanto g. 13 (1 postas, 3 žm.), 3) muftinę Girstupio ir Šiaulių g. kampe (3 žm.), 4) pašarus 3-iojo bataliono dislokacijos rajone (3 žm.), 5) karo belaisvius, imamus dirbti iš stovyklos Maironio g. 2 (15 žm.), 6) prie geležinkelio tilto dirbančius karo belaisvius (10 žm.) ir 7) žydus, dirbančius Vytauto prospekte, „Gamybos“ artelėje (4 žm.)⁴⁸¹. Buvęs 3-iojo bataliono eil. M. Lekavičius tardomas paliudijo, kad bataliono kareiviai saugojo getą ir prižiūrėjo mieste dirbančius žydus. Jis pats su kitais kareiviais kasdien konvojuodavo į darbą Kauno pašte iš geto paimtus 40–45 žydus. Po darbo žydai su apsauga buvo grąžinami į getą⁴⁸².

1941 m. gruodžio 16 d. 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių vadas pasiūlė mjr. F. Lechtaleriui paaukštinti laipsnius šiems 3-iojo bataliono karininkams: kpt. A. Švilpai su-

476 Įsakymas 3-iajam PPT batalionui Nr. 1 sl. (1941 09 01), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 3.

477 Ibid., b. 3, l. 36, 41, 45–51.

478 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135.

479 M. Lekavičiaus 1949 05 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 25, 26.

480 Įsakymas batalionui Nr. 19 (1941 09 26), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 49.

481 Įsakymas 3-iajam apsaugos batalionui Nr. 5 (1941 11 29), *ibid.*, b. 1, l. 38.

482 M. Lekavičiaus 1949 05 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18, 19.

teikti majoro, leitenantams A. Gudeliui, J. Pakalniškiui ir Albinui Lastui – kapitono, jaunesniesiems leitenantams Alfonsui Šernui, J. Stelmokui ir J. Kalniečiui – leitenanto laipsnį⁴⁸³.

1942 m. kovo 15 d. Kauno komendanto įsakymu 3-iasis batalionas pavadintas 11-uoju. Batalionui tada vadovavo mjr. Juozas Gruodis⁴⁸⁴. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. balandžio 1 d. įsakymu batalionui priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos sekretorius W. Fischeris⁴⁸⁵.

Veikla Ukrainoje ir Baltarusijoje. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 23 d. įsakyme rašoma apie pasirengimą išsiųsti keturis lietuvių policijos batalionus (4-ąjį, 7-ąjį, 8-ąjį ir 11-ąjį) į Ukrainą. Konkreti 11-ojo bataliono kelionės kryptis ir tikslai šiame įsakyme nenurodyti⁴⁸⁶. Tų pat metų balandžio 28 d. 11-asis batalionas – 15 karininkų, 99 puskarininkiai ir 326 kareiviai – išvyko į Ukrainą. Prieš kelionę batalionas buvo išrikiuotas aikštėje prie kareivinių. Ryšių karininkas W. Draubas pasakė kalbą apie išvykimo tikslus ir uždavinius; jis ypač pabrėžė kovos su sovietiniais partizanais svarbą⁴⁸⁷.

Iš pradžių batalionas traukiniu per Varšuvą atvyko į Žitomyrą, o gegužės mėn. persikėlė į Korostenį (Žitomyro sr.). Žitomyro srityje batalionas, suskirstytas į grupes po keliasdešimt kareivių, gavo užduotį saugoti nuo partizanų antpuolių geležinkelius ir kitus karinės reikšmės objektus. 1-oji kuopa buvo išsiųsta į Olevską, 2-oji – į Ovručą, 3-ioji – į Jelsko (Baltarusija) miestus (dalis baltarusiškų rajonų tada buvo priskirti Ukrainos reicho komisariato Žitomyro generaliniam komisariatui). Bataliono štabas ir dalis kareivių (4-oji kuopa) liko Korostenyje ir gyveno karinio miestelio kareivinėse. 1943 m. pradžioje į šias kareivines buvo atkeltas vokiečių dalinys, o 11-asis batalionas perkeltas į tris gyvenamuosius namus I. Franko gatvėje. Bataliono štabas Korostenyje liko maždaug iki 1943 m. liepos pabaigos.

Apie 1942 m. liepos mėn. 11-asis batalionas buvo perkeltas į Pripetės rajoną ir čia išbuvo maždaug iki 1943 m. gegužės mėn. Liepos pabaigoje batalionas išvyko į Krivoj Rogą, dar po kelių mėnesių – į Novomoskovsko miestą netoli Dniepropetrovsko⁴⁸⁸. Kai kurių bataliono kariškių parodymais, 1943 m. vasarą 11-asis batalionas Dniepropetrovsk-

483 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių vado 1941 12 16 raportas mjr. F. Lechthaleriui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 57.

484 LSSR KGB 1975 12 18 pažyma apie 11-ąjį lietuvių policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 295, l. 148.

485 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 04 01 įsakymas Nr. 2, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 5, l. 255.

486 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 23 išankstinis įsakymas, *ibid.*, b. 1, l. 131.

487 V. Leipaus 1961 10 19 apklausos protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 190, l. 70.

488 K. Dėdelės 1951 01 31 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 18–20; I. Overčiuko 1952 03 22 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 152; V. Leipaus 1947 01 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8557/3, l. 10 a. p.

ko srityje saugojo Dniepropetrovsko–Pavlogrado autostradą, karo belaisvių stovyklą, kelio darbus dirbančius civilius ir karo belaisvius, vėliau – karinius sandėlius Kovelėje (Volynės sr.)⁴⁸⁹. Bataliono kareiviai buvo ginkluoti vokiškais šautuvais ir granatomis, karininkai ir puskarininkiai – pistoletais. Kiekvienas būrys turėjo po 1 sunkųjį ir 2 lengvuosius kulkosvaidžius, 1–2 minosvaidžius. Vėliau dar buvo sudaryta sunkiųjų ginklų kuopa, kuriai priklausė 2 sunkiųjų minosvaidžių ir 2 sunkiųjų kulkosvaidžių būriai bei 2 lengvųjų minosvaidžių skyriai. Be to, batalionas turėjo vieną 70 mm patranką, lengvąją automobilį vokiečių karininkams, 30 arklių, 10 porinių vežimų ir 21 radijo imtuvą⁴⁹⁰.

1942 m. liepos–spalio mėn. 11-asis batalionas aktyviai kovėsi su partizanais Gluškevičių, Ozeranų, Narovlios, taip pat kitose Ukrainos ir Baltarusijos pasienio vietovėse. Visur vyko smarkios, kartais kelias dienas trukdavusios kautynės su partizanais. Buvusio bataliono kareivio Eduardo Žukausko liudijimu, tuose rajonuose lietuviai sudegino apie 20 kaimų ir sušaudė daug civilių gyventojų. Pasak jo, užėmus ir sudeginus Ozeranų kaimą, bataliono vado įsakymu buvo suimta ir sušaudyta apie 20 vyrų ir moterų. Narovlios kaime bataliono kareiviai esą sušaudė 30 vietos gyventojų, tarp jų kelis vaikus, Gluškevičių kaime – taip pat apie 30 civilių. Panašių atvejų buvo ir daugiau. Iš viso minėtu laikotarpiu bataliono kareiviai esą sušaudė daugiau kaip 100 vietos civilių gyventojų. Į nelaisvę paimti partizanai buvo siunčiami į koncentracijos stovyklą, o sužeistieji čia pat nušauti⁴⁹¹. Vis dėlto E. Žukausko parodymai sovietų saugumui apie masinį kaimų deginimą ir civilių gyventojų žudynes kelia daug abejonių. Jo faktų nepatvirtina kitų nuteistų bataliono kareivių ir karininkų parodymai ar kiti archyviniai dokumentai. Gali būti, kad per tardymą palūžęs E. Žukauskas gerokai sutirštino spalvas ir prikalbėjo nebūtų dalykų.

1942 m. rugpjūčio 21–rugsėjo 21 d. beveik visoje Baltarusijos teritorijoje buvo vykdoma didelė antipartizaninė operacija „Pelkių karštinė“ (vok. *Sumpffieber*). Joje dalyvavo SS 1-oji pėstininkų brigada, 2 vokiečių policijos batalionai, vokiečių saugumo policija ir 7 kitų tautų policijos batalionai (iš viso apie 6 500 ginkluotų policininkų). Įsakymą pradėti operaciją davė pats H. Himmleris. SS ir policijos daliniams buvo iškelta užduotis per kelias savaites sutriuškinti partizaninį judėjimą Baltarusijoje⁴⁹². Šioje operacijoje dalyvavo ir tuo metu Baltarusijoje dislokuoti lietuvių policijos batalionai. „Pelkių karštinės“ metu buvo masiškai naikinami partizanus remiantys kaimai, iškeldinami ir žudomi civiliai gyventojai, naikinami operacijų zonoje esantys žydų getai. Patikimų žinių, kad 11-asis batalionas dalyvavo civilių gyventojų žudynėse, nėra. Vokiečiams ir jų talkininkams nepavyko apsupti ir sunaikinti didesnių partizanų pajėgų. Partizaninis judėjimas Baltarusijoje vis labiau stiprėjo.

489 V. Jakimavičiaus 1989 11 29 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 36674/3, l. 215; K. Dėdelės 1947 08 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25638/3, l. 144, 145.

490 A. Žvinakio parodymai (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 212.

491 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 3, 4.

492 Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 899, 930, 931.

1942 m. birželio–liepos mėn. 11-ojo bataliono 3-ioji kuopa vykdė operaciją Korostenio rajono miškuose. Tai galėjo būti baigiamoji operacijos „Bamberg“ dalis. Pagrindinės šios operacijos pajėgos buvo vermachto 707-oji pėstininkų divizija, 102-asis slovakų pėstininkų pulkas ir 315-asis vokiečių policijos batalionas. 1942 m. liepos 18 d. vokiečių žandarmerijos būriai sunaikino 5 Jelsko rajono kaimus ir nužudė apie tūkstantį civilių gyventojų. Pasigailėta tik vokiečių kilmės asmenų ir vietinių policininkų šeimų⁴⁹³. Viename kaime netoli Baltarusijos sienos 3-ioji kuopa susidūrė su sovietiniais partizanais. Kautynėse 2 bataliono kariai žuvo, 7 buvo sužeisti. Lietuviams į pagalbą atskubėjęs slovakų batalionas iš minosvaidžių apšaudė ir sudegino namą su partizanais. Žuvusių partizanų skaičius nežinomas. Bataliono kareiviai sunkvežimiais grįžo į Korostenį⁴⁹⁴.

Kituose šaltiniuose rašoma, kad 1942 m. birželio 13 d. mūšyje prie Vystopovičių vienkiemio (Jelsko r.) žuvo 11-ojo bataliono j. psk. Adolfas Krištaponis ir eil. Jurgis Tutinas, be to, 5 kariai (psk. Zenonas Bakaitis, grnd. Petras Lavinskas, eiliniai Pranas Beniušis, Vladas Balkevičius ir Juozas Mažeika) buvo sužeisti⁴⁹⁵. Šį mūšį nežinomas autorius aprašė ir „Kario“ savaitraštyje:

„Vos tik mūsiškiai priartėjo prie namo ir rengėsi į jį paleisti granatas, kaip staiga iš vidaus prapliumpa automatinių pistoletų ugnis ir išmestų iš vidaus granatų sproginėjimas. Nors mūsiškiai suspėjo sumesti į vidų granatas, tačiau į vidų įsiveržti nepavyko. Nuo pirmųjų prieš granatų sužeidžiamas vienas vyrų. Ugnis iš vidaus kaskart vis stiprėja, ypač kada pradėjo šaudyti pro stogo angas ir mūsų vyrus priplakė prie žemės. <...> Atvykus į kautynių vietą reikalautai pagalbai, nuspręsta namą padegti ir tuo būdu visus sunaikinti: arba karštoji ugnies liepsna privers juos apleisti namą, arba bus priversti sudegti. Neužilgo pastatyti į ugniavietę minosvaidžiai pradeda savo darbą. <...> Iš namo vis dar šaudoma. Visi laukiam, kada iš jo pasirodys, neapkęsdami liepsnų, kas nors iš ten buvusiųjų. Tačiau iš jo niekas neišeina, visi žūva liepsnoje. <...> Kova baigta, purvini vyrai kyla iš savo vietų ir skuba į nurodytą susirinkimo vietą. Tačiau du kovos draugai nesikelia. Jų jau nebežadina nei komandų garsai, nei draugų šauksmai. Pasigirsta komanda „Žuvusius ginklu gerbk!“ <...> Sekančią dieną ligi pusiau stiebo nuleista trispalvė skelbė, kad šiandieną laidojami žuvusieji kovos draugai. Atlaikomos gedulingos pamaldos, kuriose, be bataliono karių, dalyvavo slovakų dalinio vadas ir karininkai.“⁴⁹⁶

1942 m. vasaros pabaigoje bataliono 4-osios kuopos kareiviai, suskirstyti nedidelėmis grupelėmis, buvo išsiųsti į Korostenio rajono kaimus paimti vokiečių armijai

493 Ibid., S. 942.

494 J. Cirtauto 1951 03 21 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 67.

495 Įsakymas Kauno apygardos apsaugos dalims Nr. 46 (1942 07 24), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

496 „Vienos gaujos sunaikinimas“, *Karys*, 1942, spalio 3, Nr. 41.

valstiečių derliaus ir gyvulių. Vrš. Stasio Marcinkaus vadovaujamas skyrius buvo išsiųstas į Lenino kolūkį. Čia kareiviai paėmė 8–10 t grūdų, 5–6 t bulvių, 2 karves, kiaulę, 4–5 avis ir keliolika vištų. Paimtas kolūkio turtas buvo išvežtas į geležinkelio stotį netoli Korostenio⁴⁹⁷.

1942 m. rudenį apie 30 km į vakarus nuo Korostenio bataliono ryšių karininko W. Draubo nurodymu už ryšius su partizanais buvo sudegintas vienas kaimas, jo gyventojai sulaikyti ir perduoti policijai. Šioje baudžiamojoje akcijoje dalyvavo ir 11-asis batalionas⁴⁹⁸. Korostenio rajone bataliono kareiviai ne tik kovojo su partizanais, bet ir saugojo nuo jų puolimo kolūkių turtą ir derlių nuimančius kolūkiečius⁴⁹⁹. Ovručo rajone bataliono kareiviai gavo užduotį surinkti ir nuvaryti į geležinkelio stotį kolūkio gyvulius. Kartu su gyvuliais iš kolūkiečių atimta ir grūdų. Kolūkio turtas išvežtas nežinoma kryptimi – galbūt į Vokietiją⁵⁰⁰.

1942 m. rudenį 11-asis batalionas atvyko į Mozyrių (Baltarusija), iš kur netrukus buvo nuvežtas į Narovlią, prie Pripetės upės. Čia įvyko dar vienas susidūrimas su partizanais. Gausios sovietinių partizanų pajėgos apsupo apie 100 lietuvių karių, vokiečių žandarų ir vietinių policininkų būrį ir prispaudė prie upės. Apsuptieji tris dienas atmušinėjo partizanų atakas. Į pagalbą atskridusi vokiečių aviacija bombardavo partizanų pozicijas. Lietuviams ir vokiečiams pavyko išsiveržti iš apsupties. Mūšyje žuvo apie 20 lietuvių karių ir vokiečių žandarų. Partizanų nuostoliai nežinomi. Po šių kautynių bataliono 3-ioji kuopa gavo dvi savaites poilsio⁵⁰¹.

„Kario“ savaitraštis aprašė 1942 m. gruodžio pabaigoje vykusias bataliono karių kautynes su partizanais. Batalionui buvo priskirta latvių kuopa ir pagalbinių dalinių. Žygyje lietuviai susidūrė su dideliais partizanų būriais, turinčiais net patrankėlių ir minosvaidžių. Iš pradžių kariams teko atremti naktinį partizanų puolimą miške. Partizanai mėgino užimti kuopos stovyklą. Šias kautynes aprašė ltn. G. Narušis:

„Miške tamsu, nors į akį durk. Kulkosvaidžiai trata nepalijaujami, be galo ilgom serijom. Pagaliau suprantu – puolamas 3-ios kuopos ir latvių užimtas baras, iš šiaurės. <...> Priešas nesitikėjo mus čia sutikti, nes užėjo tiesiai ant mūsų pozicijų. Gavęs staigų ugnies smūgį, palikęs nukautuosius, vežimus ir ginklus, spruko atgal. <...> Kitos dienos rytą visi greitai susitvarko, nes šiandien bus vykdomas kaimo puolimas.

Vos raketai iškilus, iš visų pusių pasipila į mūsų stovyklą šūviai; tuo pat metu į juos atsako ir mūsų ginklai. <...> Didžiausias priešų spaudimas į dešinįjį 2-os kuopos ir kairįjį 1-os kuopos sparną, kur tankūs krūmai įsiskverbia į pačias pozicijas. <...> Kritiškas momentas: bolševikai per krūmus priartėjo iki 10–30 m nuo mūsų priekinių linijų, nuo

497 S. Marcinkaus 1952 06 16 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 2, l. 9.

498 J. Jackūno 1952 01 19 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 28.

499 A. Mataro 1945 11 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27421/3, l. 4.

500 J. Jackūno 1952 01 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 27.

501 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27343/3, l. 79–80, 81–82.

šūvių nebeapatysomai sugedo lengv. kulkosvaidis ir keli šautuvai, taip pat sugedo 1-os kuopos kairiajame sparne šaudęs sunkusis kulkosvaidis. Vyrai jau kaunasi rankinėmis granatomis. Taip pat kritiška padėtis ir 2-os kuopos bare. Mestas ton vieton rezervas šiek tiek padėtį pataiso, be to, padeda mažiau spaudžiami kaimyniniai skyriai. Sunkusis kulkosvaidis vėl sutaisytas ir savo retu nepaliamamu kalenimu lemiamai įsikiša į kautynes. Toje vietoje priešo puolimas atremtas, bet kitur kautynės tebeverda. Kautynėms aptilus, pasipildom šaudmenis, prikemšam kulkosvaidžių juostas ir sutaisom ginklus. Pas mus jau yra sužeistų ir du nukauti, jų tarpe ir ltn. K., bet šie nuostoliai dar labiau paskatina mūsų užsispyrimą ir norą atkeršyti už artimųjų žmonių mirtį.⁵⁰²

Po kelias valandas trukusių kautynių batalionui kartu su vokiečių kuopa pavyko užimti partizanų ginamą ir degantį kaimą. Iš kautynių aprašymo galima spėti, kad būtent šiame mūšyje žuvo ltn. A. Kemeklis. Jis buvo palaidotas savo paties suprojektuotose Korostenio karių kapinėse⁵⁰³.

1943 m. sausio mėn. gauta žinių apie slaptą partizanų aerodromą. 11-asis batalionas kartu su vokiečių ir slovakų daliniais išvyko į operaciją prieš partizanus (tikriausiai į Žitomyro sritį). Viename kaime kareivius apšaudė partizanai. Kaimas buvo apsuptas ir iškirstas, bet partizanai kartu su kaimiečiais jau buvo spėję pasitraukti. Tada vokiečių įsakymu 2 be gyventojų likę kaimai buvo sudeginti. Netoli šių kaimų rastas tuščias partizanų aerodromas⁵⁰⁴.

Tų metų pavasarį 11-asis batalionas kartu su lietuvių policijos 12-uju batalionu dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Pinsko pelkių rajone⁵⁰⁵. Šios operacijos epizodą savaitraštyje „Karys“ aprašė ltn. K. Baltokas:

„Artėjant Velykoms, batalionas gavo gana sunkų uždavinį – išvalyti nuo bolševikų miškus ir kaimus, kurie randasi tarp nepereinamų pelkių ir miškų. Tos gaujos, gyvendamos lyg atskirame pasaulyje, ten visiškai savarankiškai tvarkėsi. Jos ne tik tų kaimų gyventojus teroro būdu sumobilizavo, bet ir trukdė geležinkelio susisiekimui, kuris ypač svarbus šiame ruože. Kad jų stovyklos nebūtų išaiškintos ir sunaikintos, jie sudegino tiltus, užvertė ir užminavo kelius. Šį darbą jie atliko dideliu kruopštumu ir, matyt, jautėsi saugiai galėsią ilgą laiką čia šeimininkauti. Pagal surinktas žinias, jų ten slėpėsi apie 5 000. <...> Aušo balandžio 28 d. rytas, mūsų bataliono Rytuose metinių diena. Ketvirtą valandą (lygiai prieš metus net tą pačią valandą pajudėjome iš Tėvynės) staiga prapliumpa kulkosvaidžiai ir verčia nutraukti miegą. Bolševikai puola kaip tik mūsų lauktina kryptimi ir prieiga. Žvilgtelį pro langą ir matau degančią daržinę, kurioje ilsėjosi mūsų kulkosvaidininkai. Bolševikai šaudė padegamaisiais šoviniais ir nori mus išrūkinti. Šviesos pėdai, kuriuos siunčia mums bolševikų kulkosvaidžiai, padega

502 G. Narušis, „Dvigubos kautynės prie vieno kaimo“, *Karys*, 1943, kovo 13, Nr. 11.

503 G. Narušis, „Atsiveikinimas“, *ibid.*, rugsėjo 4, Nr. 36.

504 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 83.

505 LSSR KGB 1975 12 18 pažyma apie 11-ąjį policijos batalioną, *ibid.*, ap. 45, b. 295, l. 148.

11-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas mjr. Juozas Gruodis
(LKKAS)

dar keletą namų. <...> Mes dūmų ir ugnies sūkuryje tildome bolševikų ginklus. Keleto sunkiųjų minų ir kulkosvaidžių ugnis iš kapinaičių bei kitų postų pamažu nutildo priešų ugnį mūsų bare. Bet tuo pačiu metu prasideda smarkus šaudymas kitame kaimo gale. Kita priešų grupė iš ten nori pasiekti ir užimti aukštumas. Bet aukštumose irgi mūsų sunkieji ginklai! Bolševikai gaivališka slenka artyn. Jiems nepavyks, nes jau juos pasigavome lygioje pievoje. Kulkosvaidžių serijos ir taikli minosvaidžių ugnis verčia juos blaškytis ir trauktis atgal. Aiškiai matyti, kad jų vadovavimas pakrinka, nes minos krinta tiesiog į taikinį. Jiems pievoje nebėra vietos, o mums tik įdomumas stebėti krinčančius ir besiblaškančius.

Iš priešų pusės ugnis silpnėja. Aukštumoje vadovaujant ltn. L. P. lengvai sužeistas į koją. Bolševikai, patyrę didelių nuostolių nukautais ir sužeistais, pasitraukė. Jų mėginimas nuėjo niekais.⁵⁰⁶

1943 m. balandžio mėn. 11-asis batalionas kartu su 2 vokiečių batalionais ir 1 latvių batalionu dalyvavo operacijoje prieš Ukrainos sukilėlių armijos partizanus Rovno–Kostopolio apylinkėse. Jungtinės vokiečių, lietuvių ir latvių policijos pajėgos prie Bialy (Bielaja?) miestelio sumušė ukrainiečių partizanų brigadą. Per kautynes lietuviai apie 25 partizanus nukovė ir apie 120 paėmė į nelaisvę. Apie 30 sužeistų belaisvių buvo nušauti vietoje, kiti 90 išsiųsti į belaisvių stovyklą⁵⁰⁷.

Pirmojoje 1943 m. pusėje 11-asis batalionas su partizanais kovojo Baltarusijos Mozyriaus, Pinsko ir Janova Dolinos rajonuose. Pasak sovietinių šaltinių, per šias operacijas sunaikinta 30 kaimų ir nužudyta apie 500 žmonių⁵⁰⁸. Birželio pabaigoje–liepos

506 K. Baltokas, „Per sudegintus tiltus“, *Karys*, 1943, liepos 31, Nr. 31.

507 E. Žukausko 1944 12 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4508/3, l. 37–38.

508 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 25.

pabaigoje Mozyriaus ir Ovručo rajonuose buvo vykdoma antipartizaninė operacija „Seydlitz“. Jos teritorija buvo padalyta į dvi zonas. Pirmojoje numatyta sunaikinti tik tuos kaimus, kuriuos tiesiogiai kliudys kovos veiksmai. Šių kaimų gyventojai turėjo būti išskeldinami. Antrojoje zonoje numatyta sunaikinti visus kaimus ir ūkius. Visi gyventojai ir gyvuliai iš šios zonos turėjo būti evakuoti. Tokiais veiksmais okupacinė valdžia siekė nutraukti antrojoje zonoje partizanams teikiamą paramą ir visiškai sunaikinti jų pragyvenimo šaltinius. Antroji zona apėmė Mozyriaus ir Jelsko apylinkes, teritoriją į vakarus nuo Korostenio–Mozyriaus geležinkelio linijos ir į šiaurę nuo Pinsko–Gomelio geležinkelio linijos. Svarbiausia jėga šioje operacijoje turėjo būti SS kavalerijos divizija⁵⁰⁹. 11-asis batalionas galėjo dalyvauti nebent pradiniam operacijos etape, nes liepos antrojoje pusėje buvo perkeltas į Krivoj Rogą. Buvęs bataliono 1-osios kuopos 2-ojo būrio vadas K. Dėdelė liudijo, kad 1943 m. jo būrys dalyvavo kautynėse su partizanais Janova Dolinos miestelio apylinkėse. Susišaudymas truko apie dvi valandas, abi pusės patyrė nuostolių⁵¹⁰. Maždaug 1943 m. spalio–lapkričio sandūroje bataliono 1-oji kuopa vėl susidūrė su partizanais Bielajos stoties rajone. Abiejų pusių nuostoliai mūšyje nežinomi.

1944 m. sausio mėn. batalionas rengė pasalas Krivoj Rogo apylinkėse, bet su partizanais nesusidūrė⁵¹¹. 1944 m. pavasarį 1-oji kuopa buvo nusiųsta saugoti Znamenskos geležinkelio stoties ir aplinkinių geležinkelių. Priartėjus frontui, kuopa pasitraukė į Dniepropetrovską, o iš ten traukiniu per Rumuniją ir Lenkiją grįžo į Kauną⁵¹².

Vadovybės pokyčiai 1942–1943 m. 1942 m. gegužės 21 d. 11-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. Jonas Jackūnas⁵¹³. Jis vadovavo iki 1943 m. pavasario, kada, jo paties žodžiais, buvo atleistas dėl nesutarimų su bataliono ryšių karininku W. Draubu. Pasak kai kurių šaltinių, J. Jackūną pakeitė vyr. ltn. Albinas Lastas-Lastauskas, jis bataliono vadovu buvo iki 1943 m. vasaros. Yra žinoma, kad vėliau (iki 1943 m. spalio mėn.) batalionui vadovavo kpt. Juozas Butėnas⁵¹⁴. Vėlesni 11-ojo bataliono vadai nežinomi. Bataliono kuopų vadais 1942–1943 m. buvo leitenantai G. Narušis (1-osios kuopos; šios kuopos būrių vadai esą buvo N. Černius, j. ltn. Antanas Gelažėla, j. ltn. E. Jarašius, M. Abraitis), Antanas Tallat-Kelpša (2-osios kuopos), A. Gudelis (3-iosios kuopos), A. Lastas (4-osios kuopos)⁵¹⁵. 1942 m. rugšėjo 1 d. į 11-ąjį batalioną iš 255-ojo lietuvių

509 Ch. Gerlach, op. cit., S. 990, 991.

510 K. Dėdelės 1951 02 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 28.

511 Ibid., l. 28, 29.

512 Ibid., l. 29.

513 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos daliniams Nr. 46 (1942 07 24), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 94.

514 J. Jackūno 1952 01 19 ir 1952 02 20 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 26, 52.

515 K. Dėdelės 1951 02 20 tardymo protokolas, ibid., b. 25638/3, l. 39–42.

policijos bataliono buvo atkeltas ir būrio vadu paskirtas ltn. Jonas Verbyla⁵¹⁶. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu 11-ojo bataliono ltn. Petras Dumčius ir ltn. Kazys Puodžiūnas buvo perkelti tarnauti į 251-ąjį, o ltn. A. Gudelis – į 9-ąjį lietuvių policijos batalioną⁵¹⁷. 1942 m. gruodžio 1 d. į tarnybą 11-ajame batalione būrių vadais priimti ltn. Balys Lukošius ir j. ltn. Balys Norvaiša⁵¹⁸.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 19 d. rašte dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams paminėti šie 11-ojo bataliono karininkai: kpt. Balys Matulevičius, kpt. J. Jackūnas, vyr. leitenantai A. Lastas, G. Narušis, J. Verbyla, K. Baltokas, A. Tallat-Kelpša, M. Abraitis ir A. Kemeklis, leitenantai J. Stelmokas ir N. Černius⁵¹⁹.

Batalionas baigiantis karui. Kada ir kaip 11-asis batalionas buvo išformuotas, neaišku. Trūkstant autentiškų dokumentų neįmanoma tiksliai atskleisti bataliono istorijos nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. rudens. Anot daugumos šaltinių, batalionas išformuotas jau 1943 m. vasarą arba rudenį, o jo kareiviai perkelti į 4-ąjį ir 8-ąjį lietuvių policijos batalionus. Vrš. Vladas Leipus tardomas teigė, kad 1943 m. rugsėjo mėn. Krivoj Roge batalionas buvo išformuotas, prijungtas prie 4-ojo lietuvių policijos bataliono, o vėliau išsiųstas į Kovelį⁵²⁰. Kad batalionas išformuotas 1943 m. rugsėjo mėn., paliudijo ir buvęs bataliono būrio vadas ltn. N. Černius. Nuo tada iki 1944 m. vasario mėn. jis tarnavo vokiečių 13-osios armijos 37-ojo žandarmerijos pulko lietuvių kuopos būrio vadu. Jam buvo suteiktas vermachto leitenanto laipsnis. Už tarnybą šiame dalinyje N. Černius per mėnesį gaudavo 70, o jo šeima – dar 130 reichsmarkių (RM). 1944 m. vasario 4 d. N. Černius su savo būriu (23 kariais) Rovno srityje pateko į sovietų nelaisvę⁵²¹. Batalione vyr. batsiuviu tarnavusio Antano Žvinakio (g. 1917 m.) liudijimu, 11-asis batalionas buvo išformuotas 1943 m. gruodžio pradžioje. Dalis kareivių buvo išvežti į Vokietiją. Liko tik viena sunkiųjų ginklų kuopa, kuriai vadovavo ltn. K. Baltokas. Šioje kuopoje A. Žvinakis tarnavo iki 1944 m. vasario mėn., vėliau dezertyravo. Iš bataliono pabėgusį A. Žvinakį sulaukė su bolševikais kovoję UPA (Ukrainos sukilėlių armijos) kariai. 1944 m. kovo mėn. Raudonajai armijai užėmus tas Ukrainos sritis, banderininkai išsislapstė. A. Žvinakis buvo paimtas į Raudonąją armiją, iš pradžių išsiųstas į Rovno miestą, o vėliau perkeltas į 234-ąjį atsargos pulką⁵²².

516 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 54 (1942 09 05), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 51.

517 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas, *ibid.*, l. 4.

518 Įsakymas lietuvių savisaugos dalims Nr. 70 (1942 11 27), *ibid.*, l. 6 a. p.

519 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 19 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 10.

520 V. Leipaus 1947 01 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8557/3, l. 10 a. p.

521 1944 03 17 duomenys apie lietuvių savisaugos dalinius, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 110; A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 31; N. Černiaus 1945 05 10 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42354/3, l. 10, 12–14.

522 A. Žvinakio liudijimas (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 208–209.

Buvęs bataliono 2-osios kuopos kariškis Jonas Paškauskas teigė, kad maždaug 1943 m. vasaros ir rudens sandūroje buvo gautas bataliono vado įsakymas visiems padaliniais susirinkti Pavlograde. Vokiečiai batalioną išskirstė nedidelėmis grupėmis (po 20 ir mažiau karių) ir išsiuntinėjo po įvairias vietas. J. Paškausko būrys buvo išsiųstas į Brodų miestą (Lvovo sr.). Pakeliui į Brodus daugiau kaip pusė būrio narių dezertyravo ir J. Paškauskas į paskyrimo vietą atvyko tik su 8 kariais. Iš čia jie buvo nusiųsti į lietuvių kuopą netoli Dubno miesto, dar po kelių dienų – į Kremenecą. Lietuvių kuopai priskirti 2 vokiečių karininkai faktiškai perėmė vadovavimą į savo rankas. Lietuviai buvo išsiųsti į frontą, kur juos smarkiai apšaudė Raudonosios armijos daliniai. Kuopa patyrė nemenkų nuostolių – žuvo vadas ir nemažai kareivių. Tik dėl vokiečių dalinio kontrpuolimo lietuvių kuopai pavyko pasitraukti iš apšaudymo zonos į Kremenecą. Vėliau kuopa traukėsi į Brodus, o iš ten traukiniu buvo nuvežta į Lvovą. Ten vokiečiai leido kuopos likučiams, atidavus ginklus, grįžti į Kauną.

1944 m. pavasarį grįžę į Kauną, kuopos kariai buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse. Po dviejų savaitių ltn. Edmundas Jarašius iškvietė J. Paškauską į kuopos raštinę, kur jam buvo įteiktas Geležinis kryžius. Sovietų kariuomenei priartėjus prie Kauno, vieni bataliono kareiviai dezertyravo, kiti pasitraukė į Vokietiją⁵²³.

Tačiau kai kurių kitų bataliono kariškių žodžiais, 11-asis batalionas veikė ir 1944 m. pirmojoje pusėje. Antai buvęs 1-osios kuopos būrio vadas vrs. K. Dėdelė, kalbėdamas apie bataliono atsitraukimą iš Ukrainos 1944 m. pavasarį, ir toliau savo dalinį vadino 11-uoju batalionu. Esą 1944 m. pavasarį batalionas iš Ukrainos grįžo į Kauną. Čia jo 1-oji kuopa ir kiti būriai buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse K. Petrausko g. Kareiviams buvo suteiktos dviejų savaitių atostogos ir įteikti apdovanojimai. 1-osios kuopos būrio vadas K. Dėdelė su grupe kitų lietuvių karių apdovanojimas antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais (vok. *Das Kriegsverdienstkreuz 2. Klasse mit Schwertern*). Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. balandžio 19 d. įsakyme nurodyta, kad šie kariai priklauso lietuvių policijos 4-ajam ir 8-ajam batalionams. Iš to darytina išvada, kad 11-asis batalionas tuo metu jau nebeegzistavo, o jo kariai buvo išskirstyti po kitus batalionus. Pats K. Dėdelė teigė, kad 11-asis batalionas 1944 m. buvo reorganizuotas į lietuvių policijos 258-ąjį batalioną. K. Dėdelės pavardė 258-ojo lietuvių policijos bataliono įsakymuose minima nuo 1944 m. balandžio 2 d.⁵²⁴

1944 m. vasaros pabaigoje batalionas buvo išsiųstas į Kazlų Rūdos apylinkes saugoti geležinkelio ir geležinkelio tilto, o priartėjus sovietų kariuomenei pasitraukė į Tilžę. Ten bataliono likučiai buvo perkelti į Cingsto miestą netoli Belgijos sienos statyti gynybinių įtvirtinimų. Po trijų savaitių lietuvių kariai išsiųsti prie Šveicarijos

523 J. Paškausko 1961 07 14 apklausos protokolo ištrauka, *ibid.*, ap. 8, b. 190, l. 46–48.

524 K. Dėdelės 1951 02 20 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 43; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 04 19 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-686, ap. 1, b. 7, l. 11 a. p.; įsakymas Nr. 59 mokymo daliai (1944 04 02), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, 21 vokas, l. 12.

sienos tiesti naujų elektros linijų. Čia 1945 m. gegužės pradžioje buvę bataliono kareiviai pateko į amerikiečių nelaisvę⁵²⁵.

Bataliono nuostoliai. Pirmuosius nuostolius 11-asis batalionas patyrė 1942 m. birželio 13 d. kaudamasis su partizanais – tada žuvo A. Krištaponis ir J. Tutinas, dar 5 kareiviai buvo sužeisti⁵²⁶. Kovose su partizanais tą pat metų lapkričio 18 d. žuvo 3-iosios kuopos eil. Juozas Radzevičius⁵²⁷, o gruodžio 23 d. Korostenio apylinkėse – lt. A. Kemeklis. Pastarasis ir dar 4 įvairiu laiku žuvę bataliono kariai – eil. Kazys Anukštis (žuvo 1943 m. lapkričio 16 d.), būrio vadas Rapolas Markevičius (1942 m. lapkričio 20 d.), srž. Petras Krištaponis (1943 m. birželio 16 (18?) d.), eil. Zigmas Šidlauskas (1943 m. lapkričio 9 d.) – buvo palaidoti Korostenio kapinėse⁵²⁸. 1943 m. sausio 6 d. Žitomyro srityje žuvo 11-ojo bataliono šaulys Bronius Stanišauskas⁵²⁹.

1943 m. birželio mėn. „Karyje“ buvo išspausdintas vrš. A. Ivanausko straipsnis, skirtas 11-ojo bataliono veiklos Rytuose metinėms paminėti. Straipsnyje rašoma, jog batalionui tarnaujant Ukrainoje ir Baltarusijoje žuvo ar mirė apie 10 karių, nors „pikti gandai Lietuvoje buvo paskelbę, kad žuvęs beveik visas mūsų batalionas“⁵³⁰.

Taigi tikėtina, kad iki 1943 m. rudens žuvo arba mirė apie 10 bataliono karių. Nežinomas skaičius karių žuvo ir batalionui traukiantis iš Ukrainos į Lietuvą. Sužeistųjų skaičius taip pat nežinomas, bet kažin ar jis galėjo viršyti kelias dešimtis žmonių.

Pirmas savavališko pasišalinimo iš bataliono atvejis užfiksuotas 1941 m. rugsėjo 15 d. – tada pabėgo 1-osios kuopos grnd. Antanas Samuilis⁵³¹. Už laikiną pasišalinimą iš bataliono 3-iosios kuopos j. psk. Vincas Adomaitis ir eil. Ignas Šileikis bataliono vado 1941 m. spalio 16 d. įsakymu buvo uždaryti į bataliono areštinę⁵³².

1943 m. balandžio pradžioje iš bataliono su uniforma ir ginklu pasišalino grnd. J. Cirtautas⁵³³. Gegužės mėn. vrš. S. Marcinkus gavo atostogų ir į batalioną nebegrižo⁵³⁴, o spalio mėn. Krivoj Roge iš tarnybos pasišalino pats bataliono vadas kpt. J. Butėnas su 12 kareivių grupe. Su padirbtais dokumentais per Vinicą, Lvovą ir Varšuvą jie parvyko į Kauną. Tokiam žingsniui juos paskatino lietuvių antinacinio pasipriešinimo spauda, kuri agitavo lietuvių karius dezertyruoti iš batalionų ir grįžti į Lietuvą.

525 K. Dėdelės 1951 02 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 30.

526 Ibid., f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

527 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, 2004, t. 19, p. 317.

528 Korostenio kapinių 1952 03 22 apžiūros aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 274; R. Zizas, op. cit., p. 234.

529 Žuvusių LSD karių kortelė, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 102.

530 A. Ivanauskas, „Paminėjome savo metines Rytuose“, *Karys*, 1943, birželio 26, Nr. 26.

531 Įsakymas Nr. 16 batalionui (1941 09 23), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 46.

532 Įsakymas Nr. 44 batalionui (1941 10 23), *ibid.*, l. 74.

533 J. Cirtauto 1951 04 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 83.

534 S. Marcinkaus 1952 07 17 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 2, l. 13.

Kareivio E. Žukausko liudijimu, bataliono vadas J. Butėnas skaitydavo slaptą anti-vokišką spaudą (laikraščius „Į laisvę“, „Lietuva“, „Apžvalga“ ir kt.) ir duodavo ją skaityti savo pavaldiniams, informuodavo kareivius apie padėtį Lietuvoje ir frontuose. Pasak E. Žukausko, iš 11-ojo bataliono dezertyravo apie 120 (maždaug trečdalis)⁵³⁵, o pasak A. Žvinakio, – 80–90 karių, tarp jų ir karininkų. Per 1943 m. Kalėdas kuopos vadas lt. K. Baltokas atostogų išleido 60 kareivių, iš kurių į kuopą tegrįžo vienas. Dauguma dezertyrų liko nesurasti ir nenubausti⁵³⁶.

Išvados. Pradėtas formuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. Kaune ir tų metų rugsėjo pradžioje suformuotas 3(11)-iasis batalionas Lietuvoje saugojo įvairius karinės reikšmės objektus, dirbančius karo belaisvius ir Vilijampolės žydų getą. Tiesiogiai žydų žudynėse bataliono kariai nedalyvavo.

1942 m. balandžio mėn. batalionas buvo dislokuotas Ukrainoje ir Baltarusijoje, kur taip pat saugojo karinės reikšmės objektus ir aktyviai dalyvavo antipartizaninėse ir baudžiamosiose operacijose Žitomiro srityje ir Pripetės pelkių rajone. Per šias operacijas batalionas galėjo sunaikinti keletą kaimų ir nužudyti kelias dešimtis partizanų remiančių civilių gyventojų. Žydų žudynėse 1942–1944 m. Ukrainoje ir Baltarusijoje 3(11)-iasis batalionas nedalyvavo.

Kovose su partizanais ir sovietų kariuomenės daliniais batalionas patyrė nuostolių – keliolika jo karių žuvo, nežinomas skaičius buvo sužeisti, apie 100 dezertyravo. Kaip savarankiškas kovinis vienetas batalionas nustojo veikti 1943 m. rudenį. Dalis jo karių buvo įtraukti į įvairius vokiečių dalinius, kiti pasitraukė į Lietuvą arba dezertyravo. Nemažai buvusių bataliono karių 1944 m. pavasarį buvo įtraukti į 258-ąją lietuvių policijos batalioną ir tarnavo jame iki tų metų rudens.

4(7)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. 4-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti Kaune 1941 m. rugpjūčio 25 d. Jo vadu paskirtas kpt. Viktoras Klimavičius, vado pavaduotoju – kpt. J. Butėnas, ūkio viršininku – kpt. Alfonsas Petrulis, 1-osios kuopos vadu – Juozas Čerka, 2-osios – lt. Jurgis Skaržinskas, 3-iosios – Aleksas Grinius (rugsėjo 1 d. jis tapo bataliono žinių karininku, o kuopos vadu vietoj jo – kpt. Stasys Vasiūnas)⁵³⁷. 1-osios kuopos būrių vadais paskirti lt. Povilas Kasperavičius, lt. K. Puodžiūnas, j. lt. Juozas Numgaudas; 2-osios kuopos – lt. Kazys Juodžbalis, j. lt.

535 E. Žukausko 1944 12 10 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 5, 6.

536 A. Žvinakio parodymai, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 213, 214.

537 Įsakymas 4-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1 (1941 08 30), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 106; V. Stasiukyno 1950 11 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41204/3, l. 94.

Juozas Katilius, j. ltn. Petras Gudynas, j. ltn. Aleksas Marcinkus; 3-iosios – ltn. P. Dumčius, j. ltn. Augustinas Valaitis, j. ltn. Pranas Damušis⁵³⁸.

Rugsėjo 8 d. j. ltn. Kazys Trečiokas buvo paskirtas bataliono vado adjutantu kuopos vado teisėmis⁵³⁹. Rugsėjo 10 d. į batalioną priimtas ir eiti ūkio komandos viršininko pareigų kuopos vado teisėmis paskirtas kpt. J. Semaška⁵⁴⁰. Iki rugsėjo vidurio batalionas iš esmės buvo suformuotas. Tuo metu jį sudarė trys kuopos ir ūkio būrys⁵⁴¹. Rugsėjo 4 d. žiniomis, 4-ajame batalione tarnavo 534 kariai: 18 karininkų, 5 viršilos, 136 puskarininkiai, 367 eiliniai (šauliai) ir 8 naujokai⁵⁴².

Rugpjūčio pabaigoje apie 80 vyrų į batalioną buvo atsiųsta iš Alytaus komendantūros. Stojantiesiems į batalioną reikėdavo pasirašyti pasižadėjimą. Jiems buvo sakoma, kad tarnyba truks šešis mėnesius, o paskui būsią paleisti namo⁵⁴³. Dauguma kareivių ir puskarininkų buvo jauni, 1908–1918 m. gimę vyrai ir tik kai kurie karininkai – vyresnio amžiaus.

Už savavališką pasišalinimą iš tarnybos grėsė baismės. Kauno karo komendantu 1941 m. išleistame įsakyme buvo rašoma: „Kariai, įstoję savanoriais ir pasirašę pasižadėtą laiką tarnauti, be ypatingai svarbių priežasčių pasiliuosuoti negali. Jei atsitiktų pabėgimų iš dalies, dalių vadai tuojau privalo pranešti man ir ieškoti pabėgusį per policiją. Sugauti dezertyrai bus atiduodami Karo teismui.“⁵⁴⁴

1942 m. vasario 1 d. 4-asis batalionas tapo 7-uuju batalionu⁵⁴⁵. Kariai dislokavosi Kaune, Šančių kareivinėse. Jie buvo kariškai mokomi, saugojo svarbius pramonės ir karinius objektus: elektros stotį, „Maisto“ fabriką, ginklų, šaudmenų ir degalų sandėlius, elevatorių, vandentiekio bokštą, pontoninį tiltą, IV ir V fortus ir kt.⁵⁴⁶ Kariai vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su Gedimino stulpais, antpečiuose buvo skaitmuo „7“⁵⁴⁷. 1941 m. rugsėjo mėn. vienas bataliono būrys buvo išsiųstas į Ežerėlio durpyną, kur iki 1942 m. pradžios saugojo ten dirbančius sovietinius karo belaisvius⁵⁴⁸.

538 4-ojo bataliono vado 1941 08 26 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 195.

539 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 6 (1941 09 10), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 122.

540 4-ojo bataliono vado 1941 09 10 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 232.

541 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 4 (1941 09 10), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 111–116, 119–120.

542 4-ojo policijos bataliono vado 1941 09 04 raštas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 5, l. 20.

543 B. Žuromsko 1948 02 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35439/3, l. 11–12 a. p.

544 Įsakymas 4-ajam PPT batalionui Nr. 12 (1941 09 30), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 129.

545 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 9 (1942 02 01), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 19, l. 16 a. p.

546 P. Lileikio 1949 12 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35016/3, l. 22.

547 L. Masalskio 1947 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 5835/3, l. 25.

548 V. Stasiukyno 1950 11 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41204/3, l. 94, 95.

1942–1943 m. bataliono vadovybė iš dalies keitėsi: vadu liko kpt. V. Klimavičius, 1-ajai kuopai vadovavo ltn. Jurgis Skaržinskas, 2-ajai – ltn. A. Grinius, 3-iajai – kpt. J. Semaška, 4-ajai – kpt. Vaitiekus Steponkus. Bataliono ryšių karininkas nuo 1942 m. kovo 12 d. buvo policijos kpt. W. Nietsche. 2-osios kuopos būrių vadais kurį laiką buvo ltn. Silvestras Slavickas ir vyr. srž. Antanas Petraitis, 4-osios – ltn. K. Juodžbalis, puskarininkiai Julius Domaševičius ir Marčaitis. K. Juodžbalis būriui vadovavo iki 1942 m. birželio mėn., kai buvo vokiečių suimtas už bendravimą su sovietiniais karo belaisviais ir vietiniais civiliais gyventojais. Vietoj K. Juodžbalio 1-ojo būrio vadu paskirtas ltn. P. Damušis. Šis 1942 m. lapkričio mėn. susirgo ir išvyko gydytis. Jį pakeitė kuopos raštinkas Petras Eiva. Kuopos viršila buvo vyr. srž. Aleksandras Dagys⁵⁴⁹.

Bataliono veikla Ukrainoje. 1942 m. balandžio 1 d. 7-asis batalionas buvo išsiųstas į Ukrainą⁵⁵⁰. Iš pradžių atvykęs į Lvovą, mėnesio pradžioje buvo perkeltas į Vinicos sritį ir dislokuotas atskiromis kuopomis Proskurove (1-oji kuopa), Nemirove (2-oji kuopa), Litine (bataliono štabas ir 3-ioji kuopa) ir Gaisine (4-oji kuopa). Vėliau kuopos, išskirstytos į smulkesnes grupes, saugojo karo belaisvius ir žydus, tiesiančius strateginės reikšmės kelią Berlynas–Stalingradas (vadinamąją 4-ąją autostradą). Kelio tiesimo darbai buvo vokiečių karinės statybos organizacijos „Todt“ žinioje.

4-oji kuopa (apie 120 žmonių), išskaidyta po 7–20 vyrų, saugojo karo belaisvius ir žydus, tiesiančius kelio atkarpas Gaisinas–Vinica ir Gaisinas–Umanė (iš viso – apie 80 km ruožą). Viena grupė buvo nusiųsta į Nižniają Krapivnos kaimą, kitos – į Ositnajos, Ivangorodo, Tarasovkos ir Michailovkos kaimus. Kuopos kareiviai konvojavo belaisvius į darbus ir saugojo juos lageriuose. Kiekvienai lietuvių policininkų grupei buvo priskirta po kelis vokiečius. Kuopos štabas ir 1-asis būrys maždaug 1942 m. balandžio 12 d. įsikūrė Gaisine (rajono centras). Čia lietuviai saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, kurioje buvo kalinama apie 1,5 tūkst. žmonių⁵⁵¹. 4-osios kuopos 2-asis ir 3-iasis būriai, išskaidyti mažesnėmis grupėmis, kurioms vadovavo vokiečių kariškiai, buvo išdėstyti prie Vinicos–Umanės autostrados. Gaisino rajone kuopa dislokavosi maždaug iki 1942 m. lapkričio–gruodžio mėn.⁵⁵² Grupė 4-osios kuopos karių dislokavosi Braclavo mieste – saugojo ten sovietinių karo belaisvių stovyklą, konvojavo belaisvius į autostrados tiesimo darbus. 1942 m. gegužės pabaigoje Viačeslavas Vaitkus ir Ignas Savickas 18 karo belaisvių išleido į kaimą ir šie atgal į stovyklą nebegrižo. Už tai lietuvių kariai buvo suimti ir įkalinti 20 parų⁵⁵³.

549 V. Steponkaus 1950 10 27 ir 1950 12 05 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 36532/3, l. 20–21, 52–55; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 12 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 123; L. Drungio 1950 05 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25610/3, l. 63.

550 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 04 09 įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 92.

551 V. Steponkaus 1950 10 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 22.

552 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 32–39.

553 V. Vaitkaus 1948 10 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25245/3, l. 35.

1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 7-ojo bataliono štabas buvo įsikūręs Litino mieste (Vinicos sr.). Tuo metu batalione tarnavo 9 karininkai, 164 puskarininkiai ir 304 kareiviai⁵⁵⁴. Bataliono įkūrimo pirmųjų metinių proga vadas kpt. V. Klimavičius pasveikino karius savo įsakymu: „Šiuos visus metus, tiek būnant Kaune, tiek čia, Ukrainoje, mums teko gerokai pavargti. Kaune per visą žiemą nešėme sargybas. <...> Mes visi dirbome, kad [būtų] atgauta nepriklausomybė ir sunaikintas bolševizmas. Ir vieno, ir antro privalo siekti kiekvienas susipratęs lietuvis. <...> Čia, Rytuose, yra mūsų tik saujelė, ir dar esame išskirstyti mažomis grupelėmis po kelis žmones, tad jei būsim abejingi ir be energijos, tai pražūsime šių tautų mišinyje.“⁵⁵⁵

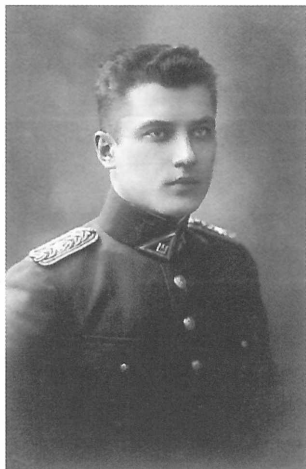
Kaip ir kituose nacių Vokietijos okupuotuose kraštuose, Ukrainoje taip pat buvo vykdoma žiauri žydų naikinimo politika. Jos vykdytojais buvo įvairūs vokiečių, rumunų, ukrainiečių policijos daliniai. Yra žinoma, kad 7-ojo bataliono 4-osios kuopos (vadas kpt. V. Steponkus) 1-asis būrys 1942 m. Vinicos srityje kelis kartus dalyvavo žydų žudynėse. Šios kuopos kareiviai kartu su vokiečiais ir ukrainiečių policininkais sušaudė apie 300 žydų vyrų, moterų ir vaikų. 1939 m. Gaisine gyveno 4 109 žydai (27,7 proc. miesto gyventojų), aplinkiniuose kaimuose – 380 žydų. Gaisino miestą vokiečių kariuomenė užėmė 1941 m. liepos 25 d. 1941 m. rugsėjo 16 d. 304-asis policijos batalionas Belendinkos giraitėje sušaudė 1 409 vietos žydus ir 29 Ladyžkino gyvenvietės žydus. Likę gyvi žydai buvo perkelti į getą. 1941 m. spalio 16 d. vokiečių saugumo policijos operatyvinis būrys sušaudė beveik visus Gaisino geto kalinius. Laikiniai gyventi ir dirbti buvo palikta apie 150 amatininkų. Netrukus į Gaisino getą atgabenta apie 4 tūkst. žydų iš Besarabijos ir Bukovinos. Jie buvo naudojami autostrados tiesimo darbams. Nusilpę ir nepajėgiantys dirbti žydai buvo sušaudomi. Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Gaisine nužudyta apie 4,5 tūkst. vietinių ir iš kitur atvežtų žydų⁵⁵⁶.

Pirmą kartą 7-ojo bataliono 4-oji kuopa dalyvavo žydų žudynėse 1942 m. rugpjūčio pabaigoje. Žudynių išvakarėse kuopos vadas kpt. V. Steponkus gavo vokiečių nurodymą atrinkti 20–25 kareivius specialiai užduočiai. Kitą dieną grupė atrinktų 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareivių vokiečių atsiųstu sunkvežimiu išvyko iš Gaisino Vinicos kryptimi. Sunkvežimis nuvažiavo už miesto apie 30 km ir pasuko į šalutinį kelią. Žudynių vietoje jau laukė grupė vokiečių kareivių ir SS karininkų. Egzekucijai vadovavo SS karininkas Krištofejevas (Krištofelis). Jis atrinko grupę lietuvių kareivių žydams šaudyti. Kiti lietuvių kareiviai ir karininkai (tarp jų ir V. Steponkus) turėjo saugoti žudynių vietą. Į egzekucijos vietą atvažiavo trys sunkvežimiai, prikimšti žydų vyrų, moterų ir vaikų (apie 120 žmonių). Pasmerktieji buvo išlaipinami iš sunkvežimių, išrengiami, vedami prie duobių ir šaudomi grupėmis po 10–12 žmonių. Žudynės, kuriose dalyvavo

554 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 324.

555 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 56 (1942 09 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 42.

556 „Гайсин“, *Холокост на территории СССР Энциклопедия*, Москва, 2009, с. 195.

4(7)-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Viktoras Klimavičius
(LKKAS)

apie 100 esesininkų, lietuvių ir ukrainiečių policininkų, truko apie valandą. Po šaudymo egzekutoriai buvo vaišinami degtine (dešimčiai vyrų teko po litrą degtinės). Paskui 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai sugrįžo į Gaisiną⁵⁵⁷.

Antrosios žydų žudynės, kuriose dalyvavo bataliono 4-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai, įvyko 1942 m. rugsėjo pradžioje apie 2 km nuo Nemirovo miesto (30–40 km nuo Gaisino). Joms vadovavo tas pats SS kapitonas. Šaudyme dalyvavo keliolika 4-osios kuopos kareivių ir karininkų (tarp jų – kuopos vadas kpt. V. Steponkus ir 1-ojo būrio vadas ltn. J. Damušis). Kaip ir pirmąjį kartą, nužudyta apie 120 žydų.

1942 m. rugsėjo viduryje 4-osios kuopos 1-asis būrys dalyvavo dar vienoje žydų žudynėse, bet smulkesnių šios akcijos aplinkybių nežinoma. Kuopos vadas kpt. V. Steponkus jose nedalyvavo⁵⁵⁸. Ukrainos SSR MGB Gaisino rajono skyriaus 1950 m. balandžio 1 d. rašte nurodoma, kad 1942 m. rudenį sušaudyti Gaisino rajono Michailovkos kaime buvusios stovyklos kaliniai žydai – 400–450 žmonių. Žudynėse dalyvavo ir lietuvių baudžiamojo būrio kareiviai⁵⁵⁹.

Grupė 7-ojo bataliono 4-osios kuopos kareivių (apie 8 asmenys) 1942 m. vasarą Tarasovkos kaime saugojo žydų darbo stovyklą, kurią 1941 m. rudenį buvo įsteigę vokiečiai. Stovyklos kaliniai (nuo 250 iki 1 000 žmonių) buvo apgyvendinti buvusiose Tarasovkos kolūkio arklidėse ir kituose ūkiniuose pastatuose. Lagerio komendantas buvo vokiečių Otto Franke. Be to, lageryje buvo keletas pagyvenusių vokiečių iš „Todt“

557 V. Steponkaus 1950 12 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 71–72; A. Dagio 1950 10 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 70–72; V. Kavaliausko 1949 12 31 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 87.

558 V. Steponkaus 1950 12 06 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 61–63.

559 Ukrainos SSR MGB Gaisino rajono skyriaus 1950 04 01 raštas LSSR MGB Kauno miesto valdybos Tardymo skyriaus viršininkui, *ibid.*, l. 203-9.

organizacijos. Stovyklą saugojo įvairių tautybių policininkai: vokiečiai, ukrainiečiai, lietuviai, rusai vlasovininkai. Kaliniai taisė kelią Gaisinas–Umanė. Jie dirbo iki fizinio išsekimo po 12 valandų kasdien, maistas buvo labai prastas. Nusilpę ir negalintys dirbti žydai grupėmis būdavo išvežami į mišką ir sušaudomi. Kartą 1942 m. vasarą stovyklos komendantas vokiecis išrikiavo visus stovyklos kalinius. 10 nepajėgiančių dirbti žydų buvo išvesti už stovyklos ir sušaudyti. Šaudė keli 7-ojo bataliono 4-osios kuopos kareiviai ir stovyklos komendantas vokiecis. 1943 m. gruodžio mėn. sušaudyti 438 Tarasovkos kaliniai. 1944 m. vasarą, priartėjus sovietų kariuomenei, į Tarasovką atvažiavęs vokiečių žandarmerijos būrys sušaudė visus lagerio kalinius⁵⁶⁰. Kitais duomenimis, lageris veikė iki vokiečių okupacijos pabaigos 1944 m. kovo mėn. Daugiau patikimų faktų apie 7-ojo bataliono kareivių dalyvavimą žydų žudynėse Ukrainoje nėra.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu nauju 7-ojo bataliono vadu buvo paskirtas to paties bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. J. Semaška. Buvęs bataliono vadas kpt. V. Klimavičius perkeltas tarnauti į 252-E batalioną⁵⁶¹. Kai 1942 m. lapkritį Raudonoji armija prie Stalingrado apsupo vokiečių armiją, visas 7-asis batalionas buvo suburtas į Gaisiną, o gruodžio mėn. išsiųstas į Ostrogožską (Rusijos Federacijos Voronežo sr.). Čia batalionas rengė gynybinius įtvirtinimus, bet Raudonoji armija, staiga pralaužusi fronto liniją, apsupo vokiečių dalinius ir lietuvių batalioną. Smarkiai apšaudomiems artilerijos ir minosvaidžių, lietuvių kariams kartu su vokiečių ir vengrų daliniais teko veržtis iš apsupties. Anot 4-osios kuopos vado kpt. V. Steponkaus, 1943 m. sausio pabaigoje 7-asis batalionas esą netekęs apie 50 proc. karių. Išsiveržęs iš apsupties batalionas buvo pasiųstas į Charkovą, iš čia pasitraukė į Rovną, o iš ten geležinkeliu 1943 m. kovą grąžintas į Kauną⁵⁶². Traukdamiesi iš Ukrainos daugiau kaip 100 žmonių dezertyravo⁵⁶³.

1943 m. sausį Raudonoji armija pradėjo prie Stalingrado apsuptos vokiečių grupuotės likvidavimą. Kartu buvo puolama ir sparnuose, siekiant atstumti nepatekusias į Stalingrado katilą vokiečių (taip pat italų ir vengrų) armijas nuo apsupties žiedo, bet vokiečiams pavyko kurį laiką stabilizuoti frontą⁵⁶⁴.

Žurnalas „Savaitė“ 1943 m. skaitytojus informavo, kad 23 lietuvių policijos bataliono kariai už narsumą buvo apdovanoti Karo nuopelnų kryžiumi su kardais. Tarp apdovanotųjų patekusį kpt. J. Semašką (apdovanotas 1943 m. rugsėjo 1 d.) žurnalas apibūdino taip: „Kpt. Semaška, buvęs vieno bataliono, kovojusio prie Stalingrado, vadas. Jis

560 A. Rimkos 1951 05 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35765/3, l. 22, 23; Liud. I. Šidlovskio 1951 08 23 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 69–70 a. p.; „Тарасовка“, *Холокост на территории СССР. Энциклопедия*, c. 965.

561 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 4.

562 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 39–40.

563 V. Šlapelis, *Lietuvių karių pabėgimas iš lietuvių batalionų*, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 53, l. 63.

564 К. Типпельскирх, *История Второй мировой войны*, Москва, 1956, с. 265–266.

savo sumanumu ir drąsa batalioną išvedė iš Stalingrado žiedo. Batalionas prasilaužė pro tris bolševikų užtvaras.⁵⁶⁵ 1946 m. teismo posėdyje J. Semaška kalbėjo, kad Geležinio kryžiaus ordinais buvo apdovanotas 1943 ir 1945 m., jau tarnaudamas 13-ajame lietuvių policijos batalione. Į teismo posėdžio pirmininko klausimą dėl straipsnio žurnale „Savaitė“ J. Semaška atsakė, kad jo nuopelnai aprašyti neteisingai. Esą iš tikrųjų jis buvęs apdovanotas ne už sėkmingą išsiveržimą iš Stalingrado apsupties žiedo, o už kovinius veiksmus Pskovo srityje. Straipsnio autorius gerokai pagražinęs jo nuopelnus⁵⁶⁶. Kai kurie 4(7)-ojo bataliono kariai teigė, kad batalionui neteko tiesiogiai dalyvauti kovos veiksmuose⁵⁶⁷. Buvęs bataliono karys Vincas Šatrauskas tvirtino priešingai – esą traukdamiesi iš Ostrogožsko žuvo apie 100 bataliono kareivių. Batalionas išbuvęs apsuptas 3–4 paras, apie parą kovėsis su sovietų armija⁵⁶⁸. Tų pačių 1943 m. liepos mėn. „Karyje“ paskelbtas tęstinis ltn. K. Trečioko straipsnis „Praėjusios žiemos kautynėse“. Nors bataliono numeris, vietovės, karių pavardės jame neminimos, remiantis daugeliu faktų galima tvirtinti, kad čia rašoma apie 4(7)-ojo bataliono kovos kelią ir veržimąsi iš Ostrogožsko apylinkėse grėsusios apsupties į pietus nuo Voronežo. Ši publikacija, kurioje pasakojama apie kelių apsupties žiedų pralaužimą (kartu su vokiečių ir vengrų daliniais), pradėjo kurti iki šiol lietuvių istoriografijoje gajų mitą apie tariamą bataliono patekimą su feldmaršalo Friedricho Pauluso grupuote į apsuptį prie Stalingrado. (Iš tikrųjų batalionas į Stalingrado katilą nebuvo patekęs – kartu su vengrų ir vokiečių daliniais jis išsiveržė iš gresiančios apsupties.) Iš plataus išsiveržimo aprašymo atrodytų, kad batalionas turėjo patirti nemažų nuostolių, bet minimi tik 2 sunkiai sužeisti lietuviai kariai ir nesunkiai sužeistas puskarininkis⁵⁶⁹. Apskritai išskirtinis oficialiosios spaudos dėmesys trumpam šio bataliono kovinės veiklos epizodui Voronežo srityje 1943 m. sausį liudija, kad lietuvių policijos batalionai negalėjo pasigirti dažnomis ir atkakliomis kautynėmis su sovietų kariuomene Rytų fronte.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje Walterio Musilo 1943 m. kovo 3 d. įsakyme rašoma, kad 7-asis batalionas siunčiamas į Kauną papildyti ir kariškai mokyti. Čia batalionas turėjo būti apgyvendintas Žaliakalnio kareivinėse⁵⁷⁰. Per atostogas tuometinis bataliono vadas kpt. J. Jackūnas iš Kauno nuvyko į Vilnių ir apsigyveno Teatro gatvėje pas pažįstamą Praną Bulotą. 1943 m. balandžio 12 d. vakarą vilkėdamas lietuviška uniforma jis išėjo į svečius. Apie 22 val. gatvėje jis sutiko vokiečių kariškį ir civilį asmenį. Šie lietuvių karininką pradėjo stumdyti ir mušti. Per užpuolimą kpt. J. Jackūnui buvo

565 A. Polekauskas, „Garbės ženklai ant lietuvių krūtinių“, *Savaitė*, 1943, Nr. 37, p. 586.

566 J. Semaškos kalba 1946 10 13 Vilniaus apygardos karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20071, l. 188.

567 L. Masalskio 1947 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 5835/3, l. 26.

568 V. Šatrausko 1949 08 23 ir 1949 09 06 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 15379/3, l. 27, 44, 45.

569 Ltn. Trečiokas, „Praėjusios žiemos kautynėse“, *Karys*, 1943, liepos 10; liepos 17; liepos 24.

570 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 03 įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

keliose vietose durtuvu prakirsta ir kojomis suspardyta galva, krūtinė ir kitos kūno dalys. Pagrobtas jo pistoletas su diržu ir šoviniiais. Draugas kpt. J. Jackūną rado be sąmonės begulintį gatvėje ir parvedė į butą. Apie įvykį pranešta policijai, bet užpuolikų nerasta⁵⁷¹.

1943 m. gegužės mėn. trys 7-ojo bataliono kuopos buvo pasiūstos į Vilniaus kraštą kovoti su sovietiniais partizanais. 4-oji kuopa atvyko į Švenčionių apskrities Ceikinių bažnytkaimį. Pakeliui iš Kauno į Vilniaus kraštą dezertyravo daug kuopos kareivių su ginklais ir amunicija. Už tai vokiečių ryšių karininkas įsakė suimti kuopos 1-ojo būrio vadą, o vadovavimą kuopai perduoti kitam karininkui. Gegužės 5 d. į bataliono štabą atvykęs kuopos vadas V. Steponkus buvo suimtas gestapininkų ir iki vokiečių okupacijos pabaigos kalinamas Lukiškių kalėjime⁵⁷². 1944 m. gegužės mėn. Rytų Lietuvoje stovėjusius buvusio 7-ojo bataliono padalinius pakeitė latvių policijos batalionai, o lietuvių padaliniai buvo grąžinti į Kauną. Liepos mėn. jie pasitraukė į Vokietiją⁵⁷³.

1943–1944 m. 7-ąjį batalioną sudarė trys kuopos. Viena jų, tikėtina, 2-oji, bazavosi Kamojų valsčiuje (dabar Baltarusija). Šios kuopos kareiviai dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais. Per vieną tokių susidūrimą 1943 m. birželio mėn. žuvo apie 5 kuopos kareiviai. Liepos mėn. kuopos kareiviai sulaikė ir perdavė vokiečiams 2 partizanus⁵⁷⁴. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Musilo 1943 m. liepos 14 d. įsakyme rašoma, kad vykdydamas tarnybines pareigas žuvo 7-ojo bataliono kareivis Albinas Kiaušas⁵⁷⁵.

Trumpą laiką bataliono 3-ioji kuopa dislokavosi Adutiškio valsčiuje. 1943 m. gegužės pabaigoje batalionas iš čia buvo perkeltas į Ignalinos valsčiaus Daugėliško bažnytkaimį. Šiose apylinkėse kariai šukavo kaimus ir miškus ieškodami sovietinių partizanų. Vėliau batalionas perkeltas į Ceikinių bažnytkaimį, o iš ten – į Stajėtiškio kaimą netoli Adutiškio. Čia dvi bataliono kuopos apsupo mišką, kurį tuo pat metu bombardavo vokiečių lėktuvai. Po bombardavimo viena kuopa liko pasaloje, o kita šukavo mišką, bet partizanų nerado. Po šios operacijos batalionas grįžo į Kauną⁵⁷⁶.

1943 m. antroje pusėje 7-ojo bataliono 4-oji kuopa Alytuje saugojo rusų karo pabėgėlių stovyklą. Čia buvo laikomi iš Smolensko, Vitebsko, Oriolo, kitų Rusijos ir Baltarusijos sričių pasitraukę civiliai gyventojai. Stovyklos komendantas buvo lietuvių kilmės vokiečių Karvelis. Gyvenimo sąlygos buvo sunkios, kasdien čia mirdavo po kelio-lika žmonių. Iš Alytaus stovyklos žmonės buvo gabenami į Vokietiją dirbti⁵⁷⁷.

571 Vilniaus miesto policijos 1-osios nuovados viršininko 1943 04 12 raportas, *ibid.*, f. R-689, ap. 4, b. 953, l. 20.

572 V. Steponkaus 1950 11 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 41, 42.

573 V. Kavaliausko 1950 01 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 42202/3, t. 1, l. 41, 42.

574 L. Juciaus 1950 01 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41483/3, l. 22, 23.

575 Centrinio valstybės archyvo Kauno filialo 1948 04 15 raštas LSSR MGB Kauno skyriaus 4-ajam poskyriui, *ibid.*, b. 35016/3 (stebėjimo byla), l. 41.

576 S. Keparučio 1950 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25068/3, l. 41, 42.

577 L. Juciaus 1950 01 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41483/3, l. 23, 24.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs kpt. Jonas Jackūnas
(LKKAS)

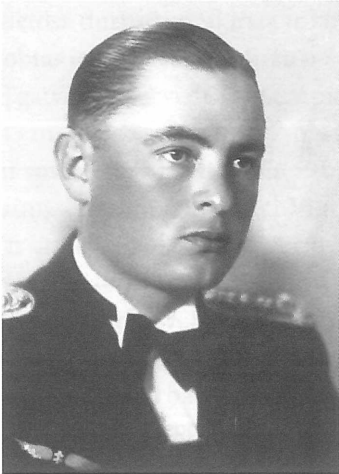
Bataliono 3-ioji kuopa buvo nusiųsta į Svyrių apskrities Mikailiškių miestelį (dabar Baltarusija), kur išbuvo iki 1943 m. rugpjūčio 8 d. Kuopos kariai ieškojo sovietinių partizanų ir kartą su jais susišaudė. Per susidūrimą vienas kareivis buvo sužeistas. Partizanams pavyko pasitraukti. Vėliau kuopa perkelta į Kamojų miestelį (Baltarusija) ir čia dislokavosi iki 1944 m. pavasario. Kartą prie Surviliškės kaimo kuopos kareiviai surengė pasalą. Tuo metu keliu vežimais važiavo partizanai. Kuopos kareiviai atidengė ugnį ir nušovė priekyje ant arklio jokusį vyrą. Kiti partizanai pabėgo. 1944 m. vasarą 3-ioji kuopa buvo perkelta į Alytų, o iš ten – į Kauną. Netrukus ji pasitraukė į Vokietiją ir ten buvo nuginkluota⁵⁷⁸.

Dalis buvusių 7-ojo bataliono karių 1943 m. viduryje buvo pasiūsti į Pastovių (dabar Baltarusija) kavalerijos mokyklą. Čia jie prižiūrėjo arklius, saugojo kareivines ir atliko kitas užduotis. 1944 m. gegužės mėn. Pastovių mokykla su sargybiniais pasitraukė į Lietuvą: iš pradžių į Varėną, vėliau į Kauną ir Kazlų Rūdą⁵⁷⁹.

Batalionas baigiantis karui. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. gruodžio 27 d. įsakymu 7-asis lietuvių policijos batalionas iki 1944 m. sausio 22 d. privalėjo būti išformuotas. Įsakyme nurodyta, jog personalinė bataliono sudėtis taip smarkiai sumažėjo, kad taktiškai jo panaudoti neįmanoma. Tuo metu batalione buvo belikę 12 karininkų, 116 puskarininkų ir 208 kareiviai (iš viso 336 žmonės). Bataliono štabas, 2-oji kuopa ir Alytuje tarnaujantys 1-osios kuopos (vadas lt. A. Grinius) kariai turėjo būti perkelti į 257-ąją lietuvių policijos batalioną. 3-ioji bataliono kuopa turėjo pereiti į 2-ąją batalioną (kaip 4-oji šio bataliono kuopa). Garliavoje objektus sauganti dalis 1-osios kuopos turėjo būti priskirta 9-ajam batalionui.

578 S. Keparučio 1950 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25068/3, l. 43, 44.

579 A. Rimkos 1951 05 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35765/3, l. 21.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs kpt. Vaitiekus Steponkus
(LCVA)

Bataliono kareiviai ir karininkai perkelti į įvairius lietuvių policijos batalionus: kpt. Antanas Ruzgys – į 253-įjį, kpt. V. Steponkus ir vyr. ltn. Juozas Kamentavičius (tuo metu jie kalėjo Lukiškių kalėjime) – į 1-ąjį, ltn. Šimkus – į 257-ąjį. Į 257-ąjį lietuvių policijos batalioną perkelti 6 karininkai, 70 puskarininkių ir 115 kareivių; į 2-ąjį – 2 karininkai, 33 puskarininkiai ir 72 kareiviai; į 9-ąjį – 1 karininkas, 13 puskarininkių ir 21 kareivis; į 1-ąjį – 2 karininkai ir į 253-įjį batalioną – 1 karininkas. 7-ojo bataliono ryšių karininkas kpt. Reininghausas perkeltas į 257-ąjį batalioną⁵⁸⁰. Taip 7-asis lietuvių policijos batalionas nustojo egzistuoti.

Po karo sovietai suėmė ir nuteisė nemažai buvusių 4(7)-ojo bataliono karių. Kai kuriems jų skirta mirties bausmė. Buvusį bataliono vadą kpt. J. Semašką (g. 1907 m.) Vilniaus apygardos karo tribunolas 1946 m. spalio 13 d. nuteisė mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1947 m. sausio 21 d. Vilniuje⁵⁸¹. Buvęs bataliono 4-osios kuopos vadas V. Steponkus (g. 1909 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1951 m. vasario 13 d. nuosprendžiu nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1951 m. birželio 7 d. Vilniuje⁵⁸². Buvęs bataliono 4-osios kuopos vrš. Aleksandras Dagys (g. 1917 m.) 1950 m. lapkričio 24 d. Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1951 m. kovo 28 d. Vilniuje⁵⁸³. Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Vytautas Antanas Kavaliauskas (g. 1922 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1950 m. birželio 8 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1950 m. spalio 4 d. Vilniuje⁵⁸⁴.

580 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 12 27 įsakymas, LCVA, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 254–256.

581 J. Semaškos baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20071.

582 V. Steponkaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 36532/3.

583 A. Dagio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 34466/3.

584 V. Kavaliausko baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 42202/3.

Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Leonas Jucius (g. 1915 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1950 m. birželio 8 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1950 m. lapkričio 4 d.⁵⁸⁵ Buvęs bataliono 4-osios kuopos kareivis Aleksas Rimka (g. 1917 m.) Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1952 m. balandžio 23 d. nuteistas mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1952 m. rugpjūčio 13 d.⁵⁸⁶

5-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 5-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti 1941 m. rugpjūčio pabaigoje Kaune. Pirmasis įsakymas batalionui pasirodė rugpjūčio 28 d. Jį pasirašė bataliono vadas kpt. Juozas Kriščiūnas (tų metų spalio 9 d. jam suteiktas majoro laipsnis). Iš pradžių batalionas buvo vadinamas „pagalbinės policijos tarnybos batalionu“, o spalio 8 d. tapo apsaugos batalionu.

Laikinoji bataliono formavimo būstinė buvo įsikūrusi Kaune, Laisvės al. 3 (buvusiuose Ateitininkų namuose). Pirmieji į 5-ąjį batalioną priimti karininkai buvo kpt. Jonas Aleksa (1-osios kuopos vadas), kpt. Balys Narbutas (2-osios kuopos vadas), ltn. Jonas Austinskas (bataliono ginklininkas) ir j. ltn. Jurgis Smilgevičius (3-iosios kuopos būrio vadas). 5-ojo bataliono štabo viršininku ir bataliono vado pavaduotoju tapo mjr. J. Jurkūnas⁵⁸⁷. Į batalioną kasdien atvykdavo vis daugiau karininkų, puskarininkų ir eilinių. Savanoriai važiavo į Kauną beveik iš visos Lietuvos: Kretingos, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir kitų verbavimo punktų. Jie pasižadėdavo tarnauti batalione šešis mėnesius. Į batalioną stojo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, patriotiškai nusiteikę eiliniai jaunuoliai. Rugpjūčio 27 d. į batalioną priimti tarnauti kpt. Vincas Mickeliūnas (ūkio viršininkas), kpt. Vaitiekus Steponkus (iždininkas), ltn. Jonas Austinskas (ginklininkas), ltn. Leonas Juodišius (1-osios kuopos būrio vadas), ltn. Stasys Bakšys (2-osios kuopos būrio vadas), j. ltn. Benediktas Dapkus (2-osios kuopos būrio vadas), j. ltn. Jurgis Smilgevičius (3-iosios kuopos būrio vadas)⁵⁸⁸. Rugpjūčio 29 d. į batalioną priimti ltn. Vytautas Milaševičius⁵⁸⁹ ir j. ltn. Povilas Teresas paskirti 3-iosios kuopos būrių vadais. Rugsėjo 1 d. į batalioną priimti 178, rugsėjo 2 d. – 44, rugsėjo

585 L. Juciaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 41483/3.

586 A. Rimkos baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 35765/3.

587 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 235; J. Laucė, *Penktasis savisaugos batalionas*, Vilnius, 1998, p. 9.

588 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 1, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 196.

589 Įsakymas 5-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionui Nr. 2, *ibid.*, b. 3, l. 235.

3 d. – 93, rugsėjo 4 d. – dar 143 savanoriai⁵⁹⁰. Rugsėjo 8 d. žiniomis, batalione tarnavo 15 karininkų (1 majoras, 6 kapitonai, 4 leitenantai, 4 jaunesnieji leitenantai), 3 viršilos, 7 puskarininkiai, 110 jaunesniųjų puskarininkių, 404 grandiniai ir eiliniai, iš viso 524 kariai⁵⁹¹. Rugsėjo 12 d. į batalioną priimti kpt. Silvestras Normontas (žinių karininkas), kpt. A. Ruzgys, ltn. Zigmas Dauskursas (2-osios kuopos vado padėjėjas), j. ltn. Zigmas Budeliūnas (2-osios kuopos būrio vadas)⁵⁹². Bataliono išdininku (vėliau – vado adjutan-tu) paskirtas kpt. A. Ruzgys (vėliau perkeltas į 7-ąjį batalioną).

1941 m. rugsėjo mėn. 5-ojo bataliono vadovybė buvo suformuota. Be jau minėtų pareigūnų, į ją dar įėjo kpt. B. Matulevičius (bataliono tiekimo viršininkas), kpt. V. Steponkus, kpt. Jonas Dauša (3-iosios kuopos vadas)⁵⁹³. Spalio 10 d. į batalioną dar buvo prašoma priimti ltn. Joną Paliulionį (3-iosios kuopos būrio vadu), ltn. Marijoną Petkūną (2-osios kuopos būrio vadu) ir j. ltn. Stasį Butkų (1-osios kuopos būrio vadu)⁵⁹⁴.

Batalionas buvo dislokuotas Šančiuose, buvusiose Lietuvos kariuomenės kareivinėse. Kareiviai saugojo įvairius batalionui priklausančius pastatus (kareivines, arklidę, maisto produktų rūšį, kalvę, pirtį). Sargybiniai privalėjo neprileisti prie saugomų objektų civilių gyventojų ir neturinčių leidimo kareivių, saugoti nuo sunaikinimo valdišką turtą⁵⁹⁵. Vykdyti įvairių užduočių iš Kauno bataliono kariai buvo siunčiami ir į kitas Lietuvos vietas: 6 kariai vyko į Rokiškį pargabenti daiktų, 7 kariai – į Jurbarką konvojuoti sovietinių karo belaisvių⁵⁹⁶.

Bataliono kareiviai buvo aprenkti Lietuvos kariuomenės uniformomis ir ant rankovių nešiojo šilkinius raiščius su vokišku užrašu „Hilfspolizei“ (pagalbinė policija). Laisvu nuo tarnybos laiku kareiviai galėjo skaityti, rašyti, miegoti arba vaikščioti po miestą. Vakarinio patikrinimo nebūdavo. Drausmė batalione nebuvo griežta. Per užsiėmimus kareiviai mokėsi rikiuotės, buvo supažindinami su ginklais. J. ltn. P. Tereso vadovaujamas būrys buvo išsiųstas į Alytų saugoti sovietinių karo belaisvių⁵⁹⁷. 1941 m. lapkričio pabaigoje prie 5-ojo bataliono prijungta ltn. Juozo Vainausko vadovaujama atskiroji transporto kuopa (109 vyrai). Ltn. J. Vainauskas iš pradžių buvo būrio vadas, o 1943 m. tapo 5-ojo bataliono 1-osios kuopos vadu⁵⁹⁸.

590 Ibid., l. 237–246.

591 5-ojo bataliono sudėties žinios (1941 09 08), *ibid.*, ap. 2, b. 5, l. 27.

592 5-ojo bataliono vado 1941 09 12 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 229.

593 5-ojo bataliono 1941 m. rugsėjo mėn. algų mokėjimo sąrašas, *ibid.*, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 6.

594 5-ojo bataliono vado 1941 10 10 raportas Kauno komendantui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 335.

595 J. Laucė, *op. cit.*, p. 11–13.

596 5-ojo bataliono vado 1941 10 11 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 5, l. 152.

597 Įsakymas 5-ajam batalionui Nr. 29 (1941 09 25), *ibid.*, ap. 1, b. 3, l. 263.

598 J. Laucė, *op. cit.*, p. 13, 14; Įsakymas 5-ajam batalionui Nr. 51, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 297–298.

Bataliono veikla Rusijoje. 1941 m. lapkričio mėn. 5-asis batalionas ėmė rengtis kelionei į Rusiją. Apie lapkričio 28 d. trys bataliono kuopos (apie 500 karių) keliolika autobusų iš Kauno per Daugpilį atvyko į Solcus (Novgorodo sr.). Čia lietuviai buvo apginkluoti šautuvais ir rusiškais lengvaisiais kulkosvaidžiais. Solcuose batalionas buvo išsklaidytas. 1-oji kuopa paskirta saugoti šiaurinės Ilmenio ežero pakrantės nuo sovietinių dalinių antpuolių. Nors kuopa pateko į priekines linijas, bet sovietų daliniai stovėjo kitoje Ilmenio ežero pusėje (maždaug už 30 km). Iš dešinės kuopos kaimynai buvo vokiečiai, iš kairės – Ispanijos kariuomenės Mėlynosios divizijos kariai. Vienas kuopos būrys buvo perkeltas į Novgorodą ir perduotas vietos vokiečių komendantūros žinion⁵⁹⁹. 1942 m. sausio mėn. du 1-osios kuopos būriai (vadai J. Vainauskas ir lt. Eduardas Brazys) buvo išsiųsti į Demjanską (Novgorodo sr.) nugabenti į priekines fronto linijas šaudmenų. Jiems vykdant užduotį sovietai pralaužė fronto liniją ir šie lietuviai bataliono 1-osios kuopos būriai kartu su dideliais vokiečių 16-osios armijos daliniais pateko į apsuptį, kurioje išbuvo iki 1942 m. vasaros pradžios. Būdami apsupti, lietuviai būriai saugojo Chmelio kaimą, kurio sovietai nė karto nemėgino pulti. 1942 m. vasaros pradžioje vokiečių kariuomenė pralaužė sovietų apsupties žiedą ir susijungė su pagrindiniais daliniais. Kartu su vokiečiais iš apsupties išsivadavo ir du 5-ojo bataliono 1-osios kuopos būriai. Vokiečių vadovybė įsteigė pasižymėjimo ženklą už Demjansko gynybą – skydą su užrašu „Demjansk“, kuriuo buvo apdovanoti ir apsuptyje buvę 5-ojo bataliono kariai⁶⁰⁰. Vėliau 5-ojo bataliono 1-oji kuopa buvo paskirta į Dedovičius (Pskovo sr.) saugoti geležinkelio linijos ir tiltų tarp Korolkovo ir Platoveco stočių. Dedovičiuose įsikūrė ir bataliono štabas⁶⁰¹.

2-oji bataliono kuopa 1941–1942 m. žiemą saugojo Loknios–Cholmo kelio ruožą tarp Podberezjos ir Juchново. Tą žiemą bataliono kariams teko ištverti nepaprastai stiprius šalčius. Tarp Cholno ir Loknios buvo susidaręs siauras kelių dešimčių kilometrų ilgio koridorius, kurį nuolat puldinėjo sovietai siekdami atkirsti ir sunaikinti jo gynėjus. 1942 m. sausio pabaigoje 2-oji kuopa gavo įsakymą užimti svarbų kaimą, kurį anksčiau nesėkmingai šturavo vokiečių kareivių kuopa. Puolimui vadovavo 2-osios kuopos vadas lt. Jonas Balčiūnas ir j. lt. Vytautas Draugelis. Kuopa sėkmingai įvykdė užduotį. Įnirtingai besipriešinančius raudonarmiečius kuopos kariai išvarė iš kaimo granatomis. Lietuvių nuostoliai buvo nedideli: 4 ar 5 kareiviai žuvo ir 8–10 buvo sužeisti. Sovietų pusėje apie 30 kareivių žuvo, apie 20 buvo sužeista ir apie 10 pasidavė į nelaisvę. Puolimo metu žuvo ir rusų kuopos vadas, keli kaimo gyventojai. Kitą dieną sovietų slidinin-

599 LCVA, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 22–24; J. Vainausko-Vainiaus 1950 07 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19510, l. 20–21.

600 J. Laucė, op. cit., p. 16–18; J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2.

601 J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2; J. Laucė, op. cit., p. 23–24.

kai mėgino atsiimti kaimą, bet 2-osios kuopos kariai juos atmušė. Per kautynes buvo sunkiai sužeistas kuopos vadas lt. J. Balčiūnas, žuvo pora eilinių. Kuopos vadu tapo j. lt. V. Draugelis⁶⁰². Po kurio laiko 2-oji kuopa buvo perkelta į kaimą prie Lovatės. Čia buvo dislokuota ir vokiečių kuopa. Vokiečiams ir lietuviams kartą teko atremti smarkų rusų puolimą. Ypač skaudžiai nukentėjo vokiečių kuopa. 1942 m. pavasarį vokiečiai iš Cholmo pasitraukė Loknios miesto link. Lietuvių bataliono 2-oji kuopa persikėlė į Pažeravicų kaimą, esantį pusiaukelėje tarp Porchovo ir Loknios⁶⁰³.

Labiausiai pasisėkė 5-ojo bataliono 3-iajai kuopai. Ji visą žiemą ramiai praleido saugodama sandėlius ir kitus karinius objektus Lugos rajono Liuboljados (?) miestelyje. Su priešais susiremti neteko⁶⁰⁴.

1942 m. pavasarį daugumai bataliono kareivių baigėsi šešių mėnesių tarnybos laikas ir jie padavė raportus dėl atleidimo iš tarnybos. Bet vokiečių vadovybė, remdamasi privalomosios darbo tarnybos okupuotų Rytų kraštų gyventojams įstatymu, neleido palikti bataliono. Tarnybos laiką buvo žadama įskaityti į darbo stažą⁶⁰⁵.

Gegužės pradžioje visas 5-asis batalionas susirinko dideliame Pažeravicų kaime ir įsikūrė mokyklos pastate. Tuo metu smarkiai pasikeitė bataliono vadovybė. Išvyko bataliono vadas mjr. J. Kriščiūnas ir jo pavaduotojas mjr. J. Jurkūnas. Laikinai batalionui vadovavo kpt. A. Ruzgys.

Netrukus batalione atsirado ryšių karininko pareigos. Pirmuoju jo ryšių karininku tapo SS ir policijos kpt. G. Beyeris. Jo štabe dirbo keli vokiečių policijos pareigūnai, tarp jų – tiekimo viršininkas Eicheris. Susipykęs su naujuoju bataliono vadu kpt. Pranu Počebutu, G. Beyeris po kelių mėnesių buvo iškeltas į kitą lietuvių policijos batalioną, bet po gero pusmečio vėl grąžintas į 5-ąjį. Į kitą tarnybos vietą išsiųstas ir kpt. P. Počebutas⁶⁰⁶.

Nuo 1942 m. vasaros iki 1944 m. pradžios 5-asis batalionas Dedovičių rajone saugojo geležinkelio linijas. Batalionui buvo pavesta dalis strateginio geležinkelio, jungiančio Dno miestą su Novosokolnikų geležinkelio mazgu (abu miestai Pskovo srityje). Šiuo geležinkeliu buvo permetami vokiečių kariuomenės daliniai iš Šiaurės fronto į Pietų frontą ir atvirkščiai.

Palei geležinkelį kas du trys kilometrai buvo įrengti atsparos punktai su keliolikos kareivių įgula. Punktą sudarė keli bunkeriai, sutvirtinti keliomis rąstų eilėmis ir storu žemės sluoksniu. Bunkerius juosė spygliuotos vielos užtvaros. Kiekviename punkte buvo po lengvąjį arba sunkųjį kulkosvaidį⁶⁰⁷. Atsparos punktai buvo pajėgūs atremti

602 J. Vainausko 1960 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 2 a. p.

603 J. Laucė, op. cit., p. 29–31.

604 Ibid., p. 31–34.

605 P. Ambraziūno 1950 12 19 tardymo protokolas, ibid., l. 127–128, 129–133.

606 J. Laucė, op. cit., p. 34.

607 Ibid., p. 35–38.

5-ojo lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Juozas Kriščiūnas
(LKKAS)

gausesnių priešo jėgų antpuolius. Bataliono kareiviams teko susidurti su sovietiniais partizanais – jie vis dažniau sprogdino geležinkelį, puldinėjo jį saugančius vokiečių ir lietuvių karius.

1942 m. rugpjūčio 26 d. duomenimis, 5-ajame batalione tarnavo 13 karininkų, 93 puskarininkiai ir 210 eilinių. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu batalione tarnavęs kpt. A. Ruzgys buvo perkeltas į 12-ąjį batalioną ir tapo jo vadu⁶⁰⁸.

Antrojoje 1942 m. pusėje 1-osios kuopos vadu tapo j. ltn. J. Vainauskas (šias pareigas ėjo iki batalioną išformuojant), 2-osios kuopos vadu – j. ltn. Norbertas Jokūbauskas (vadovavo iki batalionas buvo nuginkluotas), 3-iajai kuopai iki 1944 m. vadovavo vyr. ltn. Jonas Vaičaitis⁶⁰⁹.

1942 m. lapkričio mėn. 5-ojo bataliono vadas parašė raportą vokiečių armijos užnugario srities Nr. 584 komendantui dėl lietuvių batalionų kariams daromų skriaudų ir išdėstė lietuvių karių prašymus:

„1. Ištesėti duotą pasižadėjimą dėl ištarnauto laiko ir bendrai šią tarnybą sutvarkyti, išleidžiant atitinkamą įstatymą.

2. Suteikti lietuviui kareivio teises tarptautine prasme ir neslėpti jo čia buvimą.

3. Įstatymo keliu suteikti mums pilnas kareivio teises, kokias turi kitų laisvų Europos tautų savanoriai, dalyvaujantieji šiame kare.

<...>

6. Paskirti visiems Lietuvos batalionams bendrą vadą. Išimti lietuvių fronto batalionus iš Tvarkos Policijos Vado Lietuvoje priklausomybės ir priskirti tiesioginiai artimiausiam kariniam viršininkui.

608 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas dėl karininkų perkėlimų ir atleidimų, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

609 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 48.

<...>

8. Pakeisti batalioną su bet kuriuo tėvynėje esančiu batalionu bent dviejų mėnesių laikui.

9. Pakelti kareivio atlyginimą iki 200 RM mėnesiui.

10. Duoti priesaikai tinkamą ir garbingą formulę.

11. Suteikti teisę užsitarnauti karinius ordinus ir ženklus, kaip kad tokius turi kitų tautų savanoriai.

12. Įvesti tinkamą ir garbingą uniformą, kaip ir kitiems savanoriams, ir tiktai pilną uniformą, bet ne dalinę.

13. Leisti ant rankovių nešioti tautines spalvas.

14. Uždrausti žemesniems viršininkams negarbingai elgtis su lietuviais ir juos nežeminti vietos civilių gyventojų akyse.

15. Suteikti lietuviui karininkui tinkamas teises, uniformą ir iki reikiamo lygio pakelti jo autoritetą.

16. Daugiau pasitikėti lietuviu karininku, panaikinti neaprežtą ryšių karininko kompetenciją. Neleisti jam kištis į bataliono vadovavimą ir jo pareigas aprėžti tik ryšių karininko pareigomis ir kompetencija, kiek tas liečia lietuvių santykius su vokiškomis įstaigomis.

<...>

19. Paaikinti kariams, ką jie gaus N. Europoje už šią tarnybą.

20. Išimti iš priklausomybės policijai ir priskirti kariuomenės viršininkams tiesioginiai.⁶¹⁰

Nors 5-ojo lietuvių policijos bataliono vadovybė dėjo pastangų, batalionas ir toliau liko tarnauti Rusijoje. Jo tarnyba čia 1942 m. buvo gana sėkminga. Nors kai kuriems bataliono padaliniais teko būti apsuptyje ir priekinėse kovos linijose, lietuvių nuostoliai buvo gana menki: žuvo mažiau nei 10 kareivių, po keliolika kareivių sužeista ir dezertyravo⁶¹¹.

1943 m. labai suaktyvėjo vadinamasis bėgių karas. Raudonieji partizanai dažnai sprogdindavo geležinkelį ir lietuvių bataliono saugomame ruože. Būdavo, kad jie užpuldavo ir geležinkelio sargybinius, nors atsparos punktus pulti vengė. Tais metais bataliono 1-osios kuopos kareiviai Platoveco–Minkovo atkarpoje kelis kartus susidūrė su partizanais, bet didesnių kautynių neįvyko. Tuo laikotarpiu sovietiniai partizanai nušovė 2 šios kuopos kareivius⁶¹².

Iki 1943 m. vidurio 5-ojo bataliono kariai nešiojo lietuviškas uniformas, o tų metų vasarą buvo perrengti vokiečių kariuomenės uniformomis su skiriamaisiais ženklais⁶¹³.

610 J. Laucė, op. cit., p. 43; 5-ojo bataliono vado raportas 584-osios vokiečių armijos užnugario srities komendantui (1942 m. lapkritis), LCVA, f. R-739, ap. 1, b. 2, l. 22–23.

611 J. Laucė, op. cit., p. 42–43.

612 J. Vainausko 1960 02 09 ir 1960 03 07 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 2, l. 3, 8, 9.

613 J. Vainausko 1950 06 02 tardymo protokolas, ibid., b. P-19510, l. 30.

1943 m. rugpjūčio mėn. 5-ojo bataliono vadu paskirtas kpt. (vėliau – mjr.) P. Ambraziūnas vadovavo iki pat bataliono veiklos pabaigos⁶¹⁴. Bataliono vado adjutantu ir raštinės viršininku paskirtas vyr. ltn. Juozas Rimkevičius šias pareigas ėjo iki 1944 m. vasaros.

1943–1944 m. žiemą 5-ajame batalione buvo suformuotas specialusis kovos su raudonaisiais partizanais būrys – jagdkomanda. 35 kareivių būrys buvo dislokuotas Belozarevo kaime (1 km už Dedovičių), jam vadovavo ltn. E. Brazys. Gerai ginkluota ir aprūpinta slidėmis jagdkomanda nieko reikšmingesnio nenuveikė ir greitai buvo išformuota⁶¹⁵.

Nors Rusijoje 5-ojo bataliono kariai ėjo sargybą aktyvių partizanų veiksmų rajonuose, bet patirti nuostoliai buvo nedideli. 1943 m. žuvo mažiau nei 10 bataliono karių, sužeistųjų ir dezertyrų skaičius nežinomas. Praretėjusias eiles batalionas papildė lietuviais, tarnavusiais įvairiuose vokiečių daliniuose pagalbiniais darbininkais (vežikais, krovikais, virėjais ir pan.)⁶¹⁶.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. pradžioje sovietų kariuomenė pralaužė Leningrado blokadą ir pradėjo stumti vermachtą į vakarus Pabaltijo link. Kartu su vokiečių kariuomene traukėsi ir 5-asis batalionas. Maždaug tų metų vasarį bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas gavo įsakymą judėti Daugpilio kryptimi. Batalionas traukėsi kelias savaites ir kovo mėn. pasiekė Švenčionėlius. Čia vokiečių karinė vadovybė leido lietuviams mėnesį pailsėti. Vietos gyventojai bataliono kariams suruošė gausias vaišes. Paskui bataliono štabas su 1-ąja ir 2-ąja kuopomis apsistojo Antalieptėje, o 3-ioji kuopa – Daugailiuose. Batalionas tęsė karinius mokymus, buvo papildytas naujokais ir apginkluotas naujais prancūziškais ginklais⁶¹⁷.

1944 m. gegužės pradžioje 5-asis batalionas gavo įsakymą vykti į Ostrovo rajoną (Pskovo sr.) saugoti geležinkelių. Kariai iš Švenčionėlių traukiniu išvyko į paskirties vietą. Netoli Idricos stoties traukiniui užvažiavus ant minos žuvo psk. Tolusis. Pakeliui į paskirties vietą batalionas Opočkos (Pskovo sr.) rajone dalyvavo didelėje operacijoje prieš sovietinius partizanus, bet su jais nesusidūrė, nes partizanams pavyko naktį per pelkes ištrūkti iš apsupties⁶¹⁸.

Birželio mėn. sovietų kariuomenei pralaužus fronto liniją 5-asis batalionas ėmė trauktis į Latviją Rygos kryptimi. Po kelių dienų žygio lietuviai per Rėzeknę pasiekė

614 J. Laucė, op. cit., p. 39.

615 Z. Grincevičiaus 1951 08 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19479/3, l. 83–85; J. Laucė, op. cit., p. 44.

616 J. Laucė, op. cit., p. 44–45.

617 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214; J. Laucė, op. cit., p. 46–47.

618 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214–214 a. p.; J. Laucė, op. cit., p. 47–48.

5-ojo lietuvių policijos bataliono štabo tiekimo viršininkas kpt. Balys Matulevičius (LCVA)

5-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos vadas kpt. Jonas Aleksa (LKKAS)

5-ojo lietuvių policijos bataliono 2-osios kuopos vadas kpt. Balys Narbutas (LKKAS)

Rygą ir toliau žygiavo Liepojos link. Liepos pabaigoje buvo gautas vokiečių karinės vadovybės įsakymas perimti Baltijos jūros pakrantės ruožo tarp Ventspilio ir Paviluostos apsaugą. Bataliono kariai dar mėgino prasiveržti į Lietuvą ir žygiavo Sedos kryptimi, bet sovietų kariuomenės buvo atkirsti ir pateko į Kuršo apsuptį. Tada batalionas grįžo į Liepoją ir iš ten nuvyko į paskirtąjį pakrantės apsaugos barą prie Paviluostos. Lietuvių saugomame apie 20 km ilgio pajūrio ruože (Ventspilio kryptimi) tebuvo viena pakrančių apsaugos baterija. Kariai įsikūrė jau anksčiau įrengtuose atsparos punktuose ir bunkeriuose. Bataliono sargyboms buvo pavesta stebėti jūros akvatoriją ir pasirodžius prieš laivams pranešti vadovybei. Sargybiniai privalėjo neleisti jokiems valtims ir laivams keltis į krantą arba išplaukti į jūrą⁶¹⁹.

Pakrantės apsaugos tarnyba buvo gana rami. Lietuvių saugomame ruože priešas nebandė išlaipinti desanto, nebuvo ir aviacijos antpuolių. Vis dėlto ir šiuo laikotarpiu būta aukų. Viename kaime bolševikų partizanai iš pasalų nušovė būrio vadą ltn. E. Brazi⁶²⁰.

1944 m. pabaigoje, maždaug gruodžio mėn., vokiečiai netikėtai 5-ąjį batalioną nuginklavo⁶²¹ (kai kurių buvusių karių liudijimu, tai įvyko 1945 m. pradžioje – vasario ar kovo mėn.). Kariai buvo išrikiuoti Paviluostoje. Pakrantės apsaugos vadas plk. Kohlīs perskaitė įsakymą dėl bataliono nuginklavimo ir kaltininkų nubaudimo. Priežastis iš-

619 P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 214 a. p.; J. Laucė, op. cit., p. 50–53.

620 Laucė, op. cit., p. 55.

621 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 54; A. Luniaus 1960 10 25 tardymo protokolas, ibid., ap. 8, b. 158, l. 234.

formuoti batalioną buvo ta, kad lietuvių sargybiniai leisdavo civiliams latviams kateriais bėgti į Švediją (Gotlando salą). (Latviai, kuriems su lietuvių karių pagalba pavyko tai padaryti, vėliau bataliono karius prisiminė geru žodžiu. Valentinėos Lasmanės sudarytoje knygoje „Per jūrą 1944–1945 m.“ rašoma: „Apsaugos viršininkas buvo viršila Macijauskas – ramus, rimtas vyras. <...> Jis į Švediją vykti nenorėjo, bet pas juos slėpėsi vokiečių pašautas lietuvių laivo kapitonas Rimeikas [pavardė tikriausiai užrašyta netiksliai. – *Aut. past.*]. Jį reikėjo išgabenti į Švediją. Taip pat reikėjo paimti į valtis tuos lietuvius, kurie norėjo vykti į Švediją. Rimeiką išplukdė jau lapkričio 10 d. Tuo metu gimusią broliškų tautų draugystę vėliau palaikė ūkininkas Alfredas Bečas (Alfreds Bečss), kurio tėvas buvo lietuvis, taigi ir Alfredas kalbėjo lietuviškai. 1945 m. Stokholme susitikęs su telegrafistu Hercogu Jekabu, kuris buvo valtimi atvykęs į Švediją kovo 6 d., Vilnis sužinojo, kad keli lietuviai iš kranto apsaugos taip pat pasitraukė į Švediją, o viršila Macijauskas vokiečių buvo sušaudytas.⁶²²) Vokiečiai suėmė apie dvidešimt I-osios kuopos kareivių. Tardymas truko kelias dienas. Vokiečių karo lauko teismas mirties bausme nuteisė 7 bataliono karius: vrš. Macijauską, grnd. Sendrių, eilinius Salicką, Joną Bašinską, Krausą ir kitus (pavardės nežinomos). Dar 11 karių nuteista išsiųsti į lagerį⁶²³.

Po kelių dienų teismo nuosprendis įvykdytas. Egzekucija vyko už Paviluostos miestelio. Pasmerktieji sušaudyti išrikiuoto bataliono akivaizdoje. Sušaudymui vadovavo lt. Bratėnas. Šaudė atrinkti I-osios kuopos kareiviai. Jiems buvo pagrasinta, kad jei nešaudys, bus išsiųsti į drausmės lagerius. Egzekuciją stebėjo vokiečių karininkas. Paskutinis buvo sušaudytas vrš. Macijauskas⁶²⁴. Įvykdžius bausmę paskelbtas įsakymas, išformuoto bataliono karius perkeliantis į kitus dalinius. Didesnioji 5-ojo bataliono dalis perkelta į 256-ąją lietuvių policijos batalioną (jo vadu paskirtas mjr. P. Ambraziūnas), kiti – į 13-ąją⁶²⁵. Taip tragiškai baigėsi 5-ojo lietuvių policijos bataliono istorija.

Išvados. 1941 m. rugsėji–lapkritį suformuotas ir apmokytas Kaune, 5-asis batalionas 1941 m. gruodį–1944 m. pradžioje tarnavo Rusijos Pskovo ir Novgorodo srityse, 1944 m. pavasarį–rudenį – Lietuvoje ir Latvijoje.

Visą tarnybos laiką batalionas vykdė apsaugos funkcijas – saugojo geležinkelius, kitus karinius objektus ir Baltijos jūros pakrantę. Nors kai kurie jo būriai stovėjo pirmosiose fronto linijose, buvo patekę į apsuptį, kovėsi su sovietiniais partizanais, bataliono patirti nuostoliai buvo nedideli: žuvo kelios dešimtys kareivių, dar keliasdešimt buvo sužeista arba dezertyravo. Priešingai nei kai kurie kiti lietuvių policijos batalionai, 5-asis batalionas nepadarė jokių karo nusikaltimų ir nebuvo įtrauktas į žydų ar kitų tautybių civilių gyventojų žudynes.

622 *Pari jurai 1944./45. g.*, Stockholm, 1993, p. 96.

623 A. Luniaus 1960 01 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46360/3, t. 1, l. 96–97; P. Ambraziūno 1960 02 02 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 213–214; J. Laucė, *op. cit.*, p. 59.

624 J. Laucė, *op. cit.*, p. 60–63.

625 *Ibid.*, p. 63.

Batalionas išformuotas labai skausmingai: 7 kariai vokiečių karo lauko teismo sprendimu buvo sušaudyti, 11 įkalinta lageriuose ir kalėjimuose, kiti perkelti į 13-ąją ir 256-ąją batalionus. Prieš jokią kitą lietuvių policijos batalioną naciai nesigriebė tokių drastiškų priemonių.

8-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 6-ąją lietuvių policijos batalioną Kauno apygardos štabas pradėjo formuoti 1941 m. lapkričio 11 d. Jo vadu paskirtas mjr. J. Jurkūnas⁶²⁶. Į batalioną savanoriais stjo jaunuoliai iš įvairių Lietuvos miestų – Šiaulių, Panevėžio, Rokiškio ir kt. Buvęs bataliono kareivis Petras Bitaitis paliudijo, kad vieną 1941 m. pabaigos dieną jis iš Šiaulių atvyko į Kauną ir stjo tarnauti į batalioną. Tą dieną jį užsirašė apie 80 jaunuolių⁶²⁷. Gruodžio 10 d. viena šio bataliono kuopų (5 karininkai, 146 puskarininkiai ir kareiviai) buvo perduota vermachto žinion ir išvyko iš Lietuvos⁶²⁸.

1942 m. vasario 15 d. įsigaliojo nauja Kauno apygardos batalionų numeracija: buvęs 6-asis apsaugos batalionas gavo 8-ąją numerį. Jam dar priskirtos Jonavos, Alytaus ir Vilkaviškio kuopos. Bataliono vadu liko mjr. J. Jurkūnas⁶²⁹. 1941 m. sausio mėn. į 8-ąją batalioną buvo perkelta apie 50 Rokiškio savisaugos dalinio (kuopos) karių. Batalionas buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse⁶³⁰. Kaune kariai buvo kariškai mokomi.

Bataliono tarnyba Ukrainoje. 1942 m. pavasarį (kovo–balandžio mėn.) 7-asis, 8-asis ir 11-asis Kauno apygardos ir 4-asis Vilniaus apygardos batalionai išsiųsti į Ukrainą. Trys iš jų buvo panaudoti tiesiamo strateginio kelio Vinicos–Umanės–Kirovogrado atkarpos apsaugai. 8-ojo bataliono užduotis buvo saugoti karo belaisvius ir civilius gyventojus, naudojamus strateginio kelio statybai Litino–Vinicos–Umanės ruože. Kiekviena kuopa buvo išskirstyta į smulkesnes grupes pagal karo belaisvių ir civilių gyventojų stovyklų, išdėstytų palei tiesiamą kelią, skaičių kuopai skirtame 80–100 km ruože. Buvusio bataliono kareivio Augustino Meškausko liudijimu, 8-asis batalionas iš Kauno į Ukrainą važiavo traukiniu iki Kirovogrado miesto. Ten batalionas atvyko 1942 m. balandžio 7 ar 8 d.

626 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 308–309.

627 P. Bitaičio 1949 05 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688/3, t. 1, l. 24 a. p.

628 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 6 (1941 12 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 306–307.

629 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

630 P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688/3, t. 1, l. 151 a. p.

6(8)-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Juozas Jurkūnas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Juozas Butėnas (VDKM)

4-oji bataliono kuopa (vadas ltn. Juozas Maceina) ir štabas buvo palikti Kirovograde ir apsislojo netoli geležinkelio stoties. Kuopos kareiviai gavo užduotį saugoti greitkelio tiesėjus. Darbininkus į darbą atvarydavo vietos policininkai, o lietuviai saugodavo juos darbo metu. Pasibaigus darbo dienai, vietos policininkai vėl ateidavo pasiimti darbininkų. Ši tarnyba truko apie devynis mėnesius, kol buvo nutiesta kelio atkarpa iki Aleksandrijos miesto (120–150 km nuo Kirovogrado). Tada 4-oji kuopa buvo perkelta prie medienos paruošos karinių objektų statybai darbų. Kuopos kareiviai čia irgi saugojo dirbančius vietos valstiečius, į darbą pristatomus kaimų seniūnų. Tarnyba truko apie aštuonis mėnesius, paskui 4-oji bataliono kuopa vėl grąžinta į Kirovogradą⁶³¹.

3-oji bataliono kuopa (vadas kpt. Juozas Butėnas), išskaidyta mažomis grupelėmis, Kirovogrado apylinkėse saugojo kelius ir šaudmenų sandėlius⁶³². Kiti bataliono padaliniai saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklas Kirovograde, Novoukrainkoje (Kirovogrado sr.) ir kitur.

Novoukrainkoje ilgą laiką (1942–1943 m.) dislokavosi 2-oji bataliono kuopa, kuriai vadovavo ltn. Alfonsas Šernas ir j. ltn. Petras Petrušaitis⁶³³. Ltn. Petro Bulotos vadovaujamos kuopos štabas buvo įsikūręs Aleksandrivkos mieste. Vienas šios kuopos būrys (vadas psk. Vladas Durasevičius), apsislojęs Pavlivkos kaime, prižiūrėjo greitkelio atkarpoje Kremenčiugas–Umanė dirbančius darbininkus⁶³⁴.

631 A. Meškausko 1949 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17055/3, l. 12–13 a. p.; V. Durasevičiaus 1945 07 26 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44808/3, l. 14 a. p.

632 P. Bitaičio 1949 05 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 24 a. p.–25.

633 V. Durasevičiaus 1945 07 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44808/3, l. 10.

634 V. Durasevičiaus 1945 07 26 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 15.

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs
kpt. Pranas Počebutas (LCVA)

1943 m. dalis 8-ojo bataliono buvo perkelta į Brovarų miestą netoli Kijevo. Čia lietuvių kariai saugojo gyventojus, atvartus kasti prieštankinių griovių, taip pat geležinkelius ir geležinkelio tiltus⁶³⁵. Tų metų sausio mėn. vokiečių vadovybės įsakymu atrinkti apie šimtas bataliono kareivių buvo išsiųsti į Vieną. Čia lietuviai apie pusę metų mokėsi ugniagesybos, o pasibaigus mokymams grąžinti tarnauti į Kauną⁶³⁶.

Didžioji 8-ojo bataliono dalis buvo dislokuota Umanėje ir jos apylinkėse⁶³⁷. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, batalione tarnavo 15 karininkų, 52 puskarininkiai ir 416 kareivių⁶³⁸. 3-ioji bataliono kuopa, taip pat išmėtyta nedidelėmis grupėmis po įvairius Umanės apylinkių kaimus, saugojo kelio darbus dirbančius ukrainiečius⁶³⁹.

8-ojo bataliono kariai dėvėjo lietuviškas uniformas, kol 1943 m. buvo pervilkti vokiečių žandarmerijos uniformomis. Tarnaudami Umanėje, lietuvių kariai davė priešaišką ištikimai tarnauti Trečiajam reichui. Apie 15 bataliono 3-iosios kuopos kareivių buvo pasiūsta į Hrodzėvės miestelį ir apsisotojo vietos mokykloje. Čia lietuviai taip pat saugojo remontuojančius kelią vietos gyventojus⁶⁴⁰.

1943 m. sausio mėn. 8-ojo bataliono štabas ir dvi jo kuopos buvo perkeltos į „Šiaurės“ armijų grupės 4-ąją tranzitinę stovyklą, kur saugojo belaisvius. Gegužės mėn. dalis bataliono dislokavosi Pokrovskos kaime netoli Umanės. Čia kareiviai taip pat saugojo kelio darbininkus. Tais pat metais batalionas (neaišku, ar visas) buvo pasiūstas į Godno

635 P. Dvelio 1948 06 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 36332/3, l. 12–13.

636 A. Meškausko 1949 11 28 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17055/3, l. 14.

637 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

638 Lietuvių policijos batalionų dislokavimo schema (1942 08 26), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

639 P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47688, t. 1, l. 152–152 a. p.

640 V. Kilbausko tardymo protokolas (be datos), *ibid.*, b. P-16970, l. 35–35 a. p.

miestą, esantį apie 30 km nuo Kremenčiugo, kur kariai buvo kariškai mokomi. Maždaug po trijų mėnesių, lapkričio pradžioje, batalionas išvyko į Gaisino miestą (Vinicos sr.). Čia gauta užduotis saugoti kolūkius ir kaimus nuo sovietinių partizanų. 3-ioji bataliono kuopa buvo perkelta į Kijevo priemiestį Darnicą ir čia saugojo stovyklą, kurioje buvo laikomi nusižengę vermachto kareiviai. 1943 m. vasarą netoli Kijevo buvo dislokuota ir 2-oji bataliono kuopa. Rugsėjo pabaigoje visas 8-asis batalionas buvo sutelktas Gaisine ir apie mėnesį poilsavo, o vėliau saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, dirbančius karo belaisvius ir tiltą.

Apie bataliono patirtus nuostolius žinių išliko labai mažai. 1943 m. vasarą kovose su bolševikais žuvo eiliniai Pranas Počinkus ir Adolfas Paberžis⁶⁴¹.

Bataliono išformavimas. Istorikas P. Stankeras tvirtina, kad 8-asis batalionas buvo išformuotas 1943 m. lapkričio 20 d.⁶⁴² Bet kai kurių buvusių bataliono kareivių parodymai liudija, kad 1944 m. sausio mėn. batalionas (neaišku, ar visas, ar tik atskiri jo padaliniai) buvo perkeltas į Lvovo apylinkes, kur dalis jo kareivių tarnavo iki kovo mėn.⁶⁴³

9-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 9-asis lietuvių policijos batalionas suformuotas iš atskirų transporto, technikos, statybos kuopų, autokuopos, reprezentacinės kuopos, kavalerijos būrio ir orkestro⁶⁴⁴. 1941 m. lapkričio 3 d. įsakyme Kauno apygardos savisaugos daliniams nurodyta, kad Kauno apygardai, be kitų dalinių, yra pavaldžios ir atskirosios transporto, technikos ir statybos kuopos bei pusė autokuopos⁶⁴⁵. Pirmu laikiniuju bataliono vadu tapo kpt. Mikas Slyvėnas-Slyvauskas (vadovavo iki 1942 m. birželio 3 d.).

Technikos kuopa. Technikos kuopą 1941 m. lapkričio–1942 m. sausio mėn. suformavo M. Slyvėnas-Slyvauskas, kuris įstojo į batalioną 1941 m. rudenį mjr. S. Kviecinsko kvietimu. Technikos (arba techninės pagalbos) kuopa buvo sudaryta daugiausia iš 250-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių. Iš pradžių vyrai ginklų neturėjo ir dirbo įvairius ūkio, techninius darbus (remontavo butus, gabeno baldus į vokiečių policijos karininkų butus, kariniuose sandėliuose rūšiavo šaudmenis, minas ir t. t.).

641 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 08 03 įsakymas, LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 31.

642 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131; A. Mikalausko 1948 12 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37101/3, t. 1, l. 92–93; P. Juškos 1944 10 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 1365/3, l. 18 a. p.; P. Pilkausko 1949 05 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688, t. 1, l. 152 a. p.

643 A. Mikalausko 1948 12 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 37101/3, t. 1, l. 93.

644 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

645 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 3 (1941 11 03), *ibid.*, b. 3, l. 111.

9-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Mykolas Slyvėnas su žmona (LKKAS)

Kuopą apginklavus šautuvais, jos kareiviai saugojo geležinkelius, Garliavos geležinkelio tiltą, kelius ir kitus objektus⁶⁴⁶. 1942 m. birželio pabaigoje laikinai vadovauti technikos kuopai paskirtas j. ltn. J. Ramanauskas⁶⁴⁷. Rugsėjo pirmojoje pusėje kuopa (2 karininkai ir 90 kareivių) buvo komandiruotėje Latvijoje. Grįžusi apsistojo Kaune, Seimo g. 2⁶⁴⁸.

1942 m. rugpjūčio mėn. 9-ąjį batalioną sudarė 28 karininkai, 163 puskarininkiai ir 356 eiliniai. 1943 m. kovo 19 d. žiniomis, jame tarnavo 31 karininkas, bataliono vadas buvo mjr. Vaclovas Narbutas. Bataliono štabas ir kareivinės buvo įsikūrę Kaune, Šančiuose, kai kurie bataliono padaliniai įvairiu metu dislokavosi Jonavoje, Vilkaviškyje ir kitose Lietuvos vietose⁶⁴⁹. 9-ojo bataliono kariai ant kairės rankos nešiojo skydo formos antsiuvus su Lietuvos vėliavos spalvomis⁶⁵⁰. 4-oji bataliono kuopa (vadas kpt. Albertas Malskaitis) saugojo geležinkelio atkarpą Vilkaviškis–Kybartai–Pilviškiai. Kuopos štabas

646 M. Slyvėno 1945 04 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-8249, l. 13 a. p.–14.

647 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 86.

648 Įsakymas LSD Nr. 52 (1942 09 16), *ibid.*, l. 40.

649 LSSR KGB pažyma apie 9-ąjį lietuvių policijos batalioną (be datos), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35094/3, nenumeruotas.

650 L. Montvilo 1947 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 43075/3, l. 15.

buvo įsikūręs Vilkaviškyje. Kuopos kareiviai taip pat patruliavo mieste ir saugojo kalėjimą⁶⁵¹. Iš buvusių bataliono karių parodymų sovietų saugumui matyti, kad dauguma jų dirbo įvairius remonto darbus, saugojo svarbius karinius ir ūkinius objektus (pvz., Aleksoto tiltą per Nemuną). Bataliono kareiviai gaudavo 150–200 RM mėnesinį atlyginimą⁶⁵². Bataliono ryšių karininkas buvo policijos sekretorius Rehbeinas⁶⁵³.

Autokuopa. Šio 9-ojo lietuvių policijos bataliono padalinio vadas iš pradžių buvo pavaldus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadui, o nuo 1941 m. rugsėjo 20 d. – lietuviui Kauno komendantui. Rugsėjo 19 d. autokuopos vado įsakymu kuopos vado padėjėju (pavaduotoju) buvo paskirtas kpt. Bronius Armonas, ūkio viršininku – ltn. Albinas Repšys, raštvedžiu – j. ltn. Stasys Briedikis, 1-ojo būrio vadu – j. ltn. Vincas Mažeika, 2-ojo būrio vadu – j. ltn. J. Ramanauskas⁶⁵⁴.

Remiantis išlikusiais įsakymais Kauno apygardos policijos batalionams iš dalies galima atkurti ir Kaune įsikūrusios autokuopos istoriją. 1941 m. rugsėjo 22 d. kuopos vado kpt. Dionizo Meižio įsakyme rašoma, kad kuopą sudaro štabas (4 kareiviai), 1-asis (43 kareiviai) ir 2-asis (39 kareiviai) transporto būriai, remonto būrys (27 kareiviai) ir ūkio būrys (18 kareivių)⁶⁵⁵. Tų metų rudenį autokuopos kariai Kaune aptarnavo (vežiojo įvairius krovinius) vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną ir kitas vokiečių policijos įstaigas⁶⁵⁶.

1941 m. rugsėjo pradžioje autokuopa dislokavosi Žaliakalnyje ir dar tik rengėsi kareivines, virtuvę ir valgyklą, nes gavo labai prastas patalpas įsikurti. Buvo statomas garažas, nes visi automobiliai tuo metu stovėjo lauke. 4–5 mln. rb vertės kuopos turtas buvo didesnis už bet kurio pėstininkų bataliono⁶⁵⁷. Autokuopos karininkai, viršilos ir puskarininkiai gyveno privačiuose butuose netoli tarnybos vietos. Iš vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio įsakymo matyti, kad nuo gruodžio mėn. autokuopos štabas (vadas kpt. B. Armonas), transporto būrys (vadas j. ltn. J. Ramanauskas), remonto būrys (vadas vyr. mechanikas Bronius Šimukonis) ir ūkio būrys (vadas psk. Karolis Tamoševičius) buvo perkeltas vokiečių apsaugos policijos vado mjr. Buengerio žinion⁶⁵⁸.

Anot buvusio autokuopos vado pavaduotojo kpt. B. Armono, autokuopos kariai daugiausia remontuodavo sugedusią karinę techniką – automobilius ir motociklus. Iki

651 V. Tiškevičiaus 1944 09 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45482/3, l. 14.

652 V. Valkanausko 1950 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46435/3, l. 97.

653 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

654 1941 09 19 įsakymas Nr. 1 autokuopai, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 1 a.

655 1941 09 22 įsakymas Nr. 3 autokuopai, *ibid.*, l. 3–4.

656 1941 11 15 įsakymas Nr. 49 autokuopai, *ibid.*, l. 196.

657 Autokuopos vado 1941 09 09 raštas organizacijos skyriaus viršininkui, *ibid.*, b. 18, l. 266.

658 1941 12 02 įsakymas Nr. 63 autokuopai, *ibid.*, b. 3, l. 213–216.

uvo įsikūręs Vilkaviškyje. Kuopos kareiviai taip pat patruliavo mieste ir saugojo kalėmą⁶⁵¹. Iš buvusių bataliono karių parodymų sovietų saugumui matyti, kad dauguma jų dirbo įvairius remonto darbus, saugojo svarbius karinius ir ūkinius objektus (pvz., Jeksoto tiltą per Nemuną). Bataliono kareiviai gaudavo 150–200 RM mėnesinį atlygimą⁶⁵². Bataliono ryšių karininkas buvo policijos sekretorius Rehbeinas⁶⁵³.

Autokuopa. Šio 9-ojo lietuvių policijos bataliono padalinio vadas iš pradžių buvo avaldus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadui, o nuo 1941 m. rugsėjo 20 d. – lietuviui Kauno komendantui. Rugsėjo 19 d. autokuopos vado įsakymu kuopos vado padėjėjas (pavadootoju) buvo paskirtas kpt. Bronius Armonas, ūkio viršininku – ltn. Albinas epšys, raštvedžiu – j. ltn. Stasys Briedikis, 1-ojo būrio vadu – j. ltn. Vincas Mažeika, 2-ojo būrio vadu – j. ltn. J. Ramanauskas⁶⁵⁴.

Remiantis išlikusiais įsakymais Kauno apygardos policijos batalionams iš dalies galima atkurti ir Kaune įsikūrusios autokuopos istoriją. 1941 m. rugsėjo 22 d. kuopos vado kpt. Dionizo Meižio įsakyme rašoma, kad kuopą sudaro štabas (4 kareiviai), 1-asis būrys (13 kareiviai) ir 2-asis (39 kareiviai) transporto būriai, remonto būrys (27 kareiviai) ir ūkio būrys (18 kareivių)⁶⁵⁵. Tų metų rudenį autokuopos kariai Kaune aptarnavo (vežė) įvairius krovinius) vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną ir kitas vokiečių policijos įstaigas⁶⁵⁶.

1941 m. rugsėjo pradžioje autokuopa dislokavosi Žaliakalnyje ir dar tik rengėsi kareivines, virtuvę ir valgyklą, nes gavo labai prastas patalpas įsikurti. Buvo statomas garažas, nes visi automobiliai tuo metu stovėjo lauke. 4–5 mln. rb vertės kuopos turtas buvo didesnis už bet kurio pėstininkų bataliono⁶⁵⁷. Autokuopos karininkai, viršilos ir uskarininkiai gyveno privačiuose butuose netoli tarnybos vietos. Iš vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio įsakymo matyti, kad nuo gruodžio mėn. autokuopos štabas (vadas kpt. B. Armonas), transporto būrys (vadas j. ltn. J. Ramanauskas), remonto būrys (vadas vyr. mechanikas Bronius Šimukonis) ir ūkio būrys (vadas psk. Karolis Tamoševičius) buvo perkeltas vokiečių apsaugos policijos vado mjr. uengerio žinion⁶⁵⁸.

Anot buvusio autokuopos vado pavadootojo kpt. B. Armono, autokuopos kariai daugiausia remontuodavo sugedusią karinę techniką – automobilius ir motociklus. Iki

651 V. Tiškevičiaus 1944 09 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45482/3, l. 14.

652 V. Valkanausko 1950 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46435/3, l. 97.

653 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

654 1941 09 19 įsakymas Nr. 1 autokuopai, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 1 a.

655 1941 09 22 įsakymas Nr. 3 autokuopai, *ibid.*, l. 3–4.

656 1941 11 15 įsakymas Nr. 49 autokuopai, *ibid.*, l. 196.

657 Autokuopos vado 1941 09 09 raštas organizacijos skyriaus viršininkui, *ibid.*, b. 18, l. 266.

658 1941 12 02 įsakymas Nr. 63 autokuopai, *ibid.*, b. 3, l. 213–216.

kuopą įtraukiant į 9-ąją batalioną, jos vyrai ginklų neturėjo⁶⁵⁹. 1941 m. spalio pradžioje autokuopai priklausė 26 sunkvežimiai, iš kurių 12 buvo remontuoti. Tai gana didelis skaičius, nes normatyvai leido remontuoti tik 5 proc. eksploatuojamų automobilių. Autokuopa negavo nė vieno veikiančio ir tinkamo naudoti sunkvežimio – beveik visi jie buvo palikti bėgančių bolševikų, surankioti iš griovių ir miškų, sugadinti ir apiplėšti. Iš 2–3 trofėjinių sunkvežimių po remonto išeidavo vienas važiuojantis⁶⁶⁰. Raporte Kauno karo komendantui autokuopos vadas kpt. D. Meižys atskleidė ir kitas problemas: „Dėl kuopoje esamo personalo, kaip šoferių, taip ir remonto būryje mechanikų ir kitų specialistų, turiu pažymėti, kad bent 70–80 proc. yra kilę iš Kauno, t. y. daugumoje iš Kauno priemiesčių, ir jų moralinis lygis gan žemas, nes jie daugumoje buvo miesto savivaldybės autobusų ar taksi šoferiai. Jiems paskyrus uždavinį, tai yra išleidus su mašina pro kuopos vartus, man nėra galimybės juos toliau kontroliuoti. Tik vėliau iš pašalinių asmenų tenka išgirsti, kad nepilnai atliko savo pareigas, t. y., pav., kada su batalionų pareigūnais išvyksta į provinciją maisto atgabenti, ten įsigeria ir padaro įvairių išsišokimų, kurių man nepraneša nei šoferiai, nei kiti pareigūnai.

Dabartiniu laiku kuopos etatai baigiami užpildyti, darant didesnę atranką, o su pareigūnais, kurie netinkamai eina savo pareigas, pirmukart prasižengus įspėju, žiūrint prasižengimo rūšies, arba nubaudžiu. Pasikartojus prasižengimui tarpininkausiu atiduoti pulko teismui.“⁶⁶¹

Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. birželio 18 d. įsakymu buvo įsteigta techninės pagalbos kuopa. Ją turėjo sudaryti kai kurie 9-ojo, 251-ojo (3-ioji kuopa) ir 252-ojo policijos batalionų padaliniai. Naujoji kuopa turėjo būti savarankiška ir pavaldi vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje. Ūkinio aprūpinimo atžvilgiu ji buvo priskirta 9-ajam batalionui. Iki kuopos vadu paskiriant vokiečių karininką techninės pagalbos kuopai turėjo vadovauti lt. J. Ramanauskas. Techninės pagalbos kuopa turėjo būti atleista nuo įvairių sargybos tarnybų⁶⁶².

Transporto kuopa. Žinių apie šią kuopą Lietuvos archyvuose išlikę labai mažai. 1941 m. rudenį transporto kuopai vadovavo lt. K. Karosas. Rugsėjo 5 d. kpt. Petras Kavaliauskas buvo paskirtas ūkio viršininku, rugsėjo 6 d. lt. Juozas Vainauskas – kuopos vado padėjėju (pavaduotoju), būrių vadais nuo rugsėjo 11 ir 12 d. – atitinkamai j. lt. Antanas Meškauskas ir j. lt. E. Brazys. Rugsėjo 15 d. įsakymu į transporto kuopą buvo priimti tarnauti 56 puskarininkiai ir eiliniai⁶⁶³; rugsėjo 20 d. žiniomis, joje tarnavo 6 ka-

659 B. Armono 1951 08 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47431/3, t. 2, l. 89.

660 Autokuopos vado 1941 10 03 raportas Kauno karo komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 309.

661 Ibid.

662 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 06 18 įsakymas, ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 14–15.

663 Įsakymas atskirai transporto kuopai Nr. 2 (1941 09 15), ibid., f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 78–79.

rininkai ir 62 kareiviai⁶⁶⁴. Kaip ir kituose policijos daliniuose, transporto kuopoje trūko tvarkos, drausmės ir švaros. Dėl to kuopos vadas savo rugsėjo 25 d. įsakyme įspėjo: „Kuopoje pasitaiko sauvališku pasišalinimų, girtuokliavimo, lošimo kortomis. Dauguma karių vaikščioja susivėlę, nevalytais batais. Šie nenormalumai pastebimi net jaunesnio kadro tarpe. Įspėju, kad už panašius apsileidimus bausiu visu griežtumu, o būrininkus ir skyrininkus, kurie nesugebės tvarkyti savo pavaldinius, šalinsiu iš pareigų.“⁶⁶⁵ Kauno karo komendanto 1941 m. rugsėjo 27 d. įsakymu transporto kuopos vadui lt. K. Karosui buvo pavesta formuoti technikos ir statybos kuopas. Ūkinio aprūpinimo požiūriu šios naujosios kuopos buvo priskirtos transporto kuopai. Tos pačios dienos įsakymu atsargos j. lt. Juozas Šliarpas priimtas tarnauti į transporto kuopą būrio vadu, atsargos j. lt. Jurgis Būkšnys – statybos kuopos būrio vadu, o atsargos kpt. Afanasijus Kazanas – technikos kuopos ūkio viršininku⁶⁶⁶. Rugsėjo mėnesį į naująją technikos kuopą buvo priimti 67, į statybos kuopą – 120 karių⁶⁶⁷.

Statybos kuopa. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 25 d. įsakymu turėjo būti sudaryta 150 žmonių statybos kuopa. Į ją turėjo būti priimami dailidės, staliai, elektrikai, mūrininkai ir kitų statybinių profesijų asmenys. Ši kuopa, kaip ir autokuopa bei technikos kuopa, iš pradžių buvo savarankiška ir jokiam lietuvių policijos batalionui nepriklausė⁶⁶⁸. Kuopos veiklą liudijančių dokumentų archyvuose beveik neišlikę.

Sveikstančiųjų kuopa. 9-ajame batalione buvo ir sveikstančiųjų (5-oji) kuopa. Ji įsteigta Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. gegužės 5 d. įsakymu. Kuopoje turėjo būti sanitarijos būrys. Į jį iš 252-ojo lietuvių policijos bataliono turėjo būti atkelta 30 policininkų. Jie turėjo būti mokomi sanitarijos. Mokymui turėjo vadovauti vyresn. gydytojas dr. Antanas Matukas⁶⁶⁹. Pavaldumo atžvilgiu sveikstančiųjų kuopa buvo tiesiogiai pavaldi LSD Kauno apygardos vadui, bet aprūpinimo atžvilgiu priskirta 9-ajam batalionui. Kuopa dislokavosi Žaliakalnyje, buvusiose Karo policijos mokyklos kareivinėse⁶⁷⁰.

Į šią kuopą atgauti sveikatos buvo siunčiami kariai iš kitų lietuvių policijos batalionų. Kuopos vidaus tvarkos taisyklėse buvo rašoma, kad vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu jos paslaugomis gali naudotis visi lietuvių savisaugos dalių ka-

664 Policijos batalionų ir atskirų kuopų 1941 09 20 žinios, *ibid.*, b. 5, l. 209.

665 Įsakymas atskirai transporto kuopai Nr. 6 (1941 09 25), *ibid.*, b. 1a, t. 2, l. 86.

666 Kauno komendanto 1941 09 27 įsakymas Nr. 7, *ibid.*, l. 88.

667 *Ibid.*, l. 89–93.

668 Vokiečių 11-ojo rezervinio policijos bataliono 1941 08 25 raštas mjr. S. Kviecinskui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1187, l. 167–28.

669 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 19 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 71–72.

670 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98.

9-ojo lietuvių policijos bataliono vadovas mjr. Vaclovas Narbutas (LKKAS)

Autokuopos (Kaunas) vadovas kpt. Dionizas Meižys (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Bronius Armonas (LCVA)

riai, dislokuoti tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų. Teisę siųsti karius į šią kuopą taip pat turėjo LSD sanitarijos viršininkas san. gyd. plk. A. Matukas ir LSD ligoninės viršininkas san. gyd. kpt. Alfonsas Pakalniškis. Kariai į sveikstančiųjų kuopą iš batalionų ir gydymo įstaigų privalėjo būti siunčiami su visais reikiama dokumentais. Atvykusieji iš pradžių turėjo išsimaudyti pirtyje, jų drabužiai buvo dezinfekuojami. Po gydytojų apžiūros kariai buvo siunčiami į gyventi jiems skirtus kambarius. Buvo privalu tiksliai vykdyti gydytojų nurodymus. Privačiai gydytis buvo leidžiama tik gavus raštišką kuopos gydytojo leidimą⁶⁷¹. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu sveikstančiųjų kuopos vadu buvo paskirtas kpt. D. Meižys. Jis pakeitė į atsargą išleistą mjr. Joną Pačkauską⁶⁷².

1943 m. spalio 23 d. vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. W. Musilas išleido įsakymą dėl sveikstančiųjų kuopos. Jame nurodoma, kad tvarką kuopoje turi prižiūrėti 9-ojo policijos bataliono ryšių karininkas vokiečiai. Kiekvieno mėnesio 3 ir 18 d. jis privalo raportuoti tvarkos policijos vadui apie karių judėjimą kuopoje (atvykimą ir išvykimą)⁶⁷³.

1943 m. 9-asis batalionas dislokavosi Šančių kareivinėse prie Aukštosios Panevėžės tilto. Tų metų vasario mėn. bataliono vadovas buvo mjr. V. Narbutas. Vienu iš

671 9-ojo bataliono Sveikstančiųjų kuopos vidaus tvarkos taisyklės, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 252, l. 3.

672 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 įsakymas dėl karininkų perkėlimo, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

673 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 10 23 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 138–139.

bataliono 1-osios kuopos būrio vadų buvo paskirtas iš 12-ojo bataliono atvykęs j. ltn. J. Stankaitis⁶⁷⁴.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. liepos viduryje Kauno Panemunės kareivinėse buvo sutelkti 2-asis, 9-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai. Iš jų suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas (vadas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius)⁶⁷⁵. Batalionų numeriai palikti tie patys, tik 9-asis batalionas pertvarkytas į Ūkio dalinį.

Liepos 29 d. 1-asis lietuvių policijos pulkas buvo perkeltas į Šilavoto rajoną statyti gynybinių įtvirtinimų. Liepos 30 d. sovietų tankams pralaužus fronto liniją tarp Kauno ir Prienų ir gresiant apsupimui pulkas gavo įsakymą trauktis Pilviškių, vėliau – Kudirkos Naumiesčio kryptimi. Rugsėjo 1 d. vakarą 1-asis pulkas peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną ir atvyko į Tilžę. Čia jis (kartu ir 9-asis batalionas) rugsėjo pradžioje buvo nuginkluotas.

Iš įvairių lietuvių dalinių Tilžėje suformuotas apie 500 karių dalinys buvo aprengtas vokiškais aviacijos uniformomis ir išsiųstas į Štralzundą. Po trijų savaičių lietuviai perkelti į Cingsto miestą (Šiaurės Vokietija). Čia jie buvo kariškai mokomi, o vėliau išskirstyti po įvairius Vokietijos miestus. Viena tokia grupė buvo išsiųsta į Štutgartą⁶⁷⁶. Karo pabaigoje įvairiuose daliniuose tarnaujantys buvusio 9-ojo bataliono kariai pateko į amerikiečių arba sovietų nelaisvę.

250-asis lietuvių policijos batalionas

250-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti vėlyvą 1941 m. rudenį. Lietuvos savisaugos dalių inspektorius 1941 m. lapkričio 6 d. įsakymu iš Panevėžio bataliono Kauno apygardos savisaugos dalių vado žinion turėjo būti atsiųsti 2 karininkai būrių vadai, 2 puskarininkiai būrininkai ir 100 kareivių, iš jų 6 skyrininkai⁶⁷⁷. Lapkričio 11 d. iš Panevėžio bataliono į Kauną traukiniu išvyko 103 1-osios kuopos kareiviai, vadovaujami jaunesniųjų leitenantų Kosto Eidukonio ir Jono Poškos⁶⁷⁸. Kaune panevėžiečiai buvo apginkluoti ir aprengti vokiškais uniformomis.

Netrukus iš Panevėžio atsiųstoji kuopa buvo perkelta į Toropeco miestą (Rusijos Federacija, anksčiau Velikije Lukų, dabar Tverės sr.)⁶⁷⁹. Lietuvių kuopoje Toropece tikriausiai tarnavo ne tik panevėžiečiai, bet ir iš kitų lietuvių savisaugos dalių atsiųsti

674 J. Stankaičio 1961 11 25 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 192.

675 L. B., „Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn“, *Karys*, 1979, Nr. 6(1553), p. 232.

676 V. Valkanausko 1950 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46435/3, l. 111.

677 Panevėžio savisaugos batalionui įsakymas Nr. 39 (1941 11 07), *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 861, l. 2.

678 Panevėžio savisaugos batalionui įsakymas Nr. 41 (1941 11 12), *ibid.*, l. 4–8.

679 V. Januškevičiaus 1944 11 01 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 45580/3, l. 10; V. Bražio 1947 03 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 7140/3, l. 28.

kariai, nes 1942 m. sausio mėn. kuopoje buvo 5 karininkai, 25 puskarininkiai ir 125 kareiviai⁶⁸⁰. Yra žinių, kad buvusi Panevėžio bataliono kuopa Toropece dislokavosi nuo 1941 m. gruodžio 10 d. iki 1942 m. vasario 17 d. Lietuvių kariai saugojo sovietinių karo belaisvių lagerį, konvojavo belaisvius į darbus geležinkelio stotyje ir saugojo karinius sandėlius⁶⁸¹. 1942 m. pradžioje (kitais duomenimis, 1942 m. sausio 20–21 d.) Toropeco lietuvių kuopa dalyvavo dviejų dienų kautynėse su prasiveržusiais sovietų kariuomenės daliniais ir patyrė nemažų nuostolių (tiksliai kokių, nežinoma), o paskui buvo perkelta į Daugpilį⁶⁸².

250-asis batalionas galutinai suformuotas 1942 m. gegužės 25 d. iš dviejų lietuvių ypatingųjų kuopų, dislokuotų Toropece ir Daugpilyje⁶⁸³. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 250-asis batalionas dislokavosi Pskove, jame tarnavo 5 karininkai, 42 puskarininkiai ir 260 kareivių⁶⁸⁴. Apie 1942 m. vasario antrąją pusę dalis panevėžiečių iš Toropeco buvo perkelta į Daugpilį. Čia 250-asis batalionas dislokavosi apie 6 mėnesius. Kareiviai daugiausia dirbo pakrovimo ir iškrovimo darbus geležinkelio stotyje – krovė į karinius traukinius amuniciją, ginklus, maisto produktus ir t. t., saugojo karinius sandėlius ir patruliavo mieste⁶⁸⁵. Daugpilyje bataliono kariai davė priesaiką Vokietijos reichui⁶⁸⁶. Iš Pskovo batalionas tikriausiai buvo grąžintas į Daugpilį, nes, kaip parodė buvęs bataliono karys J. Rasimavičius, 1943 m. gegužės 2 d. jis iš Daugpilio buvo paleistas į namus atostogų ir atgal į batalioną nebegrižo⁶⁸⁷. Maždaug 1943 m. liepos mėn. 250-asis batalionas buvo perkeltas į Ostrovo miestą. Čia lietuvių kareiviai ėjo įvairias sargybas mieste, kautynėse ir operacijose prieš sovietinius partizanus nedalyvavo⁶⁸⁸.

Vėliau 250-asis batalionas buvo perkeltas į Kazlų Rūdą, kur išbuvo 3–4 mėnesius. Čia kareiviai miške rengė didžiulį požeminį degalų sandėlį. Vėliau dalis kareivių buvo išsiųsti į Karaliaučių ir ten apie pusantro mėnesio dirbo krovimo darbus uoste – į laivus ir baržas krovė ginklus, šaudmenis ir maisto produktus. Iš Karaliaučiaus lietuvių kariai buvo išsiųsti į Dresdeną. Čia buvę 250-ojo bataliono kareiviai iki pat karo pabaigos statė gynybinius įtvirtinimus aplink miestą. 1945 m. gegužės pradžioje jie pateko į anglų nelaisvę, o vėliau buvo perduoti sovietams⁶⁸⁹.

680 Vermachto aprūpinimo dalinio 1942 01 27 pranešimas apie lietuvių kuopą Toropece, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 40.

681 J. Dzvonkaus 1948 05 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22276/3, l. 32 a. p.

682 V. Januškevičiaus 1944 11 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45580/3, l. 31; B. Avižiaus 1944 10 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45260/3, l. 9 a. p.; LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 40.

683 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

684 Lietuvių policijos batalionų 1942 08 26 dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

685 P. Milinio 1949 09 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15932/3, l. 27.

686 P. Milinio 1949 09 27 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31.

687 J. Rasimavičiaus 1945 04 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45820/3, l. 25 a. p.

688 P. Čepės 1946 12 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 10007/3, l. 67.

689 P. Milinio 1949 09 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15932/3, l. 27.

Kaip ir kituose policijos batalionuose, 250-ajame pasitaikydavo drausmės pažeidimų ir dezertyravimo atvejų. 1942 m. birželio 25 d. vokiečių karinės vadovybės įsakymu iš Daugpilyje stovėjusios bataliono 2-osios kuopos už nuolatinius drausmės pažeidimus į Kauną buvo grąžinti vrš. Vincas Gudavičius ir 13 eilinių. Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu šie bataliono kariai buvo atleisti iš tarnybos ir 6 mėnesius uždaryti į priverčiamojo darbo stovyklą⁶⁹⁰.

251-asis lietuvių policijos batalionas

Atskiros lietuvių policijos kuopos ir būriai ne kartą buvo priskirti tai prie vieno, tai prie kito bataliono. Anksčiau buvusios atskirosios Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus (iki 1942 m. liepos 7 d. vadovavo lt. Povilas Terezas, iš jo šias pareigas perėmė kpt. J. Čerka⁶⁹¹), Jonavos kuopos 1942 m. gegužės 25 d. sujungtos į 251-ąjį batalioną⁶⁹².

Toliau apžvelgiama šių kuopų ir kartu viso 251-ojo bataliono istorija.

Marijampolės kuopa. 1941 m. liepos pradžioje iš kariuomenėje tarnavusių Marijampolės policininkų buvo sudarytas ypatingosios paskirties būrys. Jį suformavo Marijampolės apskrities viršininko pavaduotojas kpt. Vladas Klimavičius. Vado pavaduotoju tapo Povilas Giržadas. Būryje buvo apie 20 policininkų. Šio būrio paskirtis buvo vykdyti nacių režimo priešų areštus ir egzekucijas. 1941 m. rudenį ypatingasis būrys išformuotas⁶⁹³. Dalis buvusių jo policininkų perėjo tarnauti į formuojamą Marijampolės policijos (savisaugos) kuopą⁶⁹⁴. Marijampolės savisaugos kuopa buvo sudaryta 1941 m. spalio 1 d. Tada joje tarnavo 172 kariai⁶⁹⁵. 1942 m. vasario 15 d. įvykdžius Kauno apygardos savisaugos dalių reorganizaciją, Marijampolės kuopa prijungta prie 7-ojo lietuvių policijos bataliono (vadas kpt. V. Klimavičius)⁶⁹⁶. Tų pat metų birželio mėn. Marijampolės kuopai vadovavo lt. Juozas Valenta⁶⁹⁷. Iš pradžių kuopa dislokavosi mokyklos patal-

690 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 99 (1942 07 08), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 4 a. p.

691 Kauno apygardos savisaugos dalinių vado 1942 07 02 įsakymas Nr. 42, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 81.

692 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

693 P. Giržado 1948 08 05 tardymo protokolas (kopija), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1110, l. 43.

694 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 140, l. 287.

695 Savisaugos referento I. Kraunaičio 1941 09 29 raštas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 72, l. 63.

696 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

697 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 39 (1942 06 19), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 89–92.

pose Gedimino gatvėje, vėliau persikėlė į J. Jablonskio gimnazijos flygelius⁶⁹⁸. Kuopa saugojo geležinkelį, tiltus, Cukraus fabriką, karinius sandėlius, patruliavo mieste. Taip pat kariai buvo mokomi rikiuotės, taktikos ir dalyvavo šaudymo pratybose.

Maždaug 1941 m. gruodžio mėn. kuopos kariai davė ištikimybės Vokietijos reichiui priesaiką. Būrio vadas kas mėnesį gaudavo apie 250 RM atlyginimą, uniformą ir maistą⁶⁹⁹. Iš vokiečių karo komendantūros 1942 m. vasario 1 d. pranešimo matyti, kad lietuvių policijos bataliono kareiviai Marijampolėje saugojo kareivines (1 puskarininkis ir 16 kareivių), šaudmenų sandėlį (1 puskarininkis ir 3 kareiviai), sovietinius karo belaisvius (1 puskarininkis ir 3 kareiviai) ir vermachtui paaukotų kailių sandėlį (3 kareiviai). Be to, tuo pat metu Kalvarijoje lietuvių policininkai saugojo kareivines (1 puskarininkis ir 3 kareiviai) ir karinį sandėlį (1 puskarininkis ir 4 kareiviai), o Kazlų Rūdoje – karinį sandėlį (1 puskarininkis ir 8 kareiviai). Ryšys tarp sargybos postų buvo palaikomas telefonu. Lietuvių sargybos postai buvo pavaldūs vermachto Marijampolės komendantūrai⁷⁰⁰.

1942 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėn.) apie 100 Marijampolės kuopos karių buvo išsiųsti į Kaune formuojamą 255-ąją lietuvių policijos batalioną⁷⁰¹. 1942 m. rugpjūčio 29 d. Marijampolėje ir Vilkaviškyje apsilankęs LSD Kauno apygardos vadas įvertino bataliono materialinę padėtį ir turimas patalpas. Bataliono štabas tada buvo įsikūręs mūriniame pastate Marijampolėje kartu su bataliono virtuve, valgykla, sandėliais ir kitomis pagalbinėmis patalpomis; 1-osios kuopos kareivinės buvo įrengtos gimnazijai priklausančiose patalpose; 2-oji kuopa (vadas lttn. A. Malskaitis) dislokavosi Vilkaviškyje, pradžios mokyklos pastate⁷⁰².

Vilkaviškio kuopa. Lietuvių sukilėlių būrys Vilkaviškyje susikūrė pirmąją nacių–sovietų karo dieną. Netrukus jo vyrai buvo suskirstyti į du būrius, o būriai – į skyrius. Yra žinių, kad Vilkaviškio sukilėliams vadovavo buvęs Lietuvos kariuomenės lttn. A. Malskaitis. 1941 m. rugpjūčio 1 d. daugiausia iš buvusių sukilėlių būrio narių buvo suformuota Vilkaviškio savisaugos kuopa. Jos kariai saugojo kalėjimą, sovietų kariškių šeimų stovyklą Alvito miestelyje, karinius sandėlius, geležinkelį, patruliavo Vilkaviškio mieste⁷⁰³. 1941 m. lapkričio 20 d. tarnauti į kuopą stojo buvęs sukilėlis lttn. J. Verbyla⁷⁰⁴,

698 V. Buvelskio 1965 02 09 paaiškinimas KGB Kapsuko r. skyriui, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 458, l. 281.

699 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 8, b. 140, l. 287.

700 Vermachto komendantūros Marijampolėje 1942 02 01 pranešimas, LCVA, f. R-678, ap. 1, b. 3, l. 12.

701 V. Draugelio 1946 03 13 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46381/3, l. 33.

702 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 53 (1942 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 52–54.

703 Z. Krakausko 1948 06 30 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11411/3, l. 17–22.

704 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 308–309.

tų metų kovo 8 d. buvęs suimtas NKVD, o kilus karui išsilaisvinęs⁷⁰⁵. Dalis kuopos karių (apie 15 žmonių) Kalvarijoje saugojo maisto sandėlius ir malūną⁷⁰⁶. Vilkaviškio kuopa greičiausiai egzistavo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. 1944 m. vasarą priartėjus frontui, dalis jos karių išsibėgiojo, kiti pasitraukė į Vokietiją⁷⁰⁷.

Alytaus kuopa. 1941 m. birželio 25–26 d. prie Alytaus lietuviškosios komendantūros buvo įsteigta TDA kuopa, į kurią įėjo ir vadinamasis smogikų būrys. Liepos 15 d. TDA kuopa buvo pertvarkyta, jos vadu paskirtas ats. ltn. Vladas Šimoliūnas. TDA kuopą tada sudarė smogiamasis būrys, keturi partizanų būriai ir geležinkelių skyrius. Iš viso kuopoje tarnavo 160 žmonių. Smogiamajame būryje buvo 20–25 asmenys, dauguma gimnazistai ir Miškininkų mokyklos moksleiviai. Alytaus komendantas gen. št. mjr. Juozas Ivašauskas šio būrio vadu paskyrė Joną Borevičių. Būrio nariai Alytaus mieste ir apskrityje suiminėjo komunistus, sovietinius aktyvistus ir žydus. Būrys veikė iki rugpjūčio pabaigos, paskui Alytaus vokiečių komendanto įsakymu buvo išformuotas, o dalis jo narių perėjo tarnauti į policiją ir Alytaus kalėjimą⁷⁰⁸. VAT viršininko gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1941 m. rugpjūčio 18 d. įsakyme išvardyti visi savisaugos dalinių kariai, tarnaujantys nuo 1941 m. liepos 25 d. Šiame įsakyme minimas ir dalinys, priskirtas prie Alytaus sovietinių karo belaisvių stovyklos. Jame tuo metu tarnavo 24 kariai, vadovaujami gydytojo san. ltn. Stepo Vaidakavičiaus (atleistas iš tarnybos 1941 m. rugsėjo 1 d.) ir vrš. Viliaus Jaunzemo (1941 m. rugsėjo 11 d. išleistas neribotų atostogų)⁷⁰⁹. Šis būrys (vėliau kuopa) dislokavosi buvusio 2-ojo ulonų pulko kareivinėse. Spalio 20 d. Alytaus savisaugos būrio vadas j. ltn. Storpirstis perdavė būrį j. ltn. Pranui Kunigėliui ir nuo kitos dienos išėjo neribotų atostogų⁷¹⁰. Lapkričio 16 d. į Alytaus savisaugos dalinį buvo atkeltas tarnauti 21 Varėnos savisaugos būrio narys⁷¹¹. Gruodžio 1 d. Alytaus savisaugos dalinys (50 karių) iš Vilniaus apygardos buvo perduotas Kauno apygardai ir įtrauktas į formuojamą 6-ąjį lietuvių apsaugos batalioną⁷¹². 1942 m. vasario 15 d. įvykdžius Kauno apygardos savisaugos dalių reorganizaciją, Alytaus, Vilkaviškio ir Jonavos kuopos buvo priskirtos prie 8-ojo lietuvių policijos bataliono (vadas mjr. J. Jurkūnas)⁷¹³.

705 J. Šilingo 1948 06 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11250/3, l. 14.

706 J. Valaičio 1944 11 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34299/3, l. 9 a. p.

707 V. Karpavičiaus 1948 07 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11411/3, l. 54–55.

708 J. Borevičiaus 1944 08 29 ir 1944 08 30 tardymo protokoliai, *ibid.*, b. 44908/3, l. 9–11, 17; Trumpa TDA (Alytaus kuopos) veikimo apžvalga, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 231, l. 1.

709 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 3, l. 34.

710 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 31 (1941 10 24), *ibid.*, b. 261, l. 58–60.

711 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 11 21), *ibid.*, l. 32–34.

712 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 18 (1941 12 02), *ibid.*, l. 22.

713 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

Jonavos kuopa. Pirmomis nacių–sovietų karo dienomis Jonavoje suorganizuotas 50–60 lietuvių sukilėlių būrys. Jam vadovavo atsargos lt. Vladas Kulvicas. Vėliau būrys pavadintas savisaugos būriu ir tapo pavaldus vermachto vietos komendantūrai. Pirmomis nacių okupacijos dienomis būrys nevykdė represinių užduočių. Jo nariai tvarkė sugriautą miestą, užkasinėjo žuvusių vokiečių ir rusų karių, civilių gyventojų lavonus, mūšių vietose rinko paliktus ginklus ir gabeno juos į savivaldybės pastatą išsikūrusį būrio štabą. Taip pat būrio vyrai saugojo tiltą per Nerį, geležinkelį ir kitus svarbius karinės reikšmės objektus.

Praėjus kelioms savaitėms nuo karo pradžios, būrys buvo visiškai apginkluotas ir aprengtas iš Kauno atvežtomis Lietuvos kariuomenės uniformomis. Savisaugos būrio (kuopos) veiklos funkcijos buvo išplėstos. Į jo veiklą vis dažniau ėmė kištis saugumo policijos valdininkai Simas Dolgačius ir Jokūbas Alekna. Būrys pradėtas naudoti sovietinių aktyvistų ir žydų persekiojimui⁷¹⁴.

1941 m. rugpjūčio pradžioje savisaugos būrio kariai Jonavos miesto žydų vyrus suvarė į kareivines prie Neries upės. Čia pradėtas steigti žydų getas. Rugpjūčio 14 d. žydai buvo surikiuoti į kolonas ir savisaugininkų nuvesti į Giraitės miškelį. Netrukus į žudynių vietą iš Kauno atvažiavo keletas vokiečių gestapininkų ir lietuvių policijos bataliono kareivių būrys. Suvaryti į griovius, žydai buvo sušaudyti gestapininkų ir lietuvių policininkų. Kaip liudija vokiečių saugumo policijos vado pranešimas, tą dieną Jonavoje nužudyti 552 žydai (497 vyrai ir 55 moterys). Tarp sušaudytųjų buvo nemažai buvusių komunistų ir sovietinių aktyvistų⁷¹⁵. Rugpjūčio pabaigoje Jonavos savisaugos būrio vadu paskirtas j. lt. Jonas Jurevičius⁷¹⁶. Po pirmojo masinio Jonavos žydų šaudymo likusios gyvos žydų šeimos dar porą savaičių gyveno savo butuose. Tada savisaugos būrio kareiviai visus žydus iš namų suvarė į kareivinėse įsteigtą getą. Didelę dalį savo turto žydai paliko namie, dėl to prasidėjo masinis žydų butų plėšimas. Kareivinėse uždaryti žydai buvo laikomi kelias dienas. Antros masinės Jonavos žydų žudynės įvyko rugpjūčio ir rugsėjo sandūroje (tarp 1941 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 2 d.). Žudynių dieną Jonavos saugumo policijos viršininko nurodymu j. lt. J. Jurevičius paskyrė 16 savo būrio narių egzekucijai vykdyti⁷¹⁷. Į žudynių vietą Giraitės miškelyje žydai buvo varomi grupėmis. Sušaudžius pirmą pasmerktųjų grupę į Giraitę iš Kauno atvažiavo TDA bataliono leitenantai B. Norkus ir Vladas Malinauskas. Jie kartu su Jonavos gestapo viršininku toliau vadovavo egzekucijai⁷¹⁸. Kraupių žudynių vaizdų nepajėgė išverti net kai kurie žudikai. Už „silpnadvasiškumą“ šaudymo metu Jonavos būrio narys L. Gineitis

714 V. Gineičio 1967 04 25 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47536/3, t. 1, l. 55–56.

715 N. Bliumbergo 1945 10 30 ir S. Kaplan 1967 06 08 apklausų protokolai, *ibid.*, l. 56–57, 256; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 133.

716 J. Jurevičiaus 1949 10 08 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13545/3, l. 24.

717 *Ibid.*, l. 25; V. Gineičio 1967 04 29 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47536/3, t. 1, l. 66–67.

718 J. Jurevičiaus 1949 01 08 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13545/3, l. 25–26.

buvo uždarytas į vokiečių komendantūros areštinę⁷¹⁹. Per antrąją egzekuciją Jonavoje nužudyti 1 556 žmonės: 112 vyrų, 1 200 moterų ir 244 vaikai⁷²⁰. Yra žinių, kad 1943 m. Jonavos savisaugos būrys buvo įtrauktas į lietuvių policijos 257-ojo bataliono sudėtį⁷²¹.

Bataliono suformavimas. Sprendžiant iš vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 25 d. ypatingojo įsakymo, 251-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas iš 7-ojo, 8-ojo ir 12-ojo lietuvių policijos batalionų likučių. Taip pat jį sudarė atskirosios Alytaus, Jonavos, Marijampolės ir Vilkaviškio kuopos bei Kaune dislokuota 12-ojo bataliono 4-oji kuopa⁷²². 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 251-ajame batalione tarnavo 9 karininkai, 76 puskarininkiai ir 205 kareiviai⁷²³. 1942 m. birželio 1 d. iš LSD Kauno apygardos štabo į bataliono štabą buvo atkelti plk. ltn. Aleksandras Lapinas (ūkio viršininkas) ir kpt. Juozas Pušneraitis (ginklininkas); abu jie birželio 30 d. paleisti į atsargą⁷²⁴. Birželio 14 d. iš 252-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos Kauno apygardoje buvo suformuota vadinamoji techninės pagalbos kuopa. Kuopos vado pareigas laikinai ėjo j. ltn. J. Ramanauskas⁷²⁵. Rugpjūčio 1 d. j. ltn. Pranas Kunigėlis laikinai paskirtas 251-ojo bataliono 1-osios kuopos vadu⁷²⁶. Šias pareigas 1943 m. sausio 18 d. P. Kunigėlis perdavė ltn. Ferdinandui Gedvilui (į batalioną atkeltas tų metų sausio 11 d.), o pats buvo perkeltas tarnauti į bataliono štabą ginklininku⁷²⁷. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu į 251-ąjį batalioną buvo atkelti kpt. P. Ambraziūnas (iš Vilniaus apygardos 3-iojo bataliono), ltn. P. Dumčius (iš Kauno apygardos 11-ojo bataliono) ir ltn. K. Puodžiūnas (iš 11-ojo bataliono). Tuo pačiu įsakymu 9-ojo bataliono ltn. Valentinas Irlakis laikinai (kol į batalioną atvyks kpt. P. Ambraziūnas) paskirtas 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadu⁷²⁸.

1942 m. rugsėjo mėn. 251-ojo bataliono štabas buvo įsikūręs Marijampolėje, mūriniame J. Basanavičiaus g. 3 pastate⁷²⁹. Ten pat buvo bataliono virtuvė ir valgykla. Joje maitinosi štabo nariai ir 1-osios kuopos kariai. Karininkai valgydavo atskirame kam-

719 V. Gineičio 1967 05 20 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47536/3, t. 1, l. 67–71.

720 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 134.

721 V. Gineičio 1967 05 20 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47536/3, t. 1, l. 118.

722 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje ypatingasis įsakymas (1942 05 25), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 322.

723 Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

724 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98–100.

725 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), *ibid.*, l. 85–88.

726 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 50 (1942 08 14), *ibid.*, l. 60–61.

727 251-ojo bataliono vado 1943 01 19 įsakymas Nr. 13, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 11.

728 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas dėl karininkų perkėlimų ir paleidimų, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3–3 a. p.

729 A. Žukelio 1944 10 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 140, l. 288; Marijampolės telefono centrinės 1942 m. abonentų sąrašas, LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 707, l. 3.

baryje. Taip pat batalionas turėjo batsiuvių ir siuvėjų dirbtuves bei ambulatoriją, kurios irgi buvo įsikūrusios ten pat. Bataliono 1-oji kuopa dislokavosi Marijampolėje, gimnazijai priklausančiose patalpose. 2-oji kuopa buvo įsikūrusi Vilkaviškyje, moderniam pradžios mokyklos pastate. 1942 m. rugsėjį kuopai vadovavo ltn. A. Malskaitis⁷³⁰.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 7 d. įsakymu 251-asis batalionas iki gruodžio 15 d. privalėjo būti atleistas nuo sargybų tarnybos ir perkeltas į Vilnių (bataliono štabas, 1-oji ir 3-ioji kuopos). Čia batalionas turėjo būti apgyvendintas 254-ojo bataliono kareivinėse (Z. Sierakausko g.). 251-ojo bataliono 2-oji kuopa privalėjo perimti į Vilnių perkeltų kuopų sargybos postus ir nuo gruodžio 16 d. priklausė 9-ajam batalionui kaip šio bataliono 4-oji kuopa. Sargybos trūkstamą karių skaičių turėjo papildyti viešosios ir pagalbines policijos policininkai. Už papildymą buvo atsakingas Marijampolės žandarmerijos postas. Vilniuje dislokuoto 1-ojo lietuvių policijos bataliono 2-oji kuopa 1942 m. gruodžio 16 d. turėjo būti perkelta į 251-ąjį batalioną kaip šio bataliono 3-ioji kuopa⁷³¹. Vilniuje 251-asis batalionas buvo papildytas ir kitų savisaugos dalinių kariais. Antai 1942 m. gruodžio mėn. iš Panevėžio bataliono į 251-ąjį batalioną atsiųsta apie 60 karių⁷³².

1943 m. sausio mėn. batalionas dislokavosi Vilniuje ir ėjo įvairias sargybas. Sausio 9 d. sargybas ėjo ir patruliavo 11 karių⁷³³. Tuo metu bataliono adjutantu tarnavo j. ltn. S. Briedikis (1942 m. birželio 25 d. atkeltas iš 11-ojo bataliono), bataliono ūkio viršininku – kpt. Viktoras Jarošiūnas (1942 m. birželio 18 d. atkeltas iš 8-ojo bataliono), be to, batalione tarnavo ltn. A. Malskaitis (3-iosios kuopos vadas; jam susirgus sausio 6 d. kuopos vado pareigas laikinai perėmė j. ltn. P. Terezas⁷³⁴), jaunesnieji leitenantai Z. Budeliūnas, Juozas Gladkauskas (atkeltas iš 9-ojo bataliono, paskirtas 3-iosios kuopos būrio vadu), Albinas Stasiukynas (atkeltas iš 2-ojo bataliono), Vytautas Šventoraitis⁷³⁵. Batalioną sudarė trys kuopos. Įvairias vidaus tarnybų funkcijas vykdė 28 kariai⁷³⁶.

Bataliono išformavimas. 1943 m. sausio 31 d. vokiečių tvarkos policijos vado įsakymu 251-asis lietuvių policijos batalionas buvo išformuotas. Jo kariai perkelti į 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Atsisveikindamas su kariais, 251-ojo bataliono vadas kpt. P. Nazaras (paskirtas 1942 m. birželio 3 d.) įsakyme rašė:

730 Kauno apygardos savisaugos dalinių vado 1942 09 02 įsakymas Nr. 53, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 52.

731 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 12 07 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 86.

732 P. Krivicko 1948 08 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11502/3, l. 49.

733 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 23.

734 251-ojo bataliono vado 1943 01 05 įsakymas Nr. 3, *ibid.*, l. 25.

735 251-ojo bataliono vado 1943 01 05, 1943 01 08 ir 1943 01 25 įsakymai Nr. 2, Nr. 4, Nr. 18, *ibid.*, l. 6, 23, 27.

736 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

„Prieš septynis mėnesius susitelkę iš įvairių Suvalkijos vietų, lietuviai kariai sudarė savo dalinį, kurio tikslas buvo su ginklu rankose siekti savo Tėvynei geresnį, laisvą rytojų. <...>

Atsisveikindamas Jums, kariai, tariu lietuvišką, karišką dėkui už tarnybą ir linkiu, kad saugodami Gedimino miestą greičiau jo kalne išvystume trispalvę vėliavą. Asmeniškai kiekvienam linkiu sulaukti karo pabaigos, sveikiems grįžti į savo gimtuosius namus.

Sudie, 251 Bn. kariai.⁷³⁷

Vis dėlto po kurio laiko dokumentuose vėl aptinkame 251-ąjį batalioną. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. gegužės 5 d. įsakyme rašoma, kad iš viešosios policijos pareigūnų suformuotas 251-W (vok. *Wache*, liet. „sargybu“) batalionas. Šio bataliono kuopos tuomet buvo dislokuotos Lentupyje, Vilniuje ir Smurgainyse⁷³⁸. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. rugpjūčio 13 d. įsakymu 251-asis batalionas tapo 257-W batalionu⁷³⁹.

Bataliono nuostoliai. Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, ir 251-ajame nuo 1942 m. daugėjo dezertyravimo atvejų. Tais metais iš bataliono pasišalino ne mažiau kaip 16 karių⁷⁴⁰. 1943 m. sausio 1 d. iš bataliono pabėgo 2-osios kuopos eil. Jonas Martišius, sausio 2 d. – dar 7 kariai⁷⁴¹, sausio 3 d. – 2-osios kuopos jaunesnieji puskarininkiai Antanas Gedvilas, Justas Latakas, Domas Styvskis, grnd. Justas Bernotas, eiliniai Vaclovas Buldiauskas, Valerijonas Bužas, Domas Jakaitis ir Juozas Jukna⁷⁴², sausio 4 d. – 1-osios kuopos grnd. Juozas Lukšas, eiliniai Bronius Lauraitis, Antanas Sereika ir Aleksas Vosylius⁷⁴³. Sunku pasakyti, kodėl pirmosiomis 1943 m. sausio dienomis buvo tiek daug dezertyrų. Galbūt dalis karių negrįžo arba vėlavo grįžti iš kalėdinių atostogų. Į batalioną sugrįžę anksčiau laikinai iš jo pasišalinę kariai buvo baudžiami 5 arba 8 parų areštu⁷⁴⁴.

Padaugėjus dezertyravimo atvejų bataliono vadas pagrasino griežtomis bausmėmis: „Nežiūrint mano ankstyvesnių perspėjimų dėl pasišalinimų, nuolat kartojasi panašūs atvejai. Paskutinį kartą perspėjau visus karius, kad ateityje, atsižvelgiant į karo sąlygas, pabėgusieji bus traukiami teismo atsakomybėn, taikant griežčiausias, net mirties, bausmes.“⁷⁴⁵ Nepaisydami šių pagrasinimų, 1943 m. sausio 23–25 d. iš bataliono pasišalino dar 16 karių⁷⁴⁶.

737 251-ojo bataliono vado 1943 01 31 įsakymas Nr. 22, *ibid.*, l. 1.

738 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 26 įsakymas Nr. 5, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 336.

739 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 08 13 įsakymas Nr. 15, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 36.

740 251-ojo bataliono vado 1943 01 25 įsakymas Nr. 18, *ibid.*, b. 236, l. 6.

741 251-ojo bataliono vado 1943 01 04 įsakymas Nr. 1, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 28.

742 251-ojo bataliono vado 1943 01 05 įsakymas Nr. 2, *ibid.*, l. 27.

743 *Ibid.*

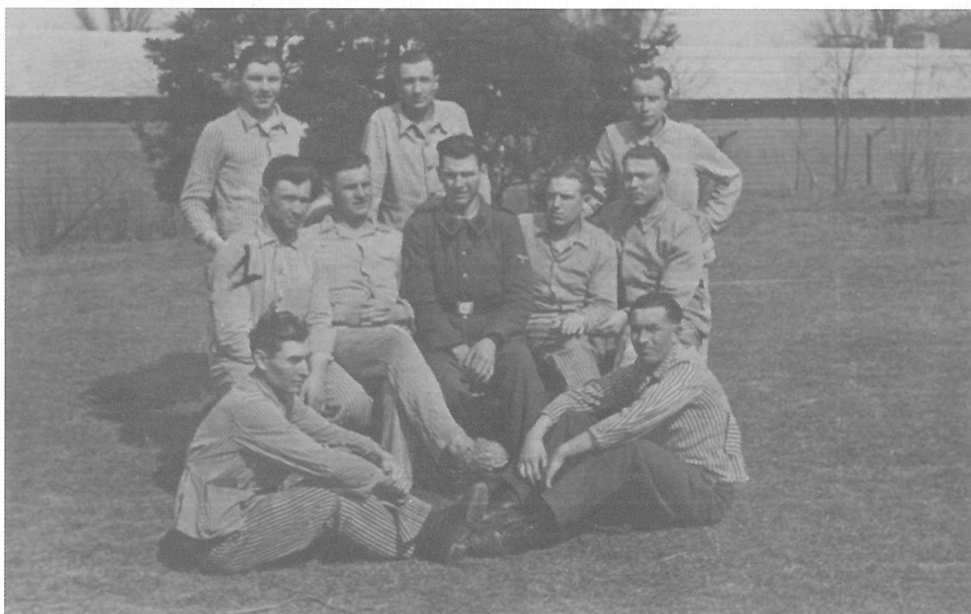
744 251-ojo bataliono vado 1943 01 09 įsakymas Nr. 5, *ibid.*, l. 21.

745 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

746 251-ojo bataliono vado 1943 01 28 įsakymas Nr. 21, *ibid.*, l. 5.

Sužeisti lietuvių policijos batalionų kariai. Karo metų nuotr. (LYA)

Sveikstančiųjų kuopos kariai Vilniaus ligoninėje. 1944 m. (LYA)

Pasitaikydavo batalione ir kitokių drausmės pažeidimų. 1943 m. pradžioje už girtavimą ir triukšmavimą mieste jaunesnieji puskarininkiai Benas Racevičius ir Pranas Žemaitis bataliono vado buvo nuteisti po 10 parų arešto⁷⁴⁷. Kareivis Povilas Gabriūnas tų metų vasario 2 d. susikivirčijęs smogė vokiečių žandarui Weinhartui šautuvo buože per galvą ir pabėgo iš įvykio vietos⁷⁴⁸.

252-asis lietuvių policijos batalionas

Pirmos patikimos žinios apie 252-ąjį lietuvių policijos batalioną užfiksuotos 1942 m. gegužės mėn. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje policijos plk. Wolfgangas Denicke gegužės 25 d. išleido ypatingąjį įsakymą dėl lietuvių policijos batalionų reorganizavimo. Įsakyme rašoma, jog formuojamas naujas 252E, t. y. rezervinis, atsargos (vok. *Ersatz*), batalionas bus sudarytas iš ligtolinio E1 lietuvių policijos bataliono. 252-asis batalionas suskirstomas į keturias kuopas, jo dislokacijos vieta – Kaunas⁷⁴⁹. Batalionas buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse. Jo ryšių karininku tapo policijos kpt. H. Kruse⁷⁵⁰.

1942 m. vasarą buvo suformuotos trys kuopos. 1-ajai jų vadovavo kpt. Alfonsas Petrusis, 2-ajai – kpt. Juozas Seliokas, 3-iajai – lttn. Juozas Mikšys (vėliau – lttn. Antanas Baltūsis). Pastarieji du karininkai bataliono kuopų vadais buvo paskirti 1942 m. lapkričio 20 d.⁷⁵¹ Kiek vėliau buvo suformuota ir 4-oji kuopa (vadas – j. lttn. Vladas Šulskis)⁷⁵². 252-ajam batalionui iš pat pradžių vadovavo mjr. Bronius Bajerčius (adjutantas j. lttn. Leonas Jeleniauskas).

Bataliono sudėtis formavimo laikotarpiu nuolat kito: vieni karininkai buvo atkeliami tarnauti, kiti perkelti į kitus batalionus. Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. iš 252-ojo bataliono į 255-ąjį buvo perkelti lttn. Algirdas Gasiūnas ir j. lttn. Petras Šidagis, o į 252-ąjį batalioną būrių vadais iš 255-ojo atkelti lttn. Aleksandras Jakubauskas ir j. lttn. Juozas Katalius, iš 6-ojo – j. lttn. Vladas Šulskis ir iš 254-ojo – j. lttn. Juozas Jaudegis⁷⁵³. Liepos 28 d. 252-ojo bataliono lttn. Vladas Baltrušaitis, lttn. A. Jakubauskas, j. lttn. Juozas Jurevičius

747 251-ojo bataliono vado 1943 01 08 įsakymas Nr. 4, *ibid.*, l. 23.

748 Vermachto komendantūros Vilniuje 1943 02 16 pranešimas policijos vadui, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 88.

749 Tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Denicke's 1942 05 25 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

750 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 28 įsakymas, *ibid.*, b. 19, l. 66.

751 Gen. št. plk. lttn. A. Špokevičiaus 1942 11 17 įsakymas LSD Nr. 67, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 8; J. Mikšio 1944 11 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10.

752 J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 40.

753 *Ibid.*, l. 51; Gen. št. plk. lttn. A. Špokevičiaus 1942 11 29 įsakymas LSD Nr. 71, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 5.

ir 121 kareivis buvo perkelti į 255-ąją lietuvių policijos batalioną⁷⁵⁴. Rugsėjo 1 d. kpt. M. Liormanas (Lormann) iš 252-ojo bataliono buvo perkeltas į 255-ąją batalioną, kur turėjo eiti vado pareigas⁷⁵⁵.

Dauguma jaunuolių į batalioną stojo savo noru, vengdami būti išvežti į Vokietiją dirbti. Savanoriai bataliono štabe Kaune užpildydavo anketą ir pasirašydavo savanoriškos tarnybos 252-ajame batalione pasižadėjimą. Bataliono kariai Kaune ir jo apylinkėse saugojo svarbius pramonės objektus, karinius sandėlius ir tiltus. Kai kurie bataliono padaliniai taip pat saugojo IV ir IX fortų kalinius, tačiau egzekucijoms vykdyti nebuvo naudojami⁷⁵⁶. Bataliono kareiviai kasdien atlikdavo rikiuotės ir šaudymo pratybas, jie buvo ginkluoti šautuvais, o karininkai – pistoletais⁷⁵⁷. Kai kurie bataliono padaliniai buvo siunčiami į provinciją vykdyti „specialių uždavinių“ – saugoti durpynuose dirbančių sovietų karo belaisvių. 1942 m. birželio 1–26 d. bataliono 2-oji kuopa atliko „specialų uždavinį“ Alytaus apskrityje ir Jonavoje. Grupė 2-osios ir 3-iosios kuopos karių (iš viso 14 žmonių) birželio 1–liepos 3 d. atliko užduotis Valkininkuose. Už 8 sovietų karo belaisvių sugavimą grupei 252-ojo bataliono kareivių laikinai einantis LSD ryšių karininko pareigas plk. Vincas Šaudzis pareiškė padėką⁷⁵⁸.

Bataliono kariai taip pat buvo siunčiami į Panevėžį ir Marijampolės apskritį saugoti dirbančių sovietų karo belaisvių⁷⁵⁹. Į Valkininkų rajoną nusiųsta 252-ojo bataliono 4-oji kuopa košė miškus ir sulaikydavo įtartinus asmenis. Sulaikytuosius tardydavo vokiečių karininkas, paskui juos paleisdavo arba siųsdavo į kalėjimą. Vienos operacijos metu buvo sulaikyti iš Vilniaus geto pabėgę trys žydai (du vyrai ir moteris). Juos bataliono kareiviai sušaudė⁷⁶⁰.

Batalioną formuoti ir mokyti baigta tik 1942 m. rudenį. Tada bataliono kariai davė priesaiką ir buvo išsiųsti į Liubliną saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklos. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 252-ajame batalione tarnavo 21 karininkas, 88 puskarininkiai ir 402 eiliniai (iš viso 511 žmonių)⁷⁶¹.

SS reichsfürerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio 1942 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu visi policijos batalionuose keturias savaites išstarnavę kariškiai privalėjo duoti

754 Kauno apygardos savisaugos dalių vado 1942 08 12 įsakymas Nr. 49, *ibid.*, l. 64–65.

755 Tvarkos policijos vado Lietuvoje pavaduotojo policijos majoro F. Dungso 1942 09 01 raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 93.

756 J. Malinausko 1945 02 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18089-LI, l. 128–129.

757 J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 39–40.

758 Plk. V. Šaudžio 1942 08 18 įsakymas Nr. 51 Kauno apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 57–58.

759 K. Gečionio 1949 07 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 89, l. 140; S. Martinkaus 1945 06 07 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 112, l. 233–234.

760 V. Kižio 1948 06 25 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47003/3, l. 22–23.

761 SS ir policijos vado Lietuvoje sudaryta lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

priesaiką. Priesaikos tekstas buvo toks: „Kaipo savisaugos dalinių narys, prisiekiu būti ištikimas, narsus ir paklusnus. Taip pat visas savo tarnybines pareigas, ypatingai kovoje prieš tautas žudantį bolševizmą, atlikti sąžiningai. Už šitą priesaiką esu pasirengęs aukoti savo gyvybę. Tepadeda man Dievas.“⁷⁶²

Priesaiką duodančių asmenų parašai turėjo būti pridedami prie asmens bylų. Lietuvoje esantys batalionai privalėjo prisiekti Lietuvos savisaugos dalių ryšių karininkui gen. št. plk. A. Špokevičiui. Visų Lietuvoje buvusių batalionų vadai turėjo duoti priesaiką Kaune 1942 m. spalio 26 d. 252-asis E batalionas prisiekė Šančių kareivinėse spalio 28 d.⁷⁶³

SS reichsfiurerio H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado spalio 26 d. įsakymu 252-asis batalionas turėjo vykti į Liubliną ir pakeisti ten esantį 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Į Liubliną turėjo išvykti trys 252-ojo bataliono kuopos (13 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai). Jonavoje dislokuotas bataliono būrys ir kpt. A. Petruolio vadovaujama naujokų kuopa turėjo likti Lietuvoje. Į Liubliną 252-asis batalionas privalėjo išvykti tik po to, kai į Kauną parvyks 2-asis batalionas. Naujuoju bataliono ryšių karininku buvo paskirtas buvęs 2-ojo bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Voigtas⁷⁶⁴.

Turimais duomenimis, į Liubliną 252-asis batalionas atvyko 1942 m. gruodžio 19 d. Atvykę bataliono kariai buvo apgyvendinti mokyklos pastate Bernardinų gatvėje. Iš pradžių batalionas porą mėnesių buvo kariškai mokomas, o 1943 m. vasario pabaigoje paskirtas eiti tarnybą išorinėje Maidaneko koncentracijos stovyklos apsaugoje. Bataliono kareiviai buvo apgyvendinti dviejuose barakuose (apie 100 m nuo spygliuotos vielos)⁷⁶⁵. Stovyklos sargyboms kasdien buvo skiriama apie 30 bataliono kareivių, dar apie 10 saugojo batų fabriką, kiti – bataliono kareivines arba ilsėdavosi. Tarnybinius nurodymus batalionas gaudavo per ryšių karininką kpt. Rutschinskį⁷⁶⁶. Naktimis bataliono kareiviai budėdavo bokšteliuose ir vaikščiodavo palei spygliuotą vielą tarp jų. Bokšteliuose paprastai budėdavo skirtingų tautybių sargybiniai (1–2 lietuviai ir 2–3 vokiečiai). Tie patys sargybiniai per parą budėdavo po 12–16 valandų⁷⁶⁷. Bataliono kariai konvojuodavo Maidaneko kalinius į žemės ūkio darbus už stovyklos ribų, taip pat į Liubliną atvežtą kalinių transportą į Maidaneko stovyklą. Yra žinoma, jog 1943 m. 1-osios bataliono kuopos būrys (vadas viršila Antanas Pikūnas) iš Liublino į Maida-

762 Tvarcos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 23.

763 Tvarcos policijos vado Lietuvoje 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 51–53.

764 Tvarcos policijos vado Lietuvoje 1942 11 17 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, l. 74–75.

765 J. Mikšio 1975 10 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 123–124; V. Striūpo 1953 02 11 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 159.

766 J. Mikšio 1944 11 26 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 11–11 a. p.

767 J. Janavičiaus 1953 02 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 39–40.

neką atvarė 5–6 tūkst. žydų koloną⁷⁶⁸. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų (alkio, ligų ir sunkaus fizinio darbo) stovykloje kasdien mirdavo šimtai kalinių. Iš kiekvieno barako rytais išnešdavo ne mažiau kaip 10 mirusių žmonių. Kartais būdavo vykdomos masinės kalinių šaudymo akcijos. 1941 m. lapkričio 3 d. vokiečių esesininkai netoli Maidaneko koncentracijos stovyklos sušaudė apie 18 tūkst. Maidaneko ir aplinkinių stovyklų kalinių (daugiausia žydų).

Kai 1943 m. rugsėjo mėn. Maidaneke buvo vykdoma mažesnio masto žudymo akcija, lietuvių ir ukrainiečių batalionų kareiviai buvo uždaryti kareivinėse, kareiviams buvo uždrausta iš jų išeiti⁷⁶⁹.

Pačių vokiečių liudijimu, 252-ajam batalionui teko pernelyg didelis tarnybos krūvis. Kartais bataliono kareiviai net po 18 valandų per parą eidavo sargybą savo postuose. Tai neigiamai veikė jų drausmę ir moralę. Vokiečių tvarkos policijos vado Liublino distrikte sprendimu nuo 1943 m. rugsėjo 20 d. batalionui turėjo būti sumažintas tarnybos krūvis. Vienu metu ne daugiau kaip trečdalis bataliono kareivių turėjo eiti sargybas, antras trečdalis – atlikti karines pratybas, o trečias – ilsėtis⁷⁷⁰. 1943 m. liepos 28 d. žiniomis, 252-ajame batalione Liubline tarnavo 14 karininkų, 29 puskarininkiai ir 200 eilinių⁷⁷¹.

Bataliono vadas mjr. B. Bajerčius skundėsi bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, jog 1943 m. birželio mėn. už įvairius tarnybinius nusižengimus 22 bataliono kareiviai buvo atiduoti SS ir policijos teismui, o 2 kareiviai nusižudė. Dėl to batalionas sargyboms galėjo skirti tik 1 karininką ir 90 kareivių⁷⁷².

Maidaneko koncentracijos stovyklos vadovybė 1943 m. rugsėjo pabaigoje nutarė atsisakyti 252-ojo bataliono paslaugų. Stovyklos sargyboms nuspręsta palikti 100 bataliono kareivių, o kitus išsiųsti į naujas tarnybos vietas. 1944 m. birželio pabaigoje iš Maidaneke likusių 100 kareivių dėl areštų, ligų ir dezertyravimo beliko tik 36 252-ojo bataliono kareiviai⁷⁷³.

1943 m. rudenį bataliono štabas ir didesnę dalis kareivių buvo perkelta į Volka Profecką (*Wolka Profecka*) netoli Pulavų miesto (Liublino distriktas) saugoti geležinkelio. Dalis bataliono kareivių liko saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklos⁷⁷⁴.

768 A. Pikūno 1945 06 11 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-19850-LI, l. 39 a. p.–40.

769 *Majdanek 1941–1944*, s. 261; J. Malinausko 1945 02 05 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 112, l. 70, 71.

770 Tvarkos policijos vado Liubline 1943 09 13 raštas, LCVA, f. 1173, ap. 4, b. 6, l. 142.

771 252-ojo bataliono sudėtis 1943 07 28, *ibid.*, l. 144.

772 252-ojo bataliono vado mjr. B. Bajerčiaus 1943 07 06 raštas bataliono ryšių karininkui kpt. Rutschinskiui, *ibid.*, l. 164.

773 Liublino koncentracijos stovyklos apsaugos skyriaus 1944 06 26 raštas 252-ajam batalionui, *ibid.*, l. 50.

774 J. Mikšio 1944 06 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10 a. p.; V. Baranausko 1949 06 30 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 171.

Volka Profeckoje bataliono kareiviai buvo apgyvendinti mediniuose barakuose, kuriuos saugojo ukrainiečių policininkai. Vokiečiai lietuvių kariškiais nepasitikėjo. Tik praėjus keliolikai dienų bataliono kareiviai buvo apginkluoti ir pradėjo saugoti geležinkelį bei kitus karinės reikšmės objektus. Apie 60 kareivių (jiems vadovavo vyr. ltn. J. Mikšys) buvo išsiųsti į Zaklikovo (*Zaklików*) geležinkelio stotį saugoti lentpjūvės⁷⁷⁵. Nors komunistiniai lenkų partizanai (Tado Kosciuškos brigados) dažnai sprogdindavo geležinkelį ir užpuldavo įvairius karinius objektus, 252-ojo bataliono kariams su jais susikauti neteko.

Bataliono kareivių santykiai su vietos gyventojais buvo normalūs. Tai rodo toks atsitikimas. 1944 m. birželį netoli Stavkų (*Stawki*) kaimo lenkų partizanai susprogdino geležinkelį ir nuvertė vokiečių kareivius vežantį traukinį. Vokiečių kareiviai įsiveržė į Stavkų kaimą, suėmė penkis jo gyventojus ir norėjo juos sušaudyti. Tuo metu pro šalį važiuo vyr. ltn. J. Mikšio kuopos vyrai. Vokiečių kareiviai lietuvius sustabdė ir J. Mikšį nuvedė pas plk. Jedelį. Šis liepė J. Mikšio kuopos kariams sušaudyti suimtus kaimo gyventojus. J. Mikšys iš pradžių atsisakė, vėliau sutiko tai padaryti vildamasis, kad netrukus pasirodys kitas traukinys ir vokiečiai išvažiuos. Plk. Jedelis dar įsakė apsupti kaimą, jo gyventojus sušaudyti, o namus sudeginti. Vyr. ltn. J. Mikšys plk. Jedelio įsakymo neįvykdė. Kai jis atvyko į Zaklikovą, čia jau buvo du vokiečių žandarai, kurie turėjo patikrinti, ar J. Mikšys įvykdė jam duotą įsakymą. J. Mikšys žandarams paaiškino, kad sulaukytieji buvo ne partizanai, bet atsitiktinai pakliuvę kaimo gyventojai. Kitą dieną vokiečių policininkai J. Mikšį suėmė, įsodino į traukinį ir vežė Vakarų kryptimi. Pakeliui vyr. ltn. J. Mikšius pavyko pabėgti, ir jis grįžo į Lietuvą⁷⁷⁶. 1975 m. šį didvyrišką J. Mikšio poelgį patvirtino šeši Stavkų kaimo gyventojai⁷⁷⁷.

Sovietų kariuomenei veržiantis į Lenkijos gilumą, 1944 m. liepos mėn. 252-asis batalionas iš Volka Profeckos per Pulavus buvo perkeltas į kairįjį Vyslos krantą ir užėmė gynybines pozicijas. Priešakinėje fronto linijoje batalionas išbuvo porą mėnesių, paskui buvo perkeltas į Radomo miestą. Gindami savo pozicijas prie Vyslos bataliono kariai beveik kasdien susišaudydavo su kitoje upės pusėje stovinčiais Raudonosios armijos daliniais. Tokių susišaudymų metu batalionas turėjo nedidelių nuostolių⁷⁷⁸. Priartėjus sovietų kariuomenei, dalis Liubline likusių bataliono kareivių, vadovaujami kuopos vado ltn. Antano Ragauskio, išvyko į Lietuvą ir pasiekė Vilkaviškį išsivaikščiojo po namus. Kai kuriuos Maidaneke likusius 252-ojo bataliono kareivius sovietai suėmė 1944 m. liepos 24–25 d.⁷⁷⁹

775 J. Mikšio 1975 10 23 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 124.

776 J. Mikšio 1974 03 15 pareiškimas, *ibid.*, l. 71–73; Liudytojo Adamo Bureko 1975 04 30 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 104–105.

777 Lenkijos Liaudies Respublikos generalinės prokuratūros 1975 07 10 raštas LSSR generalinei prokuratūrai, *ibid.*, l. 88.

778 J. Povilonio 1949 07 21 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 32; J. Janavičiaus 1953 02 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17460-LI, t. 1, l. 40–41.

779 A. Ragauskio 1947 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22380/3, l. 190; J. Raškevičiaus 1950 01 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 17581/3, l. 43.

Bataliono branduolys Radome išbuvo iki 1944 m. lapkričio mėn. Čia 252-ojo bataliono kareiviai buvo įtraukti į vokiečių policijos 19-ąją pulką ir pasiūsti kovoti su partizanais Jugoslavijos šiaurėje. Nuo šio momento 252-asis lietuvių policijos batalionas kaip savarankiškas vienetas nustojo gyvuoti⁷⁸⁰. 19-ojo policijos pulko padaliniai buvo dislokuoti netoli buvusios Jugoslavijos ir Austrijos sienos (Prevalio, Kučevjės ir kt. miesteliuose). 1945 m. gegužės pradžioje 19-asis policijos pulkas traukėsi į Austriją ir netoli Klagenfurto pasidavė anglų kariuomenei⁷⁸¹. Buvusiems 252-ojo bataliono kareiviams tarnybos pabaiga sutapo su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Dalis buvusių bataliono karių pateko į sovietų nelaisvę ir turėjo pereiti sovietinių koncentracijos lagerių pragarą, kiti pasitraukė į Vakarus ir liko gyventi laisvajame pasaulyje.

252-asis batalionas buvo vienas iš nedaugelio lietuvių policijos batalionų, kuris kaip savarankiškas vienetas išsilaikė iki vėlyvo 1944 m. rudens, o dalis jo kariškių tarnavo net iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Batalionas buvo suformuotas 1942 m. rudenį ir dėl to nebuvo tiesiogiai įtrauktas į žydų naikinimo politiką. Atlikdamas tarnybą Maidaneke 252-asis batalionas vykdė išorinę koncentracijos stovyklos apsaugą ir konvojavo kalinius į darbus. Tiesioginėse kalinių žudymo akcijose bataliono kariai nedalyvavo. Kaip ir 2-asis batalionas, 252-asis daugiausia buvo naudojamas karinių objektų apsaugai ir kovai su partizanais.

255-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. Wolfgangas Denicke 1942 m. liepos 21 d. išleido įsakymą dėl 255-ojo lietuvių policijos bataliono suformavimo. Batalionas turėjo būti formuojamas Kaune, jį turėjo sudaryti bataliono štabas ir trys kuopos. Kiekvieną kuopą turėjo sudaryti trys būriai. Kuopoje turėjo būti kuopos vadas, trys būrių vadai, 120 puskarininkių ir eilinių. Šiuo įsakymu bataliono vadu turėjo būti paskirtas kpt. Jonas Tinteris (iš tikrųjų jis paskirtas kuopos vadu), bataliono vado adjutantu – lttn. Vladas Tervydis. Naujasis batalionas buvo sudaromas iš vienos 252-ojo bataliono kuopos, vienos 251-ojo bataliono kuopos (255-ojo bataliono 2-ąja kuopa tapo lttn. Vlado Baltrušaičio vadovaujama Marijampolės kuopa), 14-ojo bataliono Plungės būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai), 14-ojo bataliono Telšių būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai) ir 10-ojo bataliono Ukmergės būrio (1 karininkas, 1 puskarininkis ir 37 eiliniai). Batalionui turėjo būti priskirti 3 lengvieji ir 1 sunkusis granatsvaidis⁷⁸².

780 J. Povilonio 1949 07 21 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15377/3, l. 33.

781 V. Baranausko 1949 07 06 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 64, 65.

782 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 07 21 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 20–20 a. p.

255-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti 1942 m. liepos pabaigoje Kaune, Šančių kareivinėse. Apie du mėnesius kariai buvo kariškai mokomi. Bataliono vadu paskirtas kpt. Juozas Kriščiūnas (pareigas ėjo 1942 m. liepos 25–rugsėjo 2 d.). 1-osios kuopos vadu tapo lt. V. Baltrušaitis, 2-osios – lt. Stankevičius, 3-iosios – kpt. Afanasijus Kazanas, ūkio dalies viršininku – kpt. Marcinkevičius, vertėju – lt. Jonas Stankus, vokiečių ryšių karininku – policijos mjr. Alfredas Dietzas, vėliau W. Fischeris⁷⁸³. Iš 14-ojo bataliono atkeltas j. lt. Jonas Ralys buvo paskirtas 3-iosios kuopos būrio vadu. Bataliono kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas⁷⁸⁴. Rugsėjo 13 d. tarnauti batalione priimtas atsargos j. lt. Jonas Stanaitis⁷⁸⁵; rugsėjo 28 d. iš 252-ojo bataliono atkelti lt. Aleksas Jakubauskas, j. lt. Juozas Jurevičius, viršilos Povilas Motiejūnas ir Petras Valys⁷⁸⁶; rugsėjo 1 d. iš Panevėžio apygardos atkeltas lt. Vladas Aižinas (paskirtas kuopos vadu), iš 252-ojo bataliono – lt. Algirdas Gasiūnas (paskirtas būrio vadu) ir j. lt. Petras Šidagis (paskirtas būrio vadu)⁷⁸⁷.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1942 m. rudenį 255-asis lietuvių policijos batalionas gavo įsakymą vykti į Baltarusiją saugoti geležinkelio ruožo Mogiliovas–Žlobinas. Prieš išvykstant bataliono vadu rugsėjo 2 d. buvo paskirtas ir iki pat išformavimo jam vadovavo kpt. Medardas Liormanas⁷⁸⁸. Bataliono būrio vadas j. lt. Jonas Jurevičius atsisakė vykti į Baltarusiją, todėl vokiečių policijos įsakymu buvo suimtas ir tris mėnesius kalinamas. Atlikęs bausmę, J. Jurevičius buvo perkeltas tarnauti į 9-ąjį lietuvių policijos batalioną⁷⁸⁹.

Rugsėjo 27 d. 255-asis batalionas traukiniu iš Kauno per Minską nuvyko į Mogiliovą⁷⁹⁰. Čia jis buvo pavaldus Mogiliovo srities vokiečių SS ir policijos vadui. Batalionas įsikūrė už miesto esančiose kareivinėse. Ten pat buvo įsikūręs ir ką tik suformuotas baltarusių batalionas. Mogiliove bataliono kariai buvo aprenkti vokiškėmis uniformomis. Netrukus į kareivines atvyko Mogiliovo apygardos vadas vokiečių pulkininkas ir įsakė batalionui žygiuoti į Beleničių apylinkes (apie 20 km nuo Mogiliovo) kovoti su sovietiniais partizanais. Ten batalionas išbuvo apie savaitę, su partizanais nesusidūrė ir

783 B. Saugūno 1967 09 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47532/3, l. 35; Ostlande tarnaujančių vokiečių tvarkos policijos pareigūnų sąrašas (1942 m.), Bundesarchiv, f. R19/119, l. 512; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 147.

784 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 24.

785 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 51 (1942 08 18), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 57–59.

786 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 49 (1942 08 12), *ibid.*, l. 63–66.

787 Kauno apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 54 (1942 09 05), *ibid.*, l. 51.

788 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 73.

789 J. Jurevičiaus 1949 01 08 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 157, l. 183.

790 Vokiečių policijos 1942 11 09 raštas dėl policijos batalionų perkėlimo, Bundesarchiv, f. R19/120, l. 73.

grįžo į Mogiliovą. Spalio mėn. gautas įsakymas vykti į Staryj Bychovą (apie 40 km nuo Mogiliovo)⁷⁹¹. Paskirties vietoje batalionas buvo išdėstytas apie 90 km ilgio geležinkelio ruože. Bataliono štabas ir 3-ioji kuopa įsikūrė pačiame Staryj Bychove; 1-oji kuopa saugojo geležinkelio atkarpą tarp Mogiliovo ir Staryj Bychovo, 2-oji kuopa – tarp Staryj Bychovo ir Žlobino⁷⁹². Be to, lietuvių kareiviai saugojo tiltus per Lachvos upę. 255-asis batalionas čia pakeitė anksčiau tarnavusį policijos dalinį.

Pirmojoje 1943 m. pusėje 255-asis batalionas dislokavosi Tošicos rajone, liepos mėn. jau buvo Zolotoje Dno, paskui perkeltas į Beličo, Bykovo ir Korostenio rajonus⁷⁹³. 1943 m. birželio mėn. Staryj Bychove bataliono kariai davė priesaiką⁷⁹⁴. Apie tarnybą Tošicos rajone atsiminimuose papasakojo Jonas Stankevičius:

„Atlikdami tarnybą – saugodami geležinkelį, – iš kuopos vadavietės eidavome žvalgyti aplinkinių kaimų. Tokio pobūdžio operacijose įvykdavo tik trumpi susišaudymai. Rusų partizanai dienos metu vengdavo susidūrimų, nenorėdavo savo slaptaviečių išduoti. Savas žvalgybas jie rengdavo naktimis, tuo patikrindavo, kiek mes esame budrūs. Tada jau įsiveldavome į rimtesnes kautynes, kurios kartais užtrukdavo po kelėtą valandų. Dažnai tokius susirėmimus jie naudodavo geležinkelio užėmimui kitos slėptuvės ruože, kur tuo metu būdavo ramu. Dėdavo gana mažus sprogmenų užtaisus, dažniausiai tolą, po 200 gramų sveriančiais gabalais. Padėję kokius 20 užtaisų 50 metrų ruože, sugadindavo bėgį.“⁷⁹⁵

Kiekvienam 3–7 km geležinkelio ruožui saugoti buvo paskirta 7–8 karių grupė, vadovaujama karininko arba puskarininkio. Grupės įsikūrė bunkeriuose, įrengtuose prie geležinkelio linijos. Bunkerius nuolatos saugojo sargybiniai. Bataliono kariai dažnai susidurdavo su sovietiniais partizanais. Apie 1942 m. lapkričio mėn. netoli Borisovo stoties partizanai susprogdino geležinkelį ir apšaudė traukiniu važiuojančius 255-ojo bataliono kareivius. Per susišaudymą 1 kareivis žuvo, partizanų nuostoliai nežinomi. Kitą kartą, taip pat tą patį mėnesį, partizanai iš miško apšaudė Rogačiovo stotį. Žuvo 2 bataliono kareiviai⁷⁹⁶. 1943 m. pavasarį partizanai užpuolė bataliono 2-osios kuopos saugomą stotelę. Mūšyje 8 lietuvių kariai žuvo, partizanų nuostoliai nežinomi⁷⁹⁷.

Sovietinių partizanų veiksmai labai sustiprėjo 1943 m. antrojoje pusėje. Liepos 8 d. vakarą apie 200 partizanų iš miško puolė 10 lietuvių saugomą bunkerį prie Zo-

791 B. Saugūno 1967 09 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47532/3, l. 35, 36.

792 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 73, 74.

793 Lietuvos partizaninio judėjimo štabo 1943 m. pažyma apie lietuvių policijos batalionų karius, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 162.

794 J. Bendoriaus 1945 02 06 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 8, l. 210.

795 A. Martinionis, *Rytų fronte – atkaktūs mūšiai*, Vilnius, 2000, p. 74.

796 J. Bogdansko 1947 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9007/3, l. 12.

797 S. Būdviečio 1953 01 24 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 47, b. 441, l. 84, 85.

loteje Dno. Smarkus susišaudymas truko apie 45 minutes. Partizanų puolimas buvo atmuštas⁷⁹⁸. Rugsėjo 4 d., sekmadienio rytą, partizanai užėmė vieną bataliono kareivių saugomą bunkerį ir išžudė visus ten buvusius karius. Žuvusieji buvo palaidoti Mogiliovo kapinėse⁷⁹⁹. 1943 m. rudenį įvyko smarkus bataliono 2-osios kuopos susidūrimas su partizanais apie 20 km nuo Staryj Bychovo. Vokiečiai į pagalbą lietuviams išsiuntė šarvuotą traukinį, bet partizanai jį pakeliui susprogdino. Kautynėse žuvo 14–18 lietuvių karių⁸⁰⁰. Grupė psk. Jono Bakaičio vadovaujama kareivių saugojo geležinkelio atkarpą tarp Mogiliovo ir Minsko. Kartą naktį J. Bakaitis raketiniu pistoletu davė klaidinamą ženklą sovietų lėktuvui. Šis nusileido ir 2 jame buvę lakūnai buvo suimti lietuvių savi-saugininkų. Už tai J. Bakaitis gavo mėnesį atostogų ir tuo pasinaudodamas iš namų į batalioną nebegrižo⁸⁰¹.

Dažnai puldinėjamas partizanų batalionas patyrė nemažų nuostolių. Dalis lietuvių žuvo, buvo sužeisti arba dezertyravo. 1943 m. pabaigoje lietuviams į pagalbą buvo atsiųsti du vlasovininkų batalionai. Maždaug 100 žmonių grupėmis jie buvo išdėstyti miškuose, galimose partizanų puolimo vietose.

1943 m. spalio mėn. 255-asis batalionas gavo įsakymą vykti į Polocko sritį. Po dviejų savaičių kariai buvo perkelti į Slucką ir apgyvendinti mokyklos pastate. Čia jie saugojo karinius sandėlius. Tų metų gruodį, prieš Kalėdas, už pasižymėjimą tarnyboje vokiečių ryšių karininkas A. Dietzas 30–40 bataliono karininkų, puskarininkų ir kareivių apdovanojo medaliais (tarp kitų apdovanojimų – ir antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais)⁸⁰².

1944 m. sausio mėn. 255-ajame batalione buvo likę tik 277 kariai⁸⁰³. Artėjant Rytų fronto linijai, tų metų vasario mėn. lietuviai atsitraukė į Starobiną (apie 40 km nuo Slucko, Bobruisko sr.). Kariai saugojo tiltus ir kitus objektus, lydėjo šieno gurguoles iš Pinsko pelkių į Starobiną. Batalionui ir čia teko susidurti su sovietiniais partizanais. 1944 m. pavasarį partizanai apšaudė grupę bataliono karių, besikeliančių per upę. Tada 7 lietuviai buvo nušauti, 4 – sužeisti⁸⁰⁴. Birželio 23 d. Starobino policijos punkto vadas Mina Macukievičius įsakė vietos policininkams padėti miestą ir trauktis kartu su vokiečiais. Pasitraukdami baltarusių policininkai sudegino apie 200 namų⁸⁰⁵.

Batalionas baigiantis karui ir jo karių likimai. 1944 m. birželio pabaigoje 255-asis lietuvių policijos batalionas pro Slucką, Balstogę traukėsi į Lenkijos gilumą. Beveik

798 V. Ivanausko 1943 07 09 laiškas žmonai Onutei, *ibid.*, b. P-17480, l. 6–7 (1 vokas).

799 V. Ivanausko 1943 09 18 laiškas žmonai Onutei, *ibid.*, l. 2 (2 vokas).

800 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 26.

801 J. Bakaičio 1945 01 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2322/3, l. 30 a. p.–31.

802 B. Saugūno 1967 09 04 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47532/3, l. 37.

803 A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 32.

804 J. Ralio 1953 04 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 27.

805 F. Priščico 1951 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 47, b. 441, l. 72.

255-ojo lietuvių policijos bataliono
psk. Bronius Saugūnas. Karo metų
nuotr. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono
psk. Bronius Saugūnas su šeima. Karo
metų nuotr. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono psk. Bronius Saugūnas (kairėje) su bendra-
žygiu Baltarusijoje. 1943 m. rugsėjo 19 d. (LYA)

iki Varšuvos kariai keliavo pėsčiomis. Kartu traukėsi ir vokiečių daliniai. Liepos mėn. bataliono likučiai atvyko į Čechanovo (apie 50 km nuo Varšuvos) geležinkelio stotį ir čia išbuvo apie savaitę. Rugsjūčio mėn. batalionas traukiniu buvo nuvežtas į Dresdeną (yra žinių, kad ten atvyko rugsjūčio 8 d.). Kariai apsigyveno palapinėse Dresdeno priemiestyje Helerau. Čia 255-asis batalionas vokiečių įsakymu buvo išformuotas ir nuginkluotas.

Apie 180 bataliono puskarininkių ir kareivių buvo paskirti mokytis Helerau policijos mokykloje (*Polizei-Waffenschule I*). Čia jie sudarė 9-ąją kuopą. Mokyklos viršininkas buvo vokiečių kapitonas, instruktoriai – taip pat vokiečiai. Kursantams išduotos SS karinių dalinių uniformos ir ginklai. Kariniai laipsniai buvo palikti tie patys, kokius turėjo 255-ajame batalione. Kursantai buvo suskirstyti į keturis būrius po maždaug 45 žmones, būrių vadai buvo vokiečių vachmistrai. Daugiausia buvo mokoma rikiuotės, gatvės ir naktinių kautynių taktikos, prieštankinės ir priešlėktuvinės gynybos. Buvo palaikoma griežta drausmė, kursantams leidžiama išeiti į miestą, bet baudžiama už menkiausią vėlavimą grįžti į kareivines. 1944 m. spalio 9 d. Helerau kursantai traukiniu išsiųsti į Italijos miestą Triestą⁸⁰⁶. Kitą dieną po atvykimo pulkas išsiųstas į Goricijos miestą ir priskirtas ten dislokuoto vokiečių 10-ojo SS ir policijos pulko žinion. Lietuviai išskirstyti po įvairias pulko kuopas. SS pulko užduotis buvo kova su italų ir jugoslavų partizanais. Pulko kareiviai dažnai vyko į operacijas prieš partizanus kalnuose.

Pasitaikė atvejų, kai lietuviai kariai pabėgo pas jugoslavų partizanus. 1944 m. rudenį taip padarė Antanas Bakanavičius ir Alfonsas Čeponis. Pastarasis 1945 m. sausio mėn. žuvo kaudamasis su vokiečiais. A. Bakanavičius pateko į 18-ąją partizanų (rusų) brigadą ir iki karo pabaigos dalyvavo kovose su vokiečiais, sprogus minai buvo lengvai sužeistas. A. Bakanavičius buvo apdovanotas jugoslavų medaliu už drąsą.

1945 m. gegužės pradžioje atskiri SS pulko padaliniai pradėjo trauktis į Austriją. Pulko gurguolės 2-asis būrys pro Udinės ir Trevizo miestus traukėsi per Alpių kalnus. Nusileidę nuo Alpių, kariai pasidavė anglų kariuomenei. Dalis belaisvių pateko į karo belaisvių stovyklą, kitiems buvo leista vykti į Vokietiją. Rudenį į karo belaisvių stovyklą, kurioje buvo laikomi daugiausia belaisviai iš Vidurio ir Rytų Europos šalių, atvykę sovietų karininkai agitavo buvusius SSRS piliečius grįžti į „tėvynę“. Iš lietuvių tik vienas buvęs 255-ojo bataliono karys – bataliono štabo raštininkas psk. Bronius Saugūnas – sutiko grįžti į Lietuvą. Jis su ukrainiečiais buvo atvežtas į sovietų okupacinėje zonoje esančią Vitenbergo filtracijos stovyklą ir čia apklausiamas. B. Saugūnas nuslėpė savo veiklą karo metu, teigė buvęs išvežtas prievartos darbų į Vokietiją. Po mėnesio paleistas iš stovyklos, per Varšuvą, Brestą, Baranovičius jis parvyko į Lietuvą⁸⁰⁷. Lietuvos SSR KGB Tardymo skyrius 1967 m. rugsjūčio 1 d. iškėlė B. Saugūnui baudžiamąją bylą, o Lietuvos

806 B. Saugūno 1967 09 06 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47532/3, l. 43, 44.

807 B. Saugūno 1967 09 07 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 46–48; A. Bakanavičiaus 1968 12 10 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47588/3, t. 1, l. 272, 273.

SSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminė kolegija tų metų gruodžio 22 d. nuteisė jį 10 metų laisvės atėmimo bausme griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje⁸⁰⁸.

Dalis Austrijoje į anglų nelaisvę patekusių lietuvių karių buvo išvežti į Italiją ir atsidūrė šalia Riminio esančioje stovykloje. Belaisviai gyveno palapinėse, miegojo ant žemės ir gaudavo labai skurdų maisto daavinį – 900 gramų duonos kepaliuką keturiems žmonėms. Dirbantiems skirdavo papildomą maisto daavinį. Stovykloje gyvenančius lietuvius kartais aplankydavo kunigas Jatulis, vienuolis Grauslys ir buvęs Lietuvos ambasadorius Londone Bronius Kazys Balutis. 1946 m. rudenį lietuvių belaisviai iš Riminio buvo išvežti į Miunsterio (Vokietija) stovyklą, o iš ten pateko į vadinamąsias perkeltųjų asmenų stovyklas. Iš jų dauguma buvusių belaisvių emigravo į JAV, Australiją ir kitas šalis⁸⁰⁹.

Išformavus 255-ąją batalioną, 7 ar 8 karininkai, tarp jų ir j. ltn. J. Ralys, 1944 m. vasarą buvo pasiųsti į Karaliaučių. Apie 20 km nuo šio miesto būrėsi daug lietuvių pabėgėlių – civilių ir kariškių. Iš jų vokiečiai formavo darbo kuopas ir kitus pagalbinius dalinius. Iš Dresdeno atsiųsti lietuvių karininkai turėjo padėti juos sudaryti. Iš pradžių J. Ralys buvo paskirtas vokiečių 714-ojo inžinerijos (pionierių) bataliono (jį sudarė trys vokiečių kuopos ir viena lietuvių kuopa), o po 3–4 mėnesių – 783-iojo inžinerijos bataliono kuopos būrio vadu. Lietuvių kuopa kautynėse nedalyvavo, o tik statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių armijai. Priartėjus frontui, lietuviai traukėsi kartu su vokiečiais. 783-iasis batalionas atsidūrė prie Pucko miestelio Helio pusiasalyje (apie 60 km nuo Gdynės). Čia dauguma bataliono kariškių 1945 m. gegužės 9 d. pateko sovietams į nelaisvę⁸¹⁰.

Bataliono nuostoliai. 1942 m. spalio 1 d. Borisovo apylinkėse kaudamasis su partizanais žuvo bene pirmasis bataliono karys – j. psk. Juozas Sakalauskas⁸¹¹, 1942 (1943?) m. Staryj Bychovo apylinkėse – 3-iosios kuopos karys Jonas Sapijonas (g. 1913 m.)⁸¹², 1943 m. gegužės 1 d. Mogiliovo srityje – grnd. Kazys Mildažys (g. 1912 m.)⁸¹³, liepos 30 d. Mogiliove – eil. Bronius Leonas (g. 1916 m.)⁸¹⁴. Kaip tvirtino buvęs bataliono karys Jonas Stankevičius, sovietiniams partizanams Mogiliovo srityje puolant 2-osios kuopos štabą, per atkaklias kautynes žuvo 9 kariai. Archyviniai šaltiniai ir karo metų spauda patvirtina šį faktą, bet nurodo šešis 1943 m. rugsėjo 5 d. žuvusius

808 Lietuvos SSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos 1967 12 22 nuosprendis, *ibid.*, b. 47532/3, l. 370–374.

809 A. Martinionis, *op. cit.*, p. 77, 78.

810 J. Ralio 1953 04 24 ir 1953 06 15 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 28–29, 78–79.

811 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 321.

812 *Ibid.*, p. 322.

813 Žuvusiojo kortelė, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 135.

814 *Ibid.*, l. 5.

karius: grnd. Joną Urbanavičių (g. 1913 m.), eilinius Antaną Navicką, Juozą Pauliukonį, Vitolių Rūtelionį, Antaną Taputį ir Vytautą Venclovą⁸¹⁵. Rugsėjo 10 d. Mogiliovo srityje žuvo 3-iosios kuopos karys Jonas Šakys (g. 1915 m.)⁸¹⁶, rugsėjo 27 d. ten pat sovietiniai partizanai sušaudė bataliono karį Jurgį Dudonį (g. 1922 m.)⁸¹⁷. 1944 m. balandžio 14 d. kautynėse su sovietiniais partizanais Starobino apylinkėse žuvo grnd. Andrius Gutauskas, kilęs iš Marijampolės apskrities Grybinės kaimo, už kovinius nuopelnus buvęs apdovanotas antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu⁸¹⁸.

Didžiausi bataliono personalinės sudėties nuostoliai – bėgliai. Tokių ypač padaugėjo 1943 m. pabaigoje. Pagrindinės dezertyravimo priežastys: sunkios tarnybos sąlygos, nuolatinė rizika žūti arba būti sužeistam, netikėjimas Vokietijos pergale ir kovos idealo neturėjimas. Karo pabaigoje vis daugiau karių suvokė tarnybos policijos batalionuose beprasmybę. Jų kova nedavė naudos Lietuvai, jie tapo patrankų mėsa kare už svetimus sau nacių Vokietijos interesus.

Dažnai iš tarnybos batalione pasišalindavo atostogų paleisti kariai. Parvykę namo, jie apsisprendavo atgal nebegrįžti. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje 1943 m. rugsėjo 9 d. įsakyme paskelbė, kad iš atostogų į tarnybą negrįžo 255-ojo bataliono kariai Pranas Eglickas (?), Stasys Eicinas, Kostas Raudonis, Jonas Vaičiulis ir Kazys Vari-nauskas, įsakė šiuos karius surasti, suimti ir pristatyti į Kauno arba Vilniaus kalėjimus. 1943 m. rugsėjo pradžioje iš atostogų negrįžo bataliono kariai Vladas Mironas ir Vincas Vaišnora⁸¹⁹, rugsėjo 20 d. iš bataliono pasišalino grnd. Vladas Brazaitis, spalio 17 d. – eil. Zenonas Valauskas, lapkričio 21 d. – eil. Juozas Breizeris, lapkričio 27 d. – eil. Jonas Barkauskas, gruodžio 21 d. – eil. Vladas Petravičius ir j. psk. Jonas Burskys, 1944 m. sausio 30 d. – Vladas Mileckis, vasario 24 d. – Vincas Zuikis ir j. psk. Juozas Budrys, kovo 19 d. – eiliniai Ipolitas Adomavičius, Pranas Pilibaitis ir grnd. Jonas Jonytis⁸²⁰.

Vokiečių SS ir policijos XVI teismas Kaune 1943 m. balandžio 9 d. nuteisė du 255-ojo bataliono eilinius: Jurgį Čeponį už nepaklusnumą 6 mėnesiams, o Stasį Vištartą už nepaklusnumą ir kariško turto vagystę – 9 mėnesiams kalėjimo⁸²¹. 1943 m. liepos 22 d. tas pat teismas nuteisė eil. Kazį Gečionį 6 mėnesiams kalėjimo už vėlavimą grįžti po atostogų į dalinį⁸²². Kareivis Modestas Brazys vokiečių buvo suimtas ir 3 mėnesius

815 Ibid., l. 101; R. Zizas, op. cit., p. 308, 312, 320, 333, 337; A. Martinionis, op. cit., p. 75.

816 R. Zizas, op. cit., p. 328.

817 Ibid., p. 279.

818 Ibid., p. 284; A. Martinionis, op. cit., p. 75.

819 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 09 04 ir 1943 09 05 raštai, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 308, 310.

820 Vokiečių policijos įsakymai dėl dezertyrų suėmimo, ibid., f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 2, 28, 43, 46, 149; ibid., b. 78, l. 27; b. 79, l. 354; b. 81, l. 11, 80, 138, 299.

821 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 04 19 įsakymas, ibid., f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 141.

822 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 07 22 įsakymas, ibid., b. 50, l. 189.

kalintas Mogiliovo kalėjime už tai, kad 1943 m. balandžio mėn. viename Baltarusijos kaime, neatsargiai elgdamasis su ginklu, netyčia sužeidė merginą. Atlikęs bausmę, M. Brazys buvo grąžintas į dalinį ir toliau saugojo geležinkelį. 1943 m. gruodžio mėn. M. Brazį sužeidė granata, jis buvo išleistas gydytis namo į Liudvinavo valsčių ir į batalioną nebegrižo⁸²³.

Dėl žūčių, sužeidimų, savavališko pasišalinimo (dezertyravimo) iš tarnybos, sunkių ligų ir kitų priežasčių 255-ojo bataliono karių skaičius tarnybos Baltarusijoje metu smarkiai sumažėjo: prieš išvykstant į Baltarusiją jame buvo 496, o 1944 m. vasario mėn. – tik apie 200 karių⁸²⁴.

823 M. Brazio 1947 03 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19921, l. 14–15.

824 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 76.

Vilniaus apygarda

Vilniuje, kitaip nei Kaune, atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazgos formavosi iš buvusio Raudonosios armijos 29-ojo TŠK karių. Išsilaisviniusius iš TŠK lietuvius karius organizuoti ėmėsi gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius. 1941 m. birželio 24 d. jis pradėjo formuoti Vilniaus įgulos štabą. Iki liepos 12 d. gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus vadovaujamo štabo žinioje buvo jau beveik 4 700 žmonių (iš jų apie 500 karininkų).

Buvusio 29-ojo TŠK dalys grupavosi Vilniuje, taip pat Varėnos, Pabradės ir Trakų rajonuose⁸²⁵. Pietrytinė Lietuvos dalis, kurioje būrėsi buvusio 29-ojo TŠK dalys, priklausė vokiečių 814-ajai karo lauko komendantūrai. Pirmosiomis karo dienomis užėmė Varėnos poligoną, vokiečiai netruko pasinaudoti tuo, kad šioje stovykloje susitelkė gan didelė lietuvių karių grupuotė iš buvusios Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos dalių (57 karininkai, 766 puskarininkiai ir kareiviai; stovyklos viršininkas plk. inž. Stasys Birutis), ir įsakė suformuoti lietuvių batalioną geležinkeliui saugoti. Jau birželio 29 d. kpt. Vinco Rusecko vadovaujamas batalionas (27 karininkai, 323 puskarininkiai ir eiliniai) išvyko vykdyti užduoties⁸²⁶. Kai kurie tų dienų liudininkai atsiminimuose pažymi, kad pirmosiomis karo dienomis santykiai su vokiečių armija buvę draugiški, vokiečiai rodę reikiamą „prielankumą ir pritarimą“⁸²⁷. Antai Vilniaus karo komendantas Hanso von Ostmanno 1941 m. birželio 26 d. įsakyme skelbiama, kad „Lietuvos kariuomenė ir Lietuvos civiliai eina sargybą“. Tiesa, lietuviai privalėjo ant rankovės ryšėti baltus raiščius su vokišku užrašu „Militärbefehlshaber von Vilnius“ ir svastika viduryje⁸²⁸.

825 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 266, l. 2.

826 Varėnos stovyklos viršininko plk. inž. S. Biručio 1941 06 30 raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 28.

827 J. Abraitis, *Gedimino pulko likimas*, Vilnius, 1994, p. 83.

828 „Vilniaus miesto karo vado įsakymas“, *Naujoji Lietuva*, 1941, birželio 29.

1941 m. liepos 5 d. vokiečių karinė valdžia Vilniuje pareiškė, kad neleidžiama atsikurti lietuvių valstybei, lietuvių armijai ir kt., o leidžiama steigti tik „vietinei savisaugai“, kuriai kartu su lietuviais vadovaus ir vokiečių karo lauko komendantūra. Lietuvos kariuomenės virsmas savisauga atsispindi ir plk. ltn. A. Špokevičiaus įsakymuose: 1941 m. liepos 7 d. jis paskelbė paskutinį įsakymą, skirtą „Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulai“, kitą – liepos 9 d. įsakymą įgulai – jis paskelbė jau kaip lietuvių savisaugos dalių (LSD) vadas. Šio įsakymo 1 punkte sakoma: „Nuo šios dienos buvusios Lietuvos kariuomenės likučiams vadintis „Lietuvių savisaugos daliniais“ (*Litauische Selbstschutzeinheiten*). Vokiečių požiūris į Lietuvos kariuomenės likimą suformuluotas vokiečių karo lauko komendanto Vilniuje plk. ltn. Maxo Zehnpfenningio 1941 m. liepos 14 d. įsakyme plk. ltn. A. Špokevičiui. Jame nurodoma, kad visos Raudonosios armijos lietuviškųjų dalinių liekanos yra paleidžiamos, „lietuvių kariuomenė neegzistuoja“. Visų paleidžiamų dalinių karininkai, puskarininkiai ir kareiviai išleidžiami atostogų į savo gyvenamąsias vietas. Lietuviai kariai laikyti karo belaisviais, jų paleidimas vertintas kaip „ypatinga lengvata“. Išleistieji „atostogų“ turėjo vilkėti civilius drabužius. Tie, kurie šiam įsakymui nusizengs ar pasipriešins, turėjo būti nedelsiant uždaryti į karo belaisvių stovyklas⁸²⁹.

Iš pradžių susirinkusios lietuvių dalys vadinosi taip, kaip jos buvo vadinamos 29-ajame TŠK. 1941 m. liepos 12 d. gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius pasirašė persiorganizavimo planą, kuriame įsakė sudaryti keturis apsaugos pulkus ir vieną artilerijos pulką, artilerijos grupę, taip pat inžinerijos ir ryšių batalionus. Turėjo būti persiorganizuota iki liepos 16 d.⁸³⁰ Tačiau liepos 14 d. Vilniaus karo lauko komendantas A. Špokevičiui pranešė, kad visi buvę lietuviai kariai priklauso vokiečių komendantūrai, ir įsakė iš jų sudaryti tris batalionus po 570 žmonių, o kitus paleisti⁸³¹. Netrukus gautas įsakymas sudaryti dar vieną batalioną. Liepos 25 d. iš lietuvių karinių dalinių Vilniuje buvo suformuota Vilniaus atstatymo tarnyba, jos viršininku paskirtas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius⁸³². Tarnaujantys VAT kariai privalėjo pasirašyti tokį pasižadėjimo raštą: „Pasižadu tarnauti „Vilniaus Atstatymo Tarnyboje“ ir įsipareigoju sąžiningai dirbti, nesipriešindamas Vokietijos kariuomenės įsakymams ir nekenkdamas jos interesams. Žinau, kad privalau klausyti Vokietijos karo įstatymų.“⁸³³

829 Karo lauko komendanto M. Zehnpfenningio 1941 07 14 įsakymas Vilniaus atstatymo tarnybos viršininkui A. Špokevičiui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 2.

830 Buvusio 29-ojo šaulių korpuso dalių ir dalinių persiorganizavimo planas (1941 07 12), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 2.

831 Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros komendanto M. Zehnpfenningio įsakymas lietuvių savisaugos dalinių vadui A. Špokevičiui suformuoti Vilniaus atstatymo tarnybą, *Lietuvos archyvai*, 1998, Nr. 12, p. 60–61.

832 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 1 (1941 07 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

833 Tarnaujančių Vilniaus atstatymo tarnyboje pasižadėjimo raštas, *ibid.*, f. R-661, ap. 21, b. 10, l. 27.

Kasdienė savisaugos dalyse tarnaujančių karių dienotvarkė buvo tokia: 5.30 val. – kėlimasis, 6 val. – pusryčiai, 7–11 val. – užsiėmimai, 11–12 val. – pasikalbėjimai, 12–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–18 val. – užsiėmimai, 18–19 val. – vakarinė, iki 21 val. – ginklų valymas, drabužių taisymas, 21 val. – vakarinis patikrinimas, 21.30 val. – gulimasis⁸³⁴.

SS ir policijos vado Lietuvoje brigadefiurerio L. Wysockio įsakymu 1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT buvo pavadinta savisaugos tarnyba, o buvusios VAT Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybos – atitinkamai 1-uoju, 2-uoju ir 3-uoju batalionais. A. Špokevičius buvo paliktas savisaugos tarnybos vadu (rugsėjo 29 d. jis paskirtas vadovauti lietuvių savisaugos dalių štabui Kaune, o Vilniaus savisaugos dalių vadu tapo gen. št. plk. ltn. P. Vertelis). Tuo pačiu įsakymu savisaugos tarnybos štabo viršininku rugpjūčio 7 d. paskirtas 1-ojo bataliono vadas gen. št. plk. ltn. J. Juknevičius⁸³⁵.

VAT sudarė štabas, Saugos, Tvarkos ir Darbo referentūros su Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybomis, geležinkelių apsaugos batalionas, Trakų savisaugos dalis su padaliniumi Naujojoje Vilnioje, Gardino savisaugos batalionas⁸³⁶, Varėnos savisaugos dalinys, Lydos savisaugos kuopa, Molodečno atskiroji kuopa, Ašmenos dalinys ir nedideli daliniai, priskirti prie Alytaus belaisvių stovyklos ir Vilniaus moterų belaisvių stovyklos, – maždaug 3 100 žmonių⁸³⁷.

Vilniaus apygardai buvo priskirti visi Vilniaus savisaugos štabai anksčiau priklausę daliniai, išskyrus Alytaus. Čia suformuotas 50 žmonių savisaugos dalinys (vadas j. ltn. Pranas Kunigėlis) 1941 m. gruodžio 1 d. buvo perduotas Kauno apygardai⁸³⁸ ir priskirtas prie formuojamo 6-ojo apsaugos bataliono. Pats Vilniaus apygardos štabas buvo sumažintas daugiau nei perpus: pagal LSD inspektoriaus patvirtintus etatus jame liko 32 žmonės (iš jų 9 karininkai, įskaitant ir apygardos vadą), o iki tol čia tarnavę ir neetatiniai likę 39 žmonės (iš jų 11 karininkų) buvo išskirstyti į dalinius⁸³⁹. 1941 m. rugsėjo pradžioje iš keturių kuopų buvo suformuotas 4-asis savisaugos batalionas (vadas kpt. Povilas Bareišis)⁸⁴⁰. Tuo Vilniaus savisaugos dalių sudarymas buvo baigtas ir toliau vyko tik nedideli pertvarkymai. Rugsėjo 18–19 d. 2-asis batalionas, turėjęs tik dvi kuopas, buvo papildytas į jį perkeltant po vieną kuopą iš 1-ojo ir 3-iojo batalionų, o

834 Vilniaus įgulos savisaugos dalių dienotvarkė, *ibid.*, l. 48.

835 Įsakymas VAT Nr. 3 (1941 08 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

836 Gardino (vėliau 15-asis) batalionas suformuotas 1941 m. liepos antroje pusėje Vilniuje iš jau vokiečių nurodymu paleidžiamų buvusių 29-ojo TŠK karių ir liepos 26 d. išsiųstas į Gardiną. Žr. R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, p. 50.

837 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 1 (1941 07 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175; Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 226, l. 119–146; Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 7 (1941 08 23), *ibid.*, l. 115–118.

838 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 18 (1941 12 02), *ibid.*, b. 261, l. 22.

839 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 11.

840 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), *ibid.*, l. 84–88.

rugsėjo 30 d. 4-asis batalionas sumažintas iki trijų kuopų, vieną jų perkeliant į 3-įjį batalioną⁸⁴¹. Vietoj šios kuopos 4-ajame batalione pradėta formuoti reprezentacinė kuopa, kurią rengtasi perkelti į Kauną⁸⁴² (tai padaryta gruodžio 31 d.⁸⁴³).

1941 m. lapkričio 28 d. buvo pertvarkyti Vilniaus apygardos savisaugos dalinių pavadinimai: geležinkelių apsaugos batalionas tapo 5-uuju (1942 m. – 6-uuju), Lydos savisaugos batalionas – 6-uuju, Baranovičių savisaugos batalionas – 7-uuju batalionu⁸⁴⁴. Pastarojo bataliono lig šiol nebuvo, jo pagrindu tapo į Baranovičius siunčiamos Lydos savisaugos dalinio kuopos.

Kadangi iki 1942 m. vasario vidurio Vilniaus ir Kauno apygardų batalionai buvo numeruojami kiekvienoje apygardoje iš eilės, jų numeriai dubliavosi. Dubliavimosi neišvengta net toje pačioje apygardoje. Antai 1942 m. vasario pradžioje Kauno apygardoje buvo 1-asis ypatingasis batalionas (buvęs 5-asis PPT (apsaugos) batalionas) ir 1-asis batalionas (buvęs 4-asis PPT (apsaugos) batalionas). Vilniaus miesto vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 m. spalio 10 d. nurodymu viešosios policijos ir policijos batalionų nariai ant dešinės rankos privalėjo ryšėti žalios spalvos raištį su vokišku užrašu „Schutzmann“ (liet. *policininkas*), asmeniniu policininko numeriu ir tarnybos vieta (pvz., „Schutzmann 280 Wilna“, t. y. 280-asis Vilniaus policininkas)⁸⁴⁵.

1-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Pirmosiomis okupacijos savaitėmis karinė vokiečių valdžia netrukdė lietuvių kariams telktis ir organizuotis Vilniuje. Vokiečiams buvo gana paranku, kad lietuvių kariai organizuojasi pagal buvusias 29-ojo TŠK dalis, nes per trumpą laiką buvo suformuoti gerai organizuoti vienetai, galintys fronto užnugaryje atlikti įvairias pagalbines funkcijas: saugoti karinius ir pramonės objektus, geležinkelius, sovietų karo belaisvius, palaikyti miestuose viešąją tvarką. Netrukus lietuvių daliniai imti naudoti ir nacių priešų (ypač žydų ir komunistų) represijoms vykdyti.

Vilniuje lietuvių kariniai daliniai iš pradžių buvo pavaldūs vokiečių 814-ajai karo lauko komendantūrai ir privalėjo vykdyti jos įsakymus. SS ir policijos vado Lietuvoje brigadefurerio L. Wysockio įsakymu savisaugos tarnybos štabo viršininku 1941 m. rugpjūčio 7 d. paskirtas 1-ojo bataliono vadas gen. št. plk. ltn. J. Juknevičius⁸⁴⁶. Tačiau

841 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73.

842 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, l. 94.

843 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 35 (1941 12 31), *ibid.*, l. 1.

844 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 15 (1941 11 28), *ibid.*, l. 26–27.

845 Vilniaus miesto vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 10 02 raštas policijos nuovadų viršininkams, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 60, l. 1.

846 Įsakymas VAT Nr. 3 (1941 08 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

jau rugpjūčio 16 d. vietoj J. Juknevičiaus 1-ojo bataliono vadu tapo kpt. P. Nazaras, anksčiau tarnavęs geležinkelių apsaugos bataliono 4-osios kuopos vadu. 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadu P. Nazaras tarnavo iki 1942 m. birželio mėn., paskui tapo 251-ojo bataliono vadu⁸⁴⁷. 1942 m. gegužės 14 d. 1-ajam batalionui paskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. H. Kruse⁸⁴⁸.

1941 m. rugsėjo viduryje 1-ąjį batalioną sudarė keturios kuopos. Lig tol galiojusi bendra Vilniaus savisaugos dalių kuopų numeracija buvo pakeista atskira kiekvieno bataliono kuopų numeracija. Antai lig tol buvusi bataliono 5-oji kuopa (vadas kpt. J. Matulis) tapo 2-ąja⁸⁴⁹. Rugsėjo viduryje 1-asis batalionas buvo papildytas naujais karininkais. Rugsėjo 15 d. bataliono ūkio karininku paskirtas ltn. P. Mikelskas, rugsėjo 16 d. į batalioną atkelti ltn. Balys Arūnas (bataliono adjutantas), jaunesnieji leitenantai Jonas Abraitis (1-osios kuopos būrio vadas) ir Stasys Zacharka (3-iosios kuopos būrio vadas)⁸⁵⁰. Iš karo belaisvių stovyklos sugrįžę leitenantai B. Garlauskas ir Vacys Juška taip pat rugsėjo 16 d. paskirti tarnauti bataliono būrių vadais⁸⁵¹. 3-iosios kuopos vadas 1941 m. spalio mėn. buvo ltn. Vincas Kačergius⁸⁵². Rugsėjo 19 d. iš 1-ojo bataliono 2-osios kuopos į 2-ojo bataliono 7-ąją kuopą perkelti 107 kariai, tarp jų kpt. Antanas Mėšlius, jaunesnieji leitenantai Juozas Jakubauskas ir Pranas Raulušaitis⁸⁵³. Gruodžio 1 d. į 1-ąjį batalioną iš Vilniaus savisaugos dalinių štabo atkelti kunigas Juozas Panavas (paskirtas 1-osios kuopos kapelionu), gydytojas Juozas Urbaitis (paskirtas bataliono gydytoju), leitenantai Vytautas Narbutas (paskirtas į 1-ąją kuopą), Vladas Šlapelis (į 3-iąją kuopą) ir Kazys Jankūnas (į 3-iąją kuopą)⁸⁵⁴. Tų metų gruodžio pabaigoje bataliono štabas, 3-ioji ir 4-oji kuopos dislokavosi Vilniuje, Didžiojoje g. 23, 1-oji kuopa ir ūkio būrys – Rasų g. 2⁸⁵⁵. 1942 m. rugsėjo 30 d. 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Juozas Truškauskas buvo paskirtas ir LSD Vilniaus įgulos viršininku⁸⁵⁶. Tų metų lapkričio 1 d. žiniomis, batalione tarnavo 18 karininkų. Bataliono štabą sudarė bataliono vadas kpt. J. Truškauskas, adjutantas vyr. ltn. Leonas Bileris, vyr. ltn. Stasys Šiliauskas

847 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 08 19), *ibid.*, b. 226, l. 147–148; P. Nazaro 1944 09 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3299/3, l. 13.

848 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 14 įsakymas Nr. 8, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 75.

849 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 94.

850 Savisaugos dalims įsakymai Nr. 17 (1941 09 17) ir Nr. 18 (1941 09 19), *ibid.*, l. 91–93.

851 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 10 01), *ibid.*, l. 77–78.

852 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, l. 44.

853 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73.

854 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 175.

855 Žinios apie Vilniaus 1-ojo bataliono dislokaciją (1941 12 23), *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 2, l. 148.

856 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 134 (1942 09 30), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 9.

(ryšių karininkas), ginkluotės karininkas ltn. Gediminas Skardys, ūkio karininkas kpt. Juozas Marčėnas. Tuo pačiu metu 1-ojoje kuopoje tarnavo kpt. I. Jonikas (kuopos vadas), būrių vadai vyr. ltn. Jurgis Aukštakalnis, vyr. ltn. Vladas Šlapelis ir ltn. S. Plaušinis; 2-ojoje kuopoje – vyr. ltn. Albinas Repšys (kuopos vadas), būrių vadai vyr. ltn. Balys Šimkonis ir ltn. V. Šventoraitis; 3-iojoje kuopoje – vyr. ltn. Bronius Balčiūnas (kuopos vadas), būrio vadas vyr. ltn. Martynas Cieminis; 4-ojoje kuopoje – ltn. Juozas Rimkevičius (kuopos vadas), būrio vadas ltn. Bronius Petrūnas ir muzikantų būrio vadas vyr. ltn. Vladas Obalevičius (kituose dokumentuose – Obolevičius)⁸⁵⁷.

1-oji bataliono kuopa buvo suformuota iki 1941 m. liepos 26 d. Ją sudarė buvę sovietų kariuomenės 29-ojo TŠK 234-ojo ir 259-ojo šaulių pulkų lietuviai kariai, pasitraukę iš Raudonosios armijos pirmosiomis karo dienomis ir susirinkę Vilniuje, T. Kosciuškos gatvės kareivinėse. Dauguma 1-osios kuopos kareivių buvo kilę iš Alytaus, Kauno, Kretingos, Lazdijų, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių ir Tauragės apskričių. Pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis kuopa buvo priskirta 234-ajam pulkui (vadas kpt. Juozas Kubiliūnas). Iš pradžių kuopai vadovavo ltn. F. Gedvilas. Šiam netrukus išvykus neribotų atostogų, kuopos vadu paskirtas kpt. Vincas Šukys. Apie 1941 m. liepos vidurį 1-oji kuopa iš kareivinių T. Kosciuškos gatvėje buvo perkelta į kareivines Rasų g. 2 (buvęs Vizitiečių vienuolynas). 1942 m. birželio mėn. 1-ajai kuopai vadovavo kpt. Ignas Jonikas, joje tarnavo ltn. J. Aukštakalnis, ltn. V. Šlapelis, j. ltn. S. Plaušinis. Iš viso tuo metu kuopoje buvo 119 žmonių: 4 karininkai, 1 viršila, 3 puskarininkiai, 7 jaunesnieji puskarininkiai, 11 grandinių ir 93 eiliniai⁸⁵⁸. Kariai Vilniuje saugojo tiltus, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvius.

1941 m. liepos 10 d. kuopa konvojavo apie 3 tūkst. sovietų karo belaisvių iš Vilniaus į Trakus ir Onuškę. Ten belaisviai buvo perduoti karo belaisvių viršininkui vokiečiui. Rugsėjo pradžioje kuopa dalyvavo Vilniaus ir Trakų žydus perkeltiant iš butų į getą⁸⁵⁹. Greičiausiai prie to prisidėjo ir kitos bataliono kuopos. Buvęs bataliono 3-iosios kuopos vyr. srž. Juozas Žaltauskas tardomas paliudijo, kad jis su dar dviem savo kuopos kareiviais į getą nuvarė apie 10 žydų šeimų. Iškeliamų žydų butai buvo antspauduojami⁸⁶⁰.

1942 m. vasario 2 d. 1-oji kuopa buvo pasiūsta saugoti geležinkelio tarp Naujosios Vilnios ir Ignalinos. Vėliau jos kariai dalyvavo operacijose prieš partizanus Vilniaus apylinkėse. Birželio 20 d. vyko inspekcinis kuopos patikrinimas. Inspektuojant didesnių trūkumų nerasta⁸⁶¹.

857 Žinios apie 1-ojo bataliono sudėtį (1942 11 01), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 85 a. p.

858 Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-ąją kuopą, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 1.

859 *Ibid.*, l. 3–4.

860 J. Žaltausko 1948 04 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16046, t. 1, l. 271–271 a. p.

861 Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-ąją kuopą, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 4, 6.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Petras Nazaras (LCVA)

1-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos vadas j. ltn. Jonas Abraitis (LCVA)

1943 m. sausio mėn. didesnioji 1-osios kuopos (jai tebevadovavo kpt. I. Jonikas) dalis dislokavosi Vilniuje, Didžiojoje g. 23. Čia tada buvo ir bataliono štabas bei 2-oji kuopa (išskyrus žandarmerijos būrį)⁸⁶².

Bataliono veikla Vilniuje, Rytų Lietuvoje ir kitur. 1-ojo bataliono sudėtis ir vadovaujantys kadrai nuolat keitėsi. Atskiri karininkai, o kartais net bataliono padaliniai buvo perkeliami į kitus, paprastai formuojamus naujus lietuvių policijos batalionus. Į 1-ąją batalioną taip pat buvo atkeliami karininkų ir kareivių iš kitur. 1941 m. spalio 24 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 10 karininkų, 334 kareiviai ir puskarininkiai. Tuo laiku batalionas kartu su Vilniaus apygardos 4-uoju batalionu ėjo įvairias sargybas Vilniuje. Abu šie batalionai turėjo mieste 22 nuolatinius sargybos postus. Bataliono 1-oji kuopa Vilniuje saugojo radijo stotį, sovietų kariškių šeimų (moterų) stovyklą Subačiaus g. 37, ketverias kareivines, šaudyklą, malkų sandėlį prie geležinkelio stoties ir amunicijos sandėlį Mickūnuose. Bataliono 2-oji kuopa saugojo SS ir policijos vado pastatą Gedimino g. 16, kareivines Didžiojoje ir Polocko g., sandėlius Trakuose. Abi šios kuopos tuomet turėjo 13 nuolatinių sargybos postų. Be to, 1-asis batalionas, kaip ir kiti Vilniuje dislokuoti lietuvių policijos batalionai, tų metų rudenį dažnai konvojavo žydus į masinių žudynių vietą Paneriuose. Antai buvęs bataliono ūkio dalies raštininkas Vincas Naujokas tardomas teigė, kad kai kurie bataliono padaliniai iš Lukiškių kalėjimo varė suimtuosius į Panerius sušaudyti⁸⁶³.

862 Žinios apie 1-ojo bataliono dislokacijos vietas (1943 01 11), *ibid.*, b. 3, l. 3, 6.

863 Vilniaus m. vokiečių policijos vadovybės 1941 10 24 raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 15, 17; 1-ojo bataliono sargybos postų dislokacija, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 12, l. 1; V. Naujoko 1946 02 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2215/3, l. 85.

1942 m. sausio 13 d. ltn. P. Mikelsko vadovaujama bataliono 2-oji kuopa (124 kariai) buvo išsiųsta į Pskovą ir sausio 16 d. atvyko į paskirties vietą. Po dviejų parų vokiečių vadovybės įsakymu kuopa persikėlė į Porchovo miestą ir čia saugojo įvairius karinės reikšmės objektus: geležinkelio stotį, tiltus, sandėlius. Gegužės mėn. P. Mikelsko kuopa buvo išsiųsta į Leningrado srities Dedovičių rajoną ir mėnesio pabaigoje įtraukta į tame rajone veikusį 13-ąją lietuvių policijos batalioną⁸⁶⁴. 1942 m. sausio 21 d. į Pskovą išsiųsta ir ltn. B. Garlausko vadovaujama 3-ioji kuopa (122 kariai)⁸⁶⁵. 1943 m. balandžio 7 d. šios kuopos 20 karių grupė, vadovaujama ltn. B. Petrūno, išsiųsta į 10-ąją lietuvių policijos batalioną, esantį prie Ilmenio ežero⁸⁶⁶.

1942 m. vasario 1 d. 1-ojo bataliono etatų sąrašė, pasirašytame bataliono vado P. Nazaro, buvo 298 asmenys⁸⁶⁷. Pirmosiomis šio mėnesio dienomis iš 4-ojo lietuvių policijos bataliono į 1-ąją batalioną atkelta 60 karių. Atkeltieji buvo priskirti 3-iajai bataliono kuopai ir pasiūsti saugoti geležinkelio ruožo tarp Ignalinos ir Naujosios Vilnios⁸⁶⁸.

Vilniaus apygardos savisaugos dalių vado 1942 m. vasario 12 d. įsakymu pakeista 1-ojo bataliono kuopų numeracija: 1-oji kuopa (tuomet buvo Pabradėje) tapo 3-iaja, 2-oji kuopa (buvo Pskove) – 1-ąja, 3-ioji kuopa (buvo Pskove) – 2-ąja, 4-oji kuopa (buvo Vilniuje) pasiliko tą patį numerį, o Molodečno kuopa gavo 5-ąją numerį. Tuo metu batalionui tebevadovavo kpt. P. Nazaras, kuopoms – kpt. V. Šukys, kpt. Jonas Kalnietis, ltn. Jonas Žūsinas⁸⁶⁹. 1942 m. balandžio 1 d. 1-ojo bataliono vadu laikinai paskirtas gen. št. plk. I. Kraunaitis⁸⁷⁰. Liepos 21 d. buvęs 254-ojo bataliono ltn. Albinas Repšys buvo atkeltas į 1-ąją batalioną ir laikinai paskirtas 2-osios kuopos vadu⁸⁷¹.

1942 m. rugpjūčio 16 d. 1-asis lietuvių policijos batalionas gavo įsakymą Švenčionių ir Svyrių apskrityse vykdyti partizanų paieškos ir likvidavimo operaciją. Į paskirties rajoną turėjo būti pasiūsti trys atskiri būriai. Užduotis būriams turėjo skirti vokiečių SD (saugumo tarnybos) kpt. Schmitzas ir lietuvių saugumo policijos pareigūnai. Operacija turėjo būti vykdoma 2–3 savaites. Į pagalbą 1-ojo bataliono būriams buvo pasiūsta ir dalis 254-ojo lietuvių policijos bataliono karių. Siunčiamiems į operaciją būriams vadovavo j. ltn. S. Plaušinis (dislokacijos vieta – Švenčionys), j. ltn. Kazys Zubras (Svyriai) ir j. ltn. V. Šventoraitis (Lentupis). Prieš išvykdami, visi būriai privalėjo susirinkti bata-

864 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45809/3, l. 21 a. p.

865 LSD Vilniaus apygardos įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 14 (1942 03 04), LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 1, l. 29.

866 1-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių, išvykusių į 10-ąją batalioną, daiktaraštis, *ibid.*, l. 106.

867 1-ojo bataliono 1942 02 01 etatų sąrašas, *ibid.*, l. 2–7.

868 Įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 11 (1942 02 19), *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 25.

869 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 10 (1942 02 12), *ibid.*, l. 2–9, 19.

870 Įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 23 (1942 04 03), *ibid.*, l. 11.

871 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 115 (1942 07 20), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 10.

liono štabo kieme Vilniuje, Didžiojoje g. 23. Kareiviai buvo apginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis, kiekvienas būrys turėjo po 2 lengvuosius kulkosvaidžius ir 5 dėžes šovinių⁸⁷². Apie šios antipartizaninės operacijos eigą ir rezultatus žinių rasti nepavyko.

Kovai su sovietiniais partizanais Vilniaus srityje vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. lapkričio 5 d. įsakymu buvo sudaryta specialiosios paskirties kuopa. 1-asis batalionas šiai kuopai turėjo skirti 1 karininką ir 25 kareivius. Specialiosios kuopos vadu paskirtas 1-ojo bataliono vyr. ltn. V. Šlapelis⁸⁷³.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 15 d. įsakymu 80 bataliono kareivių ir puskarininkių buvo paskirti saugoti durpynuose dirbančių sovietų karo belaisvių. Ši užduotis turėjo būti vykdoma iki 1942 m. rugpjūčio mėn.⁸⁷⁴

Remiantis vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu, 1942 m. birželio 1 d. 1-asis batalionas buvo pertvarkytas. Bataliono vadu vėl tapo gen. št. plk. ltn. J. Juknevičius, adjutantu paskirtas ltn. L. Bileris (1944 m. sausio 1 d. bataliono vado adjutantu tapo ltn. S. Plaušinis). Bataliono 1-ąją kuopą (vadas kpt. I. Jonikas) sudarė trys būriai, jiems vadovavo leitenantai J. Aukštakalnis, V. Šlapelis ir j. ltn. S. Plaušinis. 2-ąją kuopą (vadas ltn. Stasys Šiliauskas) sudarė 1 raitelių ir 2 vežikų būriai bei padedamasis skyrius. 3-iąją kuopą (vadas ltn. B. Balčiūnas) sudarė ryšių, žandarų, muzikantų būriai, autobūrys ir padedamasis skyrius⁸⁷⁵. 1943 m. birželio pradžioje 1-ojo bataliono štabe tarnavo šie karininkai: kpt. J. Truškauskas (bataliono vadas), leitenantai L. Bileris, V. Šlapelis, Povilas Tyrolis ir Albertas Savickas. 1-ojoje kuopoje tarnavo ltn. Vytautas Lozoraitis ir j. ltn. S. Plaušinis, 2-ojoje – leitenantai S. Šiliauskas ir Antanas Bražiūnas, 3-iojoje – ltn. M. Cieminis, j. ltn. Juozas Jaudegis ir kapelmeisteris V. Obalevičius⁸⁷⁶.

1942 m. kovo 5 d. žiniomis, 1-ojo bataliono 5-oji kuopa (60 žmonių) tarnavo Molodečne⁸⁷⁷. Tų pačių metų gruodžio 15 d. 2-oji kuopa (77 žmonės) buvo perkelta į formuojamą 251-E batalioną⁸⁷⁸. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. kovo 23 d. įsakymu į Kaune formuojamą naują lietuvių policijos batalioną iš 1-ojo bataliono buvo perkelti 3 karininkai (ltn. B. Šimkonis, j. ltn. Gediminas Skardys ir j. ltn. B. Petrūnas), 54 puskarininkiai ir kareiviai⁸⁷⁹. Tų metų birželio pradžioje iš 1-ojo bataliono į Prienuose

872 1-ojo bataliono štabo 1942 08 16 įsakymas dėl valymo akcijos Švenčionių–Svyrių srityse, *ibid.*, b. 246, l. 16–18.

873 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 11 05 įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 18.

874 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 15 įsakymas, *ibid.*, l. 106.

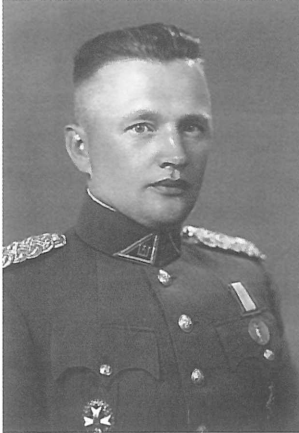
875 LSD Vilniaus apygardos įsakymas Nr. 56 (1942 06 08), *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 32, l. 42.

876 Aukojusių savitarpinei pagalbai 1-ojo bataliono karių sąrašai (1943 m. gegužė–birželis), *ibid.*, b. 4, l. 110–113.

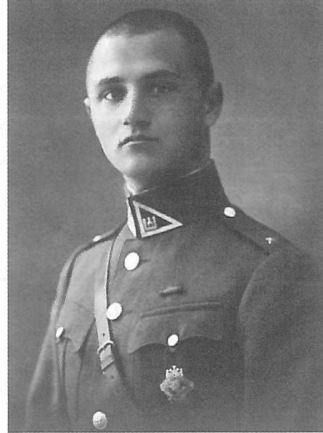
877 Žinios apie 1-ojo bataliono 5-ąją kuopą (1942 03 05), *ibid.*, b. 7, l. 19–19 a. p.

878 LSD įsakymas 1-ajam batalionui (1942 12 14), *ibid.*, b. 32, l. 1b.

879 Tvarkos policijos vado įsakymas 1-ajam policijos batalionui (1943 03 23), *ibid.*, b. 4, l. 25 a. p.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas gen. št. plk. ltn. Jonas Juknevičius (VDKM)

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Juozas Truškauskas (LKKAS)

formuojamą 253-iąją batalioną perkelti 38 kareiviai⁸⁸⁰. Birželio 17 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 218 žmonių⁸⁸¹.

1943 m. pavasarį ir vasarą 1-ojo lietuvių policijos bataliono kareiviai dalyvavo sunaikinant mažuosius Rytų Lietuvos žydų getus ir darbo stovyklas. Vilniaus apygardos komisaro Horsto Wulffo įsakymu dalis Švenčionių, Ašmenos ir kitų miestelių getų žydų (apie 3 000 žmonių) tų metų kovo mėn. buvo perkelti į Vilniaus getą. Kitiems buvo pranešta, kad bus vežami į Kauno getą. Balandžio 5 d. traukinys su Rytų Lietuvos getų žydais sustojo Panerių stotyje, kur per naktį buvo saugomas 1-ojo bataliono policininkų. Rytą į Panerius atvyko vokiečių gestapininkai ir papildomos lietuvių policininkų pajėgos. Bataliono kareiviai ėmė varyti žydus iš traukinio į žudynių vietą miške. Pasmertieji mirčiai buvo išrengiami iki apatinių drabužių, varomi į duobes ir šaudomi. Šaudyme dalyvavo ir dalis 1-ojo bataliono kareivių (apie 20 asmenų). Apie pietus į Panerius atvažiavo dar vienas traukinys su žydais. Šie taip pat buvo sušaudyti tose pačiose duobėse. Tik nedaugeliui pavyko iš žudynių vietos pabėgti. Kai kurie beginkliai žydų vyrai puolė sargybinius, sužeidė Kauno gestapo pareigūną Wille ir vieną lietuvių policininką, bet buvo nušauti. Per šias žudynes nužudyta 4–5 tūkst. žydų⁸⁸². Štai ką tardomas paliudijo šaudyme dalyvavęs 1-ojo bataliono kareivis J. Oželis-Kazlauskas:

880 Ibid., l. 101.

881 Žinios apie 1-ojo bataliono asmeninę sudėtį (1943 06 17), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 216, l. 90 a. p.

882 J. Oželio-Kozlovskio 1944 12 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 12–18; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 172; Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. balandžio mėn. pranešimas Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (RSHA) Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 26, l. 55.

Savisaugos dalinių paradas Vilniaus Katedros aikštėje.
1943 m. (LYA)

„1943 metų pavasarį Paneriuose dalyvavau sušaudant apie 5 000 tarybinių piliečių. <...> Kai į Panerius atvyko ešelonas, „savisaugos“ dalinių bataliono muzikantus ir policijos mokyklos kursantus išrikiavo saugoti jo. Žmonės buvo išlaipinami ir varomi į sušaudymo vietą iš kiekvieno vagono atskirai. Kai atėjo mano saugomo vagono eilė, kartu su 20 policijos mokyklos kursantų išlaipinome iš vagono apie 50 žmonių ir nuvarėme juos į šaudymo vietą. Mes privedėme juos prie 4–5 m gylio, 12–16 m pločio duobės ir įsakėme visiems nusirengti. Šie žmonės buvo įvairaus amžiaus vyrai, moterys ir vaikai. Žmonės nusirengė, daugelis liko visiškai nuogi, o kai kurie tik su apatiniais baltiniais. Iš šių aukų atimti drabužiai, daiktai ir pinigai buvo perduoti vienam vokiečiui. Žmonėms buvo įsakyta atsigulti ant žemės. Penki vokiečiai ir aš atsistojome prie duobės krašto, iš dešinės gulinčių piliečių pusės. Vokietis kėlė po 8–10 žmonių ir liepė jiems bėgti į duobę. Tuo metu, kai mūsų aukos bėgo į duobę, į jas šaudėme. Toks kruvinas susidorojimas truko, kol buvo sušaudyta visa žmonių grupė. Tada grįžau prie ešelonu. Panašiai buvo naikinami ir antrojo ešelonu piliečiai, kuriuos šaudant irgi dalyvavau.“⁸⁸³

Vokiečių ir lietuvių karinių-policinių dalinių paradas Vilniaus Katedros aikštelėje.
1943 m. (LYA)

1943 m. pavasarį ir vasarą dalis bataliono kareivių saugojo dar 1941 m. įsteigtas Vilniaus geto žydų darbo stovyklas Riešėje, Kenoje ir Bezdonyse. Jose dirbantys keli šimtai žydų kasė durpes Buzaraisčio durpyne. Gegužės mėn. Bezdonių stovykloje (21 km nuo Vilniaus) dirbo apie 330 žydų. Stovyklą saugojo šeši 1-ojo policijos bataliono kariškiai. Stovyklos komendantas buvo psk. Borisas Baltutis. Liepos 9 d. į Bezdonių stovyklą atvyko SS oberšarfiurerio Bruno Kittelio vadovaujami esesininkai ir policininkai. Žydai buvo suburti į vieną vietą ir patikrinti pagal sąrašą. Tada, suskirstyti 10 žmonių grupėmis, buvo vedami prie duobių sušaudyti. Dalis pasmerktųjų pabėgo atgal į barakus ir nepakluso baudėjų įsakymui išeiti iš pastatų. Tada esesininkai šūviais ir granatomis barakus padegė. Laukan išbėgę žydai buvo nušauti, kiti sudegė viduje. Bezdonių stovykloje nužudyta 250–300 žmonių. Dalis žydų išvengė mirties, nes akcijos metu nebuvo stovykloje⁸⁸⁴. Tarp tokių – buvęs Bezdonių stovyklos kalinys Abraomas Šabrinskis. Jis vėliau papasakojo apie klastingą B. Kittelio elgesį. Prieš egzekuciją vokiečiai žadėjo žydams už gerą darbą padidinti maisto normas, paskui nuėjo pas stovyklos kirpėją žydą. Švariai nusiskutęs, B. Kittelis įsakė pradėti žydų žudynes⁸⁸⁵.

Kenos (25 km nuo Vilniaus) darbo stovykloje 1943 m. gegužės mėn. dirbo apie 320 žydų. Stovyklos komendantas nuo gegužės mėn. buvo Juozas Mačys. Jo žinioje buvo keturi 1-ojo bataliono kareiviai. Liepos 8 d. į stovyklą atvykęs B. Kittelis pranešė apie būsimas žydų žudynes. Visi pasmerktieji buvo suvaryti į vieną baraką. Prieš egzekuciją B. Kittelis surinko vertingus žydų daiktus ir pinigus. Iš pradžių vyrai, paskui moterys su vaikais nedidelėmis grupėmis buvo varomi prie duobių ir šaudomi. Šaudė gestapininkai ir policininkai (greičiausiai iš Vilniaus ypatingojo būrio). 1-ojo bataliono kareiviai padėjo varyti žydus prie duobių. Kenoje nužudyta 240–300 žydų⁸⁸⁶.

Riešės stovykloje 1943 m. gegužės mėn. gyveno 197 žydai. Tų metų balandžio mėn. stovyklos komendantu paskirtas 1-ojo bataliono psk. Jonas Narkevičius. Jam buvo pavaldūs 6 to paties bataliono sargybiniai. Sužinoję apie Bezdonių ir Kenos stovyklų sunaikinimą, Riešės stovyklos žydai pradėjo bėgti. Dalis bėglių pasislėpė Vilniaus gete. Nesugebėdamas suvaldyti padėties, J. Narkevičius pasikvietė iš Vilniaus pagalbos. 1943 m. liepos ir rugpjūčio mėnesių sandūroje Riešės stovyklos žydai buvo perkelti į Vilniaus getą⁸⁸⁷.

1943 m. lapkričio 11 d. žiniomis, Vilniuje dislokavosi šie 1-ojo bataliono padaliniai: didžioji 1-osios kuopos dalis ir 3-ioji kuopa (be žandarmerijos būrio) – Didžiojo-

884 I. Guzenberg, *Vilniaus geto darbo stovyklos ir 1942 m. gyventojų surašymas. Vilniaus getas: kalinių sąrašai*, t. 2, Vilnius, 1998, p. 12; J. Oželio-Kozlovskio 1944 12 16 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 18–20.

885 A. Bubnys, „Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 2(14), p. 25.

886 I. Guzenberg, op. cit., p. 14; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 330–331.

887 I. Guzenberg, op. cit., p. 14; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 339.

je g. 23, didesnioji 2-osios kuopos dalis ir 3-iosios kuopos žandarmerijos būrys – Jėzuitų g. 3, dalis 2-osios kuopos – Polocko g. 13⁸⁸⁸.

Batalionas baigiantis karui. Priartėjus frontui, 1944 m. liepos 2 (kitų šaltinių duomenimis, liepos 3) d. 1-asis batalionas pasitraukė iš Vilniaus. Kartu su kariais traukėsi ir jų šeimos (todėl batalionas tada dar buvo vadinamas „šeimų globos batalionu“). Buvo traukiamasi Ukmergės–Kauno–Pilviškių kryptimi. Ukmergę batalionas apėjo pietiniu aplinkeliu. Po kelių dienų žygio pasiekęs Suvalkiją, batalionas apsistojo Pilviškių ir Naumiesčio apylinkėse, tuščiose ūkininkų sodybose⁸⁸⁹. Rugpjūčio 2 d. batalionas ties Slavikais perėjo Vokietijos sieną ir apsigyveno Rytprūsiose, Tačiau ir Labiau apylinkėse. Čia kariai kartu su šeimomis išbuvo apie porą mėnesių. Rytprusių gyven-tojai draugiškai sutiko lietuvių karius ir dažnai juos šelpdavo maistu.

1944 m. rudenį (istoriko Antonio J. Munozo teigimu, spalio pabaigoje) vokiečiai 1-ąjį batalioną nuginklavo ir išformavo. Kareiviai ir puskarininkiai buvo paskirstyti po vokiečių armijos priešlėktuvinius dalinius, o karininkai išsiųsti į Dresdeną. Bataliono karių šeimos traukiniu nuvežtos į Bavariją ir apgyvendintos pas vietinius ūkininkus⁸⁹⁰. Pasak kitų šaltinių, 1-asis batalionas 1944 m. rugpjūčio mėn. buvo išsiųstas į Vitenbergo miestą ir ten išskaidytas 50 žmonių grupėmis. Dalis bataliono karių buvo išsiųsti į Magdeburgo miestą prie Elbės, ten statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių kariuomenei, o karo pabaigoje pateko į sovietų nelaisvę ir buvo išsiųsti į filtracijos stovyklas⁸⁹¹.

Bataliono drausmės pažeidimai ir nuostoliai. Kas savaitę batalione pasitaikydavo didesnių ar mažesnių drausmės pažeidimų: nepaklusimo viršininkams, tarnybinio aplaidumo, valdiško turto pradanginimo ir savavališko pasišalinimo iš tarnybos (dezertyravimo) atvejų. Už tai buvo skiriamos įvairios bausmės, dažniausiai laukė areštinė arba kalėjimas. Apie bausmes nusižengusiems kariškiams buvo skelbiama Vilniaus apygardos savisaugos dalių arba bataliono vado įsakymuose. Antai bataliono 1-osios kuopos eiliniai Vincas Raugalas ir Dominas Blėda už tai, kad civiliams asmenims pardavė milinę, 1941 m. rugsėjo mėn. buvo nubauti po 6 mėnesius kalėjimo⁸⁹². 1-osios kuopos grnd. Antanas Tutinas ir eil. Alfonsas Baublinskas už savavališką kratą plėšimo tikslais buvo suimti, uždaryti į Lukiškių kalėjimą ir 1941 m. rugsėjo 1 d. išbraukti iš bataliono sąrašų⁸⁹³. Vilniaus apygardos savisaugos dalių vado 1941 m. lapkričio 6 d. įsakymu už savavališką pasišalinimą iš dalinio ir girtuokliavimą mieste LSD Vilniaus apygardos teis-

888 1-ojo bataliono veiklos tvarka aliarmo metu, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 3, l. 3.

889 J. Abraitis, op. cit., p. 116–117.

890 Ibid., p. 117.

891 P. Jokubaičio 1946 01 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17954, l. 10.

892 Įsakymas savisaugos dalims Nr. 21 (1941 09 17), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 82–83.

893 Įsakymas Vilniaus savisaugos dalims Nr. 11 (1941 09 06), ibid., b. 226, l. 105–106.

mui buvo perduoti bataliono eiliniai Petras Korsakas ir Petras Bajelis⁸⁹⁴. 1-osios kuopos eil. Aleksas Karneckas už tai, kad pardavė milinę, buvo nubaustas 3 mėnesiais arešto⁸⁹⁵. Vilniaus apygardos savisaugos dalių teismas 1941 m. lapkričio 7 d. 4-osios kuopos eil. Juozą Slaikauską už valdiškos milinės praradimą ir nepaklusimą sargybos viršininkui nuteisė metus kalėti⁸⁹⁶. Lapkričio 27 d. 4-osios kuopos eiliniai Valentinas Kaminskas ir Aleksas Lefšinas už nusižengimus buvo nubausti 30 parų arešto ir pašalinti iš savisaugos dalių⁸⁹⁷.

Beveik visą gyvavimo laiką 1-asis lietuvių policijos batalionas tarnavo Lietuvoje, nebuvo siunčiamas nei į Rytų frontą, nei į intensyvaus sovietinių partizanų veikimo rajonus Baltarusijoje, Ukrainoje ir Rusijoje. Dėl to jo patirti nuostoliai, palyginti su kitų lietuvių policijos batalionų, buvo santykinai nedideli. 1941 m. birželio 27 d. Vilniuje, sugriuvusio Mūriniųkų g. namo rūsyje, buvo rastas j. psk. Vlodo Valskio lavonas su perpjauta gerkle ir daug kitų pjautinių žaizdų. Lietuvos kario žudikų rasti nepavyko⁸⁹⁸. Rugpjūčio 13 d. bataliono 4-osios kuopos eil. Juozas Kerys, sargyboje neatsargiai elgdamasis su ginklu, sunkiai sužeidė patruliavusį tos pačios kuopos kareivį Joną Bendoraitį. Kitą dieną J. Bendoraitis ligoninėje mirė ir buvo palaidotas Rasų kapinėse⁸⁹⁹. 2-osios kuopos, dislokuotos Porchove, eil. Jonas Rudžionis, neatsargiai elgdamasis su ginklu, persišovė ir mirė karo ligoninėje. 1942 m. kovo 2 d. jis buvo palaidotas Porchovo karių kapinėse⁹⁰⁰. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 22 d. įsakyme pranešama apie 1-ojo bataliono kareivio Kazio Pauros žūtį kovoje su bolševikais⁹⁰¹. 1943 m. gruodžio 26 d. per muštynes šokiuose Vilniuje buvo nušautas 1-osios kuopos eil. Bronius Dominas, sunkiai sužeistas j. psk. Juozas Gečas. Dėl šio įvykio buvo sulaikyti 26 įtariamieji. Sulaikytasis Juozas Saniukas, gyvenęs Subačiaus g. 106, varomas bandė pabėgti ir buvo nušautas. Dėl šio įvykio buvo atliekama kvota⁹⁰². 1944 m. sausio mėn. Vilniaus karo ligoninėje nuo sunkaus sužeidimo mirė 3-iosios kuopos j. psk. Juozas Gečas⁹⁰³. Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. vasario 11 d. įsakyme informuojama apie 1-ojo bataliono grnd. Juozo Gečo žūtį kovoje su bolševikais⁹⁰⁴.

894 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 2 (1941 11 06), *ibid.*, b. 261, l. 51.

895 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 11 10), *ibid.*, l. 48.

896 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, l. 45.

897 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 11 27), *ibid.*, l. 28.

898 Kriminalinės policijos Vilniaus apygardos viršininko 1941 06 28 raštas Vilniaus 3-iosios apylinkės tardytojui, *ibid.*, f. R-727, ap. 6, b. 384, l. 1.

899 Įsakymas savisaugos tarnybos dalims Nr. 7 (1941 08 23), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 115–118.

900 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 62 (1942 04 16), *ibid.*, b. 246, l. 8 a. p.

901 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymas (1942 12 22), *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 3.

902 Kriminalinės policijos Vilniaus apygardos 1943 12 28 raštas Vilniaus 5-osios apylinkės tardytojui, *ibid.*, f. R-727, ap. 6, b. 186, l. 2.

903 R. Zizas, *op. cit.*, p. 281.

904 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 02 11 įsakymas, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 249, l. 2.

Gana nemažai karių dezertyravo iš Vilniaus 1-ojo bataliono. 1941 m. rugpjūčio 17 d. iš bataliono pabėgo 2-osios kuopos eiliniai Antanas Širvys ir Antanas Mašonas⁹⁰⁵; rugpjūčio 19 d. – 1-osios kuopos eil. Mikas Penkonis⁹⁰⁶; lapkričio 15 d. – 4-osios kuopos eiliniai Aleksas Lygeika (po mėnesio sugrįžo ir buvo nubaustas drausmine bauda⁹⁰⁷) ir Antanas Židanavičius⁹⁰⁸.

1942 m. padaugėjo grupinių pabėgimų. Ypač dažnai lietuviai dezertyruodavo, kai būdavo siunčiami už Lietuvos ribų, į Rytų frontą arba kovoti su partizanais. Štai 1942 m. sausio mėn. dvi 1-ojo bataliono kuopos buvo siunčiamos papildyti Rytuose esančio 13-ojo bataliono. Į paskyrimo vietą iš maždaug 200 karių nuvyko tik apie 160. Apie 30 žmonių pabėgo dar Vilniuje, kiti – pakeliui⁹⁰⁹. 1942–1943 m. beveik kas mėnesį buvo skelbiami iš bataliono pasišalinusių ir valdišką turtą pasisavinusių karių sąrašai. Antai 1942 m. lapkričio 5 d. sąrašė nurodytos dezertyravusių 2-osios kuopos eilinių Vinco Pranskevičiaus, Stasio Juškio, Antano Svidersko ir V. Raugalo pavardės⁹¹⁰. 1943 m. kovo 23 d. pasišalinusių bataliono 2-osios kuopos karių sąrašė – 20 pavardžių⁹¹¹. 1943 m. vasarą bataliono ltn. A. Repšys, siunčiamas tarnauti į 8-ąjį lietuvių policijos batalioną Ukrainoje, pasidirbo fiktyvius dokumentus ir nuvažiavęs iki Švenčionėlių pabėgo.⁹¹² 1944 m. vasario 17 d. iš bataliono dezertyravo eil. Jonas Kinderavičius⁹¹³; balandžio 8 d. – eil. Juozas Juodis⁹¹⁴.

2-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. Vilniaus atstatymo tarnybos viršininko plk. ltn. A. Špokevičiaus 1941 m. liepos 31 d. įsakyme Nr. 1 paskelbta VAT štabo ir atskirų tarnybų sudėtis. Greta kitų pareigūnų čia paminėti Tvarkos tarnybos referentas gen. št. plk. ltn. P. Vertelis, Tvarkos tarnybos 4-osios kuopos vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius, 5-osios kuopos vadas ltn. Ignas Račkus⁹¹⁵. Šie asmenys glaudžiai susiję su būsimu Vilniaus apygardos 2-ojo lietuvių policijos bataliono istorija.

905 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

906 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 8 (1941 08 28), *ibid.*, b. 226, l. 112.

907 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 31 (1941 12 22), *ibid.*, b. 261, l. 6.

908 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, l. 19.

909 V. Šlapelio 1944 02 10 parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 12 a. p.

910 1-ojo bataliono 2-osios kuopos pasišalinusių karių daiktaraštis, LCVA, f. R-661, ap. 2, b. 3, l. 67.

911 *Ibid.*, l. 94.

912 V. Šlapelio 1944 02 10 parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 14 a. p.

913 1944 02 24 įsakymas suimti J. Kinderavičių, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 227.

914 1944 04 18 įsakymas suimti J. Juodį, *ibid.*, l. 167.

915 Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1941 07 31 įsakymas Nr. 1 VAT, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 223, l. 12–13.

1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT buvo pavadinta savisaugos tarnyba, o buvusios Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybos pervadintos atitinkamai 1-uoju, 2-uoju ir 3-uoju batalionais. Tvarkos tarnybos referentas plk. ltn. P. Vertelis buvo paskirtas 2-ojo bataliono vadu⁹¹⁶ ir šias pareigas ėjo iki 1941 m. spalio pradžios. Vėliau jis paskirtas 14-ojo (Šiaulių) policijos bataliono vadu ir savisaugos dalių Šiaulių apygardos vadu⁹¹⁷, o 2-ojo bataliono vadu tapo kpt. A. Kazakevičius.

2-asis batalionas galutinai suformuotas 1941 m. spalio viduryje. Tada paaiškėjo, kad vokiečiai jį planuoja siųsti į Liubliną. Tuo metu batalione tarnavo 18 karininkų ir 450 kareivių⁹¹⁸. Batalioną sudarė štabas (bataliono vadas kpt. A. Kazakevičius, adjutantas ltn. Antanas Braziūnas) ir trys kuopos, kurių vadai – ltn. I. Račkus (1-osios), ltn. Pranas Sakalas (2-osios) ir kpt. A. Mėšlius (3-iosios). Kuopos buvo suskirstytos į būrius, būriai – į skyrius⁹¹⁹. Prieš išvykdamas į Liubliną 2-asis batalionas daugiausia saugojo karinius sandėlius, patruliavo Vilniaus mieste ir apylinkėse. Taip pat kariai buvo mokomi karinių dalykų⁹²⁰. Jie vilkėjo Lietuvos Respublikos laikų kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant kairės rankovės, buvo ginkluoti pistoletais ir rusiškais šautuvais. 2-asis batalionas kartu su 1-uoju ir 3-uoju batalionais buvo apgyvendintas kareivinėse Jėzuitų g.⁹²¹

Yra žinių, kad 2-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje dalyvavo perkeliant žydus iš butų į getą ir suimtus žydus varant į Lukiškių kalėjimą. Pasak kai kurių nuteistų bataliono karių, tų metų rugpjūčio pabaigoje arba rugsėjo pradžioje 2-oji kuopa (vadas ltn. P. Sakalas) iš Lukiškių kalėjimo paėmė apie 500 suimtų žydų ir nuvarė į Panerius. Ten juos sušaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys.

Iš vokiečių saugumo policijos raporto ir kitų šaltinių žinoma, kad masinės žydų žudynės Paneriuose vyko 1941 m. rugsėjo 2 d. Tą dieną suimti žydai iš Lukiškių kolonomis buvo vedami į Panerius ir šaudomi. Šaudė apie 80, o žudynių vietą saugojo apie 100 policininkų. Mieste buvo išklijuoti gebitskomisaro Hanso Hingsto skelbimai, esą rugpjūčio 31 d. žydai šaudę į vokiečių kareivius ir už tai dabar yra nubausti. Žudynės truko visą dieną. Kaip rodo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio

916 Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1941 08 11 įsakymas Nr. 3 savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 19.

917 P. Vertelio 1945 03 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19894-LI, l. 41; įsakymas LSD Vilniaus apygardai Nr. 1 (1941 11 03), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 52.

918 Vilniaus policijos vado 1941 10 24 raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.

919 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 9 (1941 11 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38.

920 A. Mėšliaus 1945 03 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 19.

921 A. Sinkevičiaus 1944 10 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45399/3, l. 16 a. p.

raportas, 1941 m. rugsėjo 2 d. Vilniuje buvo sušaudyta 3 700 žydų (864 vyrai, 2 019 moterų ir 817 vaikų)⁹²².

Kai kurie nuteisti buvę 2-ojo bataliono kariai liudijo, kad apie 1941 m. rugsėjo pabaigą bataliono kariai lydėjo apie 2 tūkst. žydų koloną į Panerius ir šaudant žydus saugojo žudynių vietą. Žydus šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys⁹²³. Pasak vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio raporto, 1941 m. spalio 4 d. Vilniuje buvo sušaudyti 1 983 žydai (432 vyrai, 1 115 moterų ir 436 vaikai)⁹²⁴. Turimais duomenimis, kitose masinėse žydų naikinimo akcijose 2-asis batalionas nedalyvavo.

Batalionas Liubline. Į Liubliną 2-asis policijos batalionas, sudarytas iš štabo ir trijų kuopų (iš viso 370 žmonių), išvyko traukiniu 1941 m. lapkričio 11 d. Prieš pat išvykstant iš bataliono dezertyravo 5 eiliniai kareiviai. Į Liubliną lietuviai atvyko lapkričio 15 d.⁹²⁵

Maidaneko stovykla tuo metu dar tik kūrėsi, tad Liublino koncentracijos stovyklą, esančią 2 km už miesto, vietos gyventojai ir joje kalėję kaliniai vadino Maidaneko koncentracijos stovykla (taip ji kartais buvo vadinama ir oficialiuose vokiečių valdžios raštuose). Vokiečių okupacinė valdžia 1941 m. vasarą nutarė įsteigti Liubline koncentracijos stovyklą. Vokiečių SS ir policijos vadas H. Himmleris, tų metų liepos mėn. lankydamasis Liubline, įpareigojo Liublino apygardos SS ir policijos vadą Odilą Globocniką įrengti 25–50 tūkst. kalinių koncentracijos stovyklą. Jos statybą turėjo organizuoti Liubline įsteigta SS ir policijos centrinė statybos valdyba. Stovyklą pradėta statyti 1941 m. rugsėjo pabaigoje.

Iš pradžių Maidaneko stovykla veikė kaip karo belaisvių stovykla. Pirmaisiais nacių–sovietų karo mėnesiais vokiečių kariuomenė paėmė į nelaisvę šimtus tūkstančių rusų. Vokiečiams iškilo problema, kur dėti karo belaisvius. Iš pradžių dauguma sovietų karo belaisvių buvo siunčiami į Osvencimo ir Maidaneko stovyklas. Pastaroji 1941 m. rudenį buvo pavadinta Liublino SS karo belaisvių stovykla⁹²⁶. Spalį į Maidaneką buvo atvežta 2 tūkst. sovietų karo belaisvių. Nuo bado, išsekimo ir epidemijų dauguma jų iki 1941 m. pabaigos išmirė. Tuo metu, kai 2-asis batalionas atvyko į Liubliną, Maidanেকে dar buvo likę apie 600 karo belaisvių. Lapkričio mėn. čia pradėta vežti civilius gyventojus – įvairių tautybių politinius kalinius, žydus, lenkus ir vokiečių kriminalinius

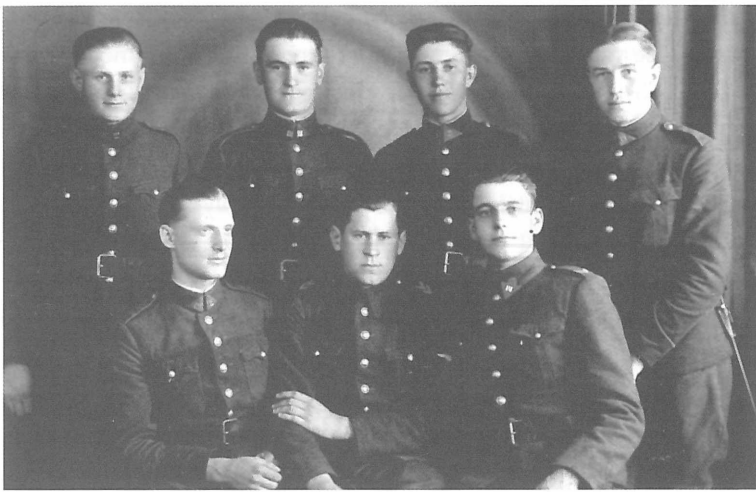
922 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 137, 170; K. Sakowicz, *Dziennik pisany w Ponarach od 11 lipca 1941 r. do 6 listopada 1943 r.*, Bydgoszcz, 1999, s. 51–52; I. Koskaus 1951 11 27 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 171.

923 K. Kizio 1951 12 31 tardymo protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 152, l. 43.

924 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 136.

925 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38; A. Mėšliaus 1945 03 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 20.

926 T. Mencil, *Majdanek 1941–1944*, Lublin, 1991, s. 486–487.

Grupė 2-ojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono karių Liubline (Lenkija), 1942 m. (LYA)

2-ojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono karys Baranauskas Liubline (Lenkija), 1942 m. (LYA)

nusikaltėlius⁹²⁷. Nuo 1942 m. vasario mėn. į Maidaneką buvo masiškai vežami Vokietijos, Lenkijos, Slovakijos ir kitų Vokietijos okupuotų šalių žydai. Maidaneko karo belaisvių stovykla virto masinio civilių gyventojų (pirmiausia žydų ir lenkų) naikinimo vieta. Stovykla sparčiai plėtėsi: buvo pastatyta apie 150 barakų, ūkinių pastatų, dirbtuvių. 1942 m. įrengta dujų kamera ir krematoriumas. Vienu metu stovykloje kalėjo apie 12 tūkst. kalinių. 1941–1944 m. Maidaneko koncentracijos stovykloje buvo nužudyta ir numarinta apie 300 tūkst. įvairių tautybių žmonių⁹²⁸.

Kaip ir kitose koncentracijos stovyklose, Maidaneke daugiausia dėmesio buvo skiriama kalinių saugojimui. Stovyklos apsaugą organizavo SS oberšturmfiureris Walteris Langleistas. Maidaneko stovyklą saugojo specialiai parengtas SS dalinys (*SS-Toten-kopf Sturmbann*) ir 2-asis lietuvių policijos batalionas. 1942 m. stovyklą saugojo keturios SS kuopos (470 žmonių). 2-ajame policijos batalione tarnavo 370 žmonių. Stovyklos Apsaugos skyriaus viršininkas iki 1943 m. rugpjūčio buvo W. Langleistas, vėliau – SS hauptšturmfiureris Martinas Melzeris. Apsaugos skyriaus viršininkas buvo pavaldus koncentracijos stovyklos komendantui⁹²⁹.

Prie visų trijų stovyklos vartų buvo įrengti sargybos postai. Sargybiniai kontroliavo visus atvykstančius ir išvykstančius asmenis ir automobilius. Stovyklą supo dviejų eilių spygliuota viela su 18 sargybos bokštų, kuriuose nuolat budėjo po tris sargybinius, ginkluotus automatiniiais ginklais ir granatomis. Naktį tarp bokštų patruliudavo ginkluoti policininkai, po stovyklą vaikščiodavo esesininkai su specialiai išmokytais šunimis⁹³⁰.

Liubline 2-asis batalionas iš pradžių buvo mokomas karinių dalykų (rikiuotės, šaudymo ir t. t.), o 1942 m. vasarį paskirtas į išorinę Maidaneko stovyklos apsaugą⁹³¹. Prieš tai sausio pabaigoje bataliono kariai pasirašė raštiškus įsipareigojimus ištikimam tarnauti Trečiajam reichui⁹³². Įsipareigojimo tekstas skambėjo taip: „Aš įsipareigoju tarnauti savisaugos daliniuose. Aš įsipareigoju savo vokiečių viršininkų ir savo savisaugos dalinių viršininkų man duotus įsakymus įvykdyti besąlyginiai. Aš pasižadu būti paklusnus, ištikimas ir narsus.“⁹³³

Stovyklos viduje budėjo SS kuopa. Vokiečių ir lietuvių sargybiniai gyveno tose pačiose kareivinėse. Lietuviai patruliudavo tarp sargybos bokštų išorinėje spygliuotos tvoros pusėje. Be to, lietuviai lydėdavo iš geležinkelio stoties į stovyklą kalinių transpor-

927 Ibid., s. 487; A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 21.

928 T. Mencil, op. cit., s. 489, 497.

929 Ibid., s. 77.

930 Ibid., s. 80.

931 J. Bielico 1945 01 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19320-LI, l. 12.

932 A. Juozapavičiaus 1951 10 31 tardymo protokolas, ibid., b. 24976/3, t. 2, l. 14.

933 J. Jackeivičiaus įsipareigojimas (1942 m. sausis), ibid., b. 2000/3, t. 3, l. 225.

tą, vesdavo kalinius į darbus už stovyklos ribų ir saugodavo juos darbo metu⁹³⁴. Be specialaus leidimo lietuvių bataliono kariams įeiti į stovyklos vidų buvo draudžiama. 1942 m. vasarą Maidaneko stovyklos komendantas SS štandartenfuureris Karlas Otto Kochas surengė bataliono karininkams „ekskursiją“ po stovyklą. Jis papasakojo lietuviams apie kalinių kalinimo, saugojimo ir naikinimo būdus. Lietuvių karininkai ir kareiviai buvo įspėti griežtai laikytis konfidencialumo ir niekam nepasakoti apie savo tarnybą ir Maidaneko stovyklą. Visi bataliono kariai pasirašė pasižadėjimus saugoti tarnybinę paslaptį⁹³⁵.

Tarnybinius nurodymus ir instrukcijas bataliono vadovybė gaudavo iš stovyklos sargybos viršininko W. Langleisto. Jis ne tik instruktavo, kaip saugoti kalinius, bet ir ragino bataliono vadovybę informuoti jį apie karių nuotaikas, drausmę ir ketinimus dezertyruoti⁹³⁶.

2-ojo bataliono kariai buvo nepatenkinti tarnyba Maidaneko stovykloje ir pasitaikius progai pabėgdavo. Dažniausiai lietuviai negrįždavo po atostogų. Šitaip iš 3-iosios kuopos dezertyravo 3–4 kareiviai. Už pabėgimą iš tarnybos 2 šios kuopos kareivius vokiečių teismas nuteisė 6 mėnesius kalėti⁹³⁷.

Lietuvių sargybiniai nebuvo itin griežti saugomiems kaliniams. Buvęs 2-ojo bataliono kareivis Jonas Acus paliudijo, kad kartą pabėgo 4 iš jo saugomų dirbančių kalinių. Lietuviai į bėglius net nešaudė. Mat vokiečiai, išgirdę šaudant, būtų pradėję aiškintis, kodėl kaliniai pabėgo ir kas už tai atsakingas. Norėdami išvengti vokiečių tardymų lietuviai nuslėpė kalinių pabėgimą⁹³⁸.

H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir vokiečių tvarkos policijos vado tą pačią metų spalio 26 d. įsakymu 2-ąjį lietuvių policijos batalioną turėjo pakeisti 252-asis batalionas. Taigi 2-asis batalionas privalėjo grįžti į Kauną ir perimti 252-ojo bataliono funkcijas. Tuo metu 2-ajame batalione buvo 14 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai (iš viso 359 žmonės). Bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Voigtas turėjo likti Liubline ir iš policijos kpt. H. Kruse's perimti ryšių karininko pareigas 252-ajame batalione. Kpt. H. Kruse turėjo tapti naujuoju 2-ojo bataliono ryšių karininku⁹³⁹. 1942 m. lapkričio 10 d. 2-ojo bataliono kariai buvo nuginkluoti ir išsiųsti į Zamosć (Lenkija) pailsėti. Vėliau batalionas grįžo į Liubliną ir gruodžio 2 d. išvyko į Lietuvą. Gruodžio 7 d. jo kariai pasiekė Kauną⁹⁴⁰.

934 A. Sinkevičiaus 1944 10 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45641/3, t. 1, l. 11.

935 A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 22–22 a. p.

936 *Ibid.*, l. 23.

937 *Ibid.*, l. 23–24.

938 J. Acaus 1951 10 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17621, l. 41–43.

939 Tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 11 17 įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 74–75.

940 A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 24–24 a. p.; Maidaneko koncentracijos stovyklos SS apsaugos būrio vado 1943 02 20 raštas, Archiwum państwowe muzeum na Majdanku, I f. 5, k. 191.

Bataliono veikla Lietuvoje, Rusijoje ir Baltarusijoje. Parvykęs į Kauną 2-asis batalionas jokių užduočių neturėjo ir atliko įprastines kariškas rikiuotės, šaudymo pratības. Dalis kareivių išleista trumpalaikių atostogų.

Apręntas vokiečių policijos uniformomis, 1943 m. sausio 27 d. batalionas buvo išsiųstas į Vilnių SS ir policijos vado štandartenfuurerio Paulo Kriego žinion, kur pradėtas ruošti į Rytų frontą. Sužinoję, kad bus išsiųsti į Rytus, bataliono kariai ėmė masiškai dezertyruoti. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėn. ataskaitoje rašoma, kad iš vieno lietuvių policijos bataliono, kuris vasario 3 d. iš Vilniaus turėjo išvykti į frontą, naktį iš vasario 1-osios į 2-ąją pabėgo 171 karys. 56 bėglius vokiečių policija suėmė. Šį įvykį nagrinėjo SS ir policijos teismas. Lietuvių kariai buvo nubausti įvairiomis laisvės atėmimo bausmėmis, paskelbtas vienas mirties nuosprendis. Ataskaitoje pažymima, kad šis įvykis susijęs su lietuvių tautinių sluoksnių įsitikinimu, jog lietuvių kraujas fronte gali būti liejamas tik tuo atveju, jei Lietuva atgaus visišką nepriklausomybę⁹⁴¹.

Yra žinoma, kad SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. vasario 8 d. už dezertyravimą ir nepaklusnumą mirties bausme nuteisė 2-ojo bataliono kareivį Zenoną Kuzmicką. Nuosprendis įvykdytas vasario 11 d., apie jį pranešta visiems bataliono kariams⁹⁴².

Už masinį 2-ojo bataliono karių dezertyravimą buvo suimti kuopų vadai A. Mėšlius, P. Sakalas, I. Račkus ir du būrių vadai. 3-iosios kuopos vadas kpt. A. Mėšlius buvo nuteistas kalėti 8 mėnesius. Bausmę jis atliko Lukiškių ir Kauno kalėjimuose nuo 1943 m. vasario 7 d. iki spalio 7 d., paskui buvo iš savisaugos dalinių demobilizuotas⁹⁴³.

Dėl masinio dezertyravimo sumažėjęs 2-asis batalionas buvo papildytas išformuoto 251-ojo bataliono karininkais ir kareiviais⁹⁴⁴.

1943 m. vasario pradžioje 2-asis batalionas išvyko į Daugpilį (Latvija). Čia kareiviai trumpą laiką buvo kariškai mokomi, o vėliau išsiųsti į Sebežo rajoną (Pskovo sr., Rusija) kovoti su sovietiniais partizanais⁹⁴⁵. Ten batalionas veikė kelias savaites. Kovo viduryje lietuviai miške susidūrė su partizanais. Per susišaudymą žuvo keli sovietiniai partizanai ir lietuvių karys, 2 kariai buvo sužeisti. Pamatę, kad lietuvių pajėgos gausesnės, partizanai iš mūšio pasitraukė. Gerai nepažindami vietovės, lietuvių kariai jų nepersekiojo. Nors batalionas dažnai šukuodavo Sebežo apylinkių miškus, daugiau su partizanais nesusidūrė⁹⁴⁵.

941 Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėn. ataskaita RSHA Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15.

942 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 02 19 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 33 a. p.

943 A. Mėšliaus 1945 03 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 11–12.

944 *Ibid.*, l. 11 a. p.; 251-ojo bataliono vado kpt. P. Nazaro įsakymas Nr. 22 (1943 01 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 1.

945 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 120.

1943 m. balandžio mėn. Sebežo ir Opočkos rajonuose buvo surengtos didelės operacijos prieš sovietinius partizanus. Jose dalyvavo keli policijos batalionai ir kiti daliniai. Baudėjai degino kaimus, masiškai suiminėjo civilius gyventojus ir siūsdavo juos prievartos darbų į Vokietiją. Sovietų duomenimis, per antipartizanines operacijas Sebežo rajone buvo sušaudytas 261 civilis gyventojas, suimtas 581 žmogus, sudegintas 41 namas⁹⁴⁶. Sunku pasakyti, ar 2-asis lietuvių policijos batalionas prisidėjo prie kaimų naikinimo. Bataliono karių parodymai šiuo klausimu prieštaringi. Vieni jų prisipažįsta tik dalyvavę kautynėse su partizanais, kiti teigia ir deginę kaimus, suiminėję civilius gyventojus⁹⁴⁷.

Iš Pskovo srities į Vilnių batalionas grįžo 1943 m. balandžio mėn., per Velykas. Kariai apie mėnesį ilsėjosi, paskui buvo išsiųsti kovoti su partizanais į Švenčionių apskritį. Čia batalionas išbuvo beveik metus – iki 1944 m. gegužės mėn.⁹⁴⁸ Bataliono štabas kartu su 2-ąja kuopa (vadas kpt. B. Balčiūnas, vėliau – vyr. ltn. V. Irlikis) apsistojo Adučiškio miestelyje. Batalionui ir toliau vadovavo kpt. A. Kazakevičius, vado adjutantas buvo vyr. ltn. Mykolas Repečka. Štabe dirbo 3 raštininkai ir vertėjas. Ūkio dalies viršininkas buvo kpt. Vincas Valteris, gydytojas – J. Urbaitis⁹⁴⁹.

Bataliono 1-oji kuopa (vadas kpt. Ignas Jonikas) buvo dislokuota Vidžiuose, 3-ioji (vadas kpt. J. Jackūnas) – Vosiūnų kaime, 4-oji (vadas ltn. Jurgis Skaržinskas) – Kamojyse (Svyrių aps.). 1943 m. batalione tarnavo apie 300 žmonių⁹⁵⁰.

2-ajam batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. G. Beyeris. Jis turėjo savo Adučiškyje įsikūrusį štabą, kuriame dirbo 3 vokiečiai – leitenantas ir 2 seržantai. Ryšių karininko štabas daugiausia rinko žinias apie sovietinių partizanų buvimo vietas ir planavo kovines operacijas. Pas kpt. G. Beyerį dažnai lankydavosi aplinkinių kaimų gyventojai ir pranešdavo apie sovietinius partizanus⁹⁵¹. Dažniausiai su partizanais būdavo susiduriama batalionui surengus pasalas ir šukuojant miškus⁹⁵².

Naktį iš 1943 m. birželio 7-osios į 8-ąją 2-oji bataliono kuopa nuskubėjo į Mielagėnų valsčiaus Polesės dvarą, kurį užpuolė partizanai. Susidūrimo metu nukauti 3 partizanai, lietuvių policininkai nuostolių nepatyrė⁹⁵³. Birželio 16–18 d. Dubičių rajone (į vakarus nuo Rodūnios) vokiečiai surengė didelę operaciją prieš sovietinius partizanus. Jai vadovavo tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. Hansas Hachtelis. Operacijoje daly-

946 LSSR KGB 1952 08 04 pažyma apie 2-ojo policijos bataliono veiklą, *ibid.*, t. 2, l. 340.

947 *Ibid.*, t. 1, l. 121; V. Demenčiaus 1953 04 06 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 137, l. 193.

948 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 121–122.

949 *Ibid.*, l. 130, 131, 133.

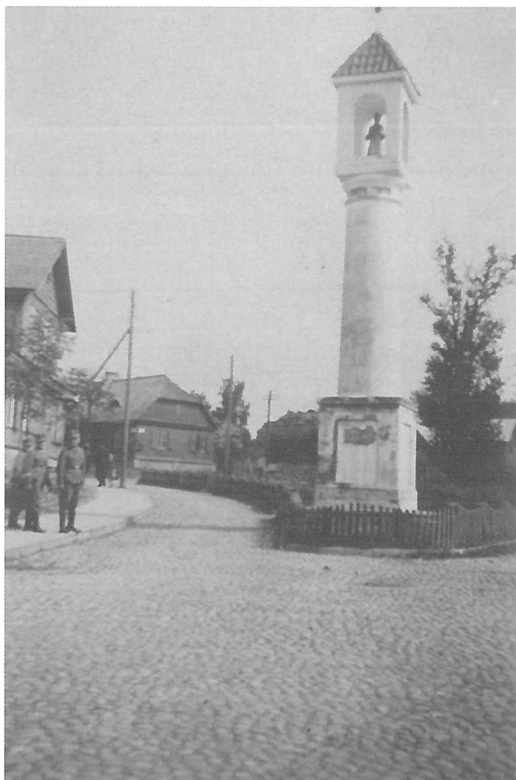
950 *Ibid.*, l. 122.

951 *Ibid.*, l. 124.

952 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 128.

953 Vokiečių žandarmerijos 1943 06 10 pranešimas generaliniam komisarui Kaune, LCVA, f. R-613, ap. 1, b. 7, l. 90.

SS 16-ojo pulko kariai Trakuose.
1944 m. (LYA)

vavo 2-asis ir 7-asis lietuvių policijos batalionai, 2 atskirosios policijos kuopos ir 2 vokiečių policijos kuopos iš Kauno. Pėstininkus rėmė 3 šarvuočiai ir 2 vokiečių bombonešių eskadrilės⁹⁵⁴. Policijos batalionai šukavo miškus ir ieškojo besislapstančių raudonųjų partizanų. Operacijos rezultatai nežinomi.

1943 m. vasarą padaugėjus norinčių stoti į batalioną vietos jaunuolių, j. ltn. Vladas Daraškevičius gavo įsakymą suformuoti atskirą būrį. Šis apie 40 kareivių būrys buvo apgyvendintas Adutiškio pradžios mokyklos pastate⁹⁵⁵.

1944 m. pradžioje 2-ojo bataliono 1-oji kuopa Vidžių apylinkėse susikovė su sovietiniais partizanais. Žuvo 2 partizanai. Švenčionių apskrities Vosiūnų kaime stovėjo vyr. ltn. Broniaus Deveikio vadovaujamas 3-iosios kuopos 1-asis būrys. Tų metų gegužės pabaigoje–birželio pradžioje būrio kariai žvalgydami mišką susidūrė su sovietiniais partizanais. Per susišaudymą sužeistas vienas būrio kareivis. Partizanų nuostoliai nežinomi⁹⁵⁶.

954 L. B., „Lietuvių apsaugos dalių 257 Bn“, *Karys*, 1979, Nr. 3(1550), p. 97.

955 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 125.

956 *Ibid.*, l. 127.

Vokiečių SS ir policijos vado Ostlande Friedricho Jeckelno įsakymu 1944 m. gegužės 18 d. buvo suformuota policijos plk. ltn. Walterio Titelio vadovaujama kovos su partizanais Lietuvoje grupė (vok. *Gruppe Titel*). Ją sudarė vokiečių SS ir policijos 16-asis pulkas, 2-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai bei Eišiškių apskrities žandarmerijos postai. W. Titelio grupės štabas įsikūrė Trakuose. 2-asis batalionas turėjo įsikurti Varėnoje ir įrengti žiedinės gynybos įtvirtinimus⁹⁵⁷.

Plk. ltn. W. Titelio 1944 m. birželio 9 d. įsakymu 2-ojo bataliono štabas su viena kuopa iš Varėnos turėjo persikelti į Paversekį (*Powerzecze* – dokumento tekste kaimų pavadinimai parašyti lenkiškai), kitos trys kuopos – į Krūminius (*Krumince*), Giniūnus (*Geniunce*) ir Matuizas. Batalionas gavo užduotį trukdyti partizanų būriams judėti Versekos rajone ir kovoti su „plėšikaujančiomis lenkų gaujomis“⁹⁵⁸.

Batalionas baigiantis karui. Sovietų kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, 2-ajam lietuvių policijos batalionui buvo įsakyta vykti į Kauną. Sustoję prie Jonavos, bataliono kariai kasė apkasus ir statė gynybinius įtvirtinimus, bet susikauti su sovietų daliniais jiems neteko. Liepos viduryje batalionas atvyko į Kauną ir kartu su 9-uju, 253-uoju ir 257-uju batalionais buvo įtrauktas į 1-ąją lietuvių policijos pulką⁹⁵⁹. Liepos pabaigoje 2-asis batalionas gavo įsakymą trauktis Vilkaviškio kryptimi.

Liepos 30 d. Vokietijos sienos link besitraukiantį 2-ąją batalioną Sasnavos apylinkėse (Marijampolės aps.) smarkiai apšaudė sovietų artilerija ir tankai. Daug lietuvių karių žuvo, kiti išsibėgiojo, tretį pasiekė Vokietiją ir buvo paskirstyti po įvairius vokiečių karinius dalinius⁹⁶⁰. Buvusio 2-ojo bataliono kario Vinco Kubertavičiaus liudijimu, liepos 30 d. kelyje Kaunas–Marijampolė, tarp Ažuolų Būdės ir Vinčų, prie senųjų Račyliškės kaimo kapinaičių, bataliono kariai pateko į sovietų tankų apsupties žiedą. Molupio kaime, prie Vinco Sinkevičiaus sodybos, žuvo 4 lietuvių kariai, tarp jų – eil. Aleksas Tamašauskas iš Kėdainių miesto. Žuvę lietuvių kariai buvo užkasti vienoje duobėje prie V. Sinkevičiaus sodybos. Jų palaidojimo vietoje kaimo gyventojai pastatė medinį kryžių⁹⁶¹.

957 W. Titelio grupės vado 1944 05 31 įsakymas Nr. 1, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 74 a. p.

958 Plk. ltn. W. Titelio 1944 06 09 įsakymas Nr. 6, *ibid.*, l. 81–82.

959 V. Demenčiaus 1953 04 02 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 194–195; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 178.

960 A. Stasiukyno 1951 11 29 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24976/3, t. 1, l. 19; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 178–179.

961 V. Kubertavičius, „Buvusių Lietuvos savisaugos dalinių karių ir jų artimųjų dėmesiai“, *Tremtinys*, 2013, balandžio 12, Nr. 14, p. 6.

3-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. 3-iasis batalionas Vilniuje buvo suformuotas 1941 m. rugpjūčio 1 d. iki tol egzistavusios Darbo tarnybos pagrindu. Pirmuoju jo vadu paskirtas ligtolinis Darbo tarnybos referentas (viršininkas) inžinerijos plk. ltn. Juozas Vitkus. Rugsėjo 5 d. nauju bataliono vadu tapo kpt. P. Ambraziūnas⁹⁶². Bataliono vado adjutantu ilgą laiką tarnavo ltn. Vytautas Vaškūnas, ūkio dalies viršininku – ltn. Juozas Jablonskis, 1-osios kuopos vadu – ltn. Alfonsas Baltikauskas, 2-osios – ltn. Juozas Rimkevičius, 3-iosios – ltn. Vaclovas Navickas (į batalioną priimtas rugsėjo 16 d. ir iš pradžių tarnavo 3-iosios kuopos 2-ojo būrio vadu, o spalio 28 d. paskirtas 11-osios kuopos vadu), 4-osios – ltn. Vladas Ašmonas (į batalioną priimtas rugsėjo 30 d.)⁹⁶³. Būriams vadovavo j. ltn. Vincas Čerškus, j. ltn. Antanas Martinkus, j. ltn. Juozas Sūdžius, j. ltn. Petras Kiršinas, ltn. Vytautas Plūkas, j. ltn. Vytautas Lozoraitis, j. ltn. Kazys Taparauškas, ltn. Bronius Gritis, j. ltn. V. Šventoraitis, ltn. Vladas Adomaitis, j. ltn. Juozas Jakubauskas, j. ltn. Povilas Šepetys, j. ltn. Justinas Samuolis, ltn. Vytautas Sederavičius ir ltn. Jonas Adomaitis⁹⁶⁴. Bataliono štabas 1941 m. rudenį buvo įsikūręs Trakų g. 14, buvusio vienuolyno pastate⁹⁶⁵. 3-iojo bataliono vokiečių ryšių karininku 1942 m. gegužės 14 d. paskirtas policijos kpt. Jacobas⁹⁶⁶. Bataliono 5-osios kuopos vadas j. ltn. Ignas Talanskas 1941 m. rugsėjo 2 d. netikėtai mirė nuo ligos Raudonojo Kryžiaus ligoninėje ir buvo palaidotas Antakalnio kapinėse. Nauju šios kuopos vadu rugsėjo 4 d. paskirtas ltn. Pranas Mikužis⁹⁶⁷. Savisaugos dalių štabo 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymu 3-iojo bataliono kuopos gavo 9, 10, 11 ir 12 numerius⁹⁶⁸. Rugsėjo 28–29 d. į batalioną buvo priimti tarnauti ir paskirti būrių vadais jaunesnieji leitenantai Juozas Sūdžius, Stepas Čiutra, Petras Kiršinas ir ltn. Vladas Adomaitis⁹⁶⁹. Savisaugos dalių štabo 1941 m. spalio 7 d. įsakymu iš Vilniaus 3-iojo bataliono į 2-ąjį buvo perkelti 44, o iš Vilniaus 4-ojo bataliono į 3-įjį – 74 kariai⁹⁷⁰. Bataliono kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant rankovių, ant kurių buvo užrašytas bataliono pavadinimas ir kareivio eilės numeris. Vokiečių tvarkos policijos vado mjr. Stötzelio 1941 m.

962 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 3 ir Nr. 13, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 19; *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 103–104.

963 P. Ambraziūno 1950 12 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 118–121.

964 S. Čiutros 1946 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 27 a. p.

965 Vilniaus m. policijos vado 1941 10 24 raštas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 59, l. 7.

966 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 14 įsakymas Nr. 8, *ibid.*, b. 19, l. 75.

967 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 12 (1941 09 08) ir Nr. 13 (1941 09 10), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 103, 101.

968 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

969 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 10 01), *ibid.*, l. 77–78.

970 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, b. 234, l. 20–22.

spalio 24 d. rašte nurodyta, kad 3-iajam batalionui vadovauja vokiečių tvarkos policijos vyr. ltn. Mülleris, batalionas yra kariškai mokomas ir netrukus bus išsiųstas iš Vilniaus. Tuo metu batalione tarnavo 24 karininkai, 607 puskarininkiai ir eiliniai. Tai buvo didžiausias karių skaičiumi Vilniaus batalionas (tada Vilniuje buvo penki batalionai)⁹⁷¹.

Iki 1941 m. lapkričio 23 d., kada 3-iasis batalionas išvyko į Minską, jo kareiviai saugojo karinės reikšmės objektus Vilniuje, Vilniaus žydų getą, taip pat konvojavo žydus į Panerius sušaudyti. Iš buvusių bataliono kareivių parodymų matyti, kad du kartus į Panerius atvartyta 500–600 žydų, tarp jų moterų ir vaikų. Pirmą kartą žydų kolona į Panerius buvo konvojuojama rugsėjo–spalio mėn. sandūroje, antrą kartą – spalio pradžioje. Paneriuose žydus šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys (*Sonderkommando*), bet būta atvejų, kai jam talkininkavo ir policijos batalionų kareiviai⁹⁷².

Kaip liudijo buvęs bataliono kareivis Jonas Dvilaitis, jam su kitais kareiviais 1941 m. rudenį teko du kartus konvojuoti žydus iš Lukiškių kalėjimo į Panerius. Pirmą kartą sušaudyti atvartyta apie 200, antrą – apie 2 tūkst. žmonių. Atvarius pirmąją grupę, žudynių vietoje prie stalo sėdėjęs vokiečių gestapininkas ir lietuvių saugumo policijos tarnautojas. Pastarasis vertėjavo gestapininkui, registruojančiam pasmerktuosius mirti. Užregistruotus žydus kareiviai nuvarydavo į šalį, ten jiems būdavo liepiama nusirengti, o paskui raiščiu užrišamos akys. Žydai buvo statomi prie duobės krašto 10 žmonių grupėmis ir pagal komandą sušaudomi. Paskui buvo atvedama kita pasmerktųjų grupė. Baigus šaudyti, aukų daiktai (drabužiai, laikrodžiai, pinigai ir kt.) buvo sukrauti į mašiną ir išvežti į miestą. J. Dvilaičio liudijimu, bataliono kareiviai buvo apsupę žudynių vietą, o tiesiogiai šaudė ypatingojo būrio baudėjai. Antrą kartą Paneriuose buvo sušaudyta keli tūkstančiai žydų, tarp jų – senelių ir vaikų⁹⁷³.

Kito buvusio bataliono kareivio parodymais, viena 3-iojo bataliono kuopa 1941 m. rugsėjo mėn. du kartus lydėjo kelių tūkstančių žydų kolonas iš Lukiškių kalėjimo į Panerius ir dalyvavo jų žudynėse⁹⁷⁴. Kaip rodo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio ataskaita, 1941 m. rugsėjo mėn. Vilniuje įvyko dvi masinių žydų žudynių akcijos. Rugsėjo 2 d. Paneriuose buvo sušaudyti 3 700, rugsėjo 12 d. – 3 334, o spalio 4 d. – dar 1 983 žydai⁹⁷⁵. Tikėtina, kad šiose žudynėse galėjo dalyvauti ir atskiri 3-iojo bataliono padaliniai. Rugsėjo pradžioje 3-iojo bataliono kareiviai dalyvavo Vilniaus žydus perkeltiant iš butų į getą. Tuščius žydų butus užantspauduodavo policija, o turtas būdavo vežamas į specialius sandėlius. Bataliono kareiviai iškeldino žydų šeimas

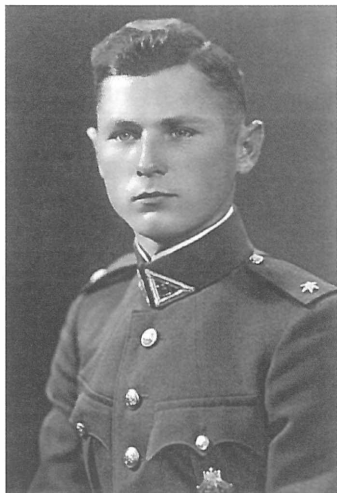
971 Mjr. Stötzelio 1941 10 24 raštas, *ibid.*, f. R-658, ap. I, b. 1, l. 17.

972 K. Dreiniaus 1949 03 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15380/3, l. 14–17.

973 J. Dvilaičio 1944 10 18 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27968/3, l. 139 a. p.–142.

974 J. Medžiulio 1945 01 30 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 8, l. 155–157.

975 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 136.

3-iojo lietuvių policijos
bataliono būrio vadas j. ltn. Kazys
Taparauskas (LKKAS)

iš Užupio, Paupio, Polocko, Subačiaus, Malūno, Latako, Bokšto ir kitų gatvių. Žydų perkėlimas į getą truko kelias dienas⁹⁷⁶.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1941 m. lapkričio 12 d. 3-iasis lietuvių policijos batalionas (25 karininkai, 5 viršilos, 20 puskarininkių, 55 jaunesnieji puskarininkiai, 23 grandiniai ir 451 eilinis) išvyko į Minską. Vilniuje pasilikę 55 šio bataliono kareiviai buvo prijungti prie 1-ojo bataliono⁹⁷⁷. Išsiunčiamą batalioną sudarė keturios kuopos, kurių kiekvienoje buvo po tris būrius ir dar kulkosvaidininkų būrys. Visos kuopos turėjo po 12 lengvųjų ir 2 sunkiuosius kulkosvaidžius, be to, batalionas turėjo patrankų⁹⁷⁸. Minske lietuviai apsigyveno vadinamosiose Šiaurės kareivinėse. Kareiviai saugojo gamyklas, elektros stotį, vandentiekį, sandėlius, kitus karinius ir pramonės objektus. 1942 m. kovo 28 d. sovietinei aviacijai bombarduojant Minską žuvo bene pirmasis bataliono kareivis eil. Petras Dzindzaleta⁹⁷⁹.

1942 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėn.) batalionas dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus Slucko ir Starobino rajonuose, vėliau apie du mėnesius veikė

976 J. Dvilaičio 1944 10 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 144; V. Mandeikos 1944 10 25 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 159–160.

977 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 19.

978 V. Žygo 1946 09 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3439/3, l. 11 a. p.–12.

979 R. Zizas, *op. cit.*, p. 279.

prieš partizanus Kapylio rajone, paskui grįžo į Minską. Iš čia batalionas netrukus buvo išsiųstas į Molodečno rajoną saugoti lentpjūvių, geležinkelio ir draustinio⁹⁸⁰. 1942 m. rugpjūčio 26 d. lietuvių policijos batalionų dislokacijos schemeje nurodyta, kad 3-iasis batalionas dislokavosi Minske. Jame tada tarnavo 13 karininkų, 77 puskarininkiai ir 421 eilinis⁹⁸¹.

Buvusio 3-iojo bataliono gydytojo kpt. Viktoro Galkausko parodymais, 1942 m. kovo pabaigoje batalionas iš Minsko perkeltas į Starobino rajoną, o apie gegužės 10 d. – į Kapylio rajoną. Rugpjūčio mėn. batalionas grąžintas į Minską ir po dviejų savaičių poilsio išsiųstas į Iveneco rajoną (apie 60 km į vakarus nuo Minsko). Rugsėjo mėn. lietuvių kariai išsiųsti į Slanimą. Ten išbuvę 2–3 savaites, traukiniu buvo nuvežti į Molodečną. Čia batalionas tarnavo iki 1943 m. kovo mėn. 4-oji bataliono kuopa Molodečne kelis mėnesius saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, 1-oji ir 2-oji kuopos dalyvavo operacijose prieš partizanus. Vienos tokios operacijos metu bataliono kareiviai paėmė į nelaisvę 3 partizanus ir perdavė juos vokiečių žandarmerijai. Iš Molodečno batalionas vėl buvo atkeltas prie Minsko. 1-oji ir 2-oji kuopos Minsko apylinkėse saugojo durpynus, kuriuose dirbo sovietiniai karo belaisviai. 1943 m. gegužės mėn. buvo gautas įsakymas vykti į Gancevičių rajoną saugoti Baranovičių–Lunineco kelio ruožo. Tų metų spalio mėn. batalionas persikėlė į Vileikos rajoną⁹⁸². Buvusio 2-osios kuopos būrio vado S. Čiutros liudijimu, jo kuopa 1943 m. rudenį buvo perkelta į Glubokus, kur pastatė, o vėliau saugojo tiltą per upę. Glubokuose kuopa išbuvo iki 1944 m. birželio⁹⁸³.

1942 m. gegužės 9 d. ltn. P. Šepečio vadovaujamas bataliono 1-osios kuopos 2-asis būrys Kapylio rajone, miške netoli Dubrovkos kaimo, pateko į K. Vorošilovo sovietinių partizanų brigados surengtą pasalą. Kelias valandas trukusiose kautynėse žuvo 1 jaunesnysis puskarininkis, 4 grandiniai, 11 eilinių ir 1 jaunesnysis kareivis (iš viso 17 karių). Būrys prarado 1 lengvąjį kulkosvaidį, 16 šautuvų, 36 granatas ir 2 pistoletus. Esą žuvo ir apie 10 partizanų. Lietuvių būrys, patyręs didelių nuostolių, pasitraukė į Kapyli⁹⁸⁴. Čia bataliono kariai stebėjo 23 žmonių (tarp jų buvo 4 moterys) egzekuciją. Už ryšius su partizanais jie buvo viešai pakarti. Egzekuciją vykdė vokiečių žandarmerija ir vietinė policija⁹⁸⁵.

980 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 46–47.

981 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 323.

982 V. Galkausko 1945 11 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30270/3, l. 12–12 a. p.; A. Rudoko 1945 09 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 28449/3, l. 18 a. p.; S. Čiutros 1946 04 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 29.

983 S. Čiutros 1946 06 10 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 46 a. p.

984 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 47; ltn. S. Šepečio 1942 05 11 pranešimas apie kautynes su sovietiniais partizanais Kapylio apylinkėse, LCVA, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 16–18; R. Zizas, *op. cit.*, p. 217–218.

985 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 34 a. p.

Dėl prastų kovos su partizanais rezultatų 3-iojo bataliono vadas P. Ambraziūnas ir j. ltn. Vytautas Plūkas buvo išskviesti į Kauną ir vokiečių vadovybės įsakymu 2 savaitėms pasodinti į kalėjimą. Paskui V. Plūkas grąžintas į batalioną, o P. Ambraziūnas paskirtas vadovauti 251-ajam, vėliau – 5-ajam lietuvių policijos batalionui, veikusiam Velikije Lukų srityje⁹⁸⁶. Prastą vadovavimą batalionui ir smukusią psichologinę karių būseną pažymėjo ir karo kapelionas Zenonas Ignatavičius-Ignonis. Anot jo, „vyrų moralė mažai džiuginanti“, o vadai viskam abejingi, nesirūpina karių elgesiu⁹⁸⁷. Po P. Ambraziūno batalionui vadovavo kpt. Vladas Žibas (1942 m. lapkričio 30 d. atkeltas iš 15-ojo bataliono ir paskirtas 3-iojo bataliono vadu; 1943 m. gegužės 24 d. paskirtas formuojamo 253-iojo lietuvių policijos bataliono vadu) ir kpt. Jonas Aleksa (bataliono vadu paskirtas 1943 m. gegužės 24 d.)⁹⁸⁸.

Iki 1944 m. vasaros 3-iasis batalionas Baltarusijoje dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais ir saugojo įvairius karinės svarbos objektus. Maždaug 1942 m. birželio–liepos mėn. batalionas kartu su dar dviem batalionais dalyvavo operacijose prieš partizanus Valažino rajone. Vokiečių vadovybės įsakymu partizanų šeimos ir rėmėjai buvo išskeldinami, o jų namai sudeginami. Sulaikyti įtartini asmenys ir žydai buvo perduodami gestapui, paimti į nelaisvę partizanai – sušaudomi. Kovose nuostolių patirdavo abi pusės. Per operaciją Valažino rajone žuvo keliolika bataliono kareivių⁹⁸⁹. 1942 m. balandžio 20 d. kautynėse su partizanais Starobino apylinkėse nukautas eil. Julius Navikas⁹⁹⁰, birželio 16 d. susirėmime su sovietiniais partizanais Kapylio apylinkėse žuvo 2-osios kuopos eil. Albinas Antanynas⁹⁹¹, birželio 24 d. kautynėse su partizanais prie Cimkovičių – eil. Juozas Gustaitis⁹⁹², birželio 27 d. kautynėse – eil. Balys Jankūnas⁹⁹³. 1942 m. balandžio–gegužės mėn. 2-osios kuopos kariai Starobino rajone nušovė 5 partizanus ir 9 civilius asmenis, gegužės 23 d. Andrašovščiznos kaime – 15 sovietinių partizanų. Birželio mėn. bataliono kariai Cekovkos kaime nušovė 21, Žarkovo (Žarkovščinos?) rajone – 8 partizanus⁹⁹⁴. Vieną 1942 m. birželio naktį partizanai užpuolė Gorodoko miestelyje stovėjusią 3-iojo bataliono 1-ąją kuopą. Puolimas buvo atmuštas, 6 sovieti-

986 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 47–48; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

987 Z. Ignonis, *Praeitis kalba. Dienoraštiniai užrašai. Gudija. 1941–1944*, Brooklyn, 1980, p. 75.

988 Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 05 24 raštas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 92.

989 M. Adomaičio kalba 1944 09 01 karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 44 a. p.

990 R. Zizas, *op. cit.*, p. 308.

991 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 269.

992 *Ibid.*, p. 284.

993 *Ibid.*, p. 285.

994 KGB Šakių rajono skyriaus 1974 06 12 pažyma apie 3-iojo policijos bataliono veiklą, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1141, l. 164–165.

niai partizanai žuvo⁹⁹⁵. J. Itn. J. Samuolio liudijimu, jo vadovaujamas būrys Baltarusijoje nukovė apie 10 sovietinių partizanų⁹⁹⁶. 1942 m. vasarą bataliono 2-oji kuopa prie Moričiaus (?) kaimo susidūrė su partizanais. Per susišaudymą žuvo ir nežinomas skaičius kaimo gyventojų⁹⁹⁷.

1943 m. vasario mėn. 1-oji ir 2-oji bataliono kuopos dalyvavo operacijose prieš partizanus Molodečno apylinkėse. Vienoje jų 3 partizanai buvo paimti į nelaisvę ir perduoti vokiečių žandarmerijai. Tų metų vasarą Telechanų miestelyje partizanai nušovė 2-osios kuopos eil. Stasį Kleivą⁹⁹⁸.

1943 m. rudenį 3-iasis batalionas buvo pasiųstas į Lužkų miestelį prie Desnos upės. Čia jis taip pat veikė prieš partizanus, ėjo įvairias sargybas, statė gynybinius įtvirtinimus⁹⁹⁹.

Tikėtina, kad 3-iojo bataliono kariai per tarnybos Baltarusijoje laiką čia nukovė 70–90 sovietinių partizanų ir jų rėmėjų. Yra liudijimų, kad kovose su partizanais Baltarusijoje žuvo per 40 bataliono karių¹⁰⁰⁰. 1942 m. spalio 17 d. „Karyje“ buvo paskelbta 3-iojo bataliono vado padėka kovose pasižymėjusiems karininkams ir kareiviams. Straipsnyje minimos kelios dešimtys karių pavardžių ir vardijami jų koviniai nuopelnai:

„Mūsų Savisaugos Dalį N. batalionas, esąs rytuose, neseniai baigė ilgą savo veiksmų laikotarpį prieš raudonųjų banditų gaujas. Bataliono vadas kpt. A. šia proga išleido įsakymą, kuriame trumpai primenamas tas sunkus, garbingas bataliono kautynių ir atliktų žygių laikotarpis. <...> Visas batalionas, žygiuodamas per dieną po 35–45 km pelkėtais Gudijos keliais ir miškais, vien tik pėsčiomis perėjo per 2 000 km, atlikdamas daugiau kaip 180 kautynių uždavinių. Mūsų vyrų drąsa ir atkaklumas stebindavo ir bauginavo priešą. Jeigu jis stodavo į kautynes, tai tik iš pasalų ir tik trumpam laikui. Bet ir tai be nuostolių nepasprukdavo, nors visuomet turėdavo pasiruošęs atsitraukimo kelius per miškingas vietas ir pelkes. Visuose žygiuose ir susirėmimuose mūsų vyrams stiprinančiu pagrindu buvo tėvynės meilė, lietuvių garbė, o taip pat savo bataliono ir savo kuopos garbė.“¹⁰⁰¹

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. liepos pradžioje batalionas traukėsi Rytprūsių kryptimi (per Dokšicą, Kauną ir Jurbarką) ir Tilžėje (kitų šaltinių duomenimis, Tauragėje) buvo išformuotas¹⁰⁰². Čia lietuvių batalionų eiliniai ir seržantai buvo perkelti

995 V. Žygo 1946 11 02 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 3439/3, l. 18; K. Dreinius 1956 01 10 skundas Lietuvos SSR prokurorui, *ibid.*, 15380/3, l. 146.

996 J. Samuolio parodymai 1945 12 12 teismo posėdyje, *ibid.*, b. 39194/3, l. 53.

997 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 34–34 a. p.

998 M. Adomaičio 1944 08 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45577/3, l. 23.

999 M. Adomaičio kalba 1944 09 01 karo tribunolo teismo posėdyje, *ibid.*, l. 46.

1000 V. Žygo 1946 09 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 11 a. p.

1001 „Padėka kautynėse pasižymėjusiems mūsų vyrams“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43.

1002 M. Adomaičio 1944 08 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 15; P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 132, l. 152–153.

į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, o atrinkti apie 200 karininkų išsiųsti į Dresdeno policijos mokyklą. Iš Dresdeno grupė lietuvių karininkų išsiųsta į Telšius, kur buvo formuojama Tėvynės apsaugos rinktinė¹⁰⁰³. Buvęs bataliono būrio vadas S. Čiutra tapo Sedoje formuojamo 1-ojo TAR pulko 6-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁰⁴. Spalio pradžioje sovietų kariuomenė pulką išskleidė, jo likučiai buvo išsiųsti į Klaipėdą, vėliau – į Kuršių neriją ir čia paskirstyti po vermachto pionierių dalinius. Dalis lietuvių karininkų buvo perkelti į Rytprūsiuose dislokuotą vermachto 796-ąjį pionierių batalioną ir 1945 m. kovo pabaigoje Heiligenbeilio rajone pateko sovietams į nelaisvę¹⁰⁰⁵. Kita dalis buvusių 3-iojo bataliono karių 1944 m. liepos mėn. buvo aprenpta vokiškomis uniformomis ir traukiniu išvežta į Vokietijos miestą Štralzundą. Po dviejų savaičių lietuviai buvo perkelti į Vurceno miestą, kur porą mėnesių mokėsi priešlėktuvinės gynybos, o vėliau buvo paskirstyti po įvairius vokiečių dalinius¹⁰⁰⁶.

Bataliono nuostoliai. 3-iajame batalione, kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, dezertyravimo atvejai buvo gana dažni. Šis reiškinys ypač sustiprėjo 1943 m., kai lietuvių kariai suprato artėjantį Vokietijos pralaimėjimą kare, suvokė savo tarnybos beprasmybę ir beviltiškumą.

1943 m. iš 3-iojo bataliono pasišalino kareivis Antanas Mažeika. Jį Kaune suėmė vokiečių policija ir nuteisė metus kalėti. Kalėjime A. Mažeika sėdėjo iki sugrįžtant į Lietuvą sovietams¹⁰⁰⁷. 1943 m. balandžio 3 d. bataliono vadas kpt. V. Žibas Vilniaus miesto policijos vadui pranešė: „Man pavesto bataliono pusk. Marcinkus Julius, gyv. Vilniuje, Totorių gt. Nr. 8-14, buvo komandiruotas į Vilnių, iš kur turėjo grįžti š. m. kovo 1 d. Laiku negrįžęs yra užskaitytas dezertyru. Prašau Tamstą parėdymo padaryti paieškojimą ir per L.S.D. žandarmeriją Vilniuje pristatyti jį į Minską, Nowinki dvarą.“¹⁰⁰⁸ 1943 m. liepos 30 d. iš bataliono pasišalino grnd. Vincas Kazokas¹⁰⁰⁹, rugsėjo 3 d. – vrš. Antanas Vaškevičius¹⁰¹⁰, 1944 m. sausio 12 d. – eil. Vytautas Baranauskas¹⁰¹¹, vasario 3 d. – eil. Augustas Jankauskas¹⁰¹², vasario 19 d. – psk. Petras Bartulis¹⁰¹³, kovo mėn. – grnd. Stasys Imbrasaitis¹⁰¹⁴.

1003 J. Samuolio 1945 09 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 39194/3, l. 12–13.

1004 S. Čiutros 1946 06 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 47 a. p.

1005 *Ibid.*, l. 48.

1006 V. Žygo 1946 10 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 15.

1007 A. Mažeikos 1945 08 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 11 a. p.

1008 3-iojo bataliono vado 1943 04 03 raštas Vilniaus miesto policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 155, l. 75.

1009 Vokiečių teismo karininko 1943 09 20 raštas, *ibid.*, ap. 4, b. 951, l. 449.

1010 1943 10 05 įsakymas suimti A. Vaškevičių, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 79, l. 381.

1011 Vokiečių policijos 1944 02 03 įsakymas suimti eilinį V. Baranauską, *ibid.*, b. 80, l. 59.

1012 1944 02 29 įsakymas suimti A. Jankauską, *ibid.*, l. 134.

1013 1944 03 29 įsakymas suimti P. Bartulį, *ibid.*, l. 66.

1014 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 35.

4-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 4-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas Vilniuje 1941 m. rugsėjo pradžioje. Rugsėjo 16 d. žiniomis, batalioną sudarė trys kuopos – 13-oji, 14-oji ir 15-oji. Bataliono vadu paskirtas kpt. P. Bareišis¹⁰¹⁵. Rugsėjo 23 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo 12 kariškių (bataliono vadas kpt. P. Bareišis, adjutantas j. ltn. Jonas Gradinskas, ūkio viršininkas ltn. Balys Strazdas ir kt.). 1-ojoje kuopoje buvo 119 karių (kuopos vadas kpt. Vincas Miliauskas, būrių vadai ltn. Pranas Urbutis, j. ltn. Vincas Liauba, j. ltn. Stasys Atkočaitis), 2-ojoje kuopoje – 92 kariai (kuopos vadas ltn. Vladas Ašmonas, būrių vadai ltn. Bronius Gritis, j. ltn. Jonas Asminas, j. ltn. Vladas Garsys), 3-iojoje kuopoje – 82 kariai (kuopos vadas kpt. Vladas Patašius, būrių vadai ltn. Bronius Deveikis, j. ltn. J. Samuolis, j. ltn. Vytautas Norkus), 4-ojoje kuopoje – 85 kariai (kuopos vadas kpt. Ignas Jonikas, būrių vadai ltn. Juozas Šivokas, j. ltn. P. Šepetytis, j. ltn. J. Šliarpas). Iš viso batalione tuo metu tarnavo 390 karių¹⁰¹⁶. Batalionas buvo įsikūręs Vilniuje, Z. Sierakausko g. 13 esančioje cerkvėje¹⁰¹⁷.

4-asis batalionas buvo suformuotas atkeliant į jį karių iš kitų Vilniaus apygardos savisaugos dalių. Antai 1941 m. rugsėjo 10 d. iš Vilniaus 2-ojo bataliono į 4-ąją atkelta 16 eilinių¹⁰¹⁸. Rugsėjo antrojoje pusėje batalioną sudarė keturios kuopos. Rugsėjo 29 d. įsakyme savisaugos dalims nurodyta, kad 4-ojo bataliono 4-osios kuopos būrio vadas j. ltn. J. Šliarpas rugsėjo 19 d. išleidžiamas neribotų atostogų¹⁰¹⁹. Rugsėjo 30 d. 4-asis batalionas buvo sumažintas iki trijų kuopų, vieną jų (148 įvairių laipsnių karių) perkeliant į 3-iąją batalioną¹⁰²⁰. Vietoj perkeltosios kuopos batalione pradėta formuoti reprezentacinė kuopa, kuri gruodžio 31 d. išsiųsta į Kauną¹⁰²¹. Lapkričio pradžioje batalioną vėl sudarė keturios kuopos. Laikiniai eiti 4-osios kuopos (tuomet ji turėjo 16-ąją numerį) vado pareigas lapkričio 1 d. paskirtas iš Vilniaus 2-ojo bataliono atkeltas ltn. Stasys Mykolaitis. Tada šioje kuopoje tarnavo 75 kariai¹⁰²². Gruodžio 1 d. į 4-ąją batalioną atkelti 38 karininkai ir puskarininkiai, tarp jų – kpt. Juozas Irlėkis (bataliono gydytojas), ltn. B. Šimkonis, ltn. Leopoldas Tribė, ltn. Liudvikas Norkevičius (bataliono vado adjutantas), ltn. M. Cieminis, j. ltn. Zigmas Krištaponis, j. ltn. Juozas Rimkevičius¹⁰²³. Gruodžio 4 d. iš šešiolikos 4-ojo bataliono karių suformuotas savisaugos dalių Vilniaus apygardos

1015 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 84–88.

1016 *Ibid.*, b. 262, l. 58–61.

1017 V. Daminausko 1945 11 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47322/3, t. 3, l. 88 a. p.

1018 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 17 (1941 09 17), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 93.

1019 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 22 (1941 09 29), *ibid.*, l. 80.

1020 Savisaugos dalims įsakymai Nr. 16 (1941 09 16) ir Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73, 94.

1021 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 35 (1941 12 31), *ibid.*, l. 1.

1022 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 12 (1941 11 01), *ibid.*, l. 30–31.

1023 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 175.

4-ojo lietuvių policijos bataliono vadas
kpt. Povilas Bareišis (LCVA)

Centre – kuopos vadas kpt. Vincas Miliauskas.
Karo metų nuotr. (LYA)

štabo žandarų būrys. Jo vadu paskirtas ltn. M. Cieminis. Būriui pavesta prižiūrėti savisaugos dalių karių elgesį viešosiose vietose¹⁰²⁴.

1942 m. sausio mėn. 4-asis batalionas buvo papildytas savanoriais iš visos Lietuvos. Naujokai, aprenkti Lietuvos kariuomenės uniformomis, apginkluoti vokiškais šautuvais, buvo mokomi rikiuotės, taktikos ir kitų karinių dalykų¹⁰²⁵. Kovo 3 d. batalionui buvo paskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. Arthuras Martinas, atvykęs iš

1024 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, l. 19.

1025 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13262/3, l. 25.

Miunsterio¹⁰²⁶. 1942 m. pradžioje pasikeitė bataliono vadovybė. Balandžio pradžioje batalionui vadovavo mjr. Leonardas Jurkšas, 4-ajai kuopai – kpt. Petras Puodžiūnas. Lapkričio 30 d. vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu kpt. P. Puodžiūnas paskirtas 4-ojo bataliono vadu¹⁰²⁷.

Bataliono veikla Ukrainoje. Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. kovo 23 d. įsakymu 4-asis batalionas kartu su 7-uju, 8-uju ir 11-uju lietuvių policijos batalionais privalėjo ruošti išvykti į Ukrainą. 4-asis batalionas turėjo vykti traukiniu į Jaroslavo–Pšemyslio sritį Vakarų Ukrainoje ir toliau keliauti į Lvovą, kur turėjo būti pavaldus vokiečių tvarkos policijos vadui Krokuvoje¹⁰²⁸. Čia batalionas iš IV strateginės autostrados (*Durchgangsstrasse IV*) atsakingojo karininko mjr. Giesecke's turėjo gauti konkrečią užduotį ir veiklos rajoną. Gegužės 10 d. 4-asis batalionas (12 karininkų, 56 puskarininkiai ir 418 eilinių) buvo išsiųstas į Ukrainą „vykdyti ypatingą uždavini“¹⁰²⁹. Iš pradžių lietuviai traukiniu atvyko į Lvovą ir apsisusto kareivinėse. Kelionę į Ukrainą „Kario“ laikraštje aprašė bataliono j. ltn. J. Gradinskas:

„Vakar po pietų atvykome į L. [Lvovą. – *Aut. past.*]. Pavakare buvo pranešta, kad čia išsikrausime ir laikinai liksime. <...> Parvykstu į mūsų naująsias kareivines. Balkone jau iškeltos linksmi plevėsuoja dvi vėliavos: raudona su hakenkreuzu ir pirmą kartą šiame mieste lietuviška trispalvė. <...> Šiandien Sekminės. Kuklius mūsų važiuojančius namelius puošia beržų šakos. Prieš piet atsiduriame Z. <...> Įvažiuojame į pramonės sritį. Pasiikiame miestą D., pramonės centrą. Čia fabrikai prie geležinkelio linijos tęsiasi šimtais metrų. Visi jie susprogdinti, sudeginti. Visa tai raudonųjų, kaip čia juos žmonės vadina, darbas. <...> Pavakariais sustojame stotyje J. [Juzovkoje. – *Aut. past.*]. Ji visai netoli miesto S. [Stalino. – *Aut. past.*]. <...> Jau žygiuojame, nebe važiuojame toliau į Rytus. Po pietų pasikiame dienos tikslą. Mus sutinka labai mandagūs ir rūpestingi vokiečių pareigūnai. <...> Šiandien – antra žygio diena. 43 km! Lietus „taiso“ nuotaiką, bet nieko nepadarysi – palapinę ant pečių, ir žengte marš!“¹⁰³⁰

Po dviejų savaičių 4-asis batalionas buvo išsiųstas į Juzovką netoli Stalino miesto. Čia pasilikto 3-ioji ir 4-oji kuopos. Anot vokiečių policijos dokumentų, 4-asis batalionas į Staliną atvyko 1942 m. gegužės 29 d. Čia jis buvo pavaldus IV strateginės autostrados Apsaugos skyriui ir turėjo būti panaudotas į rytus nuo Stalino. 1-oji bataliono kuopa turėjo būti siunčiama į Snežnoję, 2-oji – į Makejevką ir Sugreščių, 3-ioji ir 4-oji – į vakarinę Stalino dalį¹⁰³¹.

1026 LCVA, f. R-682, ap. 1, b. 7, l. 1.

1027 Kpt. P. Puodžiūno 1942 04 07 raštas bataliono vadui, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 358; Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

1028 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 23 išankstinis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 131.

1029 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

1030 J. ltn. Gradinskas, „Mūsų dalinys vyksta į Rytus“, *Karys*, 1942, rugpjūčio 8, Nr. 33.

1031 Vokiečių policijos 1942 05 31 telefonograma Vilniaus SS ir policijos vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 115.

4-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Leonardas Jurkšas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs lt. Martynas Cieminis (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Vladas Patašius (LKKAS)

Juzovkoje lietuvių kariai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą (1,5–2 tūkst. žmonių). Belaisviai gyveno barakuose, jų maistas buvo menkas ir prastas, o darbas (kelių tiesimas) – labai sunkus. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų nemažai jų mirė. Vokiečių nurodymu sargybiniai privalėjo griežtai elgtis su belaisviais. Už menkiausią nepaklusi- mą ar lėtą darbą jie turėjo būti mušami. Kartą darbo metu 4 belaisviai pasmaugė sargy- binį ir pabėgo. Už tai vokiečiai šalia lagerio kelis (kai kurių šaltinių duomenimis – 10) belaisvius pakorė.

1942 m. lapkričio mėn. 4-osios kuopos 2-asis būrys perkeltas prie Rostovo ir ten išbuvo apie porą mėnesių. Po Stalingrado mūšio šis būrys perkeltas į Ilovaisko miestą. Čia susirinko visa 4-oji bataliono kuopa. Po mėnesio į Ilovaiską atvyko ir 3-ioji kuopa. Abi kuopos buvo mokomos karinių dalykų. 1943 m. pradžioje 4-oji kuopa perkelta į Slaviankos gyvenvietę, kur pakeitė latvių kuopą, saugojusią kelią tiesiančius civilius gyventojus. Slaviankoje 4-oji kuopa tarnavo iki 1943 m. birželio mėn. Priartėjus fron- tui, ji buvo perkelta į Dniepropetrovską. Čia tada susirinko visas 4-asis batalionas¹⁰³². Kita dalis bataliono karių 1942 m. viduryje iš Juzovkos buvo nuvežta į Siniavkos stotį (Stalino sr.), o vėliau grąžinta į Juzovką. Čia lietuvių kariai toliau buvo kariškai mo- komi ir saugojo karinius sandėlius. Juzovkoje batalionas stovėjo apie 2 mėn. Kareiviai

1032 V. Gaidelio 1946 06 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 31 a. p.; A. Skunsmo kalba NKVD kariuomenės Leningrado srities karo tribunolo 1946 06 05 posėdyje, *ibid.*, b. 45096/3, l. 71 a. p.

konvojavo į darbus apie 500 sovietų karo belaisvių, tiesiančių strateginę autostradą¹⁰³³. Prie autostrados tiesimo darbų, kurie vyko apie 1 500 km ruože, apsaugos buvo sutelkta daug įvairių tautų policijos batalionų. Apie tai „Karyje“ rašė karo korespondentas Henrikas Blazas:

„Taigi visu kelio ruožu vyksta dideli kelio praplėtimo ir statybos darbai. Šalikelėse daugelyje vietų įrengtos akmens laužyklos, pristatyta akmens malimo mašinų. Ir akmens laužyklose, ir prie kelio statybos dirba daugiausia belaisviai. Jie čia sukonzentruoti belaisvių stovyklose ir juos stropiai reikia saugoti, kad neišsilakstytų, kad pabėgę neplėšikautų apylinkės kaimuose. Atsiminus, jog kelio statybos ruožas tęsiasi per 1 000 kilometrų, galima įsivaizduoti, kokia gausybė žmonių čia dirba ir kiek daug karių šio darbo apsaugai reikia panaudoti. Statybos darbus prižiūrinių karių tarpe rasi ir vokiečių, ir lietuvių, ir latvių, ir kitų tautų atstovus, kurie čia, Ukrainos platybėse, išsiskirstę nedideliais būreliais, neša apsaugos tarnybą šimtus kilometrų besitęsiančiuose ruožuose. <...> Mūsų kai kurių karių pareiga šandie Ukrainoje dalyvauti kelių statyboje. Šioji pareiga yra viena svarbiausių. Juk ir Napoleonas tik todėl pralaimėjo kovą Rytuose, kad jis nenuitiesė kelių ir nesutvarkė tiekimo. Vokiečių karinė vadovybė šios klaidos nebekartoja. Keliai tiesiami ir sutvarkomi. Priešas bus nugalėtas.“¹⁰³⁴

Dalis bataliono kareivių Staline saugojo karo belaisvius, kurie dirbo 144-ojoje gamykloje. Taip pat lietuviai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą, o nuo 1943 m. pradžios – geležinkelio atkarpą Jasinevataja–Juzovka¹⁰³⁵. 1942 m. rugpjūčio mėn. bataliono 2-oji kuopa (vadas lt. Juozas Tarasevičius) buvo išsiųsta į Makejevka, kur maždaug iki tų metų gruodžio mėn. saugojo maisto sandėlius ir sovietų karo belaisvius. Karo belaisvių stovykloje buvo kalinama apie tūkstantis žmonių. Belaisviai į sunkvežimius kraudavo akmenis, dirbo kitus sunkius fizinius darbus. Stovyklos komendantas buvo vokiečių majoras. Vokiečiai su belaisviais šioje stovykloje elgėsi normaliai, jų nemušė ir nešaudė¹⁰³⁶. Makejevkoje bataliono kareivis Kazys Vaikutis sumušė vieną vokiečių kariškį už tai, kad šis savavališkai užėmė būrio vado lt. Vlodo Garsio kambarį. Už tai K. Vaikutis metus kalėjo Talino kalėjime, o vėliau buvo grąžintas į batalioną, kuris tuo metu dislokavosi Kovelio apylinkėse. Po savaitės (1943 m. spalio 22 d.) K. Vaikutis iš bataliono pabėgo ir grįžo į namus Antalieptės valsčiuje¹⁰³⁷.

1033 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26.

1034 H. Blazas, „Ukrainos lygumų sargyboje“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43(1152).

1035 V. Petkevičiaus 1945 11 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-8322, l. 14.

1036 B. Čebatoriūno 1946 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 62–63.

1037 K. Vaikučio 1961 06 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46474/3, t. 1, l. 85; 1943 11 16 įsakymas suimti K. Vaikutį, LCVA, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 94.

1942 m. gruodžio–1943 m. liepos mėn. 3-ioji kuopa saugojo dirbančius civilius darbininkus Ilovaisko rajone. Vėliau ši kuopa su visu batalionu išsiųsta į Kovelį¹⁰³⁸. 1942 m. vasaros pabaigoje viena bataliono kuopa buvo padalyta į dvi grupes, kurių viena (apie 20 karių) atsidūrė Rostovo srityje ir prižiūrėjo kelią tiesiančius vietos gyventojus. Grupė čia tarnavo maždaug iki 1943 m. sausio mėn., paskui buvo nuvežta į Ilovaisko geležinkelio stotį, o iš ten – į Petropavlovsko rajoną, kur buvo kariškai mokoma¹⁰³⁹.

Batalionas baigiantis karui. 1943 m. rudenį priartėjus frontui visas 4-asis batalionas pasitraukė į Dniepropetrovską. Po dviejų savaičių, maždaug lapkričio mėn., traukiniu jis buvo perkeltas į Kovelį. Pasak kai kurių autorių, tų metų lapkričio mėn. 4-asis batalionas buvo išformuotas¹⁰⁴⁰. Išlikusiame rašte tvarkos policijos vadui Lietuvoje teigiama, kad 4-asis lietuvių policijos batalionas išformuotas 1943 m. gruodžio 10 d., o jo likučiai perduoti Giesickės vadovaujamo operatyvinio štabo Kovelyje žinion¹⁰⁴¹. Kad batalionas buvo išformuotas 1943 m. gruodžio 10 d., patvirtina ir kpt. P. Puodžiūno pranešimas vokiečių tvarkos policijos vadui Kaune. Jame kpt. P. Puodžiūnas skundėsi, kad gruodžio mėn. batalioną išformavus jis negavo už tarnybą 1943 m. lapkričio mėn. jam priklausančio priedo¹⁰⁴².

Vis dėlto iš buvusių bataliono karių parodymų galima spręsti, kad 4-ojo bataliono branduolys išliko iki 1944 m. vasario mėn. Gali būti, kad batalionas veikė kitu pavadinimu ir numeriu. Buvęs bataliono kareivis Antanas Kriauciūnas minėjo, kad Kovelyje iš trijų lietuvių policijos batalionų (4-ojo, 8-ojo ir 11-ojo) likučių buvo suformuotas vienas, nes dėl didelių nuostolių ir masinio dezertyravimo batalionuose buvo likę mažai karių¹⁰⁴³. Kai kurių buvusių bataliono karių liudijimu, lietuvių policijos batalionai buvo priskirti vokiečių 37-ajam policijos pulkui¹⁰⁴⁴.

1943 m. spalio 25 d. 4-ojo bataliono vokiečių ryšių karininkas informavo tvarkos policijos vadą Lietuvoje apie kritinę padėtį jo prižiūrimame batalione. Anot jo, batalionas nepajėgus vykdyti keliamų uždavinių, karininkai nesuvaldo pavaldinių, kariai nepatikimi, nes, mokėdami rusų ir ukrainiečių kalbas, bendrauja su vietiniais, mėgsta degtinę ir moteris. Ryšių karininko nuomone, batalioną reikia mažiausiai aštuonioms savaitėms atšaukti iš rajono, kuriame jis apsistojęs, ir tęsti mokymus ten, kur būtų neįmanoma bendrauti su vietos gyventojais¹⁰⁴⁵.

1038 B. Čebatoriūno 1946 06 06 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 65–66.

1039 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26–27.

1040 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

1041 1944 03 21 raštas vokiečių tvarkos policijos vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 64, l. 8, 11.

1042 Kpt. P. Puodžiūno 1944 03 07 raštas tvarkos policijos vadui Kaune, *ibid.*

1043 A. Kriauciūno 1945 04 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45729/3, l. 37 a. p.

1044 V. Railos 1945 04 15 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 65.

1045 4-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininko 1943 10 25 raštas tvarkos policijos vadui Lietuvoje, *ibid.*, ap. 45, b. 1853, l. 101-20, 101-21.

Kovelio (Volynės) srityje dalis 4-ojo bataliono kareivių saugojo kaimų gyventojus nuo lenkų partizanų (Armijos Krajovos) antpuolių. Lietuvių kariams teko susidurti su lenkų ir sovietiniais partizanais. Pastarieji puldinėjo įvairius saugomus karinius ir pramonės objektus. Apie 40 bataliono karių iš Kovelio buvo išsiųsti į Vokietiją tarnauti priešlėktuviniuose daliniuose. Šioje grupėje buvęs eil. Bernardas Čebatoriūnas pakeliui į Vokietiją iš siunčiamo būrio pasišalino ir sugrižo namo.

Dalis bataliono karių 1944 m. sausio pradžioje buvo išsiųsti į Cumanės gyvenvietę ir įsikūrė atsparos punkte. Priartėjus frontui, Cumanėje buvo paliktas vienas 4-ojo bataliono būrys (vadas ltn. N. Černius), trys vokiečių kuopos ir vienas 8-ojo lietuvių bataliono būrys. Sausio 26 d. atsparos punktą apsupo sovietiniai partizanai. Mūšis truko apie 3 valandas. Lietuviai atkakliai gynėsi ir nukovė 7 partizanus. Vasario 1 d. partizanai puolė dar kartą. Kautynės truko pusantros paros. Partizanų buvo gerokai daugiau negu besiginančiųjų, jie buvo gerai ginkluoti – turėjo patrankėlių, sunkiųjų kulkosvaidžių ir prieštankinių ginklų. Per kautynes buvo sužeistas vieno įtvirtinimo įgulos (7 karių su rankiniu kulkosvaidžiu) skyriaus vadas. Iš viso buvo ginami trys įtvirtinimai 70 m atstumu vienas nuo kito. Vieno įtvirtinimo įgula nukovė 8 partizanus. Iš viso 4-ojo bataliono 1-ojo būrio kariai esą 11 partizanų nukovė, o 37 paėmė į nelaisvę. Partizanai buvo perduoti vokiečiams, o šie belaisvius sušaudė. Naktį iš vasario 2-osios į 3-iąją lietuviai pasitraukė iš įtvirtinimų, bet už 7 km juos vėl užpuolė sovietiniai partizanai. Būrio vadas N. Černius įsakė trauktis į mišką. Prie kažkokio kaimo kariai sustojo pernakti. Vietos gyventojai davė jiems duonos. Vienas senukas pasakė, kad jo sūnus yra partizanų būrio vadas. Tada lietuvių būrio vadas su juo išėjo tartis su partizanais. Susitarta, kad lietuvių kariai sudės ginklus. Tada jie buvo pamaitinti ir apnakvydinti. Kitą dieną lietuviai kaip belaisviai buvo išvaryti Dubno kryptimi. Pakeliui juos sustabdė Raudonosios armijos karininkas ir nusivedė į savo štabą¹⁰⁴⁶.

1944 m. sausio pabaigoje dalį 4-ojo bataliono Kovelio ir Dubno rajonuose apsupo puolanti sovietų kariuomenė. Apsuptyje batalionas išbuvo apie dvi savaites. Daug jo karių pateko sovietams į nelaisvę¹⁰⁴⁷. Vasario mėn. iš apsupties Dubno rajone pavyko išsiveržti tik 19 bataliono karių. Jie buvo išsiųsti į Kauną¹⁰⁴⁸.

Bataliono nuostoliai. Dar 1941 m. užfiksuoti pirmieji pasišalinimo iš tarnybos atvejai. 4-ojo bataliono eil. Kazys Andriejaitis tų metų rugsėjo 11 d. buvo perkeltas į 3-įjį batalioną, bet ten nepasirodė iki rugsėjo 17 d. Už tai savisaugos dalių teismas

1046 A. Kriaučiūno 1945 04 06 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 45729/3, l. 38–40; L. Zakarasko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 27–29; B. Čebatoriūno 1946 06 05 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 64.

1047 L. Zakarasko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 27–29; B. Čebatoriūno 1946 06 05 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 64.

1048 V. Pečegonio ir J. Šato 1946 07 27 akistata, *ibid.*, b. 8431/3, l. 20 a. p.

spalio 13 d. jį nubaudė dviem mėnesiais arešto¹⁰⁴⁹. 1941 m. rugsėjo 13 d. iš bataliono pasišalino kareivis Stasys Jakučionis¹⁰⁵⁰. 1942 m. gegužės 21 d. – eiliniai Klemensas Juknevičius ir Juozas Grigelis, per kelias kitas dienas – eil. Jeronimas Stasevičius, puskarininkiai Robertas Tabaras ir Leonas Leščinskas¹⁰⁵¹. Balandžio 18 d. dėl nežinomų priežasčių vokiečiai suėmė kpt. Jurgį Rinkevičių. Iki rugsėjo 17 d. jis kalėjo Rygos kalėjime, bet teismo buvo pripažintas nekaltu ir paleistas į laisvę. 1942 m. rugsėjo 16 d. iš bataliono dezertyravęs eil. Antanas Skunsmanas sugrįžo į gimtąjį Račų kaimą Mažeikių apskrityje. 1943 m. spalio mėn. jį suėmė policija ir uždarė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Po mėnesio iš kalėjimo A. Skunsmanui pavyko pabėgti, bet 1944 m. birželio mėn. jis vėl buvo suimtas ir uždarytas į Šiaulių kalėjimą. Priartėjus frontui, per bombardavimą A. Skunsmanas ir vėl pabėgo iš kalėjimo¹⁰⁵². 1943 m. kovo 9 d. iš areštinės pabėgo 4-ojo bataliono ltn. Vladas Garsys¹⁰⁵³. Bėglių ypač padaugėjo 1943 m. antrojoje pusėje. Tų metų rugpjūčio 9 d. dezertyravo eil. Antanas Paurys¹⁰⁵⁴, rugsėjo 24 d. – eil. Kostas Vaičiukėnas¹⁰⁵⁵, spalio 11 d. – j. psk. Juozas Vilkaitis ir eil. Justas Valys¹⁰⁵⁶. Spalio 25 d. iš Kupicovo atsparos punkto su ginklais pasišalino 11 bataliono 2-osios kuopos kareivių. Įtarta, kad jie pabėgo pas UPA partizanus, su kuriais tarėsi dėl tarpusavio nepuolimo¹⁰⁵⁷. Lapkričio 13 d. 4-osios kuopos raštvedys Juozas Zdanavičius gavo 20 parų atostogų ir išvyko į Švenčionis. Atgal į batalioną jis nebegrįžo ir slapstėsi iki vokiečių okupacijos pabaigos¹⁰⁵⁸. 2-osios kuopos eil. Albinas Markevičius, sužinojęs, kad batalioną rengiamasi siųsti į frontą, 1943 m. gruodžio 25 d. pasitraukė iš tarnybos ir sugrįžo į gimtąjį kaimą Dusetų valsčiuje¹⁰⁵⁹.

Prie 4-ojo bataliono nuostolių priskirtinos ir jo karių žūtys Ukrainoje. 1942 m. rugpjūčio 10 d. kautynėse su partizanais žuvo eil. Julius Stankus¹⁰⁶⁰, 1943 m. vasario 14 d. ir kovo 7 d. Stalino miesto apylinkėse – eil. Edmundas Urbelis ir 4-osios kuopos grnd. Jonas Jackūnas, gegužės 11 d. – tos pačios kuopos eil. Jonas Jackūnas¹⁰⁶¹, spalio

1049 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 29 (1941 10 18), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 64.

1050 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), *ibid.*, b. 262, l. 62.

1051 Vokiečių policijos vyr. ltn. Watzkos 1942 07 02 raštas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 19.

1052 A. Skunsmano 1945 02 24 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45096/3, t. 1, l. 21.

1053 1944 04 11 įsakymas suimti V. Garsį, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 104.

1054 1943 11 16 įsakymas suimti A. Paurį, *ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 174.

1055 1943 11 15 įsakymas suimti K. Vaičiukėną, *ibid.* l. 100.

1056 1943 12 18 įsakymai suimti dezertyrus J. Vilkaitį ir J. Valį, *ibid.*, l. 36, 91.

1057 4-ojo bataliono vado 1943 10 25 raštas bataliono ryšių karininkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1853, l. 101-22; UPA partizanų 1943 10 19 laiškas lietuvių kariams, *ibid.*, l. 101-25.

1058 J. Zdanavičiaus 1944 11 13 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 29620/3, l. 8 a. p.

1059 A. Markevičiaus 1949 09 02 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 16847/3, l. 95–96.

1060 R. Zizas, *op. cit.*, p. 326.

1061 *Ibid.*, p. 284, 334.

29 d. – eil. Jonas Dičiūnas, kilęs iš Zarasų apskrities Antalieptės valsčiaus¹⁰⁶², lapkričio 10 d. – eil. Alfonsas Šileikis¹⁰⁶³, gruodžio 2 d. – psk. Jonas Genaitis (Ginaitis?)¹⁰⁶⁴. Kai kurie šaltiniai nurodo, kad vienos šio bataliono kuopos žuvo net 30 karių¹⁰⁶⁵. Deja, trūkstant archyvinių šaltinių, nustatyti tikslaus 4-ojo bataliono žuvusių, sužeistų ir patekusių į nelaisvę karių skaičiaus neįmanoma.

6-asis (geležinkelių apsaugos) batalionas

Bataliono suformavimas. Geležinkelių apsaugos batalionas – pirmasis Vilniaus apygardoje suformuotas lietuvių policijos batalionas. Kaip ir kiti šioje apygardoje sukurti lietuvių savisaugos daliniai, jis buvo suformuotas iš Raudonosios armijos 29-ojo TŠK lietuvių karių, patekusių į vokiečių nelaisvę nacių–sovietų karo pradžioje. Pirmosiomis karo dienomis Varėnos poligone susitelkė didelė buvusios 184-osios šaulių divizijos karių grupuotė (57 karininkai, 766 puskarininkiai ir kareiviai). Čia esantiems lietuvių kariams vadovavo plk. inž. S. Birutis. Netrukus vokiečiai davė įsakymą iš Varėnos poligone esančių karių suformuoti geležinkelių apsaugos batalioną. To ėmėsi plk. ltn. Aleksandras Urbonas ir kpt. Vincas Ruseckas¹⁰⁶⁶.

Buvusio geležinkelių apsaugos bataliono kario ltn. P. Mikelsko liudijimu, karo pradžioje (birželio 24 d.) į nelaisvę pasidavė daug buvusių Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos 294-ojo pulko karių. Iš pradžių belaisviai atsidūrė Varėnoje II įsteigtoje karo belaisvių stovykloje, o po trijų dienų dalis jų buvo perkelti į Varėnoje I įsteigtą belaisvių stovyklą. Čia lietuviai buvo laikomi atskirai nuo kitų tautybių karo belaisvių. Birželio 28 d. į stovyklą atvyko 2 lietuvių karininkai, vienas iš jų buvo kpt. V. Ruseckas. Jie sukviėtė stovykloje buvusius lietuvių karininkus ir užsirašė jų pavardes. Po pietų atvykusieji karininkams pranešė, kad bus formuojamas geležinkelių apsaugos batalionas ir norintieji jame tarnauti netrukus bus priimti. Tarnyba esą truksianti šešis mėnesius, o paskui visi būsią paleisti namo. Nenorintieji stoti į batalioną liks belaisvių stovykloje. Dauguma vyrų pasirinko tarnybą batalione. Ltn. P. Mikelskas taip pat įstojo į šį batalioną ir buvo paskirtas 4-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁶⁷.

1062 Ibid., p. 277.

1063 Ibid., p. 329.

1064 Ibid., p. 281.

1065 „A. A. artilerijos majoras Leonardas Jurkšas“, *Karys*, 1958, balandis, Nr. 168; H. L. Gaidis, op. cit., p. 135.

1066 K. Leknickas, „Nuo tarnybos pulke iki Savisaugos dalinių“, *Karys*, 1979, Nr. 8, p. 319.

1067 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45809/3, l. 18 a. p.–20 a. p.

6-ojo (geležinkelių apsaugos) bataliono vadas kpt. Vincentas Ruseckas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs ltn. Petras Mikelskas (VDKM)

Birželio 29 d. kpt. V. Rusecko vadovaujamas batalionas (27 karininkai, 323 puskarininkiai ir eiliniai) gavo įsakymą vykti į paskirties vietas ir pradėti apsaugos tarnybą¹⁰⁶⁸. Viena bataliono kuopa buvo pasiūsta į Varėną, kita – į Lydą, trečia – saugoti geležinkelio atkarpos tarp Vilniaus ir Trakų, o ketvirta (ją sudarė tik du būriai) – apsisostojo Trakuose¹⁰⁶⁹. Iš pradžių batalionas numerio neturėjo ir tik lapkričio 28 d. jam suteiktas 5-asis numeris (1942 m. gegužės 12 d. jis jau vadinosi 6-uoju batalionu)¹⁰⁷⁰. 1941 m. rugpjūčio 18 d. žiniomis, geležinkelių apsaugos batalione tarnavo 330 žmonių¹⁰⁷¹, spalio 24 d. žiniomis, – 22 karininkai, 288 puskarininkiai ir eiliniai, o 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, – 20 karininkų, 71 puskarininkis ir 204 kareiviai¹⁰⁷².

Bataliono 4-osios kuopos vadas kpt. P. Nazaras 1941 m. rugpjūčio 16 d. buvo paskirtas Vilniaus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadu¹⁰⁷³. Vietoj jo 4-osios kuopos vadu rugsėjo 1 d. paskirtas ltn. B. Jاسas (1942 m. gegužės 1 d. jis tapo bataliono ūkio virši-

1068 Varėnos stovyklos viršininko plk. inž. S. Biručio 1941 06 30 raportas krašto apsaugos ministru, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 28.

1069 K. Leknickas, „Nuo tarnybos pulke iki Savisaugos dalinių“, p. 319.

1070 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 15 (1941 11 28), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 26–27.

1071 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 3, l. 28 a. p.–31.

1072 Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

1073 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 08 19), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 115.

ninku kuopos vado teisėmis). Taip pat rugsėjo 1 d. į geležinkelių apsaugos batalioną priimti tarnauti ltn. L. Bileris (2-osios kuopos vado padėjėjas), ltn. Mikas Gečiauskas (2-osios kuopos vadas), ltn. Leonas Karbūnas (1-osios kuopos vado padėjėjas; 1942 m. gegužės 1 d. laikinai paskirtas 4-osios kuopos vadu)¹⁰⁷⁴. Tą pačią dieną bataliono ltn. Stasys Palubinskas buvo išleistas neribotų atostogų¹⁰⁷⁵. Rugsėjo 15 d. 6-ojo bataliono vado adjutantas j. ltn. Petras Jaudegis tapo to paties bataliono 4-osios kuopos vadu, o ltn. Romualdas Gintautas priimtas į tarnybą ir paskirtas geležinkelių apsaugos bataliono vado adjutantu¹⁰⁷⁶. Tą pačią dieną ltn. P. Mikelskas perkeltas tarnauti į Vilniaus apygardos 1-ąjį batalioną ūkio karininku¹⁰⁷⁷. 1-osios kuopos vadas ltn. B. Balčiūnas lapkričio 1 d. perkeltas į savisaugos dalių Vilniaus apygardos štabą, ltn. Jonas Petrulionis paskirtas bataliono 1-osios kuopos vadu, o ltn. J. Tarasevičius priimtas į batalioną ir paskirtas 4-osios kuopos vado padėjėju¹⁰⁷⁸. Kpt. J. Jackūnas lapkričio 8 d. priimtas tarnauti į batalioną ir paskirtas bataliono ūkio karininku¹⁰⁷⁹. 1942 m. rugpjūčio 1 d., likvidavus Vilniaus apygardos savisaugos dalinių štabą, į 6-ąjį batalioną atkelti ltn. K. Jankūnas (1943 m. gegužės 24 d. tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu perkeltas į formuojamą 253-iąjį lietuvių policijos batalioną), vrš. Vladas Pakalnis ir j. psk. Jonas Vilimas¹⁰⁸⁰.

Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, šiame batalione buvo vokiečių ryšių karininko štabas (jame dirbo 7 vokiečių policininkai). 1943 m. rugpjūčio 8 d. žiniomis, bataliono vokiečių ryšių karininkas buvo kpt. Georgas Kühnas¹⁰⁸¹.

Bataliono veikla. 1941 m. vasaros pabaigoje batalionas saugojo šiuos geležinkelio ruožus: Vilnius–Šumskas (Molodečno kryptis), Vilnius–Švenčionys (Daugpilio kryptis), Vilnius–Varėna (Lydos kryptis), Vilnius–Kaišiadorys (Kauno kryptis)¹⁰⁸². 1941 m. rugpjūčio mėn. 1-ojo ruožo viršininkas buvo j. ltn. B. Balčiūnas, 2-ojo – ltn. Bronius Jasas, 3-iojo – ltn. Teofilis Janukėnas, 4-ojo – kpt. P. Bareišis. Kiekvieną geležinkelio

1074 Vilniaus savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 09 06), *ibid.*, l. 106; Savisaugos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 09 12), *ibid.*, b. 261, l. 98–99; Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 72 (1942 05 12), *ibid.*, b. 246, l. 5.

1075 *Ibid.*, l. 106.

1076 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

1077 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 17 (1941 09 17), *ibid.*, l. 93.

1078 Savisaugos dalių Vilniaus apygardai įsakymas Nr. 1 (1941 11 03), *ibid.*, l. 52–53.

1079 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 10 (1941 11 20), *ibid.*, l. 35–36.

1080 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 113 (1942 08 05), *ibid.*, b. 235, l. 21; Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 24 įsakymas, *ibid.*, ap. 1, b. 96, l. 92.

1081 Vokiečių ryšių karininko štabo 6-ajame batalione narių sąrašas, *ibid.*, ap. 2, b. 252, l. 27.

1082 Vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 10 24 raštas apie lietuvių policijos pajėgas Vilniuje *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.

ruožą saugojo trys būriai. Bataliono štabas buvo įsikūręs Vilniuje, Šopeno g. 1–11¹⁰⁸³. Bataliono karo lauko pašto numeris 1942 m. rugsėjo mėn. buvo 1763¹⁰⁸⁴.

1942 m. gegužės mėn. Lietuvos generalinėje srityje buvo vykdomas visuotinis gyventojų surašymas. Buvo surašomi ir savisaugos daliniuose tarnaujantys asmenys. Iš 6-ojo bataliono padalinių siunčiamų asmeninės sudėties pranešimų galima atkurti tuometines bataliono kuopų ir būrių dislokacijos vietas ir tarnaujančių žmonių skaičių. 1942 m. balandžio 22 d. žiniomis, bataliono padaliniai buvo įsikūrę šiose vietovėse: Bezdonių dvare (9 žm.), Dūkšte (15 žm.), Jašiūnuose (14 žm.), Kaišiadoryse (21 žm.), Kenoje (9 žm.), Lazdėnuose (12 žm.), Lentvaryje (21 žm.), Naujojoje Vilnioje (16 žm.), Pabradėje (8 žm.), Pažeimenėje (8 žm.), Rūdiškėse (9 žm.), Stasylose (14 žm.), Šumske (10 žm.), Švenčionėliuose (10 žm.), Valkininkuose (28 žm.), Varėnoje (20 žm.), Vievyje (20 žm.), Žasliuose (9 žm.) ir Vilniuje (67 žm.). Bataliono štabas (2 žm.) taip pat buvo įsikūręs Vilniuje, Geležinkelių g. 13-1¹⁰⁸⁵.

1942 m. liepos 8 d. 6-ajam batalionui buvo nurodyta perimti iš latvių policijos dalinių geležinkelio atkarpą Dūkštas–Turmantas ir skirti jos sargybai 50 karių. Šie kariai turėjo būti atsiųsti iš 254-ojo lietuvių policijos bataliono (iš tikrųjų šio ruožo apsaugai skirta 30 karių)¹⁰⁸⁶.

Nuo 1942 m. vasaros 6-ojo bataliono kariai kone kasdien susidurdavo su sovietiniais partizanais ir diversantais. Birželio 14 d. šeši 6-ojo bataliono kareiviai kartu su saugumo policijos pareigūnais ir vokiečių žandarais šukavo Jašiūnų apylinkių miškus. Akcijos metu Turgeliuose buvo sulaikyti 25 įtartini asmenys, 5 suimti komunistai sušaudyti vietoje, kiti suimtieji perduoti vietos policijai¹⁰⁸⁷. Bataliono 1-osios kuopos Kaišiadorių būrys, vadovaujamas vyresn. vrš. Misiūno, liepos 26 d. vakarą netoli Lėlių kaimo iš miško buvo smarkiai apšaudytas sovietinių partizanų. Policininkai puolė ugnį atidengusius partizanus, bet jie spėjo pasitraukti į miško gilumą. Susišaudymo vietoje rasti 2 sužeisti partizanai. Vienas jų tardomas pasakė, kad jų būrį sudaro 10 žmonių, vadovauja majoras. Dauguma būrio narių buvo iš Kauno karo belaisvių stovyklos pabėgę raudonarmiečiai. Prie jų prisidėjo iš tarnybos dezertyravę ginkluoti ukrainiečių policininkai. Pasitraukdami partizanai dar spėjo sutvarstyti savo draugams žaizdas. Vienas sunkiai sužeistas partizanas netrukus mirė. Lietuvių

1083 Ibid., f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 379.

1084 Ibid., b. 86, l. 379.

1085 6-ojo bataliono padalinių pranešimai apie asmeninę sudėtį (1942 04 22), *ibid.*, f. R-643, ap. 3, b. 97, l. 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 105, 107, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130.

1086 Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros Vilniuje 1942 07 08 raštas SS ir policijos vadui, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 84 a. p.; Vilniaus vokiečių policijos vadovybės 1942 09 19 raštas 814-ajai karo lauko komendantūrai, *ibid.*, l. 27.

1087 6-ojo bataliono vado 1942 06 22 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 100.

policininkai per susišaudymą nuostolių nepatyrė. Lengviau sužeistas partizanas buvo pristatytas į Kaišiadorių karo komendantūrą¹⁰⁸⁸.

Rugpjūčio 4-osios naktį Panerių tiltą saugančius 6-ojo bataliono karius užpuolė sovietų parašiutininkai. Sargybos posto vadas grnd. Jonas Stasaitis, lengvai sužeistas sprogus rankinei granatai, sugebėjo nušauti jį puolantį parašiutininką. Užpultiesiems į pagalbą iš Lentvario geležinkelio stoties atskubėjęs vrš. Galbogio vadovaujamas būrys miške susišaudė su sovietiniais parašiutininkais. Pastariesiems pavyko pasprukti į kitą mišką. Pas nukautą parašiutininką buvo rastas žemėlapis, rankinė granata ir pluoštas atsišaukimų, kurie pristatyti į karo komendantūrą¹⁰⁸⁹.

Rugpjūčio 14 d. grupė bataliono 1-osios kuopos karių, vadovaujami psk. Jukniaus, miške, apie 2 km į šiaurės vakarus nuo Kaišiadorių, apsupo 4 sovietinius partizanus. (Vievio valsčiaus Rykantų kaimo apylinkėse veikė sovietinių partizanų būrys „Za rodinu“¹⁰⁹⁰, tad greičiausiai su jo partizanais ir susidūrė bataliono kariai.) Apsuptieji pasidavė ir nelaisvę ir buvo gabenami į Kaišiadoris. Pakeliui lietuvių kariai sutiko 2 vokiečių viršilas iš Kaišiadorių komendantūros. Vokiečių vrš. Mahatas įsakė suimtuosius sušaudyti šalia esančiame miškelyje¹⁰⁹¹. Tą pačią dieną bataliono 1-osios kuopos kariai prie geležinkelio tilto, apie 1,5 km į vakarus nuo Vievio, sulaukė pabėgusių sovietų karo belaisvį. Suimtasis buvo perduotas Vievio policijai¹⁰⁹².

Beveik visą vokiečių okupacijos laikotarpį bataliono 1-oji kuopa dislokavosi Rūdiškių, Lentvario ir Vievio miesteliuose bei saugojo geležinkelio ruožus Lentvaris–Varėna ir Lentvaris–Kaišiadorys. Kurį laiką šiai kuopai vadovavo lt. Vytautas Juodaitis, būriams – lt. Antanas Skrebys, lt. Justinas Stankevičius ir vrš. Jonas Misiūnas¹⁰⁹³.

Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje savo 1943 m. gegužės 26 d. įsakyme išreiškė padėką 6-ojo bataliono grnd. Kaziui Juzumui ir eil. Juozui Čepukui. Šie kariai saugojo geležinkelio tiltą per Visinčios upę. Gegužės 5-osios naktį juos užpuolė apie 10 partizanų būrys. Lietuvių sargybiniai sugebėjo atmušti puolimą ir priversti partizanus pasitraukti¹⁰⁹⁴.

1943 m. rudenį bataliono sargybos postą prie Rykantų kaimo užpuolė partizanai. Per susišaudymą vienas partizanas buvo sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Belaisvis buvo

1088 Geležinkelių apsaugos bataliono vado 1942 07 31 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 70.

1089 Geležinkelių apsaugos bataliono vado 1942 08 04 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 67.

1090 P. Bukino 1951 02 23 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41262/3, t. 2, l. 43, 44.

1091 6-ojo bataliono vado 1942 08 18 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 36.

1092 *Ibid.*

1093 A. Radzevičiaus 1946 06 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 37, l. 129–131.

1094 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 26 įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 49, l. 180.

perduotas vokiečių policijai. Už pasižymėjimą šiame mūšyje kulkosvaidininką Petrą Stankevičių bataliono vadas apdovanojo vokišku medaliu¹⁰⁹⁵.

Duomenų apie 6-ojo bataliono veiklą 1943–1944 m. archyvuose išlikę mažai. Paminėtinas su bataliono vadu kpt. V. Rusecku susijęs incidentas. 1944 m. kovo 26 d. kpt. V. Ruseckas kartu su Vilniaus miesto ugniagesių komandos tarnautoju Albertu Geniu į Vilniaus miesto 4-ąją policijos nuovadą pristatė du girtus asmenis – lenką Jurgį Švedonį ir belgą Willy Steinerį, abu dirbančius „E-Reitz-Uniformwerke“ firmoje. Kpt. V. Ruseckas pareiškė, kad sulaikytieji Rūdninkų gatvėje nustūmė jį nuo šaligatvio, o J. Švedonis dar išvadino „litauische Schwein“ („lietuviška kiaule“). Belgą iš policijos nuovados paėmė firmos vedėjas, o J. Švedonis buvo pristatytas į Lukiškių kalėjimą¹⁰⁹⁶.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. vasarą sovietų kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, 6-asis batalionas ėmė trauktis į vakarus. Tuo metu daug bataliono kariškių, norėdami likti Lietuvoje, iš tarnybos dezertyravo ir sugrįžo į savo namus¹⁰⁹⁷. 6-ojo bataliono egzistavimo pabaiga nežinoma. Nepavyko rasti duomenų apie jo išformavimo laiką, vietą ir kitas aplinkybes. Tikėtina, kad dalis bataliono karių kartu su kitų lietuvių policijos batalionų kariais 1944 m. vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje pasitraukė į Rytprūsius ir buvo paskirstyti po įvairius vokiečių kariuomenės dalinius¹⁰⁹⁸. Vis dėlto manytina, kad didesnė dalis bataliono karių, pasinaudodami artėjančio fronto sukelta suirutė, pasišalinę iš tarnybos, liko Lietuvoje.

Bataliono nuostoliai. Pirmieji dezertyravimo iš bataliono atvejai užfiksuoti jau 1941 m. vasarą. Tų metų rugpjūčio 4 d. iš Varėnos pasišalino 1-ojo ruožo eil. Povilas Paliulis, rugpjūčio 6 d. iš atostogų negrįžo 3-iojo ruožo eil. Jonas Raziulis¹⁰⁹⁹, rugpjūčio 20 d. iš bataliono pabėgo 1-ojo ruožo eil. Pranas Janušauskas, rugpjūčio 21 d. – 4-ojo ruožo eil. Vincas Norkus¹¹⁰⁰, rugpjūčio 27 d. – 2-ojo ruožo eil. Antanas Šakalys¹¹⁰¹. 2-osios kuopos eil. Kostas Navardauskas, išleistas atostogų ir privalėjęs grįžti į batalioną lapkričio 19 d., tarnyboje nepasirodė¹¹⁰². 1942 m. rugsėjo 6 d. dezertyravo 3-iosios kuopos kareivis Kostas Ulvinas¹¹⁰³, rugsėjo 16 d. – bataliono štabo vrs. Jonas Apolainis¹¹⁰⁴.

1095 P. Stankevičiaus 1951 01 23 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, b. 166, l. 264.

1096 Vilniaus m. policijos 4-osios nuovados 1944 03 27 raportas Vilniaus m. policijos Rytinės apylinkės vadui, *ibid.*, f. R-689, ap. 3, b. 601, l. 2.

1097 V. Kartenio 1945 10 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16912, l. 22 a. p.; J. Butrimavičiaus 1945 11 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47322/3, t. 3, l. 60.

1098 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 566.

1099 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 7 (1941 08 23), LCVA, R-660, ap. 2, b. 226, l. 115–118.

1100 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 09 12), *ibid.*, b. 261, l. 100.

1101 Vilniaus savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 09 06), *ibid.*, b. 226, l. 106.

1102 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 12 08), *ibid.*, b. 261, l. 14–15.

1103 Ltn. Ziesche pranešimas (be datos), *ibid.*, f. R-693, ap. 2, b. 26, l. 461.

1104 6-ojo bataliono štabo 1942 09 22 raštas Vilniaus m. policijos vadui, *ibid.*, l. 435.

Dezertyravimo atvejų ypač padaugėjo 1943 m. Tų metų kovo 12 d. iš bataliono pasišalino eil. Vladas Dranginis, gegužės 5 d. – eil. Jonas Byras, birželio 19 d. – eil. Antanas Bauža, liepos 13 d. – eil. Petras Zarauskas, rugsėjo 11 d. – vyr. ltn. T. Janukėnas, lapkričio 7 d. – eil. Jonas Lukoševičius¹¹⁰⁵. 1943 m. liepos–rugsėjo mėn. buvo paskelbta 322 lietuvių policijos batalionų dezertyrų paieška, 7 bėgliai buvo iš 6-ojo bataliono¹¹⁰⁶. SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. liepos mėn. už dezertyravimą 6-ojo bataliono eil. Joną Narvydą nuteisė 1 metams ir 3 mėnesiams sunkių darbų kalėjimo. Nuteistasis buvo išsiųstas į Salaspilio koncentracijos stovyklą prie Rygos¹¹⁰⁷.

1942 m. sausio 28 d. Vilniaus apskrities Kalabariškių kaimo gyventojai mirtinai sužeidė bataliono eil. Stasį Miciūną. Pakeliui į Šumsko ligoninę karys mirė¹¹⁰⁸. Spalio 17 d. Pasmalvės geležinkelio stotyje partizanai nušovė kareivius Juozą Tamošauską ir Stasį Janošonį, iš žuvusiųjų buvo paimti asmens liudijimai ir ženklai (Nr. 485 ir 537)¹¹⁰⁹. 1943 m. liepos 25 d. geležinkelio avarijoje Kaišiadoryse žuvo 4-osios kuopos eil. Antanas Vielius¹¹¹⁰, rugpjūčio mėn. nuskendo eil. Viktoras Lebednikas¹¹¹¹, gruodžio 13 d. lenkų ūkininkas Jašiūnų valsčiuje iš pasalų nužudė pas jį užėjusį bataliono eil. Mykolą Jankų¹¹¹². 1944 m. sausio 8 d. partizanai nukovė eil. Bronių Bartkų¹¹¹³, taip pat tą patį mėnesį – eil. Juozą Svitojų¹¹¹⁴. Vasario 19 d. Vilniaus karo ligoninėje mirė bataliono j. ltn. Juozas Zigmantas, sunkiai sužeistas sovietinių partizanų Vievio apylinkėse¹¹¹⁵. Vokiečių tvarkos policijos vadas 1944 m. kovo 5 d. įsakyme paskelbė, kad kovoje su bolševikais žuvo 6-ojo bataliono kariai Juozas Stropus, Julius Stebrys ir Petras Skauda¹¹¹⁶, birželio 12 d. buvo nukautas eil. Juozas Malickas¹¹¹⁷.

- 1105 1943 m. vokiečių policijos įsakymai dėl 6-ojo bataliono dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 89, 108, 176; *ibid.*, b. 77, l. 91; *ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 2, l. 3, 34.
- 1106 Vokiečių policijos įsakymai dėl lietuvių policijos batalionų dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 77.
- 1107 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 07 22 įsakymas Nr. 6, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1848, l. 150.
- 1108 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 305.
- 1109 Policijos mjr. Darmscho 1942 12 03 raštas Vilniaus m. policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 54.
- 1110 R. Zizas, *op. cit.*, p. 338.
- 1111 Tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Musilo 1943 08 06 įsakymas, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 31.
- 1112 R. Zizas, *op. cit.*, p. 285.
- 1113 *Ibid.*, p. 270.
- 1114 *Ibid.*, p. 328.
- 1115 *Ibid.*, p. 340.
- 1116 Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 03 05 įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 6, l. 108–108 a. p.
- 1117 R. Zizas, *op. cit.*, p. 302.

Pasitaikydavo ir nelaimingų atsitikimų. 1944 m. sausio 28 d. vakarą geležinkelio ruože Lentvaris–Kaunas karinis traukinys suvažinėjo 1-osios kuopos grnd. Kazį Pačėną ir Joną Bivilį, sunkiai sužeistas Antanas Žilinskas buvo nuvežtas į Vilniaus ligoninę¹¹¹⁸.

Taigi 6-asis batalionas patyrė gana daug nuostolių – eidami tarnybą žuvo keliolika jo karių. Tai lėmė jų tarnybos vieta. Juk vienas svarbiausių sovietinių partizanų veiklos uždavinių buvo sprogdinti ir kitaip gadinti geležinkelius ir kitas komunikacijas. Kadangi bataliono kariai saugojo geležinkelius, jiems dažnai tekdavo atremti partizanų antpuolius, o tai lėmė ir neišvengiamas netektis.

15-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Dauguma Vilniuje 1941 m. antrojoje pusėje suformuotų lietuvių policijos batalionų buvo sudaryti iš Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių lietuvių, nacių–sovietų karo pradžioje pasidavusių vokiečiams į nelaisvę.

Iki karo 29-ojo TŠK dalys buvo dislokuotos Varėnos (184-oji divizija) ir Pabradės (179-oji divizija) poligonuose. Kilus karui, šie daliniai gavo įsakymą trauktis į rytus, bet dauguma lietuvių karių nepakluso įsakymui trauktis į Rusiją ir visais įmanomais būdais stengėsi likti tėvynėje. Vokiečių kariuomenė lietuvių kariams tada atrodė mažesnis blogis už bolševikus, dėl to jie didelėmis grupėmis (kuopomis ir būriais) pasiduodavo vokiečiams į nelaisvę arba savarankiškai telkėsi Vilniuje.

Buvusio Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos 294-ojo pulko vado adjutanto vyr. lt. Juozo Kalinausko liudijimu, birželio 24 d. rytą iš divizijos štabo buvo gautas įsakymas pulkui trauktis Vilniaus kryptimi. Besitraukiantį pulką Valkininkų apylinkėse bombardavo vokiečių aviacija ir pasivijo vokiečių tankų kolona. Didelė dalis karių neturėjo šovinių ir negalėjo priešintis. Pulko kariai pasidavė į nelaisvę ir kelias dienas buvo laikomi Valkininkuose, o paskui pėsčiomis buvo išsiųsti į Vilnių ir apgyvendinti kareivinėse Subačiaus gatvėje¹¹¹⁹.

Vokiečių karo komendanto Vilniuje įsakymu 1941 m. liepos mėn. iš Vilniuje dislokuotų lietuvių dalių pradėti formuoti keturi batalionai. Liepos 25 d. šie daliniai buvo pavadinti Vilniaus atstatymo tarnyba. Kaip VAT dalis liepos antrojoje pusėje buvo suformuotas ir Gardino batalionas, vėliau pavadintas 15-uoju lietuvių savisaugos batalionu. Gardino bataliono vadu paskirtas gen. št. mjr. A. Leveckis, iki karo tarnavęs 184-osios šaulių divizijos štabe. Iš VAT 1941 m. rugpjūčio 18 d. įsakymo Nr. 6 sužinome, kad Gar-

1118 Geležinkelių policijos Vilniaus nuovados viršininko 1944 01 31 raštas Vilniaus apygardos teis-
mo prokurorui, LCVA, f. R-727, ap. 6, b. 384, l. 255.

1119 J. Kalinausko kalba Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1955 03 22 posėdyje, LYA,
f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 244.

dino batalione tarnavo 303 kariškiai (karininkai, puskarininkiai ir kareiviai). Batalioną sudarė trys kuopos, joms vadovavo lttn. V. Žibas (1-osios (?) kuopos vadas), lttn. Juozas Sakalas (2-osios kuopos vadas) ir lttn. Petras Polekauskas.

Viena Gardino bataliono kuopa buvo suformuota iš buvusių Raudonosios armijos Vilniaus pėstininkų mokyklos kursantų (prieš karą čia mokėsi 430 vyrų). Karo pradžioje du šios mokyklos batalionai per Medininkus, Ašmeną, Smurgainis, Molodečną ir kitas vietas traukėsi į Baltarusiją. Iki 1941 m. liepos 12 d. iš Raudonosios armijos pasišalino ir sugrįžo į Vilnių 212 lietuvių kursantų ir 49 karininkai. Vykstant sukilimui prieš bolševikus ir karo veiksams, negalutiniais duomenimis, žuvo 4 šios mokyklos karininkai ir 12 kursantų. Dalies karininkų ir kariūnų likimas nežinomas.

Į Gardino batalioną buvo įtraukti ir patekę į nelaisvę buvusio Raudonosios armijos 615-ojo artilerijos pulko kariai¹¹²⁰.

Bataliono kareiviai iš pradžių vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas ir buvo ginkluoti šautuvais. Iki išsiunčiamas į Gardiną (buvo pasklidusios kalbos, kad šis miestas bus prijungtas prie Lietuvos), batalionas buvo kariškiai mokomas, Vilniuje ir jo apylinkėse saugojo geležinkelius, tiltus, elektrinę, sandėlius, kitus karinius ir pramonės objektus.

Bataliono veikla Baltarusijoje. Vokiečių komendantūros 1941 m. liepos 26 d. įsakymu batalionas buvo išsiųstas į Gardiną. Iš pradžių kariai vyko traukiniu, bet šis dėl didelės geležinkelių apkrovos Varėnos stotyje buvo priverstas sustoti. Iš ten batalionas per didelius karščius prastais keliais pėsčiomis žygiavo į Gardiną. Dzūkijos kaimų gyventojai su džiaugsmu sutikdavo pražygiuojančius lietuvių karius, juos pavalgydindavo ir įdėdavo maisto kelionėn. Prieš įžengiant į Baltarusijos teritoriją bataliono vadas gen. št. mjr. A. Levickis įspėjo karius mandagiai elgtis su lietuviškai nekalbančiais krašto gyventojais. Gardine batalioną priėmė čia dislokuoto austrų pulko vadas. Jis paaiškino bataliono vadui būsimus tarnybos uždavinius, įvairias sargybas Gardine ir jo apylinkėse¹¹²¹.

2-oji bataliono kuopa pasiliko Gardine, 1-oji buvo išsiųsta į Ostrino ir Liubiščicų miestelius, o 3-ioji saugojo už Gardino esantį odų fabriką. Vienas 3-iosios kuopos būrys saugojo vokiečių karo komendantūrą Oziurų miestelyje. Tarnybos Baltarusijoje metu būdavo atvejų, kai šio bataliono kuopos viena nuo kitos buvo nutolusios per šimtą ir daugiau kilometrų. Kuopų ir būrių vadai siųsdavo savaitinius pranešimus į bataliono štabą ir atvykdavo į Gardiną pasiimti maisto produktų.

1120 Įsakymas Nr. 6 VAT'ui (1941 08 22), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 36 a. p.–39; D. Gurino 1954 12 23 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 86; K. Ališauskas, „VPM karui prasidėjus“, *Karys*, 1943, sausio 23, Nr. 4; sausio 30, Nr. 5; vasario 6, Nr. 6.

1121 A. Levickis, „Prisiminimų nuotrupos iš 15-to Gardino bataliono“, *Karys*, 1977, Nr. 9(1536), p. 339–340; „Dveji metai kovų prieš raudonuosius“, *ibid.*, 1943, liepos 24, Nr. 30.

15-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Albinas Leveckis (LKKAS)

Bataliono karių santykiai su vietos gyventojais lenkais ir baltarusiais buvo normalūs. Ypač draugiški lietuviams buvo baltarusiai, jie kviesdavo karius pas save į namus pietų ar vakarienės. Bataliono štabas palaikė gerus santykius su vietiniu Baltarusių (gudų) komitetu, nuveždavo jo laiškus Vilniuje veikiančiam Gudų (baltarusių) komitetui.

2-oji kuopa, įsikūrusi Gardino centre esančioje mokykloje, saugojo miesto vandentiekį, tabako fabriką, alaus daryklą, karinius sandėlius, karo belaisvių ligoninę ir kitus svarbius objektus.

Gardine 15-asis batalionas ėjo tarnybą 2–3 mėnesius. Per šį miestą į vakarus buvo varomos didelės sovietų karo belaisvių kolonos. Tarp belaisvių pasitaikydavo ir lietuvių. Bataliono vado A. Levickio ir kitų karininkų pastangomis, susitarus su vokiečių sargybiniais, iš belaisvių kolonos pavyko išlaisvinti nemažai lietuvių karių. Išlaisvintieji dažniausiai likdavo tarnauti Gardino batalione. Prie Gardine tarnaujančio bataliono buvo prijungtas Ašmenoje dislokuotas ltn. Antano Danaičio vadovaujamas apie 50 lietuvių karių būrys. Išaugus karių skaičiui, suformuota 4-oji bataliono kuopa.

Gardine batalionas patyrė pirmuosius nuostolius. Vokietijos sąjungininkai ispanų kariai suvažinėjo eil. Žvirblį; lydėdamas sovietų karo belaisvių koloną, eil. Jonas Burbulis 1941 m. rugpjūčio 1 d. gavo saulės smūgį ir tos pačios dienos vakare mirė; rugsėjo 2-osios naktį vokiečių patrulis per klaidą nušovė eil. Antaną Bakanauską; rugsėjo 5 d. pravažiuojantis automobilis partrenkė ir mirtinai sužalojo dviračiu važiuojantį eil. Rušecką; rugsėjo 23 d., apsinuodijęs dujomis, mirė eil. Juozas Naujokas.

Grupė 15-ojo lietuvių policijos bataliono karių. Karo metų nuotr. (LYA)

15-ojo lietuvių policijos bataliono kariai Petras Stanišauskas, Lyberis, Bronius Rinkevičius, Petras Žilys, Stasys Ščiukauskas. Karo metų nuotr. (LYA)

1941 m. pabaigoje (skirtingi šaltiniai nurodo laiką nuo spalio pabaigos iki gruodžio pradžios) 15-asis batalionas buvo perkeltas į Baranovičius¹¹²². Bataliono štabas ir 2-oji kuopa liko mieste; 1-oji kuopa išsiųsta į Ivacevičius, 3-ioji – į Slanimą. Vienas 1-osios kuopos būrys (vadas J. Kalinauskas) netrukus išsiųstas į Stolpcus saugoti tilto per Nemuną. Visi bataliono padaliniai saugojo įvairius karinės reikšmės objektus¹¹²³. Vienas bataliono skyrius Baranovičiuose apie dvi savaites saugojo vadinamąją bulvių stovyklą, kur buvo bulvių ir šieno sandėliai. Vokiečių kareiviai atvarydavo žydus į stovyklą dirbti, o po darbo grąžindavo juos į getą. Maždaug po dviejų savaičių šis bataliono skyrius perkeltas į Baranovičius saugoti duonos kepyklos¹¹²⁴. 3-ioji kuopa Slanimo rajone apie metus saugojo geležinkelį, geležinkelio tiltus, stotis ir karinius sandėlius¹¹²⁵. Ivacevičių apylinkėse dislokuota 1-oji kuopa (1942 m. gegužės mėn. jos vadu paskirtas J. Kalinauskas) Baranovičių–Bresto kelyje saugojo tiltus.

1942 m. vasario pabaigoje prie Gardino bataliono prijungus Lydos ir Baranovičių lietuvių policijos batalionus, batalionas ėmė vadintis 15-uoji lietuvių policijos batalionu. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 25 d. ypatingajame įsakyme nurodyta, kad 15-asis batalionas suformuotas iš buvusio 15A bataliono ir susideda iš keturių kuopų¹¹²⁶.

1942 m. pirmojoje pusėje 15-ojo bataliono 1-osios kuopos tarnyba buvo rami, susidūrimų su sovietiniais partizanais jos tarnybos vietose nepasitaikė, o kitos kuopos tuo laikotarpiu patyrė pirmuosius nuostolius. Vykdydami žvalgybos reidą tų metų birželio 13 d. sovietiniai partizanai netoli Balsevičių kaimo sunkiai sužeidė 2-osios kuopos eil. Mykolą Redecką. Kitą dieną karys mirė karo ligoninėje Gardine.

1942 m. liepos mėn. visos 15-ojo bataliono kuopos buvo sutelktos Slanime ir apgyvendintos kareivinėse miesto pakraštyje. Čia batalionas išbuvo apie du mėnesius, kartu patruliavo mieste, mokėsi karinių dalykų, dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus.

Liepos 1 d. 4-oji bataliono kuopa (93 kariai) buvo pasiųsta į Naugarduką. Liepos 7 d. sunkvežimių kolona, lydima 8 sargybinių, iš Baranovičių į Naugarduką vežė kuopos kariams maistą. Prie Svitezio ežero koloną užpuolė 80–120 sovietinių partizanų. Užpuolikai sunaikino 5 sunkvežimius, sužeidė 4-osios kuopos grnd. Kazį Gėgžną ir eil. Biknerį bei nukovė kelis vokiečių karius. Sužeisti lietuvių kariai buvo išvežti į Baranovičių

1122 J. Kalinausko 1953 10 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 42–45; V. Levišausko 1951 06 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-20210, l. 175; A. Levickis, „Prisiminimų nuotrupos iš 15-to Gardino bataliono“, *Karys*, 1977, Nr. 10(1537), p. 379–380, 383; „Naujas mūsų karių laikraštėlis“, *ibid.*, 1942, gegužės 30, Nr. 23.

1123 J. Kalinausko 1953 10 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 45–46.

1124 A. Žibinsko 1951 06 20 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 29.

1125 S. Ščiukausko 1948 09 24 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 97.

1126 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 321.

ligoninę. Partizanų nuostoliai nežinomi, esą mūšyje buvęs nukautas jų vadas. Persikėlę per Nemuną, partizanai pasitraukė į Nalibokų girią¹¹²⁷. Liepos 17 d. Slanimo apylinkėse prie Hutkos kaimo partizanai nušovė 3-iosios kuopos eil. Balį Dambrauską ir grnd. Vytautą Albrechtą. Tą pačią dieną prie Mironiemo kaimo 3-iosios kuopos eil. Stasys Spiečiūnas buvo nukautas, o psk. Antanas Račkauskas – sužeistas. Žuvę lietuviai liepos 21 d. palaidoti Slanimo vokiečių karių kapinėse. Sužeistasis A. Račkauskas buvo paguldytas į Baranovičių karo ligoninę. Žuvusiojo B. Dambrausko motina Ona Dambrauskienė, kuri gyveno Raudondvario valsčiaus Lampėdžių kaime, gavo 50 markių pašalpą. Liepos 22 d. prie Rozankos kaimo per susidūrimą su partizanais žuvo eil. Antanas Sabaliauskas. Žuvusiojo žmonai Anastazijai Sabaliauskienei taip pat išmokėta 50 markių pašalpa¹¹²⁸.

1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 15-ajame lietuvių policijos batalione tarnavo 16 karininkų, 92 puskarininkiai ir 521 eilinis (iš viso 623 asmenys)¹¹²⁹. Maždaug tuo pat metu batalionas priėmė priesaiką ištikimai tarnauti Vokietijos valdžiai kare su bolševizmu. Visi bataliono kariai pasirašė nustatytos formos pasižadėjimo tekstą¹¹³⁰. Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, taip ir 15-ajame tarnavo vokiečių ryšių karininkas su keliais pavaldiniais. 1942 m. liepos 1 d. žiniomis, vokiečių ryšių karininku 15-ajame batalione tarnavo policijos kpt. Kopsas. 1942–1944 m. bataliono vokiečių ryšių karininkas buvo SS hauptsturmführeris ir policijos kpt. J. Jahnas¹¹³¹.

Baltarusijoje stiprėjant partizaniniam judėjimui, čia buvo siunčiama vis daugiau ukrainiečių, lietuvių ir latvių policijos batalionų. Be Gardino bataliono, 1941 m. antrojoje pusėje į Baltarusiją atsiųsti šie lietuvių savisaugos daliniai: spalio pradžioje – 2(12)-asis policijos batalionas iš Kauno; lapkričio 5 d. į Baranovičius – Lydos savisaugos dalinio 3-ioji kuopa (vadas lt. Vladas Biveinis); gruodžio 5 d. ten pat – to paties Lydos dalinio 2-oji kuopa (vadas lt. Ignas Žemaitis); lapkričio 12 d. iš Vilniaus į Minską – 3-iasis lietuvių policijos batalionas¹¹³². 1942 m. liepos 1 d. žiniomis, Baltarusijoje buvo keturi latvių batalionai: 18-asis, 24-asis, 26-asis ir 266-asis. Kai kurie jų veikė tuose pačiuose rajonuose kaip ir 15-asis lietuvių batalionas. 1942 m. vasarą 18-asis latvių policijos batalionas, vadovaujamas mjr. Rubenio, dalyvavo likviduojant Slanimo žydų getą¹¹³³.

1127 LSD Vilniaus apygardos štabo 1942 07 30 pranešimas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, b. 1, l. 68.

1128 LSSR KGB 1950 m. pažyma apie lietuvių policijos 15-ąjį batalioną, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16865, t. 3, l. 117; LSD Vilniaus apygardos štabo 1942 07 30 pranešimas SS ir policijos vadui Vilniuje, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 69.

1129 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 322.

1130 L. Paplauskas 1945 09 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47076/3, l. 28–28 a. p.

1131 1971 06 04 informacija iš J. Jahno asmens bylos, *ibid.*, ap. 46, b. 1154, l. 2.

1132 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 6, Nr. 27 ir Nr. 20 (1941 11 11, 1941 12 16, 1941 12 04), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 10, 19, 44–45.

1133 A. Litvin, „The Latvian Police Battalions in Byelorussia in 1941–1944“, *Latvia in World War II. Materials of an International Conference 14–15 June 1999, Riga, Riga, 2000*, p. 263.

1943 m. pavasarį Baltarusijos generaliniame komisariatare veikė 7 ukrainiečių, 4 lietuvių (3-iasis, 12-asis, 15-asis ir 255-asis), 2 latvių ir tik 1 baltarusių policijos batalionas. Juose tarnavo apie 5 500 policininkų¹¹³⁴.

1942 m. vasarą Boro miške (apie 20 km nuo Slanimo) veikė „Pobedos“ sovietinių partizanų brigada (apie 2 tūkst. žmonių), vadovaujama Pavelo Bulako. Tame pat miške buvo įsikūrusi ir iš Derečino miesto pabėgusių žydų stovykla (apie 200 žmonių, daugiausia senelių, moterų ir vaikų). Maistu žydus aprūpindavo partizanai. Rugsėjo 21–rugsėjo 21 d. 15-asis batalionas kartu su vokiečiais, ukrainiečiais ir 24-uoju latvių policijos batalionu šukavo mišką (tai buvo sudedamoji operacijos „Pelkių karštinė“ dalis), bet partizanų neužėjo. Operacijai vadovavo vokiečių policijos mjr. Siegfriedas Binzas.

Po dviejų savaičių batalionas vėl gavo užduotį dalyvauti antipartizaninėje akcijoje Ščiaros upės rajone (apie 20 km nuo Slanimo). Lietuviai užėmė pozicijas miško pakraštyje, o latvių batalionas ir vokiečių policininkai šukavo mišką. Operacijai vadovavo vokiečių papulkininkis. Vokiečiai su latviais miške aptiko Derečino žydų stovyklą ir beveik visus joje buvusius žmones sušaudė. Nužudytųjų palaikus vėliau užkasė partizanai. Lietuvius policininkams šioje operacijoje jų saugomame ruože su niekuo susidurti neteko¹¹³⁵.

Po šios akcijos P. Bulako vadovaujami partizanai užpuolė Derečiną. Buvo padegti du pastatai, kuriuose gyveno policininkai, ir apie 20 jų nukauta (kitų šaltinių duomenimis, nukauta 18 policininkų ir 1 vokiečių žandaras, lietuvių tarp nukautųjų, regis, nebuvo). Netrukus po šio puolimo į Ostrovo kaimą atvyko vokiečių žandarai ir j. ltn. J. Stankaus vadovaujamo 15-ojo bataliono būrio kareiviai. Jie suėmė apie 20 kaimo gyventojų ir, nusivarę į Derečiną, prie kapinių sušaudė. Keliems suimtiesiems iš šaudymo vietos pavyko pabėgti¹¹³⁶.

Netrukus po šios operacijos 15-asis batalionas buvo perkeltas į Diatlovo miestą. Čia 1-oji kuopa apsistojo mokyklos pastate. Taip pat į Diatlovą atvyko ukrainiečių batalionas ir vokiečių dalinys. Šios pajėgos apie mėnesį ruošėsi naujai antipartizaninei akcijai. Be to, Diatlove lietuviai saugojo elektrinę ir lentpjūvę. Maždaug 1942 m. lapkričio mėn. batalionas išvyko į mišką, apie 10 km nuo Diatlovo, ieškoti partizanų. Per šią operaciją su partizanais susidūrė ir buvo sužeisti 2 bataliono 3-iosios kuopos kareiviai. Partizanų nuostoliai nežinomi. Šioje operacijoje, prieš imantis veiksmų policininkams, vokiečių lėktuvai bombardavo mišką ir sudegino vieną kaimą¹¹³⁷.

1134 Ch. Gerlach, op. cit., S. 207.

1135 J. Kalinausko 1953 10 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 49–50; P. Bulako 1953 11 15 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 168–170; R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 318.

1136 P. Bulako 1953 11 15 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 170–171; J. Kalinausko 1953 12 16 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 96–97.

1137 J. Kalinausko 1953 10 14 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 50–51.

Familien- u. Vorname: *Grumailina Titauis 2*
Frujavala Alfonso as,
 geboren am *24. 12. 18* in: *Joirgsdikū Kreis S. Ulpupreguny*
 Truppenteil: *1/15 lit. Schtz. Btl*
 Dienstgrad: *Gefr. Demonez*
 Erkennungsmarke: *17. 12. 54*
 Tag des Todes: *3. 12. 42* Ort des Todes: *Parlie 53* Beerdigt am:
 Lage und Nr. des Grabes: *Dedovitschi 25 km südöstl. Porchov d. d. Bahnl. n. Leningrad Ehr. Tr. 6. 9. 42*
 Gemeldet durch: *B. L. Ref. 1. W. S. O. 23* Waft. *Trupp. 2.* *San. 1.* *Pl. 156. 43*
St. Grabm. 6342

1942 m. birželio 3 d. žuvusio 15-ojo lietuvių policijos bataliono grnd. Alfonso Grimailos (palaidotas Dedovičių (Baltarusija) karių kapinėse) kortelė (LCVA)

1942 m. gruodžio mėn. 15-asis batalionas buvo išsiųstas į Nesvyžių. Jau kitą dieną lietuvių kariai dalyvavo partizanų paieškoje (operacija „Hamburgas“). Nesvyžiaus, Kapylio ir Stolpcų rajonuose veikė K. Vorosiłovo sovietinių partizanų brigada. Jai vadovavo gen. mjr. Filipas Kapustinas. Apie 25 km už Nesvyžiaus, Teliadovičių ir Lavų kaimų apylinkėse, pamiškėje ant kalvos esančiose kapinaitėse, buvo įsitvirtinęs sovietinių partizanų būrys. Pamatę artėjančius policininkus, partizanai pradėjo šaudyti. Šioje vokiečių majoro vadovaujamoje operacijoje dalyvavo visos 15-ojo bataliono kuopos ir latvių (271-asis?) batalionas. Lietuvių ir latvių kariai atidengė ugnį ir ėmė supti aukštumoje įsitvirtinusių partizanų. Susišaudymas truko kelias valandas. Miške buvusios pagrindinės K. Vorosiłovo brigados pajėgos nedrįso veltis į kautynes ir padėti apsuptam būriui. Kiti sovietinių partizanų būriai pasitraukė į Bobruisko srities miškus. Į kapinaites įsiveržė 15-ojo bataliono 2-oji kuopa, vadovaujama kpt. I. Žemaičio. Visi čia buvę 17 partizanų buvo nukauti. Kautynėse sužeisti keli 15-ojo bataliono kareiviai (iš jų 2 buvo iš 1-osios kuopos)¹¹³⁸.

Maždaug 1942 m. gruodžio mėn. 15-asis batalionas išvyko į Naugarduką ir apsiėjo miesto pakraštyje esančiose kareivinėse. Čia kareiviai buvo apmokyti vokiškais uniformomis ir apie du mėnesius kariškai mokomi, be to, saugojo geležinkelio stotį

1138 J. Kalinausko 1953 12 15 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 89–91; A. Družnovo 1953 11 27 apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 1–3.

Bendražygiai prie žuvusio grnd. Vinco Jonikos kapo.
Karo metų nuotr. (LYA)

ir sandėlius. Naugarduko rajone batalionas dislokavosi iki 1943 m. vasaros. Tų metų gegužės mėn. jis dar dislokavosi Naugarduko apylinkėse ir buvo pavaldus vokiečių tvarkos policijos Baltarusijoje vadui. Bataliono 2-oji kuopa dislokavosi Bokštų miestelyje ir 1943 m. sausio mėn. apie savaitę šukavo tame rajone miškus, bet su partizanais nesusidūrė. Apie 1943 m. gegužės mėn. ši kuopa perkelta į Borisovo rajoną¹¹³⁹.

1943 m. sausio pabaigoje, siaučiant 30 laipsnių šalčiui, 15-asis batalionas kartu su latvių ir vokiečių policijos daliniais dalyvavo kelias dienas trukusioje antipartizaninėje operacijoje. Jos metu ne kartą susidurta su partizanais. Bataliono veiksmus šioje operacijoje „Kario“ laikraštys aprašė vrš. Jonas Davičikas:

„Rytą 6 valandą išžygiavome į priekį. Mums bežygiuojant, pirmąjį mūsų vežimą iš-tiko nelaimė: jis užvažiavo ant minos ir buvo išmestas virš medžių viršūnių. V. K. kaimą pasiekėme 9 valandą rytą. Čia ant aukštumos latvių dalinys su pabūklais užėmė poziciją, o mūsų daliniai gavo įsakymą žygiuoti pirmyn. Įžygiavome į dideles, ištisai krūmokš-niais apaugusias pelkes. <...> Iš štabo duodamas sutartinis ženklas ir virš mūsų galvų pradeda krikti į priešą stovyklą sviedinys po sviedinio. Artilerijos gaudimas aprimsta, mes slenkame mišku pirmyn, sniego aukščiau juosmens, miškas sunkiai praeinamas, o prasistumti vis dėlto reikia. <...> Iš priekinių žvalgų duodamas ženklas sustoti, ir gau-

1139 L. Paplausko 1945 09 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47076/3, l. 31 a. p.; A. Žibinsko 1951 06 20 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 30; A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 30.

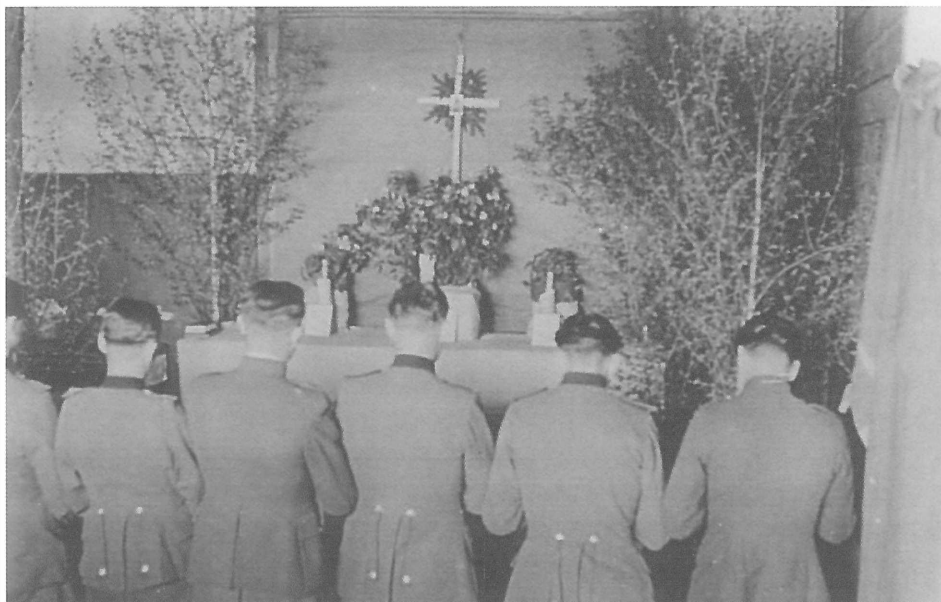
Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius Vilniuje. 1943 m. pavasaris (LYA)

Karių laidotuvių eiseną. Karo metų nuotr. (LYA)

3-jojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono kariai
mišiose Dukoroje (Baltarusija). 1943 m. gegužės
1 d. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono kariai pamal-
dose Bychove (Baltarusija). 1943 m. gegužės 20 d.
(LYA)

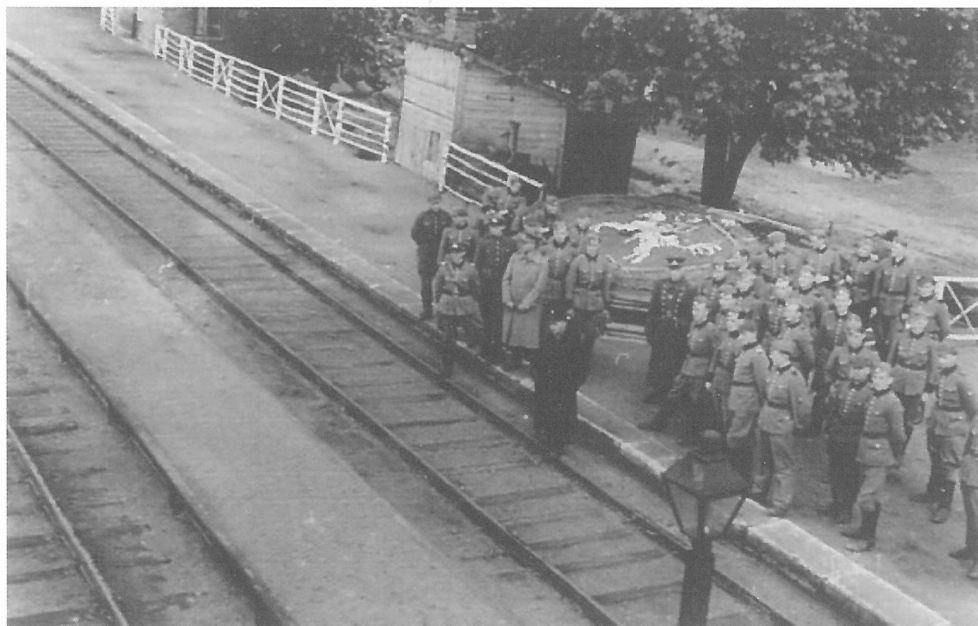
Lietuvių kariai tvarko žuvusių bendražygių kapus. Karo metų nuotr. (LYA)

Žuvusių karių laidotuvės.
Karo metų nuotr. (LYA)

Kariai prie bunkerio. 1943 m. pavasaris
(LYA)

Lietuvių sargybiniai Toščicos (Baltarusija)
geležinkelio stotyje. 1943 m. gegužės 22 d.
(LYA)

Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius sargybos bunkeryje Toščicoje (Baltarusija) su lietuvių kariais. 1943 m. gegužės 20 d. (LYA)

Dukora (Baltarusija). 1943 m. pavasaris (LYA)

255-ojo bataliono bunkeris. 1943 m. pavasaris (LYA)

255-ojo bataliono bunkeris prie Mogiliovo (Baltarusija). 1943 m. pavasaris (LYA)

nama žinia, kad priekiniai žvalgai priėjo priešo bunkerį. Paleidžiama į jį keletas salvių iš kulkosvaidžių, bet atsakymo negirdėt. Prislinkus arčiau pasirodė, kad jis tik neseniai paliktas. Kiek pražygiavus, iš 4 kuopos atvykę ryšininkai pranešė, kad jų kuopa užtiko stovyklą, bet jos jau buvo tuščios; pasilikęs tik turtas. Stovyklos buvo užminuotos, tad, jose nieko nejudinę, pasitraukėme ir jas sunaikinome. Minėtose stovyklose, matyt, gyveno apie 2 000 banditų. Priešais, ne per toliausia nuo savęs, girdėjome smarkų šaudymą: tai kiti daliniai naikino norėjusį pasprukti priešą. Jau gerokai pritemus pasiekėme miško krašte esantį F. kaimą. Čia mūsų tikslas ir baigėsi.¹¹⁴⁰

Maždaug 1943 m. birželio–liepos mėn. 15-asis batalionas traukiniu išvyko į Borisovo rajoną ir pradėjo ruoštis kovai su partizanais. Tuo metu ten apsilankęs karo kape-lionas Z. Ignatavičius-Ignonis labai gerai atsiliepė apie batalioną ir jo karius:

„Pasiėkęs senąjį Borisovą sutikau lietuvių motociklininkus. Bataliono ūkio virši-ninkas leit. Vizgirda [Valerijonas Vizgirdas. – *Aut. past.*] mane pavėžino motociklu iki pat kareivinių, kur seniau buvusi Stalino vardo mokykla. Kareivinėse su plačia šypsena pasitiko leit. Simanavičius. Abudu karininkai – pasigėrėtinai pavyzdingi vadai. Bendrai šis batalionas – vadai ir kariai – taurūs, garbingi Lietuvos reprezentantai Gudijoje. Giliai religingi, jautrūs ir kilnūs su vietos gyventojais gudais.“¹¹⁴¹

Borisovo srityje tada veikė Dėdės Kolios sovietinių partizanų brigada (apie tūks-tantis partizanų), vadovaujama P. Lopatino. Šiame rajone buvo sutelktos didelės vo-kiečių, ukrainiečių, latvių, baltarusių ir lietuvių policinės pajėgos (apie trys divizijos), tankai ir aviacija. Kiekvienam daliniui priskirta konkreti teritorija. Operacija truko apie mėnesį, jos metu įvyko daug policininkų ir partizanų susidūrimų. Nukauta arba dingo be žinios apie 20 partizanų. Vokiečių policijos ir žandarmerijos būriai degino baltarusių kaimus, atiminėjo gyventojų turtą ir gyvulius. Buvo sudegintas didelis kaimas Paliko ežero rajone, Karsakovičių ir Lisino kaimai. 15-asis batalionas šukavo mišką palei Bere-zinos upę, bet smarkiau su partizanais nesusikovė. Per vieną nedidelį susišaudymą lie-tuvių kareiviai 1 partizaną nukovė, o 2 paėmė į nelaisvę ir vėliau perdavė vokiečiams¹¹⁴².

Po šios operacijos 15-asis batalionas išvyko poilsio į Lydą ir Vosyliškių miestelį, kur išbuvo iki 1943 m. rugsėjo mėn. 3-ioji bataliono kuopa dalyvavo Okunovo, Skurin-kos ir kitų kaimų apylinkėse renkant vietos gyventojus į prievartos darbus Vokietijoje. Surinkta apie 200 žmonių¹¹⁴³. 1943 m. kovo mėn. 1-oji bataliono kuopa Lydos rajone susidūrė su sovietiniais partizanais. Partizanai įsitvirtino viename Nemuno krante, lie-

1140 J. Davičikas, „Banditų medžioklė Gudijos plotuose“, *Karys*, 1943, birželio 26, Nr. 26.

1141 Z. Ignonis, op. cit., p. 146.

1142 J. Kalinausko 1953 10 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 52–55; P. Lopatino 1953 11 30 apklausos protokolas, ibid., t. 2, l. 24–27; J. Kalinausko 1954 12 20 tardymo protokolas, ibid., t. 3, l. 25–27.

1143 LSSR KGB 1953 10 07 pažyma apie lietuvių policijos 15-ąjį batalioną, ibid., b. P-16865, t. 3, l. 119; S. Ščiukausko 1948 09 24 tardymo protokolas, ibid., b. 34346/3, t. 3, l. 100.

tuvių kuopa – kitame. Per susišaudymą žuvo kuopos kareivis¹¹⁴⁴. Rugsėjo 29 d. kovoje su partizanais Novojelnios rajone žuvo 15-ojo bataliono psk. Balys Jonikas¹¹⁴⁵. Tarnybos Baltarusijoje metu (1941–1944 m.) žuvo ne mažiau kaip 15 bataliono kareivių.

Apibendrinamas 15-ojo bataliono veiklos Baltarusijoje dvejų metų rezultatus, „Kario“ savitraštis pažymėjo, kad šis batalionas buvo pirmasis išsiųstas iš Vilniaus už Lietuvos ribų į rytus: „Tačiau tie metai iš bataliono karių rytuose pareikalavo daugybės sunkių žygių ir klastingų grumtynių su raudonųjų banditais neišbrendamuose miškuose. Kone visą laiką dalyvaudamas kautynių veiksmuose, batalionas, be abejo, turėjo ir aukų, kurios, bataliono laimei, yra nežymios. Žuvę tikrai keliolika vyrų, iš kurių keletas žuvo dėl įvairių nelaimingų atsitikimų.“¹¹⁴⁶

Dėl užtrukusio karo ir sunkių tarnybos sąlygų vis daugiau bataliono karių praradavo norą kariauti toli nuo tėvynės už jiems svetimus nacių Vokietijos interesus. Neišvengiamas pasikeitusių nuotaikų rezultatas – dezertyravimas. Palyginti su kitais lietuvių policijos batalionais, 15-ajame batalione šis reiškinys nebuvo labai paplitęs, bet pradedant 1942 m. darėsi vis dažnesnis. Bene pirmas pabėgimo iš bataliono atvejis užfiksuotas dar žygiuojant į Gardiną – 1941 m. liepos 27 d. iš jo pasišalino liktinis psk. Edvardas Šlekfortas ir eil. Juozas Balka¹¹⁴⁷; 1942 m. gegužės 29 d. dezertyravo eil. Liudas Zeidotas; birželio 4 d. – kareiviai Eduardas Subačius ir Albinas Kalvelis¹¹⁴⁸. Iš viso 1942–1943 m. iš bataliono pabėgo ne mažiau kaip 27 kariai, daugiausia eiliniai ir grandiniai¹¹⁴⁹.

1943 m. rugsėjo mėn. 15-asis batalionas buvo perkeltas į Minską. Štabas ir viena kuopa įsikūrė Minske. Dalis čia dislokuotos kuopos saugojo karo belaisvių stovyklas, kiti – vyriausiąjį žandarmerijos štabą¹¹⁵⁰. 1-oji bataliono kuopa buvo išsiųsta į Kaidanavą saugoti durpyno. Vienas šios kuopos būrys buvo paskirtas saugoti durpyno Meleševo (kitais duomenimis – Milevičių) kaime. 1943 m. pabaigoje šio būrio kareiviai susikovė su partizanais ir 2 ar 3 jų nušovė. Per susišaudymą sužeistas kareivis Januška¹¹⁵¹. 1-osios kuopos vadas J. Kalinauskas prie Milevičių slapta susitiko su sovietinių partizanų būrio vadu ir susitarė vieni kitų nepuldinėti. Iki pat atsitraukdama iš Minsko srities 1-oji kuopa su sovietiniais partizanais nesusidūrė¹¹⁵². 3-ioji kuopa išsiųsta į Motorovo kaimą

1144 V. Neverausko 1951 09 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25257/3, l. 97.

1145 Tvarkos policijos vado Baltarusijoje 1943 09 15 įsakymas, Baltarusijos centrinis valstybės archyvas, f. 389, ap. 1, b. 1, l. 126.

1146 „Dveji metai kovų prieš raudonusius“, *Karys*, 1943, liepos 24, Nr. 30.

1147 LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 27, l. 11.

1148 *Ibid.*, b. 88, l. 23.

1149 Duomenys apie lietuvių policijos batalionų dezertyrus 1942–1943 m., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250.

1150 A. Žibinsko 1951 07 14 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 13.

1151 J. Kalinausko 1953 10 15 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 56–57.

1152 J. Kalinausko 1953 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 82–83.

(apie 30 km nuo Minsko). Jos kareiviai saugojo durpyne dirbančius žmones, kuriuos į darbus atsiųsdavo kaimų seniūnai. Grupė šios kuopos kareivių 1941 m. lapkričio pradžioje prie Motorovo kaimo susidūrė su 2 sovietiniais partizanais. Per susišaudymą 1 partizanas nukautas, kitas pabėgo. 1943 m. gruodžio mėn. 3-iosios kuopos kareiviai viename kaime (7–8 km nuo Motorovo) vėl susidūrė su partizanais. 6 jų buvo paimti į nelaisvę, kiti pabėgo¹¹⁵³.

1944 m. pradžioje apsilankęs Motorove karo kapelionas Z. Ignatavičius-Ignonis palankiai atsiliopė apie čia tarnaujančius 15-ojo bataliono karius: „Per pavojingus miškus, balas ir pelkes pasiekiau šį nedidelį kaimelį, išsidėsčiusį ant gražaus kalniuko. Mane linksmai pasitiko judrūs kariai ir jų vadai – leit. Simanauškas [Petras Simanauškas. – *Aut. past.*] ir leit. Prišgintas [Viktoras Prišgintas. – *Aut. past.*]. Jų koplyčia įrengta tikrai rūpestingai gražiai. Į vakarines pamaldas prisigrūdo pilnutėlė salė, ir tikiu, kad Dievas man įkvėpė giliau smingančius žodžius. Užbaigiant pamaldas iš širdies visiems linkėjau, kad nė jokiose aplinkybėse neprarastų čia įgytas Dievo malones.“¹¹⁵⁴

Batalionas baigiantis karui. Maždaug 1944 m. vasario viduryje į 15-ojo bataliono sudėtį buvo įtrauktas išformuotas 12-asis lietuvių policijos batalionas. Minsko apylinkėse 15-asis batalionas ėjo tarnybą iki tų metų liepos mėn., kada prie miesto priartėjo Raudonosios armijos daliniai. Iš Minsko batalionas pėsčiomis pradėjo trauktis birželio 29 d. ir žygiavo Lydos–Varėnos–Alytaus–Marijampolės–Šakių–Jurbarko–Tauragės maršrutu. Penktą ar šeštą atsitraukimo iš Minsko dieną batalionas apsistojo nakvynės prie upelio netoli Baltarusijos–Lietuvos sienos. Naktį sargybą ėjo apie 15 kareivių. Paryčiui sargybinius užpuolė sovietiniai partizanai. Per susišaudymą žuvo du partizanai ir du 15-ojo bataliono kareiviai¹¹⁵⁵. Nuo Minsko iki Marijampolės batalionas užtruko žygyje 10–12 dienų. Kartu su 15-uoju batalionu traukėsi po ukrainiečių ir baltarusių policijos batalioną. Visi trys batalionai traukdamiesi konvojavo tris sovietinių karo belaisvių kolonas po kelis šimtus žmonių kiekvienoje. Belaisviai vilkėjo civiliniais drabužiais – galbūt tai buvo už partizaninę veiklą suimti asmenys. Moterų ir vaikų tarp jų nebuvo. Belaisviai buvo varomi iki Marijampolės, o čia perleisti ukrainiečių ir baltarusių batalionų žinion. Šie juos toliau konvojavo Rytprūsių link. Lietuvių kariai su belaisviais elgėsi žmoniškai. Bataliono vadas A. Levickis draudė pavaldiniams tyčiotis iš belaisvių ir sakė: „<...> šiandien mes konvojuojame juos, o rytoj galbūt jie konvojuos mus.“¹¹⁵⁶ Į Tauragę batalionas atvyko liepos 26 d. ir čia buvo išformuotas¹¹⁵⁷.

1153 S. Ščiukauskas 1948 08 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 42725/3, l. 25–26.

1154 Z. Ignonis, *op. cit.*, p. 268.

1155 J. Kalinauskas 1954 12 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 28–29.

1156 J. Kalinauskas 1955 01 08 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31–34.

1157 V. Levišauskas 1951 06 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-20210, l. 178.

Kareiviai buvo aprengti vokiškomis vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną, o karininkai – iš pradžių į Dancigą, vėliau į Adlershorstą. Štetine buvę 15-ojo bataliono kareiviai 2–3 mėnesius buvo kariškai mokomi ir valė mieste griuvėsius. Buvę 15-ojo bataliono karininkai 2–3 savaites buvo laikomi Adlershorste, paskui vėl grąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje buvę 15-ojo bataliono karininkai iš Dancigo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami TAR pulkai. Iš Telšių dalis karininkų išsiųsti į Sedą. Spalio pradžioje, prasidėjus Raudonosios armijos puolimui, Sedą gynę TAR kariai buvo išblaškyti. Dalis jų žuvo arba pateko į nelaisvę, kitiems pavyko pasitraukti į Vokietiją¹¹⁵⁸. Dalis buvusių 15-ojo bataliono kareivių iš Štetino buvo išsiųsti į Italiją (iš pradžių į Veroną, paskui į Boloniją) ir perduoti vokiečių 4-osios oro desanto divizijos žinion. Iš Bolonijos lietuvių dalinys buvo pasiūstas statyti gynybinių įtvirtinimų Apeninų kalnuose. Čia 1945 m. pavasarį dauguma lietuvių pasidavė anglų ir amerikiečių kariuomenės daliniams¹¹⁵⁹.

Išvados. 1941 m. liepą Vilniuje suformuotas 15-asis lietuvių policijos batalionas beveik visą gyvavimo laiką (1941 m. liepos pabaiga–1944 m. birželis) tarnavo Baltarusijoje: saugojo geležinkelius ir kitus karinės reikšmės objektus, konvojavo karo belaisvius, dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais. Batalionas nepadarė karo nusikaltimų ir nebuvo įtrauktas į žydų žudynes. Vienintelė išimtis – ltn. J. Stankaus vadovaujamo būrio dalyvavimas sušaudant 20 partizanų rėmėjų baltarusių 1942 m. rugpjūčio mėn. Derečine.

Nors 1942–1943 m. batalionas aktyviai dalyvavo antipartizaninėse akcijose, jo nuostoliai palyginti nedideli: kautynėse su raudonaisiais partizanais arba dėl nelaimingų atsitikimų žuvo keliolika bataliono karių, nežinomas jų skaičius buvo sužeisti, o kelios dešimtys iš bataliono dezertyravo. Visą tarnybos laiką šis batalionas pasižymėjo drausme ir koviniu parengimu.

253-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 253-iojo lietuvių policijos bataliono įsteigimo priežastys ir formavimosi aplinkybės nėra gerai žinomos. Bet bendra politinė padėtis Lietuvoje tada buvo tokia, kad vokiečių okupacinei valdžiai reikėjo vis daugiau karinių ir policinių pajėgų tolydžio stiprėjančiam sovietų ir lenkų partizaniniam judėjimui slopinti, ypač Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje, t. y. vadinamajame Vilniaus krašte.

Buvęs 253-iojo bataliono kuopos vadas Mykolas Asipauskas parodymuose sovietų saugumui teigė, kad jis 1943 m. gegužės 13 d. buvo pašauktas atlikti tarnybos ir išsiūstas

1158 J. Kalinausko 1953 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34346/3, t. 1, l. 64–65.

1159 A. Žibinsko 1951 07 14 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 13.

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Vladas Aižinas (LCVA)

253-iojo lietuvių policijos bataliono kuopos vadas Mykolas Asipauskas. Karo metų nuotr. (LYA)

L. e. 253-iojo lietuvių policijos bataliono vado pareigas kpt. Vladas Židžiūnas (LKKAS)

253-iojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Vladas Žibas (LKKAS)

į Kauną. Čia buvo įtrauktas į formuojamą ypatingąjį dalinį, kuriam vadovavo vokiečių mjr. K. Legneris. Gegužės antroje pusėje šio dalinio kariai buvo aprenkti vokiškomis uniformomis ir išsiųsti į Prienus¹¹⁶⁰. Pirmąsias bataliono formavimo dienas aprašė

1160 M. Asipausko 1944 09 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45787/3, l. 15.

buvęs karys J. Vaičiulis: „Štai ir pirmosios gegužės mėnesio dienos. Ir vieną gražią dieną, gamtai žaliuot pradėjus, mes susirenkame Kaune – Žaliakalnyje. Susipažįstame vieni su kitais, nes esame iš visos Lietuvos suvažiaavę. Visi jauni, tik keletas senesnių matyti.“¹¹⁶¹

M. Asipausko liudijimą patvirtina autentiški 253-iojo bataliono dokumentai. Juose rašoma, kad 1943 m. gegužės 21 d. batalionas iš Kauno atvyko į Marijampolę (buvusias Lietuvos kariuomenės kareivines), o gegužės 25–26 d. iš Marijampolės persikėlė į Prienus ir apsistojo miesto pakraštyje esančiose kareivinėse. Tuo metu batalionui laikinai vadovavo 4-osios kuopos vadas kpt. V. Aižinas, anksčiau tarnavęs 14-ajame (Šiaulių) lietuvių policijos batalione¹¹⁶². Batalionui buvo priskirti vokiečių policijos pareigūnai Augustas Pelludatas, Emilis Endriejatas ir Augustas Ratekis. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. gegužės 24 d. įsakyme nurodyta, kad į 253-įjį lietuvių policijos batalioną iš kitų policijos batalionų nedelsiant atkeliami šie lietuvių karininkai: kpt. V. Žibas (bataliono vadas), vyr. ltn. J. Jablonskis (abu iš 3-iojo bataliono), kpt. B. Balčiūnas, ltn. Z. Budeliūnas (abu iš 2-ojo bataliono), vyr. ltn. A. Gudelis, vyr. ltn. K. Jankūnas, ltn. J. Stelmokas (visi trys iš 9-ojo bataliono), ltn. Bonifacas Guzas (iš 14-ojo bataliono), kpt. V. Aižinas, ltn. Juozas Klimavičius (abu iš 255-ojo bataliono), Vincas Širmenis (bataliono gydytojas)¹¹⁶³.

Apie tą metą ši dalinį sudarė apie 200 žmonių. M. Asipausko vadovaujamoje kuopoje buvo 80 karių, ginkluotų rusiškais šautuvais, be to, kuopa turėjo tris lengvuosius kulkosvaidžius¹¹⁶⁴. Į batalioną nuolat atvykdavo daugiau karininkų ir kareivių. Birželio 2 d. iš 2-ojo bataliono atvykęs kpt. F. Gedvila (Gedvilas?) buvo paskirtas 1-osios kuopos vadu, iš 5-ojo bataliono atvykęs ltn. Aleksandras Stančikas pradėjo laikinai eiti bataliono vado adjutanto pareigas¹¹⁶⁵. Iš 14-ojo bataliono atkeltas kpt. S. Vasiūnas birželio 7 d. paskirtas 4-osios kuopos vadu¹¹⁶⁶, liepos 15 d. laikinai einantis 3-iosios kuopos vado pareigas ltn. J. Paliulionis perkeltas į bataliono štabą, o jo pareigas perėmė ltn. Augustas Stelmokas¹¹⁶⁷. 253-iojo bataliono vado pareigas nuo birželio 1 d. iki liepos vidurio laikinai ėjo kpt. Vladas Židžiūnas¹¹⁶⁸. Birželio 13 d. į 253-įjį batalioną iš 1-ojo lietuvių policijos bataliono atvykę 27 kareiviai buvo paskirti į 4-ąją kuopą¹¹⁶⁹. Rūgpiūčio pradžioje batalionas iš esmės buvo suformuotas ir apmokytas. Tuo metu

1161 J. Vaičiulis, „Vieneri metai“, *Karys*, 1944, gegužės 6, Nr. 18.

1162 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 16, 19.

1163 Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 05 24 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 92.

1164 M. Asipausko 1944 09 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45787/3, l. 15.

1165 253-iojo bataliono vado 1943 06 02 įsakymas Nr. 7, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 61.

1166 253-iojo bataliono vado 1943 06 07 įsakymas Nr. 11, *ibid.*, l. 156.

1167 *Ibid.*, l. 131.

1168 *Ibid.*, l. 60, 104.

1169 253-iojo bataliono vado 1943 06 15 įsakymas Nr. 17, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18495, l. 131.

jame buvo 10 karininkų, 29 karininkai kandidatai, 51 puskarininkis ir 350 kareivių, iš viso 440 vyrų¹¹⁷⁰.

Prienuose bataliono kareiviai buvo supažindinami su ginklais, vyko šaudymo ir rikiuotės pratybos.

Bataliono veikla Vilniaus krašte ir Baltarusijoje. Baigęs reguliarųjį mokymą, 253-iasis batalionas gavo užduotį vykti iš Prienų į Vilniaus kraštą. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. rugpjūčio 4 d. įsakymu derliaus nuėmimo metu kariai ten privalėjo saugoti valstybinius dvarus nuo sovietų ir lenkų partizanų išpuolių. Rugpjūčio 5 d. batalionas išvyko į Kauną, o kitos dienos vakare traukiniu atvyko į Vilnių. Bataliono štabas turėjo likti Vilniuje, 1-oji kuopa – vykti į Eišiškių, 2-oji – į Ašmenos, 3-ioji – į Svyrių apskritį, o 4-oji – išsidėstyti Vilniaus ir Trakų apskrityse¹¹⁷¹.

Rugpjūčio 8–9 d. bataliono kuopos užėmė joms skirtus atsparos punktus Vilniaus krašte. Vilniuje, Rasų gatvėje, įsikūrusiame štabe tuo metu buvo 5 karininkai, 1 karininkas kandidatas, 8 puskarininkiai ir 11 kareivių¹¹⁷².

Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu 253-iajam batalionui buvo priskirta atskiroji kuopa (vok. *Sonderkompanie*), ji gavo 5-osios kuopos pavadinimą. Į batalioną kuopa atvyko rugpjūčio 16 d. ir taip pat ėmė saugoti Vilniaus krašto dvarus¹¹⁷³. Pasak buvusių bataliono kareivių parodymų sovietų saugumui, atskiroji kuopa, dar iki įtraukiamą į 253-iają batalioną, buvo pasiūsta ieškoti partizanų Babtų apylinkėse. Operacijai pasibaigus, grąžinta į Kauną, o paskui išsiūsta į Vilniaus srities Dūkšto apylinkes saugoti dvarų derliaus nuėmimo metu. Kuopos, išskaidytos po 6–8 karius, turėjo kautis su kur kas gausesnėmis sovietų ir lenkų partizanų pajėgomis. Viena kuopos grupė (8–10 karių) saugojo grafo Tiškevičiaus dvarą¹¹⁷⁴.

Rugpjūčio 7 d. septyni 1-osios bataliono kuopos kariai atmušė sovietinių partizanų puolimą Rakliškių dvare. Rugpjūčio 14 d. aštuoni 2-osios kuopos kariai apgynė nuo partizanų Ažukalnių (*Zahorze*) dvarą¹¹⁷⁵. Rugpjūčio 25 d. eidamas tarnybą žuvo 1-osios kuopos jaunesnysis kareivis Jonas Kazlauskas. Po trijų dienų jis buvo palaidotas Vilniuje, Vingio karių kapinėse¹¹⁷⁶. Rugpjūčio 28 d. susirgus kpt. V. Žibui, batalionui vietoj jo iki rugsėjo 7 d. vadovavo kpt. F. Gedvila¹¹⁷⁷.

1170 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 125 a. p.

1171 Ibid., b. 6, l. 38.

1172 Ibid., b. 8, l. 125–125 a. p.

1173 Ibid., b. 6, l. 76.

1174 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 23, 24.

1175 Bataliono dokumentuose vyrauja lenkiški vietovių pavadinimai. Ten, kur lietuviškų vietovardžių nustatyti nepavyko, tekste palikti nelietuviški pavadinimai. Be to, iš dokumentų ne visada aišku, apie kuriuos partizanus – lenkų ar sovietų – kalbama.

1176 253-iojo bataliono vado 1943 06 07 įsakymas Nr. 11, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 65 a. p., 74.

1177 Ibid., l. 75.

Rugpjūčio 29 d. partizanai puolė Šemetovščiznos (Svyrių aps.) atsparos punktą. 3-iosios kuopos vadas, pasitelkęs į pagalbą 17 latvių policininkų, nuskubėjo padėti besiginantiems lietuvių kariams. Jungtinis lietuvių ir latvių būrys prie Janievičių kaimo (*Janiewiczze*) pasivijo atsitraukiančius partizanus. Susidūrimo metu nukauti 5 partizanai. Lietuviai ir latviai nuostolių nepatyrė¹¹⁷⁸. Už drąsą kautynėse bataliono kariai buvo apdovanoti ordinais ir kitais pasižymėjimo ženklais. (Čia reiktų pasakyti, kad apskritai vokiečių okupacinė valdžia nenoriai ir retai įvertindavo lietuvių karinius nuopelnus ir šykštėjo jiems apdovanojimų.) Laikiniai einantis 4-osios kuopos vado pareigas lt. J. Jablonskis už pasižymėjimą ir narsumą kovoje su bolševikais rugpjūčio 19 d. buvo apdovanotas Narsumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautų kariams¹¹⁷⁹.

Rugsėjo 6 d. 3-iosios kuopos saugomą Šaikūnų dvaro atsparos punktą puolė 46 gerai ginkluoti partizanai. Lietuvių kariams pavyko jų puolimą atremti. Kautynėse buvo sužeistas gynybai vadovaujantis j. psk. Petras Platakis. Bataliono vadas vėliau jam pareiškė tarnybinę padėką¹¹⁸⁰. Rugsėjo 12 d. prie Eišiškių apskrities Liubartų kaimo partizanai užpuolė ir nušovė iš Rakliškių dvaro atsparos punkto einančius 1-osios kuopos vadą F. Gedvilą ir vokiečių policininką Hoppę. Rugsėjo 15 d. F. Gedvilas buvo palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse, lietuvių karių skyriuje. 1-osios kuopos vado pareigas laikinai perėmė j. lt. B. Guzas¹¹⁸¹. Rugsėjo 15 d. apie 150 partizanų puolė Baltininkų (*Bolcieniki*) atsparos punktą. 1-osios kuopos vadas suspėjo apie tai pranešti Šalčininkuose stovinčiam motorizuotajam žandarmerijos daliniui. Atvykęs į pagalbą žandarmerijos ir lietuvių policijos būrys Liubartų kaime užklupo apie 50 besiilsinčių partizanų ir išvijo juos iš kaimo. Per susišaudymą lietuviai nuostolių nepatyrė. Gyventojų pasakojimu, keli partizanai buvę sužeisti¹¹⁸².

Tą pačią rugsėjo 15-ąją apie 200 lenkų partizanų puolė Rakliškių dvaro atsparos punktą. Lietuvių įgula atsišaudydama ėmė trauktis į Eišiškes. Pakeliui susitikę skubančius į pagalbą policininkus, lietuviai grįžo atgal pasiimti paliktų daiktų ir surasti dingusio būrio vado vrš. Vyšniausko. Grįžtančiam būriui vadovavo j. psk. Daukša. Prie Jundiliškių kaimo lietuvių būrys vėl susidūrė su partizanais. Priešo puolimas buvo atremtas. Traukdamiesi partizanai paliko du vežimus prisigrobto gyventojų turto ir paimtą į nelaisvę Jausinų kaimo seniūną. Toliau persekiodamas partizanus, lietuvių būrys susidūrė su didele vokiškomis uniformomis vilkinčių lenkų partizanų vora. Po susišaudymo abi pusės iš mūšio pasitraukė. Civilių gyventojų pasakojimu, partizanai nusivežė 6 nukautus ir 7 sužeistus saviškius. Kautynėse buvo sunkiai sužeisti jaunesnieji kareiviai Albinas Asipauskas (po kelių dienų mirė ir buvo palaidotas Eišiškėse) ir Pratkančius.

1178 Ibid., b. 8, l. 121–121 a. p.

1179 Ibid., b. 6, l. 128.

1180 Ibid., l. 34.

1181 Ibid., l. 125; b. 8, l. 118.

1182 Ibid., b. 8, l. 118 a. p.

Grižęs į Eišiškes, lietuvių būrys rado savo vadą vrš. Vyšniauską, kuriam pavyko pabėgti nuo lenkų partizanų. Kautynėse pasižymėjo kareiviai Daukša, Pratkevičius, Pusvaškis ir Babeckis¹¹⁸³.

Rugsėjo 15 d. 253-iasis batalionas gavo tvarkos policijos vado įsakymą nutraukti derliaus saugojimą ir rugsėjo 18 d. persikelti į Vidžių rajoną (Švenčionių aps.). Bataliono štabas su 1-ąja, 2-ąja ir 4-ąja kuopomis iš Vilniaus išvyko traukiniu; 3-ioji kuopa turėjo vykti į pačius Vidžius, 5-oji – į Tverečių¹¹⁸⁴. Pakeliui į Vidžius iš bataliono pasišalino apie 20 karių (daugiausia iš 2-osios kuopos). 253-iasis batalionas gavo užduotį saugoti buvusią Lietuvos–Baltarusijos sieną nuo Bervėtos upelio iki Drūkšių ežero šiaurėje ir neleisti partizanams veržtis į Lietuvos teritoriją. Šį ruožą penkios bataliono kuopos pasidalijo į mažesnes atkarpas¹¹⁸⁵. Bataliono štabas įsikūrė Vidžiuose.

Rugsėjo 20 d. 2-osios kuopos kareiviai prie Uscie kaimo nušovė 2 sovietinių partizanų patrulius. Kitą dieną šios kuopos barą aplankė vokiečių žandarmerijos pulkininkas H. Hachtelis ir pagyrė sovietinius partizanus nušovusius bataliono karius¹¹⁸⁶. Rugsėjo 24 d. batalionas gavo H. Hachtelio vadovaujamos kovos su partizanais grupės štabo įsakymą sunaikinti Uscie kaimą, kuriame slėpdavosi partizanai: pastatus sudeginti, o gyventojus iškeldinti. Tą pačią naktį kaimą puolė sovietiniai partizanai, jų puolimas buvo atremtas. Rugsėjo 25 d. Uscie kaimas buvo sudegintas. Operacijoje dalyvavo 35 2-osios kuopos kariai. Ūkio gėrybės buvo nuvežtos į numatytą punktą, o žmonės perduoti vokiečių valdžios organams¹¹⁸⁷.

Rugsėjo 28 d. batalionas gavo užduotį išvalyti mišką Bohino ežero (Baltarusija) rajone. Akcijoje dalyvavo keturios 253-iojo bataliono kuopos ir 3-ioji 9-ojo bataliono kuopa¹¹⁸⁸. Latvių ir estų policijos batalionai taip pat dalyvavo operacijoje prieš sovietinius partizanus Baltarusijos miškuose. Operacija užtruko ilgesnį laiką, todėl 253-iojo bataliono kareiviai įsirengė blindadžus ir užėmė kovines pozicijas. Dienomis vokiečių lėktuvai bombarduodavo miškuose įrengtas partizanų stovyklas, o beveik kas naktį vykdavo blindadžuose įsitvirtinusių policininkų ir partizanų susišaudymai. Bandydami išsiveržti iš apsupties žiedo, sovietiniai partizanai įvairiose vietose susidurdavo su policininkais. Per vieną tokį susidūrimą 5-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai per klaidą nukovė Tverečiaus policijos viršininką, palaikę jį bėgančiu partizanu. To paties susišaudymo metu būrio kareiviai sulaukė bandžiusį pabėgti jauną rusų tautybės partizaną. Jį apklausė kuopos vadas M. Asipauskas, paskui partizanas buvo išsiųstas į Tverečių¹¹⁸⁹.

1183 Ibid., l. 116–116 a. p.

1184 Ibid., l. 116 a. p.–117.

1185 Ibid., l. 117 a. p.

1186 Ibid., l. 115.

1187 Ibid., l. 114–114 a. p.

1188 Ibid., l. 113.

1189 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 26, 27.

1943 m. rugsėjo pabaigos operacijas prieš partizanus Baltarusijoje aprašė „Kario“ laikraštis:

„Kitą dieną baisiausias ūžimas. Jau mes žinome, kad tai savi. Pasirodo bombonešiai, „stukos“ ir žvalgybiniai. Jau matome, kaip krenta viena „stuka“ žemyn... ir sprogi-mai... Neria ir kiti. Bomba po bombos krenta į banditų lizdus. Pasirodo baisūs dūmų kamuoliai. Jau atskrenda kiti, nes tie savo bombas išmetė. Taip ir slenka visa diena. O pas mus džiaugsmas didžiausias, nes kiekviena bomba silpnina priešą.

Kitą dieną vėl, dar nė saulei netekėjus, pasirodo vokiečių lėktuvai. Banditai dar mėgina apšaudyti. Pastebėjo vienas lakūnas ir pasuko savo lėktuvą į tą vietą, iš kur šau-do. Neria žemyn, trenksmas didžiausias, ir jau priešo nebėra... Vėl atskrenda pas mus vienas lėktuvas, mes vėl sveikinamės... <...> Vieną dieną iš priešingos pusės pasirodo latvių ir estų daliniai. Valymas baigtas. Mes vėl žygiuojame į savo bunkerius. Vakare tolumoje baisios gaisro pašvaistės. Visas dangus raudonas. Mes sustoję užtraukiame dainą: „Sutems tamsi naktuzėlė“.¹¹⁹⁰

1943 m. rugsėjo mėn. buvo pakeista nemažai 253-iojo bataliono karininkų: rugsėjo 4 d. P. Urbutis 2-osios kuopos vado pareigas perdavė lt. Valaičiui, o pats išvyko į Prienu-s¹¹⁹¹; rugsėjo 17 d. 2-osios kuopos vado pareigas pradėjo eiti iš 9-E bataliono atkeltas kpt. P. Počebutas, o 1-osios kuopos vadu tapo iš ten pat atkeltas lt. B. Šimkonis¹¹⁹²; spalio 6 d. iš 255-ojo bataliono atkeltas kpt. V. Aižinas paskirtas 4-osios kuopos vadu¹¹⁹³.

Spalio mėn. 253-iasis batalionas toliau vykdė sovietinių partizanų ir jų rėmėjų nai-kinimo akcijas Vidžių rajone. Spalio 9 d. kariai gavo užduotį išvalyti miško ruožą į vaka-rus nuo Dubrovkos–Stavrovo–Bohino ežero–Dlugių ežero (Baltarusija) linijos. Akcijos metu batalionui buvo priskirta 9-ojo bataliono 3-ioji kuopa ir latvių motociklininkų būrys. Batalionas buvo pavaldus vokiečių žandarmerijos vado Lietuvoje plk. H. Hach-telio grupei. Besislapstantys kaimų gyventojai buvo suiminėjami ir perduodami vokie-čių valdžios įstaigoms. Vėliau didelė dalis iškeldintų gyventojų buvo išvežti prievartos darbų į Vokietiją. Kaimus, kuriuose slėpdavosi partizanai, smarkiai bombarduodavo vokiečių aviacija¹¹⁹⁴.

Spalio 18 d. 253-iojo bataliono štabe Bučianų (*Bucziany*) kaime buvo sušauktas dalinių vadų pasitarimas. Į jį atvyko pats vokiečių SS ir policijos vadas Ostlande gen. F. Jeckelnas. Jis pareiškė padėką bataliono karininkams ir kareiviams už atliktą akciją¹¹⁹⁵.

Spalio 22 d. 253-iasis batalionas gavo įsakymą persikelti į naujas dislokacijos vietas: 1-oji kuopa – į Padysnį, 2-oji – į Vidžius, 3-ioji – į Hermanovščizną, 4-oji – į Nova Vieš,

1190 J. Vaičiulis, „Romanas tikrenybėje“, *Karys*, 1943, gruodžio 23, Nr. 52.

1191 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 120 a. p.

1192 Ibid., b. 6, l. 27.

1193 Ibid., b. 8, l. 114 a. p.

1194 Ibid., l. 110–110 a. p.

1195 Ibid., l. 108 a. p.

5-oji – į Tverečių. Bataliono štabas įsikūrė Vidžiuose. Kiek vėliau kuopų dislokacijos vietos vėl keitėsi: 1-oji kuopa įsikūrė Tverečiuje, 2-oji – Adučiškyje, 5-oji – Kamojyse¹¹⁹⁶.

253-iasis batalionas, priklausydamas H. Hachtelio grupei, operacijas prieš sovietinius partizanus Vidžių, Drūkšių ir Kazėnų rajone vykdė 1943 m. rugsėjo 20–spalio 22 d. Paskui batalionas vėl perėjo tvarkos policijos vado Lietuvoje žinion¹¹⁹⁷. Yra žinoma, kad 5-oji kuopa per visą valymo akciją sulaukė 49 partizanų rėmėjus, 1 partizaną ir 1 žydą ir perdavė juos Švenčionių apskrities policijai¹¹⁹⁸. Atitinkami kitų kuopų duomenys nežinomi. Baigusis vietovių valymo akcijai, batalionui įsakyta saugoti Lietuvos–Baltarusijos pasienį ir neleisti sovietiniams partizanams brautis į Lietuvą¹¹⁹⁹.

Lietuvių ir vokiečių karių santykiai nebuvo labai geri. Tai liudija šis tragiškas atvejis: 1943 m. lapkričio 1 d. kilus konfliktui vokiečių karininkas, išvadintas „vokiška kiaule“, Tverečiuje nušovė 5-osios kuopos eil. Česlovą Akromą. Tik įsikišus kuopos vadui M. Asipauskui, vokiečiai išvengė susidorojimo¹²⁰⁰.

Lapkričio mėn. įvyko didžiausios 253-iojo bataliono kautynės su sovietiniais partizanais. Naktį iš lapkričio 19-osios į 20-ąją apie 300 sovietinių partizanų (Kalinino, Suvorovo ir Čiapajevų brigados) puolė Kamojų mokykloje įsikūrusią 253-iojo bataliono 5-ąją kuopą, kuriai vadovavo lttn. M. Asipauskas. Susišaudymas truko 20–25 minutes (kai kurių kuopos karių parodymais – kelias valandas). Žuvo 22–33 sovietiniai partizanai, tarp jų ir būrio vadas pplk. Maksimovas. Partizanų puolimas buvo atremtas. Pasitraukdami mūšio lauke jie paliko 4 kulkosvaidžius. Buvo sužeisti 5 lietuvių kariai: psk. Vladas Kalasauskas, j. psk. Juozas Bartkus, eil. Aleksas Davolga, jaunesnieji kareiviai Alfonsas Kongelis ir Romualdas Naikauskas¹²⁰¹. Mūšio metu sudegė netoli mokyklos buvęs dvaro pastatas ir keletas miestelio namų. Žuvusių partizanų palaikai buvo užkasti dvaro teritorijoje¹²⁰², o paimtas į nelaisvę sužeistas partizanas perduotas vokiečiams.

Kamojų kautynės „Kario“ laikraštyje aprašė bataliono eilinis J. Vaičiulis:

„Kuopoje visi irgi ant kojų, nes priešas prislinko visai arti. Banditai šaukia: „Svoj, svoj“, – bet mūsų vyrai nekreipia dėmesio, tuoj čiumpa šautuvus, kulkosvaidžius ir bėga lauk. Kiti nespėja net apsirengti. <...> Kareivis K. V. tuoj krenta į sniegą ir atidaro ugnį. Priešas kiek pasitraukia atgal, bet dar šaudo iš visų savo turimų ginklų. Jau ir visa mūsų

1196 Ibid., l. 106 a. p.–107.

1197 Ibid., b. 6, l. 22; b. 8, l. 107.

1198 Ibid., b. 8, l. 106.

1199 Ibid., l. 105 a. p.

1200 Ibid., l. 105; J. Vaičiulio 1944 08 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, baudžiamoji byla 45787/3, l. 35.

1201 M. Asipausko 1944 09 24 tardymo protokolas, ibid., l. 23–24; LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 102; b. 6, l. 63.

1202 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 29–30.

kuopa užima pozicijas. Atidarome pragarišką ugnį. Priešas traukiasi atgal. Tuoj pasigirdo mūsų vadų komanda pirmyn ir mes puolame. Kareivis K. V. iššaudė visus šovinius, bet štai puolimo metu rado priešų kulkosvaidį ir iš jo vėl atidarė ugnį. Jau matyti ir negyvų banditų. Tai pakelia mūsų nuotaiką ir puolame dar smarkiau. <...> Priešas pabėga į mišką. Aplinkui matyti gana daug negyvų banditų.

Kitame miestelio gale išgirdome jų komandą: „Padegti ir pasitraukti.“ Besitraukdami padegė keletą namų, bet jie patys sau blogiau padarė. Mums geriau juos matyti ir lengviau pataikyti. Kiek paėję pirmyn, po tiltu radome vieną savo karį. Visas šlapias ir sušalęs. Mat jam teko pusantros valandos vandenyje išbūti. <...> Kautynės tęsėsi apie pusantros valandos. Bet ir po kautynių niekas nesitraukė iš pozicijų, nes priešas galėjo dar kartą pulti.

Išaušus rytui vėl visi susirenka. Pradedame rinkti priešų ginklus. Pasirodo, paliko gana daug: 41 kulkosvaidžius¹²⁰³, 16 šautuvų, 3 automatinis pistoletus, rankinių granatų, šautuvinių granatų, minų, sprogstamosios medžiagos, pistoletų ir gana daug šovinių. Be to, buvo rasta viena jų gurguolė su maistu.

Kautynių lauke radome 31 nukautą banditą, jų tarpe buvo vienas aukštesnio rango komandirius ir dar kažkoks vienas komisaras. Pagal vietinių ir aplinkinių gyventojų pasakojimus padarėme išvadą, kad banditų žuvo žymiai daugiau, negu jų radome. Daugumą žuvusių ir sužeistų nusivežė drauge. Iš mūsų pusės buvo tik 5 kariai lengvai sužeisti.¹²⁰⁴

Bataliono vado 1943 m. lapkričio 30 d. įsakymu 5-oji kuopa buvo išsiųsta į Svyrių apskritį saugoti dvarų¹²⁰⁵. Gruodžio 5 d. kuopos kariai išsidėstė šiuose dvarų atsparos punktuose: Ornianuose (7 žm.), Parčeve (4 žm.), Kuricyne (10 žm.), Bonifacio (10 žm.), Dūbninkuose (12 žm.), Gervėčiuose (10 žm.), Palionyse (*Polany*) (9 žm.), Romaniškėse (8 žm.), Komorove (7 žm.), Bolkove (21 žm.), Varnionyse (6 žm.), Margutiškėse (8 žm.), Svyriuose (kuopos vadas M. Asipauskas ir 2 žm.). Iš viso Svyrių ir Ašmenos dvaruose buvo dislokuota 115 kuopos karių. Beveik visi atsparos punktai turėjo po 1–2 kulkosvaidžius ir po 4–10 granatų¹²⁰⁶. Lapkričio pabaigoje Svyriuose 5-osios kuopos grnd. Banelis valydamas ginklų netyčia sužeidė į petį kovos draugą Leoną Kėkštą¹²⁰⁷.

Kitos bataliono kuopos lapkričio mėn. taip pat saugojo dvarus įvairiose Vilniaus krašto vietovėse. Eišiškių apskrityje 83 bataliono kariai saugojo 10 dvarų, Ašmenos aps-

1203 Parodymuose sovietų saugumui J. Vaičiulis 1956 04 02 patikslino, kad sovietiniai partizanai mūšio lauke paliko 4 kulkosvaidžius, žr. *ibid.*, b. 37981/3, l. 99.

1204 J. Vaičiulis, „Priešas paliko kulkosvaidžius“, *Karys*, 1944, vasario 5, Nr. 5.

1205 253-iojo bataliono vado 1943 11 30 raštas 5-osios kuopos vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 240.

1206 253-iojo bataliono 5-osios kuopos išsidėstymo planas, *ibid.*, b. 5, l. 161, 162.

1207 L. Kėkšto 1946 04 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19132, l. 22.

kriptyje 98 kariai – 12 dvarų, Vilniaus apskrityje 4 kariai – 1 dvarą ir Švenčionių apskrityje 7 kariai – 1 dvarą¹²⁰⁸.

Gruodžio 2 d. batalionas gavo operatyvinį įsakymą Vilniaus krašte rinkti darbininkus darbams Vokietijoje ir saugoti dvarus. 1-oji ir 2-oji kuopos buvo perduotos Vilniaus apygardos komisaro ir apskričių viršininkų žinion. Abiem kuopoms turėjo vadovauti 2-osios kuopos vadas kpt. P. Počebutas. 3-ioji ir 4-oji kuopos privalėjo iš Dūkšto traukiniu grįžti į Vilnių, o tada vykti į Ašmenos ir Eišiškių apskritis saugoti dvarų. Žygio metu abiem kuopoms turėjo vadovauti 4-osios kuopos vadas vyr. ltn. M. Cieminis. 5-oji kuopa tuo metu žygiavo į Svyrių apskritį¹²⁰⁹. Gruodžio pradžioje 4-oji kuopa išsidėstė šiuose dvaruose: Baltininkuose (*Bolcieniki*) – 10, Rakliškėse – 12, Padvarėje (*Podwaryszki*) – 6, Gaičiūniškėse (*Gojcieniszki*) – 10 žmonių. 1944 m. sausio 3 d. 2-ojoje kuopoje buvo 80 žmonių: 10 kuopos štabe, o kiti – dvarų atsparos punktuose. 4-oji kuopa laukė pastiprinimo – 40 žmonių, kuriuos planavo išsiųsti į Pagirių, Sakališkės (*Sokolenszczyzna*), Ūtos (*Huta*), Anuliškių, Tribonių (*Trybance*) ir Versekos dvarus¹²¹⁰. Bataliono kuopos, išskaidytos nedidelėmis grupelėmis, dvaruose privalėjo atmušinėti daug pranašesnių lenkų ir sovietinių partizanų antpuolius.

Kadangi trūko žmonių, 1943 m. gruodžio mėn. 1-ajai ir 2-ajai kuopoms pavesta verbuoti savanorius. Buvo priimami tik 1918–1924 m. gimę vyrai¹²¹¹. Norintieji stoti į batalioną privalėjo pristatyti vietos policijos išduotą ištikimybės liudijimą ir darbo biržos pažymėjimą. Savanoriai su dokumentais buvo siunčiami į bataliono štabą.

Dvaruose dislokuotoms bataliono grupėms jau gruodžio viduryje teko susikauti su partizanais. Gruodžio 12 d. bataliono sargybiniai susidūrė su rogėmis važiuojančiais partizanais. Per susišaudymą 2 partizanai žuvo, o 1 sužeistasis paimtas į nelaisvę. Lietuviai nuostolių nepatyrė¹²¹².

Buvusio 4-osios kuopos kareivio Prano Savicko liudijimu, 1943–1944 m. žiemos pradžioje apie 10 kuopos karių keli kilometrai nuo Rakliškių, netoli upės, susidūrė su partizanais. Per susišaudymą partizanai buvo priremti prie upės ir, negalėdami pasitraukti, buvo priversti pasiduoti. Trys partizanai (iš jų viena moteris) buvo paimti į nelaisvę. Vieną jų, sunkiai sužeistą, lietuvių kariai nušovė vietoje, kiti du buvo nuvežti į Eišiškės¹²¹³.

P. Savickas prisiminė dar porą susidūrimų su partizanais. Antrasis iš jų įvyko tą pačią žiemą. Surengę pasalą, grupė kuopos kareivių paėmė į nelaisvę ir atsivežė į savo

1208 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 242.

1209 1943 12 02 operatyvinis įsakymas 253-iajam batalionui, *ibid.*, l. 243.

1210 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado vyr. ltn. M. Cieminio pranešimas Nr. 9 bataliono vadių, *ibid.*, b. 5, l. 92.

1211 *Ibid.*, b. 6, l. 49.

1212 *Ibid.*, b. 4, l. 5.

1213 P. Savicko 1951 09 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23640/3, l. 117–118.

būstinę Rakliškių dvare 2 sužeistus partizanus. Kitos dienos rytą būrio vadas įsakė belaisvius nuvesti į mišką ir sušaudyti. Keli būrio kareiviai įsakymą įvykdė¹²¹⁴.

1943 m. pabaigoje iš bataliono dezertyravo nemažai karių. Vilniaus miesto policijos vado ieškomų dezertyrų sąrašė skelbiamos net 107 253-iojo bataliono karių pavardės¹²¹⁵.

Bataliono kovos su lenkų ir sovietiniais partizanais 1944 m. Pirmasis 1944 m. pusmetis 253-iajam batalionui buvo itin sunkus. Rytų Lietuvoje masiškai išplitęs partizaninis judėjimas kėlė daug rūpesčių civilinei valdžiai ir batalionų kariams. Beveik nebuvo dienos, kad kariai nesusidurtų su sovietų arba lenkų partizanais. Tiesa, bataliono karius lydėjo sėkmė ir jie dažnai kautynėse laimėdavo. Sunkiomis sąlygomis batalionas nepakriko ir iki pat sovietų kariuomenės įsiveržimo į Lietuvą išlaikė kovinę dvasią ir drausmę.

Jau pačią pirmąją 1944 m. dieną apie 100 sovietinių partizanų puolė aštuonių 4-osios kuopos kareivių saugomą Gaičiūniškių atsparos punktą. Kautynėse žuvo vrs. Vincas Poškevičius, jaunesnieji kareiviai Stonys ir Varkulevičius buvo paimti į nelaisvę, išrengti, sumušti, bet vėliau paleisti. Eil. Pranas Kumža dingo be žinios¹²¹⁶. Tą pačią dieną 253-iasis batalionas patyrė dar porą skaudžių netekčių: 5-osios kuopos eil. Pranas Arlinskas buvo sušaudytas, o tos pačios kuopos kareivis Vincas Daubonis – užbadytas durtuvais. V. Daubonis buvo palaidotas Varnionyse, P. Arlinskas – Lentupyje, V. Poškevičiaus kūnas išvežtas į kuopos vadavietę Svyriuose¹²¹⁷.

Sausio 4 d. Rakliškių dvaro įgulos kariai (4-oji kuopa) prie Kalitonių kaimo surengė pasalą partizanams. Per susišaudymą 2 partizanai buvo nukauti, kiti pasitraukė. Anot vietos gyventojų, partizanai su savimi išsivežė dar 3 žuvusiųjų palaikus ir keliolika sužeistųjų. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²¹⁸.

Naktį į sausio 7-ąją į netoli Pašalio (*Posol*) kaimo lietuvių karių surengtą pasalą pateko apie 40 ginkluotų partizanų. Per susišaudymą 3 partizanai žuvo, buvo nušauti 6 arkliai¹²¹⁹. Partizanai pasitraukė. Tą pačią dieną lietuvių patrulis Gruštelės kaime susidūrė su 20 partizanų. Žuvo 4 partizanai, lietuviai nuostolių išvengė¹²²⁰.

Sausio 11 d. 4-osios kuopos j. psk. Kanaverskas su eil. Petru Paulausku iš Anuliškių atsparos punkto vyko paimti maisto. Pakeliui jie buvo užpulti partizanų ir paimti

1214 Ibid., l. 119.

1215 Vilniaus miesto policijos vado 1943 m. gruodžio mėn. raštas Nr. 7394, LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 951, l. 711–711 a. p.

1216 Ibid., f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 22; b. 8, l. 91–92.

1217 Ibid., l. 91.

1218 Ibid., l. 91 a. p.

1219 Ibid., l. 39.

1220 Ibid., l. 206.

į nelaisvę. Kanaverskui pavyko pabėgti ir grįžti į dalinį, o P. Paulausko likimas nežinomas. Sausio 13 d. sargyboje į krūtinę buvo sužeistas eil. Zenonas Sipavičius¹²²¹.

1944 m. sausio 13 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 1 1-ajai, 2-ajai ir prie bataliono priskirtai jungtinei policijos kuopai. Jame nurodoma, kad šios kuopos paliekamos vykdyti darbo jėgos rinkimo akcijos ir trukdyti partizanams judėti. Šios trys kuopos paskirtos Švenčionių grupės vado žinion. 1-osios kuopos štabas ir viena puskuopė (40 karių būrys¹²²²) buvo palikta Vilniuje, kita – Jašiūnuose. 2-osios kuopos štabas ir viena puskuopė turėjo įsikurti Valkininkuose, kita – Rūdiškėse. Jungtinės kuopos štabas ir 50 karių turėjo vykti į Valkininkus, vienas (50 karių) būrys – įsikurti Didžiosiose Rakliškėse, kitas – Paluknėje.

1944 m. sausio 22 d. operatyvinis įsakymas buvo papildytas ir pakeistas. Penkiolika jungtinės kuopos karių turėjo pereiti 4-osios kuopos vado žinion ir sustiprinti Rakliškių dvaro apsaugą, o kiti buvo lygiomis dalimis priskirti prie 1-osios ir 2-osios kuopų. 1-oji kuopa gavo užduotį įrengti Rūdiškių ir Valkininkų, 2-oji kuopa – Turgelių ir Šalčininkėlių atsparos punktus¹²²³.

Naujasias bataliono pozicijas be paliovos puldinėjo sovietiniai ir lenkų partizanai. Lietuvių kariai taip pat dažnai rengė žvalgybos reidus ir pasalas.

Sausio 17 d. penkiolika Rakliškių atsparos punkto karių, vadovaujami vrš. Trečioko, surengė pasalą prie Papiškių kaimo. Pasirodžius partizanams, įvyko kautynės. Į nelaisvę buvo paimti 2 žydų tautybės partizanai. Vienas jų, sunkiai sužeistas, buvo pribaigtas vietoje, kitas perduotas Eišiškių policijai. Paimti 2 rusiški šautuvai ir granata¹²²⁴.

Sausio 18 d. 3-osios kuopos vrš. Kvaraciejus su 8 kariais nuvyko į Svylelės (*Swilowka*) kaimą, kur viename name užklupo 4 sovietinius partizanus (3 vyrus ir moterį). Namas buvo apšaudytas ir padegtas. Mėginęs pabėgti partizanas buvo nušautas, kiti 3 sudegė viduj. Nušautasis partizanas turėjo sovietų karininko dokumentus. Per susišaudymą buvo sunkiai sužeistas j. psk. Špukas¹²²⁵.

Sausio 24 d. 5-osios kuopos karius, vykstančius į Palionių dvarą parsivežti kulkamosios mašinos, užpuolė ir nuginklavo lenkų partizanai. Lietuvių kariai buvo išrengti, iki vakaro išlaikyti miške, bet galiausiai paleisti. Lenkiškai nemokantis jaunesnysis kareivis Juknys buvo sumuštas¹²²⁶. Sausio 25 d. partizanai, atvykę plėsti Mikalovščiznos kaimo, puolė 3-osios ir 4-osios kuopų atsparos punktus, bet, 4-osios kuopos kariams atidengus ugnį, pasitraukė. Per šiuos du susirėmimus nė viena pusė aukų neturėjo.

1221 Ibid., l. 88–89 a. p.

1222 253-iojo bataliono vado 1944 01 13 operatyvinis įsakymas Nr. 1, *ibid.*, b. 4, l. 247.

1223 *Ibid.*, l. 249.

1224 *Ibid.*, b. 8, l. 88.

1225 *Ibid.*, l. 88–88 a. p.

1226 *Ibid.*, l. 86.

Tą pačią sausio 24-ąją partizanai puolė ir 5-osios kuopos atsparos punktą Parčevo dvare. Puolimas buvo atremtas. Po susišaudymo rasti vieno partizano palaikai, kelis partizanus lietuviai paėmė į nelaisvę¹²²⁷.

Sausio 26 d. bataliono 2-osios kuopos vadu buvo paskirtas kpt. A. Ruzgys¹²²⁸.

Sausio 28 d. Palionių atsparos punkto viršininkas psk. Stepas Ragauskas gavo lenkų partizanų ultimatumą pasiduoti. Anksčiau tokį pat ultimatumą pateikė ir sovietiniai partizanai. Palionių dvare tuo metu buvo tik 9 lietuvių kariai, ginkluoti kulkosvaidžiu, 8 šautuvais ir 7 granatomis. Neturėdamas pakankamai jėgų gintis, S. Ragauskas nutarė palikti atsparos punktą, todėl pasiuntė kareivius Povilą Žemelį ir Praną Sakalauską į Dūdų kaimą atvaryti arklio daiktams pervežti. Grižęs P. Sakalauskas pranešė, kad jį su P. Žemeliu sulaikė lenkų partizanai ir liepė S. Ragauskui atvykti pas juos derybų. S. Ragauskas pasiuntė P. Sakalauską pakviesti lenkų partizanų pasikalbėti į dvarą. Netrukus lietuvius grįžo su 3 ginkluotais lenkų partizanais. Dar neprasidėjęs deryboms, staiga puolė sovietiniai partizanai. Tarp lenkų ir sovietinių partizanų užvirė kautynės. Lenkų partizanų buvo apie 500, o sovietų – apie 60. Lenkai laimėjo ir paimtus į nelaisvę sovietus vėliau dvaro kieme sušaudė. Matydami, kad prieš tokią jėgą neatsilaikys, lietuviai pasidavė be mūšio. Lenkų partizanai atėmė jų ginklus, amuniciją, išrengė iki baltinių ir davė savo drabužius. Paskui palydėjo iki Dūdų kaimo ir liepė pranešti Kiemeliškių policijai, kad vasario 4 d. bus puolamas jų miestelis¹²²⁹.

Sausio 29 d. apie 6 val. maždaug 150 sovietinių partizanų (daugiausia žydų ir rusų) užpuolė ir sudegino Kaniūkų kaimą. Buvo nužudyti 35 ir sužeista 15 kaimiečių, iššaudyti gyvuliai. Po valandos iš aplinkinių atsparos punktų į Kaniūkų kaimą atskubėję 253-iojo bataliono kariai partizanų neberado. Partizanai grasino lygiai taip pasielgti ir su Butrimonių, Jononių (*Janiancy*), Šaulių (*Strzelce*) ir Pašalio kaimais, nes jų gyven-tojai lietuviai padėjo policijai kovoti su sovietiniais partizanais¹²³⁰.

1944 m. vasario 1 d. 253-iojo bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 2. Jame nurodyta 5-ajai kuopai palikti atsparos punktus ir susitelkti į kovą su partizanais Svyruiose. Užduotį kuopa turėjo vykdyti bendradarbiaudama su 257-uoju batalionu ir vokiečių žandarmerijos vadu. Tą pačią vasario 1-ąją dėl ligos į atsargą buvo išleistas 5-osios kuopos būrio vadas ltn. Adolfas Janušonis¹²³¹.

Vasario 5 d. keturi 3-iosios lietuvių kuopos kariai iš Ašmenos į Naujasalio (*Nowosiolki*) dvarą lydėjo dvaro administratorių ir tarnautoją. Miške, apie 2 km nuo Naujasalio kaimo, surengė pasalą ir juos užpuolė partizanai. Dvaro administratorius, tarnautojas ir sužeistas vežikas buvo ištardyti ir paleisti, o sužeisti lietuvių kariai – pribaugti vieto-

1227 Ibid., b. 5, l. 3.

1228 Ibid., b. 8, l. 86 a. p.

1229 Ibid., l. 85; b. 5, l. 4.

1230 Ibid., b. 5, l. 4 a. p.–5.

1231 Ibid., b. 4, l. 250; b. 5, l. 7.

je. Žuvo j. psk. Bronius Daučiūnas, kareiviai Juozas Orlickas, Vytautas Milaševičius ir Henrikas Valentinavičius. Kitą dieną j. ltn. Vyšniausko grupė paėmė žuvusiųjų palaikus ir nuvežė į Ašmeną¹²³².

Vasario 7 d. kpt. A. Ruzgys perdavė 2-ąją kuopą ltn. Valaičiui, o pats išvyko į naują tarnybos vietą – Apmokymo dalį¹²³³.

Vasario 8-osios naktį apie 50 partizanų puolė 3-iosios kuopos saugomą Baltupių dvarą ir reikalavo pasiduoti. Susišaudymas truko apie dvi valandas. Partizanų puolimas buvo atremtas. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²³⁴.

1944 m. vasario 10 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 3. 3-iajai kuopai buvo įsakyta palikti atsparos punktus dvaruose, susirinkti Ašmenoje ir vykti į Vilnių. 4-ajai kuopai įsakyta palikti atsparos punktus dvaruose (išskyrus Rakliškių dvarą) ir perimti atsparos punktų saugojimą Šalčininkuose ir Karolinos dvare¹²³⁵.

Vasario 13 d. buvo užpultas Turgelių atsparos punktas. Po susišaudymo partizanai pasitraukė. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²³⁶.

Vasario 16-ąją bataliono karių delegacija padėjo vainiką Vilniaus Antakalnio karių kapinėse, kur atgulė kelios dešimtys žuvusių lietuvių karių. Vakare įvyko šventinis koncertas Filharmonijos salėje. 5-oji kuopa Vasario 16-ąją šventė Svyriuose kartu su 257-uju batalionu ir civilinės valdžios atstovais. Buvo padėti vainikai ant žuvusių karių kapų, sakomos iškilmingos kalbos¹²³⁷.

Vasario 19 d. 4-osios kuopos kariai iš Rakliškių atsparos punkto per žvalgybos reidą susidūrė su partizanais. Šie atsišaudydami pasitraukė į mišką. Lietuvių kariai išlaisvino partizanų pagrobtą Graužiškių policijos punkto policininką Antaną Utmaną. Bėgdami partizanai paliko arklį su vežimu¹²³⁸.

Bataliono vado 1944 m. vasario 22 d. operatyviniu įsakymu jungtinė policijos kuopa, iki tol priklausiusi 253-iajam batalionui, tų metų kovo 1 d. perėjo Vilniaus apygardos SS ir policijos vado žinion¹²³⁹. Jungtinę policijos kuopą sudarė iš apskričių komandiruoti viešosios policijos tarnautojai. 1943 m. rugsėjo 17 d. jie buvo pasiūsti į Svyrių, Ašmenos ir Eišiškių apskritis 6–8 savaites saugoti dvarų, bet, išbuvę ten 11 savaičių, buvo ne paleisti, o išsiūsti į Švenčionių apskritį gaudyti žmonių darbams į Vokietiją. Daug šios kuopos karių į Švenčionis neišvyko, nes pasišalino iš tarnybos. Baigusi užduotį Švenčionių apskrityje, 1944 m. sausio 19 d. jungtinė policijos kuopa kartu su

1232 Ibid., b. 5, l. 9–11.

1233 Ibid., l. 11.

1234 Ibid., l. 11 a. p.

1235 Ibid., b. 4, l. 252.

1236 Ibid., b. 5, l. 14.

1237 Ibid., l. 16 a. p.; b. 8, l. 80.

1238 Ibid., b. 5, l. 18.

1239 253-iojo bataliono vado 1944 02 22 operatyvinis įsakymas Nr. 4, *ibid.*, b. 4, l. 253.

kitomis 253-iojo bataliono kuopomis išvyko į Vilniaus ir Eišiškių apskritis kovoti su partizanais. Ten kuopa buvo išskirstyta po kitas bataliono kuopas. Jungtinės policijos kuopos vadas vasario 10 d. prašė lietuvių policijos ryšių karininko kuopą išformuoti ir policijos pareigūnus grąžinti į jų nuolatines tarnybos vietas. Į prašymą buvo atsižvelgta ir kovo 1 d. jungtinė policijos kuopa buvo išformuota, o policininkai grąžinti į anks-tesnes tarnybos vietas¹²⁴⁰.

Bataliono vado 1944 m. vasario 22 d. operatyviniu įsakymu Nr. 4 2-oji kuopa privalėjo palikti Šalčininkėlių ir Turgelių atsparos punktus ir įrengti atsparos punktą Pakrempės (*Pokrepe*) kaime (apie 20 km į šiaurės vakarus nuo Jašiūnų)¹²⁴¹. Vokiečių mjr. Königo įsakymu j. ltn. Vyšniausko vadovaujama puskuopė (54 žmonės) persikėlė į Rūdinkų miestelį, o 5-oji kuopa užėmė Dobrovlianų (*Dobrowlany*) dvarą¹²⁴².

Vasario 23 d. už narsumą kautynėse su partizanais antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais buvo apdovanoti šie 253-iojo bataliono kariai: 1-osios kuopos j. psk. Povilas Stankus, 3-iosios kuopos vrš. Augustas Palvinis, 3-iosios kuopos j. psk. J. Latakas, 3-iosios kuopos j. psk. P. Platakis ir 3-iosios kuopos jaunesnysis kareivis Hen-rikas Ginevičius. Tai buvo pirmieji 253-iojo bataliono kariai, apdovanoti šiuo garbės ženklų¹²⁴³.

Tą pačią vasario 23-iąją iš 8-ojo bataliono atkeltas kpt. V. Patašius buvo paskirtas 3-iosios kuopos vadu. Be to, į batalioną atkelti 6 sanitarijos puskarininkiai, kurių šiam daliniui labai trūko¹²⁴⁴.

Vasario 26 d. nuo galvos sužalojimo karo ligoninėje mirė psk. VIadas Raila. Po kelių dienų jis buvo palaidotas Antakalnio karių kapinėse¹²⁴⁵.

Kovo 5 d. vrš. Kazlausko vadovaujama 35 karių grupė vykdydama kaimų žvalgybą susidūrė su 30–40 lenkų partizanų būriu. Vieną nukautą saviškį palikę, o 3 sužeistuosius pasiėmę su savimi, partizanai iš mūšio pasitraukė. Pas žuvusįjį rasta nuotrauka ir žemė-lapis iš Lenkijos istorijos vadovėlio¹²⁴⁶.

Kovo 8 d. vakarą Rakliškių atsparos punkto viršininkas vrš. Trečiokas per Parais-tės (*Porojsce*) kaimo seniūną gavo lenkų partizanų dalinio Nr. 510 ultimatumą (pasirašė dalinio vadas mjr. Klosas) nedelsiant pasiduoti. Anot ultimatumo įteikėjo, lenkų parti-zanų buvęs apie tūkstantis. Lietuviai išsiuntė pas partizanus savo atstovą Vladą Juškėną. Grįžęs jis pranešė, kad ultimatumas pratęstas iki tos pačios dienos 23 val. Vrš. Trečiokas

1240 Jungtinės policijos kuopos vado 1944 02 10 raportas lietuvių policijos ryšių karininkui, *ibid*, b. 5, l. 116–116 a. p.

1241 253-iojo bataliono vado 1944 02 22 operatyvinis įsakymas Nr. 4, *ibid.*, b. 4, l. 253.

1242 *Ibid.*, b. 5, l. 19.

1243 *Ibid.*, l. 20 a. p.

1244 *Ibid.*, b. 8, l. 79 a. p.

1245 *Ibid.*, b. 5, l. 22, 25 a. p.

1246 *Ibid.*, l. 26 a. p.

lenkų ultimatumą atmetė. Lygiai 23 val. partizanai pradėjo šaudyti į atsparos punktą iš minosvaidžio. Lietuviai atsakė kulkosvaidžių ugnimi. Vėliau lenkų partizanai pasitraukė Butrimonių link. Lietuviai nuostolių neturėjo, prieš nuostoliai nežinomi¹²⁴⁷. Būrio vado A. Janušonio teigimu, susišaudymas su partizanais truko apie 30 minučių. Rakliškių atsparos punkte tuo metu buvo 13 lietuvių policininkų¹²⁴⁸.

Kovo 11 d. 4-osios bataliono kuopos 18 karių grupė, vadovaujama ltn. Raulušaičio, Kiemeliškių palivarke užklupo partizanus. Per kautynes 1 partizanas buvo nušautas. Sužeisti j. psk. Kazys Kanaverskis ir kareivis Juozas Skridulis vėliau buvo išvežti į Vilnių¹²⁴⁹.

Buęs 4-osios kuopos sanitaras Stasys Zaleckas prisiminė kautynes su lenkų partizanais prie Raudondvario (*Czerwony Dwor*; 5 km į šiaurės rytus nuo Nemenčinės). Lenkų partizanai bandė sunaikinti kuopos štabą, bet jų puolimas buvo atmuštas. Lietuvių kariai nuostolių nepatyrė. Po mūšio buvo rastos trys ar keturios kruvinos milinės su lenkiškais simboliais, taigi galima spėti, kad keli lenkų partizanai tada buvo sužeisti arba nukauti¹²⁵⁰.

Kovo 14 d. Maišiagaloje įsikūrusios 3-iosios kuopos būrys Sudervėje susikovė su gerai ginkluotu lenkų partizanų būriu. Keli partizanai buvo pasislėpę Sudervės klebonijoje. Lenkai pasitraukė Dūkštų kryptimi. Vienas jų partizanas buvo sužeistas ir kitą dieną mirė¹²⁵¹.

Kovo 15-ąją, keršydami už Sudervės puolimą, lenkų partizanai Levydonių kaime sumušė iš Vidurio Lietuvos atkeltus lietuvius ir pareiškė, kad už vieną savo partizaną sušaudysią šimtą lietuvių. Lenkų partizanų būrys, keliaudamas iš vieno kaimo į kitą, pasipildydavo naujais žmonėmis. Sudervės apylinkėje veikiančiame būryje buvo 400–600 žmonių, todėl atsparos punktai prašė pastiprinimo, kad apsigintų nuo galimų lenkų partizanų antpuolių¹²⁵². Lenkų partizanai nusiuntė ultimatumą Maišiagalos atsparos punkto viršininkui, Maišiagalos ir Paberžės valsčių viršaičiams. Partizanai tvirtino pulsią Maišiagalą. Ultimatumas buvo perduotas apskrities ūkio viršininkui vokiečiui Horstui¹²⁵³.

Kovo 16 d. iš Kauno atvykęs Lietuvos apsaugos dalių ryšių karininkas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius perskaitė tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. kovo 11 d. įsakymą, kad jam (A. Špokevičiui) pavedama rūpintis lietuvių policijos batalionų parengimu kautynėms, ir įsakė nuolatos rūpintis karių mokymu. Kartu su mjr. J. Gruodžiu jis vizi-

1247 Ibid., l. 28 a. p.

1248 A. Janušonio 1944 09 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28211/3, l. 14 a. p.

1249 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 76 a. p.

1250 P. Savicko ir S. Zalecko 1947 10 01 akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42589/3, l. 89.

1251 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 149; b. 8, l. 74–74 a. p.

1252 Ibid., b. 7, l. 149.

1253 Ibid.

tavo 253-iojo bataliono štabą ir 1-ąją kuopą Rūdiškių atsparos punkte. Apžiūra gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius buvo patenkintas¹²⁵⁴.

Kovo 28 d. bataliono atvykimo į Vilnių proga Vilniaus karininkų ramovėje įvyko bendras pobūvis. Jo metu sužinota, kad bataliono vadas kpt. V. Žibas iškeliamas į kitą tarnybos vietą. Šią žinią bataliono kariai priėmė kaip didelę netektį, nes jų vadas buvo taurus, energingas ir ryžtingas žmogus. Jis savo kariais rūpinosi kaip tikras tėvas. Bataliono ryšių karininkas K. Legneris pobūvyje sakydamas kalbą pabrėžė, kad kpt. V. Žibas esąs vertas aukštesnių pareigų¹²⁵⁵.

Kovo 29 d. bataliono 5-oji kuopa buvo panaikinta, dalis karių perkelta į 2-ąją kuopą, dalis – į kitas kuopas. 2-osios kuopos vadu paskirtas Itn. M. Asipauskas¹²⁵⁶.

Kovo 30 d. bataliono vadas davė įsakymą kovoti su lenkų partizanais Maišiagalos apylinkėse. Iki tol partizanai buvo tik atremiami, o ne puolami ir naikinami. Vokiečiai leido partizanus, pradėjusius įžūliai siausti ir terorizuoti lietuvius, naikinti be pasigailėjimo¹²⁵⁷.

Kovo 31 d. bataliono štabas drauge su viena kuopa iš Vilniaus išvyko į Paberžę. Glitiškių dvare stovinti 4-oji kuopa gavo užduotį vykti į Sužionių bažnytkaimį ir sunaikinti ten esantį lenkų partizanų štabą ir dalinį. Nuvykusi į Sužionis, 4-oji kuopa partizanų nerado, bet suprato, kad vietos gyventojai partizanams yra palankūs¹²⁵⁸.

Balandžio 2 d. lenkų partizanai apiplėšė Laurų vaikų namus ir Antavilio žemės ūkio mokyklą, tada pasitraukė į Liepalotų kaimą (3 km nuo Nemenčinės)¹²⁵⁹.

Kovo pabaigoje–balandžio pradžioje 253-iojo bataliono kariai dalyvavo „Nord-west“ (Šiaurės vakarų) operacijoje. Jos metu buvo suimtas lenkų partizanas Bronislas Koženievskis iš Paberžės. Per kratą pas jį rastas lenkų partizanų ir turimų ginklų sąrašas, raštelis su partizanų štabo narių adresais, 27 asmenų, norinčių stoti į partizanus, sąrašas ir kvitas, patvirtinantis, kad partizanų štabui sumokėta 787 RM. Kvočiamas B. Koženievskis prisipažino verbavęs stoti į lenkų partizanus. Remiantis surastais dokumentais ir suimtojo parodymais, 13 asmenų buvo suimta, o dar 3, įtariamai slėpę ginklus, sulaikyti¹²⁶⁰. Pagal Paberžės policijos suteiktą informaciją suimta dar 13 priklausymu partizanams įtariamų asmenų. Tų, kuriems pavyko pasislėpti, buvo suimti šeimos nariai. Juos ketinta laikyti suimtus tol, kol pasislėpę asmenys prisistatys policijai¹²⁶¹.

1254 Ibid., b. 8, l. 74 a. p.

1255 Ibid., b. 5, l. 39 a. p.

1256 Ibid., b. 8, l. 70 a. p.

1257 Ibid., l. 70 a. p.–71.

1258 Ibid., l. 71 a. p.

1259 Ibid, b. 7, l. 126.

1260 Ibid., l. 115.

1261 Ibid., l. 117–118.

Balandžio 5 d. bataliono kuopos vykdė vietovių valymo akciją. 1-oji, 2-oji ir 3-ioji kuopos su priešu nesusidūrė. 4-oji kuopa buvo suskirstyta į tris grupes. J. ltn. Raulušaičio vadovaujamą 20 karių būrį prie Pavarpių kaimo užpuolė 200–250 partizanų. Į lygumoje gerai matomus lietuvius lenkų partizanai šaudė iš trijų lengvųjų kulkosvaidžių, automatų ir šautuvų. Priešo ugnis buvo tokia stipri, kad lietuviams teko trauktis į artimiausią vienkiemį. Jie užėmė patogesnes pozicijas ir nesileido prieš apsupami. Traukdamiesi narsiai ir sumaniai kovėsi jaunesnieji kareiviai Druteika ir Javtušenka. Partizanams nepavyko apsupti išvirtinusių lietuvių. Traukdamiesi jie pasiėmė 7 nukautų saviškių kūnus. Kautynės truko tris valandas. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²⁶².

Balandžio 7 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 6, kuriame rašoma, kad į pietus nuo Maišiagalos ir į vakarus nuo linijos Maišiagala–Sudervė labai suaktyvėjo lenkų partizanų veiksmai. Batalionui įsakyta aktyviai kovoti su partizanais. Pagal įsakymą 1-oji kuopa turėjo likti Paberžėje, 2-oji – vykti į Maišiagalą, 3-ioji buvo palikta Vilniaus srities apsaugos vado žinioje. 4-oji kuopa turėjo persikelti į Sudervę. Bataliono štabas iš Paberžės persikėlė į Maišiagalą¹²⁶³. Tą pačią dieną bataliono ryšių karininkas mjr. K. Legneris savo pareigas perdavė kpt. Raderiui¹²⁶⁴.

Balandžio 9 d. pas Eitminiškių kleboną Ambraziejų Jakavonį užėjo 8 ginkluoti lenkų partizanai ir per kratą rado kažkokių sudraskytų raštelių. Manyta, kad tai lenkų partizanų sąrašai, nes klebonas buvo žadėjęs juos sudaryti. Partizanai A. Jakavonį suėmė ir išsivežė Družilių kaimo link. Įtarta, kad A. Jakavonį išdavė Eitminiškių bažnyčios vargonininkas Krečas. Mat kartą šiam bažnyčioje užgiedojus Lenkijos himną A. Jakavonis išėjo iš bažnyčios ir tuo užsitraukė lenkų neapykantą¹²⁶⁵. Už A. Jakavonio suėmimą bataliono kariams buvo įsakyta paimti įkaitais naująjį Eitminiškių kleboną ir vargonininką Krečą. Eitminiškėse kariai suėmė tik kleboną, o vargonininkas su šeima pasislėpė. Jo sūnūs buvo išėję pas lenkų partizanus. Kunigą A. Jakavonį lenkų partizanai nužudė.

Balandžio 18 d. į Ažuolinės (*Orzelowka*) kaimą atvykę 7 ginkluoti lenkų partizanai norėjo nužudyti ten gyvenančius lietuvius mokytojus, bet vietos gyventojų prašymu jie buvo paleisti¹²⁶⁶.

Vadovaujantis tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu, 1944 m. balandžio 18 d. pakeistas 253-iojo apsaugos bataliono pavadinimas – jis tapo 253-F lietuvių policijos batalionu (vok. *Litauische Polizei-F-Bataillon No 253*)¹²⁶⁷.

1262 Ibid., b. 5, l. 44.

1263 253-iojo bataliono vado kpt. V. Žibo 1944 04 07 operatyvinis įsakymas Nr. 6, ibid., b. 4, l. 268.

1264 Ibid., b. 5, l. 50 a. p.

1265 253-iojo bataliono 1-osios kuopos vado 1944 04 12 raportas bataliono vadui, ibid., b. 7, l. 83 a. p.

1266 Ibid., l. 58 a. p.

1267 Ibid., b. 8, l. 66 a. p.

Balandžio 24 d. 253-iojo bataliono 1-oji kuopa Sužionių miestelyje ir jo apylinkėse net keturis kartus kovėsi su lenkų partizanais. Kuopa buvo gavusi užduotį išvyti lenkų partizanus iš miestelio ir paimti įkaitais aršesnius lenkų veikėjus. Iš 40 1-osios kuopos karių ir 11 Paberžės policininkų sudarytam būriui vadovavo vrs. Striupaitis. Būrys buvo ginkluotas 5 lengvaisiais rusiškais kulkosvaidžiais, rusiškais ir vokiškais šautuvais bei vokiškais granatomis. Auštant, apie 4 val. ryto, lietuvių būrys puolė Sužionis. Miestelyje į nelaisvę buvo paimti ginkluoti lenkų partizanai Antonas Radzievičius ir Vitoldas Mitrovskis, kiti pasitraukė. Kautynėse pasižymėjo būrio vadas vrs. Striupaitis – jis vieną lenkų partizaną sužeidė, o kitą suėmė. Traukdamiesi iš miestelio partizanai pasiėmė nukauto saviškio palaikus. Lietuviai nuostolių neturėjo; jiems atiteko partizanų arklys, 2 pistoletai, 2 granatos ir vėliava. Iki 8 val. ryto bataliono kariai Sužionyse darė kratas. Buvo suimtas vietos klebonas ir rūsyje pasislėpęs zakristijono sūnus Tomaševskis. Išvykdamas iš Sužionių, prie kapinių (1 km į pietus nuo miestelio) lietuvių kuopos būrys vėl susidūrė su lenkų partizanais. Po pusvalandį trukusio susišaudymo jie pasitraukė. Tą pačią dieną vrs. Striupaičio būrys dar dukart susikovė su lenkais. Kautynėse prie kapinių pasižymėjo j. psk. Lukėnas ir kareivis Bratkevičius – daugiausia jų pastangomis partizanų puolimą pavyko atremti¹²⁶⁸.

Balandžio 28 d. 3-oji bataliono kuopa gavo pranešimą, kad Senųjų Kietaviškių kaime (12 km į pietvakarius nuo Vievio) pasirodė 30 partizanų. Buvo skubiai sudaryta 19 karių grupė iš 3-iosios kuopos ir 6-ojo bataliono žmonių. Jai vadovavo 6-ojo bataliono ltn. Skrebys. Vakare lietuvių būrys netoli Senųjų Kietaviškių susidūrė su 7 sovietiniais partizanais. Prasidėjo kautynės. Partizanai traukėsi rytų kryptimi. Juos persekiodama, lietuvių grupė perplaukė Strėvos upelį ir vijosi iki Anykščių ežero. Perplaukę ežerą, partizanai tamsoje paspruko. Per kautynes 2 iš jų buvo sužeisti, 3 nuskendo plaukdam. Buvo paimta kuprinė su 12 kg sprogstamosios medžiagos¹²⁶⁹.

Tą pačią dieną neaiškiais aplinkybėmis vokiečiai Vilniuje nušovė atostogaujantį 2-osios kuopos eilinį Zigmą Kisielių¹²⁷⁰.

Balandžio 28 d. bataliono vadas kpt. V. Žibas savo pareigas perdavė kpt. P. Bareišiui. Atsisveikindamas kpt. V. Žibas išleido įsakymą, kuriame padėkojo kariams. Jis 253-iajam batalionui vadovavo per visą kovų su partizanais laikotarpį (nuo 1943 m. rugpjūčio mėn.). Naujasis bataliono vadas kpt. P. Bareišis 1944 m. balandžio 12 d. buvo atkeltas iš 254-ojo bataliono¹²⁷¹.

Iki gegužės 10 d. 253-iojo bataliono 1-oji kuopa buvo Paberžėje, 2-oji – Maišiagalėje, 3-oji – Vievyje, 4-oji – Raudondvaryje¹²⁷². Gegužės 11 d. 4-oji kuopa persikėlė į

1268 Kautynių su lenkų partizanais Sužionių rajone aprašymas (1944 04 26), *ibid.*, b. 7, l. 60–60 a. p.

1269 *Ibid.*, l. 6, 10–12.

1270 *Ibid.*, l. 21, 23, 25, 26.

1271 *Ibid.*, l. 63, 65, 66.

1272 *Ibid.*, b. 5, l. 69 a. p.

Riešų ir ten pradėjo statyti gynybinius įtvirtinimus. Kitos kuopos liko senosiose dislokacijos vietose (Maišiagalėje, Paberžėje ir Vievyje)¹²⁷³.

Gegužės 3 d. j. psk. Jono Tijušio vadovaujama 16 karių grupė Varniškių (*Woroniszki*) kaime suėmė lenkų partizanus Vladislavą Žukovskį ir Bronislavą Karažnievičių, Batriškių kaime buvo suimtas dar vienas lenkų partizanas – Josefas Tomaševskis. Suimtieji buvo perduoti Riešės policijai¹²⁷⁴.

Gegužės 7 d. 4-oji kuopa gavo žinią, kad Asiūklės kaime plėšikauja lenkų partizanai. Ltn. M. Cieminio vadovaujamas 33 karių būrys pasivijo 20–30 lenkų partizanų būrį ir pradėjo kautynes. Buvo nukauti 4 partizanai, paimtas 1 rusiškas lengvasis kulkosvaidis, 3 šautuvai ir 2 balnai. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²⁷⁵.

1944 m. gegužės 12 d. buvo paskelbtas tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymas, kad lietuvių apsaugos batalionams suteikiamas lietuvių policijos batalionų pavadinimas, panaikinami iki tol buvę laipsniai bei įvedami vokiečių policijos pareigūnų laipsniai ir vokiškas pasisveikinimas¹²⁷⁶.

Gegužės 15 d. pažymėtos pirmosios 253-iojo bataliono įsteigimo metinės. Jos vyko be iškilmių ir vaišių. Bataliono vadas išleido įsakymą, kuriuo pasveikino karius¹²⁷⁷.

Gegužės 30 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 9. Batalionas turėjo persikelti į Lieponių ir Onušio rajonus. Kariams buvo duota užduotis dislokacijos vietose vykdyti žvalgybą, naikinti sutiktas partizanų grupes ir trukdyti jiems veržtis į vakarus. Kariai turėjo susirinkti Vilniuje, iš ten traukiniu vykti į Valkininkus, o paskui žygiuoti į nurodytas dislokacijos vietas¹²⁷⁸.

Sovietinių ir lenkų partizanų kovos su lietuvių savisaugos batalionų padaliniais taktika turėjo ryškių skirtumų. Batalionų padalinių kovos su sovietiniais partizanais buvo kur kas įnirtingesnės, atkaklesnės, be kompromisų. Sovietiniai partizanai veikė nepaisydami aukų ir nesiskaitydami su atsakomosiomis represinėmis priemonėmis, gresiančiomis vietos gyventojams. 253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraštyje 1944 m. pradžioje rašoma: „Mūsų vyrai, ar tai puldami, ar būdami užpulti, visuomet išeina nugalėtojais, ir neretai prieš daug gausesnį priešą. Tačiau banditai yra tiek įkyrūs, kad į tai visai neatsižvelgia ir savo plėšimo ekspedicijas vykdo toliau, todėl mūsų vyrams visada tenka būti budriems. Tai ne tik neatbaido mūsų vyrų, bet dar labiau užgrūdina jų kovos dvasią bei kovingumą.“¹²⁷⁹

1273 Ibid., b. 8, l. 47.

1274 Ibid., l. 6.

1275 Ibid.

1276 Ibid., b. 5, l. 62 a. p.

1277 Ibid., l. 63.

1278 253-iojo bataliono vado 1944 05 30 operatyvinis įsakymas Nr. 9, *ibid.*, b. 4, l. 73.

1279 253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraščio 1944 01 20 įrašas, *ibid.*, b. 8, l. 87; 253-iojo bataliono vado 1944 01 13 operatyvinis įsakymas Nr. 1, *ibid.*, b. 4, l. 247.

Iš pradžių, 1943 m., nei sovietiniai, nei lenkų partizanai, veikę Rytų Lietuvoje, nebuvo pajėgūs pulti ir sunaikinti didesnių, gana gerai įtvirtintų savisaugos batalionų atsparos punktų (antai 1944 m. kovo pradžioje 253-iojo savisaugos bataliono Rakliškių atsparos punkte buvo 16 karių, ginkluotų 1 sunkiuoju, 3 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir šautuvais, Baltininkų atsparos punkte – 42 kariai, ginkluoti 2 sunkiaisiais, 4 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir šautuvais¹²⁸⁰), o juo labiau kautis atvirose kautynėse su batalionų padaliniais, kurie aprūpinami ginklais ir šaudmenimis.

Kaip jau minėta, vokiečių SS ir policijos vado Ostlande F. Jeckelno įsakymu 1944 m. gegužės 18 d. buvo suformuota policijos plk. ltn. W. Titelio vadovaujama kovos su partizanais Lietuvoje grupė, į kurią įėjo ir 253-iasis lietuvių policijos batalionas. Jis turėjo įsikurti Onuškyje (štabas ir dvi kuopos) ir Lieponyse (dvi kuopos)¹²⁸¹. Birželio 1 d. bataliono štabas su 3-iaja ir 4-ąja kuopomis atvyko į Onuškę, o 1-oji ir 2-oji kuopos – į Lieponis.

Birželio 3 d. 2-oji bataliono kuopa su dviem vermachto grupėmis naktį išėjo į žvalgybą ir susidūrė su partizanais. Du iš jų buvo nukauti, vienas sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Lietuviai nuostolių nepatyrė¹²⁸².

Birželio 4 d. plk. ltn. W. Titelis per ryšių karininką Hertzelį įsakė 253-iajam batalionui sunaikinti sovietinių partizanų stovyklą Rūdninkų girioje, į pietus nuo Onušio¹²⁸³. Tuo remdamasis bataliono vadas birželio 5 d. išleido operatyvinį įsakymą Nr. 10. Jame nurodyta, kad, informatorių žiniomis, stovykloje Rūdninkų girioje yra apie 300 sovietinių partizanų. Ltn. M. Asipausko vadovaujamos 1-ajai ir 2-ajai kuopoms buvo duotas uždavinys užimti barą nuo Taučionių iki Kietaviškių. 3-ioji ir 4-oji kuopos iš Onušio turėjo šukuoti mišką ir sutiktą priešą sunaikinti. Baigę užduotį, visi bataliono kariai turėjo susirinkti Onuškyje¹²⁸⁴. Atrodo, ši operacija nepavyko, nes šukuojant mišką partizanų nerasta.

Birželio 9 d. plk. ltn. W. Titelis įsakė dviem 253-iojo bataliono kuopoms persikelti iš Lieponių ir Onušio į Rūdiškes. Kuopos gavo užduotį saugoti geležinkelius bei kartu su vermachto daliniais trukdyti partizanams judėti iš Rūdninkų girios šiaurės vakarų ir vakarų kryptimis¹²⁸⁵.

Birželio 12 ir 13 d. 2-oji ir 3-ioji bataliono kuopos atvyko į Rūdiškes¹²⁸⁶. Čia kariai statė įtvirtinimus ir rengė žvalgybos reidus.

1280 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado 1944 03 03 raportas bataliono vadui, *ibid.*, b. 7, l. 168.

1281 W. Titelio grupės vado 1944 05 31 įsakymas Nr. 1, *ibid.*, l. 74 a. p.

1282 *Ibid.*, b. 5, l. 72 a. p.

1283 253-iojo bataliono vado 1944 06 05 operatyvinis įsakymas Nr. 10, *ibid.*, l. 88.

1284 *Ibid.*

1285 Plk. ltn. W. Titelio 1944 06 09 įsakymas Nr. 6, *ibid.*, b. 4, l. 80.

1286 *Ibid.*, l. 77–77 a. p.

Birželio 15 d. 2-osios kuopos 63 kariai kartu su vermachto būriu vykdė akciją Mačiulaičių kaime. Vokiečių įsakymu buvo sudeginti keli namai, o jų gyventojai atvaryti į Rūdiškes ir perduoti vietos policijai¹²⁸⁷.

Birželio 17-osios naktį pasaloje buvusi lietuvių karių grupė apšaudė pro šalį einančius partizanus; vienas jų buvo sužeistas ir paimtas į nelaisvę, kiti pabėgo¹²⁸⁸.

Birželio viduryje 253-iasis batalionas gavo įsakymą iš Onušio ir Rūdiškių persikelti prie Lentvario–Varėnos geležinkelio: štabas ir 4-oji kuopa – į Pūčkornės kaimą, kitos kuopos – į Juoduosius Kalvius (*Czarne Kowale*), Pamerkius ir Baltąją Vokę¹²⁸⁹.

Birželio 21 d. 2-oji ir 3-ioji kuopos atvyko į Pamerkius ir pradėjo įtvirtinimo darbus. 1-oji kuopa iš Lieponių persikėlė į Juodųjų Kalvių kaimą¹²⁹⁰.

Liepos 2 d. bataliono vadas P. Bareišis gavo plk. ltn. W. Titelio įsakymą bataliono įrengtus atsparos punktus sunaikinti ir pasitraukti¹²⁹¹.

Batalionas baigiantis karui. Apie 253-iojo bataliono paskutinių savaičių veiklą nėra gerai žinoma. Buvęs kuopos vadas M. Asipauskas parodymuose sovietų saugumui sakė, kad per Lentvarį ir Trakus batalionas išvyko į Kauną ir vokiečių įsakymu buvo iškeltas keliolika kilometrų už miesto statyti gynybinių įtvirtinimų. Po 17–20 dienų (liepos pabaigoje) batalionas išsiųstas į Šilavotą (apie 12 km į vakarus nuo Prienų). Ten M. Asipauskas su 10 kareivių grupe liepos 31 d. dezertyravo¹²⁹².

Iš liepos viduryje Kaune, Panemunės kareivinėse, sutelktų 2-ojo, 9-ojo, 253-iojo ir 257-ojo batalionų buvo suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas. Batalionų numeriai palikti tie patys, tik 9-asis batalionas pertvarkytas į ūkio dalinį. Pulko vadu paskirtas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius¹²⁹³.

Liepos 29 d. 1-asis pulkas buvo perkeltas į Šilavoto rajoną statyti gynybinių įtvirtinimų. Liepos 30 d. sovietų tankai pralaužė fronto liniją tarp Kauno ir Prienų. Gresiant apsupimui pulkas gavo įsakymą trauktis Pilviškių, vėliau – Kudirkos Naumiesčio kryptimi. Besitraukiančius pulko dalinius vokiečiai sulaukė ir įsakė Didvyžių rajone organizuoti gynybą. Iš sulaukytų 1-ojo pulko dalinių buvo sudarytos dvi kuopos (viena iš 253-iojo bataliono, kita – iš 257-ojo) po maždaug 90 vyrų. Joms vadovavo kavalerijos mjr. Bronius Belnaravičius. Liepos 31 d. sovietai puolė Didvyžius, bet buvo atmušti. Kitą dieną prasidėjo smarkus sovietų puolimas. Vokiečiai ėmė trauktis. Mjr. B. Belnaravičiaus vadovaujamos kuopos pasitraukė į Kudirkos Naumiestį.

1287 Ibid., b. 8, l. 4 a. p.

1288 Ibid., l. 4.

1289 Ibid., b. 4, l. 84.

1290 Ibid., b. 7, l. 16.

1291 Ibid., b. 6, l. 157.

1292 M. Asipausko 1944 09 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45787/3, l. 25–25 a. p.

1293 L. B., op. cit., p. 232.

1944 m. rugpjūčio 1-osios vakarą 1-asis lietuvių policijos pulkas (taigi ir 253-iojo bataliono likučiai) peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną ir atvyko į Tilžę. Čia rugpjūčio pradžioje jis buvo nuginkluotas. Puskarininkiai ir kareiviai buvo paskirti į vokiečių aviacijos dalinius, o karininkai išsiųsti į Dresdeną¹²⁹⁴. Taip baigėsi 253-iojo lietuvių policijos bataliono istorija. Buvę bataliono kariai Vokietijoje buvo paskirstyti po įvairius vokiečių dalinius. Kai kurie jų išsiųsti net į Italiją (Veroną), karo pabaigoje pateko į amerikiečių nelaisvę ir buvo laikomi karo belaisvių stovykloje Neapolyje¹²⁹⁵.

254-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 254-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti Vilniuje 1942 m. gegužės mėn. SS reichsfürerio ir vokiečių policijos vado 1942 m. gegužės 30 d. įsakymu 254-ąjį batalioną turėjo sudaryti bataliono štabas ir dvi kuopos. Buvo numatyta batalione įsteigti 2 kuopos viršilų ir 59 puskarininkių etatus¹²⁹⁶. 1942 m. gegužės mėn. batalionas įsikūrė Z. Sierakausko g. 13 esančiose kareivinėse¹²⁹⁷. Formuojamo bataliono pagrindą sudarė buvusi Vilniaus 1-ojo bataliono atskiroji (5-oji) kuopa ir iš Alytaus atvežti 120 savanorių naujokų, dėl to iš pradžių batalionas buvo vadinamas naujokų batalionu. Naujokai buvo suskirstyti į būrius ir aprenkti Lietuvos kariuomenės uniformomis, o paskui mokomi karinių dalykų: supažindinami su Lietuvos kariuomenės vidaus, sargybų ir rikiuotės statutais, su ginklais ir kautynių taktika. Birželio mėn. formuojamas batalionas buvo papildytas: atkeltos kelios dešimtys įvairių laipsnių karių, tarp jų – du kavalerijos karininkai. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. birželio 17 d. nurodymu naujokų batalionas buvo pavadintas 254-uju rezerviniu batalionu (254-E). Batalionas turėjo saugoti geležinkelius, ūkio ir kitus objektus nuo partizanų puldinėjimo¹²⁹⁸. Liepos mėn. apie 150 bataliono karių buvo išsiųsti į Pabradės rajoną kirsti miško ir ruošti malkų šildymo sezonui. Įvykdžiusi užduotį, lapkričio pradžioje kuopa grąžinta į Vilnių¹²⁹⁹. Tada batalionas vėl papildytas žmonėmis ir ginklais. Į kiekvieną šaulių kuopą papildomai įtraukta po sunkiųjų kulkosvaidžių būrį. Tada batalionas buvo galutinai suformuotas, jame tarnavo 380–400 karių.

1294 Ibid., p. 232–233.

1295 J. Dubicko 1951 08 22 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23640/3, l. 45–47.

1296 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 04 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

1297 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 75 (1942 05 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 15.

1298 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 108–110; K. Leknickas, „Naujokų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 3, p. 109; Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 96 (1942 06 30), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 17.

1299 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 113.

Bataliono vadu buvo paskirtas kpt. P. Bareišis, jo adjutantu – ltn. P. Polekauskas, Sanitarijos skyriaus vadu – vrš. Anicetas Viščius, būrių vadais – j. ltn. J. Abraitis, j. ltn. Jonas Bardzilauskas, j. ltn. Bronius Latoža ir vrš. Kazys Leknickas¹³⁰⁰. Tikėtina, kad batalione tuo metu tarnavo ltn. Pranas Mikužis (kuopos vadas), ltn. Kazys Zubras ir ltn. A. Bražiūnas (būrio vadas nuo 1942 m. birželio 21 d.)¹³⁰¹. 1942 m. birželio 19 d. į batalioną atkeltas laikinai eiti ūkio viršininko pareigų kpt. Mikas Šalovėjus¹³⁰². Rugsėjo 1 d. į batalioną atkeltas ir paskirtas būrio vadu j. ltn. Tadas Butkevičius¹³⁰³. Gruodžio 1 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo puskarininkiai Valentas Lukoševičius, Antanas Lukoševičius, A. Viščius, Antanas Gricius ir K. Balbatas¹³⁰⁴.

Bataliono veikla Baltarusijoje. Vokiečių vadovybės įsakymu 1942 m. spalio 1 d. 254-asis batalionas išvyko į Pastovius (Baltarusija)¹³⁰⁵. Atvykę lietuviai apsigyveno buvusiose lenkų kareivinėse. Kartu su batalionu čia dislokavosi ir lietuvių kavalerijos eskadronas, vadovaujamas ltn. K. Karoso. Pastoviuose taip pat dislokavosi vokiečių, latvių ir estų daliniai. Lietuvių batalionas gavo užduotį baigti karinius mokymus, o pas-
kui saugoti geležinkelius, miestelius ir kaimus nuo partizanų ir kriminalinių elementų puldinėjimų ir diversijų. Lapkričio pradžioje batalionas buvo perkeltas į Breslaują, kur stovėjo iki gruodžio pradžios ir toliau buvo kariškai mokomas. Iš Breslaujos batalionas vyko į Lužkų apylinkes. Išskaidytas nedideliais būriais, jis saugojo geležinkelio atkarpą Druja–Voropajevas. 1943 m. sausio pradžioje 254-asis batalionas buvo perkeltas į Šarkovščiną¹³⁰⁶.

1942 m. gruodžio 24 d. j. ltn. J. Abraitis gavo bataliono vado įsakymą su savo būriu ir dviem sunkiųjų kulkosvaidžių skyriais vykti į vieną atsparos punktą saugoti svarbaus geležinkelio tilto, esančio už 20–25 km nuo Pastovių, miške. Tiltas stovėjo svarbioje dviejų krypčių geležinkelio linijoje tarp Molodečno ir Polocko, o šia geležinkelio linija buvo aprūpinamas Rytų fronto vokiečių armijos šiaurinis sparnas¹³⁰⁷. Lietuvių saugomas atsparos punktas buvo vadinamas „Soša-Brücke“. Čia ltn. J. Abraičio būrys ėjo sargybą iki 1943 m. kovo mėn.

1942–1943 m. 254-asis batalionas buvo dažnai kilnojamas iš vienos vietos į kitą, kiek ilgiau apsidodamas Pastoviuose, Breslaujoje ir Prozorokuose. 1943 m. pavasarį ba-

1300 Ibid.

1301 A. Aponkaus 1943 09 08 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 85.

1302 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 94 (1942 06 24), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 19.

1303 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 113 (1942 08 05), *ibid.*, l. 21.

1304 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 04 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

1305 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 66 (1942 11 11), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 9.

1306 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 58, b. 436, l. 69.

1307 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 114.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs ltn. Petras Polekauskas
(LKKAS)

talionas grąžintas į Šarkovščinos miestelį (į šiaurės rytus nuo Pastovių) ir gavo užduotį saugoti geležinkelio ruožą Glubokai–Šarkovščina–Druja. Šio ruožo apsaugai panaudoti beveik visi dviejų bataliono kuopų kariai, įrengta apie 10 atsparos punktų (bunkerių). Bataliono štabas, abiejų kuopų štabai, vokiečių ryšių karininko štabas ir vienas šaulių būrys su sunkiųjų kulkosvaidžių skyriumi apsistojo Šarkovščinos miestelyje¹³⁰⁸. Pakeliui į Šarkovščiną vienas bataliono būrys buvo paliktas saugoti geležinkelio, malūno ir kitų objektų Voropajevo miestelyje (į pietvakarius nuo Šarkovščinos) ir jo apylinkėse. Lietuvių kariai buvo ginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis, lengvaisiais ir sunkiaisiais „Maximo“ ir „Bruno“ tipo kulkosvaidžiais. Atsparos punktuose įsikūrusius karius dažnai apšaudė ir puldinėjo sovietiniai partizanai. Kita vertus, kai kurie partizanų būriai mėgino užmegzti su lietuvių kariais ryšį ir įkalbėti juos pereiti į savo pusę. Antai jie susisiekė su Bielkų atsparos punkto kariais, kuriems vadovavo vrs. K. Leknickas. Partizanams nepavyko suagituoti lietuvių karių pereiti pas juos. Voropajevo rajone buvo trys sargybos postai, juose tarnavo 36 bataliono kariai. Per mažiau nei metus 1-ajame poste vienas karys buvo paimtas į nelaisvę, o 2 sužeisti; 2-ajame poste aukų nebuvo, nors įvyko keliolika susidūrimų su partizanais; 3-iajame poste 3 kariai žuvo, 1 paimtas į nelaisvę, 2 sužeisti¹³⁰⁹.

1943 m. spalio mėn. 254-ojo bataliono vadovybė ir vienas būrys atsikėlė į Prozorokų miestelį. Ten jau stovėjo vokiečių ir ukrainiečių daliniai. Per miestelį ėjo svarbus

1308 Ibid., p. 115, 116.

1309 K. Leknickas, „Naujokų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 4, p. 150–153; V. Raževičiaus 1943 11 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 92.

vokiečių kariuomenei aprūpinti geležinkelis. Lietuviai gavo užduotį patruliuoti po apylinkes ir rengti partizanams pasalas. Apie 3 km už miestelio bataliono kariai rado lietuvišką kaimą – jo gyventojai čia įsikūrė caro laikais. Kaimas kentėjo nuo partizanų plėšikavimų. Partizanų bazė buvo įsikūrusi netoli esančiame K. Vorošilovo kolūkyje. Lietuvių kariai dažnai vykdavo į šį kaimą, kad apsaugotų jį nuo partizanų išpuolių¹³¹⁰. Spalio mėn. bataliono kariai kartu su vokiečių policijos pulku konvojavo darbams Vokietijoje sugaudytus žmones į surinkimo punktus Voropajeve, Dunilovičiuose ir kitur¹³¹¹.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. kovo 5 d. visas 254-asis batalionas buvo sutelktas Šarkovščinoje. Sustiprintas 2-osios kuopos būrys likosi miestelyje, o 1-oji kuopa pasiūsta į kaimą, esantį už 4 km. Patruliuodama kaimo apylinkėse, kuopa kartais susidurdavo su partizanais. Vienas lietuvių kareivis be leidimo išėjo į gretimą kaimą ir buvo pagrobtas partizanų. Du lietuvių tautybės sovietiniai desantininkai, nuleisti netoli kuopos stovyklavietės, pasidavė bataliono kariams¹³¹².

Priartėjus frontui, batalionas pasitraukė į Lietuvą ir buvo prijungtas prie sudaromo naujo bataliono¹³¹³.

Bataliono nuostoliai. Dėl masinio dezertyravimo 1944 m. pradžioje 254-ojo bataliono karių skaičius buvo sumažėjęs kone perpus¹³¹⁴. Anot vrš. K. Leknicko, Baltarusijoje batalionas patyrė tokių nuostolių: 7 kariai žuvo, 3 buvo sužeisti, 5 paimti į nelaisvę, 3 dezertyravo, 3 už įvairius nusižengimus atiduoti teismui. Šie nuostoliai sudarė apie 10 proc. bataliono asmeninės sudėties¹³¹⁵. 1943 m. vasario 27 d. Drujoje žuvo vrš. Valentas Lukoševičius¹³¹⁶, liepos 15 d. prie Prockų kaimo – eil. Vincas Kuliešius¹³¹⁷, metų pabaigoje paimtās į nelaisvę ir neaiškiomis aplinkybėmis nužudytas eil. Antanas Kumštis¹³¹⁸.

Regis, dezertyrų skaičių K. Leknickas gerokai sumažino: archyve pavyko rasti dokumentą, kuriame išvardyti 23 iš šio bataliono dezertyravę kariai¹³¹⁹. Prie paimtųjų į nelaisvę tikriausiai buvo priskaičiuoti ir bataliono kareiviai, savo noru perėję pas sovietinius partizanus. Antai 1943 m. lapkričio 8 d. ten perbėgo kareiviai Vaclovas Radzevičius ir Pranas Budrys. Vėliau jie buvo perduoti sovietiniam „Žalgirio“ partizanų

1310 K. Leknickas, op. cit., p. 155.

1311 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 69.

1312 K. Leknickas, op. cit., p. 156.

1313 Ibid., p. 158.

1314 J. Abraitis, op. cit., p. 116.

1315 K. Leknickas, „Naujųjų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 5, p. 203.

1316 R. Zizas, op. cit., p. 301.

1317 Tvarkos policijos vado Baltarusijoje 1943 08 14 įsakymas, Baltarusijos centrinis valstybės archyvas, f. 389c, ap. 1, b. 1, l. 114.

1318 R. Zizas, op. cit., p. 296.

1319 Pabėgusių 254-ojo bataliono kareivių sąrašas (be datos), LYA, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 44–44 a. p.

būriui¹³²⁰. Žinomi šie 254-ojo bataliono dezertyrai: eil. Julius Ardauskas (dezertyravo 1943 m. liepos 1 d.), eil. Alfonsas Armonas (1943 m. balandžio 4 d.), eil. Jonas Baronas (1943 m. gegužės 3 d.), eil. Petras Batavičius (1943 m. kovo 15 d.), eil. Petras Buinickas (1943 m. gegužės 3 d.), eil. Jonas Jastremskis (1943 m. birželio 12 d.), eil. Kazys Kanyas (1943 m. balandžio 11 d.), vrš. Pranas Kličius (1943 m. gegužės 6 d.), eil. Julius Kriauza (1943 m. liepos 15 d.), srž. Pranas Puotra (1943 m. rugpjūčio 18 d.), eil. Kazys Serapinas (1943 m. spalio 2 d.), eil. Vladas Šalkauskas (1943 m. balandžio 22 d.), eil. Petras Šarka (1943 m. sausio 1 d.), eil. Petras Velička (1943 m. rugpjūčio 1 d.), eil. Česlovas Vytartas (1943 m. gegužės 3 d.)¹³²¹.

1320 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 436, l. 93–93 a. p.

1321 1943 m. vokiečių policijos įsakymai dėl policijos batalionų dezertyrų suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 49, 66, 84, 100, 101; *ibid.*, b. 77, l. 108, 109, 155, 205, 230, 231, 314, 323.

Besikeičiančios priklausomybės lietuvių policijos batalionai

10(256)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 10-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti Kaune 1943 m. kovo mėn. Tvarkos policijos vadas Lietuvoje, remdamasis H. Himmlerio 1943 m. kovo 15 d. įsakymu, kovo 24 d. išleido įsakymą sutelkti Kaune 700 policininkų. Į naująjį batalioną turėjo būti siunčiami tinkami SS tarnybai policijos batalionų ir viešosios policijos policininkai. Batalionui turėjo būti suteiktas 10-asis numeris (*Litauische Schutzmannschaft-F-Bataillon Nr. 10*), jį turėjo sudaryti štabas ir keturios kuopos. Į šį batalioną turėjo būti atkelti 69 kariškiai iš 9-ojo, 86 – iš 14-ojo ir 54 – iš 1-ojo bataliono, taip pat įvairių Lietuvos miestų viešosios policijos policininkai. Iš viso turėjo būti atsiųsta 715 vyrų¹³²². Formavimo metu batalionas bazavosi Kaune, Žaliakalnio kareivinėse. 10-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. J. Matulis, atkeltas iš 14-ojo bataliono. 9-asis batalionas privalėjo atsiųsti į 10-ąjį batalioną 6 karininkus (2 – eiti kuopos vado pareigų), 1-asis batalionas – 3 karininkus (vieną – eiti kuopos vado pareigų), 14-asis batalionas – 3 karininkus (vieną – eiti kuopos vado pareigų) ir 6-asis batalionas – 3 karininkus. Yra žinoma, kad bataliono kuopoms įvairiu laiku vadovavo vyr. ltn. Justas Plevokas (3-iajai kuopai), ltn. Soteris Vosylius, kpt. Voldemaras Langys (Langė?), kpt. Vladas Puodžiūnas, kpt. B. Armonas, ltn. Vincas Lengvelis, ltn. Albinas Molis (1-ajai kuopai)¹³²³. Batalionas turėjo būti apginkluotas rusiškais ginklais¹³²⁴.

Bataliono veikla Rusijoje. 1943 m. balandžio mėn. (kai kurių bataliono policininkų žodžiais, kovo pabaigoje) 10-asis lietuvių policijos batalionas buvo išsiųstas į Nov-

1322 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 24 raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 54.

1323 L. Čerškus 1948 10 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25245/3, l. 71–76; P. Ambraziūno 1950 12 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 149–151.

1324 LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 54–55.

gorodo sritį (Rusija) prie Ilmenio ežero ir čia užėmė gynybines pozicijas prie Volchovo upės. Bataliono kareiviai kartais susišaudydavo su priešakiniais sovietų kariuomenės daliniais ir vykdė žvalgybos reidus į raudonarmiečių pozicijas.

Pirmieji bataliono sužeistieji buvo j. psk. J. Mockus ir grnd. I. Zelenkovas. Vokiečių karinės vadovybės jie buvo apdovanoti sužeidimo ženklais. Viena pirmųjų bataliono aukų buvo 1943 m. balandžio 16 d. žuvęs karys Antanas Veikutis (g. 1909 m.), birželio 6 d. žuvo eil. Domas Požėla (g. 1915 m.; palaidotas Jurjevo vienuolyno kapinėse, 3 km į pietus nuo Novgorodo), rugpjūčio 28 d. – eil. Bronius Tvaskus (g. 1920 m.), rugsėjo 4 d. – eil. Vytautas Alilionis (g. 1922 m.). Taigi bataliono nuostoliai 1943 m. buvo palyginti nedideli.

„Kario“ laikraščio 1943 m. gruodžio mėn. numeryje rašoma:

„<...> batalionas jau supylė 5 geriausiems draugams kapus. Juos išpuošė gražiausiomis gėlėmis, aptvėrė originaliomis tvorelėmis, ant žemės išdėjo Vyčio Kryžius, Gedinino stulpus, Vytį ir SS šalmus. <...> Keliolika kartų bolševikai iš pasalų puolė mūsų atsparos punktus, tačiau atsikandę dantis turėjo žūti pradžioje savo uždavinio vykdymo arba pasiduoti į nelaisvę. Nors jie dažnai buvo persirengę net vokiečių uniforma ir vokiškais ginklais apsiginklavę, tačiau budri mūsų bunkerių saugotojų akis greit atskyrė nieką nuo savųjų.

Daug kartų saulei tekant pasklisdavome po laukus kaimų valymo nuo banditų darbams, iš pelkių iškrapštyti įsitvirtinusius plėšikus, suteikti ramybę buvusiems kolchozų gyventojams.“¹³²⁵

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. rugpjūčio 13 d. įsakymu 10-asis batalionas buvo pavadintas 256-uoju F (fronto) batalionu¹³²⁶. Pernumeruotas batalionas gruodžio 1 d. buvo perduotas vermachto žinion. Visi bataliono karių šeimų aprūpinimo reikalai iš vokiečių tvarkos policijos žinios buvo perduoti vermachto kompetencijon¹³²⁷. 1944 m. vasario mėn., Ilmenio ežero rajone prasidėjus stipriam Raudonosios armijos puolimui, 256-asis batalionas pasitraukė iki Ostrovo miesto (Pskovo sr.)¹³²⁸.

Daugėjo dezertyravimo atvejų. Štai bataliono štabo raštininkas Antanas Umbrasas per 1943 m. Kalėdas susirgo ir buvo išsiųstas į Rygos karo ligoninę gydytis. Po šešių savaičių jis išvyko atostogų pas savo šeimą į Ukmergę ir į 256-ąjį batalioną nebegrįžo¹³²⁹.

Iš Ostrovo 1944 m. kovo pradžioje 256-asis batalionas geležinkeliu grįžo į Kauną. Čia kareiviai išsėjosi, batalionas buvo pildomas naujokais ir kariškai mokomas. Kovo

1325 A. Umbrasas, „Per 7 mėnesius“, *Karys*, 1943, gruodis.

1326 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 08 13 įsakymas Nr. 15, LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 36.

1327 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 03 19 raštas Vilniaus miesto SS ir policijos vadui, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 64, l. 6.

1328 V. Ingelevičiaus 1950 01 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17970, l. 166; L. Čerškiaus 1948 10 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25245/3, l. 72; LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 94, 142, 144, 157.

1329 A. Umbraso 1951 10 21 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19425/3, l. 83–84.

viduryje jis dislokavosi Kaune, Aukštosios Panemunės kareivinėse¹³³⁰. Gegužės mėn. batalionas traukiniu išvyko į Opočkos miestą (Pskovo sr.), kur gavo užduotį saugoti geležinkelį ir tiltus tarp Opočkos ir Krasnojės gyvenvietės. Tų metų vasarą Krasnojės rajone bataliono kareiviai dalyvavo didelėje operacijoje prieš sovietinius partizanus: vokiečių daliniai šukavo miškus, o lietuvių kareiviai stovėjo užtvėrę miško pakraštį. Lietuviams susikauti su raudonaisiais partizanais neteko, bet bataliono eil. Zubavičius užlipo ant minos ir žuvo, dar keli kareiviai buvo sužeisti¹³³¹.

Batalionas baigiantis karui. Artėjant frontui, 256-asis batalionas gavo įsakymą žygiuoti Liepojos kryptimi. 1944 m. rugsėjo mėn. lietuvių kareiviai pėsčiomis traukėsi Baltijos jūros link¹³³². Į paskyrimo vietą – Ziemupės miestelį (tarp Liepojos ir Paviluosotos) – jie atvyko pirmomis spalio dienomis. Čia batalionas gavo užduotį saugoti Baltijos pakrantės ruožą, kad neišsilaipintų sovietų desantas.

Spalio 13 d. sovietų kariuomenei užėmus Rygą, jau spalio 15 d. prasidėjo pirmasis Kuršo kovų etapas. Apsupta vokiečių armijos Kuršo grupuotė (32 ne visos sudėties divizijos) atkakliai priešinosi sovietų puolimui ir atsilaikė iki pat Vokietijos besąlyginės kapituliacijos 1945 m. gegužės 8 d. Mūšiuose dalyvavo ir du Kuršo grupuotei priklausę lietuvių policijos batalionai –13-asis ir 256-asis (jo vadu kovo mėn. paskirtas kpt. P. Ambraziūnas¹³³³).

Pirmajame Kuršo kautynių etape Raudonoji armija puolė Duobelės–Džūkstės kryptimi. Įnirtingi mūšiai vyko iki 1944 m. spalio 22 d. Ypač narsiai kovėsi latvių 19-osios SS divizijos kariai. Sovietų puolimai buvo atmušti. Faktiškai buvo sumuštos 4 sovietų pėstininkų ir 2 tankų divizijos¹³³⁴. Šiame Kuršo kautynių etape 256-asis batalionas nedalyvavo, nes tuo metu saugojo Baltijos pakrantę, o fronto linija tada buvo dar gana toli – prie Rygos.

1945 m. sausio 12 d. sovietų kariuomenė pradėjo didelę puolamąją operaciją prie Vyslos (Varšuvos). Vermachto vadovybė, norėdama sustabdyti sovietų puolimą, į frontą metė papildomas jėgas. Iš Kuršo grupuotės prie Vyslos buvo permestos 7 divizijos (iš jų 2 tankų). Kuršo grupuotėje liko tik 2 tankų divizijos (iš viso – 25 smarkiai susilpnėjusios divizijos, turinčios ginti 170 km ilgio fronto liniją). Į fronto liniją buvo metami įvairūs užnugaryje buvę pagalbiniai kariniai ir policiniai daliniai. Sausio 23 d. Raudonoji armija pradėjo smarkų puolimą Liepojos kryptimi. Iki vasario 3 d. vyko atkaklūs mūšiai ir rusų puolimas buvo atremtas¹³³⁵.

Kovo 17 d. prasidėjo paskutinis Kuršo mūšių etapas. Sovietai pradėjo puolimą Saldaus kryptimi. Apie kovo 14 d. 256-asis batalionas gavo įsakymą vykti į Kyburių mieste-

1330 Savisaugos dalinių dislokacija 1944 03 17, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 110.

1331 *Ibid.*

1332 V. Buzo 1952 01 10 tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-20170, l. 56–58.

1333 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 49.

1334 H. Stöber, *Die lettischen Divisionen im VI. SS-Armee Korps*, Osnabrück, 1981, S. 119–120.

1335 *Ibid.*, S. 146.

lį, kuriame buvo įsikūręs Kuršo grupuotės štabas, o iš čia – į priešakinę fronto liniją prie Bartos upės. Bataliono kariai įsitvirtino dešiniajame Bartos krante ir išbuvo ten iki pat Vokietijos kapituliacijos. Paskutinius du mėnesius lietuvių kariai dalyvavo kautynėse su puolančiais sovietų daliniais¹³³⁶.

Gegužės 8 d. Kuršo grupuotei kapituliojus didesnioji dalis 256-ojo lietuvių policijos bataliono kareivių pateko į sovietų nelaisvę ir buvo išsiųsti į karo belaisvių ar filtracijos stovyklas. Čia jie buvo tardomi NKVD, o vėliau teisiami karo tribunolų.

Dalis bataliono kariškių atsisakė pasiduoti į nelaisvę ir bandė gelbėtis slapta bėgdami į Lietuvą arba Švediją. 1945 m. gegužės 10 d. šešiolikos žmonių grupė motorine valtimi iš Paviluostos (Latvija) atplaukė į Gotlando salą. Tarp atvykėlių buvo 256-ojo bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas, šio bataliono kpt. V. Langys (Langė), leitenantai V. Lengvelis, J. Plevokas, Jonas Jančys, S. Vosylius, bataliono gydytojas Vincas Zenkevičius, vrš. Stasys Dranseika, psk. Vacys Ingelevičius ir eil. Pranas Plaškys; kiti bėgliai buvo vokiečiai. Iš pradžių visi jie buvo uždaryti į internuotųjų stovyklą Gotlando salos Lingeno miestelyje. Čia buvo laikomi 167 pabaltijiečiai (daugiausia latviai) – buvę vermachto ir policijos batalionų kareiviai¹³³⁷. Apie internuotus pabaltijiečius sužinojo Sovietų Sąjungos ambasada Švedijoje ir pareikalavo išduoti juos sovietams.

Lapkričio 8 d. slaptame Švedijos vyriausybės posėdyje nutarta bėglius išduoti sovietams. Internuotieji tuo metu iš Gotlando buvo perkelti į kitas stovyklas netoli Stokholmo. Per Švedijos generalinį štabą sužinoję apie Švedijos vyriausybės sprendimą, internuotieji paskelbė šešių dienų bado streiką ir atsisakė grįžti į sovietų okupuotą tėvynę. Buvęs Lietuvos pasiuntinybės sekretorius Švedijoje Vladas Žilinskas ir rašytojas Ignas Šeinius įteikė Švedijos vyriausybei memorandumą, kuriuo bandė įrodyti, kad internuoti lietuviai buvo prievarta paimti į karinius darbus užfrontėje ir vokiečių SS daliniuose netarnavo. Po šio memorandumo eil. P. Plaškys iš stovyklos kaip nepilnametis buvo paleistas.

Švedijos parlamente ir spaudoje kilo karštos diskusijos dėl vyriausybės nutarimo deportuoti pabaltijiečius į Sovietų Sąjungą. Švedijos karalius Gustavas V gavo laišką ir telegramų su 100 tūkst. parašų, kuriuose buvo reikalaujama išlaisvinti pabaltijiečius ir neišduoti jų sovietams. Deja, Švedijos vyriausybė sprendimo nepakeitė. 1946 m. sausio 26 d. sovietų laivas „Astrachan“ internuotus pabaltijiečius (tarp jų 9 lietuvius) iš Traleborgo uosto atgabeno į Liepoją¹³³⁸. Dauguma atgabentų karių buvo uždaryti į lagerius ir nuteisti.

1336 Ibid., S. 148; J. Valavičiaus 1945 11 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39209/3, l. 160; V. Zenkevičiaus 1951 05 23 tardymo protokolo išrašas, ibid., ap. 8, b. 147, l. 350.

1337 V. Ingelevičiaus 1949 01 14 tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. P-17970, l. 45–46; L. Mockūnas, „Diplomato Vlado Žilinsko atsiminimai apie paskutiniąsias Lietuvos pasiuntinybės Švedijoje dienas 1940 metais ir veiklą po jos uždarymo“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, Vilnius, 1997, p. 340.

1338 L. Mockūnas, op. cit., p. 341–343; V. Ingelevičiaus 1949 01 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17970, l. 45–46.

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Voldemaras Langys (Langė) (VDKM)

Išvados. 10(256)-asis batalionas, suformuotas tik 1943 m. kovo mėn., buvo vienas iš vėliausiai sudarytų lietuvių policijos batalionų. Jo istorija labai panaši į 13-ojo bataliono istoriją. 256-asis batalionas nuo 1943 m. balandžio iki 1944 m. rugsėjo su pertraukomis veikė Rusijos Novgorodo ir Pskovo srityse, bet iki sovietų žiemos puolimo mūšiuose nedalyvavo. 1944 m. vasarą bataliono kareiviai saugojo karinės reikšmės objektus Pskovo srityje ir dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais. Kitaip nei 13-asis batalionas, 256-asis didesnių nuostolių Rusijoje nepatyrė. Jis taip pat nedalyvavo naikinant kaimus ir išvarant gyventojus į Vokietiją.

1944 m. rugsėjo mėn. 256-asis batalionas sėkmingai atsitraukė į Kuršą ir čia sulaukė karo pabaigos. Paskutinius du karo mėnesius 1945 m. pavasarį batalionas buvo priešakinėse fronto linijose, bet didesnių kautynių su sovietais išvengė. Vokietijai kapituljavus, beveik visas 256-asis batalionas pateko sovietams ir nelaisvę. 256-asis ir 13-asis batalionai yra vieninteliai lietuvių batalionai, kurie išsilaikė iki pat nacių-sovietų karo pabaigos. Grupė bataliono kariškių (tarp jų ir bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas) sėkmingai pasitraukė į Švediją, bet 1946 m. švedų valdžios buvo išduoti sovietams ir nuteisti kalėti lageriuose.

257-asis lietuvių policijos batalionas

Įsakymas suformuoti 257-ąjį batalioną buvo paskelbtas 1943 m. spalio 24 d. Batalioną turėjo sudaryti trys viešosios policijos kuopos ir reprezentacinė kuopa. Bataliono vadu paskirtas reprezentacinės kuopos vadas kpt. V. Miliauskas.

Būsimų bataliono junginių veiksmi iki suformuojant batalioną. 1-oji policijos kuopa buvo viena būsimo 257-ojo bataliono sudedamųjų dalių. Ši kuopa buvo suformuota 1942 m. vasaros pabaigoje Kauno policijos mokykloje. Vadu paskirtas aviacijos kpt. Kazys Urbšaitis. Kuopą sudarė trys šaulių ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių būrys (turimomis žiniomis, būrių vadais buvo ltn. Stasys Jagutis, Aleksandras Kraučėna, vrš. Kasiūnas). Kuopoje tarnavo 127 kariai¹³³⁹. 1943 m. sausio 20 d. ši kuopa atvyko į Švenčionis ir iki birželio vidurio dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus Daugėliškio, Adučiškio, Naručio ežero, Mikailiškių, Švenčionių, Lentupio apylinkėse. Pasak kai kurių šaltinių, 1-oji policijos kuopa Švenčionyse buvusi prijungta prie 251-ojo lietuvių policijos bataliono ir tapo 1-ąja jo kuopa. Vėliau kuopa buvo perkelta kovoti su partizanais į Eišiškių apskritį, o 1943 m. birželio 19 d. atvyko į Konstantinavą Svyrių apskrityje. Čia 1-oji policijos kuopa buvo įtraukta į ką tik suformuotą 257-ąjį batalioną¹³⁴⁰.

2-oji būsimo 257-ojo bataliono kuopa buvo suformuota 1943 m. pradžioje Kauno policijos mokykloje. Tų metų pavasarį ši kuopa, vadovaujama ltn. P. Tyrolio, buvo pasiūsta į šiaurės rytų Lietuvą (Tverečiaus, Vidžių, Adučiškio ir kt. apylinkes) kovoti su partizanais. Rugpjūčio 10 d. kuopa buvo atkelta į Mikailiškes, o spalio pabaigoje įtraukta į 257-ąjį batalioną ir perkelta į Šemetavos dvarą¹³⁴¹.

3-oji bataliono kuopa suformuota 1943 m. balandžio pradžioje iš Vilniaus policijos mokyklos (Šv. Jono g. 1, buvęs lenkų gimnazijos pastatas) absolventų. Kuopoje, kurią sudarė trys būriai, buvo apie 150 policininkų. 1943 m. pavasarį ir vasarą jie dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus įvairiuose Rytų Lietuvos rajonuose. Spalio 24 d. 3-oji kuopa įtraukta į 257-ąjį batalioną ir atkelta į Svyrių ežero apylinkes. 1943 m. kuopa gavo užduotį persikelti į Varnionis ir iš Varnionių bei Gervėčių apylinkių išvalyti ten veikusius Armijos Krajevjos partizanus¹³⁴².

Reprezentacinė kuopa pradėta formuoti 1941 m. liepos pabaigoje Vilniuje iš tuomet savisaugos daliniuose tarnavusių lietuvių karių¹³⁴³. Joje galėjo tarnauti ne mažesni kaip 180 cm ūgio vyrai. Vadu buvo paskirtas kpt. V. Miliauskas. Kuopą sudarė trys

1339 L. B., op. cit., p. 95; J. Kaušakio 1946 02 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 37, l. 364, 365.

1340 L. B., op. cit., p. 95; V. Janulevičiaus 1949 04 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41091/3, l. 50–52.

1341 L. B., op. cit., p. 95, 96.

1342 Ibid., p. 96.

1343 Ibid.; Č. Marčiukaičio dienoraščio 1941 17 24 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26446/3, l. 134.

Kauno policijos mokyklos
kuopos vadas aviacijos kpt.
Kazys Urbšaitis (LKKAS)

būriai: 1-ajam vadovavo ltn. P. Urbutis, 2-ajam – j. ltn. Vincas Liauba, 3-ajam – j. ltn. Stasys Atkočaitis¹³⁴⁴. Reprerentacinė kuopa dėvėjo Lietuvos kariuomenės artileristų uniformą, žalios spalvos kepures su lietuviška kokarda ir turėjo ovalo formos trispalvį antsiuvą su užrašu „Lietuva“ ant dešinės rankovės¹³⁴⁵. Vilniuje kuopos kariai saugojo vokiečių policijos pastatą Gedimino gatvėje ir karinius sandėlius¹³⁴⁶.

1941 m. spalio 21 (pasak kitų šaltinių, 22) d. reprerentacinė kuopa buvo atsiųsta prie Lukiškių kalėjimo. Čia taip pat atvyko ir viena 2-ojo lietuvių policijos bataliono kuopa. Iš Lukiškių kalėjimo buvo paimta apie 2 tūkst. žydų ir nuvaryta į Panerių mišką. Atvartus žydus savisaugininkai perdavė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingojo būrio nariams. Šie žydus sušaudė. Patys savisaugos dalinių kariai žydų nešaudė, bet buvo apsupę žudynių rajoną ir saugojo, kad pasmerktieji mirčiai negalėtų pabėgti. Vokiečių saugumo policijos vado Lietuvoje žiniomis, 1941 m. spalio 21 d. Paneriuose sušaudyti 2 367 žydai: 718 vyrų, 1 063 moterys ir 586 vaikai¹³⁴⁷.

1941 m. lapkričio 4 d. Vilniuje įvyko iškilmingos 2-ojo lietuvių policijos bataliono palydėtuvės (paradas) į Liubliną. Iškilmėse dalyvavo ir reprerentacinė kuopa¹³⁴⁸. Lapkričio 17 d. kuopa sunkežimiais iš Vilniaus išvyko į Kauną ir apsisotojo Šančių kareivinėse. Kaune kuopos kariai saugojo generalinio komisaro pastatą, vokiečių poli-

1344 A. Puskunigio 1950 06 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22813/3, l. 75.

1345 J. Marcinkevičiaus 1952 05 08 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 36.

1346 J. Maciaus 1950 06 01 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 65.

1347 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1941 10 22 įrašas, *ibid.*, b. 26446/3, l. 160; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 137.

1348 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1941 11 04 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26446/3, l. 163.

cijos štabą, miesto savivaldybės pastatą, Aleksoto tiltą ir kitus objektus. 1942 m. kovo pabaigoje kuopa perkelta į Žaliakalnio kareivines. Karininkų ir liktinių puskarininkių šeimos liko gyventi Šančiuose¹³⁴⁹. Tų metų lapkričio 12 d. reprezentacinė kuopa iš Kau-
no buvo išsiųsta į Rytų Lietuvą kovoti su partizanais. Palydėtuvėse dalyvavo vokiečių tvarkos policijos Lietuvoje vadas plk. H. Hachtelis, jis palinkėjo lietuvių kariams tinkamai pasirodyti. H. Hachtelio 1942 m. lapkričio 9 d. rašte nurodyta, kad kpt. V. Miliausko vadovaujama kuopa turi vykti į Tverėčių kovoti su partizanais ir kad sustiprintų 9-ąją motorizuotąją vokiečių žandarmerijos būrį, vadovaujamą Hahno. Veikimo laikotarpiu V. Miliausko kuopa turėjo būti pavaldi Hahnui¹³⁵⁰. Į paskyrimo vietą kuopa važiavo autobusais per Ukmergę ir Vilnių. Lapkričio 13 d. kariai atvyko į Švenčionis ir pernakvojo pradžios mokykloje¹³⁵¹, kitą dieną per Tverėčių nuvyko į Vidžius ir ten apsisusto ilgesniam laikui. Vidžiai tada priklausė Lietuvos generalinei sričiai ir buvo valsčiaus centras. Didesnė miestelio gyventojų dalis buvo lenkai ir rusai. Kuopa dalyvavo operacijose prieš partizanus ir suiminėjo juos remiančius asmenis. Buvęs reprezentacinės kuopos 3-iojo būrio vado padėjėjas Č. Marčiukaitis 1942 m. lapkričio 16 d. dienoraštyje rašė:

„<...> banditai randasi dideliame Breslavo [Breslaujos. – *Aut. past.*] miške. Apylinkės gyventojus plėšia, degina jų trobesius ir šiaip įvairiai terorizuoja. Banditų priskaitoma apie 2 500–3 000, ginkluoti šautuvais, l. k. s. k. [lengvaisiais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais. – *Aut. past.*] ir patrankomis. <...> Čia jie jaučiasi šeiminkais. Už atimtus produktus bei rūbus išduoda kvitus, gavime pasirašo, mobilizuoja jaunos vyrus, reikalauja ginklų. Vietiniai gyventojai, banditų įbauginti, apie banditus nenori nieko pasakoti, kad vėliau jų kas nors neišduotų ir banditai neatkeršytų. Taigi žinių rinkimas yra gan sunkus. Be to, daug vietos gyventojų yra palankūs bolševikams.“¹³⁵²

1942 m. lapkričio 22 d. kuopa dalyvavo operacijose prieš partizanus Binos ežero rajone. Sipovičių kaime lietuviai sulaikė du įtartinus asmenis. Nakties metu partizanai apšaudė kuopos 2-ojo būrio postą ir sužeidė vieną sargybinių¹³⁵³.

Susidūrimai su partizanais Vidžių apylinkėse buvo gana dažni. Kartais partizanai bandydavo iš Baltarusijos prasiveržti į Lietuvos teritoriją, o kuopos kariai tam trukdė. Vidžių rajone veikė sovietinių partizanų „Spartako“ brigada. Buvusio šios brigados Ypatingojo skyriaus viršininko Fiodoro Kopyncevo liudijimu, 1942 m. lapkričio mėn. Vidžiuose dislokuotas dalinys kartu su vokiečiais surengė operaciją, kurios metu esą nu-

1349 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1941 11 17, 1941 11 18 ir 1942 m. įrašai, *ibid.*, l. 165, 166, 179; J. Kasevičiaus 1950 06 02 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22813/3, l. 58.

1350 Tvarkos policijos vado 1942 11 09 raštas vokiečių policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, b. l. 320-8.

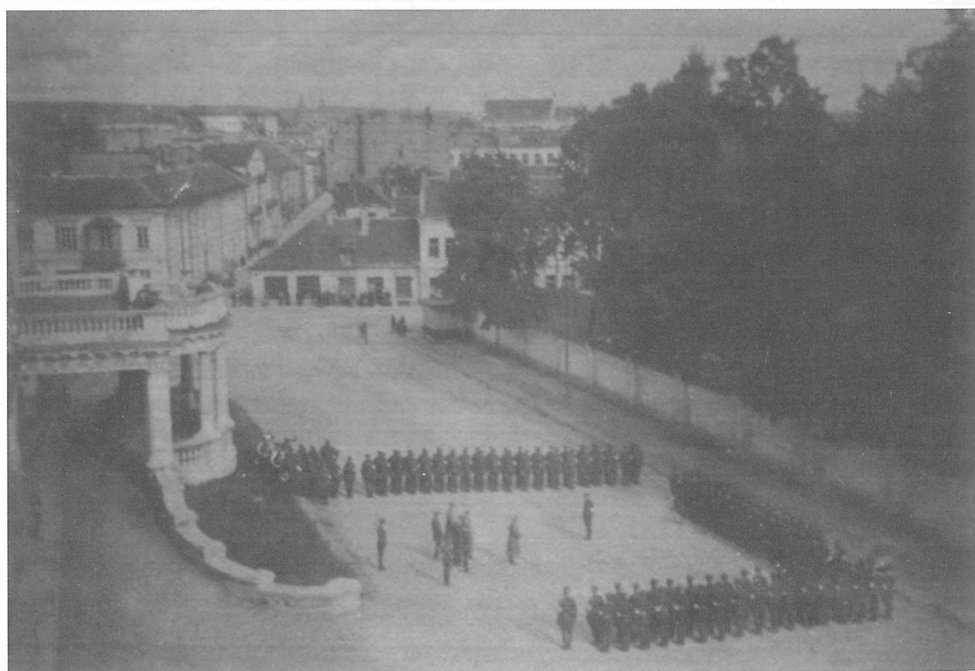
1351 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1942 11 12 ir 1942 11 13 įrašai, *ibid.*, l. 184, 185.

1352 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1942 11 16 įrašas, *ibid.*, l. 186–187.

1353 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1942 11 22 įrašas, *ibid.*, l. 189–190.

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai Vilniuje, prie Trijų Kryžių paminklo. 1941 m. (LYA)

Ypatingosios paskirties kuopos (vadas kpt. Vincas Miliauskas) kariai prie kareivinių Vilniuje, dabartinėje Totorių gatvėje. 1941 m. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos
eil. Stasys Pališaitis. 1941 m.
(LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos karių laisvadienis
Svyriuose. Karo metų nuotr. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai Kaune, prie
traukinio. 1943 m. (LYA)

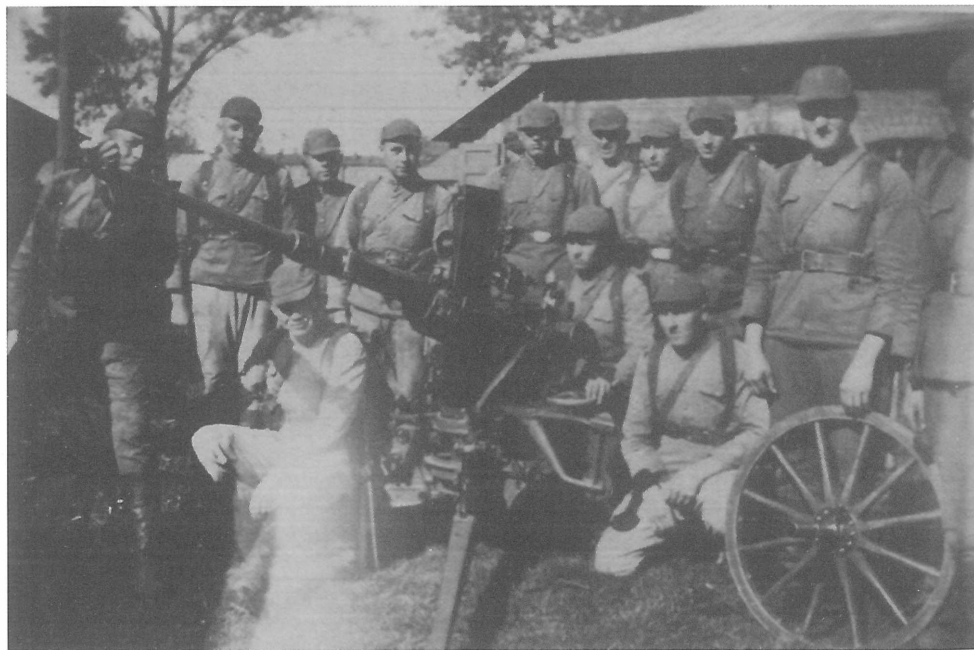
Kpt. Vinco Miliausko kuopos karys Juozas Kasevičius.
1943 m. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos karys Juozas Arbačiauskas.
Karo metų nuotr. (LYA)

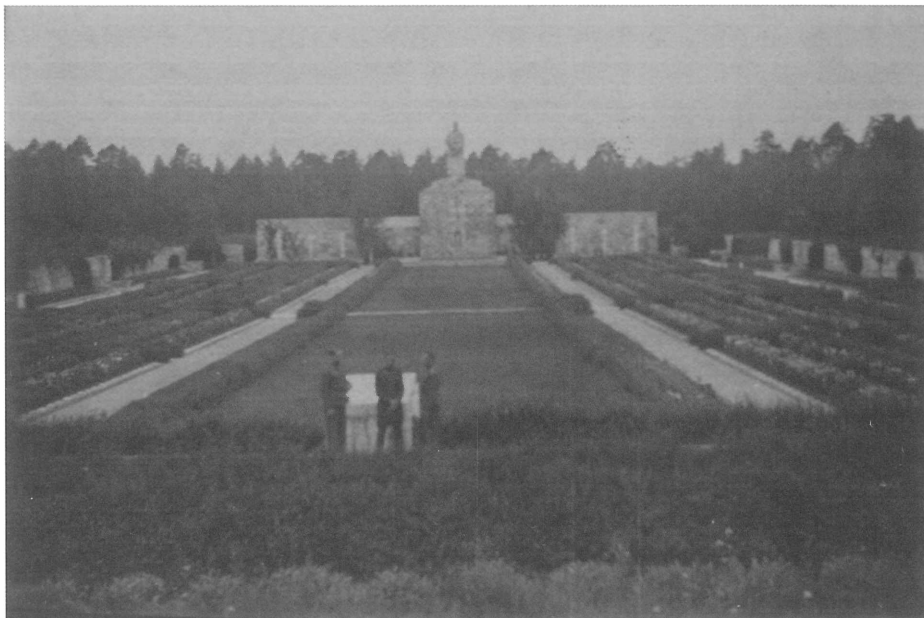

Kpt. Vinco Miliausko kuopos karys Česlovas Berteška.
1942 m. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai.
Karo metų nuotr. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos nariai prie karių kapų Rygoje (Latvija). 1943 m. birželio 12 d. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai Lielupėje (Latvija). 1943 m. (LYA)

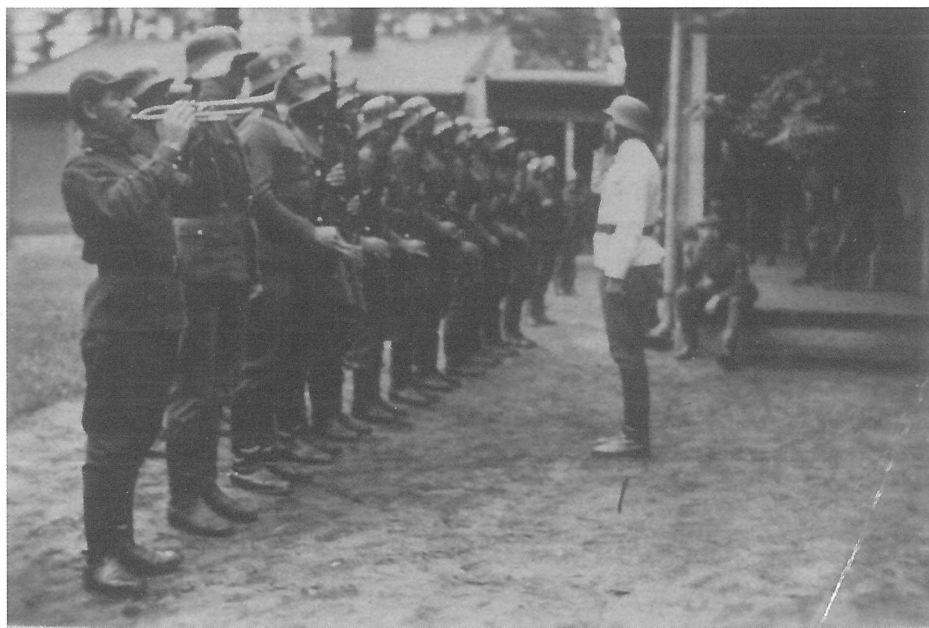
Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai Lielupėje
(Latvija). 1943 m. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai sportuoja.
Karo metų nuotr. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai žygyje.
Karo metų nuotr. (LYA)

Kpt. Vinco Miliausko kuopos kariai rikiuotėje.
Karo metų nuotr. (LYA)

kovė apie 80 partizanų ir sudegino daug kaimų su taikiais gyventojais¹³⁵⁴. Kitas „Spartako“ brigados partizanas, Jefimas Sokolovas, liudijo, kad 1942 m. lapkričio mėn. dalyvavo kautynėse su lietuvių ir vokiečių daliniu prie Ozerianų kaimo. Mūšis truko apie tris valandas. Žuvo ar buvo sužeisti apie 25 partizanai. Raudoniesiems partizanams pavyko užimti kaimą, bet pasitraukdami baudėjai esą sušaudė daugumą šio kaimo gyventojų¹³⁵⁵.

Gruodžio 4 d. reprezentacinė kuopa buvo išvykusi į Adučiškio apylinkes daryti kratų kaimuose ir suiminėti partizanų rėmėjų. Pasitaikė atvejų, kad kuopos kariai sudegino partizanų rėmėjų namus. Suimti asmenys buvo perduodami policijai¹³⁵⁶. Gruodžio 17 d. sovietiniai partizanai užpuolė Surviliškio dvarą, nušovė dvaro vedėją ir prisiplėšė daug turto. Į įvykio vietą atvykęs vienas kuopos būrys partizanų neberado. Kitą dieną partizanai sudegino Lentupio paštą ir užpuolė vietos policiją. Tik atvykus į pagalbą Vilniaus policijos mokyklos kursantams, partizanai pasitraukė¹³⁵⁷. Kitais šaltiniais, gruodžio viduryje du reprezentacinės kuopos būriai apsistojo Tverečiuje, o vienas – Vosiūnų kaime (vėliau Adučiškyje). Šiose apylinkėse kuopa išbuvo iki 1943 m. sausio 12 d.¹³⁵⁸

1943 m. pradžioje reprezentacinė kuopa buvo trumpam gražinta į Vilnių ir apgyvendinta 1-ojo policijos bataliono kareivinėse. Vėliau kuopa vėl pasiūsta į Mikailiškių ir Svyrių rajoną kovoti su partizanais. Sausio viduryje du kuopos būriai dislokavosi Mikailiškėse, vienas – Svyriuose. Vasario viduryje visa kuopa buvo sutelkta Svyriuose ir apgyvendinta gimnazijos patalpose. Kuopai teko dažnai susidurti su partizanais, bet didesnių nuostolių lietuvių kariai nepatyrė.

Vasario 9 d. reprezentacinė kuopa, vadovaujama lt. P. Urbučio, kartu su vokiečių žandarmerijos būriu vykdė operaciją prieš partizanus Čeremčicos kaimo (apie 2 km į pietus nuo Naručio ežero) apylinkėse. Vadovavo vokiečių žandarmerijos lt. Hahnas. Dėl jo klaidos (pasirinko puolimo ir atsitraukimo poziciją) operacija buvo nesėkminga. Surengę kontrpuolimą sovietiniai partizanai (jų esą buvę apie 200) privertė jungtinį vokiečių ir lietuvių dalinį pasitraukti. Per kautynes žuvo kuopos eil. Bronius Mulkis, eil. Aleksandras Puskunigis buvo sužeistas, taip pat žuvo vokiečių žandaras, dar vienas vokietis buvo sužeistas¹³⁵⁹.

Vasario 14 d. buvo surengta antra baudžiamoji operacija prieš Čeremčicos kaimo partizanus. Joje dalyvavo reprezentacinė kuopa, 1-oji policijos kuopa, vokiečių žandarmerijos būrys, vadovaujamas kpt. G. Kühno, ir aviacija (7 bombonešiai). Vokiečių bom-

1354 F. Kopyncevo 1950 04 28 apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-17378, t. 1, l. 58 a. p.

1355 J. Sokolovo 1950 07 14 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 87 a. p.–88.

1356 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1942 12 04 ir 1942 12 09 įrašai, *ibid.*, l. 195, 197.

1357 Č. Marčiukaičio dienoraščio 1942 12 17 ir 1942 12 18 įrašai, *ibid.*, l. 201.

1358 L. B., *op. cit.*, p. 96.

1359 *Ibid.*; Č. Marčiukaičio dienoraštis, 1943 metai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26446/3, l. 209; Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus 1943 02 10 telefonograma, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 67, l. 55, 56.

bonešiai ir policininkai kaimą sunaikino. Grįžtantys iš operacijos policininkai buvo užpulti partizanų. Per nedidelį susišaudymą 1 partizanas buvo nukautas. Partizanų veikimas šiame rajone kelis mėnesius buvo sustabdytas¹³⁶⁰.

Kovo pradžioje reprezentacinė kuopa išvyko iš Svyrių į Vilnių. Čia jos nariai beveik dvi savaites ilsėjosi ir filmavosi kino kronikoje apie lietuvių karių kovas su bolševikais¹³⁶¹. Kovo 15 d. kuopa atvyko į Eišiškes. Kuopos būriai apsigyveno atskiruose nameliuose. Eišiškių apylinkėse kuopa keliskart susidūrė su sovietiniais partizanais ir keletą jų nukovė. Čia taip pat buvo sužeistas 1-ojo būrio skyriaus vadas Bronius Grušauskas. Jis buvo užpultas partizanų su kitais kariais gabenantis kuopai maistą¹³⁶².

Gegužės pabaigoje reprezentacinė kuopa išvyko į Kauną, o iš ten birželio pradžioje – į Rygą (Lielupę). Kuopa buvo naudojama taktiniams užsiėmimams kursuose, kuriuose tobulinosi įvairių laipsnių karininkai. Liepos pabaigoje kuopa buvo gražinta į Kauną ir apsistojo Žaliakalnio kareivinėse, kur atlikta jos ginklų ir kito turto inventurizacija. Liepos 30 d. kuopa iki rugpjūčio 15 d. paleista atostogų¹³⁶³.

Rugsėjo 1 d. kuopa išsiųsta į Rytų Lietuvą kovoti su partizanais. Kariai trumpam apsistojo Švenčionių apskrities Vosiūnų kaime. Rugsėjo 13 d. prie Vosiūnų tilto kuopos atstovai susitiko su lietuviškai kalbančiais sovietinių partizanų pasiuntiniais. Šie kvietė lietuvių karius pereiti į jų pusę, bet kuopos atstovai pasiūlymą atmetė¹³⁶⁴. Rugsėjo 26 d. kuopa kartu su vokiečių saugumo tarnyba Drūkšiuose dalyvavo žmonių rinkimo darbams į Vokietiją akcijoje. Jos rezultatai buvo menki, nes vokiečiams labiau rūpėjo prisiplėsti turto, negu sugaudyti darbams žmonių¹³⁶⁵. Rudenį keli kuopos kariai prie Vosiūnų kaimo susidūrė su partizanais. Lietuviai buvo priversti trauktis palikdami mūšio lauke sužeistą kareivį Joną Starodomsį¹³⁶⁶.

Spalio 10 d. prasidėjo didelė operacija prieš partizanus Lietuvos–Baltarusijos pasienyje. Joje dalyvavo ir reprezentacinė kuopa. Keletą dienų vokiečiai bombardavo miškus ir kaimus. Baudžiamieji daliniai konfiskuodavo kaimiečių gyvulius ir kitą turtą, degino sodybas, bet partizanai iš operacijos veiksmų rajono pasitraukė ir nuostolių nepatyrė¹³⁶⁷.

Bataliono suformavimas. Spalio 24 d. vokiečių mjr. Königas, vadovavęs kovai su partizanais Lietuvos šiaurės rytuose, Vidžiuose sukvietė policijos kuopų vadų pasitari-

1360 L. B., op. cit., p. 96; Kpt. Kühno 1943 02 14 telefonograma vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 67, l. 63.

1361 J. Kasevičiaus 1950 06 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22813/3, l. 58.

1362 L. B., op. cit., p. 96; Č. Marčiukaičio dienoraštis, 1943 metai, LYA, ap. 58, b. 26446/3, l. 212; B. Grušausko 1950 06 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17378, l. 73.

1363 Č. Marčiukaičio dienoraštis, 1943 metai, *ibid.*, b. 26446/3, l. 215.

1364 *Ibid.*, l. 218.

1365 *Ibid.*, l. 219.

1366 Č. Berteškos 1950 06 15 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17378, t. 1, l. 149.

1367 Č. Marčiukaičio dienoraštis, 1943 metai, *ibid.*, b. 26446/3, l. 220.

mą. Jis paskelbė tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymą dėl reprezentacinės kuopos, taip pat 1-osios, 2-osios ir 3-osios policijos kuopų sujungimo į formuojamą 257-ąją lietuvių policijos batalioną. Bataliono vadu buvo paskirtas kpt. V. Miliauskas¹³⁶⁸.

Spalio 28 d. iš Vidžių grįžtančią reprezentacinę kuopą prie Švenčionių pasitiko kpt. V. Miliauskas. Jis pranešė kariams apie savo paskyrimą 257-ojo bataliono vadu. Reprezentacinės kuopos vadu laikinai paskirtas j. ltn. Vincas Liauba¹³⁶⁹.

Lapkričio pradžioje reprezentacinė kuopa vyko į Biržų apskritį, kur šukavo miškus ieškodama partizanų. Per lapkričio 6 d. susidūrimą su partizanais nukauti 5 partizanai ir žuvo 3 vokiečiai. Po operacijos kuopa grįžo į Nemunėlio Radviliškį, o po poros dienų – į Biržus. Nuo lapkričio 18 d. toliau buvo vykdomos partizanų paieškos Utenos, Svėdasų, Tauragnų apylinkėse ir Šimonių girioje, tačiau aptikti partizanų šios operacijos metu nepavyko. Lapkričio 23 d. reprezentacinės kuopos būrys Šimonių apylinkėse nukovė 3 partizanus ir paėmė jų ginklus. Gruodžio 3 d. kuopa atvyko į Svyrius ir čia buvo įtraukta į 257-ąją batalioną¹³⁷⁰.

257-ojo bataliono štabas buvo suformuotas 1943 m. lapkričio 19 d. Bataliono vado adjutantu paskirtas j. ltn. Kazimieras Zaleskis. Gruodžio 4 d. naujasis batalionas baigtas formuoti. Jį sudarė štabas, trys policijos kuopos ir reprezentacinė kuopa, pionierių ir ryšių būriai, ūkio būrys ir bataliono tvarstykla. Bataliono štabas su reprezentacine kuopa tuo metu dislokavosi Svyriuose, 2-oji kuopa (buv. 1-oji policijos kuopa) – Konstantinave, 3-ioji (buv. 2-oji policijos) – Šemetave, 4-oji (buv. 3-ioji policijos) – Mikailiškėse. 1944 m. vasario mėn. batalione tarnavo 433 kariai (įskaitant 18 karininkų ir puskarininkų). Kiekvieną kuopą sudarė trys šaulių būriai ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių būrys. Kuopoje turėjo tarnauti 90 karių¹³⁷¹. Bataliono kariai buvo ginkluoti vokiškais, belgiškais ir čekiškais šautuvais, lengvaisiais kulkosvaidžiais (kiekviena kuopa jų turėjo po 12), vokiškais ir rusiškais sunkiaisiais kulkosvaidžiais (kiekviena kuopa jų turėjo po 4), minosvaidžiais (kiekviena kuopa jų turėjo po 1). 1944 m. liepos pabaigoje 257-asis batalionas buvo perginkluotas prancūziškais šautuvais ir lengvaisiais kulkosvaidžiais, o sunkieji kulkosvaidžiai buvo palikti tie patys. Be to, batalionas turėjo iš sovietinių partizanų atimtų ginklų¹³⁷².

Batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas su nedideliu štabu. Formavimosi laikotarpiu ryšių karininko pareigas laikinai ėjo kpt. Reininghausas, vėliau paskirtas kpt. G. Kühnas. Bataliono vado kpt. V. Miliausko santykiai su vokiečių ryšių karininku buvo normalūs¹³⁷³.

1368 L. B., op. cit., p. 98.

1369 Č. Marčiukaičio dienoraštis, 1943 metai, LYA, ap. 58, b. 2 6446/3, l. 221.

1370 Ibid., l. 222–224; L. B., op. cit., p. 96.

1371 L. B., op. cit., p. 98.

1372 Ibid., p. 100.

1373 Ibid., p. 101.

Bataliono veikla Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. Svyrių ir Švenčionių apskrityse veikė Fiodoro Markovo vadovaujama K. Vorosiłovo sovietinių partizanų brigada, kurioje buvo iki tūkstančio kovotojų. 1943 m. šios brigados veikla labai sustiprėjo, sovietiniai partizanai faktiškai kontroliavo vakarines ir pietines Naručio ežero apylinkes, sprogdindavo geležinkelius, puldinėjo atsparos punktus ir gyvenvietes, rengė pasalas keliuose, plėšė kaimų gyventojus ir trukdė jiems nuimti derlių¹³⁷⁴.

1944 m. sausio mėn. keli kilometrai į pietus nuo Svyrių partizanai užpuolė vieną 1-osios kuopos būrį, bet netekę 5 žuvusiųjų ir 1 sužeistojo (paimtas į nelaisvę) buvo priversti atsitraukti. Lietuvių būrys nuostolių nepatyrė¹³⁷⁵. Sausio pabaigoje (sausio 23 d.?) iš Šemetavo dvaro važiuojančius keturis 3-iosios kuopos karius užpuolė partizanai. Jie nukovė vežiką ir 2 kuopos karius, o 1 jaunesnįjį puskarininkį paėmė į nelaisvę (po kelių savaičių jis iš ten pabėgo). Greičiausiai šioje pasaloje žuvo j. psk. Jonas Jakštas¹³⁷⁶. Netrukus po šio įvykio kautynėse su partizanais buvo sužeistas ir pateko į nelaisvę 3-iosios kuopos vadas lt. Vladas Šlapelis, čionai laikinai atsiųstas iš 1-ojo lietuvių policijos bataliono. Dar vienas lietuvių karys buvo nukautas¹³⁷⁷.

Kovo 21 d. 2-oji bataliono kuopa susidūrė su partizanais prie Borysų kaimo. Kautynės buvo labai atkaklios ir truko apie tris valandas. Kuopai pavyko atremti partizanų puolimą. Mūšyje 1 kareivis buvo sužeistas; partizanų nuostoliai nežinomi, nes sužeistuosius jie nusitempė su savimi į mišką¹³⁷⁸.

Balandžio mėn. 257-ojo bataliono 3-ioji kuopa iš 253-iojo lietuvių policijos bataliono kuopos perėmė Dobrovlianų dvaro apsaugą. 2-oji kuopa įsirengė keletą didelių bunkerių Konstantinave. 4-oji kuopa turėjo saugoti medinį tiltą per Nerį Mikailiškėse. Jos kariai taip pat įsirengė bunkerių ir užtvartų. 1-oji ir 3-ioji kuopos gyveno tvirtuose pastatuose ir joms nereikėjo įsirengti bunkerių. Tų metų kovo pradžioje 3-ioji kuopa buvo perkelta iš Šemetavo dvaro į Starlygų kaimą. Vos tik lietuviams išvykus, sovietiniai partizanai sudegino mūrinį pastatą, kuriame anksčiau gyveno ši kuopa. Balandžio mėn. 3-ioji kuopa buvo perkelta saugoti Dobrovlianų dvaro¹³⁷⁹. Svyrių apskrityje 257-ojo bataliono padaliniai didesnio masto operacijų prieš partizanus nevykdė, nes tam galėjo skirti ne daugiau kaip 200 karių (kiti turėjo nuolatinius sargybos postus miesteliuose ir dvaruose).

Balandžio 27 d. 3-iosios kuopos (tada ji stovėjo Starlygų kaime) vadas vrš. Mykolas Januševičius su 11 karių vyko į Nosovičių kaimą parsivežti maisto. Pakeliui 6 kuopos kariai pasiliko Šemetavo dvare, o vadas su 5 vyrais nuvažiavo toliau Janievičių kaimo

1374 L. B., „Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn“, *Karys*, 1979, balandis, Nr. 4(1551), p. 135.

1375 Ibid., gegužė, Nr. 5(1552), p. 181.

1376 Ibid., p. 181, 183; R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 284.

1377 L. B., op. cit., p. 183.

1378 Ibid.

1379 Ibid., p. 139.

kryptimi. Miške juos užpuolė partizanai. Iššokę iš vežimo kariai pradėjo atsišaudyti. Pasišaudę arkliai su šovinių atsargomis nulėkė tolyn. Susišaudymas truko apie 10 minučių, kol lietuviams baigėsi šoviniai. Vrš. M. Januševičius, Henrikas Krištaponis ir Stasys Januška buvo sužeisti. Sunkiai sužeistą M. Januševičių partizanai išrengė ir čia pat sušaudė. H. Krištaponis, S. Januška, Antanas Lapėnas ir Kazys Zamalis buvo paimti į nelaisvę, nugabenti į Tarasievičių kaimą ir ištardyti. Čia partizanai buvo įsirengę akmeninius bunkerius. Partizanų sanitarė sužeistiems lietuviams suteikė pirmąją pagalbą. Gegužės 30 d. K. Zamaliui pavyko iš nelaisvės pabėgti ir prisistatyti į kuopos dislokacijos vietą Starlygų kaime. Kitų belaisvių likimas nežinomas¹³⁸⁰.

Gegužės pradžioje 1-osios kuopos skyrius buvo pasiūstas į Dobrovlianus pranešti 3-iajai kuopai įsakymo dėl dvaro apsaugos perdavimo latvių batalionui. Vykstančius kurjerius miškelyje užpuolė partizanai. Lietuviai buvo priversti trauktis gerai matoma ir netinkama gynybai vietoje. Žuvo puskarininkis ir 4 kareiviai, 1 kareivis pateko į nelaisvę, o dar 6 pavyko pabėgti. Partizanai paėmė 1 lengvąjį kulkosvaidį, 6 šautuvus ir 12 dviračių. Į nelaisvę patekusiam kariui po kelių dienų pavyko pabėgti ir grįžti į kuopą¹³⁸¹. Tikėtina, kad šioje partizanų pasaloje žuvo bataliono kareiviai Bagdavičius, Paulauskas, Užėnas ir Žalimas, Gilius ir Grušauskas buvo sužeisti, o Česlovas Berteška pateko į nelaisvę. Č. Berteškai po savaitės pavyko pabėgti ir grįžti pas saviškius¹³⁸².

Gegužės pradžioje 257-asis batalionas gavo įsakymą perduoti saugomą rajoną latvių policijos pulko „Rygos“ batalionui ir persikelti į naują tarnybos vietą – Semeliškes ir Aukštadvarį. Gegužės viduryje batalionas per Lentvarį ir Rūdiškes išvyko į paskirties vietą¹³⁸³. Čia apsaugai ir kovai su partizanais reikėjo suorganizuoti du atsparos punktus. Semeliškėse apsisėjo 1-oji ir 4-oji kuopos, pionierių būrys, ryšių būrys ir bataliono štabas su bataliono vadu. Aukštadvaryje įsikūrė 2-oji ir 3-ioji kuopos, šiam atsparos punktui vadovavo 2-osios kuopos vadas.

Batalionas šiame rajone išbuvo apie mėnesį (nuo 1944 m. gegužės vidurio iki birželio vidurio). Smarkesnių susidūrimų su partizanais nebuvo, tik birželio 6 d. prie Budilių kaimo bataliono kareiviai susidūrė su maždaug 100 partizanų būriu. Po susišaudymo partizanai pasitraukė į miško gilumą. Batalionas didesnių nuostolių nepatyrė. Yra žinoma, kad prie Rūdiškių žuvo bataliono karys Antanas Vyšniauskas ir be žinios dingo Juozas Tamošaitis¹³⁸⁴.

1380 K. Zamalio 1944 06 04 apklausos protokolas, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 103, l. 2–3.

1381 L. B., op. cit., p. 183, 184.

1382 Č. Berteškos 1950 07 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17378, t. 1, l. 155, 155 a. p.

1383 L. B., op. cit., p. 184.

1384 Ibid., p. 186; Kovos su partizanais štabo (Bandenkampfstab Litauen) 1944 06 14 pranešimas, LCVA, f. R-613, ap. 1, b. 45, l. 150; V. Stundžios 1949 06 10 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16901, l. 50.

Birželio viduryje batalionas gavo užduotį persikelti į Rūdiškių rajoną ir išdėstyti savo padalinius Lieponyse, Ožeronyse (Žėronyse?), Rūdiškėse ir Slabadoje. 2-oji kuopa apsisusto Lieponyse, 3-ioji – Žėronyse, 4-oji – Slabadoje, 1-oji kuopa ir bataliono štabas – Rūdiškėse¹³⁸⁵. Daugiausia išbandymų naujojoje tarnybos vietoje teko Žėronyse įsikūrusiai 3-iajai kuopai. Mat šis kaimas buvo pakeliui į Lietuvos gilumą ir trukdė partizanams rengti reidus apsirūpinimo ir kitais tikslais¹³⁸⁶. Jau pirmąją naktį lietuvių kuopą atakavo stambios partizanų pajėgos, bet jų puolimą pavyko atmušti. Žuvo vienas kuopos karys. Kitoms kuopoms neteko smarkiau susidurti su partizanais. Rūdiškių rajone batalionas išbuvo iki 1944 m. liepos 3 d.

Batalionas baigiantis karui. Sovietų kariuomenei veržiantis į Lietuvą, 257-asis batalionas gavo įsakymą žygiuoti į Kauną. Čionai jis atvyko pėsčiomis liepos 13 d. ir buvo įkurdintas Panemunės kareivinėse. Čia taip pat jau buvo sutelkti 2-asis, 9-asis, 253-iasis lietuvių policijos batalionai. Iš jų, kaip minėta, buvo suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas (vadas gen. št. plk. lt. A. Špokevičius). Po savaitės pulkas buvo perkeltas į šiaurės rytus nuo Kauno, kur iki liepos 29 d. įrenginėjo gynybinius įtvirtinimus.

Priartėjus Raudonajai armijai, 257-asis batalionas kartu su 1-uju policijos pulku buvo perkeltas į Šilavoto rajoną (12 km į vakarus nuo Prienų) ir gavo įsakymą pasirengti ginti Kūšių–Maldabūdžio barą. Liepos 30 d. sovietų tankai prasiveržė tarp Kauno ir Prienų ir policijos pulkas ėmė trauktis Rytprūsių kryptimi. 257-asis batalionas traukėsi Kauno–Marijampolės plentu Pilviškių link. Tuo metu nuo sovietų šarvuočių nukentėjo 4-oji kuopa, bet batalionas per Pilviškius toliau traukėsi Kudirkos Naumiesčio link. Pagrindinės jo pajėgos Kudirkos Naumiestį pasiekė liepos 30 d. vakare. Viena bataliono kuopa (apie 90 karių su dviem sunkiųjų kulkosvaidžių skyriais ir prieštankine patrankėle) vokiečių įsakymu buvo mesta į kautynes Vilkaviškio–Kudirkos Naumiesčio plento ruože. Čia ji liepos 31–rugpjūčio 1 d. dalyvavo atkakliose kautynėse su puolančiais sovietų daliniais, o paskui pasitraukė į Kudirkos Naumiestį ir prisidėjo prie bataliono.

Pirmomis rugpjūčio dienomis kartu su kitais 1-ojo policijos pulko daliniais 257-asis batalionas pasiekė Tilžę. Čia jis, kaip ir kiti pulko batalionai, buvo nuginkluotas¹³⁸⁷. Dalis buvusių bataliono karių buvo aprenkti vokiečių uniformomis ir paskirstyti po įvairius vokiečių inžinerijos dalinius. Čia patekę lietuviai buvo siunčiami statyti įvairių karinių objektų (aerodromų, gynybinių įtvirtinimų) įvairiuose Vokietijos miestuose (Alenšteine, Osterodėje, Potsdame ir kt.)¹³⁸⁸. Kita dalis buvusių bataliono karių buvo išsiųsti į Cingstą, vėliau – į Dresdeną saugoti aerodromo. 1945 m. balandžio viduryje grupė lietuvių karių

1385 L. B., op. cit., p. 186.

1386 L. B., „Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn.“, *Karys*, 1979, Nr. 6(1553), p. 230.

1387 Ibid., p. 232, 233.

1388 J. Aleliūno 1950 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47482/3, t. 2, l. 41, 42.

pateko į amerikiečių nelaisvę¹³⁸⁹. Dalis Tilžėje nuginkluotų lietuvių policijos batalionų karių (tarp jų ir 257-ojo bataliono, iš viso apie 500 žmonių) traukiniu buvo išvežti į Vitenbergą. Jie buvo apgyvendinti netoli aerodromo ir apie 10 dienų mokomi rikiuotės ir kitų karinių dalykų, čia buvo varoma smarki pronacinė propaganda. Vėliau lietuviai grupėmis buvo išsiųsti į Štralzundo, Liubeko ir kt. aerodromus dirbti įvairių darbų – atstatyti sugriautų pastatų, užlyginti bombų išraustų duobių. Kai kurie šios grupės lietuviai karo pabaigoje pateko į amerikiečių nelaisvę¹³⁹⁰.

Bataliono nuostoliai. Bene pirmas pasišalinimo iš 257-ojo bataliono atvejis užfiksuotas 1943 m. balandžio 10 d. – tada dezertyravo grnd. Juozas Janavickas¹³⁹¹. Rugšėjo 22 d. pabėgo vrš. Juozas Marcinkevičius¹³⁹², lapkričio 6 d. – j. psk. Vincas Grigaitis¹³⁹³, lapkričio 15 d. – eil. Kazys Baltrušis¹³⁹⁴, 1944 m. vasario 2 d. – eil. Antanas Gardauskas¹³⁹⁵, vasario 21 d. – j. psk. Vytautas Gedvilas¹³⁹⁶, kovo 8 d. – grandiniai Juozas Babkauskas ir Anupras Gaidelis¹³⁹⁷, kovo 30 d. – j. psk. Juozas Kuklieraitis¹³⁹⁸, balandžio 24 d. – vyr. ltn. M. Abraitis¹³⁹⁹.

Dalis 257-ojo bataliono karių dezertyravo traukdami iš Kauno į Tilžę: nenorėdami palikti tėvynės ir šeimų, nemažai jų apsisprendė likti Lietuvoje¹⁴⁰⁰.

258-asis lietuvių policijos batalionas

Sprendžiant iš tik iš dalies išlikusių įsakymų Mokymo daliai ir 258-ajam lietuvių policijos batalionui, šis dalinys arba bent jau jo štabas nuo 1944 m. balandžio iki birželio vidurio dislokavosi Kaune. Kiti šaltiniai rodo šį batalioną 1944 m. gegužės mėn. dislokavusį Prienuose. Tuo metu Prienų kareivinėse dislokavosi dar du batalionai: vienas vokiečių, kitas lietuvių. Batalione tada tarnavo apie 250 karių, jie buvo aprenkti mėlynomis vermachto pėstininkų uniformomis¹⁴⁰¹. Jaunų kareivių kuopos vadas kpt.

1389 S. Šavėlos 1946 01 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2215/3, l. 13–13 a. p.

1390 V. Stundžios 1949 04 25 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-16901, l. 17–17 a. p.

1391 1944 02 29 įsakymas suimti J. Janavicką, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 133.

1392 1944 04 14 įsakymas suimti J. Marcinkevičių, *ibid.*, b. 81, l. 53.

1393 1944 02 28 įsakymas suimti V. Grigaitį, *ibid.*, b. 80, l. 112.

1394 1944 01 01 įsakymas suimti K. Baltrušį, *ibid.*, l. 64.

1395 1944 03 03 įsakymas suimti A. Gardauską, *ibid.*, l. 108.

1396 1944 04 01 įsakymas suimti V. Gedvilą, *ibid.*, l. 96.

1397 1944 04 24 įsakymai suimti J. Babkauską ir A. Gaidelį, *ibid.*, l. 76.

1398 1944 04 24 įsakymas suimti J. Kuklieraitį, *ibid.*, l. 178.

1399 1944 05 02 įsakymas suimti M. Abraitį, *ibid.*, l. 8.

1400 J. Maciaus 1950 06 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17378, t. 1, l. 127.

1401 P. Ulozo 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-3291, l. 23–26.

Albinas Lastauskas kartu su 21 kareiviu 1944 m. balandžio 1 d. buvo perkeltas į Prienuose formuojamą 259-ąjį lietuvių policijos batalioną. Išvykusiojo pareigas laikinai perėmė psk. Jurgis Normantas. Mokymo priežiūros atžvilgiu jaunų kareivių kuopa buvo priskirta Mokomosios kuopos vadui¹⁴⁰². Mokomosios kuopos ltn. Nikodemas Reikalas 1944 m. gegužės 28–birželio 9 d. buvo išleistas ypatingų atostogų¹⁴⁰³. Iš išlikusių įsakymų Mokymo daliai galima spėti, kad į šį dalinį įėjo Statybos ir Rinkimosi (vadas ltn. P. Polekaskas) kuopos. 1944 m. balandžio 1 d. į Rinkimosi kuopą buvo paskirtas iš 8-ojo bataliono atkeltas ltn. J. Paliulionis ir dar 55 puskarininkiai ir kareiviai¹⁴⁰⁴, o gegužės 31 d. – iš ten pat atkeltas ltn. Vytautas Andriuškevičius¹⁴⁰⁵. Mokymo dalies vado kpt. A. Ruzgio įsakymu 1944 m. balandžio 4 d. 245 Statybos kuopos kariai buvo išsiųsti į 259-ąjį batalioną¹⁴⁰⁶.

1944 m. gegužės 23 d. iš 2-ojo bataliono atvykęs kpt. Viktoras Jarašiūnas buvo paskirtas tarnauti bataliono štabe¹⁴⁰⁷. Tų metų gegužės 27 d. laikinai bataliono vado pavaduotoju paskirtas iš 253-iojo bataliono atkeltas kpt. V. Patašius¹⁴⁰⁸.

Birželio pradžioje 258-asis batalionas persikėlė į Kauną. Čia kareiviai saugojo karinius sandėlius¹⁴⁰⁹. Vasaros pradžioje vienas bataliono būrys tarnavo 11-ajame atsparos punkte, kuris saugojo geležinkelio ruožą prie Kazlų Rūdos, geležinkelio stotį ir geležinkelio tiltą. Šiame atsparos punkte buvo 16 karių, ginkluotų 1 lengvuju kulkosvaidžiu, 1 lengvuju minosvaidžiu ir šautuvais¹⁴¹⁰.

Bene vėliausia dokumentuota žinia apie 258-ojo bataliono veiklą yra Kazlų Rūdos gyventojų Eduardo Kasperavičiaus 1944 m. liepos 18 d. prašymas 258-ojo bataliono vadui priimti jį tarnauti į batalioną¹⁴¹¹. Yra žinių, kad liepos pabaigoje 258-asis batalionas pasitraukė į Tilžę ir ten buvo išformuotas. Dalis bataliono karių buvo perkelti į kitus karinius dalinius, kai kurie – į specialiąją stovyklą Riugeno saloje, kur buvo laikomi lietuviai, latviai, estai, rusai ir ukrainiečiai. Čia jie buvo mokomi karinių ir žvalgybos dalykų¹⁴¹².

1944 m. balandžio 26 d. vokiečių saugumo policijos ir SD vado nurodymu buvo sulaukyti ir vokiečių saugumo policijai perduoti 258-ojo bataliono štabo j. psk. Valeri-

1402 Įsakymas Mokymo daliai Nr. 59 (1944 04 02), LCVA, f. R-669, ap. 1, b. 1, l. 3, 4.

1403 Įsakymas 258-ajam batalionui Nr. 76 (1944 05 27), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, l. 21-12.

1404 Įsakymas Mokymo daliai Nr. 59 (1944 04 02), LCVA, f. R-669, ap. 1, b. 1, l. 3, 4.

1405 Įsakymas 258-ajam batalionui Nr. 78 (1944 06 06), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, l. 21-23.

1406 Įsakymas Mokymo daliai Nr. 60 (1944 04 05), LCVA, f. R-669, ap. 1, b. 1, l. 10-12.

1407 Įsakymas 258-ajam batalionui Nr. 76 (1944 05 27), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, l. 21-12.

1408 Ibid.

1409 J. Špuro 1947 03 10 apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-3291, l. 67.

1410 Laikina instrukcija atsparos punktui Nr. 11 (be datos), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 252, l. 29 a. p.

1411 E. Kasperavičiaus 1944 07 18 prašymas 258-ojo bataliono vadui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, l. 21-33.

1412 A. Fridriko 1947 10 01 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 36849/3, l. 43 a. p.–44 a. p.

jonas Janulis ir eil. Antanas Plečkaitis¹⁴¹³. Gegužės 23 d. vokiečių policija suėmė Rinkimosi kuopos eil. Antaną Strimaitį (priežastis nežinoma) ir uždarė jį į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą¹⁴¹⁴. Gegužės 29 d. iš bataliono pasišalino eiliniai Kazys Urbonas, Albertas Katilevičius, Kazys Paškevičius ir Edvardas Lileika¹⁴¹⁵.

259-asis lietuvių policijos batalionas

259-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas 1944 m. balandžio pradžioje Prienuose. Iš išlikusių įsakymų aiškėja, kad ten šis batalionas dislokavosi 1944 m. balandžio 18–liepos 11 d., o paskui buvo perkeltas į Kauną. Batalionas daugiausia buvo formuojamas iš karių, kuriuos atsiuntė Mokomoji dalis ir 3-iasis lietuvių statybos batalionas. Tų metų balandžio 25 d. iš Mokomosios dalies į batalioną atkeltas 41 puskarininkis, gegužės 5 d. – 96 kariai¹⁴¹⁶. Prienuose kariai gyveno kareivinėse, buvo mokomi rikiuotės ir kitų karinių dalykų, supažindinami su ginklais¹⁴¹⁷. Balandžio 25 d. įsakyme Mokomoji dalis jau vadinama 259-uoju mokomuoju policijos batalionu¹⁴¹⁸.

Liepos 13–25 d. bataliono vado įsakymai buvo rašomi Kaune. Taigi ten tada dislokavosi ir batalionas (ar bent jo štabas)¹⁴¹⁹. Paskutinis įsakymas batalionui išleistas liepos 25 d.¹⁴²⁰ Tada batalioną sudarė 4 kuopos ir pionierių būrys. Yra žinoma, kad 2-ojoje kuopoje tarnavo 140 žmonių, 3-iojoje – 142, 4-ojoje – 135, pionierių būryje – 33 žmonės. Batalionui vadovavo kpt. A. Lastas¹⁴²¹. Bataliono vado adjutanto pareigas laikinai ėjo 4-osios kuopos būrio vadas j. ltn. Benjaminas Paulionis¹⁴²². 1-osios kuopos būriui nuo balandžio 25 d. vadovavo ltn. B. Lukošius, nuo gegužės 2 d. – j. ltn. A. Gelažėla. Kuopos vadas liepos mėn. buvo ltn. Albinas Sidaravičius¹⁴²³. 1944 m. balandžio 6 d. atkeltas iš 9-ojo bataliono ltn. Antanas Baltrušis buvo paskirtas 3-iosios kuopos vadu

1413 Įsakymas Mokymo daliai Nr. 59 (1944 04 02), LCVA, f. R-669, ap. 1, b. 1, l. 9.

1414 Įsakymas 258-ajam batalionui Nr. 78 (1944 06 06), LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, l. 21–24.

1415 Įsakymas dėl dezertyrų suėmimo (1944 06 23), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 44, l. 5, 8–10.

1416 Įsakymai 259-ajam batalionui Nr. 10 (1944 04 26) ir Nr. 17 (1944 05 05), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 9–9 a. p., 20 a. p.

1417 V. Žuko 1949 07 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42032/3, t. 2, l. 37.

1418 Įsakymas 259-ajam policijos mokomajam batalionui Nr. 9 (1944 04 25), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 8.

1419 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 68 (1944 07 08), *ibid.*, l. 95 a. p.

1420 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 82 (1944 07 25), *ibid.*, l. 104 a. p.

1421 *Ibid.*, l. 1–1 a. p.

1422 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 13 (1944 04 29), *ibid.*, l. 13 a. p.–14.

1423 Įsakymai 259-ajam batalionui Nr. 14 (1944 05 02) ir Nr. 15 (1944 05 03), *ibid.*, l. 15, 16; Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 81 (1944 07 24), *ibid.*, l. 103.

vietoj išvykusio į 9-ąjį batalioną ltn. A. Griniaus. Šios kuopos būrio vadu nuo balandžio 18 d. buvo j. ltn. K. Eidukonis (liepos 8 d. jis paskirtas laikinai eiti 4-osios kuopos vado pareigas)¹⁴²⁴. Pionierių būrio vadu gegužės 5 d. paskirtas iš Mokomosios dalies atkeltas ltn. Jonas Kupstas, kuris jau po dviejų dienų iškeltas į „Lietuvos“ batalioną. Nauju pionierių būrio vadu paskirtas j. ltn. Benediktas Laibėnas¹⁴²⁵. Batalione tarnavo ir kpt. Balys Matulevičius (pareigos nežinomos)¹⁴²⁶.

Birželio 20 d. prie Prienų valsčiaus Pagaršvio kaimo po du 1-osios ir 2-osios kuopų būrius dalyvavo kautynėse su sovietiniais partizanais. Operacijai vadovavo ltn. B. Lukošius. Iš ūkininko gavusios žinią apie partizanų buvimo vietą, kuopos skubiai išsirengė į žygį. Policininkams buvo išduotas kulkosvaidis ir prancūziški šautuvai. Bunkeris buvo apsuptas. Pastebėję artėjančius policininkus, partizanai atidengė ugnį. Vėliau, išlindę iš bunkerio, jie mėgino pabėgti į mišką, esantį už maždaug 300 m. Bunkeryje policininkai rado 2 nukautus partizanus, 2 automatus ir granatų¹⁴²⁷. Žuvo 1-osios kuopos j. psk. Jonas Chmieliauskas ir eil. Petras Umbrasas, sužeistas į galvą eil. Juozas Skinkys išvežtas į vokiečių karo ligoninę Kaune¹⁴²⁸.

1944 m. gegužės–birželio mėn. dezertyravimas iš tarnybos pasidarė masinis – iki birželio pradžios tada dokumentuota ne mažiau kaip 30 pabėgimo iš bataliono atvejų¹⁴²⁹.

Pirmojoje liepos pusėje batalionas perkeltas į Kauną. Kareiviai čia saugojo geležinkelio tiltą per Nemuną, Mėsos kombinatą, kitas įmones ir kareivines. Mėnesio pabaigoje batalionas pasitraukė į Tilžę. Pakeliui daug kareivių iš jo pasišalino ir liko Lietuvoje. Tilžėje batalionas netrukus išformuotas. Dalis karių buvo išsiųsti į Oldenburgą, vėliau – į Vieną dirbti aerodrome. Austrijoje jie sulaukė karo pabaigos ir pateko į amerikiečių nelaisvę¹⁴³⁰.

1424 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 2 (1944 04 18), *ibid.*, l. 2–2 a. p.

1425 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 32 (1944 05 25), *ibid.*, l. 41.

1426 *Ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 252, l. 22.

1427 V. Kavaliūno 1949 07 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16150, t. 1, l. 24–27; A. Mikulio 1949 06 29 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 17.

1428 Įsakymas 259-ajam batalionui Nr. 55 (1944 06 21), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 73 a. p.

1429 1944 m. gegužės–birželio mėn. įsakymai dėl dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 65.

1430 V. Sakalausko 1949 07 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16150, t. 1, l. 95–95 a. p.

10-asis lietuvių policijos batalionas

Panevėžio apygardos štabui buvo pavaldus tik vienas, 10-asis, batalionas. 1942 m. rugsėjo mėn. išformavus apygardos štabą batalionas dar kurį laiką egzistavo, o 1943 m. sausio 31 d. buvo išformuotas ir įtrauktas į 14-ąjį batalioną¹⁴³¹.

10-asis lietuvių policijos batalionas buvo formuojamas Panevėžyje 1941 m. rugpjūčio mėn. Į jį daugiausia stėjo buvę 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, šauliai, Lietuvos kariuomenės kariškiai. Stojantieji pasirašydavo pasižadėjimą tarnauti šešis mėnesius. 1941 m. batalioną sudarė trys kuopos po 80–90 žmonių, tada jame tarnavo 280–300 kariškių. 1941 m. rugsėjo 29 d. žiniomis, Panevėžio batalione buvo 305 savisaugininkai¹⁴³². Iš pradžių kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas.

1941 m. spalio 1 d. buvo įsteigtas LSD štabas ir keturios apygardos. Panevėžio apygarda suformuota tų metų lapkričio pradžioje. Apygardos štabas įsikūrė Panevėžyje, Vasario 16-osios g. 16. Apygardos vadu paskirtas plk. P. Genys, jo pavaduotoju – gen. št. mjr. E. Bliudnikas. Apygardos štabas turėjo rūpintis savisaugos dalinių (batalionų, atskirųjų kuopų) formavimu Panevėžio apygardoje. Tuo metu Panevėžyje veikęs lietuvių pagalbinės policijos batalionas buvo pavadintas savisaugos batalionu. Bataliono štabas įsikūrė Panevėžio priemiestyje Skaistakalnyje, buvusiose artileristų kareivinėse. Bataliono vadas buvo kpt. B. Kairiūnas¹⁴³³. Kuopoms 1941 m. lapkričio mėn. vadovavo kpt. J. Jakubonis, ltn. Jurgis Juodėnas (2-ajai kuopai) ir kpt. J. Matulis. 1-osios kuopos vadu kurį laiką buvo ltn. V. Aižinas. Šios kuopos būrių vadais buvo jaunesnieji leitenantai A. Gelazėla, N. Černius ir Pranas Grinius. B. Kairiūnas batalionui vadovavo iki 1942 m. birželio mėn., kai pasitraukė iš tarnybos savo noru¹⁴³⁴. Yra žinoma, kad iki tų metų rugsėjo 8 d. 10-ojo bataliono vadu buvo mjr. E. Bliudnikas (po to jis paskirtas 13-ojo lietuvių policijos bataliono vadu), vėliau – plk. P. Genys. Šis batalionui vadovavo iki 1942 m. lapkričio 30 d., kada buvo išleistas į atsargą¹⁴³⁵. Batalionas turėjo ir pučiamųjų orkestrą, kuriam vadovavo vrš. Bartusevičius¹⁴³⁶.

1431 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 21 ypatingasis įsakymas dėl 10-ojo lietuvių policijos bataliono likvidavimo ir įjungimo į lietuvių 14-ojo policijos bataliono sudėtį, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 8–9.

1432 P. Krivicko 1948 08 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11502/3, l. 45–46; K. Kazlausko 1946 03 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 38731/3, l. 14; Savisaugos referento Kaune 1941 09 29 raštas visiems apskričių viršininkams ir policijos vadams, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 18, l. 13 a. p.

1433 Panevėžio apygardos savisaugos dalių štabo 1941 11 08 raštas Ukmergės apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-1175, ap. 1, b. 2, l. 93.

1434 B. Kairiūno 1947 03 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20239, l. 21, 22; J. Urbono 1949 11 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22896/3, l. 37.

1435 1942 09 16 ir 1942 11 27 įsakymai LSD, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 6, 38.

1436 J. Tijušo 1951 04 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19424/3, l. 74.

LSD Panevėžio apygardos vadas
plk. Petras Genys (LKKAS)

10-ojo (Panevėžio) lietuvių po-
licijos bataliono kuopos vadas
kpt. Eduardas Počebutas
(VDKM)

Bataliono kareiviai saugojo karinius sandėlius, aerodromą, geležinkelius, sovietų karo belaisvių stovyklą Klaipėdos gatvėje, vokiečių karo komendantūrą ir apygardos komisaro buveinę, Mėsos kombinatą, Cukraus fabriką, duonos kepyklą Pušaloto gatvėje, buvo kariškai mokomi.

1941 m. liepos 10 d. vokiečių karo komendantas Panevėžyje paskelbė įsakymą žydams ant kairės rankovės ryšėti 8 cm pločio geltoną raištį, o nuo liepos 11 d. – persikelti į vadinamąjį žydų kvartalą (getą). Miesto žydai persikėlė į getą, įsteigtą Klaipėdos, Krekenavos, J. Tilvyčio ir Skerdyklos gatvių rajone. Lietuviai turėjo iš geto rajono išsikelti į kitus miesto rajonus. Geto ribos buvo kelis kartus tikslinamos, nes iš pradžių numatyta kvartale visi miesto žydai negalėjo sutilpti. Geto kaliniai gyveno susikimšę ir antisanitarinėmis sąlygomis. 1941 m. liepos 28 d. žiniomis, Panevėžio gete gyveno 4 423 žydai, iš jų 3 207 turėjo pastogę, o 1 216 gyveno kiemuose¹⁴³⁷. Iš žydų buvo konfiskuoti radijo imtuvai ir fotoaparatai, rašomosios mašinelės ir dauginimo priemonės. 10-ojo bataliono kareiviai kartu su viešosios policijos pareigūnais saugojo getą. Už geto išorinę apsaugą buvo atsakingas Panevėžio apskrities policijos vadas Jonas Daniūnas¹⁴³⁸. Geto kaliniai buvo siunčiami dirbti įvairių darbų mieste ir už jo ribų: remontuoti kelių ir medinių tiltų, atlikti krovos darbų, valyti aikščių, gatvių, kareivinių ir kitų patalpų, dirbti miestui priklausančiame Staniūnų ūkyje (liepos mėn. čia kasdien dirbdavo 100

1437 S. Jegelevičius, „Panevėžys nacių okupacijos metais (1941–1944 m.)“, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, Panevėžys, 2003, p. 469, 470; Panevėžio žydų kvartalo komiteto 1941 07 28 raštas Panevėžio miesto savivaldybei, LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 800, l. 150.

1438 S. Jegelevičius, op. cit., p. 470.

žydų darbininkų), kasti durpių. Žydus į darbus dažnai konvojuodavo ir darbo metu saugodavo bataliono kareiviai¹⁴³⁹. 1941 m. rugpjūčio mėn. bataliono policininkai kelis kartus konvojavo žydus ir sovietinius aktyvistus į žudynių vietą Žaliosios miške. Kai kurie bataliono kareiviai atvartus žydus šaudė¹⁴⁴⁰.

Pirmosios komunistų, sovietinių aktyvistų ir žydų žudynės Panevėžyje įvykdytos 1941 m. liepos 21 d. Tada policijos bataliono dar nebuvo, bet veikė karo pradžioje susikūrus lietuvių sukilėlių būrys, kuris vėliau reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį. Kaip tik iš šio būrio narių vėliau ir buvo formuojamas Panevėžio policijos batalionas. Liepos pabaigoje būrio nariai paėmė suimtuosius iš Panevėžio kalėjimo ir sunkvežimiais nuvežė į Pajuostės (Kaizerlingo) mišką. Tada čia buvo sušaudyti 103 žmonės: 70 žydų, 23 lietuviai, 9 rusai ir 1 lenkas. Pasmerktuosius sušaudė vokiečių kareiviai, saugumiečiai ir pagalbinės policijos būrio nariai. Suimtajam Afanasijui Amosejevui ir dar keliems kaliniams pavyko pabėgti iš žudynių vietos. Šios akcijos metu greičiausiai buvo sušaudyti komunistine ir prosovietine veikla kaltinti asmenys¹⁴⁴¹.

Masinės Panevėžio žydų žudynės 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo vykdomos tris kartus – rugpjūčio 4, 11 ir 23 d. Buvusio Panevėžio kalėjimo prižiūrėtojo M. Bikėno liudijimu, 1941 m. rugpjūčio pradžioje į Panevėžio kalėjimą atvyko keli vokiečių karininkai ir grupė savisaugos dalinio kareivių. Jų įsakymu į sunkvežimius buvo susodinta ne mažiau kaip 200–300 kalinių (daugiausia jaunų žydų vyrų) ir nuvežta į Žaliosios mišką (apie 13 km į šiaurės rytus nuo Panevėžio, prie Panevėžio–Vabalninko kelio). Žudynių vietą saugojo policijos bataliono kareiviai. Žydus šaudė vokiečių karininkai ir kareiviai. Rugpjūčio 4 d. buvo sušaudyti 362 žydų vyrai, 41 žydė, 5 rusai komunistai ir 14 lietuvių komunistų¹⁴⁴².

Rugpjūčio 11 d. prie Panevėžio buvo sušaudyta 450 žydų vyrų, 48 žydų moterys, 1 lietuvis komunistas ir 1 rusas komunistas. Pasak vieno žudynių dalyvio, į bataliono kareivines atvyko 8 vokiečių esesininkai ir atrinko apie 20 bataliono kareivių žydams šaudyti. Paskui jie buvo nuvežti į mišką prie duobių. Žydai buvo šaudomi pagal vokiečių komandą. Iš viso nužudyta apie 500 žmonių¹⁴⁴³.

Didžiausios Panevėžio žydų žudynės įvykdytos rugpjūčio 23 d. Jos vyko Pajuostės miške (apie 8 km į rytus nuo Panevėžio, netoli Pajuostės kaimo). Miške buvo iškasti du apie 40 m ilgio grioviai. Prieš žudynes vokiečių SS oberšturmfiureris J. Hamannas pasa-

1439 Ibid., p. 472; P. Milinio 1949 09 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15932/3, l. 22.

1440 K. Kazlauskos 1946 03 19 tardymo protokolas, ibid., b. 38731/3, l. 13–14; J. Urbono 1949 11 29 tardymo protokolas, ibid., b. 22896/3, l. 45.

1441 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 132; J. Dzvonkaus 1948 05 23 tardymo protokolas (kopija), ibid., ap. 45, b. 662, l. 44–44 a. p.; A. Amosejevo 1968 07 14 apklausos protokolas, ibid., ap. 46, b. 1265, l. 27.

1442 M. Bikėno 1968 07 11 apklausos protokolas, ibid., l. 16–18; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 132.

1443 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 132; P. Straukos 1947 05 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7098/3, l. 19–20.

kė kalbą, pareikšdamas, kad visi žydai fiurerio įsakymu turi būti sunaikinti. Pasmerktieji mirčiai grupėmis buvo vedami iš Pajuostės prie griovių ir šaudomi. Į šaudymo vietą žydus konvojavo 10-ojo bataliono kareiviai. Dalis lietuvių savisaugininkų vokiečių buvo atrinkti šaudymui ir vykdė egzekuciją. Pasak vieno žudynių dalyvio, šaudė apie 70 bataliono kareivių ir apie 30 vokiečių. Žudynių vietoje esą buvo plk. P. Genys ir bataliono 1-osios kuopos vadas ltn. V. Aižinas. Prieš šaudymą kiekvienas egzekutorius gavo išgerti po 200 gramų degtinės. Lietuviai šaudė šautuvais, vokiečiai – automatais. Sušaudžius vieną grupę žydų, lavonus apkasdavo sovietiniai karo belaisviai, paskui į griovius buvo suvaroma kita žydų grupė ir taip pat sušaudoma. Žudynės truko visą dieną. Sušaudyti 7 523 žydai (1 312 vyrų, 4 602 moterys ir 1 609 vaikai). Kartu su Panevėžio geto kaliniai nužudyti ir įvairių Panevėžio apskrities valsčių žydai¹⁴⁴⁴.

Vėlesnėse žydų žudynių akcijose 10-asis batalionas nedalyvavo. Kai kurie bataliono kareiviai, nenorėdami dalyvauti nacių organizuojamuose nusikaltimuose, stengėsi iš tarnybos pasitraukti. Antai po žydų žudynių 1941 m. vasaros pabaigoje Kazys Radzevičius atsisakė toliau tarnauti batalione¹⁴⁴⁵. Nužudytų žydų drabužiai ir kiti daiktai buvo suvežti į 10-ojo bataliono štabą. Vėliau dalį vertingesnių daiktų pasiėmė vokiečiai, o kiti buvo perduoti vietos gyventojams¹⁴⁴⁶.

1941 m. lapkričio mėn. Panevėžio apygardos štabas paskelbė apie savanorių verbavimą į savisaugos dalinius. Apskričių policijos vadams buvo išsiuntinėti atitinkami raštai. Į savisaugos dalinius buvo priimami visų laipsnių buvę kariai, išskyrus karininkus, iki 35 metų amžiaus. Savanoriai privalėjo būti sveiki ir politiškai patikimi. Už tarnybą savisaugos daliniuose buvo žadama nevedusiam eiliniui mokėti 660 rb, vedusiam – 1 260 rb. Priėmimo komisija Ukmergėje buvo numatyta 1941 m. gruodžio 6 d. policijos nuovadoje. Norintieji stoti į savisaugos dalinius karininkai privalėjo pateikti prašymus Panevėžyje veikiančiam apygardos štabui¹⁴⁴⁷.

Įvairiais laikotarpiais daug Panevėžio bataliono kariškių buvo perkelti tarnauti į kitus savisaugos dalinius. Antai 1941 m. lapkričio 7 d. Panevėžio bataliono vadas paskelbė įsakymą, kuriuo iš bataliono į Kauno apygardos savisaugos dalinius turėjo būti perkelta tarnauti 2 karininkai būrių vadai (j. ltn. K. Eidukonis ir j. ltn. J. Poška), 2 puskarininkiai ir 100 kareivių¹⁴⁴⁸. Šie kariai lapkričio 11 d. traukiniu išvyko į Kauną¹⁴⁴⁹.

1444 J. Dzvonkaus 1968 07 09 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1265, l. 10–12; *Masi-
nės žudynės Lietuvoje*, p. 132; B. Leipaus 1949 01 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58,
b. 37277/3, l. 13–15.

1445 K. Radzevičiaus 1988 01 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1103, l. 13–14.

1446 J. Urbono 1949 11 29 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 22896/3, l. 45 a. p.

1447 LSD Panevėžio apygardos štabo 1941 11 20 raštas Ukmergės apskrities policijos vadui, LCVA,
f. 807, ap. 1, b. 215, l. 64.

1448 LSD Panevėžio apygardos vado plk. P. Genio 1941 11 07 įsakymas Nr. 39 Panevėžio batalio-
nui, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 861, l. 3.

1449 L. e. Panevėžio bataliono vado kpt. B. Kairiūno 1941 11 12 įsakymas batalionui Nr. 41, *ibid.*, l. 6–8.

1942 m. kovo mėn. Kauno apygardos vado žinion iš Panevėžio apygardos perkelta 120 karių, tarp jų – kuopų vadai kpt. Eduardas Počebutas ir ltn. V. Baltrušaitis, būrių vadai – j. ltn. P. Grinius, jaunesnieji leitenantai Povilas Kulakauskas ir P. Šidagis¹⁴⁵⁰.

1942 m. rugpjūčio 26 d. 10-ajame batalione tarnavo 21 karininkas, 135 puskarininkiai ir 204 eiliniai¹⁴⁵¹. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 21 d. įsakymu 10-asis batalionas išformuotas. Panevėžio bataliono karininkai buvo paskirti tarnauti į lietuvių policijos 14-ąjį (Šiaulių) batalioną¹⁴⁵².

14-asis lietuvių policijos batalionas

Šiaulių apygardos štabui buvo pavaldus tik 14-asis batalionas, suformuotas iš Telšių bataliono ir Šiaulių savisaugos būrio. Šiauliuose, Telšiuose ir Plungėje jo kariai saugojo įvairius objektus¹⁴⁵³. Bataliono štabas buvo Telšiuose ir tik išformuojant apygardų štabus 1942 m. rugsėjo 1 d. tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu perkeltas į Šiaulius¹⁴⁵⁴.

Bataliono suformavimas. 14-asis policijos batalionas (iš pradžių vadinosi kuopa) Šiauliuose buvo formuojamas 1941 m. rugpjūčio mėn. Į jį buvo stojama savanoriškai. Tarnybon priimti savanoriai buvo aprūpinami maistu, uniforma, ginklais ir gaudavo piniginių atlyginimą. Į batalioną daugiausia stėjo jauni, 1920–1923 m. gimę vyrai¹⁴⁵⁵. 1941 m. rudenį batalione tarnavo 332 policininkai, ginkluoti rusiškais ir vokiškais šautuvais. Šiaulių bataliono (kuopos) štabas buvo įsikūręs Vilniaus gatvėje. 1942–1944 m. batalioną sudarė trys kuopos: 1-oji kuopa dislokavosi Šiauliuose, Aušros alėjoje, 2-oji – Telšiuose ir 3-ioji – Plungėje¹⁴⁵⁶. Batalionas saugojo geležinkelius, pramonės įmones, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvių stovyklą ir kitus objektus. Buvo pavaldus LSD Šiaulių apygardos štabui ir vokiečių žandarmerijos štabui Šiauliuose. Bataliono vadais buvo kpt. Stanislovas Lipčius (1942 m. rugsėjo 1 d. atleistas iš pareigų už girtavimą, į jo vietą rugsėjo 7 d. paskirtas gen. št. plk. ltn. P. Vertelis¹⁴⁵⁷), kpt. P. Puodžiūnas, kpt. J. Ma-

1450 LSD Panevėžio apygardos karių, siunčiamų Kauno apygardos vado žinion, aprūpinimo žinia-raščiai (1942 m. kovas), LCVA, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 127–127 a. p., 132–133.

1451 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 323.

1452 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 21 įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 8.

1453 P. Vertelio 1945 03 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19894, l. 25–28.

1454 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 09 01 raštas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 38.

1455 J. Smilgevičiaus 1947 04 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 5950/3, l. 29.

1456 LSSR MGB 1953 05 06 pažyma apie 14-ąjį batalioną, *ibid.*, ap. 47, b. 1268, l. 161.

1457 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 09 01 raštas lietuvių savisaugos dalių ryšių karininkui dėl karininkų ir kareivių perkėlimo, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 38.

tulis, kuopoms vadovavo – kpt. Jonas Gentneris, kpt. Jonas Tinteris (1-ajai), ltn. Jonas Grubonis (3-iajai)¹⁴⁵⁸. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, batalione tarnavo 13 karininkų, 85 puskarininkiai ir 234 eiliniai¹⁴⁵⁹.

Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. gruodžio 31 d. įsakymu Panevėžyje buvo išformuotas 10-asis lietuvių policijos batalionas, o jo policininkai įtraukti į 14-ojo bataliono sudėtį. Tuo pačiu įsakymu 14-ojo bataliono vadu paskirtas kpt. J. Matulis, bataliono ryšių karininku – vokiečių policijos kpt. Franzas Salhoferis. Batalioną turėjo sudaryti štabas (5 karininkai) ir keturios kuopos¹⁴⁶⁰.

1943 m. kovo 19 d. žiniomis, 14-ajame batalione tarnavo 20 karininkų, iš jų 5 kapitonas (J. Matulis, Jonas Jakubonis, P. Nazaras, Jonas Tinteris ir S. Vasiūnas), o kiti – vyresnieji leitenantai ir leitenantai¹⁴⁶¹. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 24 d. įsakymu 14-ojo bataliono vadu paskirtas kpt. P. Nazaras¹⁴⁶².

Šiaulių kuopa. Apie Šiaulių kuopos veiklą 1941 m. žinių išlikę labai mažai. Tėra žinoma, kad 1-oji bataliono kuopa (55 asmenys) spalio 2 d. dalyvavo sunaikinant Žagarės getą. Akcijos metu kuopos kareiviai saugojo getą ir konvojavo žydus į šaudymo vietą Naryškino dvaro parke. Po žudynių savauginkai dar apie savaitę saugojo gete likusį nužudytųjų turtą¹⁴⁶³. Sunaikinant Žagarės getą buvo nužudyti 2 236 žydai: 633 vyrai, 1 107 moterys ir 496 vaikai¹⁴⁶⁴. Žagarės geto žydus šaudė vokiečių gestapininkai, Linkuvos pagalbinės policijos būrio nariai ir 14-ojo bataliono 1-osios kuopos kareiviai. 1942 m. 1-oji kuopa saugojo bataliono štabą ir tiltą per Dubysą. Kuopoje tada tarnavo apie 50 žmonių¹⁴⁶⁵.

Telšių kuopa. Telšių kuopa pradėta formuoti 1941 m. liepos pradžioje. Ją organizavo ltn. V. Nakutis. Tarnybai tinkamo amžiaus vyrams buvo išdalyti raštiški šaukimai. Atvykę tarnauti asmenys buvo nuvesti į gimnazijos patalpas, suskirstyti į būrius, skyrius ir apginkluoti. Telšių kuopoje iš pradžių tarnavo apie 100 žmonių¹⁴⁶⁶. Rugsėjo 1 d. Telšių pagalbinės policijos kuopos vadas prašė Telšių burmistro išduoti kolektyvinį nevardinį pažymėjimą 125 asmenims, pagal kurį kuopa būtų aprūpinama maisto produktais¹⁴⁶⁷.

1458 Ibid., l. 162; įsakymas LSD Nr. 55 (1942 09 22), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 35.

1459 Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

1460 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 23 ypatingasis įsakymas, *ibid.*, b. 96, l. 8.

1461 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 19 raštas dėl laipsnių suteikimo lietuvių policijos batalionų karininkams, *ibid.*, b. 102, l. 10 a. p.

1462 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 03 24 įsakymas, *ibid.*, b. 96, l. 54 a. p.

1463 J. Smilgevičiaus 1947 04 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 5950/3, l. 28–32, 129.

1464 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135.

1465 J. Urbono 1949 11 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22896/3, l. 40.

1466 J. Gudo 1951 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-18708, l. 21.

1467 Telšių pagalbinės policijos kuopos vado 1941 09 01 raštas Telšių burmistrai, LCVA, f. 1075, ap. 2, b. 3, l. 2.

14-ojo lietuvių policijos bataliono vadas
kpt. Jonas Matulis (LCVA)

Yra žinių, kad 1941 m. vasarą kuopa dalyvavo Telšių miesto ir apskrities žydų žudynėse. Birželio pabaigoje Telšių žydai buvo suvaryti į Rainių dvarą už kelių kilometrų nuo miesto. Čia buvo įsteigta laikinoji žydų koncentracijos stovykla. Žydai buvo apgyvendinti mažuose dvaro nameliuose. Rainių stovykloje buvo įkalinti ne tik Telšių miesto, bet ir Varnių, Luokės, Alsėdžių, Rietavo ir kitų Telšių apskrities miestelių žydai. Stovyklos viršininku buvo paskirtas Benediktas Platakis¹⁴⁶⁸.

Masinės Rainių stovyklos žydų vyrų žudynės buvo vykdomos 1941 m. liepos 20–21 d. Joms vadovavo vokiečių gestapininkai. Pasmerktus mirčiai žydų vyrus šaudė stovyklos sargybiniai, vietiniai policininkai ir 50–60 Telšių kuopos savisaugininkų. Prasidėjus liūčiai visų žydų nespėta sušaudyti, todėl žudynės buvo tęsiamos ir kitą dieną. Tikslus aukų skaičius nežinomas. Įvairūs šaltiniai pateikia skirtingus skaičius. Tikėtina, kad galėjo būti sušaudyta 800–1 500 žydų vyrų. Lavonai buvo užkasti miške netoli dvaro.

Po savaitės dėl baisaus yrančių lavonų tvaiko ir epidemijų baimės žydų moterys su vaikais iš Rainių stovyklos buvo perkeltos į Gerulių kaime įrengtą stovyklą (apie 7 km į rytus nuo Telšių). Gerulių stovyklos komendantas buvo tas pats B. Platakis¹⁴⁶⁹. Geruliuose žydų moterys su vaikais buvo apgyvendintos daržinėse, kur iš lentų buvo sukalti dviaukščiai gultai. Rugsjūčio pabaigoje (28–30 d.) į Gerulius atvažiavo du ginkluotų lietuvių savisaugininkų ir policininkų automobiliai. Visos moterys buvo suvarytos į aikštę. Jaunos (iki 30 metų) moterys ir merginos (400–500 moterų) buvo atskirtos

1468 „Telsiai“, *Lithuania: Crime and Punishment*, Tel-Aviv, 1999, January, Nr. 6, p. 91; Išrašas iš S. Šugam 1945 01 28 apklausos protokolo, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 194, l. 20; Išrašas iš J. Jurevičiaus 1945 01 26 tardymo protokolo, *ibid.*, l. 124.

1469 K. Idzelevičiaus 1944 11 22 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 165, l. 236–245; B. Mikutos 1968 08 23 apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1253, l. 6.

nuo vyresniųjų ir vaikų ir išsiųstos į Telšių getą. Vyresnio amžiaus moterys su vaikais buvo nuvarytos į netoliese esančią giraitę ir ten iškastame griovyje sušaudytos. Iš viso nužudyta 1 500–2 000 žydų moterų ir vaikų. Aukų drabužiai buvo išvežti į Telšius ir išparduoti vietos gyventojams¹⁴⁷⁰.

Gen. št. plk. ltn. I. Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. rašte Telšių kuopa jau vadinama batalionu, kuriame tarnavo 275 žmonės¹⁴⁷¹. Dalis kuopos kareivių saugojo Telšių–Sedos kelią, vėliau apie 30 vyrų buvo išsiųsti tarnauti į Rietavą. Ten jie saugojo karinius sandėlius. Vienas Telšių kuopos būrys (vadas Juozas Gudas) dislokavosi Varniuose, kur saugojo šaudmenų ir maisto produktų sandėlius¹⁴⁷².

1942 m. vasario 6 d. į Telšių ir Plungės kuopas buvo papildomai verbuojami savanoriai. Į tarnybą galėjo stoti 18–35 metų amžiaus vyrai. Lig tol netarnavusieji kariuomenėje turėjo baigti trijų mėnesių karinio rengimo kursus specialiuose daliniuose. Stojantieji į tarnybą privalėjo komisijai pateikti asmens dokumentus, raštišką prašymą, gyvenimo aprašymą, vietos policijos išduotą ištikimybės liudijimą, o jaunesni negu 21 metų – dar ir tėvų arba auklėtojų sutikimą, patvirtintą valsčiaus viršaičio arba miesto burmistro įstaigos. Asmenys, komisijos pripažinti tinkamais tarnauti savisaugos daliniuose, gaudavo raštiškus pažymėjimus¹⁴⁷³.

Plungės kuopa. 14-ojo bataliono 3-ioji kuopa pradėta formuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. Ją formavo kpt. S. Lipčius. Kuopos štabas ir kareivinės buvo įsikūrusios Plungėje, Laisvės alėjoje. Daugumą kuopos narių sudarė buvę 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, Plungės sukilėlių būrio nariai. Stojantys tarnauti vyrai rašydavo prašymą kpt. S. Lipčiui. Kuopą sudarė du būriai, o būrį – du skyriai. 1941 m. 1-ajam būriui vadovavo vrš. Pranas Šapalas (1942 m. pradžioje jį pakeitė ltn. Balys Orvydas, kuris kartu ėjo ir kuopos vado pavaduotojo pareigas), o 2-ajam – vrš. Stasys Mončys. Kuopoje tarnavo 50–70 žmonių, kariai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su lietuviškais skiriamaisiais ženklais, buvo ginkluoti šautuvais ir pistoletais. Uniforma ir maistu jie buvo aprūpinami nemo-kamai, be to, kas mėnesį gaudavo apie 250 RM atlyginimą¹⁴⁷⁴. Maistas, apranga ir ginklai buvo vežami iš Šiaulių¹⁴⁷⁵.

Plungės kuopa naktimis patruliavo mieste, saugojo geležinkelio stotis ir tiltus, karinius sandėlius, elektrinę Stanaičių kaime, kitus karinės ir ūkinės reikšmės objektus.

1470 Išrašas iš K. Idzelevičiaus 1950 02 19 tardymo protokolo, *ibid.*, b. 194, l. 24; *ibid.*, b. 1253, l. 80.

1471 Savisaugos referento gen. št. plk. ltn. I. Kraunaičio 1941 09 29 raštas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 72, l. 63.

1472 J. Gudo 1951 04 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18708, l. 22–22 a. p.

1473 Telšių apskrities viršininko A. Ramausko skelbimas (be datos), LCVA, f. 1075, ap. 2, b. 6, l. 147.

1474 I. Saukalo 1951 06 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20876/3, l. 18–22.

1475 V. Kontauto 1951 07 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-16600, l. 20–28.

Laisvi nuo sargybų kareiviai buvo mokomi rikiuotės ir kitų karinių dalykų¹⁴⁷⁶. 1943 m. sausio–vasario mėn. dalis kuopos buvo išsiųsta į Vilnių papildyti 2-ojo lietuvių policijos bataliono. Čia plungiškiai buvo kariškai mokomi ir rengiami vykti į frontą. Pasklidus gandams apie vokiečių kariuomenės pralaimėjimus Rytų fronte, nemažai karių dezertyravo dar prieš išvykdami iš Vilniaus¹⁴⁷⁷.

Yra žinių, kad 3-ioji ar 4-oji bataliono kuopa nuo 1943 m. lapkričio mėn. iki 1944 m. pavasario buvo dislokuota Ukmergėje ir saugojo kelius. 1944 m. balandį ji perkelta į Troškūnus (Panevėžio aps.) saugoti nuo sovietinių partizanų pieninės. Čia kuopa išbuvo apie dvi savaites. Priartėjus frontui, šis dalinys iš Šiaulių pasitraukė į Tauragę¹⁴⁷⁸.

Bataliono išformavimas ir nuostoliai. 1944 m. vasarą 14-asis batalionas buvo perkeltas į Tauragę ir ten išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškomis uniformomis ir išsiųsti į Dancigą. Iš ten po mėnesio buvo perkelti į Dresdeną ir įtraukti į vokiečių pulką, o šis gruodžio mėn. išsiųstas į Jugoslaviją kovoti su Josipo Broz Tito vadovaujama partizanais. 1945 m. vasario viduryje pulkas grąžintas į Vokietijos miestą Kotbusą ir vėliau mestas į frontą kovoti su puolančia sovietų kariuomene¹⁴⁷⁹.

Apie kautynėse patirtus bataliono nuostolius žinoma labai mažai. Kadangi jo dislokacijos vietose sovietinių partizanų veikla buvo silpna, susidūrimų su jais pasitaikė labai retai, todėl ir nuostolių beveik nepatirta. Yra žinoma, kad 1943 m. pabaigoje neišskiomis aplinkybėmis žuvo 14-ojo bataliono 4-osios kuopos eil. Vytautas Liepa¹⁴⁸⁰.

Didžioji dalis bataliono nuostolių – iš tarnybos savavališkai pasitraukę kariai. 1943 m. ėmęs vis labiau ryškėti netolimas Vokietijos pralaimėjimas kare skatino bataliono karius šalintis iš tarnybos. Tokias karių nuotaikas dar labiau stiprino lietuvių tautinio pagrindžio agitacija: lietuviai nuolatos buvo raginami netarnauti svetimiesiems, kovoti tik už Lietuvos nepriklausomybę ir tik lietuviškose ginkluotosiose pajėgose.

Pasišalinusius iš tarnybos karius persekiojo okupacinė valdžia ir jai tarnaujantys vietiniai kolaborantai. Dėl to bėgliai buvo priversti slapstytis arba gyventi su padirbtais dokumentais. Kai kurie jų buvo suimti ir nubausti įvairiomis bausmėmis. 1943 m. vasario 22 d. iš bataliono dezertyravo eil. Feliksas Bytautas. Balandžio 17 d. į jo gimtąjį Naujamiesčio valsčiaus Gečių kaimą atvyko 6 lietuvių policininkai ir norėjo jį suimti. Kilus susišaudymui bėglys buvo sužeistas ir pateko į Šiaulių kalėjimo ligoninę. Po šešių mėnesių F. Bytautui pavyko iš kalėjimo pabėgti¹⁴⁸¹. Tų pačių metų balandžio 22 d. iš bataliono

1476 V. Kontauto 1951 07 10 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31–32.

1477 I. Saukalo 1951 06 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 20876/3, l. 24, 39, 40.

1478 P. Pilkauskas 1949 05 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 153, 154 a. p.

1479 J. Bagdono 1946 02 28 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 39432/3, l. 10 a. p.

1480 R. Zizas, *op. cit.*, p. 300.

1481 F. Bytauto 1945 04 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-4058, l. 10 a. p.–11.

pabėgo eil. Mykolas Anuškevičius¹⁴⁸², lapkričio mėn. – 1-osios kuopos kareivis Antanas Zajarskas. Pastarąjį po trijų dienų vokiečių žandarai sulaukė ir uždarė į kalėjimą, o vėliau išsiuntė prievartinių darbų į Vokietiją. Berlyne A. Zajarskas buvo uždarytas į rusų darbininkams skirtą stovyklą ir dirbo karinėje gamykloje, gaminančioje minas¹⁴⁸³. 1944 m. balandžio 6 d. iš bataliono pabėgo psk. Bronius Plestys¹⁴⁸⁴, balandžio 7 d. – eil. Stasys Butkus¹⁴⁸⁵, gegužės 25 d. – vachmistras Kazys Spetyla¹⁴⁸⁶.

Sovietų kariuomenei priartėjus prie Lietuvos, beveik visa Šiauliuose dislokuota bataliono kuopa išsibėgijo po Šiaulių apskrities miestelius ir kaimus¹⁴⁸⁷.

„Lietuvos“ policijos batalionas

„Lietuvos“ batalionas buvo formuojamas iš Vokietijoje atitarnavusių Reicho darbo tarnybos (RDT) savanorių. 1943 m. rugsėjo 24 d. ltn. Ignas Taunys buvusiems RDT savanoriams išsiuntinėjo šaukimus spalio 10 d. atvykti į Kaune, Žaliakalnyje, esančias RDT kareivines. Tokį šaukimą gavo 270 savanorių. Nustatytą dieną atvykę, savanoriai kareivinėse rado apsisostusį estų policijos batalioną. Jo sargybiniai neįleido lietuvių savanorių vidun ir šie išsivažinėjo namo. Dėl šio nesusipratimo tų metų spalio pabaigoje iš Kauno į Kioslino (Pomeranija) mokomąjį batalioną išsiųsti tik 132 lietuvių savanoriai¹⁴⁸⁸.

Kioslino mokykla vadovavo vokiečių mjr. Franke ir lietuvių kpt. P. Urbutis. Štabo viršininkas buvo vyr. ltn. J. Kupstas (vienu metu jis vadovavo ir 3-iajai kuopai). Mokykla (organizuota kaip batalionas) buvo įsikūrusi pietinėje Kioslino dalyje barakuose. Joje mokėsi apie 600 kursantų. Vokiečių žandarmerijos uniformomis aprenkti kursantai buvo suskirstyti į tris kuopas ir sunkiųjų kulkosvaidžių būrį. Vadovaujamas pareigas iki būrių vadų imtinai lygiomis teisėmis ėjo po du karininkus – vienas vokietis, kitas lietuvis: 1-ajai kuopai vadovavo vokiečių policijos kpt. Ratke ir ltn. J. Jablonskis, 2-ajai – ltn. Vladas Nakutis ir, atrodo, ltn. A. Šernas, 3-iajai – vokiečių policijos kpt. Haihilfe (?) ir ltn. Kazys Zaronkis. Taip pat mokykloje tarnavo ltn. J. Petrutis. Mokyklos viršininkas kartu buvo ir bataliono vadas. Mokykloje vokiečių ir lietuvių karininkai mokė rikiuotės ir fizinio rengimo dalykų, šaudymo ir šaunamųjų ginklų pažinimo, taktikos, sanitarijos,

1482 1943 07 10 įsakymas dėl M. Anuškevičiaus suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 69.

1483 A. Zajarsko 1946 12 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47023/3, l. 9.

1484 1944 04 19 įsakymas dėl B. Plesčio suėmimo, *ibid.*, b. 81, l. 12.

1485 1944 04 15 įsakymas dėl S. Butkaus suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 65.

1486 1944 06 21 įsakymas dėl K. Spetylos suėmimo, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 65, l. 16.

1487 J. Urbono 1949 11 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22896/3, l. 46.

1488 Mjr. H. Songino 1943 10 29 raštas SS ir policijos vadui Lietuvoje, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 24, l. 3–4.

geografijos ir topografijos, kovos su partizanais metodų, diversijų ir minavimo, žvalgybos ir kontržvalgybos, vyko politinis, cheminis ir bakteriologinis rengimas¹⁴⁸⁹.

1944 m. sausio–vasario mėn. lietuvių kursantai iš Kioslino buvo perkelti į Ukmergę, o iš ten po 10–12 dienų – į Prienus. Čia batalionas (mokykla) buvo suskirstytas į tris kuopas: šaulių, kulkosvaidininkų ir minosvaidininkų¹⁴⁹⁰. Dar buvo ryšių, žvalgybos, tiekimo ir sanitarijos grupės. Batalioną sudarė apie 500 karių.

Vasario 16 d. kursantai davė priesaiką Trečiajam reichui. Kariai buvo išrikiuoti aikštėje šalia Prienų kareivinių. Ceremonijoje dalyvavo iš Kauno atvykęs vokiečių policijos pulkininkas, mokyklos vadovai, orkestras sugrojo Lietuvos ir Vokietijos himnus, buvo iškabintos abiejų šalių vėliavos. Vokiečių karininkas skaitė priesaikos tekstą, lietuvių karininkas jį vertė, o paskui žodžius kartėjo kursantai. Vėliau kursantai pražygiavo pro tribūną su viršininkais ir sugrįžo į kareivines. Čia jie pasirašė priesaikos tekstą.

Prienuose kursantai toliau mokėsi karinių dalykų, saugojo Kauno–Alytaus kelią, gaudė Lietuvos vietinės rinktinės dezertyrus, dalyvavo operacijose prieš partizanus Panevėžio, Trakų ir Vilniaus apskrityse. 1944 m. gegužės mėn. batalionas buvo išvykęs į Panevėžio apskritį, šukavo ten Šimonių girią, bet su partizanais nesusidūrė. Operacija truko kelias paras. Birželio pabaigoje–liepos pradžioje batalionas buvo išsiųstas į Vilniaus ir Trakų apskritis. 3-ioji kuopa Aukštadvaryje išbuvo dvi ar tris savaites ir Semeliškių apylinkėse susidūrė su partizanais, bet nuostolių nė viena pusė nepatyrė. Iš ten dalinys atsitraukė į Kauną ir trumpam buvo apgyvendintas Šančių kareivinėse¹⁴⁹¹.

1944 m. pavasarį padažnėjo dezertyravimo atvejų. Lietuvių saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininkas balandžio 12 d. paskelbė dešimties lietuvių karių, pasižalinusių iš Prienų, paiešką¹⁴⁹².

Liepos mėn. „Lietuvos“ batalionas buvo perkeltas į Daugpilį. Čia kursantai saugojo aerodromą, geležinkelio tiltą, statė gynybinius įtvirtinimus, buvo mokomi žvalgybos ir diversinio darbo sovietų užnugaryje. Priartėjus frontui, lietuviai buvo perkelti į Sluokos miestelį prie Rygos. Atsitraukdami jie dar spėjo susprogdinti Daugpilio oro uosto įrenginius¹⁴⁹³. 1944 m. vasarą lietuvių kursantams Kuoknesės, Sluokos, Maduonos ir kituose rajonuose (Latvija) teko ne kartą dalyvauti kautynėse su sovietų kariuomene ir

1489 LSSR KGB 1948 08 18 pažyma apie Kioslino–Prienų karininkų mokyklą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19976 (stebėjimo byla), l. be numerio; S. Sabaliausko 1950 08 22 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 89, l. 1–2; J. Montrimo 1949 02 02 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 118; J. Liaubono 1948 10 18 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. P-19976, l. 70–71.

1490 V. Uštupovo 1949 07 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 333 a. p.

1491 A. Skerio 1948 05 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35068/3, l. 150–154; K. Šukio 1951 10 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 23628/3, l. 59–60; P. Kiaunės 1951 10 11 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 101.

1492 LSP Panevėžio apygardos viršininko 1944 04 12 raštas, LCVA, f. R-708, ap. 1, b. 20, l. 25.

1493 A. Skerio 1951 03 24–25 ir 1951 03 26 tardymo protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35068/3, l. 19, 55.

patirti nemažų nuostolių. Rugpjūčio–rugsėjo mėn. kursantai statė gynybinius įtvirtinimus Mildos ir Sluokos rajonuose.

Artėjant sovietų kariuomenei kursantai pėsčiomis traukėsi Liepojos link, o iš ten spalio (pasak kitų šaltinių, lapkričio) viduryje garlaiviu buvo išgabenti į Dancigą. 1944 m. gruodžio mėn. batalionas išformuotas. Iš maždaug 500 karių dalinio teliko apie 120 žmonių¹⁴⁹⁴. Kursantai buvo išskirstyti į įvairius vokiečių policijos dalinius (11-ąją ir 14-ąją policijos divizijas, 3-iąją, 26-ąją ir 82-ąją policijos pulkus) ir 1945 m. pradžioje iš Dancigo išsiųsti į Liublianą (Jugoslavija) apylinkes saugoti komunikaciją ir kovoti su partizanais. 1945 m. kovo mėn. lietuviai buvo išsiųsti į Berlyno rajoną kovoti su puoliančia Raudonąja armija ir 14-ojo vokiečių policijos pulko bei kitų dalinių sudėtyje dalyvavo kautynėse prie Gubeno, Taubendorfo ir Liubeno miestų. Balandžio pabaigoje dauguma lietuvių karių buvo apsupti ir pateko į sovietų nelaisvę¹⁴⁹⁵.

Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla

Pastoviuose (dabar Baltarusijos Respublika, Vitebsko srities rajono centras), apie 50 km nuo Vilniaus, buvusių lenkų kavalerijos kareivinių pastate, 1942 m. birželio mėn. buvo įsteigta Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla (vok. *Reit und Fahrstaffel*). Vokiečių, lietuvių ir kiti policijos pareigūnai čia buvo mokomi jodinėti ir vairuoti. Mokymai trukdavo šešis mėnesius. Manoma, kad mokyklą baigė apie tūkstantis lietuvių, latvių ir estų policininkų. Tarnybai policijoje čia taip pat buvo parengta apie tūkstantis arklių ir vežimų¹⁴⁹⁶. 1942 m. birželio 19 d. žiniomis, mokyklai (daliniui) vadovavo ltn. Juozas Rimkevičius, jo pavaduotojas buvo vrš. Eduardas Juknaitis. Tuo metu mokyklą sudarė kavalerijos būrys (vadas vrš. Antanas Overlingas), 2 vairuotojų būriai (vadai viršilos Albinas Savukaitis ir Juozas Jurkšaitis) ir pagalbinė grupė (viršininkas vrš. Antanas Procuta). Joje tada tarnavo 97 asmenys¹⁴⁹⁷.

Tvarkos policijos vado Ostlande 1943 m. vasario 3 d. įsakymu Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokyklos Pastoviuose kariškiai kpt. Walteris Jucknies, vyr. ltn. Otto Wiemannas ir policininkas Rudolfas Sommeris buvo apdovanoti antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais¹⁴⁹⁸.

1494 V. Uštupovo 1949 07 14 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 331–331 a. p.

1495 LSSR KGB 1948 08 18 pažyma apie Kioslino–Prienų karininkų mokyklą, *ibid.*, b. P-19976 (stebėjimo byla), l. be numerio; S. Sabaliausko 1950 09 05 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 89, l. 4; A. Skerio 1951 03 26 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 35068/3, l. 58.

1496 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 426.

1497 1942 06 19 žinios apie Kavalerijos ir vairuotojų mokyklą (dalinį), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 252, l. 5–6.

1498 Tvarkos policijos vado Ostlande 1943 02 03 įsakymas Nr. 3, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 14.

Lietuvių policijos bataliono kariai Pastovių (Baltarusija) stotyje. 1943 m. ruduo (LYA)

Dalis buvusių 7-ojo lietuvių policijos bataliono karių 1943 m. viduryje buvo išsiųsti į Pastovių policijos kavalerijos ir vairuotojų mokyklą. Čia jie prižiūrėjo arklius, saugojo kareivines ir atliko kitas tarnybas.

Pastovių miestelis buvo aktyvaus sovietų ir lenkų partizanų veikimo zonoje. Miestelis ir Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla dažnai buvo puldinėjami partizanų, dėl to tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. balandžio 27 d. įsakymu mokykla (vok. *Polizei Schule für Reit- und Fahrwesen*) turėjo būti iškelta į Žagarę.

1944 m. gegužės mėn. Pastovių mokykla su sargybiniais pasitraukė į Lietuvą – iš pradžių į Varėną, vėliau į Kauną ir Kazlų Rūdą¹⁴⁹⁹. 1944 m. rugpjūčio mėn. mokykla buvo evakuota į Karaliaučių, kur apsisistojo vokiečių kareivinėse. Evakuacijos metu mokyklos personalas, kursantai ir inventoriūs nukentėjo nuo aviacijos puolimų¹⁵⁰⁰.

1499 A. Rimkos 1951 05 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35765/3, l. 21; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 04 27 įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 2, l. 182.

1500 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 426.

Kareiviška kasdienybė ir butis

Maitinimas ir medicinos pagalba. Kauno komendantūros Sanitarijos skyrius 1941 m. rugsėjo 24 d. Kauno karo komendantui pranešė apie nepakankamą policijos batalionų karių maitinimą. Įvertinę savaitinę maitinimo normą kalorijomis, skyriaus pareigūnai nustatė, kad per dieną karys vidutiniškai gauna 2 028 kalorijas. Vokiečių mokslininkai buvo nustatę, kad įgulos tarnybos karys per dieną privalėjo gauti 3 050 kalorijų, o carinės Rusijos specialistai – 3 998 kalorijų normą. Sanitarijos skyriaus specialistai prašė karo komendanto užtikrinti policijos batalionų kariams reikiamą maisto normą¹⁵⁰¹. Kauno apygardos komisaro 1941 m. rugsėjo 10 d. raštu policijos batalionų kariams (1 žmogui) buvo nustatyta tokia savaitinė maisto norma: duonos – 3 500 g, mėsos – 500 g, miltų – 350 g, kruopų arba makaronų – 500 g, sviesto – 150 g, kitų riebalų – 100 g¹⁵⁰².

Lietuvoje dislokuotų policijos batalionų karininkai paprastai gyvendavo butuose, o kareiviai – kareivinėse. Karininkai valgydavo atskirai nuo kareivių, nors jų maistas buvo toks pat. Prie batalionų priskirti vokiečių ryšių karininkai su savo pavaldiniais gaudavo pagerintą maistą¹⁵⁰³.

Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1941 m. lapkričio mėn. nurodymu savišaugos daliniai privalėjo turėti ligonių knygas, kuriose reikiamus įrašus darydavo gydytojai. Baigus sužeisto arba susirgusio kario gydymą, jo ligos istorija turėdavo būti pridėdama prie asmens bylos.

Policijos batalionus galėjo aptarnauti ir vietos gydytojai, su kuriais turėjo būti sudaromos sutartys. Tokių gydytojų asmens duomenys ir adresai turėjo būti pateikiami vadovaujantiems sanitarijos karininkui prie vokiečių tvarkos policijos vado¹⁵⁰⁴. Tvarkos policijos vado 1942 m. kovo 5 d. rašte pabrėžiama: „<...> visi uždariems vienetams [po-

1501 Kauno karo komendantūros 1941 09 24 raportas Kauno komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 10, l. 97.

1502 Kauno apygardos komisaro 1941 09 10 raštas Kauno miesto lietuvių karo komendantui, ibid., l. 100.

1503 Savišaugos batalionai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 211.

1504 Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1941 m. lapkričio mėn. rašto vertimas iš vokiečių kalbos, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 274, l. 57 a. p.

licijos batalionams. – *Aut. past.*] priklausantieji gauna nemokamą gydymą pagal Vokietijos policijos sveikatos aprūpinimo taisykles.¹⁵⁰⁵ Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytis 1944 m. vasario 21 d. pasirašė aplinkraščių policijos vadams dėl policijos pareigūnų šeimos narių gydymo. Juo buvo nustatyta, kad policijos pareigūnų šeimos nariai dantų gydytojų ir ambulatoriškai gydomi nemokamai. Stacionariose ligoninėse, sanatorijose ir kurortuose reikėjo mokėti 50 proc. nustatytos sumos, kitą dalį apmokėdavo socialinio draudimo įstaiga. Šeimos nariais buvo laikomi vyras ar žmona ir vaikai iki šešiolikos metų¹⁵⁰⁶.

Atlyginimai, žuvusių ir sužeistų karių šeimų globa. Lietuvos laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 27 d. posėdyje nutarė, kad vokiečių karinės vadovybės Kaune leidimu kariniais pagrindais organizuojamas apsaugos (TDA) batalionas bus finansuojamas¹⁵⁰⁷. Liepos 5 d. posėdyje Laikinoji vyriausybė patvirtino komendanto J. Bobelio pateiktus Kauno karo komendantūros ir jos darinių etatus. Pareigūnams, dirbantiems karinėse įstaigose ir štabuose, pagal einamas pareigas buvo nustatytos šios laikinosios atlyginimo normos: brigados vadui – 1 500 rb, pulko vadui – 1 200 rb, bataliono vadui – 1 100 rb, pulko vado pavaduotojui – 1 050 rb, bataliono vadui – 950 rb, kuopos vadui – 850 rb, komandos viršininkui – 750 rb, būrio vadui – 700 rb, kuopininkui – 600 rb, būrininkui – 550 rb, skyrininkui – 500 rb, šauliui – 450 rb. Pareigūnai taip pat gaudavo maisto davinį¹⁵⁰⁸. Vokiečių karinės valdžios potvarkiu 1 reichsmarkė buvo prilyginta 10 rublių¹⁵⁰⁹, taigi kariškių atlyginimai atitinkamai buvo 150, 120, 110, 105, 95, 85, 75, 70, 60, 55, 50 ir 45 RM. Karinių-policinių darinių nariams atlyginimai buvo mokami ir Lietuvos laikinajai vyriausybei nutraukus veiklą.

Yra žinoma, kad Vilniaus atstatymo tarnybos kariams 1941 m. rugpjūčio pradžioje buvo nustatyti tokie mėnesiniai atlyginimai: viršiloms – 600 rb, puskarininkiams – 550 rb, eiliniams – 150–200 rb¹⁵¹⁰. Iki 1941 m. lapkričio mėn. Lietuvoje funkcionavo sovietiniai rubliai, paskui jie buvo pakeisti Vokietijos markėmis. 1941 m. spalio viduryje nustatyta, kad policijos batalionų kariams iš Trečiojo reicho biudžeto turi būti mokami tokie atlyginimai (dienpinigiai): eiliniams – 0,50 RM, grupės vadui – 1 RM, būrio vadui – 1,50 RM, kuopos vadui – 2,50 RM, bataliono vadui – 4 RM. Turintiems šeimas kareiviams ir puskarininkiams papildomai turėjo būti mokama po 2 RM, viršiloms ir

1505 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 05 raštas, *ibid.*, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 149.

1506 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 559.

1507 *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 18.

1508 *Ibid.*, p. 45–46;

1509 A. Gražiūnas, *op. cit.*, p. 126.

1510 Vilniaus atstatymo tarnybos administracijos 1941 08 05 raštas Tvarkos tarnybos referentui, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 204, l. 72–74.

turintiesiems aukštesnį laipsnį – po 3 RM¹⁵¹¹. Atlyginimų klausimas buvo aktualus ir nuolatos diskutuojamas. Karo metu atlyginimai policininkams kelis kartus keitėsi.

Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. kovo 5 d. rašte nurodyta, kad atlyginimas policijos batalionų ir kuopų kariams turėjo būti mokamas dekadomis – kiekvieno mėnesio 1, 11 ir 21 d. Tarnaujantieji policijos batalionuose nemokamai gaudavo gyvenamąsias patalpas, maistą ir drabužius. Nepasinaudojimas teise į gyvenamąją patalpą neturėjo būti kompensuojamas (dalis karininkų gyveno savo butuose). Atlyginimas policininkams galėjo būti mokamas dvejopai: 1) vadinamasis atlyginimas vietoje, kurį sudarė atlyginimas, šeimpinigiai vedusiesiems ir Baltijos šalių (Ostlando) priedas, ir 2) atlyginimas žygyje.

Atlyginimas vietoje:

kareiviams: nevedusiesiems – 2,40 RM, vedusiesiems – 3,40 RM;

puskarininkiams – atitinkamai 3 ir 4 RM;

viršiloms – atitinkamai 5,30 ir 6,80 RM;

būrių vadams – atitinkamai 6,50 ir 8 RM;

kuopų vadams ir gydytojams – atitinkamai 8,30 ir 9,80 RM;

batalionų vadams – atitinkamai 11,30 ir 12,80 RM.

Atlyginimas žygyje:

kareiviams: nevedusiesiems – 2,80 RM, vedusiesiems – 3,50 RM;

puskarininkiams – atitinkamai 4,40 ir 5,40 RM;

viršiloms – atitinkamai 5,80 ir 7,40 RM;

būrių vadams – atitinkamai 8,30 ir 9,80 RM;

kuopų vadams ir gydytojams – atitinkamai 12,50 ir 14,80 RM;

batalionų vadams – atitinkamai 14,50 ir 17,50 RM.

Esant ypatingoms žygio sąlygoms, galėjo būti mokami fronto priedai po 1 RM kasdien, bet tik iš anksto gavus Ostlando aukštesniojo SS ir policijos vado leidimą¹⁵¹².

Policijos daliniams išvykstant iš gimtųjų vietovių, kilo būtinybė aprūpinti pasiliekančius karių šeimų narius. Dėl to išvykstančių batalionų kariai ir jų šeimų nariai turėjo rašyti pareiškimą dviem egzemplioriais, nurodydami, kokią sumą išskaičiuoti iš kario atlyginimo pasiliekančioms šeimoms nariams. Pirmas pareiškimo egzempliorius su dalinio vado ir atlyginimo gavėjo parašais turėjo būti siunčiamas gimtojoje vietoje pasilikusios šeimos savivaldybei. Antras egzempliorius turėjo likti dalinio administracijoje.

Tvarkos policijos vado rašte buvo numatyta policijos batalionams skirti vokiečių administracijos karininkus, turinčius tvarkyti ūkio ir finansinius reikalus. Be to, polici-

1511 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 524.

1512 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 05 raštas, LCVA, f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 148.

Žuvusio kario laidotuvės. Karo metų nuotr. (LYA)

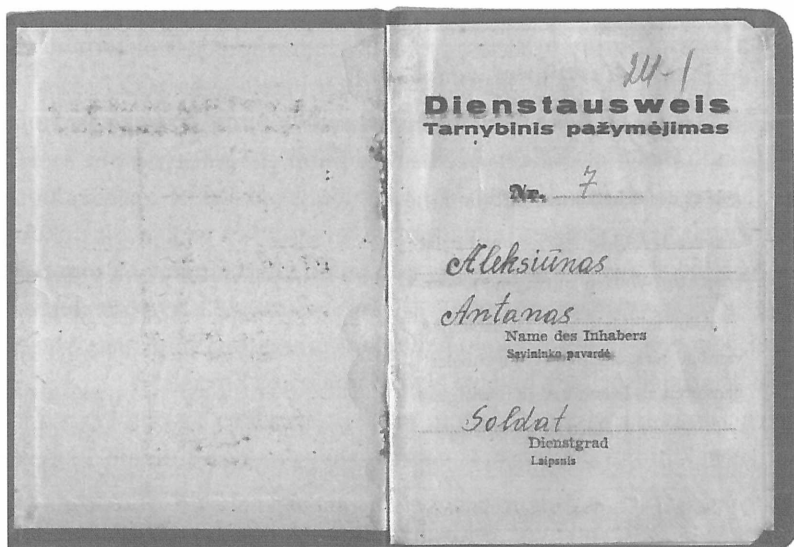
jos batalionų kariams priklausė nemokamas gydymas pagal Vokietijos policijos taisykles. Tarnybos metu sužeisti ir tapę nedarbingi, kariai, iki pasveiks, kas mėnesį taip pat turėjo gauti tam tikrą atlyginimą¹⁵¹³.

H. Himmlerio 1941 m. lapkričio 6 d. rašte dėl policijos tarnybos okupuotose Sovietų Sąjungos srityse („Rytų krašte“) nurodoma, kad jei policijoje tarnaujantis žmogus miršta, nepriklausomai nuo to priežasties, jo šeimos nariai 45 dienas po mirties turi teisę gauti paskutinio mokėto dienos atlyginimo dydžio pašalpą, įskaičiuojant ir avansu išmokėtą atlyginimą. Pašalpos gavėjams mirus, kitiems šeimos nariams tris mėnesius po mirties turėjo būti mokama pinigine pašalpa, įskaitant bedarbio priedą.

Įvairios pašalpos turėjo būti mokamos sužeistiems ir netekusiems darbingumo policijos batalionų nariams. Pagal Reicho policijos taisykles jie taip pat turėjo teisę į nemokamą gydymą. Pašalpos dydis priklausė ir nuo turimo laipsnio bei šeiminių aplinkybių (vaikų skaičiaus ir kt.). Pašalpos turėjo būti mokamos ir tvarkomos per Vokietijos reicho kasą¹⁵¹⁴.

1513 Ibid., l. 149.

1514 Reicho SS ir policijos vado 1941 11 06 rašto nuorašas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 274, l. 54–56.

Kareivio Antano Aleksiuono tarnybinis pažymėjimas (LYA)

Lietuvių savisaugos dalių vado 1942 m. lapkričio 15 d. įsakymu pranešta, kad policijos bataliono kariui žuvus ar mirus pildoma speciali anketa, kuri turi būti siunčiama į LSD štabą Kaune, A. Mickevičiaus g. 27. Buvo nurodyta, kad kuo greičiau štabas tokią žinią gaus, tuo greičiau žuvusiojo šeimai bus skirta pensija. Jei karys žuvo ar mirė ne tarnybos metu, pensija jo šeimai nebuvo skiriama¹⁵¹⁵. 1942 m. LSD štabe šeimų aprūpinimo klausimus tvarkė kpt. Stasys Kuzmickas¹⁵¹⁶.

Vilniuje gyvenusios žuvusių policijos batalionų karių žmonos gavo tokias išmokas: Antanina Brusokienė – 173 RM, Veronika Prialgauskienė – 151 RM, Ona Skardienė – 108 RM, Konstancija Stelionienė – 132 RM, Anelė Stulginskienė – 64 RM¹⁵¹⁷.

Vokiečių tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 21 d. nurodymu rūpintis žuvusių ir išvykusių į Rytus karių šeimų aprūpinimu apskričių miestuose buvo pavesta policijos vadų padėjėjams, o miesteliuose ir kaimuose – nuovadų viršininkų padėjėjams; Vilniuje ir Kaune šeimų aprūpinimas buvo pavestas LSD šeimų aprūpinimo viršininkams¹⁵¹⁸.

1943 m. rudenį pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno įsakymu buvo įsteigtas Vyriausias lietuvių karių ir jų šeimų globos komitetas su skyriais apskričių miestuose

1515 Įsakymas LSD Nr. 65 (1942 11 05), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 12.

1516 Įsakymas LSD Nr. 62 (1942 10 29), *ibid.*, l. 19.

1517 Žuvusių policijos batalionų karių šeimos narių sąrašas, *ibid.*, f. R-626, ap. 1, b. 93, l. 19.

1518 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 558.

ir valsčių miesteliuose. Ši visuomeninė organizacija siekė palaikyti fronte kovojančių karių ryšius su Lietuva, stiprinti jų dvasią, aprūpinti kultūrinėmis ir materialinėmis gėrybėmis. Be to, šis komitetas rūpinosi sužeistų karių ir invalidų globa¹⁵¹⁹.

Policijos batalionų kariams buvo išduodamos atlyginimo knygelės, kurios kartu buvo ir asmens liudijimai (vok. *Soldbuch*). Šiame dokumente buvo įrašoma asmens pavardė ir vardas, karinis laipsnis, tarnybos eiga, kraujo grupė ir kiti svarbūs duomenys. Su atlyginimo kortele karys gaudavo atlyginimą savo tarnybos vietoje. Šis dokumentas buvo naudojamas ir kaip asmens tapatybės patvirtinimas atsiimant korespondenciją, važiuojant geležinkeliu, vykstant atostogų. Atlyginimo knygelę karys privalėjo visados turėti su savimi. Pаметus knygelę reikėjo nedelsiant pranešti daliniui arba įstaigai, kuriai jos savininkas priklauso. Tada būdavo išduodama nauja knygelė¹⁵²⁰.

Ryšius su giminėmis savisaugos dalinių kariai palaikydavo laiškais. Per radiją buvo galima siųsti tik sveikinimus. Siuntinių iš namų buvo galima gauti tik po 1 kg, vėliau – 3,3 kg¹⁵²¹.

Apdovanojimai. Sprendžiant iš vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. pranešimo, Rytų fronte Vokietijos pusėje kovojantys „iš bolševizmo išlaisvintų tautų savanoriai“ negalėjo gauti pasižymėjimo ženklų, pavyzdžiui, Geležinio kryžiaus, bet galėjo būti apdovanojami puolimo ir sužeidimo medaliais bendrąja tvarka¹⁵²². Vis dėlto vėliau tokios nuostatos atsisakyta. Kpt. P. Mikelskas ir mjr. J. Semaška buvo apdovanojami pirmosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu (vok. *Eiserne Kreuz 1. Klasse*), kelios dešimtys lietuvių karininkų, puskarininkų ir eilinių pelnę antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordiną. Dar daugiau lietuvių karių buvo apdovanojami įvairių klasių Karo nuopelnų kryžiumi, medaliu „Už žiemos kampaniją Rytuose 1941–1942 m.“, ženklu „Už drąsą ir nuopelnus Rytų tautų gyventojams“, Sužeidimo ženklu (vok. *Verwundeten-Abzeichen*), pasižymėjimo ženklu už Demjansko gynybą, Puolimo ženklu ir kitais apdovanojimais¹⁵²³.

Centrinės Rusijos aukštesniojo SS ir policijos vado įsakymu antrosios klasės Narsumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautų kariams 1943 m. liepos mėn. buvo apdovanojami 2(12)-ojo policijos bataliono vyr. ltn. V. Kvietinskas, vyr. ltn. Jonas Marcišauskas, ltn. A. Gecevičius, vrš. Viktoras Pavlovas, viceviršilos Jonas Neicelis, Mečys Mikutaitis, Stasys Karpavičius, Jonas Kučinskas, Juozas Pilvinis, Jonas Zalbiūnas ir dar 21 žemesnio laipsnio šio bataliono karys¹⁵²⁴.

1519 „Tauta remia fronto karių“, *Karys*, 1943, gruodžio 18, Nr. 51(1213).

1520 Mykolo Firevičiaus atlyginimo kortelė Nr. 567, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 29363/3, l. 28.

1521 Savisaugos batalionai, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 212.

1522 Įsakymas LSD Nr. 57 (1942 10 01), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 29.

1523 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 630–635.

1524 Baltarusijos tvarkos policijos vado 1943 07 01 įsakymas Nr. 14, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1287, l. 32–33.

Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. balandžio 19 d. įsakymu antrosios klasės Geležiniu kryžiumi apdovanoti šie lietuvų kariai: 259-ojo mokomojo bataliono ltn. P. Petrušaitis, 255-ojo bataliono vrs. P. Motiejūnas, jaunesnieji kapralai Pranas Šalkauskas ir Izidorius Jocys, eiliniai A. Gutauskas ir Petras Tauroza. Tuo pačiu įsakymu antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais apdovanoti šie 255-ojo bataliono kariai: kpt. M. Liormanas, vicefeldfelbis B. Saugūnas, vicekapralas Juozas Kikilas, jaunesnieji kapralai Jonas Lenickas, V. Vaišnora ir Kazys Jonušas, eil. Vincas Zuikis. Antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiai su kardais buvo įteikti ir dar 33 4-ojo ir 8-ojo lietuvų policijos batalionų kariams. Šį apdovanojimą gavo kpt. P. Puodžiūnas, kpt. A. Lastas, vyr. ltn. G. Narušis, leitenantai N. Černius, A. Gelazėla ir A. Šernas¹⁵²⁵.

Batalionų karių nuostoliai. Manytina, kad iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos galėjo žūti apie 500 lietuvų policijos batalionų karių. Žinant, kad Rytų fronte žuvo milijonai žmonių, tokius nuostolius galima laikyti nedideliais, simboliniais. Deja, lietuvų tautos interesų požiūriu šios netektys buvo beprasmės. Veikdami nacių Vokietijos policinėse struktūrose, kai kurie batalionai ar atskiri jų padaliniai buvo priversti dalyvauti nusikalstamosiose akcijose, suteršė lietuvio kario garbę.

Kai kurių autorių duomenimis, per karą buvo suformuoti 45 latvių policijos (apsaugos) batalionai (vidutiniškai po 300–700 vyrų kiekviename) ir 26 estų policijos batalionai (vidutiniškai po 500 vyrų)¹⁵²⁶ (neskaičiuojant abiejų tautų suformuotų nacionalinių SS kariuomenės junginių – SS latvių 15-osios ir 19-osios, SS estų 20-osios divizijų). Lietuvių antinacinio pagrindžio laikraštis „Baltija“ 1944 m. balandžio mėn. rašė, kad iki 1944 m. vokiečiams pavyko suorganizuoti 23 lietuvų policijos batalionus, kuriuose tarnavo 8 722 žmonės. Iš jų 451 žuvo, 1 500 buvo sužeista, o 2 361 dezertyravo¹⁵²⁷. Neaišku, kokiais šaltiniais šis laikraštis rėmėsi, bet jo pateikiami duomenys atrodo gana tikroviški.

Prie batalionų nuostolių priskirtini ir iš jų dezertyravę asmenys. Kai kurių šaltinių duomenimis, iki 1944 m. kovo 1 d. iš lietuvų policijos batalionų dezertyravo 2 300 karių¹⁵²⁸. Tikėtina, kad iki nacių Vokietijos okupacijos pabaigos šis skaičius dar gerokai išaugo ir galbūt viršijo 3 tūkst. žmonių.

Karo kapelionai. LSD štabe vyr. kapeliono pareigas iki 1942 m. spalio 1 d. ėjo kun. Juozapas Meškauskas, o kapeliono-kunigo pareigas – Jonas Normantas¹⁵²⁹. Pastarasis 1-ojo husarų pulko, aviacijos grupės ir kitų Lietuvos kariuomenės dalinių karo kapelio-

1525 Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymas Nr. 4 (1944 04 19), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 6, l. 116 a. p.

1526 В. Н. Шунков, *Солдаты разрушения. Организация, подготовка, вооружение, униформа ваффен СС*, Минск, 2003, с. 100, 112.

1527 *Baltija* (Baltų vienijimo sąjūdžio leidinys), 1944, balandis, Nr. 4.

1528 Savisaugos daliniai, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 110 a. p.

1529 Įsakymas LSD Nr. 57 (1942 09 15), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 33.

nu buvo ir 1926–1940 m. Į šias pareigas jį buvo paskyrę Kauno arkivyskupas Juozapas Skvireckas ir vyr. kapelionas J. Meškauskas. Iki tapdamas karo kapelionu, J. Normantas tarnavo Kauno Šančių bažnyčios klebonu.

Iš pradžių J. Normantas buvo Kaune dislokuotų 1-ojo ir 2-ojo batalionų kapelionas¹⁵³⁰, o 1942 m. liepos pabaigoje paskirtas 5-ojo, 13-ojo ir 250-ojo batalionų karo kapelionu ir išvyko į tarnybos vietą¹⁵³¹. Kauno apygardos savisaugos dalinių vado 1942 m. rugsėjo 2 d. įsakymu į batalionus buvo paskirti šie karo kapelionai: kun. J. Meškauskas – į 9-ąjį, kun. J. Normantas – į 5-ąjį, kun. Zenonas Ignatavičius – į 12-ąjį, kun. Panavas – į Vilniaus apygardos 1-ąjį, kun. Petras Dziegoraitis – į Šiaulių apygardos 14-ąjį ir evangelikų pastorius Petras Dagys – į Vilniaus apygardos 254-ąjį batalionus. Į batalionų sąrašus karo kapelionai buvo įtraukiami kaip eiliniai kareiviai ir būdavo taip pat aprūpinami¹⁵³².

J. Normantas kelis kartus buvo išvykęs atlikti religinių apeigų (sakydavo pamokslus ir klausydavo išpažinčių) į dislokuotus už Lietuvos ribų batalionus. Jis lankėsi Daugpilyje, Minske, Pskove, Novgorode, Ostrove, Dedovičiuose ir kitur. Į Minską J. Normantas buvo nuvykęs per 1943 m. Velykas. Ten jį pasiuntė Vilniaus vyskupas Mečislovas Reinys. Minske J. Normantas buvo apie dešimt dienų, čia lietuvių batalionų kariams laikė mišias¹⁵³³. Galimas dalykas, kad 1943 m. birželio 28–29 d. jis aplankė ir 10(256)-ąjį lietuvių policijos batalioną Novgorode. Mat ten per Šv. Petro ir šv. Povilo šventę kunigas laikė mišias bataliono kariams. Kunigas esą buvo apsirengęs Lietuvos kariuomenės uniforma. Tuo metu netoli miesto vyko mūšiai su Raudonąja armija, kuriuose dalyvavo ir 10(256)-asis batalionas¹⁵³⁴. Po mišių kunigas iš karto išvyko iš miesto. 1944 m. pradžioje J. Normantas aplankė 13-ąjį lietuvių policijos batalioną, kuris tuo metu dislokovosi Pskovo srities Aševo miestelyje. Čia jis bataliono kariams laikė pamaldas valstiečio name. Nemažai karių viduje netilpo ir stovėjo lauke¹⁵³⁵. Po pamaldų kunigas iš karto išvyko. Lietuvos SSR MGB kariuomenės karo tribunolas 1951 m. nuteisė J. Normantą 25 metus kalėti lageryje ir konfiskavo jo turtą¹⁵³⁶.

1944 m. sausio pabaigoje „Kario“ savaitraštis pranešė apie vyr. karo kapelioną J. Meškausko lankymąsi Vokietijoje pas lietuvių bataliono karius. Ten jis laikė šventines pamaldas, klausė karių išpažinčių. „Vyr. kapelionas jautęs gyvą pasitenkinimą geru mūsų bataliono susitvarkymu ir jo korektiškais santykiais su vietos gyventojais.“¹⁵³⁷

1530 J. Normanto 1951 09 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24921/3, l. 23–24.

1531 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims Nr. 47 (1942 07 28), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 67.

1532 Įsakymas Kauno apygardos savisaugos dalims (1942 09 02), *ibid.*, l. 53.

1533 J. Normanto 1951 09 01 ir 1951 09 10 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24921/3, l. 25–26, 40–41.

1534 J. Jurkūno 1951 10 09 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 92–94.

1535 B. Armono 1951 09 25 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 167–170.

1536 J. Normanto baudžiamosios bylos 1956 03 03 išvada, *ibid.*, l. 262–266.

1537 „LAD vyr. kapelionas lankėsi Vokietijoje“, *Karys*, 1944, sausio 29, Nr. 4(1218).

Baigiamasis žodis

1940 m. Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota Lietuva kaip valstybė Vokietijos–SSRS kare nedalyvavo. Abi kariaujančios šalys iš Lietuvos vyrų bandė steigti lietuviškas karines ir policines (milicines) formuotes (junginius). Netoleruodami Lietuvos suverenumo, nacių okupantai neleido atsikurti Lietuvos kariuomenei. Policinėse ir karinėse nacių Vokietijos struktūrose veikė lietuvių policijos batalionai (vok. *litauische Schutzmannschaftsbataillone*).

Vokietija kaip kariaujanti šalis buvo atsakinga už visus jos ginkluotosioms pajėgoms priklausančių asmenų veiksmus (taip pat ir genocido bei karo nusikaltimus). 1907 m. IV Hagos konvencija draudė okupuojančiai valstybei mobilizuoti okupuotų šalių gyventojus į savo kariuomenę ir versti juos prisiekti, bet leido savanoriškai stoti į okupanto kariuomenę ir jai pavaldžius dalinius. Vokietijos politinė ir karinė vadovybė, pasinaudodama vietine savivalda, leido Baltijos šalių gyventojams pasirinkti vieną iš dviejų galimybių: savanorišką tarnybą vokiečiams pavaldžiuose policijos ir kariniuose daliniuose arba darbo tarnybą.

Trūkstant žmonių užnugario apsaugos funkcijoms vykdyti, Trečiojo reicho ir SS vadovybė 1941 m. vasarą leido okupuotose Baltijos šalyse ir Ukrainoje steigti vietinės policijos struktūras (vok. *Schutzmannschaften*), taip pat ir policijos batalionus. Iš viso šiuose kraštuose ir Generalinėje gubernijoje (centrinė Lenkija) buvo suformuota daugiau kaip 200 vietinių policijos batalionų. Remiantis 1942 m. pradžioje nustatytais etatais, batalione turėjo tarnauti 501 asmuo, bet dažnai šio skaičiaus nebuvo paisoma.

Per pirmąją sovietinę okupaciją bolševikai vykdė masines Lietuvos gyventojų represijas, todėl lietuviai suvokė bolševizmą kaip pagrindinį priešą ir iš pradžių noriai stėjo į formuojamus policijos batalionus kovoti su sovietais ir bolševikais. 1941 ir 1942 m. pradžioje stojimas į policijos batalionus daugiausia buvo savanoriškas. Svarbiausi policijos batalionų formavimo centrai buvo Kaunas ir Vilnius. Kaune į formuojamus batalionus daugiausia stėjo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, puskarininkiai ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai. Vilniuje policijos batalionai buvo sudaromi iš buvusių Raudonosios armijos lietuviškųjų dalinių. Čia stojimas buvo tik iš dalies savanoriškas: dauguma į batalionus stėjo tik todėl, kad nenorėjo tapti karo belaisviais ir kalėti nacistinėse karo belaisvių stovyklose. 1941–1942 m. pradžioje buvo suformuota ir veikė 15 lietuvių

policijos batalionų. Dar apie 11 lietuvių policijos batalionų buvo suformuoti daugiausia mobilizacijos būdu 1942–1944 m. Iš viso suformuotuose ne mažiau kaip 26 atskiruose batalionuose tarnavo iki 15 tūkst. vyrų.

Iki pat karo pabaigos policijos batalionai išliko gausiausia ir pastoviausia lietuviška karine-policine formuote, dažniausiai vykdžiusia vokiečių užnugario apsaugos (geležinkelių, tiltų, gamyklų, karinių sandėlių, karo belaisvių stovyklų) funkciją ir kovojusia su sovietiniais partizanais. Kovose ir per nelaimingus atsitikimus žuvo apie 500 lietuvių policijos batalionų karių. Sužeistų ir dingusių be žinios karių skaičius nežinomas. 1943–1944 m. policijos batalionų karių skaičius ėmė smarkiai mažėti dėl masinio dezertyravimo. Šiuo laikotarpiu iš batalionų savavališkai pasišalino ne mažiau kaip 3 tūkst. karių.

Dalį (ne mažiau kaip 10) lietuvių policijos batalionų arba jų padalinių (kuopų ir būrių) naciai panaudojo Holokaustui ir karo nusikaltimams vykdyti. Kaune suformuoti 1(13)-asis ir 2(12)-asis batalionai 1941 m. sistemingai vykdė masines žydų žudynes Lietuvoje ir Baltarusijoje. Šie batalionai nužudė dešimtis tūkstančių žydų. Kitų batalionų vaidmuo Holokauste buvo epizodinis ir ne toks reikšmingas (dalyvavo vienkartinėse žydų žudynėse, saugojo žudynių vietą, konvojavo žydus į žudynių vietą, saugojo getus ir koncentracijos stovyklas). Prie tokių priskirtini Kauno 3(11)-iasis, 4(7)-asis ir 252-asis, Vilniaus 1-asis, 2-asis ir 3-iasis, Šiaulių 14-asis ir Panevėžio 10-asis batalionai. Jie žydų žudynėse dalyvavo kartą ar du ir sušaudė santykinai nedidelį, palyginti su 1(13)-uoju ir 2(12)-uoju batalionais, žydų skaičių. 252-asis policijos batalionas 1943 m. saugojo Maidaneko koncentracijos stovyklą, bet tiesiogiai žydų žudynėse nedalyvavo, o Kauno 3(11)-iasis batalionas 1941 m. saugojo Kauno getą, bet taip pat tiesiogiai žydų nešaudė.

Kiti batalionai (Kauno 5-asis, 8-asis ir 9-asis, Vilniaus 4-asis ir 6-asis (geležinkelio apsaugos), taip pat 1942–1944 m. suformuoti 250-asis, 251-asis, 253-iasis, 254-asis, 255-asis, 256-asis, 257-asis, 258-asis, 259-asis ir „Lietuvos“ batalionas), turimomis žiniomis, Holokauste nedalyvavo. Taigi 10 lietuvių policijos batalionų Holokauste vienai ar kitaip dalyvavo, 15 – nedalyvavo, o apie vieno (15-ojo) bataliono dalyvavimą ar nedalyvavimą tiksliai žinių nėra.

Iki 1944 m. rudens Lietuvoje nebeliko nė vieno lietuvių policijos bataliono. Tų metų vasarą dar veikiantys lietuvių batalionai iš Baltarusijos ir Lietuvos pasitraukė į Vokietiją ir ten, daugiausia Rytprūsiuose, buvo išformuoti ir paskirstyti po įvairius vokiečių karinius ir policinius (daugiausia priešlėktuvinės gynybos) dalinius. Didesnė dalis išformuotų lietuvių batalionų karių iki karo pabaigos liko tarnauti Vokietijoje, bet buvo ir tokių, kurie vokiečių dalinių sudėtyje buvo išsiųsti į Jugoslaviją, Italiją ir kitas nacių okupuotas Europos šalis. Išimtis buvo Kurše sovietų apsupti 13-asis ir 256-asis lietuvių policijos batalionai – jie egzistavo iki pat Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės mėn.

Karo pabaigoje buvę lietuvių policijos batalionų kariai pateko į sąjungininkų (Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir SSRS) nelaisvę. Anglosaksų nelaisvėje atsідurę buvę lietuvių kariai greitai išėjo į laisvę ir vėliau emigravo į

JAV, Australiją, kitas šalis, o pakliuvusieji į nelaisvę sovietams buvo nuteisti įvairiomis bausmėmis ir įkalinti lageriuose.

Kadangi nacių Vokietija nepripažino Lietuvos laikinosios vyriausybės ir nesutiko Lietuvai suteikti bent dalinės nepriklausomybės, Lietuvos žmonių dalyvavimas svetimame kare Vokietijos pusėje (karinis kolaboravimas), palyginti su Latvija ir Estija, buvo gana menkas.

Asmenvardžių rodyklė

A

Abraitis Jonas 169, 173, 175, 183, 257, 258, 260
Abraitis Mikas 104, 113, 114, 282
Acus Jonas 190
Adomaitis Jonas 195
Adomaitis Kazys 71, 74, 75, 88, 89, 91, 95, 98
Adomaitis M. 199, 200
Adomaitis Vincas 116
Adomaitis Vladas 195
Adomavičius Ipolitas 167
Aižinas Vladas 161, 236, 241, 286, 289
Akromas Česlovas 242
Albrechtas Vytautas 222
Alekna Jokūbas 150
Aleksa Jonas 127, 134, 199
Aleksaitis Jonas 59
Aleksynas Juozas 39, 40
Aleliūnas J. 281
Alilionis Vytautas 263
Ališauskas K. 218
Ambraziūnas Pranas 48, 133, 135, 151, 195,
199, 264–266
Amelungas Waldemaras 87
Amosejevas Afanasijus 288
Andriulaitis Aleksandras 24
Andriuškevičius Petras 97, 99
Andriuškevičius Vytautas 283
Anušauskas A. 10, 36
Anuškevičius Mykolas 295
Apolainis Jonas 215
Aponkus A. 258
Arlauskas Jonas 32, 80, 82–84
Arlinskas Pranas 245
Armonas Alfonsas 261
Armonas Anicetas 60
Armonas Bronius 141, 142, 144, 262, 306
Arštikaitis Stasys 73

Arūnas Balys 173
Aržuolaitis Kazys 88
Asipauskas Albinas 239
Asipauskas Mykolas 235–237, 240, 242, 243,
251, 255, 256
Asminas Jonas 202
Ašmonas Vladas 195, 202
Ašmutaitis Herbertas 24
Atkočaitis Stasys 202, 268
Audiejaitis Alfonsas 64
Aukštakalnis Jurgis 174, 177
Austinskas Jonas 127
Avižius B. 146

B

Babeckis 240
Babkauskas Juozas 282
Bagdanavičius 280
Bagdonas J. 294
Bajerčius Bronius 155, 158
Bakaitis Jonas 163
Bakaitis Zenonas 109
Bakanauskas Antanas 219
Bakanavičius Antanas 165
Balbatas K. 258
Balčiūnas Bronius 174, 177, 192, 212, 237
Balčiūnas Jonas 129, 130
Balka Juozas 233
Balkevičius Vladas 109
Baltikauskas Alfonsas 195
Baltokas Klemensas 104, 111, 112, 114, 117
Baltrušaitis Vladas 155, 161, 290
Baltrušis Antanas 284
Baltrušis Kazys 282
Baltūsis Antanas 155
Banelis 243

- Baranauskas Vytautas 188, 201
Barauskas V. 52
Bardzilauskas Jonas 258
Bareiša N. 100
Bareišis Povilas 171, 202, 203, 212, 253, 256, 258
Baronas Jonas 261
Bartkus Bronius 216
Bartkus Juozas 242
Bartulis Petras 201
Bartusevičius 286
Barzda Juozas 10, 11, 39, 53, 54
Bastys Pranas 39
Bauža Antanas 216
Belnaravičius Bronius 256
Belskis Jonas 31, 32
Bendoraitis Jonas 162, 184
Beniušis Pranas 109
Benz W. 10
Benzius Stasys 33
Bernotas Justas 153
Berteška Česlovas 272, 280
Bevilis Jonas 57
Bieliauskas 61
Biėlicas J. 189
Bielkevičius Bronius 104
Bikėnas M. 288
Bikneris 221
Bileris Leonas 173, 177, 212
Binzas Siegfriedas 223
Birutis Stasys 169, 210
Bitaitis Petras 136
Biveinis Vladas 43, 222
Bivilis Jonas 217
Byras Jonas 216
Bytautas Feliksas 294
Blazas Henrikas 206
Bliudnikas Ernestas 24, 25, 57, 286
Bliumbergas N. 150
Bobelis Jurgis 16, 17, 19, 31, 50
Bogdanskas J. 162
Borevičius Jonas 149
Bratkevičius 253
Brazaitis Vladas 167
Braziūnas Antanas 186
Brazys (Bražys) Eduardas 133, 134, 142
Brazys Modestas 167, 168
Bražinskas 103
Bražiūnas Antanas 177
Bražys V. 145
Breizeris Juozas 167
Breslavskienė Laimutė 13, 14
Briedikis Stasys 141, 152
Broszat M. 41
Browningas Christopheris 11
Broz Tito Josipas 294
Bubnys Arūnas 8, 18, 22, 23, 41, 44–46, 96, 102, 182
Buchheim H. 41
Budeliūnas Zigmas 128, 152, 237
Budrickas Stepas 56
Budrys Juozas 167
Budrys Pranas 260
Būdvietis S. 162
Buinevičius Stanislovas 74, 78, 80, 96, 97
Bukinas P. 214
Būkšnys Jurgis 143
Bulakas Pavelas 223
Buldiauskas Vaclovas 153
Bulota Petras 137
Bulota Pranas 123
Burbulis Jonas 219
Butėnas B. 46
Butėnas Juozas 113, 116, 117, 137
Butkevičius Antanas 78, 87
Butkevičius Tadas 258
Butkūnas Andrius 18, 19, 31, 32, 50
Butkus Stasys 128
Butkus Stasys 295
Butrimavičius J. 215
Buvelskis V. 148
Buzas V. 264
Bužas Valerijonas 153
- C
Chaikė 24
Chmieliauskas Jonas 285
Cieminis Martynas 174, 177, 202, 203, 205, 244
Cirtautas J. 109–111, 116

Č

Čebatoriūnas Bernardas 206–208
 Čepė P. 146
 Čėpla Stasys 36
 Čėponis Alfonsas 165
 Čėponis Jurgis 167
 Čėpukas Juozas 214
 Čėrka Juozas 117, 147
 Černius Napoleonas 104, 113, 114, 208,
 286, 305
 Čėrškus L. 262, 263
 Čėrškus Vincas 195
 Čiutra Stepas 195, 198, 201
 Čižinauskas Eduardas 104

D

Dagys Aleksandras 119, 126
 Dagys Anatolijus 11, 40, 52, 53
 Dagys Petras 306
 Dainelis J. 78, 79
 Dambrauskas Balys 222
 Dambrauskas Eduardas 60
 Dambrauskienė Ona 222
 Daminauskas V. 202
 Damušis J. 121
 Damušis Pranas 118, 119, 121
 Danaitis Antanas 219
 Daniūnas Jonas 287
 Dapkus Benediktas 127
 Daraškevičius Vladas 193
 Darmschas 216
 Daubonis Vincas 245
 Daučiūnas Bronius 248
 Daukša 239, 240
 Davalga J. 69, 86, 90, 98–101
 Davičikas Jonas 225, 232
 Davolga Aleksas 242
 Deanas Martinas 9
 Dėdelė K. 107, 108, 113, 115, 116
 Delcova A. 63
 Demenčius V. 192, 194
 Deveikis Bronius 193, 202
 Dičiūnas Jonas 210
 Dieckmannas Christophas 9, 10, 16, 17,
 24, 301
 Dolgačius Simas 150

Dranseika Stasys 265
 Draubas W. 28, 107, 110, 113
 Draugelis Vytautas 129, 130
 Dreinius K. 196, 200
 Drungys L. 119
 Druteika 252
 Družnovas A. 224
 Dubickas J. 257
 Dudėnas M. 69, 70, 74, 78, 90, 91, 95–100
 Dumčius Petras 114, 118, 151
 Durasevičius Vladas 137
 Dvelys P. 138
 Dvilaitis Jonas 196
 Dziegoraitis Petras 306
 Dzvonkus J. 146, 288, 289

E

Edelmannas K. 28, 56, 57
 Egofas Davidas 86
 Ehrlingeris Erichas 51
 Eiche 86
 Eicheris 130
 Eidukonis Kostas 285, 289
 Eiva Petras 119
 Endriejatas Emilis 237
 Epštein M. 86

F

Fedorovičius 72
 Fedulovas Aleksandras 58
 Fiodorovas Dmitrijus 58
 Fiodorovas J. 57, 58
 Firago Anatolijus 98
 Franke Otto 121, 295
 Fridrikas A. 283
 Furchas 77

G

Gabriūnas Povilas 155
 Gaidelis Anupras 282
 Gaidelis V. 205
 Gaidis Henry L. 10, 210
 Gaigalas Juozas 102
 Gaižauskas B. 70
 Galbogis 214
 Galkauskas Viktoras 198

Garbenis Vladas 24
 Gardauskas Antanas 282
 Garelikas Ch. 71
 Garlauskas Benediktas (Benys) 104, 105,
 173, 176
 Garsys Vladas 202, 209
 Gasėnas Norbertas 56, 57
 Gasiūnas Algirdas 155, 161
 Gecevičius Antanas 42, 69, 73–75, 79,
 80, 85, 88, 90, 95, 98–100, 102, 304
 Gečiauskas Mikas 212
 Gečionis Kazys 156
 Gedvilas Antanas 153
 Gedvila(s) Ferdinandas 174, 237, 239
 Gedvilas Vytautas 282
 Gėgžna Kazys 221
 Gelažėla Antanas 113, 284, 286, 305
 Genaitis (Ginaitis) Jonas 210
 Genys Albertas 215
 Genys Petras 24, 286, 287, 289
 Gentneris Jonas 291
 Gerlachas Christianas 8, 67, 70, 81–83, 85,
 90, 108, 113
 Germanovičius K. 71
 Gervinas Stanislovas 71, 81
 Gilius 280
 Gineitis L. 150
 Gineitis V. 150
 Ginevičius Henrikas 249
 Gintautas Romualdas 212
 Giržadas Povilas 147
 Gylys V. 28
 Gladkauskas Juozas 152
 Govša L. 80
 Gradinskas Jonas 202, 204
 Gražiūnas A. 41, 300
 Grigaitis Vincas 282
 Grigelis Juozas 209
 Grigonis Juozas 40
 Grigorjevas Markas 58
 Grincevičius Z. 133
 Grinius Aleksas 117, 119, 125
 Grinius Pranas 286, 290
 Griškalauskas Vladas 77
 Gritis Bronius 195, 202
 Gruodis Juozas 107, 112

Grušauskas Bronius 277, 280
 Gudas Juozas 293
 Gudavičius Vincas 147
 Gudelis Antanas 103, 104, 106, 113, 114, 237
 Gudynas Petras 118
 Guoga Edvardas 14, 15
 Gurinas D. 218
 Gustavas V 265
 Gutauskas Andrius 167, 305
 Gutauskas V. 96
 Guzas Bonifacas 237, 239
 Guzenberg I. 182

H

Hachtelis Hansas 27, 157, 190, 192,
 240–242, 269
 Hahn 269, 276
 Haihilfe 295
 Hamannas Joachimas 9–11, 53–55, 288
 Heydrichas Reinhardas 53
 Hertzelis 255
 Hilbergas Raulis 9
 Himmleris Heinrichas 21, 27, 53, 108, 156,
 157, 187, 190, 262, 302
 Hitleris Adolfas 18, 20, 44, 54, 56, 104
 Hoppe 239

I

Idzelevičius K. 292, 293
 Ignatavičius-Ignonis Zenonas 199, 226, 230,
 232, 234, 306
 Iljinas N. 60
 Imbrasaitis Stasys 201
 Impulevičius Antanas 11, 19, 20, 66–68, 70,
 71, 75, 76, 78–80, 83, 85, 87, 89, 90,
 96, 98
 Ingelevičius Vacys 263, 265
 Irlakis Juozas 202
 Irlakis Valentinas 151, 192
 Ivanauskas A. 116, 163
 Ivanauskas V. 163
 Ivanovas S. 59

J

Jablonskis Juozas 195, 237, 239, 295
 Jackevičius J. 189

- Jackūnas Jonas, *kpt.* 110, 113, 114, 123–125, 192, 212
 Jackūnas Jonas, *eil.* 209
 Jackūnas Jonas, *grnd.* 209
 Jacobsen H. A. 41
 Jägeris Karlas 51–56, 186, 187, 196
 Jagminas B. 59
 Jahnas J. 28, 222
 Jakaitis Domas 153
 Jakavonis Ambraziejus 252
 Jakimavičius V. 108
 Jakovleva T. 58
 Jakubauskas 40
 Jakubauskas Aleksandras (Aleksas) 155, 161
 Jakubauskas Juozas 173, 195
 Jakubauskas Norbertas 57
 Jakubonis Jonas 286, 291
 Janavickas Juozas 282
 Jančys Jonas 265
 Janyšis P. 101
 Jankauskas Augustas 201
 Jankauskas Juozas 24
 Jankūnas Balys 199
 Jankūnas Kazys 173, 212, 237
 Jankūnas Petras 100
 Jankus Mykolas 216
 Janošonis Stasys 216
 Janovskaja Sofija 72
 Janukėnas Teofilis 212, 216
 Janulevičiaus V. 267
 Janulis Valerijonas 284
 Janušauskas Pranas 215
 Januševičius Mikolas 279, 280
 Januševičius Stepas 60, 61, 65
 Januška 233
 Januška Stasys 280
 Januškevič Nadežda 90
 Januškevičius V. 145, 146
 Janušonis Adolfas 247
 Jarašiūnas Viktoras 283
 Jarašius Edmundas 113, 115
 Jarošiūnas Viktoras 152
 Jasad Bronius 211, 212
 Jaudegis Juozas 155, 177
 Jaudegis Petras 212
 Javtušenka 252
 Jeckelnas Friedrichas 194, 241, 255
 Jegelevičius S. 287
 Jeleniauskas Leonas 155
 Jermakas K. 70
 Jocy Izidorius 305
 Jokubaitis P. 183
 Jokūbauskas Norbertas 131
 Jonika Pranas 61
 Jonika Vincas 225
 Jonikas Balys 233
 Jonikas Ignas 174, 175, 192, 202
 Jonušas Kazys 305
 Jordanas Fritzas 53
 Jucius Leonas 127
 Jucknies Walteris 297
 Jukna Juozas 153
 Juknaitis Eduardas 297
 Juknevičius Jonas 24, 171–173, 177, 178
 Juknevičius Klemensas 209
 Juknius 214
 Juknys 246
 Juodaitis Vytautas 214
 Juodėnas Jurgis 286
 Juodis Aloyzas 32, 84
 Juodis Juozas 57, 185
 Juodis Jurgis 67, 90, 97
 Juodis Z. 78, 79, 86, 91
 Juodišius Leonas 127
 Juodžbalis Kazys 117, 119
 Juozapavičius A. 189
 Jurevičius J. 292
 Jurevičius Jonas 150, 155, 161
 Jurevičius Juozas 161
 Jurkšaitis Juozas 297
 Jurkšas Leonardas 204, 205, 210
 Jurkūnas J. 306
 Jurkūnas Juozas 26, 127, 130, 136, 137, 149
 Juška P. 139
 Juška Vacys 173
 Juškėnas Vladas 249
 Juškevičius Andrius 104
 Juškevičius Jonas 102
 Juškys Stasys 185
 Juzumas Kazys 214

K

- Kačergius Vincas 173
Kačiulis Martynas 71, 100,
Kairiūnas Bronius 15, 286, 289
Kalasauskas Vladas 242
Kalinauskas Juozas 217, 221, 223, 224,
232–235
Kalnietis Jonas 104, 176
Kamentavičius Juozas 126
Kanaverskis Kazys 245, 246, 250
Kanyš Kazys 261
Kapustinas Filipas 224
Karažnievičius Bronislavas 254
Karbūnas Leonas 212
Kardokas J. 79
Karlas 78
Karneckas Aleksas 184
Karasas Klemensas 20, 142
Karpavičius Stasys 304
Karpavičius V. 149
Kartenis V. 215
Kasevičius J. 269, 272, 277
Kasiūnas 267
Kasperavičius Eduardas 283
Kasperavičius Povilas 117
Katilevičius Albertas 284
Katilius Juozas 118, 155
Kaušakis J. 267
Kavaliauskas Petras 142
Kavaliauskas Vytautas Antanas 121, 124, 126
Kavaliūnas V. 285
Kazakevičius Aleksandras 44, 45, 185, 186, 192
Kazanas Afanasijus 20, 21, 143, 161
Kazlauskas 249
Kazlauskas Jonas 238
Kazlauskas K. 286, 288
Kėkštas Leonas 243
Kelpša T. 83, 84
Kemeklis Aleksandras 104, 111, 114, 116
Kemzūra Zenonas 20, 72, 74, 75, 79, 80, 85, 90
Keparutis S. 124, 125
Kerys Juozas 184
Kiaunė P. 296
Kikilas Juozas 305
Kilbauskas V. 138
Kinderavičius Jonas 185
Kirkila Bronius 34, 52
Kiršinas Petras 195
Kisielius Zigmas 253
Kizys K. 187
Kižys V. 156
Kličius Pranas 261
Klimavičius Jonas 37, 38
Klimavičius Juozas 237
Klimavičius Viktoras 20, 117, 119–122
Klimavičius Vladas 147
Kliukas J. 84
Klosas 249
Knezys Stasys 8–10, 34, 50, 51, 56, 57, 59,
62, 65, 103–105
Knyrimas Juozas 39, 69, 70, 73–75, 78, 79,
81, 86, 90, 91, 95, 98, 100
Kochas Karlas Otto 190
Kolodenko V. 96, 97
Kongelis Alfonsas 242
Königas 249, 277
Kontautas V. 293, 294
Kopyncevas Fiodoras 269, 276
Korsakas Petras 184
Korsakas Pranas 106
Koskus I. 187
Kotliaras Piotras 58
Kovalevskis P. 86
Kraffe 86
Krakauskas Z. 148
Kraučenka Aleksandras 267
Kraunaitis Izidorius 24, 25, 176
Krausnick H. 41, 54
Krečas 252
Kriauciūnas Antanas 207, 208
Kriauza Julius 261
Kriščiūnas Jonas 65
Kriščiūnas Juozas 20, 127, 130, 131, 161
Krištaponis Adolfas 109, 116
Krištaponis Henrikas 280
Krištaponis Juozas 71, 87
Krištaponis Petras 116
Krištaponis Zigmas 202
Krivickas P. 152, 286
Kubertavičius Vincas 194
Kubiliūnas Juozas 174
Kubiliūnas Petras 89, 303

Kučinskaja Jadvyga 72
 Kučinskas Jonas 304
 Kühnas Georgas 212, 276–278
 Kuklieraitis Juozas 282
 Kulakauskas Povilas 52, 290
 Kuliešius Vincas 260
 Kulikauskas Adolfas 102
 Kulvicas Vladas 150
 Kumštis Antanas 260
 Kumža Pranas 245
 Kunigėlis Pranas 149, 151, 171
 Kupstas Jonas 285, 295
 Kuzmickas Stasys 303
 Kuzmickas Zenonas 191
 Kuznecovas Nikolajus 90
 Kvaraciejus 246
 Kviecinskas Stasys 19–21, 51, 66, 103, 139
 Kvietinskas Vladas 75, 79, 80, 85, 304

L

Labutis Kazys 24, 25
 Langys (Langè) Voldemaras 262, 265, 266
 Langleistas Walteris 189, 190
 Lapėnas Antanas 280
 Lapinas Aleksandras 151
 Lastas Albinas,
     žr. Lastas-Lastauskas Albinas
 Lastas-Lastauskas Albinas 113, 114, 284, 305
 Lastauskas Albinas,
     žr. Lastas-Lastauskas Albinas

Latakas Justas 153, 249
 Latoža Bronius 258
 Laucė J. 127–130, 132–135
 Lauraitis Bronius 153
 Laurinavičius Antanas 102
 Lebednikas Viktoras 216
 Lechthaleris Franzas 19, 24, 26, 66, 68, 72,
     90, 103, 106, 107, 141
 Lefšinas Aleksas 184
 Legneris Karlas 28, 236, 251, 252
 Leipus B. 289
 Leipus Vladas 107, 114
 Lekavičius Matas 35, 36, 105, 106
 Leknickas K. 258
 Lencevičius P. 75, 76, 95–98, 100

Lengvelis Vincas 262, 265
 Lenickas Jonas 305
 Leščinskas Leonas 209
 Leveckis Albinas,
     žr. Levickis Albinas
 Levickas J. 77
 Levickis Albinas 101, 217–219, 221, 234
 Levišauskas V. 221, 234
 Liauba Vincas 202, 268, 278
 Liaubonas J. 296
 Liepa Vytautas 294
 Lileika Edvardas 284
 Lileikis P. 118
 Liormanas (Lormann) Medardas 156, 161, 305
 Lipčius Stanislovas 15, 290, 293
 Litvin A. 222
 Liuolia K. 64, 65
 Lyberis 220
 Lygeika Aleksas 185
 Lopatinas Piotras 96, 232
 Lozoraitis Vytautas 177, 195
 Lukėnas 253
 Lukoševičius Antanas 258
 Lukoševičius Jonas 246
 Lukoševičius Valentas 258, 260
 Lukošius Balys 114, 284, 285
 Lukšas Juozas 153
 Lukševičius Zigmąs 38
 Lunius A. 134
 Lupeikis P. 83, 84

M

Maceina Juozas 137
 Macijauskas 135
 Macius J. 268, 282
 Mackas 55
 Macukievičius Mina 163
 Mahatas 214
 Majauskas K. 42, 78
 Makarevič E. 70
 Maksimovas 242
 Malickas Juozas 216
 Malinauskas J. 156, 158
 Malinauskas Vladas 150
 Malskaitis Albertas 140, 148, 152
 Mandeika V. 197

- Marcinkevičius J. 268
Marcinkevičius 161
Marcinkevičius Juozas 282
Marcinkus Aleksas 118
Marcinkus Julius 201
Marcinkus Stasys 110, 116
Marčišauskas Jonas 304
Marčėnas Juozas 174
Marčiukaitis Č. 267–269, 276–278
Mareničius A. 80
Martinionis A. 162, 166, 167
Martišius Jonas 153
Masalskis L. 118, 123
Mataras A. 110
Matiukas P. 53
Matthäus J. 10
Matukas Antanas 143, 144
Matulevičius Balys 114, 128, 134, 285
Matulis Jonas 23, 173, 262, 286, 291, 292
Mažeika Antanas 201
Mažeika Juozas 109
Mažeika S. 58
Mažeika Vincas 141
Medžiulis J. 196
Meižys Dionizas 20, 141, 142, 144
Mencel T. 187, 189
Merkevičius A. 209
Meškauskas Antanas 142
Meškauskas Augustinas 136, 137
Meškauskas Juozapas 138, 305, 306
Mėšlius Antanas 173, 186, 187, 189, 190, 191
Miciūnas Stasys 216
Mickeliūnas Vincas 127
Mickevičius L. 78, 79, 98, 99
Migonis M. 78, 80, 98, 99, 102
Mikalauskas A. 139
Mikelskas Petras 62–65, 173, 176, 210–212, 304
Mikolajūnas 95
Mikšys Juozas 158
Mikuckis Norbertas 39
Mikulis A. 285
Mikuta B. 292
Mikutaitis Mečys 304
Mikužis Pranas 195, 258
Milaševičius Vytautas 127
Milaševičius Vytautas 248
Miliauskas Vincas 202, 203, 267, 269,
270–275, 278
Milinis P. 146, 288
Mineikis S. 78
Misiūnas Jonas 213, 214
Mitrovskis Vitoldas 253
Mykolaitis Stasys 202
Mockūnas L. 265
Mockus J. 263
Molis Albinas 262
Mončys Stasys 293
Montrimas J. 269
Montvilas L. 140
Motiejūnas Povilas 161, 305
Mulkis Bronius 276
Munoz Antonio J. 163
Musilas Walteris 45, 46, 123, 124, 144, 216
- N**
- Naikauskas Romualdas 242
Nakutis Vladas 291, 295
Narbutas Balys 127, 134
Narbutas Kazys 106
Narbutas Vaclovas 140, 144
Narbutas Vytautas 173
Narušis Gustavas 104, 110, 111, 113, 114, 305
Naujokas Juozas 219
Naujokas Vincas 175
Navickas Antanas 167
Navickas Vaclovas 195
Nazaras Petras 23, 152, 173, 175, 176, 191,
211, 291
Neicelis Jonas 304
Nėnius Stasys 82, 87, 91
Neverauskas V. 233
Nolius-Biliūnas Zigmąs 77, 88
Norkevičius Liudvikas 202
Norkus Bronius 11, 40, 52–54, 150
Norkus Vincas 215
Norkus Vytautas 202
Normantas Jonas 305, 306
Normantas Jurgis 283
Norvaiša Balys 114
Novickaja M. 96
Numgaudas Juozas 117

O

Obalevičius (Obolevičius) Vladas 174, 177
 Orlickas Juozas 248
 Orvydas Balys 293
 Overčiukas I. 107
 Oželis-Kazlauskas (Kozlovskis) Jonas 178, 182

P

Paberžis Adolfas 139
 Pačėnas Kazys 217
 Pačkauskas Jonas 144
 Pakalnis Vladas 212
 Pakalniškis Alfonsas 144
 Pakalniškis Justinas 104, 107
 Paliulionis Jonas 128, 237, 283
 Paliulis Povilas 215
 Palubinskas Stasys 212
 Palvinis Augustas 249
 Panavas Juozas 173, 306
 Paplauskas L. 222, 225
 Pašakarnis Pranciškus 35
 Paškauskas Jonas 115
 Paškevičius Kazys 284
 Patašius Vladas 202, 205, 249, 283
 Paulauskas 280
 Paulauskas Petras 245, 246
 Paulauskas Stepas 52
 Paulionis Benjaminas 284
 Pauliukonis 40
 Pauliukonis Juozas 167
 Paulusas Friedrichas 45, 123
 Paura Kazys 184
 Paurys Antanas 209
 Pavlovas Viktoras 304
 Pečegonis V. 208
 Pelludatas Augustas 237
 Petkevičius V. 206
 Petkūnas Marijonas 128
 Petraitis Antanas 119
 Petraitis Juozas 11
 Petrauskas Antanas 102
 Petrauskas Vladas 98, 103
 Petravičius Vladas 167
 Petravičiūtė I. 36
 Petronis S. 61
 Petrulionis Jonas 212
 Petrulis Alfonsas 117, 155, 157
 Petrūnas Bronius 174, 176, 177
 Petrušaitis Petras 137, 305
 Petrutis Jonas 104, 295
 Pilkauskas P. 136, 138, 139, 294
 Pilvinis Juozas 304
 Plančiūnas Pranas 69, 71, 89
 Planertas 55
 Plaščinskis J. 71
 Plaškys Pranas 265
 Platakis Benediktas 292
 Platakis Petras 239, 249
 Plaušinis Stasys 174, 176, 177
 Plečkaitis Antanas 284
 Plestys Bronius 295
 Plevokas Justas 262, 265
 Plūkas Vytautas 195, 199
 Plungė Jonas Mečys 34, 69, 70, 72, 75,
 79–81, 84, 85, 87, 88, 90
 Počebutas Eduardas 287, 290
 Počebutas Pranas 130, 138, 241, 244
 Počinkus Pranas 139
 Podolnik S. 69
 Pohlis Robertas von 18, 50
 Polekauskas A. 123
 Polekauskas Petras 218, 258, 259, 283
 Porstas 55
 Poška Jonas 145, 289
 Poškevičius Vincas 245
 Požėla Domas 263
 Prapuolenis Leonas 16
 Prapuolenis Viktoras 65
 Pratkevičius 239, 240
 Priščicas F. 163
 Prišgintas (Prižgintas) Viktoras 234
 Pukys P. 76
 Puodžiūnas Kazys 114, 117, 151
 Puodžiūnas Petras 204, 207, 290, 305
 Puodžiūnas Vladas 262
 Puskunigis A. 268
 Puskunigis Aleksandras 276
 Puskunigis Justinas 104
 Pusvaškis 240
 Pušneraitis Juozas 151
 Putna Alfonsas 104

R

Racevičius Benas 155
Račinskas Antanas 104
Račkauskas Antanas 222
Račkus Ignas 185, 186, 191
Raderis 252
Radzevičius A. 214
Radzevičius Juozas 116
Radzevičius Kazys 289
Radzevičius Vaclovas 258–260
Radzievičius Antonas 253
Radziulis S. 62
Ragauskas Antanas 159
Ragauskas Stepas 247
Raila Vladas 207, 249
Raižys Aleksas 40
Ralys Jonas 37, 43, 52, 161–163, 166, 168
Ramanauskas A. 293
Ramanauskas Jonas 23, 140–142, 151
Rasimavičius J. 146
Raškauskas Pranas 79, 102
Raštikis S. 41
Ratekis Augustas 237
Ratke 295
Rauca Helmutas 53, 55
Raulušaitis Pranas 173, 250, 252
Raziulis Jonas 215
Redeckas Mykolas 221
Reikalas Nikodemus 283
Reinys Mečislovas 306
Reivytiš Vytautas 17
Rėklaitis Antanas 24, 25
Remmersas Hansas Hermannas 82
Repečka Mykolas 192
Repšys Albinas 141, 174, 176, 185
Rimka Aleksas 122, 125, 127, 298
Rimkevičius Balys 102
Rimkevičius Juozas 133, 174, 195, 202, 297
Rinkevičius Bronius 220
Rinkevičius Jurgis 209
Rosenfeldas 86
Rubenis 222
Rudokas A. 198
Rudzevičius J. 63, 64
Rūkas Jonas 104

Rukšėnas Alfredas 9, 30–39, 42, 68–82,
84–90, 95, 96, 98, 100, 103
Ruseckas 219
Ruseckas Aleksas 102
Ruseckas Vincentas (Vincas) 169, 210, 211, 215
Rusteika Petras 62
Rutkauskas Jonas 66, 87
Ruzgys Antanas 126, 128, 130, 131, 247,
248, 283

S

Sabaliauskas Antanas 222
Sabaliauskas S. 296, 297
Sabaliauskienė Anastazija 222
Sakalas Juozas 218
Sakalas Pranas 186, 191
Sakalauskas Juozas 166
Sakalauskas Pranas 247
Sakalauskas Vytautas 285
Sakowicz K. 187
Salhoferis Franzas 28, 291
Salnik M. 96
Salzmannas 55
Samuolis Justinas 195, 200–202
Sapijonas Jonas 166
Saugūnas Bronius 161–165, 305
Saukalas I. 293, 294
Savickas Albertas 177
Savickas Ignas 119
Savickas Pranas 244, 250
Schlegelis 81
Schpangenbergas 83
Seliokas Juozas 20, 21, 155
Semaška Jonas 48, 49, 60, 64, 65, 118, 119,
122, 123, 126, 304
Semaška Vytautas 56
Semaškaitė J. 64, 65
Sereika Antanas 153
Sidaravičius Albinas 284
Simanauskas Petras 234
Simanavičius 232
Simanavičius Baltrus 36, 79
Sinkevičius A. 186, 190
Sinkevičius Vincas 194
Sipavičius Zenonas 246
Sirotinas Dmitrijus 91, 95

- Skardienė Ona 303
 Skardys Gediminas 174, 177
 Skaržinskas Jurgis 117, 119, 192
 Skauda Petras 216
 Skerys A. 296, 297
 Skinkys Juozas 285
 Skrebys Antanas 214, 253
 Skridulis Juozas 250
 Skunsmanas Antanas 205, 209
 Skvireckas Juozapas 306
 Slavickas Silvestras 119
 Slyvėnas-Slyvauskas Mikas 139, 140
 Slyvėnas Mikas,
     žr. Slyvėnas-Slyvauskas Mikas
 Smilgevičius Jurgis 127, 290, 291
 Sokolovas Jefimas 276
 Sommeris Rudolfas 297
 Songinas Henrikas 295
 Sorinas Leonidas 90
 Spechtas Antonas 76
 Spetyla Kazys 295
 Spiečiūnas Stasys 222
 Stahleckeris Walteris 54
 Stanaitis Jonas 161
 Stančikas Aleksandras 237
 Stangas Knutas 9–11; 51, 54
 Stanislovaitis J. 78, 79, 102
 Stanišauskas Bronius 116
 Stanišauskas Petras 220
 Stanyš P. 74, 103
 Stankaitis Jonas 34, 35, 69, 96, 145
 Stankeras P. 8, 9, 22, 45, 46, 138, 139, 161,
     194, 204, 207, 215, 297, 298, 300,
     303, 304
 Stankevičius 161
 Stankevičius Jonas 161, 162, 166
 Stankevičius Justinas 214
 Stankevičius Petras 215
 Stankevičius S. 86
 Stankus Jonas 161, 223, 235
 Stankus Julius 209
 Stankus Povilas 249
 Starodomskis Jonas 277
 Stasaitis Jonas 214
 Stasiukynas Albinas 152, 191–194
 Stasiukynas V. 117, 118
 Stebrys Julius 216
 Steiblys Juozas 41
 Steiner Willy 215
 Stelmokas Augustas 237
 Stelmokas Jonas 104, 107, 114, 237
 Steponkus P. 102
 Steponkus Vaitiekus 45, 119–122, 124,
     126–128
 Stimburys B. 71
 Styvskis Domas 153
 Stöber H. 264
 Stonys 245
 Stonkus Leonas 84, 100
 Storpirštis Zenonas 149
 Stötzelis 195, 196
 Stragys A. 78, 79
 Strauka P. 288
 Strazdas Balys 202
 Strimaitis Antanas 284
 Striupaitis 253
 Stropus Juozas 216
 Stundžia V. 280, 282
 Stūzas 55
 Subotkina 72
 Sūdžius Juozas 195
 Sutkaitis Jonas 102
 Sutkus M. 74
 Sužiedėlis Saulius 9
 Svitojus Juozas 216
- Š
- Šakalys Antanas 215
 Šalčiūnas Jonas 41, 42, 99, 102
 Šalkauskas Pranas 305
 Šalkauskas Vladas 261
 Šalovėjus Mikas 258
 Šapalas Pranas 293
 Šatas J. 208
 Šatrauskas Vincas 123
 Šaudzis Vincas 156
 Šavėla S. 282
 Ščerbaševič Olga 90
 Ščerbaševičius Piotras 90
 Ščerbaševičius Vladlenas 90
 Ščiukauskas Stasys 220, 221, 232, 234
 Šeinius Ignas 265

Šepetys Povilas 195, 202
Šernas Alfonsas 107, 137, 295, 305
Šidagis Petras 155, 161, 290
Šidlovskis I. 122
Šileikis Ignas 116
Šiliauskas Stasys 173, 177
Šilingas J. 149
Šimaitis Julius 62
Šimkonis Balys 174, 177, 202, 241
Šimkus 126
Šimkus Kazys 19, 26, 57, 66
Šimonis Jonas 35, 72, 91, 95
Šimonis Leonas 100, 102
Širmenis Vincas 237
Šivokas Juozas 202
Škirpa Kazys 30
Šlapelis Vladas 122, 173, 174, 177, 185, 279
Šlekfortas Edvardas 233
Šliarpas Juozas 143, 202
Šmirkovičius G. 78
Šopaga Pranas 104, 105
Špokevičius Antanas 17, 23–27, 47, 145,
149, 155, 157, 169–171, 185, 186,
250, 251, 256, 281
Špukas 246
Špuras J. 283
Šugam S. 292
Šukys K. 296
Šukys Vincas 174, 176
Šulskis Vladas 155
Švedonis Jurgis 215
Šventoraitis Vytautas 152, 174, 176, 195
Švilpa Antanas 20, 103–106

T

Talanskas Ignas 195
Tallat-Kelpša Antanas 113, 114
Tamašauskas Aleksas 194
Tamošaitis Juozas 280
Tamošauskas Juozas 216
Tamoševičius Karolis 141
Taparauskas Kazys 195, 197
Tarasevičius Juozas 206, 212
Tauberis Joachimimas 11
Taunys Ignas 295
Tauroza Petras 305

Tendzegolskis Kazys 60, 61
Terezas Povilas 147, 152
Tervydis Vladas 160
Tijušas Jonas 254, 286
Tinteris Jonas 160, 291
Tinteris Petras 102
Tiškevičius 238
Tiškevičius V. 141
Titelis Walteris 194, 255, 256
Tyrolis Povilas 177, 267
Tolusis 133
Tomaševskis 253
Tomaševskis Josefas 254
Trečiokas 246, 249
Trečiokas Kazys 118, 123
Tribė Leopoldas 24, 202
Tropaška Vasilijus 69
Truska Liudas 36
Trusova A. 91
Trusovas Kirilas 90, 91
Truškauskas Juozas 57, 173, 177, 178
Turšatova S. 70
Tvaskus Bronius 263

U

Ulozas P. 282
Ulvinas Kostas 215
Umbrasas Antanas 263
Umbrasas Petras 285
Urbaitis Juozas 173, 192
Urbonas Aleksandras 210
Urbonas J. 286, 288, 289, 291, 295
Urbonas Kazys 284
Urbšaitis Kazys 267, 268
Urbutis Pranas 202, 241, 268, 276, 295
Usas Aleksandras 37
Ūselis Juozas 71, 77, 83, 90, 91, 95
Uštupovas V. 296, 297
Utmanas Antanas 248
Ūzas Kazys 69, 70, 78–80, 91, 95
Užėnas 280

V

Vaicėkauskas A. 58
Vaičaitis Jonas 131
Vaičiukėnas Kostas 209

- Vaičiulis Jonas 167, 237, 241–243
 Vaidakavičius Stepas 149
 Vaikutis Kazys 206
 Vainauskas Juozas 128–132, 142
 Vainauskas-Vainius Juozas,
     žr. Vainauskas Juozas
 Vaišnora Vincas 167, 305
 Vaitkus Viačeslavas 119
 Valaitis 241, 248
 Valaitis Augustinas 118
 Valaitis J. 149
 Valauskas Zenonas 167
 Valavičius J. 265
 Valeika Florijonas 20
 Valenta Juozas 147
 Valentinavičius Henrikas 248
 Valys Justas 209
 Valys Petras 161
 Valkanauskas V. 141, 145
 Valskis Vladas 184
 Valteris Vincas 192
 Varkulevičius 245
 Varnas Stasys 70, 75, 86, 91, 95, 98, 100, 101
 Vasauskas A. 77
 Vasiljevas Piotras 57, 58
 Vasiūnas Stasys 117, 237, 291
 Vaškevičius Antanas 201
 Vaškūnas Vytautas 195
 Vėbra Juozas 17
 Veikutis Antanas 263
 Verbyla Jonas 114, 148
 Vertelis Petras 15, 24, 25, 171, 185, 186, 290
 Vėsa Juozas 73
 Vicas Jokūbas 9, 24, 60, 61
 Vielius Antanas 216
 Viščius Anicetas 258
 Vitkus Juozas 195
 Vizgirdas Valerijonas 232
 Vyšniauskas 239, 240
 Vyšniauskas 248, 249
 Vyšniauskas Antanas 280
 Volosevič M. 96
 Vorobjovas Vasilijus 63
 Vosylius Aleksas 153
 Vosylius Soteris 262, 265
 Vuosaitis Juozas 39
- W
 Watzka 209
 Weinhartas 155
 Wiemannas Otto 297
 Wulffas Horstas 178
- Z
 Zacharka Stasys 173
 Zadalinas N. 80
 Zadalinas V. 80
 Zajarskas Antanas 295
 Zalbiūnas Jonas 304
 Zaleckas Simas 57
 Zaleckas Stasys 250
 Zaleskis Kazimieras 278
 Zamalis Kazys 280
 Zaronskis Kazys 295
 Zdanavičius Juozas 209
 Zehnpfenningis Maxas 170
 Zelenkovas I. 263
 Zenkevičius Vincas 265
 Zenneris Carlas 82
 Ziesche 215
 Zigmantas Juozas 216
 Zinkevičius Kazys 38, 39
 Zizas Rimantas 8–10, 33, 43, 116, 166, 167,
     171, 184, 197–199, 209, 216, 223,
     260, 279, 294
 Zubras Kazys 176, 258
 Zuikis Vincas 167, 305
- Ž
 Žalimas 280
 Žaltauskas Juozas 174
 Žemaitis Ignas 43, 222
 Žemaitis Juozas 40
 Žemaitis Pranas 155
 Žemelis Povilas 247
 Žemelis Z. 238, 240, 242
 Žibas Vladas 199, 201, 218, 236, 237, 251, 253
 Žibinskis A. 221, 225, 233, 235
 Židžiūnas Vladas 236, 237
 Žilinskas Antanas 217
 Žilinskas Vladas 265
 Žygas V. 197, 200, 201
 Žukas V. 284

Žukauskas Eduardas 108, 112, 117
Žukelis A. 147, 148, 151
Žukovskis Vladislavas 254
Žuromskas B. 118
Žūsinas Jonas 176
Žvinakis Antanas 108, 114, 117
Žvirblis 219

Ботвинник Марат 69–71, 74, 75, 77–86,
88, 89
Типпельскирх К. 122
Шунков В. Н. 305

Summary

ARŪNAS BUBNYS

Lithuanian Police Battalions

In 1940, Lithuania, being occupied and annexed by the Soviet Union, did not take part in the Germany-Soviet Union war as a state. Both countries at war with each other tried to form Lithuanian military and police (militia) formations from Lithuanian men. Not tolerating sovereignty of Lithuania, the Nazi occupants did not permit to restore the Lithuanian Armed Forces. Lithuanian Police Battalions were operating in the police and military structures of the Nazi Germany (*litauische Schutzmannschaftsbataillone*).

Germany, as a country involved in the war was responsible for the actions of all persons belonging to its Armed Forces (also, for genocide and war crime committing). The Hague Convention 1907 prohibited the occupying country to mobilize resident of occupied countries to its army and force them to swear, still it did allowed voluntary joining occupant's army and its subordinate units. Political and military leadership of Germany, using help provided by local municipalities, permitted residents of the Baltic States to choose one of two possibilities: voluntary service in the police and military units subordinate to Germans or work activity.

In the summer of 1941, as there was a lack of people to perform functions of rear facilities guarding, the leadership of the Third Reich and SS, permitted formation of local police structures (*Schutzmannschaften*) in the occupied Baltic states and Ukraine as well as police battalions. The total number of local police battalions formed in this region and in the General Government (central Poland) exceeded 200. According to the rule of 1942, the number of people serving in one battalion could not exceed 501, still, this number often was not respected.

During the first Soviet occupation of Lithuania, the Bolsheviks performed mass repressions of Lithuanian people, therefore, Lithuanians understood Bolshevism as their main enemy, and, at the beginning, willingly used to join to the formed Police Battalions, so that they would be able to fight the Soviets and Bolsheviks. In 1941 and at the beginning of 1942, joining Police Battalions used to be voluntary. Most important centres of Police Battalion formation were Kaunas and Vilnius. Mostly, former officers and sergeants of the Lithuanian Armed Forces and participants of the Uprising of June 1941 joined the Battalions formed in Kaunas. In Vilnius, Police Battalions were formed from former Lithuanian divisions of the Red Army. In this case, joining was voluntary just in part: the majority joined the Battalions just because they wanted to escape being prisoners of war and be imprisoned in the Nazi camps for Prisoners of War. At the beginning of 1941–1942, 15 Lithuanian Police Battalions were formed and functioning. Another 11 or so Lithuanian Police Battalions were formed mainly through military mobilization in 1942–1944. The number of men serving in 26 separately formed Battalions, reached almost 15 thousand.

As late as until the end of the War, Police Battalions remained most abundant and most constant Lithuanian military-police formation, mostly performing functions of guarding German rear facilities (railways, bridges, factories, military warehouses, Prisoner of War camps) and fighting Soviet partisans. About 500 fighters of the Lithuanian Police Battalions were killed in various fights or accidents, while the number of wounded or unaccounted fighters remains unknown. In 1943–1944, the number of fighters of Police Battalions started to decrease markedly due to mass desertion. During this period, not fewer than 3 thousand of fighters arbitrarily withdrew from Battalions.

The Nazis used some part of the Lithuanian Police Battalions (not fewer than 10) or their units in the Holocaust and for war crime committing. Battalions No. 1(13) and No. 2(12) formed in Kaunas systematically participated in mass killings of Jews in Lithuania and Belarus in 1941. These Battalions murdered tens of thousands of Jews. The contribution of other Battalions to the Holocaust was episodic and not significant to such an extent (participated in mass killings once, guarded the place of mass murder, convoyed Jews to mass murder places, guarded ghettos and concentration camps). Kaunas Battalions No. No. 3(11), 4(7) and 252 should be categorized as such, as well as Vilnius Battalions No. No. 1, 2, 3 and Šiauliai No. 14, Panevėžys No. 10 Battalion. They participated in Jews mass killings just one or two times and executed

by firing squad a relatively small number of Jews in comparison to No. 1(13) and No. 2(12) Battalions. In 1943, the 252th Police Battalion was engaged in Majdanek concentration camp guarding activity and did not take part directly in mass murder of Jews, while Kaunas Battalion No. 3(11) guarded Kaunas Ghetto in 1941, and were not directly involved in Jews mass shooting either.

Other Battalions (Kaunas 5th, 8th and 9th, Vilnius 4th and 6th (Railway Protection), as well as Battalions formed in 1942–1944 – 250th, 251st, 253rd, 254th, 255th, 256th, 257th, 258th and 259th), to the best of our knowledge, did not take part in the Holocaust. Thus, 10 Lithuanian Police Battalions were in some way involved in the Holocaust, 15 did not participate, while there is no exact information on participation (non-participation) of one Battalion (15th Battalion).

By the autumn of 1944, none Lithuanian Police Battalion remained in the territory of Lithuania. In the summer of that year, several still operating Lithuanian Battalions retreated from Belarus and Lithuania to Germany, where they (in East Prussia mainly) were disbanded and distributed to different German military and police (mostly air defence) units. The major part of fighters from the disbanded Lithuanian Battalions remained for service in Germany, still, there were some among them as well who were drafted into the service of various German units that moved to Yugoslavia, Italy and other European countries occupied by the Nazis at that time. Still, there was an exception: the 13th and 256th Lithuanian Police Battalions trooped round by the Soviets in Courland existed until as late as German capitulation in May 1945.

At the end of the war, former fighters of Lithuanian Police Battalions were taken captive by the Allied Forces (United States of America, Great Britain, France and Soviet Union). While those who had been captured by Anglo-Saxon troops went to freedom soon and later retreated to USA, Australia and other countries, the former Lithuanian soldiers who had fallen into the captivity by the Soviets were sentenced to different punishments and imprisoned in Soviet gulags.

As Nazi Germany did not recognize the Provisional Government of Lithuania and refused to concede at least partial independence for the country, participation of Lithuanian people in alien war on the side of Germany (collaboration with Nazi Germany military) was quite insignificant in comparison to Latvian and Estonian collaboration.

Iliustracijoms panaudotos Lietuvos centrinio valstybės (LCVA) ir Lietuvos ypatingojo (LYA) archyvų, taip pat Vytauto Didžiojo karo muziejaus (VDKM) ir Lietuvos kariuomenės karių, nukentėjusių nuo sovietinio ir nacistinio genocido, artimųjų sąjungos (LKKAS) nuotraukos.

ARŪNAS BUBNYS
Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.

Redaktorė *Danutė Ulčinskaitė*
Dailininkas *Romas Dubonis*
Maketuotoja *Dalė Dubonienė*

2017-09-12. 20,5 sp. l. Tiražas 500 egz.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius.